İÇİNDEKİLER

1)Education in Thomas More's Utopia
Gülten Ertuğrul, Berfu Parlas 1

2)İlköğretim 4. Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlamalarının Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler Ve Fen Ve Teknoloji Dersindeki Başarısına Katkısı
Muamber Yılmaz 9

3)19.YY. Sonu Ve 20.YY Başında Kadın Ressamlarımız
Deniz Bayav 15

4)Cornell Not Alma Tekniğinin Dinlenilen Metni Anlamaya Ve Kalıcılığa Etkisi
Abdullah Şahin, Gülnur Aydın, Oğuzhan Sevim 29

5)Küreselleşen Dünyada Bölgesel Kalkınma Dinamikleri, Kamu Politikaları Ve Bölgesel Kalkınma Ajansları
Ahmet Tekin 37

6)Bazı Ürünlerden (Alkollü İçecekler-Madeni Yağlar Ve Tütün Mamulleri) Alınan Özel Tüketim Vergisinin Ülke Bazında Karşılaştırmalı Analizi
Ali Çelikkaya 49

7)Finansal Liberizasyon Ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Global Trendi
Ercan Yaşar 65

8)Toplam Kalite Yönetiminin Unsurları İle İşletme Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Eskişehir Örneği
Sevda Sevimler, Cengiz Duran, Aysel Çetindere 87

9)Continious Linked Settlement Sistemi Ve Sistemin Döviz Piyasasındaki Rolü
Erkan Demirbaş, M.Veysel Kaya 101

10)Erken Cumhuriyetin İktisadi Kurumlarından Biri: Âli İktisat Meclisi
Fehmi Akın, Serkan Bayraktar 115

11)Avrupa'da Bölgeselleştirme Çabalarının Ulusal Ve Bölgesel Kalkınmaya Etkileri: Avusturya Ve Macaristan Örnekleri
Hüseyin Koçak 123

12)Uluslararası Parasal Sistemde Alternatif Arayışlar: Dünya Parasının Uygulanabilirliği
İbrahim Al 131

13)Yargı Bağımsızlığı, Mülkiyet Hakkı Ve Yolsuzluğun Yabancı Sermaye Girişleri Üzerindeki Etkisi
Jülide Yalçınkaya Koyuncu 143

14)The Effects Of Turkish Teens Over Family Purchase Of Various Products
Elif Aslan, Rıdvan Karalar 149

15)Kamu Örgütlerinde Stratejik Performans Yönetim Aracı Olarak Kurumsal Başarı Karnesi'nin Kullanımı
Köksal Büyük, Mehmet Barca 163

16)Nepotizm Ve İş Tatmini İlişkisinde İş Stresinin Aracı Rolü Var Mıdır?
Mustafa Büte 175

17)Moğolların Anadoluyu İstilası Sonrası Batı Anadoluda Türkmen Tarzında Şekillenme
Şakir Turan 185

18)Hollanda'da Din-Devlet İlişkileri Ve Kilise-Devlet Ayrılığı
Orçun İmga 195

19)Dördüncü Ve Beşinci Sınıf Öğretmenlerinin Kesir Öğretimine İlişkin Görüşleri: Fenomenografik Araştırma
Özlem Doğan Temur 203

20)Controversıes Over The Spread Of Iranıan Shı'ıte Influence: Sıx October Cıty
Süleyman Elik 213

21)Lojistik Maliyet Yönetiminde İzlenebilecek Stratejiler Ve Muhasebe Eğitiminden Beklentiler
Semih Hüseyin Tokay, Ali Deran, Seçkin Arslan 225

22)Hizmet Sektörü Özellikleri Ve Sistematik Olmayan Risklerin Sektör Menkul Kıymetleri İle Etkileşimine Dair Teorik Bir Çalışma
Ferhat Sayım, Volkan Aydın 245

23)Türkiye Ödemeler Bilançosu Dengesinin Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı
İsmet Göçer 263

24)H. George Frederickson Ve Kamu Yönetimi Disiplinindeki Yeri
Mısra Ciğeroğlu, Hüseyin Özgür 279

25)Basel II Standartlarının Kobi Kredi Fiyatı Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine İlişkin Bir Araştırma
Zeki Doğan, Ömer İskenderoğlu, Ayşe Gül Hatipoğlu 291

26) Sağlık Kurumlarındaki İşgörenlerin İş Tatmini ve Bir Uygulama
Orhan Adıgüzel, Belma Keklik 305

27) Kümeleme Analizi ile AB Ülkeleri Ve Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi
Ayşen Altun 319

EDUCATION IN THOMAS MORE'S UTOPIA

Prof. Dr. Gülden ERTUĞRUL, Dokuz Eylül University[1]
Instructor Berfu PARLAS, Dokuz Eylül University [2]

Abstract: The essence of mankind is optimism. Therefore, he has always dreamed of a better future and a better world since the existence of humanity. Utopias are the establishment of this ideal society and order created by human consciousness. The term utopia was coined by Thomas More who was one of the distinguished authors of the sixteenth century. More's valuable work entitled 'Utopia' is considered by many as the best utopian writing. This work of art depicts an ideal society and in doing so relays many qualities desirable in an educational system. This study aims to explore Thomas More's Utopia in terms of education and to delve into the aims and principles of what More portrayed as an ideal system of education.

Key Words: Utopia, Education, Thomas More

THOMAS MORE'UN ÜYOPYASINDA EĞİTİM

Özet: İnsanoğlunun özünde iyimserlik yatar. Bu yüzden insanlık var olduğundan beri sürekli daha iyi bir gelecek ve daha iyi bir dünyanın hayalini kurmuştur. Ütopyalar bu insan bilincinin yarattığı ideal düzen ve toplum modelleridir. Ütopya terimi 16. yüzyılın seçkin yazarlarından biri olan Thomas More tarafından isimlendirilmiştir. More'un 'Ütopya' adını verdiği değerli eseri birçokları tarafından en iyi ütopik çalışma olarak kabul edilir. Bu eser ideal toplumu tasvir etmiş ve bunu yaparken eğitim sisteminde arzulanan birçok niteliği anlatmıştır. Bu çalışmanın amacı Thomas More'un Ütopyasını eğitim açısından incelemek ve More'un tanımladığı ideal eğitim sisteminin amaç ve ilkelerini araştırmaktır.

Anahtar Sözcükler: Ütopya, Eğitim, Thomas More

INTRODUCTION

Before delving into the aims and principles of Thomas More's system of education in Utopia, it is first necessary to try and define the word 'Utopia' and all it embraces. The term utopia was coined by Sir Thomas More in the early sixteenth century. It derives from two Greek words 'outopia' meaning 'nowhere' and 'eutopia' meaning 'somewhere good'. This combination suggests living in a world that does not exist but where one wishes to be. Utopia is an ideal that has attached mankind since the beginning of time. It is possible to encounter varied explanations related to utopia as a literary term. A good general definition of utopia appears to be that of Moritz Kaufman (1879:v):

> 'What is a Utopia? Strictly speaking, it means a 'nowhere Land', some happy island far away, where perfect social relations prevail, and human beings, living under an immaculate constitution and faultless governments, enjoy a simple and happy existence, free from the turmoil, the harassing cares, and endless worries of actual life.'

While J.C. Davis (1981) presents much the same characterization, in which utopia is defined as a method of envisioning social perfection in a way that distinguishes it from alternate ideal social structures, Berneri (1969:2) asserts that utopia is 'synonymous with a happy, desirable form of society.' Utopia, therefore, simply represents mankind's dreams of happiness, its secret yearning for the Golden Age, or, for its lost Paradise. Eurich (1967:vii) agrees with Berneri in stating that utopia is 'man's dreams of a better world.' Hence, utopia can be thought of as dreams or stories which reflect an ideal world with no pretence to reality. Fry's definition of utopia is different than that of Eurich. Fry regards utopia as a 'speculative myth' that positioned as a counterpart to the myth of the Golden Age which can be easily seen in various cultures. (cited in Klaic 1991:37) Thus, utopia does not exhibit what presumably happened once, but what could happen in the future; in this sense it is speculative myth, a myth in a predictive form. According to Morton (1969), utopia is an ideal commonwealth in a work of fiction created with the aim of assessing, criticizing and satirizing existing society. Thus, it can be claimed that the utopian spirit revealed through the written words of men who were critical of the day they lived in. Therefore it would not be wrong to say that utopias are the critiques of the present condition. Moreover, they can easily be considered as a magic mirror that reveals injustice, ugliness, that is to say, ills of the world where we live. Dragan Klaic (1991) agrees with various aspects of Morton's belief that utopia is held up as a mirror reflecting the ideal against the insufficiencies, backwardness, and squalor of reality. Utopia then becomes a critical tool, which exposes and ridicules the real world through distancing and distortion. Thus, the purpose of utopia is not only to create an ideal world and a happy life but also to criticize the existing order in a state.

Even though different definitions exist, there is a significant connection between all of these definitions. The two fundamental points shared by people who define ideal society models or utopia are that they all define a non-existent place as well as creating an ideal society while defining this non-existent place.

Man's vision of a better world has been a sustaining and dynamic force in his history from earliest times. It is possible to see the mark of utopia in various areas starting from the primitive myths belonging to the earliest times of humanity to legends of

[1] Dokuz Eylül University, Buca Faculty of Education, Head of ELT Department.
[2] Dokuz Eylül University, Department of Foreign Languages.

various cultures. However, according to a widely accepted thought, the development of utopian style, the dream to create an ideal society starts with Plato's 'Republic' which dates roughly from the time of the long war between Athens and Sparta. It was written in the midst of defeat and Plato must have had the feeling that something was radically wrong in a state that could be wrecked by war. Furthermore, he had seen the death of Socrates, his teacher, and had found of well of the presence of corruption and tyranny in the state. There can be no doubt that these events motivated him to construct the ideal commonwealth of 'The Republic'. Although 'The Republic' of Plato is accepted as the first written example of utopia by almost all of the studies and research on utopias, another and more important point underlined in those studies and research is the view that the great outpouring of utopian literature came after More. It was Sir Thomas More who thrust the word utopia in the canon of modern language. His book entitled 'Utopia' is not only an ideal state written under the influence of Plato, but also a novel written for the purpose of social satire and one of his most important attacks in his novel is on education. When classical utopias giving importance to education are compared, there is no doubt that after Plato it is Thomas More who deals with the issue of education elaborately. Having thus established a suitable working definition of what Thomas More meant by 'Utopia', the system of education in which More presented to his reader as an ideal or utopian system within a utopian society can now be analyzed.

RELATIONAS BETWEEN EDUCATION AND UTOPIA

Education is a pervasive preoccupation of many utopian writers. Due to this, many utopians wrote a great deal about education, and this clearly played a significant part in their picture of future society. The utopian point of view is an approach that could achieve some goals through some institutions. One of these institutions is education. This is why the utopian approach is inclined to realize most theories through education. As Hertzler (1922) stated in her book called 'The History of Utopian Thought', the fundamental leading instrument in realizing societal peace is education. Rather than a simple role, education receives a very special meaning in utopian literature. It is considered as an element having a progressive role towards a perfect state and society.

Most utopian thinkers and writers believe that the existing societal institutions are the source of societal malice. Therefore, it is rather difficult to get rid of this malice without experiencing an appropriate change in our societal institutions. When most utopias are studied, it is seen that education has received a paramount significance in realizing societal change and solving societal problems. According to Howard Ozman (1969:ix)

> '(As utopians believe) … that the great social problems of a society cannot be solved without changing the entire structure of the society within which these problems reside… they saw a twofold necessity for education, first, for the purpose of educating man to the need for great and important changes, and secondly, they saw education as a vehicle for enabling man to adjust these changes.'

Education is an essential instrument which is used to enable man to reach a better future and a better world. The writers go after the goal of creating an ideal world by using education. The desire for the perfection lies within the nature of utopian tendency. This is the reason why the designated function of education and the expectations of utopias from education intersect at the point of reaching an ideal future and a more affective society.

According to Öztürk (2006:7) in utopias, which are envisioning a perfect life and a perfect future, the concept of education has a fundamental function of arranging this environment. Utopias rely on education for the continuation of institutions. The concept of education presented in utopias, functions as a projection in order to understand the interpretation of society in utopias. Thus, the type of education necessary for an ideal society is presented because a utopian writer is a good observer of his society and will try to eliminate the reasons and find solutions for the wrong doings observed by him in the society through educational institutions.

Although purposes of education and societal objectives have been expressed differently in different utopias, the case presented in these utopias is that a perfect society and future can only be achieved through education. Therefore, it is important to study utopias with their educational dimension and to understand their message properly.

AIMS AND PRINCIPLES OF EDUCATION IN MORE'S UTOPIA

More's masterpiece is written in two parts. Book 1 of Utopia takes the form of an imaginary conversation between a fictitious voyager called Raphael Hythloday and a real-life civil servant whereas Peter Gilles which contains a diatribe on the social ills of England, Book 2 is a description by Hythloday of the various customs and institutions which make up this new island he has discovered. Among the key themes Hythloday discusses is the educational system on the island of Utopia. With words of More, Hythloday gives a detailed outline presenting the aims and principles of education in Utopia. To begin with, the first aim of education on this land is to provide an equal education to all citizens by eliminating class differences. In More's Europe, only the rich and powerful could hope to get an education. Therefore, the entire society did not have the opportunity for an education. More, thinking that class discrimination in education was unfair and a mistake, was defending education for all socio-economic levels. In More's opinion everyone is equal in value. This is why, there is no division of people into classes in Utopia. All citizens are equal, there is no privileged class and education is open to everyone. In addition, on the island of Utopia education is not reserved solely for men. Women are viewed as equals and are given the same educational opportunities as are men. Thus, gender discrimination is eliminated in the issue of education. Furthermore, More strongly believed that men and women should receive an equal education with no discrimination. Following his belief, More puts into

real life practice his philosophy on education and provided his daughters with an excellent classical education, at a time when such learning was usually reserved for men.

> 'More's children were compelled to master not only Latin and Greek literature, logic and philosophy and the works of Church Fathers but also mathematics and astronomy. This education experience, in contradistinction to the rest of English society at that time, was offered to both men and women.' (Halphin, 2011:305)

The Philosophy of Education in Utopia is not reserved to a formal education but is an education continuing a life time. In Utopia, education in a formal school environment is not explained in great detail. Therefore, we can talk about the concept of a lifelong education rather than a traditional education delivered within the school system of the state on the island. Indeed, the biggest novelty of the Utopians is the fact that their education does not end at a certain age. According to Urgan (1984:66) in our age it has only recently been realized that education is not a process starting at the age of six or seven and ending at the age of twenty or so. However, More was aware of this fact, as early as those days, that education is a life long process and should continue until death. In order to provide continuous education in Utopia, we see educational activities such as morning lectures which start in the early hours of the morning and are open to everyone to attend before they go to work. This form of education also means to free the arts and sciences from the hands of the rich and the noble class and make it available to the public masses. What is more, it also shows that the system does not make any kind of differentiation on the basis of gender and provides an opportunity for education for women as well as men. In addition to this, the objectives of a life long education are being realized on the island of utopia. That is to say a person can find his profession and happiness only by stretching his limits. Everyone on the island can find the chance of continuously improving himself and make use of this opportunity. None of the individuals see education as a means to obtain a higher status in society or to obtain material gains.

> 'It is Utopian practice that public lectures are given before daybreak. Attendance at these is obligatory for those who have been specially chosen for the pursuit of learning. Nonetheless, person of all classes, both men and women, generally come in droves to hear these lectures, attending those which suit their fancy. But if anyone should prefer to give his time to studying his own craft (if they are of minds that are really not much given to intellectual activity), they are praised as being useful to the commonwealth.' (More, 1989:50)

One of the primary objectives of education in Utopia is both intellectual enlightenment as well as to give a deep understanding of virtue and in turn instill a virtuous character in individuals. Education in Utopia places enormous importance on virtue and moral values which they believe will control the behavior of its citizens within the social structure. This is an education realized both through state institutions as well as through personal experiences of individuals during their life time. In this ideal state, teaching a trade is an essential subject since it has paramount importance for the individual to strengthen character which in turn will help the individual avoid committing a sin and living a life of inactivity. More tries to improve moral maturity by motivating the individual to work. The suggestions given to children at an early age help them to respect and protect the state. One of the fundamental principles of More's educational program is the protection of the nation and national state. The thoughts that spoil societal order in Utopia arise from bad morals as well. This is the reason why the education and training of children and the young is closely connected to moral education. In terms of the efforts exerted to have children with both knowledge and moral values More gives an example of moral education in showing how the Utopians create a culture in which the vanity of precious metals and gems are despised. They utilize psychological conditioning giving gems to children as playthings in the knowledge that they will be tossed aside as the child grows up.

> 'In the first years of childhood, they are proud of such decorations and take pleasure in them. But when they grow up a little, they put them aside through a feeling of shame. Thereafter they see these decorations as belonging to small children and reject them as our little people do when they grow up and throw away rattles, marbles and dolls.' (More, 1989:60)

The goal of education in Utopia is to prevent unwanted behaviours while teaching desired behaviours. The way to achieve this goal is to eliminate the factors causing the unwanted behaviours. At the time More wrote Utopia, England was struggling with unemployment, hunger, theft and hangings do to theft. More, as an individual living among these problems, had the opinion that the laws issued and applied by the state were both unfair and useless.

> 'On this matter you, along with much of the world, seem like bad teachers who prefer beating their students to really teaching them. They set up heavy, terrible punishments when they should work at providing ways of making a living so that nobody has to steal and then die for it.' (More, 1989:20)

According to More it is better to eliminate the circumstances causing crime instead of punishing a person who commits a crime.

> 'unless you first find a cure for this evil, your boast that you are acting justly in punishing theft will be vain and misleading rather than true and beneficial. First you allow men to be brought up so badly that the gradual corruption of their character starts with their earliest years. Then you punish them for committing as adults crimes to which they have been inclined since childhood- what are you doing, I ask, except making them into thieves and then punishing them for it?' (More, 1989:24)

Therefore, in Utopia every effort is explored to find a solution to eliminate corruption which can invade society resulting in immoral behaviors by individuals. The definition of the concept of education also expands at this point. Education is considered to be an endeavor directed not only to create desired behaviors in individuals but also to form a barrier to undesired behaviors and attitudes. The prevention of undesired, destructive and bad behaviors and attitudes that are possible to develop in individuals are dealt together with the underlying factors and causes. Utopians work to eliminate these factors and causes. The objective of having virtuous, honest and knowledgeable individuals can not be achieved only with the education programs prepared for this goal. The main issue is to get rid of the conditions that prevent the realization of this goal. For instance, in a Utopian society in order to prevent bribery of judges and administrators, the instruments of the bribe such as gold and money are reduced to zero. Thus it will not be possible to see any cases of bribery because the factors causing corruption have been eliminated. In Utopia gold which represents the ambition to own material goods and estate, the source of societal corruption, is degraded by decorating criminals with gold earrings on their ears, gold chains around their necks and gold rings on their fingers.

Ozmon (1969:15) states in his book *'Utopias and Education'* that More believed that education was the greatest tool to eliminating crime which is one of the reasons he gives considerable attention to the education of the Utopians. He discusses the importance of environmental factors and felt that the kind and quality of education which children receive is directly responsible for the ideas and actions which they hold as adults. Following this rational, it is therefore the State who is responsible, either directly or indirectly, for its citizens being ill educated, thus the State has no right to try those citizens for crimes committed because of a lack of education or an improper or inadequate education. He strongly believes that the early formative education which a child receives should stress, above all, the futility of pursuing wealth and vain honors.

In Utopian education rewards as well as punishments are utilized in order to ensure correct behaviors and prevent people from committing crimes. As an example of a reward, in Utopia statues of virtuous people, who have done good things for the commonwealth, are erected. This functions as an inspiration for the citizens to live up to the standards established by their ancestors.

> 'They discourage crime by punishments and reward virtue by appropriate honors. Thus they set up statues in the marketplace for men who have done outstanding service for the republic. They do this honor the great deeds that were done. Moreover, this memory serves as a motive for the next generation and as a sort of spur to virtue.' (More, 1989:78)

The aim of education in Utopia is to not only teach theoretical knowledge but to teach Utopians how to internalize this knowledge by means of practice. In Utopia farming is the primary occupation. All children are trained from an early age in the field of agriculture. In this way, they learn how to cultivate soil. Ozmon (1969:15) states that 'work is considered an educational experience in Utopia. It is for this reason that the entire populace is trained in childhood for agriculture, and why they must participate in it.' Children first learn the knowledge needed at school. Later on, they are taken on field trips to farms to put into practice what they learned at school. The children on these field trips both observe the farmers working and gain some practical experience. Consequently, the knowledge becomes permanent. Thus, More emphasizes the importance of both the theoretical knowledge acquired at school as well as the practical application of this knowledge.

> 'There is one craft which is common to all, both men and women, and that is agriculture. All are trained in it from childhood. This is done partly by lessons that are taught in school and partly by going out to nearby farm fields as though for recreation. On these trips they do not merely look on, but wherever possible they do the actual physical work.' (More, 1989:49)

The target in Utopia is for people to continuously develop themselves. In Utopia the working day is restricted to six hours in order to provide maximum opportunities for people to engage in leisure pursuits, such as attending lectures, tending the garden or playing mind-expanding board games.

> 'They divide the day and night into twenty-four equal portions, and only six are assigned to work… all of the hours that are not given to work, sleep and food are left to the judgment of each individual. However, these hours are not for frivolity but for some useful task according to the individual taste. These periods are given to things of the intellect.' (More, 1989:50)

In Utopian education games are considered essential. The games they play in their spare time do not serve for entertainment purposes only, but are designed to improve thinking and to convey a particular message. On this perfect island, games are regarded as a crucial learning tool and have a significant place in teaching the children to learn correct behavior and to improve their thoughts. Games are the first step in every child's education. All kids learn faster and retain more when they are engaged, involved and having fun. Therefore, games are an effective way in educating children. This is why Utopians use games as a primary learning tool to provide enjoyment and develop thinking. Through games a child learns the rules of living in a society, how to become a virtuous individual and learn how to use their virtues to overcome their vices. 'They do play two games not unlike chess. The first is a battle of numbers in which one number preys on another, and the second is a game in which vices battle with virtues.' (More, 1989:50)

Last but not least, teaching in the first language is a significant principal of Utopian education. Therefore, they conduct all of their studies in their native language. In terms of training and studies for Utopians, their native language is the medium

learning tool. 'They do their studies in their native language, for it is rich in vocabulary and not unpleasant and really is a faithful witness to the speaker's thought content.' (More, 1989:62) Watson (1994) makes a comment on this issue stating that More's emphasis on the use of first language in teaching in Utopia is More's clear satire on the use of Latin rather than English for schooling which was in practice in More's England. Thus, it can be inferred that in Utopia language is clearly the key to communication and understanding. Therefore people can learn best through their mother-tongue. Studying all branches of learning which requires an in-depth understanding of concepts is easier in one's native language since it prevents people's misconceptions or misunderstandings. Language plays two important roles in the development of understanding in that it both accommodates a medium for learning and is a tool which helps people to construct a way of thinking. Thus, studying by using one's native language will make it easier for them to understand concepts.

CONCLUSION

Thomas More is one of the distinguished utopian writers who attached great importance to education. To Öztürk (2006:161) More considers education in Utopia to serve a dual purpose. He does not only assume that education encourages and protects the moral character of people and society but also believes that education is an objective in itself for material fulfillment. More views education as a vital method to produce behavioral changes in man. In Utopia, education is seen as a way to eliminate an action against the state and the socialization to be gained through education becomes an effective element for the continuation of the state. This shows that he sees education not only as a means to eliminate ignorance but also to improve congenital weaknesses and to suggest moral values.

Additionally, More believes that education is a continuous process lasting a lifetime. He advocated universal and compulsory education in the sixteenth century, an aim we still have yet to realize today. He thinks education itself has a practical value and is the right of all citizens. For education to be truly effective it must be taught in the student's native language, adequate leisure time must be given for the pursuit of higher education and games should be incorporated in the learning process. More claims that since education is the key to a moral and virtues society a system of reward and punishment helps maintain a crime free society.

Today, in the 21st century, when society is engaged in a search for new educational ambitions and strategies we would profit if we turn to some of our utopian writers in order to benefit from their thinking upon this subject. Philosophers and scholars throughout history have discussed the need for new purposes and new technological and social improvements, but very few of these critics have stated specifically what form these new improvements should take. In Thomas More's Utopia, More does not simply critique society and education but he takes it a step further and outlines for his readers not only the pitfalls that need improvement but he gives us the required steps to achieve the improvements and the standards upon which to measure its success. Taking all this into consideration, the aims and principles of education underlined by Thomas More in his powerful work "Utopia" will undoubtedly inspire current and future education philosophy.

REFERENCES

Berneri, M. L. (1969). **Journey Through Utopia**. New York: Books for Libraries Press.

Davis, J.C. (1981). **Utopia and the Ideal Society**. Cambridge University Press.

Eurich, N. (1967) **Science in Utopia**. Cambridge: University Press.

Halphin, D. (2001) 'Utopianism and Education: The Legacy of Thomas More', **British Journal of Educational Series** Vol.49 No.3, 299-315.

Hertzler, J. O. (1922) **The History of Utopian Thought**. London: Allan&Unwin,

Kaufmann, M. (1879) **Utopias**. London: C. Keegan Paul & Co.

Klaic, D. (1991) **The Plot of the Future**. The University of Michigan Press.

More, T. (1989) **Utopia**. Marquette University Press.

Morton, A. L. (1969) **The English Utopia**. London: Lawrance&Wishort.

Ozmon, H. (1969) **Utopias and Education**. Burgess Publishing Company.

Öztürk, F. (2006) **Ütopya ve Eğitim**. Nobel Basımevi.

Urgan, M. (1984) **Edebiyatta Ütopya Kavramı ve Thomas More**. Adam Yayıncılık A.Ş.

Watson, K. (1994) **Sir Thomas More**. Retrieved from the WWW: http://www.ibe.unesco.org/publications/ThinkersPdf/moree.PDF

İLKÖĞRETİM 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUDUĞUNU ANLAMA SEVİYELERİ İLE TÜRKÇE, MATEMATİK, SOSYAL BİLGİLER VE FEN VE TEKNOLOJİ DERSLERİNDEKİ BAŞARILARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ

Yrd. Doç. Dr. Muamber YILMAZ
Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı

Özet: Bu araştırmada ilköğretim 4. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlamaları ile Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler ve Fen ve Teknoloji dersindeki başarıları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma Hatay ili Antakya ilçesindeki Vali Teoman ve Nami Veyisoğlu ilköğretim okulu 4. sınıf öğrencilerinden tesadüfü örnekleme yoluyla seçilen 200 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Öğrencilere ilköğretim 4. sınıf Türkçe ders kitabından seçilen hikâye türü bir metin okutulmuş, ardından 6 adet okuduğunu anlama sorusu sorulmuştur. Öğrencilerin okuduğunu anlama sorularına verdikleri cevaplar 3'lü likert tipi puanlama anahtarına göre hesaplanmıştır. Öğrencilerin okuduğunu anlama puan ortalamaları ile Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler ve Fen ve Teknoloji dersindeki başarıları karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin okuduğunu anlama başarıları ile Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler ve Fen ve Teknoloji dersindeki başarıları arasında istatistiksel olarak bir korelasyon olduğunu görülmüştür.
Anahtar Kelimeler: Okuma, okuduğunu anlama, başarı, ilişki.

DETERMINING AMONG TO CORRELATION OF 4TH GRADE STUDENTS' SUCCESS IN TURKISH, MATHS, SOCIAL SECIENCES AND SCIENCE AND TECHNOLOGY LESSONS OF READING COMPREHENSION LEVELS

Abstract: In this study the relation between reading comprehension of 4th class students and their success in Turkish, Maths, Social Sciences and Science and Technology lessons has been researched. The study has been carried on 200 4th class students selected randomly in Vali Teoman and Nami Veyisoğlu Primary School in Antakya, Hatay. The students have been made to read a story from Turkish lesson book then, 6 reading comprehension questions have been asked them. Students' answers given reading comprehension questions have been calculated according to 3-grade likert scoring key. Students reading comprehension means and their success in Turkish, Maths, Social Sciences and Science and Technology lessons have been compared. At the end of the study, it has been found that there is a correlation between the success of students reading comprehension of 4th class students and their success in Turkish, Maths, Social Sciences and Science and Technology lessons.
Key words: Reading, reading comprehension, success, relation

GİRİŞ

Okuma, zihinsel bir faaliyeti gerektiren karmaşık bir süreçtir. Okuma genel olarak sesli ve sessiz okuma olarak sınıflandırılabilir. Sesli okuma, gözle algılanıp zihinle kavranan sözcük veya sözcük kümelerinin konuşma organlarının yardımı ile söylenmesidir (Kavcar vd., 1995:43). İlköğretimin ilk sınıflarında (1., 2. ve 3. sınıf) daha çok sesli okuma üzerinde durulmaktadır. Çünkü sesli okuma öğrencinin okuma düzeyini anlamaya yardım eden bir teşhis aracıdır (Binbaşıoğlu, 1987:135). Smith ve Dechant'a göre (1961) okuma, yazılı bir metnin yorumlanması sürecidir. Söz konusu yorumlamada iki şeye ihtiyaç vardır: Tanıma ve algılama. Tanıma; harflerin, kelimelerin tanınması olup, duyusal bir etkinliktir. Tanıma etkinliğini materyalin beyinde algılanması izler. Algılama sırasında bu materyal hem örgütlenir, anlamlandırılır, hem de bunların eski bilgilerle bağlantısı kurulur (Akt.: Dökmen, 1994:13). Okumak, yalnız harf ve sözcükleri görüp seslendirmek değildir; onların anlamlarını da kavramaktır. Bu anlamlar çok derin olabilmekte, anlaşılması başka bilgi ve deneyimlerin öğrenilmiş olmasını gerektirmektedir. Okunulanlar ancak daha önce edinilen bilgilerle birleşirse anlam kazanır (Göğüş, 1983:8).

Okumanın temelinde anlama vardır. Anlamadan yapılan okuma sadece seslendirmeden ibarettir. Okuduğunu anlama, bireyin yeni öğrendiği bilgileri eski bilgilerle karşılaştırıp yeni bir öğrenmeye ulaşmasını ifade eder. Okuduğunu anlama düşünme ile ilgilidir ve okuyucunun metin üzerindeki tecrübesine, dil bilgisine ve gramer yapısını bilmesine bağlıdır. Aynı zamanda okuyucunun materyalden ne anladığının bir göstergesidir. Okuyucular, materyali okuduktan sonra, sahip oldukları bilgi ile metinde sunulan bilgi arasında bir köprü kurmak durumundadırlar. Güneş'e göre (2000:60) okuduğunu anlama ise bir metnin anlamını bulma, onun üzerinde düşünme, nedenlerini araştırma, sonuçlar çıkarma ve değerlendirme biçimidir.

Okuma ve anlama insan yaşamının her safhasında yer almaktadır. Özellikle akademik yaşamda önemli bir yere sahiptir. Okuduğunu anlayan öğrencilerin derslerdeki başarısının anlama sıkıntısı olan öğrencilere oranla daha yüksek olması beklenir. Güneş (2000:55) ilköğretim öğrencilerinin 100 kelimelik bir metnin 70 kelimesini, lise öğrencilerinin 50 kelimesini ve üniversite öğrencilerinin ise 35 kelimesini ikinci defa okuduklarını ifade etmektedir. Öğrenciler anlayamadığı için ikinci kez okuma ihtiyacı hissetmektedirler. Gelişen toplum yapısı hızlı okuyup anlayan bireylere ihtiyaç duymaktadır. Okuduğunu anlama ile akademik başarı arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Bloom (1979:48) okuduğunu anlama becerisi ile 6-8 sınıflardaki öğrencilerin matematik dersindeki başarıları arasında 0.72, 9-12 sınıflarda 0.54, fen bilimleri dersindeki başarıları arasında 6-8 sınıflarda 0.62, 9-12 sınıflarda 0.56, dil ve edebiyat dersinde ise 0.70 düzeyinde bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur.

Bireyin okuduğunu iyi anlayabilmesi için temelde kelime tanıma becerisinin yeterince gelişmiş olması gerekir. Kelime tanıma becerisinin gelişmesi; çocuğun fonetik (ses bilgisi) ve grafik bilgi (sembol bilgisi) ile ilgili becerileri kazanmasına bağlıdır. Samuels (1979) başarılı okuyucuların kelime tanıma becerilerinin gelişmiş olduğunu, metni doğru, hızlı ve seri bir

şekilde okuduklarını ifade etmektedir. Kelime tanıma problemi olan çocuklar, okurken dikkatlerini ve tüm enerjilerini kelimeyi seslendirmeye ayırırlar, anlamaya vakit ayırmazlar. Fonetik ve grafik bilginin gerektirdiği becerilere sahip çocuklar ise kelimeyi çok kısa sürede seslendirip, kalan zamanlarını anlamaya ayırırlar. Danielsson'a göre (2001:395) ses bilgisinin farkında olmak, okumanın gelişmesine büyük fayda sağlar. Salinger'e göre (2003:81) okuma becerisi zayıf okuyucuların birçoğunun anlama problemi vardır. Onlar, zor da olsa kelimeyi doğru okusalar bile anlayamazlar. Çünkü dikkatlerini kelimeyi okumaya yoğunlaştırmışlardır. Oysa anlama okumadaki başarının temelini oluşturmaktadır.

Okuma esnasında zihin bir yandan göz tarafından yazıdan alınan bilgilere bir anlam yüklemekte diğer yandan bunu önceki satırdaki anlamlarla birleştirmektedir. Bu anlama sürecinin ilk basamağını oluşturur. Anlama sürecinin ikinci basamağında ise zihinde oluşturulan anlam okuyucunun ön bilgileriyle birleştirilip, yapılandırılmaktadır (Güneş, 2009:217-218).

Başarılı okuyucular, okuduğunu daha iyi anlamak için metinle karşı karşıya geldiklerinde birinci iş olarak metne çabucak göz atarak metnin türünü belirlemekte ve metni okuma amacını oluşturmaktadır. Sonra ön bilgilerini okuma ortamına aktarmakta ve metinle ilgili tahminler yapmaktadır. Okuma sırasında tahminlerini kontrol etmektedir. Eğer metni anlamakta zorlanırsa, yardımcı stratejiler (anlaşılmayan bölümü tekrar okuma, öğretmenden yardım almak vb. gibi) kullanmaktadır. Okuma bittikten sonra metni özetlemekte ve değerlendirmesini yapmaktadır (Akyol, 2008:29).

Okuduğunu anlama öğrencinin derslerdeki başarısına olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Obalı (2009) ilköğretim 6. sınıf öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada, okuduğunu anlama başarısı yüksek olan öğrencilerin Fen ve Teknoloji Dersinde de başarılı olduklarını tespit etmiştir. Egelioğlu (1989) yaptığı araştırmada okuduğunu anlama düzeyi yükselmesine bağlı olarak toplam öğrenme ve bilgi düzeyindeki öğrenmelerde yükselme olduğu ortaya koymuştur. Sallabaş (2008) ilköğretim 8. sınıf öğrencilerin akademik başarıları ile okuduğunu anlama seviyeleri arasında orta düzeyde bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Oluk ve Başöncül (2009) ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin Fen-Teknoloji ve Türkçe dersi başarılarına okurken kullandıkları okuma stratejisinin etki ettiğini ortaya koymuşlardır. Yapılan araştırmalar, okuduğunu anlama becerilerinin yeterince kazanılmış olmasının akademik başarıya olumlu yönde etki ettiğini ortaya koymaktadır.

Çağımız okuduğunu anlama ve hızlı düşünme becerilerine sahip bireyler istemektedir. Bu bireylerin yetiştirilmesinde ilköğretimde verilen öğretimin payı büyüktür. İlköğretimde kazanılan bu beceriler öğrencinin akademik başarısına olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Bu araştırmada ilköğretim 4. sınıf öğrencilerinin okuduklarını anlamaları ile Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler ve Fen ve Teknoloji dersindeki başarıları arasında ilişki ele alınmıştır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, İlköğretim 4. sınıf öğrencilerinin okuduklarını anlamaları ile Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler ve Fen ve Teknoloji dersindeki başarıları arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:
İlköğretim 4. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlamaları ile

a. Türkçe dersindeki başarıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki var mıdır?
b. Matematik dersindeki başarıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki var mıdır?
c. Sosyal Bilgiler dersindeki başarıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki var mıdır?
d. Fen ve Teknoloji dersindeki başarıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın modeli

Bu araştırma betimsel nitelikli bir çalışma olup, araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlar (Karasar, 2009:77).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Hatay ili Antakya ilçesindeki Vali Teoman ve Nami Veyisoğlu ilköğretim okulu 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklemi ise bu okullardan tesadüfü örnekleme yoluyla seçilen 200 öğrenci oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın amacı doğrultusunda veri toplamak için ilköğretim 4. sınıf Türkçe ders kitabında "Kaybolan Çocuklar" isimli hikâye türü bir metin seçilmiştir. Öğrencilerden metni okumaları ve metinle ilgili okuduğunu anlama sorularını cevaplandırmaları istenmiştir. Öğrencilere 3 adet cevabı metin içerisinde, 3 adette cevabı metin dışında olan toplam 6 adet okuduğunu anlama sorusu sorulmuştur. Soruların oluşturulmasında uzman görüşü alınmıştır. Akyol'a göre (2008:200) cevabı metin içerisinde olan sorular; tanıma ve hatırlamaya dayalı olup, cevabı metin içerisinde bir cümle ya da bir paragrafta yazılı olan sorulardır. Cevabı metin dışında olan sorular ise; ön bilgileri kullanmayı gerektiren sorulardır.

Öğrencilere sorulan cevabı metin içerisinde olan sorular:

- ✓ Geziye katılmayan çocuklar kimlerdir?
- ✓ Çocuklar gezi yerine vardıklarında nasıl eğlendiler?
- ✓ Geziden sonra okula gelen öğretmenler, dinlenirken ne oldu?

Cevabı metin dışında olan sorular:

- ✓ Anne-babanızdan izin almadan hareket etmeniz niçin doğru değildir?
- ✓ İnsanlar niçin gezme ihtiyacı hisseder?
- ✓ Acil bir durumla karşı karşıya kalındığında sizce nasıl davranmak gerekir?

Öğrencilerin Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler ve Fen ve Teknoloji dersindeki yazılı notları sınıf öğretmeninden istenmiştir. Elde edilen yazılı notlarının ortalaması alınmıştır. Öğrencilerin Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler ve Fen ve Teknoloji dersindeki başarıları her bir ders için ayrı ayrı olmak üzere yazılı notlarının ortalaması alınarak belirlenmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri öğrencilerin okuduğunu anlama sorularına verdikleri cevaplardan ve yazılı notlarının ortalamasından elde edilmiştir. Öğrencilerin okuduğunu anlama sorularına verdikleri cevaplar 3'lü likert tipi puanlama anahtarına göre hesaplanmıştır.
Yanlış cevap= 0 puan,
Eksik cevap= 1 puan,
Tam cevap=2 puan olarak değerlendirilmiştir.

Öğrencilerin okuduğunu anlama puanları ile Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler ve Fen ve Teknoloji dersindeki başarıları arasındaki ilişki istatistik işlemlerden Pearson Korelasyon Analizi yapılarak belirlenmiştir.

BULGULAR

Araştırmadan elde edilen bulgular tablo hâlinde gösterilmiştir.

Tablo: *Öğrencilerin Okuduğunu Anlama Puanları İle Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler ve Fen ve Teknoloji Dersindeki Başarıları Arasındaki Korelasyon Katsayıları*

	Türkçe Dersi Başarısı	Matematik Dersi Başarısı	Sosyal Bilgiler Dersi Başarısı	Fen ve Teknoloji Dersi Başarısı
Okuduğunu Anlama Puanı	,752**	,767**	,643**	,727**

N=200; **P<0.01

Analiz sonuçları ilköğretim 4. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama puanlarının ortalamaları ile Türkçe Dersi Başarıları (r = 0,752; **P<0.01), Matematik Dersi Başarıları (r = 0,767; **P<0.01), Sosyal Bilgiler Dersi Başarıları (r = 0,643; **P<0.01) ve Fen ve Teknoloji Dersi Başarıları (r = 0,727; **P<0.01) ortalaması arasında istatistiksel olarak bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma sonucunda ilköğretim 4. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama puanlarının ortalamaları ile Türkçe, Matematik, Sosyal ve Fen ve Teknoloji dersi başarıları ortalaması arasında istatistiksel olarak bir ilişkinin olduğunu bulunmuştur. Okuduğunu anlama puanları yüksek olan öğrencilerin sırasıyla Matematik, Türkçe, Sosyal Bilgiler ve Fen ve Teknoloji dersinde başarılı oldukları belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç diğer araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Egelioğlu (1989), Sertsöz (2003), Akay (2004) Sallabaş (2008), Obalı (2009), Oluk ve Başöncül (2009) yaptıkları araştırmalarda da öğrencilerin okuduğunu anlama başarılarının iyi olmasının diğer derslerdeki başarılarına olumlu yönde etki ettiğini ortaya koymuşlardır.

Öğrencilerin Okuduğunu Anlama Puanları İle Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler ve Fen ve Teknoloji Dersindeki Başarıları incelendiğinde en fazla başarının Matematik Dersinde olduğu görülmüştür (r = 0,767; **P<0.01). Bu durum okuduğunu iyi anlayan öğrencilerin Matematik dersindeki problemleri daha iyi anlayabileceği şeklinde düşünülebilir. Önceki araştırmalar incelendiğinde, benzer sonuçlara Sertsöz (2003) ve Akay'ın da (2004) ulaştıkları görülmektedir. Sertsöz (2003) ilköğretim 6. sınıf öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada okuduğunu anlama başarısının öğrencilerin Matematik derslerindeki başarılarına etki ettiğini ortaya koymuştur. Akay (2004) ise yaptığı araştırmada okuduğunu anlama becerisi kazanmış ilköğretim 2. sınıf öğrencilerinin matematik problemlerini çözme başarının yüksek olduğu sonucunda ulaşmıştır.

ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen sonuçlardan hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

a) Okuduğunu anlama öğrencinin akademik başarısını etkilediği için ilköğretimde Türkçe derslerinde okuduğunu anlama çalışmalarına ağırlık verilmelidir.
b) Okuduğunu anlamayı geliştirici yöntemlerin neler olduğu ve bu yöntemlerin okuma sırasında nasıl uygulanacağı konusunda öğretmenler tarafından öğrencilere bilgiler verilmeli ve örnek çalışmalar yaptırılmalıdır.
c) Okuduğunu anlamada ön bilginin önemi öğrencilere vurgulanmalıdır.

KAYNAKÇA

AKYOL, H. (2008). **Yeni Programa Uygun Türkçe Öğretim Yöntemleri**. Ankara: Kök Yayıncılık.

AKAY, A. A. (2004). **İlköğretim 2. Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerilerinin Matematik Problemlerini Çözme Başarılarına Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

BİNBAŞIOĞLU, C. (1987). **Özel Öğretim Yöntemleri**. Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi.

BLOOM, B. S. (1979). **İnsan Nitelikleri Ve Okulda Öğrenme**. (Çev. D. Ali Özçelik), Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

DANIELSSON, K. (2001). *"Beginning Readers Sesitivity To Different Linguistic Levels: An Error And Correction Analsis At The Lexical, Syntactic And Semantic Levels"*, **Reading and Writting: An Interdisciplinary Journal**, 14, 395-421.

DÖKMEN, Ü. (1994). **Okuma Becerisi İlgisi Ve Alışkanlığı Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma**. Ankara: MEB Yayınevi.

EGELİOĞLU, F. V. (1989). *"Okuduğunu Anlama Düzeyi Ve Öğrenme İçin Harcanan Zamanın Bilişsel Öğrenme Düzeyine Etkisi"*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

GÖĞÜŞ, B. (1983). "*Okumayı Biliyor muyuz?*" **Öğretmen Dünyası Dergisi**, 44, 7-9.

GÜNEŞ, F. (2000). **Okuma-Yazma Öğretimi Ve Beyin Teknolojisi**. Ankara: Ocak Yayıncılık.

GÜNEŞ, F. (2009). **Hızlı Okuma Ve Anlamı Yapılandırma**. Ankara: Nobel Yayınları.

KARASAR, N. (2009). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**. Ankara: Nobel Yayınları.

KAVCAR, C., OĞUZKAN, F. ve SEVER, S. (1995). **Türkçe Öğretimi**. Ankara: Engin Yayınevi.

OBALI, B. (2009). **Öğrencilerin Fen Ve Teknoloji Akademik Başarısıyla Türkçede Okuduğunu Anlama Ve Matematik Başarıları Arasındaki İlişki**, Yayınlanmamış Yüksek Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

OLUK, S. ve BAŞÖNCÜL, N. (2009). *"İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Üstbiliş Okuma Stratejilerini Kullanma Düzeyleri İle Fen-Teknoloji Ve Türkçe Ders Başarıları Üzerine Etkisi"*, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, 17, 183-194.

SALINGER, T. (2003). *"Helping Older Struggling Readers"*, **Preventing School Failure**, 47, 79-85.

SALLABAŞ, M. E. (2008). *"İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Okumaya Yönelik Tutumları Ve Okuduğunu Anlama Becerileri Arasındaki İlişki"*, **İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 9(16), 141-155.

SAMUELS, S. J. (1979). "*The Method Of Repeated Readings"*, **The Reading Teacher**, 32, 403-408.

SERTSÖZ, T. (2003). **İlköğretim Okullarının 6. Sınıflarında Okuduğunu Anlama Davranışının Kazandırılmasının Matematik Başarısına Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

19.YY. SONU ve 20.YY BAŞINDA KADIN RESSAMLARIMIZ

Deniz Bayav, Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü

Özet:19.yy.da başlayan batılılaşma hareketleri ile ülkemizin pek çok alanında gelişmeler yaşanmıştır. Cumhuriyet'e giden yolda eğitim ve kadınların sosyal hakları konusunda önemli adımlar atılmıştır. Eğitim düzeyi yükselen kadınlar buna paralel olarak sanatla da ilgilenmeye başlamışlardır. Kadın sanatçılarımızın çoğu üst düzey görevlere sahip, eğitimli bir aileden gelmektedirler. Kimileri sanatçılardan özel dersler alarak, kimileri de daha geç dönemde açılan Sanayi-Nefise Mektebi'nde eğitim görerek resim çalışmışlardır. Manzara, natürmort, nü, portre, otoportre konularında çalışan sanatçılar natüralist, empresyonist, kübist ve expresif tarzda eserler üretmişlerdir. Cumhuriyet rejiminin getirdiği ortamda bu faaliyetler hız kazanmış ve kadınlar diğer tüm alanlarda olduğu gibi resim sanatında da adlarından ve varlıklarından söz ettirmişlerdir. Naciye Tevfik Biren, Celile Hikmet, Müfide Kadri gibi ressamlarla başlayan bu süreç, 19.yy. sonu–20. yy. başında sayıları gittikçe artan ve bu araştırmanın konusunu teşkil eden kadın sanatçılarımızla hız kazanmıştır.
Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, kadın, sanatçı, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, eğitim.

OUR FEMALE ARTISTS in LATE 19th'S and EARLY 20th'S

Abstract:Our country has experienced many developments with westernization movements which started in 19th century. On the way to Republic significant forward steps had taken in education and social rights of women. Parallel to increasing level of their education, they also started to be interested in art. Many of our female artists were of educated families with top- ranked positions. Some of the artists had practiced art by taking private lessons, and some had been trained at İnas Fine Art's School which was founded in a late period. Female artists created their landscape, still life, nudes, and portraits, self-portrait themes with naturalistic, impressionist, cubist and expressionist styles. By the atmosphere of Republic these activities gained speed and women made themselves approved in art as well as all other areas. This process which had started with such artists Naciye Tevfik Biren, Celile Hikmet, Müfide Kadri, gained speed by the increasing of female artists in late 19th's and early 20th's that constitute the subject of this research.
Keywords: Westernization, woman, artist, İnas Fine Art's School, education.

GİRİŞ

Toplumların gelişmesinde eğitimin rolü tartışmasız ilk planda yer alır. Eğitim sayesindedir ki toplumu oluşturan bireyler bu ortamda gelişebilir, özgürleşebilir, kendini ifade edebilir, sanatsal ve bilimsel üretim gerçekleştirebilir. Bu nedenledir ki 19.yy. da başlayan batılılaşma çabalarının ilk yeşerdiği yer askeri kurumlar ve eğitim alanları olmuştur. Eğitimin sunduğu olanaklar sayesinde ülkemiz resim sanatı da hak ettiği yere ve ilgili kurum-kuruluşlarına sahip olabilmiştir. Askeri okullarda verilen resim dersleri ile asker ressamlar kuşağı, yabancı ressamların verdiği özel dersler sayesinde ve açılan İnas Sanayi ve Sanayi-i Nefise Mektepleri ile sanatçılarımız yetişmiştir.

Modern yaşamda eğitimle birlikte toplumun önemli bir kısmını oluşturan kadınların da sosyal bir varlık olarak eğitim, sanat ve bilimde varlığı önemsenerek bu konuda adımlar atılmıştır. Batılılaşma döneminin başlarında eğitim ve sağlık sektöründe sosyal bir varlık olarak kendini kanıtlayan kadınlar sanat eğitimi veren kurumlarda eğitim alma olanaklarının sağlanması ile ya da özel dersler almak suretiyle sanatsal birikimlerini oluşturmuşlar ve ülkemiz sanat hayatına atılmışlardır.

Yeni yeşermekte olan Cumhuriyet idealleri doğrultusunda sanat da ileriye-aydınlığa dönük olmalı ve gelişimine hız kazandırmalıydı. Bu ideali tam manası ile yüreğinde hisseden kadın sanatçılarımız yaratıları ile batılılaşma dönemindeki aydınlanma sürecine büyük katkılarda bulunmuşlardır. Bu süreç, ayrıntılı incelemeye değer, kadın sanatçılar için hem sıkıntılı hem de özveri gerektiren bir dönem olmuştur.

BATILILAŞMA DÖNEMİNDE VE DÖNEMİN SANAT ORTAMINDA TÜRK KADINI

Kadının sanata katılımı aslında kadının sosyal yaşama katılımıyla mümkün olabilmektedir. Savaş yıllarında erkeğin savaşa gitmesiyle pek çok işi yüklenen kadınlar savaşın hemen arkasında ağır görevler üstlenmiştir. Bu dönemde hastabakıcılık ve öğretmenlik kursları açılarak kadının sosyal yaşama adapte olması sağlanmıştır. Tanzimat sonrası açılan okullar ve yayınlanan dergiler, kurulan dernekler kadınların özgürleşmesi yolundaki önemli adımlardır. Örgün eğitime kız öğrencilerin kabulü 1869 yılında çıkan Umumiye Nizannamesi ile gerçekleştirilmiştir.

Bu dönemin genel yapısına bakarsak, Osmanlı'nın yenilgiler sonrasında güç kaybetmesi ile gözlerin batıya çevrildiğini, değişim ve arayış hareketlerinin başladığını görürüz. Osmanlı Batılılaşması Lâle Devri (1718–1730) ile başlar. 3.Selim (1761–1808) ve 2. Mahmut (1785–1839) dönemlerinde yenileşme hareketleri hız kazanmıştır. Bu dönemde Avrupa ülkelerine elçiler gönderilmiş, ordunun yenileştirilmesi gayretleri gösterilmiştir.

1795 yılında kurulan Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve 1773 yılında kurulan Mühendishane-i Bahri Hümayun programlarına ilk kez resim dersi konmuştur. Bu dersler, askeri gereksinimler için desen ve perspektif ağırlıklı gerçekleştirilmiş ve yabancı hocalar tarafından yürütülmüştür. Bu okullarda yetişen sanatçıların eserlerinde mimari yapılar ve manzara çalışmaları geniş yer kaplar. Osmanlı yetenekli öğrencileri Avrupa'ya göndererek dönüşte Harbiye gibi okullarda sanat öğretimi görevine atıyordu. İlk öğrenci grubu 1829 yılında yollanmıştır. Primitifler de fotoğraflardan yararlanarak cami, saray bahçesi gibi konular üzerinde çalışmışlardır.

1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiş, 1876 da Meşrutiyet'in ilanı ile ilk anayasa olan Kanuni Esasi'nin ilan edilmiştir. *1850'den sonra ülkemizde sanat alanında arka arkaya önemli tarihi gelişmeler görülüyor…1853'ten itibaren ilkokul*

çağındaki çocuklara, başarısız da olsa, sanat dersi veriliyor. Sultan II. Mahmut … kendi portre resimlerini şatafatlı eğlenceler eşliğinde resmi dairelerin duvarlarına astırıyor.(Güzelhan, 2005, 44)

İlk kız rüşdiyesinin açılışı (1859) kabul edilmekte, sebep olarak da ders programında "nakış" dersinin varlığı gösterilmektedir. (Kurnaz, 1991: 20) Darülmuallimat (kız öğretmen okulu) ise 1870 yılında açılmıştır. "*1869'da yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim tamamen Batı örneğinde bir sisteme geçmiştir. Bir yandan Batı tipi askeri teşkilatlanma sürdürülürken, diğer yandan da hukuk, sanat ve edebiyat alanlarında Avrupa kültürleri yönünde yenileşmeler başlamıştır*.(Ergün, 2009)
19. yy.ın ikinci yarısında Maarif Nazırı Abdurrahman Sami Paşa ile Sadrazam Saffet Paşa kızlar için okullar açtırmışlardır. Çok sayıda kadın sanatçıların da üyesi bulunduğu yabancıların kurduğu Elifba (Club' de I'ABC) adlı kulüp 1880-1882 yılları arasında sergiler düzenlemiştir.

1883'de Sanayi-i Nefise'nin eğitime başlaması ile sanatın gelişimi ivme kazanmıştır. 1916'da başlayan Galatasaray Sergileri bu ortamın ürünüdür. Son Osmanlı halifesi Abdülmecit Efendi de (1868-1944) resim sanatına ilgi duymuştur. Kendisi resim cemiyeti başkanlığı ve ressamlık yapmıştır.

1913 yılında tedrisat kanunu çıkarılır ve yurt çapında kız rüştiyeleri açılır. 1914 yılında darülfununa (üniversiteye) kız öğrenci alınmaya başlanır. 1926'da şeriatın kaldırılmasıyla kabul edilen medeni kanun ile kadın erkek arasındaki eşitsizlik giderilir. Kadınlara; 1930 yılında belediye seçimlerinde seçme, 1935'de genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı verilir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk kadını, eskiden beri kendisini çember içine almış yapay her toplum yasasını yararak kendine düşen görevi fazlası ile yerine getirir. 1919–1923 Türk Kurtuluş Savaşı'nda ise bizzat cephede savaşa katılır. Cumhuriyet'in kurulması ile kadın hakları Tazminat'taki gibi sosyal reformların önemli bir bölümü olarak ele alınır.(Doğramacı, 1989: 11) Kadınların haklarını savunan ve bilinçlenmesini sağlayan pek çok yayın da çıkarılmıştır. *Mehasin (1908), Kadın Bahçesi ve Kadın Dünyası (1912), Kadın Duygusu, Kadın Âlemi ve Kadınlık (1913), Kadın Hayatı (1918) kadın sesini duyuran etkili yayınlar olmuştur*.(Doğramacı, 1989: 135) 1800'lerin sonu ile 1900'erin başında yetişen kadın sanatçılarımız yabancı dil bilen, yurt dışından gelen eğitmenlerden ders almış, ilerici kadınlardır.

Resme ilgi duyan tüm kadın sanatçılarımızın ortak özelliği kültür ve birikim sahibi üst düzey kişilerin çocukları olmalarıdır. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde sarayın batılılaşma idealleri doğrultusunda bir yaşam tarzını seçen aileler arasında güzel sanatlar eğitimi önem kazanmıştır. Esas olarak sanat, oluşturulmak istenen salon kadını imajı için bir maharet alanıdır. Ancak yetişen kadın sanatçılarımız; sanatı, imaj boyutundan çıkararak; Mihri Müşfik Hanım örneğinde olduğu gibi onu, yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline getirmişlerdir.

Türkiye için sorun, çağdaş olmayı başarmakla ilgilidir. Çağdaş sanat akımlarının oluşumuna neden olan kültürel ve düşünsel alt yapı ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin koşulları çakışmaktadır. (Yaman, 1996: 29) Bu amaçla her alanda olduğu gibi sanat alanında da atılımlar gerçekleştirilmiştir. 1914'de İnas Sanayi-i Nefise Mektebi açılmış, kız öğrencilere resim ve heykel dersleri verilmeye başlanmıştır. Esas olarak dünya ölçeğinde kadının sanatçı olarak konumunun gelişmesi Türkiye'dekinden çok farklı değildir. Bu ölçekte de kadının sanat eğitimi kurumları içinde yer alma süreci yavaş gelişmiştir. 17. yüzyılda (sırasıyla Roma, Paris, Londra ve Nürnberg'de) sanat akademileri kurulmaya başlanmıştır. Ancak kadınların kabulü çabuk gerçekleşmemiştir. *Paris Akademisi 17. yüzyıl sonlarında kadınlara açılacak, ancak hemen 1706'da bu uygulamaya son verilecektir. İngiliz Kraliyet Akademisi iki kurucu kadın üye ile 1768'de açılmasına karşın kadınların bu okullara giriş hakkı yüzyıl boyunca kabul görmeyecektir…18. ve 19. yüzyıl boyunca, çıplak model karşısında yapılan etütler neden gösterilerek kadınlar Akademilere alınmayacaklardır*.(Giray, 1993: 41)

Ülkemizde kızların sanat eğitimi için kurulan İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'ne mekân olarak Beyazıt'taki Zeynep Hanım Konağı seçilmiştir. Bu okulun kuruluş tarihi erkek öğrencilerin sanat eğitimine atılmalarının 31 yıl gerisindedir. Bu tarihlerde I. Dünya Savaşı yaşanmaktadır ve Sultan Reşat Dönemi'dir. Ömer Bey, Mihri Müşfik Hanım, Sami Boyar ve İbrahim Feyhaman okulun eğitim kadrosunu oluşturmuştur. *Okula ilk yıl 6'sı azınlıklardan olmak üzere 33 öğrenci alındı. Türk kızları okula çarşaflı ve başörtülü olarak, gayrimüslümler şapkalı veya başları açık olarak devam ederlerdi*. (Toros, 1988: 42)

Sene 1915'ti…Mihri Müşfik, İstanbul'daki Güzel Sanatlar Kız Okulu'nun resim öğretmeniydi. Müfide Kadri'nin ölümünün üzerinden üç yıl geçmiş…Nazlı Ecevit resim okulunun kapısını o sene aralamıştı. Kendisinden önce pek çok kız daha geçmişti aynı kapıdan; onlar arasında Belkıs Mustafa da vardı. Fahr El Nisa Zeyd, Nazlı Ecevit ile aynı zamanda öğrenmişti çizgiyle rengin başdöndürücü arkadaşlığını ve yol göstermişti onlara Mihri'nin, Müfide'nin ve Celile'nin tabloları.(Güzel, 2003: 16)

İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'ne ilk başvuran kişi Müzdan Sait Hanım'dır. *Sanayi-i Nefise Mektebi'nin 2. No.lu talebesi Muide Esat Hanımdı. Ünlü göz doktoru Prof. Esat Paşa'nın kızıydı. Okulun 3. No.lu öğrencisi Belkıs Mustafa, aynı zamanda, ilk diploma alan Türk kızıdır…4. No.lu öğrencisi Nazire Hanımdı*.(Toros, 1988: 44) İnas Sanayi-i Nefise'nin ilk mezunları Nazlı Ecevit, Aliye Berger, Güzide Duran, Fahrunnisa Zeid'dir. İlk yıl yalnızca resim bölümü bulunan okul, ikinci yıl heykel eğitimi de vermeye başlamıştır. *Mihri Hanım, olağanüstü girişkenliği ile atölyeye kadınlar hamamından model getiriyor, bu konuda çekingen olan Türk hanımların yerine, daha cüretkâr olabilen Rum ve Ermeni hanımları ikna edebiliyordu. Çıplak erkek model sorununu, Arkeoloji Müzesi'ndeki torsoları kullanarak çözümlemeye çalıştığı biliniyor*. (Tansuğ, 1999: 137) Okulun öğrencileri *yaz aylarınla öğretmenlerinin gözetiminde, Gülhane Parkı, Üsküdar, Köprüaltı ya da Topkapı Sarayı'nda peyzaj çalışmaları yaparlar*. (Giray, 1993: 43) Okulun müdürlüğünü bir süre Mihri Müşfik, onun İtalya'ya gitmesinin ardından Ömer Adil yürütmüştür. Feyhaman Duran da atölye derslerini sürdürmüştür. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi Türk

sanat hayatında önemli yere sahip olacak kadın sanatçıların yetişmesinde çok önemli bir kurum olmuştur. 1926 yılında kız ve erkek öğrenciler bir arada eğitim görecekleri Sanayi-i Nefise çatısı altında birleşirken İnas Sanayi-i Nefise görevini tamamlamıştır.

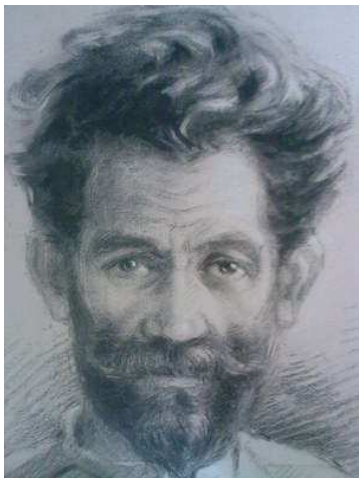
Kadınların fırça ile tanışması 19. yy.sonu ve 20.yy.ın ilk yarılarına denk gelir. Kadın ressamlarımız da bu ortamda yeşermeye başlamıştır. Atatürk'ten güç alan Türk kadını her alanda kendini yenilemiş ve göstermiştir. Yüzyılın ortalarına doğru kadın sanatçıların sayısında artış olmuş, son dönemlerde iletişim olanaklarının gelişmesiyle kadın sanatçılarımız da günümüz sanatını takip ederek çağdaş eserlere imza atmışlardır.

BATILILAŞMA DÖNEMİNDE KADIN RESSAMLARIMIZ
Osmanlı'nın son dönemlerinde batılılaşmanın getirdiği ortamda sanatsal gelişim ivme kazanmış, kadınlara sunulan hak ve imkânlar sayesinde ülkemiz resim hayatına katkıda bulunacak olan kıymetli kadın sanatçılar yetişmiştir. Yaşam öyküleri ve sanatları ile ele alınan kadın sanatçılarımız doğum tarihinin önceliğine göre listelenerek incelenmiştir.

Naciye Tevfik Biren (1878-1960)
Saygın bir devlet adamı olan Tevfik Hamdi Bey ile evli olan Naciye Hanım portre ve çiçek resimleri üzerine çalışmış bir sanatçıdır. Kızı Meliha (Zafir) Yenerden ise resim, müzik ve şiir gibi güzel sanatların pek çok alanıyla ilgilenmiştir.

Tam adı Emine Naciye Neyyal Tevfik (Biren) olan bu hanımın eşi önemli kentlerde valilik yapmış, nihayet Son Osmanlı Kabinesf'inde maliye bakanı sıfatıyla görev almış bir Osmanlı centilmeniydi. Onun sayesinde İmparatorluğu diyar diyar dolaşan, resim yapmaya meraklı, devrine göre oldukça modern bir kadın olan Emine Neyyal Hanım, İtalyan ressam Salvatore Valery'den resim dersi almıştı. Emine Hanım yaşlandıkça resimden daha çok hatıralarını yazmaya önem verdi. Ama resimleri de otoritelerce beğenildi ve adı halen "öncü kadın ressamlar" arasında anılmaktadır.(http://94.75.233.25/writer_2007_index.php?category_code=1187091979&news_code=1174734238&year=2007&month=03&day=24, 2009)

Celile Hikmet (1883-1956)
İstanbul'da doğan sanatçı ilk resim eğitimini ailesinin de saraya yakınlığı sayesinde saray ressamı Fausto Zonaro'dan almıştır. *Babası Enver Paşa, bu sıralarda Sultan II. Abdülhamit'in yaverliğini yapmaktadır. Dedesi Mahmut Celalettin Paşa ise daha sonradan Türk tebasına geçmiş bir Polonyalı'dır.*(Erten,http://lebriz.com/pages/lsd.aspx?lang=TR&sectionID=9&articleID=380&bhcp=1, 2009) Anne tarafının kökleri de Almanya'ya dayanır.

İleriki dönem çalışmalarını Roma ve Paris'te sürdüren Hikmet, daha çok nü ve portreler çalışmıştır. Hamamda çıplaklar en sevdiği konulardandır. *Celile Hanımın en güzel portreleri, aile çevresiyle ilgili olanlarıdır. Annesi Leyla Hanımın portresi müzededir. Kendi portresiyle, oğlunun, torununun, yeğeninin portreleri, başarılı eserleri arasında yer alır.*(Toros, 1988: 30)
Pastel renkler ağırlıkta çalışır. Nazım Hikmet'in annesi olan sanatçı I. Dünya Savaşı bitiminde Berlin'de resim çalışmaya gider. Ölmeden önce görme yeteneğini kaybeden sanatçı İstanbul'da yaşama veda etmiştir.
Resim 1: Celile Hikmet, Samih Rifat Bey, 1922

Mihri (Rasim) Müşfik (1886-1954)
İstanbul'da doğan sanatçı ilk resim derslerini Zonaro'dan almıştır. Ünlü Tıbbiye Nazırı Rasim Paşa'nın kızı olan Mihri Hanım, Saltanat Dönemi'nin o dar görüşü içinden kendini sıyırıp Avrupa'da sanat eğitimine gidebilmiştir.

Fransız elçisinin eşinden aldığı sahte pasaportla Roma'ya kaçan sanatçı Roma'dan sonra Paris'te çalışmalarına devam etmiştir. Burada sanatçıların yoğun olarak yaşadığı yer olan Montparnasse'a yerleşmiştir. Bir odasını kiraya verdiği evinde resim çalışmalarını sürdürmüştür. Evinde kiracısı olarak kalan Müşfik Selami ile birliktelikleri evlilikle tamamlanmış ve Müşfik soyadını almıştır. Mihri Hanım'ın 1913 yılında İstanbul Kız Öğretmen Okulu resim öğretmenliğine atanmasıyla

ülkeye dönmüşlerdir. Yurda dönen çiftin beraberlikleri 1922 yılında Mihri Hanım'ın tekrar yurttan kaçmasıyla sona ermiştir. Ülkeden ayrılışından önce sanatçının ülkemiz sanat eğitimine katkıları olmuştur.

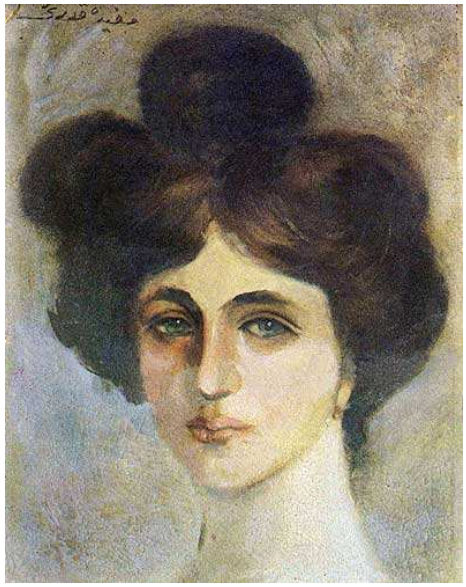
Maliye Nazırı Cavit Bey… İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından batıya dönük bir eğitim sistemi uygulanırken, böylesine yetenekli bir kadından yararlanmanın gereğini, bir telgrafla Maarif Nazırına önerdi. Bu suretle Mihri Hanım, İstanbul (Darülmuallimat) Kız Öğretmen Okulu Resim Öğretmenliğine atandı. (Toros, 1988: 13) Daha sonra İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde görev alan Müşfik ilk kez çıplak model kullanmış, yarışma ve sergi gibi etkinlikler düzenlemiştir. Öğrencilerine açık havada ve modelden resimler çalıştırmıştır.

Atatürk'ü yaptığı portresini bizzat kendisine Çankaya köşkü'ne giderek vermiştir… Türkiye'de 32, İtalya'da 36, Fransa'da 23 ve Amerika'da 60'ı aşan 150 adet tablosu kayda alınmıştır. (http://www.istkadinressamlar.com/tr/Mihri_Musfik_Hanim_Eserleri.aspx, 2009) Dönemin Yugoslavya kralına armağan edilen mareşal olarak resmettiği Atatürk resmi bugün kayıptır. Tevfik Fikret'le dostluğu bulunan Mihri Hanım, ölümü üzerine O'nun yüzünün kalıbını almıştır. Bu, ülkemiz heykel sanatı için önemli bir adımdır.

O'nun kadınları Doğu'nun ev, hamam veya saray içindeki odalıklarından değildir…Edilgen bir yapıları yoktur-ancak baştan çıkaran ya da bizi tedirgin eden bir yapıya da izin vermez-. Sanatçının kadın portrelerine bakıldığında hepsinin…eğitimli, zengin ve güçlü kadınlar yani modern Batılı kadın tipleri olduğu söylenebilir. Bu portrelerde kucağında bebeğiyle poz veren anne imgesi yerine çağdaş bir yaklaşım içinde, bebeği, yatağında tek başına resmetmiştir.(Dolmacı, 2009: 67)

Yurttan ayrılışında İttihatçılarla olan bağlantısından doğabilecek sıkıntıların tedirginliğinin payı olduğu düşünülmektedir. İkinci kez gittiği Roma'da yaptığı Papa portresi Vatikan Müzesi'nce alınmıştır. Yurttan ayrılarak New York'ta yaşamaya başlayan sanatçı özel dersler vererek yaşamını sürdürmeye çalışmış, ömrünün son zamanlarını yoksulluk ve sıkıntı içinde geçirmiştir.

Resim 2: Mihri Müşfik, Otoportre **Resim 3:** Müfide Kadri, Otoportre

Müfide Kadri (1889-1911)

İstanbul'da doğan sanatçı saygın bir kişi olarak tanınan Kadri Bey tarafından evlat edinilmiştir. Eğitim ve öğretimini özel hocalarla tamamlamıştır. Osman Hamdi Bey tarafından yeteneği keşfedilen Müfide Kadri'ye Osman Hamdi Bey ve Prof. Valeri tarafından özel ders verilmiştir. *Resim sanatındaki üstün yeteneği, Müfide Hanımı, bu mesleğin ilk kadın öğretmenliğine götürdü. Önce Numune Mekteplerine, az sonra Süleymaniye'deki Numune-i İnas adlı kız okulunun öğretmenliğine atandı. İnas Rüşdiyesi ile İnas İdadisi'nde, resim, nakış ve musiki hocalığı yaptı.*(Toros, 1988: 20)

Bir çalışması ile Almanya'da altın madalya alan sanatçı portre, peyzaj ve natürmort konularında çalışmıştır. İzmir Resim ve Heykel Müzesi'ndeki Natürmort isimli eseri akademik bir anlatıma sahiptir. Kitap Okuyan Kız ve Dua Eden Kız resimleri ise portre ve iç mekân resimlerindeki ustalığını gözler önüne serer.

Sanatçının ilk dönem yapıtları 19. yüzyıl Fransız resminden, Barbizon ressamlarından, Corot'dan esintiler taşıyan…fotoğraf veya kartpostallarından yola çıkılarak gerçekleştirildiği düşünülebilecek yapıtlardır. Sanatçının bu çalışmaları daha çok resim tekniği ve malzeme becerilerini geliştirme yolundaki…yapıtları olarak değerlendirilebilirler.(http://www.sanalmuze.org/retrospektif/view.php?type=1&artid=760, 2009)

Genç yaşta ölümüne rağmen çok sayıda esere imza atmıştır. *Ölümünden sonra babası tarafından kırk kadar eseri sergilenip satılmak üzere Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'ne verildi. 1912'de sergilenen eserlerden elde edilen gelir cemiyete bağışlandı.* (http://tr.wikipedia.org/wiki/M%C3%BCfide_Kadri, 2009) Tüberküloz nedeniyle vefat eden sanatçı için üyesi olduğu Osmanlı Ressamlar Cemiyeti üzerinde palet formu da olan kitabe şeklinde bir mezar taşı yaptırmıştır.

Vildan Gizer (1889-1974)
İstanbul'da doğan sanatçının büyükbabası izinle Kur'an'ı ilk kez yayınlayan matbaacı Osman Bey'dir. Osmanbey ilçesinin adı da sanatçının büyükbabasından gelir. Babası da ünlü bir ressam ve hattattır. Gizer'in sanata yeteneği aileden gelir.

Güzel Sanatlar Akademisi hocalarından Salvatore Valeri'den resim dersleri alan sanatçı başarılı portre çalışmalarına imza atmıştır. Sanata düşkün olan ve kendisi de resim çalışmaları yapan eşi Hikmet Bey'in görevi gereği gittikleri Viyana şehrinde resim çalışmalarına devam etmiştir. Pastel ve yağlıboya tekniklerinde çalışan Gizer'in eserleri kızlarının koleksiyonunda bulunmaktadır.

Melek (Ziya) Celal Sofu (1896-1976)
Çok yönlü olan sanatçı resim, heykel, hat gibi sanatın pek çok alanında eserler üretmiştir. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde konuk öğrenci olarak eğitim alan Sofu, Nazmi Ziya Güran atölyesinde ders almıştır. Dayısı asker ressamlardan olan sanatçı Alman doktor Prof. Lampe ile olan ikinci evliliği ile birlikte Münih'e yerleşmiş, burada da bir kişisel sergi (Scumacher Galerisi) açmıştır. Resim çalışmalarının yanı sıra heykel de çalışmıştır.

"TBMM'de Kadın Konuşmacı" adlı eserinin önemi, bir kadın sanatçı olarak mecliste kadın varlığının gerekliliğini ve önemini sanatı vasıtasıyla göstermesidir.

Güzel Sanatlar Akademisi'nde ve Julian Akademisi'nde dersler alan Sofu, figür, natürmort ve portre konularında çalışmıştır. Büst çalışmaları da (Salah Cimcoz, Bilinsky, Ziya Sofu) bulunmaktadır. Resim Heykel Müzesi'nde de eserleri bulunan sanatçının Fransızca ve Almanca yayınlanmış kitapları bulunmaktadır. Kamil Akdik, Türk İşlemeleri ve Şeyh Hamdullah Türkçe olarak yayımlanan kitaplarıdır. Sanatçı 1976'da Münih'te hayat veda etmiştir.

Belkıs Mustafa (1896-1925)

İstanbul'da doğan sanatçı rüştiyeyi bitirdikten sonra İnas Sanayi-i Nefise'de eğitim görmüştür. Sami Boyar'ın atölyesinde çalışan ve ikinci kuşak kadın sanatçılarımızdan olan sanatçı bu okuldan mezun olan ilk Türk kızıdır. Devlet tarafından bursla Almanya'ya gönderilen sanatçı Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirmiş aynı zamanda dönemin önemli Alman empresyonist sanatçısı Lovis Corinth ile çalışmıştır. 1921 yılında yurda dönmüştür. Yurda dönüşünde ilk kez dördüncüsüne olmak üzere Galatasaray sergilerine katılmıştır. Nü, İstanbul manzaraları ve figüratif çalışmalar üretmiştir. Portre üzerine de yoğunlaşmıştır.
Resim 4: Belkıs Mustafa, kâğıt üzerine suluboya, 18x 12.5cm.

Güzel Sanatlar Kız Okulu'nun ilk öğrencilerindendi o, sekiz yıllık resim hayatı süresince dramatik portreler çalışmıştı; "İhtiyar Adam", "Peçeli Kadın" ve "Kadın" portreleri, yirmi dokuz yaşında vefat eden genç ressamın parlak kabiliyetinin ihtişamlı suretleriydi.(Güzel, 2003: 17) 1924 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tekrar Almanya'ya gönderilen sanatçı burada hayata veda etmiştir.

Emine (Dürriye) Fuat Tugay (1897-1975)
İstanbul'da doğan sanatçı önce Prof. Albert Mille'den sonra Zürih Güzel Sanatlar Okulu'nda resim eğitimi almıştır. *Tanınmış kumandan, bakan ve büyükelçilerden Mahmud Muhtar Paşa'nın kızıdır. Resim eğitimini Zürih Güzel Sanatlar Okulu'nda ve Almanya'da yaptı.*(http://www.bilgiara.com/bilgi/tmctm-emine-fuat-tugay/, 2009)

Ünlü elçilerimizden Ahmet Hulusi Fuat ile evlenen Emine Hanım eşinin vazifesi dolayısıyla pek çok ülke gezmiş, resim, desen ve gravürler çalışmıştır. Sanatçının İngilizce olarak yazdığı" Three Centuries (Üç yüzyıl) adlı kitabı Oxford Üniversitesi tarafından basılmıştır. Bir kökü Mısır hanedanlığına dayanan sanatçının basılan bu kitabı da *Türk ve Mısır'ın ünlü ailelerinin eski Türk konaklarındaki yaşamını gerçekçi bir görüşle yansıtmaktadır.* (Toros, 1988: 38)

Müzdan (Sait) Arel (1897-1986)
İstanbul'da doğan sanatçı İnas Sanayi-i Nefise Mektebine babası tarafından yazdırılmıştır. Burada Mihri Müşfik'ten, Sami Bey'den ve Feyhaman Bey'den ders almıştır. Okulun ilk mezunlarındandır. Pek çok karma ve kişisel sergiye katılan sanatçının Akbank Koleksiyonu'nda eserleri bulunmaktadır.

Güzin Duran (1898-1981)
Sanatkâr bir aileden gelen sanatçı İnas Sanayi-i Nefise'de okumuş ve burada Mihri Hanım'ın atölyesinde çalışmıştır. *Daha sonra Ömer Adil Beyden ders aldı… Ahmet Haşim'den estetik, Feyhaman'dan pastel dersleri alırken, Avrupa konkurunu kazandı. Ne var ki, Sanayi- Nefise Mektebi'nin genç hocası İbrahim Feyhaman ile 19 Eylül 1922 günü evlenince, eğitimini İstanbul'da sürdürdü.*(Toros, 1988: 55)

Empresyonist üslupta eserler üreten sanatçı uzun yıllar boyunca resim öğretmenliği görevinde bulunmuştur. Karagöz oyunları konusu üzerine eğilen ve bununla bağlantılı eserler üreten sanatçının nü, natürmort ve manzara çalışmaları da yer almaktadır.

Nazlı Ecevit (1900-1985)

Asker kökenli bir ailenin çocuğu olan Ecevit İstanbul'da doğmuştur. Babası Albay Emin Bey'dir. İnas Rüştiyesini ve Darülmuallimat'ı bitirdikten sonra İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'ne girmiş, Mihri Müşfik Hanım ve Ömer Adil Bey'in öğrencisi olmuştur. İbrahim Çallı ve Feyhaman Duran'dan da dersler almıştır. Yurdun çeşitli yerlerinde (İstanbul, Kastamonu, Bolu, İzmit) öğretmenlik de yapan Ecevit, Anadolu insanını ve köy yaşantısını konu edinen çalışmalara imza atmıştır. Bülent Ecevit'in annesi olan sanatçı Güzel Sanatlar Birliği'ne girmiş, bu birliğin ortak sergilerine resim vermiş, yönetiminde görev almıştır. Sanatçı, çok sayıda kişisel ve karma sergi açmıştır. Ankara'da ilk sergisini Amerikan Kültür Merkezi'nde açmıştır. Uluslararası Kadın Kulübü'nün Paris'te düzenlemiş olduğu bir sergiye katılmıştır.
Resim 5: Nazlı Ecevit, Kerşman'ın Portresi, 138x100.5 cm.

Manzara, figür, portre, natürmort gibi pek çok alanda eser veren sanatçı akademik ve izlenimci eğilimi kaynaştıran sanatçılardandır. "Doğanın mevsim değişikliklerine bağlı görüntüleri, Nazlı Ecevit'in resimlerinde izlenimciliğin biraz da formüle edilmiş bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Ama sanatçıyı yalnızca bir manzara ressamı olarak görmemek gerekir: Portrelerinde daha kişisel bir anlatım yakalamayı başarmıştır.(http://www.edebiyatsanat.com/turk-ressamlari/1228-nazli-ecevit.html, 2009) Kerime Salahor'un, eşi Fahri Ecevit'in ve oğlu Bülent Ecevit'in, Şeref Akdik'in, Güzin Duran'ın, Leman Alp ve Fatma Adalan'ın portrelerini de çalışmıştır.

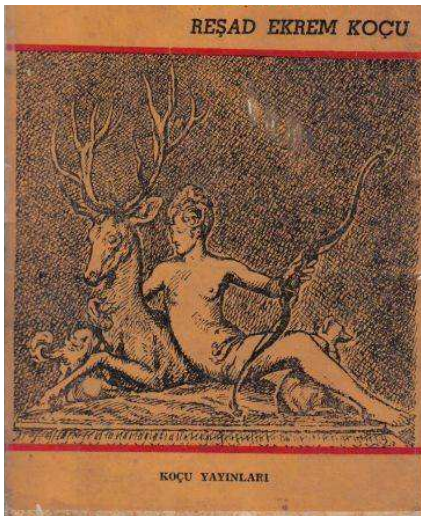
Fahr el Nissa (Şakir) Zeid (1901-1991)
Sanatçı İstanbul'da doğmuştur. Dame de Sion'dan sonra Sanayi-i Nefise'de başladığı eğitimine Paris Ranson Akademisi'nde devam etmiştir. Dönüşte İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde Namık İsmail ile çalışan Zeid D grubu üyesidir. 1933 yılında altı sanatçı tarafından kurulan D grubu Narmanlı Han'daki ilk sergilerinden sonra gruba katılan yeni sanatçılarla gittikçe genişlemiştir. On yılın sonunda sayıları on dörde ulaşan sanatçıların içinde kadın sanatçılarımızdan Fahr el Nissa Zeid ve Eren Eyüboğlu da vardır. D grubunun 11. sergisinde görülen Zeid gruba 1942 yılında katılmıştır. Natürmort ve portrelerin yanı sıra bir dönem tual üzerinde bölünmüş parçaların renklendirilmesine dayalı soyut anlayışta çalışmalar üretmiştir.

Sanatçı, İzzet Melih'le evliliğinden olan Nejat Devrim'in annesi, Aliye Berger ve Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın kardeşidir. *Ürdünlü emirlerden Zeyit'le evlenerek Londra'ya giden, eşinin ölümünden sonra Paris'e yerleşen Fahrünnisa, Londra, New York, Zürich, Brüksel, Dublin, Bristol gibi Avrupa şehirlerinde sergiler açmıştır. Paris'te Katia Granof galerisinde 1972'de açtığı sergide, tavuk kemiklerini kullanarak düzenlediği resimle heykel arası nesnelerden vazgeçip anıtsal çapta figür ve portrelere yöneldiği görülüyor.*(Berk ve Özsezgin, 1983: 65)
Resim 6: Fahr el Nissa Zeid, Büyükdere, 60x28 cm., 1946

1948'de Paris'e yerleşmiş ve orada soyut çalışmalara başlamıştır. Heyecan ve coşkunun hissedildiği serbest fırça darbeleriyle lirik soyutlama tarzında eserler üretmiştir. 1964'de Ankara Hitit Müzesi'nde geniş kapsamlı bir sergi açmıştır. Sanatçının yurt içinde ve dışında müzelerde ve çeşitli koleksiyonlarda eserleri bulunmaktadır.

Sabiha Bozcalı (1903-1998)

Küçük yaşta resme meraklı olan sanatçı Ali Sami Boyar'dan resim dersleri, özel öğretmenlerden Almanca, Fransızca ve İtalyanca dersler almıştır. Genç yaşta Almanya'ya gitmiş, Münih'te beş yıl kaldıktan sonra Paris ve Roma'da da bulunmuştur. Münih'te Karl Kapsar ile çalışmıştır. Paris'te Paul Signac ile çalışan Bozcalı, ailenin portrelerini de resimlemiştir. Ardından Roma'da Giorgio de Chirico'nun yanında çalışmıştır. Karakalem, yağlıboya, suluboya ve pastel gibi resim sanatının pek çok tekniği ile eserler üreten sanatçı Reşat Ekrem Koçu'nun editörlüğünü yaptığı İstanbul Ansiklopedisi için illüstratif eserler üretmiştir. Mısır'da saray duvarı süslemesinde ve Roma'da çalışmıştır.
Resim 7: Sabiha Bozcalı, Kitap illüstrasyonu, Basım yılı 1963

Yurt Gezileri kapsamında Zonguldak'a giden Bozcalı "*Kozlu Elektrik Santrali, Skip Tesisatı, Karabük Demir Çelik Fabrikası, Asansör (İncir Harmanı), Asansör Makinası, Sömikok Makinası, Varagel, Sömikök Fabrikası, Demir Çelik Fabrikası'*nı çalışmıştır.(Giray, 1995: 37) Portre, manzara, tarihi köşkler ve natürmort konularını tercih eden Bozcalı 1922–1923 yıllarında Galatasaray sergilerine desenleriyle katılmıştır.

Aliye Berger (1903-1974)

Fahrünnisa Zeyd'in kız kardeşi, Füraya Koral ile Nejat Devrim'in teyzesi olan Berger Notre Dame de Sion mezunudur. 1935-1939 yılları arasında Berlin ve Paris'te kalarak burada sanat hareketlerini izlemiştir. Macaristan'da halk ayaklanmasına katıldığı için kaçarak Türkiye'ye sığınan ve evlerinde müzik dersi vermeye gelen Carl Berger'le evlenmiş ancak eşinin ölümüyle yıkılan sanatçı Londra'ya gitmiştir. Burada John Buckland Wright'in atölyesinde gravür çalışmıştır. Sanatçı, gravür çalışmalarında değişik malzemelerin doku etkisinden yararlanmıştır. *Daha çok baskı tekniği ile çalışan sanatçı, teknik sorunları ustalıkla çözümleme çabasındadır.*(Erbil ve Karatay, 1974: 124)

Dışavurumcu anlayışta baskılar yapmış olan Berger, yurda döndükten sonra 1951'de ilk kişisel sergisini açmıştır. 1954'te Uluslararası Sanat Eleştirmenleri Derneği'nin (Aica) İstanbul'da toplanan kongresi nedeniyle yapılan ve jüride üç yabancı sanat tarihçisinin de bulunduğu Yapı Kredi Bankası'nın düzenlediği yarışmada "Güneş" adlı çalışması ile birincilik, 1955'te de II. Tahran Bienali'nde ikincilik almıştır.

Hale (Salih) Asaf (1905-1938)

Büyükbabası Sultan Abdülhamit'in yaverlerinden Asaf paşa, babası 2. Abdülhamit döneminin temyiz reisi Salih beydir. İngilizce, Rumca, Fransızca ve İtalyanca bilen Hale Asaf, İstanbul'da doğmuştur. Notre Dame de Sion Fransız Okulu'nda okumuş, teyzesi Mihri Müşfik Hanım'dan ve Namık İsmail'den resim dersleri almıştır. Daha sonra Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'nde Kampf Arthur ile çalışmış, parasal sıkıntılar nedeniyle yurda dönmüştür.
Resim 8: Hale Asaf, otoportre

1924'de başladığı İnas Sanayi-i Nefise'de Ömer Adil Bey ve Feyhaman Duran'dan, 1927'de Paris'te Andre Lhote'dan ders almıştır. Milli Eğitim bursu ile Paris'e gitmiştir. Bir dönem Roma'ya teyzesi Mihri Hanım'ın yanına geçmiştir. 1928'de yurda dönen sanatçı, Bursa'da öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Yurda dönüşünde İsmail Hakkı Oygar ile kısa süren bir evlilik gerçekleştirir. 1929 yılında kurulan Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nin üyesi olan Asaf grup ile ilk sergisini Ankara Etnografya Müzesi'nde açmıştır. Bu sergide altı adet portre ve manzara çalışmasını sergilemiştir. İkinci sergileri ise 1931 yılında Cağaloğlu Türk Ocağı'nda açılmıştır. Asaf grubun tek kadın sanatçısıydı.

1931 yılında tekrar Paris'e giden Asaf, Paris Jeune Europe galerisinde çalışmıştır. Burada Antonio Aniante ile tanışan sanatçı onunla galeriyi yönetmiştir. Sanatçı Aniante'nin Atatürk hakkında kitap yazmasına vesile olmuş ve kitap Asaf'a ithaf edilmiştir. Sanatçı, Paris'te, 1932 yılında Genç Avrupa Resim Sergisi'ne, Tuileries Sergisi'ne, 1935'de Société des Artistes Independants'ın Sonbahar Sergisi'ne katılmıştır. 1925 yılından itibaren babasının adı Salih'in yerine dedesinin adı Asaf'ı kullanmaya başlamıştır. *Otuz üç yaşında Paris'te ölen Hale'de, Arseven'in belirttiği gibi Raoul Dufy ve Henri Matisse esintileri görülür.*(Berk ve Özsezgin, 1983: 51) Kuvvetli bir desene sahip olan sanatçı portre ve figür ağırlıklı çalışmıştır. *Konu onun için de bir araçtır fakat duygudan yalıtılmış değildir. Onun sanatında, tuvale yansıtılan kişinin seçiminde öznellik bulunmakta ve öznelliğe, tuvale nasıl yansıtılacağı, planların nasıl bölümleneceği, hangi renklerin kullanılacağı gibi, plastik açıdan değerlendirilmeye ilişkin sorunlar eklenmektedir.*(Pelvanoğlu, 2007: 133) Sanatçının pek çok yapıtı Fransa'da kalmış, Asaf erken yaşta Paris'te hayata veda etmiştir.

Şükriye Dikmen (1918-2000)
İstanbul'da doğan sanatçı Akademi'de Zeki Kocamemi, Nurullah Berk ve Cemal Tollu atölyelerinde resim eğitimini almıştır. Mezun olduktan sonra Paris'e giden sanatçı orada Leger, Singier ve Chastel ile çalışmıştır. *Aynı zamanda devam ettiği Ecole de Louvre'un Sanat Tarihi Bölümü'nü 1953 yılında bitirdi. 1957'de Edinbourgh Festivali'ne, 1961'de 6. Sao-Paulo Bienali'ne, 1962'de Paris, Brüksel ve Viyana'da açılan Çağdaş Türk Sanatı sergilerine katıldı.* (Giray, 2007: 254) 1954'de İstanbul'da kişisel sergi açan sanatçı, kadın ve çiçek temaları üzerinde çalışmıştır. Çalışmalarında Matisse'in yalınlığı ve Modigliani'nin kadın figürlerinin izleri görülür.

Resim 9: Şükriye Dikmen, portre, 59 x 51.5 cm.
*Kadın ressamlarımız arasında üsluplaştırılmış, şematik bir deseni örten düz, gölgesiz, uyumlu renkleriyle kendine özgü bir üslubun başarılı temsilcisi olan Şükriye Dikmen (1918) biçimlerine anıtsal bir sadelik verir. O, daha çok, tek figürün, özellikle kadın ve genç kız portrecisidir. …sınırları belli, iri gözlü, minyatürleri, Japon estamplarını hatırlatan kadın başları…ince boyunları, kavuşturulmuş elleriyle Şükriye Dikmen'in kadın figürleri, tartışılmaz bir kişiliğin ürünleridir.(*Berk ve Turani, 1981: 123) Desene ağırlık veren anıtsal bir anlatımı vardır.

Şükriye Dikmen'in kardeşi Tiraje Dikmen Leopold Levy atölyesinde çalışmış, bir dönem soyut daha sonra sürrealist çalışmalara imza atmıştır.

Maide Arel (1907-1997)
Aslen Ermeni asıllı olan sanatçı Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun olmuştur. Paris Andre Lhote, Leger ve Metzinger atölyesinde eğitim almıştır. Lhote'un üslubunda geometrik düzenlemeli, kübist eserler vermiştir. "*Figüre dayalı, yerel konulu geometrik stilizasyonlar yapmıştır. Paris'te iken "Arte Moderne" müzesinde açılan "Clup İnternational Feminen" yıllık sergisinde "Türk Hamamı" resmi ile bronz madalya alır.*(Azeri, 10.12.2009) Sanatçı, ressam Şemsi Arel ile evlenmiştir. Yurt dışında karma sergilere katılan sanatçı 1951 yılında ilk kişisel sergisini İstanbul'da açmıştır.

Eren Eyüboğlu/Ernestin Letoni (1907-1988)
Romaya'nın Yaş kentinde dünyaya gelen sanatçı önce Yaş Güzel Sanatlar Akademisi'nde ve sonra Fransa Julian Akademisi Andre Lhote atölyesinde resim eğitimi almıştır. Paris'te Bedri Rahmi Eyüboğlu ile tanışarak onunla evlenmiştir. İlk sergisini 1933 yılında Paris'te açmıştır. *İki resim sanatçısı eş olarak yaşamlarını sürdürmeye başladıkları Türkiye'nin dört bir yanını dolaşarak Anadolu insanının yaşam biçimini tuvallerine folklorik özellikleri plastik öğelerle birleştirerek yansıttı. Bedri Rahmi Eyüboğlu ile birlikte D Grubu'na katıldı. Topluluğun etkinliklerinde önemli rol üstlenen sanatçı resimlerinde soyutlamacı ve Ekspresyonist görüşü ile Anadolu insanına ve doğal yaşama yönelik konular işledi.* (http://tr.wikipedia.org/wiki/Eren_Ey%C3%BCbo%C4%9Flu, 2009) Eren Eyüboğlu da Anadolu kültürünü yansıtan tüm öğeleri resmine konu yapmıştır. Eşine göre daha anıtsal bir anlatıma sahiptir. Parlak renklerle çalışan sanatçı mozaik tekniğinde de çalışmalar üretmiştir. Portre ve natürmort konularında da eserler veren sanatçı bir süre non figüratif çalışmalar üretmiştir.

Resimlerinin yanı sıra Ankara Etibank, 4. Levent Mahallesi konut duvarları, Ankara Çocuk Hastanesi, Hacettepe Hastanesi, İstanbul Manifaturacılar Çarşısı, Cerrahpaşa Hastanesi, Haydarpaşa Göğüs Hastalıkları Hastanesi için mozaik çalışmaları üretmiştir.

Bedia Güleryüz (1908-1991)
Hat sanatına ilgi duymuş bir babanın kızı olan sanatçı, İnas Sanayi-i Nefise'de Feyhaman Duran'dan resim dersleri almış, buradan mezun olmuştur. Doğaya bağlı bir sanatçıdır. İzlenimci anlayışta çalışmalar üretmiştir. *Berlin'de iki yıl Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördü ve bir yıl kadar New York'ta incelemeler yaptı…Bir açık hava ressamı olup bütün eserlerine doğada başladı ve orada bitirdi. Resmi ve özel birçok koleksiyonda eserleri bulunmaktadır.*(Giray, 2007: 188) Ressam Mehmet Güleryüz'ün halası olan sanatçı Berlin'de Arthur Kampf ile çalışmıştır. Sanatçı, Nazlı Ecevit gibi Güzel Sanatlar Birliği'nin son yıllarındaki sergilerinde yer almıştır.

Fürumet Tektaş (1912-1961)
Diplomat bir babanın kızı olan sanatçı *Cumhuriyet'in ilk Roma büyükelçisi Suat Davaz'ın kızıdır. Roma Villa Medicis Akademisi ve Via Margutta'daki İngiliz Akademisinde resim eğitimi sürdürür. Paris'te Grande Chaumıére ve André Lhote atölyelerinde babasının Paris büyükelçiliği sırasında 5 yıl çalışır.*(Azeri, 20.08.2009) Fürumet Tektaş ilk Flarmoni Derneği'ni kurmuş ve galeri açmıştır. Daha çok portre çalışmaları ve birkaç natürmort çalışması bulunmaktadır.

Leyla Gamsız (1921-)

İstanbul'da doğan sanatçı resme yatkınlığı nedeniyle Sivas Lisesi'nde Eşref Üren tarafından akademiye yönlendirilmiştir ancak bazı sebeplerden dolayı Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'ne girmiştir. Burayı bitirdikten sonra 1942'de Akademi'de Bedri Rahmi Eyüboğlu atölyesinde eğitim görmüştür. Onlar grubunun kurucuları içerisinde yer alır. Çalışmalarında deformasyona yer verir. *İlk kişisel sergisini İstanbul'da Fransız Konsolosluğu'nda açtı. Fransız Hükümeti'nden aldığı bir burs ile Paris'e giderek Andre Lhote atölyesinde çalıştı. 1987'de 11. Sedat Simavi Vakfı Görsel Sanatlar Ödülü'nü kazanan sanatçının resimlerinde renge ağırlık veren, içten ve kararlı bir üslup görülür.*(Giray, 2007: 320) Figüratif olarak nitelendirebileceğimiz sanatçının eserlerinde yalın ve ayrıntısız ele alınmış nüler çoğunluktadır.

Sanat dünyamıza katkıda bulunan diğer iki önemli kadın sanatçı Semiha Berksoy ve Melahat Ekinci'dir. Hem opera sanatçısı hem de ressam olan Semiha Berksoy (1910-2004) ressam bir anne ile şair bir babanın kızıdır. Sanatçı aynı zamanda Güzel Sanatlar Akademisi Namık İsmail atölyesinde eğitim görmüştür.1913 doğumlu Melahat Ekinci ise Güzel Sanatlar Akademisindeki eğitimini 1932′de tamamlamıştır. Manzara ve portre konuları üzerinde çalışan sanatçının çeşitli koleksiyonlarda eserleri bulunmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı'nın yenilgiler sonrasında güç kaybetmesi ile gözler batıya çevrilmiş, değişim ve arayış hareketleri başlamıştır. Kurumsal olarak; Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mühendishane-i Bahri Hümayun programlarına ilk kez resim dersi konmuş, ilk kız rüştiyesi ve Darülmuallimat (kız öğretmen okulu) açılmış, yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim batılılaşmış, 1914 İnas Sanayi- i Nefise açılmış, darülfününa (üniversiteye) kız öğrenci alınmaya başlanmıştır.

Tanzimat'la başlayan ve II. Meşrutiyet'le devam eden modernleşme sürecinde devrin önde gelen ailelerinin kızları resim sanatına ilgi duymaya başlamışlardır. Kimi sarayın sanatçısından, kimi başka sanatçılardan özel dersler alarak, yurt dışına eğitime giderek ya da İnas Sanayi-i Nefise'de eğitim görerek bu ilgilerini bir yaşam biçimine dönüştürmüşlerdir. Çoğu üst düzey devlet görevlisi olan ailelerin çocuklarında görülen bu ilgi sayesindedir ki ülkemizde batılı anlamda kadın sanatçılarımız yetişebilmiştir.

İlk dönemler natüralist bir anlayışla ancak ilerleyen dönemlerde değişik üsluplarda ve konularda eser veren kadın sanatçılarımızın çoğunun özellikle otoportre ve natürmort, figür, manzara üzerine çalışmış olduklarını görürüz. Hale Asaf'ın oto portresinde olduğu gibi meydan okur ve kendinden emin bakışlarla kadının sanatta var olduğunu gösteren kadın sanatçılar bunu batılılaşma yani geçiş döneminin zor koşulları altında başarmışlardır. İçlerinde çeşitli imkânlarla yurt dışına gidebilen bazıları orada birikimlerini arttırmış, sergilere katılarak ülkemizi temsil etmişlerdir.

Gittikçe kan kaybeden bir ülkenin hayatta kalma çabasının sürdüğü ve cephelerde savaşların yapıldığı dönemlerde bile kadın sanatçılarımız resim çalışmaya devam etmişlerdir. İnas Sanayi-i Nefise tam da bu yılda; 1914'de açılmıştır. Kurulmakta olan Cumhuriyetimizin bağımsızlık temelleri üzerinde sanat ve bilim ile yükseleceğinin bilincinde olan kadın sanatçılarımız paylarına düşen görevleri yerine getirmişlerdir.

Kadın sanatçılarımızdan bazıları çeşitli ülkelerden, Levy, Karl Kapsar, John Buckland Wright, Kampf Arthur, Leger, Singier gibi isim yapmış sanatçılardan sanat eğitimi almışlardır. Aralarında Sabiha Bozcalı gibi birkaç dil bilen, Meleke Celala Sofu, Emine Fuat Tugay gibi resimlerinin yanı sıra kültür dünyasına yazılarıyla katkıda bulunan kadın sanatçılarımız da vardır. Ülkemizde düzenlenen karma ve kişisel sergilerle eserlerini paylaşan sanatçılarımız zamanla oluşturulan sanat gruplarına da katılmışlardır.

Ülkemiz sanat eğitiminde de eğitimci olarak görevler üstlenen kadın sanatçılarımızdan bazıları yurdun çeşitli yerlerinde resim eğitimi vermişlerdir. Yaşamları ve çalışmaları hakkında bilgiler sunulan döneminin öncü kadın sanatçıları her alanda olduğu gibi sanat alanında da duyarlılık, yetenek ve bilgilerini göstererek sonraki kuşaklara önderlik etmişler, onlara gidecekleri yolda takip edip örnek alabilecekleri izler bırakmışlardır.

KAYNAKÇA:

BERK, N. ve ÖZSEZGİN, K. (1983). **Cumhuriyet Dönemi Türk Resmi**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Genel Yayın no: 248. Cum. Dizisi:11.

BERK, N. ve TURANİ, A. (1981). **Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı.** İstanbul: Tiglat Yayınları. C: 2.

DOĞRAMACI, E. (1989). **Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

DOLMACI, S. (2009). "*Sanat Tarihinde Tutkularıyla Anarşist Bir Kadın: Mihri Müşfik*", **Artist Modern**, 01/96: 64–67.

ERBİL, D ve KARATAY, Y. (1974). *"Elli Yıllık Türk Resmi"*, **Akademi Mimarlık ve Sanat**, 8: 71–129.

GİRAY, K. (2007). **Türk Resim Sanatının Bir Asırlık Öyküsü**. Kadir Has Üniversitesi Rezan Has Müzesi. İstanbul: Seçil Ofset.

KURNAZ, Ş. (1991). **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını.** Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları. Bilim Serisi No: 4.

GİRAY, K. (1993). "*Görsel Sanatlarda Kadın Sanatçılar ve Sorunları"*, **Türkiye'de Sanat**, 10: 40–47.

GİRAY, K. (1995). *"Yurdu Gezen Türk Ressamları I 1939–1944 Yurt Sergileri"*, **Türkiye'de Sanat**, 18: 34–37.

GÜZEL, A. (2003). *"Resim Kadına Hep Yakıştı"*, **Milliyet Sanat**, 528: 16–17.

GÜZELHAN, Ç. (2005). *"Başka Açıdan Türkiye'de Resim"*, **Türkiye'de Sanat**, 68: 42–47.

PELVANOĞLU, B. (2004). *"D Grubunun abecesi"*, **Milliyet Sanat**, 539: 30–32.

PELVANOĞLU, B. (2007) **Hale Asaf Türk Resim Sanatında Bir Dönüm Noktası.** İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TANSUĞ, S. (1999). **Çağdaş Türk Sanatı.** İstanbul: Remzi Kitabevi. 5. Basım.

TOROS, T. (1988). **İlk Kadın Ressamlarımız.** İstanbul: Ak Yayınları Sanat Kitapları Serisi: 12-1.

YAMAN, Y. Z. (1996). *"Modernizmin Siyasal/İdeolojik Söylemi Olarak Resimde Köylü/Çiftçi İzleği(1)"*, **Türkiye'de Sanat**, 22: 29–37.

İnternet Kaynakları:

AZERİ Nazan, http://www.look-art.com/bilim_felsefe_sanat/2009/kadin-ressamlar-nazan-azeri.html, Erişim Tarihi: 20.08.2009.

AZERİ Nazan, www.sanatdergi.com/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=89, Erişim Tarihi: 10.12.2009.

ERGÜN Mustafa, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin Gelişimine Mukayeseli Bir Bakış", Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi İstanbul 1999, Türkiye Sanal Eğitim Bilimleri Kütüphanesi, http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun1.htm, Erişim Tarihi: 25.08.2009.

ERTEN Oğuz, http://lebriz.com/pages/lsd.aspx?lang=TR&sectionID=9&articleID=380&bhcp=1, Erişim Tarihi: 21.08.2009.

http://www.bilgiara.com/bilgi/tmctm-emine-fuat-tugay/, Erişim Tarihi: 21.10.2009.

http://www.edebiyatsanat.com/turk-ressamlari/1228-nazli-ecevit.html, Erişim Tarihi: 26.08.2009.

http://www.istkadinressamlar.com/tr/Mihri_Musfik_Hanim_Eserleri.aspx, Erişim Tarihi: 22.08.2009.

http://www.sanalmuze.org/retrospektif/view.php?type=1&artid=760, Erişim Tarihi: 14.10.2009.

http://tr.wikipedia.org/wiki/M%C3%BCfide_Kadri, Erişim Tarihi: 04.10.2009.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Eren_Ey%C3%BCbo%C4%9Flu, Erişim Tarihi: 21.08.2009.

CORNELL NOT ALMA TEKNİĞİNİN DİNLENİLEN METNİ ANLAMAYA VE KALICILIĞA ETKİSİ*

Yrd. Doç. Dr. Abdullah ŞAHİN
Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi (abdsahin25@hotmail.com)

Okt. Gülnur AYDIN
Sakarya Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü
(gulnura@sakarya.edu.tr)

Arş. Gör. Oğuzhan SEVİM
Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
(osevim@ardahan.edu.tr)

Özet: Dinlenileni tam ve doğru olarak anlamak dinleme becerisinin geliştirilmesine bağlıdır. Not alma tekniklerinden yararlanmak dinleme becerisini geliştirme ve dinlenileni hatırlamayı artırma yollarındandır. Cornell not alma tekniği de bu tekniklerden biridir. Cornell Üniversitesi öğrencilerinin okuduğunu ve dinlenileni anlama alanlarında başarılarını artırmak üzere Walter Pauk tarafından geliştirilen Cornell tekniği, yurt dışında sık kullanılmasına rağmen ülkemizde çok fazla tanınmamakta ve kullanılmamaktadır. Öğrencilerin dinlediklerini özgür bir şekilde; kendilerine özgü anahtar kelimeler ve bunlarla ilişkili ayrıntıya dair ifadelerle kaydedebilmelerine imkân sağlayan bu tekniğin, dinleme becerisini etkin bir seviyeye çıkarabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada, Cornell not alma tekniğinin, üniversite öğrencilerinin dinlediklerini anlamaları ve hatırlamaları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma, 2008-2009 eğitim-öğretim yılında Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü 2/A ve 2/B sınıflarında öğrenim gören öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ön-test/son-teste dayalı kontrol gruplu deneysel desen kullanılmıştır. Hem deney hem kontrol grubunda dinleme-anlama ön-testinin uygulanmasının ardından deney grubu öğrencilerine Cornell not alma tekniği ile ilgili strateji eğitimi verilirken kontrol grubuna klâsik not alma teknikleri anlatılmış ve uygulamalar yaptırılmıştır. Toplam 8 ders saati süren uygulamalardan sonra, her iki gruba da ön-test olarak uygulanan dinleme-anlama testi son test olarak uygulanmış, 4 hafta sonra aynı test bu kez kalıcılık testi olarak tekrar verilmiştir. Araştırma sonucunda yapılan istatistiksel analizler, deney ve kontrol grupları arasında dinlenileni anlama düzeyleri bakımından anlamlı bir farkın olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Sözcükler: Türkçe Eğitimi, Not Alma Teknikleri, Cornell Not Alma Tekniği, Dinleme Becerisi.

THE EFFECT OF CORNELL METHOD ON UNDERSTANDING AND RETENTION OF THE TEXT DICTATED

Abstract: Understanding what is said to the point and to the full depends on the development of listening skills. Note taking methods are some of the best ways to improve listening skills and retention of what is listened. One of these methods is Cornell Method. Although Cornell method, devised by Walter Pauk to develop the skills of the students in listening and comprehension, is widely used abroad, it is rarely known in our country. The method is thought to increase the level of understanding and listening, which enables students to express themselves freely on their own style, with keywords and related. In this study, Cornell method has been used to reveal the effect on university students' listening comprehension and retention. The study has been applied on the students in classes 2/A ve 2/B in the department of Turkish studies in 2008-2009 school term at Kâzım Karabekir school of education, Atatürk University. An experimental pattern has been employed based on pre-test and post-test together with control group. Following the listening comprehension pre-test in both control and experimental groups, the experimental group students have been taught strategies in Cornell note taking system while the control group has been told about traditional note taking system and the relevant applications have been done. After 8 hour applications, the listening comprehension test given as pre-test before have been given as post-test to both groups and the same test has been applied as retention test within four weeks. As a result of the statistical analysis, a significant difference is found between experimental and control groups in terms of listening comprehension.
Keywords: Turkish Education, Note taking methods, Cornell Note Taking System, Listening Skills

GİRİŞ

Türkçe öğretiminin nihai hedefi bireylere dört temel dil becerisinde (dinleme, konuşma, okuma, yazma) yetkinlik kazandırmaktır. "Dil öğrenme süreci dinleme yoluyla anne karnında başlamakta, giderek gelişip diğer öğrenme alanlarına yani konuşma, okuma ve yazmaya temel oluşturmaktadır" (Güneş, 2007: 73). Her ne kadar ilköğretim müfredatlarında temel dil becerilerinin her birine ayrı ayrı zaman ayrılıyor görünse de dinleme becerisi, okul ortamında genellikle ihmal edilmektedir. Osada, (2004: 54) dinlenileni anlamanın hem teorik hem de pratik anlamda diğer üç beceriye nazaran çok az dikkat çektiğini; öğretmenlerin, öğrencilerin dinleme becerilerini yardım almaksızın kendilerinin geliştirmesini beklediklerini ifade etmektedir. Ozman ve Gürbüz (2006: 140) de, Türkçe derslerinde dinleme ile ilgili etkinliklerin, diğer etkinliklere göre geri plânda kaldığını, bu yüzden de bireylerin 'etkili dinleme' davranışı göstermelerinin daha zayıf oranda gerçekleştiğini belirtir.

* Bu makalenin özeti, 2. Uluslararası Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Kurultayı Bildiri Özetleri Kitabında yayımlanmıştır.

İletişimin ve öğrenmenin en temel yolu olan dinleme, bireyin yaşamında yer alan ilk anlama etkinliğidir (Sever, vd., 2006: 25; Özbay, 2005: 9; Güneş, 2007: 73). Robertson (2008: 51)'a göre ortalama zekâya sahip öğrencilerin dinleme yeteneğiyle başarı derecesi arasındaki ilişki, zekâ düzeyiyle başarı derecesi arasındaki ilişkiden daha yüksektir. Pasif bir eylem olarak kabul edilen dinleme becerisinin geliştirilmesinde ve dinlenilen bilgilerin kalıcılığında şüphesiz ki en önemli olan "dinleme-not alma/tutma" birlikteliğini sağlayabilmektir. Çünkü "dinleyerek öğrendiklerimizin %70'ini bir saat içinde, %80'ini bir gün içinde unuturuz. Unutma eğrisini bizim avantajımıza çevirecek en önemli girişim not almaktır" (Özbay, 2005: 85). Not almanın akademik başarıyı artırarak etkili ve kalıcı öğrenmeler sağladığı pek çok araştırmayla kanıtlanmıştır (Hartley & Davis, 1978; Kiewra & Frank 1988; Simonet & Simonet, 1995; Faber, vd., 2000; Kiewra, 2002; Boyle, & Weishaar, 2001; Titsworth & Kiewra, 2004; Brent, 2004; Tok, 2008).

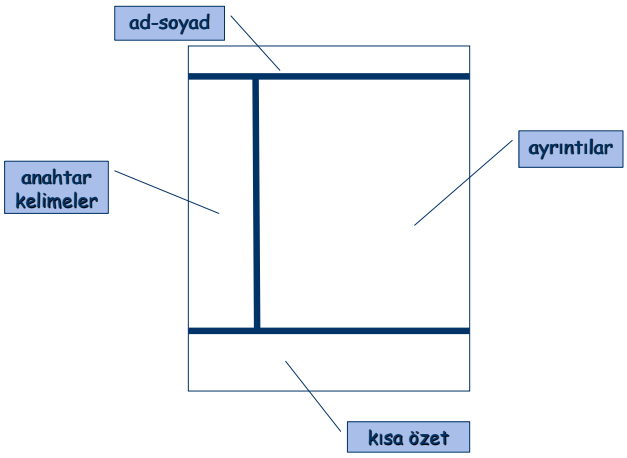
Bilginin kazanılmasından kullanılmasına ve değerlendirilmesine kadar pek çok işlevi içerisinde barındıran not alma tekniklerinden yararlanmak, eğitim sürecinde bireyin gelişimine önemli katkılar sağlayacaktır. Çünkü not alma/tutma, etkili bir anlamlandırma stratejisidir.

Eğitimde amaç değil araç niteliği taşıyan not almanın/tutmanın temel olarak konuya dikkati yoğunlaştırma ve hatırlama düzeyini artırma olmak üzere iki faydasının olduğu söylenebilir. Bilişsel bir perspektiften bakıldığında not alma, duyulan ya da okunan bilgilerin sadece kısaltılmış basit bir sureti olarak düşünülemez (Piolat, vd., 2005: 306). Not alma/tutma zihinsel bir etkinliktir. Craik & Tulving (1975) not almanın çeşitli bilişsel süreçleri harekete geçirerek anlama ve hatırlamada önemli etkileri olduğunu belirtir. Birey bu etkinliği gerçekleştirirken aşağıdaki zihinsel aşamalardan geçmek durumundadır:
Dinlemek/okumak – Anlamak – Analiz etmek- Seçmek – Not etmek (Özbay, 2005: 88).

Dinleme ve not alma derste başarılı olmayı sağlayan iki kritik beceridir. Amaçlı ve odaklanmış bir dinleme olmadan doğru notlar almak olanaksızdır. Derste etkin not tutulmazsa öğrenme ve bilgileri saklama becerisi büyük ölçüde azalır (Fender, 2003: 69). Boyle & Weishaar (2001: 140) not alma becerilerinin öğrenme yetersizliklerini azaltmada ve bilişötesi süreçleri kullanırken kısa ve uzun süreli hatırlamaları artırmada etkili olduğunu belirtir. Çünkü notlar bellek fonksiyonlarını önemli ölçüde artırabilmektedir (Fisher & Harris, 1973; Cohn, vd., 1995).

Not alma/tutma üzerine araştırmalar yapan Buzan ve Buzan notların dört ana fonksiyonundan bahseder (1994: 139). Onlara göre notlar; *anımsatıcı, çözümleyici, yaratıcı ve etkileşimli* olmalıdır. Bu özellikleri taşıyan alternatif not alma tekniklerinden biri olan Cornell tekniği de bunlardan biridir.

Cornell not alma tekniği Cornell Üniversitesi öğrencilerinin okuduğunu ve dinlenileni anlama alanlarında başarılarını artırmak üzere Walter Pauk tarafından 1949'da geliştirilmiştir. Teknik, not alınan yaprağın sol tarafına bir çizgi çizilmesi ve geri kalan kısma notların yazılması şeklinde bir düzeni içerir. Yaprağın sağ tarafına alınan notlar gözden geçirildikten sonra, sol tarafa bu bilgileri temsil eden anahtar kelimeler ya da sözcükler yazılır. Daha sonra notların yazıldığı sağ taraftaki kısım kapatılır ve sol taraftaki anahtar ifadelerden yararlanarak not alınan önemli bilgiler hatırlanmaya çalışılır. Önemli bilgiler kolaylıkla hatırlanıncaya kadar bu işlem sürdürülür. Bu sistem gerçekte notların alınıp kaydedildiği bir sistem değil, daha çok, etkili çalışma için notların organize edildiği rehber bir sistemdir. Bu teknikte kâğıt düzeni aşağıdaki gibidir:

Şekil 1. Cornell Not Alma Tekniğinde Sayfa Yapısı

Cornell not alma tekniği organize etme ve özetleme açısından etkili bir yapıyı içermektedir[1]. Walter Pauk bu not alma sistemini altı adımla özetler: Kaydetme (record), kısaltma (reduce), tekrarlama (recite), yansıtma (reflect), gözden geçirme (review) ve örnekleme (sample)'dir (http://ccc.byu.edu//learning/note-tak.php, 2009).

Kaydetme (record): Dinleme sürecinde, önemli olduğuna inanılan herhangi bir bilginin kaydedilmesini ifade eder.

[1] http://www.bildirgec.org/yazi/cornell-not-alma-teknigi, 2009.

Kısaltma (reduce): Bilgilerin kısaltılırken özetlenmesi ve anahtar kelime/kelime gruplarının hatırlama sütununa listelenmesi aşamasıdır. Bu aşamada önemli olan, notların bireysel ifadelerle alınmasıdır.

Tekrarlama (recite): Sınıfta alınan notların hatırlama sütunundaki anahtar ifadelerden hareketle hatırlanıp hatırlanmadığının kendi kendine test edildiği aşamadır.

Yansıtma (reflect): Dinleme sürecinde anlamlandırılarak kaydedilen bilgilerin bireyin kendi fikirleriyle uyumlu olup olmadığını yansıttığı aşamadır.

Gözden geçirme (review): Öğrenilen bilginin hatırlanması ve güncellenmesinde süreç sonunda hızlı bir şekilde yapılan özünü kavrama aşamasıdır.

Örnekleme (sample): Son aşama olan örnekleme ise öğrenilen bilginin öğrenen tarafından farklı örneklerle desteklenmesini içerir (Stahl & James, 1981).

Sıralanan bu basamakların tam anlamıyla gerçekleştirilmesi demek, akademik başarının önemli ölçüde artması demektir. Aktif öğrenme ve eleştirel düşünmeyi de destekleyen Cornell tekniği anlamlandırma sürecinde önemli bir etkiye sahiptir. Kısacası ana kavram ve fikirleri ortaya koymada basit ve etkili bir sistem olduğunu ifade etmek gerekir. Buzan ve Buzan (1994: 49) klasik notların dezavantajlarını:

"Anahtar kelimeler açık değildir.
Hatırlanmaları zordur.
Geniş zaman alırlar.
Beynin yaratıcılığını harekete geçirmezler." şeklinde maddeleştirmektedir.

Oysa Cornell tekniği:

Gözden geçirme ve kaydetmede sistematik bir organizasyon sağlar.
Ana kavramlar ve fikirleri ayırmak için kolay bir formata sahiptir.
Basit ve etkilidir.
Zaman ve çaba harcamayı engeller[2].

Bu çalışmada, *Türkçe öğretmeni adaylarının Cornell not alma tekniğinden yararlanmalarının dinledikleri metni anlamaları ve hatırda tutma düzeylerine etkisi var mıdır?* sorusuna cevap aranmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın çalışma grubu 2008-2009 eğitim-öğretim yılında, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gören 2/A (n=11) ve 2/B (n=11) olmak üzere toplam 22 öğrenciden oluşmaktadır. Uygulamalar, "Anlama Teknikleri II: Dinleme Eğitimi" dersini alan öğretmen adayları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, ön-test/son-test'e dayalı kontrol gruplu deneysel desen kullanılmıştır.

Çalışmaya başlamadan önce, ön test-son test ve izleme (kalıcılık) testlerine temel oluşturan ve Aydın Arıtan tarafından yazılan "Öğrenme Tipinizi Tanıyor Musunuz?" adlı metin belirlenmiştir. Belirlenen metin TRT Erzurum Radyosunda, spiker Alper Yetgün tarafından seslendirilmiştir. Daha sonra veri toplama aracı olarak, metinle ilgili 25 soruluk çoktan seçmeli "Dinleme-Anlama Başarı Testi" hazırlanmış, testin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0,78 olarak bulunmuştur.

Hem deney hem kontrol grubunda dinleme-anlama ön-testinin uygulanmasının ardından deney grubu öğrencilerine Cornell not alma tekniği ile ilgili strateji eğitimi verilirken kontrol grubuna klâsik not alma teknikleri anlatılmış ve uygulamalar yaptırılmıştır. 8 saatlik strateji eğitimi sürecinden sonra, her iki gruba da ön-test olarak uygulanan dinleme-anlama testi son test olarak uygulanmış, 4 hafta sonra aynı test bu kez kalıcılık testi olarak tekrar uygulanmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Dinlenileni Anlamada, Cornell Tekniğiyle Not Almanın Öğrencilerin Başarısına Etkisi ile İlgili Bulgular

Dinlenileni anlamada, Cornell not alma tekniği ile klâsik not alma tekniklerinin etkisini belirlemek amacıyla deney ve kontrol grubu öğrencilerinin dinlenileni anlama testi ön-test ve son-test puanlarının aritmetik ortalama ve standart sapmalarına ilişkin bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Dinlediklerini Anlamalarına İlişkin Ön Test ve Son Test Puanlarının Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Deney		**Kontrol**		**Ön test**	**Son test**
	Ön Test	**Son Test**	**Ön Test**	**Son Test**	U	U
$\overline{X}$	14,64	20,45	17,00	17,55	33,000	19,000*
S.S.	2,94	1,69	2,52	2,06		
N	11	11	11	11		

(*) $p<0.05$

[2] http://sas.calpoly.edu/asc/ssl.html, 2009.

Tablo 1'de görüldüğü gibi, dinlenileni anlamada Cornell not alma tekniğinin kullanıldığı deney grubunda, öğrencilerin deney öncesi dinlenileni anlama testi aritmetik ortalaması 14.64 iken, bu değer deney sonrasında 20.45 olmuştur. Klâsik not alma tekniklerinin kullanıldığı kontrol grubunda ise, öğrencilerin deney öncesi dinlenileni anlama testi aritmetik ortalaması 17.00 iken, bu değer deney sonrası 17.55 olmuştur. Buna göre, dinlenileni anlamada Cornell not alma tekniğiyle ilgili strateji eğitimi alan öğrenciler açısından önemli bir artış varken, klasik not alma teknikleriyle ilgili strateji eğitimi alan öğrenciler açısından belirgin bir artışın olmadığı söylenebilir. Tablodan deney ve kontrol grupları ön-test arasındaki farka ilişkin U değerinin $p>0.05$ önem düzeyinde anlamsız, son-teste ilişkin U değerinin $p<0.05$ önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu bulgular, deney öncesinde deney ve kontrol grupları arasında fark olmadığını, deney sonrası farkın anlamlı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, dinlenileni anlamada Cornell not alma tekniğinin klasik not alma tekniklerinden daha etkili olduğu söylenebilir.

İki ayrı deneysel işleme maruz kalan öğrencilerin dinlediklerini anlamalarında deney öncesine göre deney sonrasında gözlenen söz konusu değişmelerin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Wilcoxon testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Dinlediklerini Anlamalarına İlişkin Ön Test ve Son Test Puanlarının Wilcoxon Testi Sonuçları

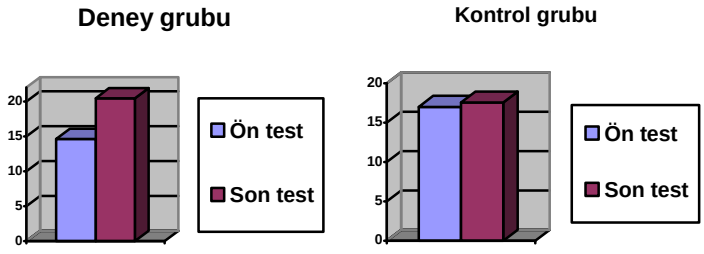
Gruplar		**N**	$\overline{X}$	S.S.	Z
Deney	Ön test	11	14,64	2,94	2,940*
	Son test	11	20,45	1,69	
Kontrol	Ön test	11	17,00	2,52	1,430
	Son test	11	17,55	2,06	

(*) $p<0.05$

Tablo 2'de görüldüğü gibi, dinlenileni anlamada Cornell not alma tekniğiyle ilgili strateji eğitimi alan öğrencilerin deney öncesi ve sonrası dinlediklerini anlama testi arasındaki farka ilişkin z değeri 2,940 olarak $p<0.05$ önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu bulgu Cornell not alma tekniğine ait deney öncesi dinlenileni anlama testi ile deney sonrası dinlenileni anlama testi arasındaki farkın anlamlı olduğunu göstermektedir. Tablodan Cornell not alma tekniğine ait ön-test puan ortalaması 14,64 ve son test ortalamasının 20,45 olduğu görülmektedir.

Tablo incelenmeye devam edildiğinde dinlenileni anlamada klasik not alma teknikleriyle ilgili strateji eğitimi alan öğrencilerin deney öncesi ve sonrası dinlediklerini anlama testi arasındaki farka ilişkin z değeri 1,430 olarak $p>0.05$ önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur. Bu bulgu diğer not alma tekniklerine ait deney öncesi dinlenileni anlama testi ile deney sonrası dinlenileni anlama testi arasındaki farkın anlamsız olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Cornell not alma tekniğinin dinlenileni anlamada klasik not alma tekniklerine göre daha etkili olduğu söylenebilir (Grafik 1).

Grafik 1. Deney ve Kontrol Grubundaki Öğrencilerin Dinlenileni Anlama Ön Test ve Son Test Çalışmasından Aldıkları Puanlara ilişkin Grafik

Dinlenileni Anlamada Cornell Not Alma Tekniği ve Klâsik Not Alma Teknikleriyle İlgili Strateji Eğitimi Verilen Grupların Dinlediklerinin Kalıcılığı ile İlgili Bulgular

Dinlenileni anlamada, Cornell not alma tekniği ile klâsik not alma tekniklerinin kalıcılığa etkisi ve deney/kontrol grubu öğrencilerinin dinlenileni anlama son-test ve izleme testi puanları arasında fark olup olmadığını belirlemek amacıyla uygulanan Wilcoxon testine ilişkin bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

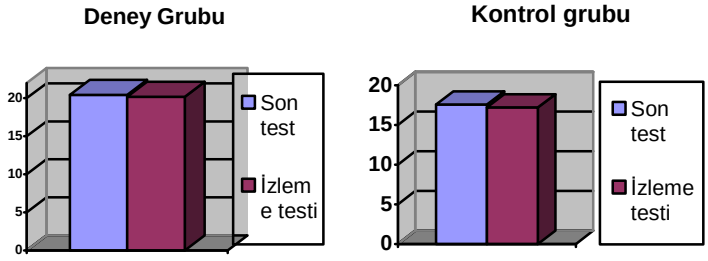
Tablo 3. Deney ve Kontrol Gruplarındaki Öğrencilerin Dinlenileni Anlama Son Test ve İzleme Testi Puanları Arasındaki Farka İlişkin Bulgular

		N	$\overline{X}$	S.S.	Z
Deney	Son test	11	20,45	1,69	1,732
	İzleme testi	11	20,18	1,66	
Kontrol	Son test	11	17,55	2,07	1,633
	İzleme testi	11	17,18	2,09	

Tablo 3'te görüldüğü gibi, dinlenileni anlamada Cornell not alma tekniğiyle ilgili strateji eğitimine katılan öğrencilerin (deney) deney sonrası dinlediklerini anlama testi arasındaki farka ilişkin z değeri 1,732 olarak p>0.05 önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur. Bu bulgu deney sonrası dinlenileni anlama testi ile 4 hafta sonra yapılan izleme testi arasındaki farkın anlamsız olduğunu göstermektedir. Deney sonrası dinlenileni anlama son test aritmetik ortalaması 20.45 iken, bu değer deneyden 4 hafta sonraki izleme testinde 20.18 olmuştur. Buna göre dinlenileni anlama son test sonrasında aradan geçen zamana bağlı olarak herhangi bir değişmenin olmadığı söylenebilir (Grafik 2).

Tablo incelenmeye devam edildiğinde dinlenileni anlamada klasik not alma teknikleriyle ilgili strateji eğitimine katılan öğrencilerin (kontrol grubu) deney sonrası dinlenileni anlama testi arasındaki farka ilişkin z değeri 1,633 olarak p>0.05 önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur. Bu bulgu, deney sonrası dinlenileni anlama testi ile 4 hafta sonra yapılan izleme testi arasındaki farkın anlamsız olduğunu göstermektedir. Deney sonrası dinlenileni anlama son test aritmetik ortalaması 17.55 iken, bu değer deneyden 4 hafta sonraki izleme testinde 17.18 olmuştur. Buna göre dinlenileni anlama son test sonrası aradan geçen zamana bağlı olarak herhangi bir değişmenin olmadığı söylenebilir (Grafik 2).

Sonuç olarak Cornell not alma ve klasik not alma tekniklerinin dinlenileni anlamaya etkilerinin ve kalıcılığının benzer olduğu söylenebilir.

Grafik 2. Deney ve kontrol grubu dinlenileni anlama son test ve izleme testi puanları

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan bu çalışmada, dinlenileni anlama sürecinde not almanın, türü ne olursa olsun, hem anlamada, hem de kalıcılıkta önemli etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak araştırma sürecinin başında yapılan ön testte başarısı daha düşük olan deney grubu öğrencilerinin son test ve izleme testindeki başarıları oldukça dikkat çekicidir. Sürece 14,64 ön-test ortalama puanıyla başlayan deney grubu öğrencileri, süreç sonundaki son testte 20,45'e ulaşmış, izleme testinde ise ortalama 20,18 puan alarak son test başarısını neredeyse aynen ortaya koymuşlardır. Ancak kontrol grubu öğrencilerine bakıldığında, sürece 17,00 ön-test ortalamasıyla daha ileride başlamalarına rağmen, son-testte 17,55 ortalamayla çok düşük bir ilerleme kaydetmiş; izleme testinde ise 17,18 ortalamayla son-teste yakın bir sonuç elde etmişlerdir.

Bu sonuçlar Cornell not alma tekniğiyle ilgili strateji eğitimine tabi tutulan deney grubu öğrencilerinin daha belirgin bir başarı gösterdiğini ortaya koymaktadır. Kısacası dinlenileni anlamada, Cornell tekniği ile not almanın, klâsik not alma tekniklerine göre daha etkili olduğu söylenebilir. Makany, vd., (2009) da dileme-izlemede geleneksel not alma (linear note-taking) teknikleri ile alternatif not alma (non-linear note-taking) tekniklerini karşılaştırdıkları deneysel çalışmalarında, Cornell sistemini "non-linear" teknikler arasında ele almış ve bunları kullananların öğrenme ürünlerinin niteliği-niceliği bakımından "linear" teknikleri kullananlardan daha başarılı olduklarını ortaya koymuşlardır.

Bu doğrultuda, ilköğretimden yüksek öğretime kadar bütün seviyelerdeki öğrencilerin verimli dinleme alışkanlığı kazanmaları için not alma tekniklerini kullanmaları; daha da özelde Cornell not alma tekniğini öğrenmeleri yararlı olacaktır. Bunun için de geleceğin Türkçe eğitimcilerine büyük görevler düşmektedir.

KAYNAKÇA

Boyle, J. R. & Weishaar, M. (2001). "The Effects of Strategic Note Taking on The Recall and Comprehension of Lecture Information for High School Students With Learning Disabilities". *Learning Disabilities: Research & Practice, 16(3)*, 133–141.

Brent, I. L. (2004). *Further Explorations in Online, Copy and Paste Note Taking: Mixed Method Evidence for Encoding Effects Associated with Imposed Levels of Restriction*, Unpublished PhD Thesis. Nebraska University.

Buzan, T., B. Buzan, (1994). *The Mind Map Book*, Penguin Boks Ltd., London / England.

Cohn, E. Cohn, S. & Bradley, J. (1995). Notetaking, Working Memory, and Learning in Principles of Economics, *The Journal of Economic Education, Vol. 26(4)*, 291-307.

Craik, F. and E. Tulving (1975). "Depth of Processing and Retention of Words in Episodic Memory". In *Journal of Experimental Psychology* Vol 104, No. 3, 268-294.

Faber, J. Morris, E. John, D. & Lieberman, M. G. (2000). "The Effect of Note Taking on Ninth Grade Students' Comprehension". *Reading Psychology, 21*, 257-270.

Fender, G. 2003. *Learning to Learn (Öğrenmeyi Öğrenmek)*, (Çev. Osman Akınbay), İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Fisher, J.L. and Harris (1973). "Effects of Notetaking and Review on Recall". In *Journal of Educational Psychology* 65, 32 1-325.

Güneş, F. 2007. *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma*, Ankara: Nobel Yayınları.

Hartley, J. and Davis, K. (1978). "Notetaking: A Critical Review" In *Programmed learning and Educational Technology* 15, 207-24.

http://www.bildirgec.org/yazi/cornell-not-alma-teknigi (Erişim Tarihi: 15.06.2009).

Kiewra, K. A. (2002). "How Classroom Teachers Can Help Students Learn and Teach Them How to Learn". *Theory into Practice, 41*, 71.

Kiewra, K. A. and Frank, B. M. (1988). "Encoding and External-Storage Effects of Personal Lecture Notes, Skeletal Notes, and Detailed Notes for Field - Independent and Field-Dependent Learners". In *The Journal of Educational Research* 81, 143-148.

Learning Srategies. (2006). The Cornell Note-Taking System: http://ccc.byu.edu//learning/note-tak.php (Erişim Tarihi: 14.04.2009).

Makany, T. Kemp, J. & Dror, I. E. (2009). "Optimising the Use of Note-Taking as an External Cognitive Aid for İncreasing Learning". *British Journal of Educational Technology, 40(4)*, 619-635.

Note Taking System. Student Academic Services California Polytechnic State University San Luis Obispo, California: http://sas.calpoly.edu/asc/ssl.html (Erişim Tarihi: 11.05.2009).

Osada, N. (2004). L*istening Comprehension Research: A Brief Review of the Past Thirty Years*, Dialogue , Vol. 3, pp. 54.

Özbay, M. (2005). *Bir Dil Becerisi Olarak Dinleme Eğitimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Piolat, A. Olive, T. Kellogg, R. T. (2005). "Cognitive Effort During Note Taking". *Applied Cognitive Psychology, 19*, 291–312.

Robertson, A. K. (2008). *Etkili Dinleme*, (Çev. E. Sabri Yarmalı), İstanbul: Hayat Yayınları.

Sever, S., Z., Kaya, C., Aslan, (2006). *Etkinliklerle Türkçe Öğretimi*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Simonet, R. & Simonet, J. (1995). *Not Alma Teknikleri* (çev. Pınar Kurt). İstanbul: Arion Yayınevi.

Stahl, Norman A. & James, King. (1981). "A Language Experience Model for Teaching College Reading, Study and Survival," 25th College Reading Association Annual Conference, Louisville, KY, 30 October 1981.

Titsworth, B. S., & Kiewra, K. A. (2004). "Spoken Organizational Lecture Cues and Student Note Taking as Facilitators of Student Learning". *Contemporary Educational Psychology, 29(4)*, 447–461.

Tok, Ş. (2008). "Not Tutma ve Bil-İste-Öğren (BİÖ) Stratejilerinin Tutum ve Akademik Başarıya Etkisi". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34*, 244-253.

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA BÖLGESEL KALKINMA DİNAMİKLERİ, KAMU POLİTİKALARI VE BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI

Ahmet TEKİN•

Özet: Her ülkede kendilerine has ekonomik yapıları, gelişme düzeyleri ve sistematiği bulunan bölgeler bulunmaktadır. Bölgeler arasında ekonomik, fiziki ve sosyal şartlar bakımından farklılaşmalar meydana gelmekte ve bölgelerarası gelişmişlik farkları ekonomilerin gelişmişlik ve kalkınma düzeylerini etkileyebilmektedir. Bölgesel kalkınma, ülkenin çeşitli bölgelerinde ekonomik ve sosyal yapının iyileştirilerek kaynakların etkin dağılımına, ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanmasına ve bölgeler arasında refah seviyesinin artmasına imkan sağlamaktadır. Her ekonomi, bölgeleri arasındaki dinamikleri etkinleştirmek, bölgesel kalkınmasını sağlamak ve sürdürmek için kalkınma planlarından, kamu politikalarından ve bölgesel kalkınma ajanslarından yararlanmaktadır. Çalışmada, küreselleşen dünyada bölgesel kalkınma çabaları teorik ve uygulama düzeyinde belirtilerek Türkiye'nin bölgesel kalkınması için ele aldığı kamu politikaları ve kalkınma planları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Kamu Politikaları, Bölgesel Kalkınma Ajansları, Kalkınma Planları

REGIONAL DEVELOPMENT DYNAMICS IN GLOBALISING WORLD, PUBLIC POLICIES AND REGIONAL DEVELOPMENT AGENCİES

Abstract: There are regions which have specific economic structures, development levels, and systematics in every country. Differentiations originate among regions in terms of economic, physical, and social conditions and inter-regional differences may effect the improvement and development level of economies. Regional development enables efficient resource allocation, to provide economic and social cohesion, and to increase welfare level among regions with improving economic and social structure in various regions of country. Every economy benefits from development plans, public policies, and regional development agencies in order to activate dynamics among its regions, provide regional development and sustain it. In the study, regional development efforts in globalising world are highlighted in theoretical and practical levels and it is evaluated that public policies and development plans which Turkey examines for its regional development.

Keywords: Regional Development, Public Policies, Regional Development Agencies, Development Plans

GİRİŞ

Bölge çok boyutlu ve sınırları güç çizilebilen bir kavramdır. Bölge tanımının yapılabilmesi amacıyla kullanılan başlıca ölçütler coğrafi, etnik, kültürel, kentsel, yöresel ve ekonomiktir. Küreselleşme boyutu içerisinde son zamanlarda yaşanan gelişmeler ve devletlerin günümüzde karşılaşmaya başladıkları ekonomik ve ekolojik içerikli zorlamalar bölgeselleşme eğilimlerini arttırmaktadır. Bölge kavramının tanımlanması açısından üzerinde kolayca görüş birliğine varılan bir tanımlama yapmak oldukça zor görünmektedir. Bölge bir yandan, fiziksel ya da kültürel nitelikleri açısından bir bütün oluşturan ve bu bakımdan kendisine bitişik olan yörelerden farklılaşan bir toprak parçası olarak tanımlanırken diğer yandan, merkezi devlet ile iller arasındaki bir mülki yönetim kademesi ya da illerden daha geniş coğrafi birimlerde eşgüdümleşmesi gerekli görülen bazı hizmetlerin yürütüldüğü, coğrafi yönetsel birim olarak da ifade edilmektedir. Bölgenin siyasal manada tanımlanması ise değişik faktörlere bağlı görünmektedir. Bu faktörlerden en önemlisi ise *"kimlik"* duygusudur (Göçer, 2002: 18).

Bölge kavramı, yönetsel manada, bir yönetim kademesi ve bir yerel yönetim birimi olması açısından tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle bölge, ya fiziksel ya fonksiyonel ya da siyasi temellere dayandırılan bir birimi ifade etmektedir (Keleş ve Erbay, 1999: 6).
Bölge kavramı, geleneksel ve küresel yaklaşım açısından iki farklı biçimde ele alınabilir. Buna göre;

> *"Geleneksel anlayışa göre bölge, yan yana gelmiş birimlerin mekansal bütünlüğü ile oluşan, ulus devlet dışına kapalı, ulus devletin denetiminde, sınırları çizilmiş bir birimdir. Küresel anlayışa göre ise bölge, ilişki ağı ile belirlenen, mekansal süreklilik koşulu olmayan yerellerin oluşturduğu, uluslararası ilişkilere doğrudan açılan, sınırları değişken bir birimdir"* (Apan, 2004: 40).

Kalkınma kavramının bir tanımı yapıldığında, ülkenin ekonomik, toplumsal ve siyasal yapılarının değişerek insan yaşamının maddi ve manevi alanda ilerlemesi ve giderek toplum refahının artması ifade edilmektedir. Bu açılardan kalkınma, yalnızca genel sayılarla belirlenen ekonomik büyümeyi içermemekte bunun yanı sıra, GSMH'daki hızlı artışla belirlenen ekonomik büyüme yanında, yapısal ve sosyal değişimleri de kapsamaktadır. Sanayileşme sürecinde ortaya çıkan yöresel ekonomik farklılaşma sebebiyle kaynakların, diğer bir deyişle sermayenin etkin kullanımı amaçlanmaktadır. *"Kalkınma Kutupları"* modelinin savunucularından F. Perroux, ekonomik kalkınmanın ülkenin her yerinde aynı zamanda gerçekleşmeyeceğini, bazı bölgelerin öncelik kazanarak kutuplaşmanın olacağını ifade etmektedir. Gerçekten de, kalkınma döneminde ülkelerin belirli yöreleri ön plana çıkmaktadır. Örneğin, Japonya'da Tokyo ve Osaka, Fransa'da Paris, Portekiz'de Lizbon, Türkiye'de ise İstanbul birer kutuplaşma yöresidir (Arda, 2002: 226-227).

• Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü

BÖLGESEL KALKINMANIN DİNAMİK FAKTÖRLERİ

Bir ülke kendine has ekonomik yapısı, gelişme şartları ve sistematiği olan bölgelerden meydana gelmektedir. Bölgeler arasında ekonomik, fiziki ve sosyal açılardan büyük farklar bulunmaktadır. Bu farkların minimuma indirilmesi, diğer bir deyişle geri kalmış bölgelerin gelişmesi, her şeyden önce ülke ekonomisi açısından önemlidir. Bölgesel kalkınmanın ülke ekonomisine sağladığı faydalar şu şekilde sıralanabilmektedir (Abuşoğlu ve İnan, 1989: 5):

- *Ülkenin çeşitli bölgelerinde bulunan kaynakların iktisadi faaliyet içerisinde değerlendirilerek yüksek kalkınma hızının gerçekleştirilmesi,*
- *Ülkede nüfus-kaynak dengesinin kurulması,*
- *Düalist özelliğe sahip ekonomik yapının bütünleşmesi*
- *İktisadi mekanın ve şehirleşme olayının iktisadi gelişmeye en elverişli biçimde düzenlenmesi,*
- *Bölgelerarası refah seviyesi farklılıklarının giderilmesi.*

Bir ülkede gelişmiş ve az gelişmiş bölgelerin varlığı, özellikle gelişmiş ülkelerde belirli bir düzeye ulaşıldıktan sonra, kıt olan üretim faktörlerinin kullanımında, rasyonellikten uzaklaşmaya neden olmaktadır. Bir ülkede bölgeler arasında önemli ölçüde gelişmişlik farkları bulunuyor ise; bu dengesizlik, kaynakların eksik kullanımı, kaynakların sektörler arasında optimal dağılımını önlemesi ve şehirlerin aşırı ölçüde büyümesi vb. ekonomik sakıncaları da beraberinde getirmektedir. Kalkınmanın derecelendirilmesindeki bölgesel farklılıklar ölçülerek bölgelerin gelişmişlik düzeyleri dengelenmeye çalışılmaktadır. *"Kalkınma derecesi"*, genellikle bir yandan ülkenin toplumsal kesimi tarafından oluşturulan diğer yandan ise ekonomik bölgelere ayrılan kesimi tarafından meydana getirilen *"yaşam standardı"* ile tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, temel olarak bölgesel ve/veya yerel yaşamın analizi vurgulanmaktadır. Kalkınmanın derecesini ölçen göstergeler şu şekilde sıralanabilmektedir (Klaassen, 1967: 25):

- *Gelir düzeyi,*
- *Sanayileşme derecesi,*
- *(Kişi başına) tarım ve ormancılıkta çalışanların toplam nüfusa oranı,*
- *Yerel idarelerin (belediyelerin) mali durumu,*
- *Nüfusun yoğunluğu,*
- *Elektrik şebekesinin düzeyi,*
- *Trafik yoğunluğu,*
- *(Kişi başına) doğum oranının toplam bölge nüfusuna oranı,*
- *(Kişi başına) ortaöğretimin aynı yaş gruplarına oranı,*
- *(Kişi başına) hizmet endüstrisinde çalışanların toplam ekonomik olarak aktif nüfusa oranı,*
- *(Kişi başına) kaçak kentleşme yerleşim alanlarında (gecekondu) yaşayanların toplam nüfusa oranı,*
- *(Kişi başına) su kanallarıyla donatılan ikametgahların toplam ikametgahlara oranı,*
- *Karayolu yoğunluğu,*
- *Ekilebilir çiftlik alanlarının aritmetik ortalaması,*
- *Göç dengesi,*
- *(Kişi başına) kamu kütüphanelerinden ödünç alma oranı,*
- *Bebek ve çocuk ölüm oranı.*

Yukarıda ifade edilen 17 göstergeden ilk 10'u göreceli önem sırasına göre dizilmiştir. Buradan elde edilecek sonuç, göstergeler arasında kültürel sektörün göz önünde bulundurulmamasıdır.
Dengeli bir bölgesel kalkınmadan beklenen, üretim ve hizmet yatırımlarını ve dağılımlarını en iyi şekilde yansıtabilen bir yerleşme sisteminin kurulmasıdır. Geliştirilen bu sistem içerisinde, nüfusun ve gelirin dağılımı ve artışı kadar diğer kaynakların da dengeli olarak kullanılması gerekmektedir. Sanayileşme süreciyle birlikte bölgeler arası farklılık daha fazla arttığı için, uygulanacak politikalar da önem kazanmaktadır. Sanayileşmiş bölgeler girişimci için çeşitli avantajlar sağladığı

için, yatırımlar da bu bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Bunun yanı sıra, bölgesel kalkınmada rol oynayan coğrafi durum, altyapı hizmetleri, çevrenin destek gücü, sermaye birikimi, teşebbüs kabiliyeti, talep yapısı ve seviyesi ile teşvik tedbirleri gibi faktörler bölgesel kalkınma dinamiklerini etkileyebilmektedirler (Abuşoğlu ve İnan, 1989: 6).

BÖLGESEL KALKINMADA KAMU POLİTİKALARININ ROLÜ

Ekonomide yer alan bölgesel yönetim sektörüne girdi-çıktı analizi uygulanarak ekonominin farklı durumlarına göre ortaya çıkan problemlere kısmi çözümler getirilmeye çalışılmaktadır. Ekonominin daha önce içinde bulunduğu koşullar uzun-dönemde hizmet harcamalarını etkilemektedir. Örneğin yiyecek ve içecek hizmetleri ölçek ekonomilerinden fayda sağlamaktadır. Yapılan çalışmalarda yerel yönetim ve hane halkı sektörü bir sürece sokulmuş ve bu süreç sonucunda kamusal sermaye yatırımlarının ciddi sorunlar ortaya çıkardığı gözlemlenmiştir. Bölgesel yönetim kararları açısından girdi-çıktı sonuçlarına bakıldığında; bölgesel yönetimlerin yüzyıllardır var olmalarına rağmen hiç bugünkü kadar büyük ve karmaşık bir görünüme sahip olmadıkları ve hiç bugünkü kadar büyük paralar harcamadıkları ortaya çıkmıştır. Yurt dışında ele alınan çalışmalarda, yerel ya da bölgesel idareler bir "bölge kamu hizmeti harcama projesi modeli"nde ele alınmakta ve net mali iyileşme sonuçlarını içeren bölgesel planlamaya ilişkin alternatif planlar geliştirilmeye çalışılmaktadır (Hirsch, 1968: 170)

Bölgesel kalkınma ve kamu hizmetleri açısından Kanada örneği incelendiğinde; Kanada Konfederasyonu'nun ilk yüzyılı boyunca, ulusal ekonominin varlığını sürdürmesi açısından bölgesel kamu hizmetlerinin yetersiz düzeyleri ve bölgesel ekonomik büyümenin kıyaslanamaz oranları arasındaki etkileşimi sağlamak için ayrı bölgeleri birleştiren ve birbirine entegrasyonunu sağlayan çalışmalar yapılmıştır. Kanada'daki hükümet tarafından yapılan bölgesel harcamalardaki farklılıkların büyüklüğü ve önemi ile bölgesel kişi başına düşen sermaye gelirlerinin düzeyleri ve büyüme oranlarındaki değişimler arasındaki olası ilişkiler incelenmiştir. Kanada'da yapılan müzakerelerin ön safına yerleşen ulusal ve bölgesel kalkınma politikaları açısından kamu harcamaları önemli etkilere sahip bulunmaktadır. Kamu harcamalarının yapısındaki önemli gelişmeler geçmişte Kanada'da zaman zaman kritik düzeylere ulaşmıştır. Bölgesel kalkınmayla ilişkili bölgesellik kavramı, federal ve taşra teşkilatı düzeninin tekrar gözden geçirilmesine neden olmuştur. Bu durum güçler ayrılığının mali yönlerinin ve merkezi konularda kamu hizmetlerinin sorumluluklarının tekrar tartışılmasına neden olmuştur. Federal ve eyalet yönetimleri birlikte ele alınarak yönetimler arası konsültasyon oluşturulmuştur ve bu konuda yasama alanında da özel yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu konu paylaşımlı vergi alanlarının ortak hedef haline gelmesini ve daha düşük gelirli bölgelere federal eşitleme ödemelerinin bölgeler arası dağılımını kapsamaktadır. Aynı zamanda, 1960-1965 yılları arasında federal bir vergi sistemi reformu, Kraliyet Komisyon araştırmaları tarafından önerilmiş önemli bir noktadır. Kanada bu sayede bölgeler arasında uzun-dönemli büyüme farklılıklarını da dengeleyebilecek bir sisteme sahip olmuştur (Shoyama, 1966: 513).

Bölgesel ve ekonomik kalkınmanın önemini karşılaştırmak amacıyla ABD'li araştırmacılar seçmen sayısı, partiler arası rekabet ve yasama yetkisini paylaştırma gibi birkaç ölçüm aracı vasıtasıyla ABD eyaletlerini ele alan çalışmalar yapmışlardır. Basit ve kısmi korelasyon aracılığıyla bölgelerarası aritmetik ortalamaların karşılaştırılması ve kovaryans analizi vasıtasıyla miktar ve rekabet ölçümlerine göre bölgenin ekonomiden daha fazla belirgin olduğunu ve bölgenin tarafsız yasama yetkisi paylaştırması analizine daha önemli bir katkıda bulunduğu savunulmuştur. Kuşkusuz, bölge tek başına özerk eyaletlerin neden kendine özgü özellikler gösterdiklerini açıklamamaktadır. Ancak, eyalet politikaları için uygun bölgesel tarihsel tecrübelere daha fazla araştırma desteği sağlayarak, bölge, ABD eyaletlerinin sistematik bir analizi için potansiyel bir öneme sahip bağımsız bir değişken görevi görmektedir. Karşılaştırmalı eyalet politikalarının analizine bölgesel yaklaşım açısından şu şartların ifade edilmesi gerekmektedir (Sharkansky, 1968: 41):

1) Burada tanımlanan yerel politik sistemlerin unsurları siyaset alanını kapsama iddiasında bulunmamaktadır.

2) *"Bölge"* orta dereceli açıklayıcı değişkendir.

İlk koşula göre, yerel politik sistemlerin potansiyel önemli durumları bağımsız değişkenler arasına dahil edilmemiştir. Kamusal işlemlere karşı vatandaşların davranışları ve devletin uygun rolü, temel gazetelerin siyasi eğilimleri, dini liderlerin siyasi ilgileri ve kamusal olaylara yeni katılan kimselerin acemiliği gibi özellikler ekonomik kalkınma ve bölge arasındaki ilişkiyi göstermektedir. İkinci koşula göre, bölgesel konumun tek başına bazı eyaletlerin neden yüksek parti rekabeti, seçmen sayısı veya adil yasama yetkisi paylaştırması gösterdiğini ifade etmemektedir. Bölgesel değişken sadece güncel politik özellikleri açıklayabilen komşu eyaletler tarafından paylaşılan tarihsel tecrübelerin temelini oluşturan bir açıklama sağlamaktadır (Sharkansky, 1968: 59).

Bölgesel bir planlamacı yalnızca arazi haklarını, tarla haklarını ve demiryolu çıkarlarını gözetmemeli aynı zamanda daha büyük metropol alanlarının içerisinde sayısız yerel idareleri yöneten politikacıların kazanılmış hakları ile çıkar çevrelerinin de haklarını gözetmek durumundadır. Bölgesel planlamacı, örneğin tıpkı demiryolu firmalarının başkanlarının, temsil ettiği seçmenleri ve onların işlerini korumak için yaptığı gibi yerel devlet adamlarının da temsil ettiği seçmenleri ve onların işlerini korumak adına federal anayasayı milletlerin egemenliğini kısıtlamak için kullanacakları gerçeğiyle yüzleşmek zorundadır (Beard, 1926: 282).

BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASINDA DEĞİŞEN EĞİLİMLER

Günümüzde bölgesel ekonomi politikasının temel amaçlarından birisi ekonomik büyüme odaklı teknolojik yeniliklerin meydana getirilmesi ve geliştirilmesidir (Bergman ve diğerleri, 1991: 283).

Yeniliklerin ortaya çıkartılması ve geliştirilmesi, 1960'lı yıllarda büyüme kutbu, teknolojik yayılma ürün hayat süreci teorileri gibi bölgesel analizlerin ilgi odağı haline gelmiştir (Rees, 1992: 223). Bu geleneksel yaklaşımlar, ürün ve süreç yeniliğinin gerçekleştirilmesinde yerleşim yeri faktörlerinin öneminin altını çizmiş, genel anlamda yenilik süreçlerinde alansal hiyerarşiyi incelemiştir (Todling, 1991: 215).

Avrupa'da teknolojik büyüme, *"yenilik adası"* olarak adlandırılan Güney Batı İngiltere, Galler, Katalonya ve Batı Yunanistan endüstriyel bölgeleri gibi birkaç merkezde toplanmıştır (Sternberg, 1996: 518). Bu bölgelerde yeni ürün ve üretim süreçlerinin gelişmesinde birbirleriyle etkileşim içerisinde bulunan yenilikçi çevre, yenilik ağları ve araştırma enstitülerinin rolü büyük öneme sahiptir. 1980'li yılların başlarından itibaren Silikon Vadisi gibi birçok endüstriyel bölgede şirketler yeni teknolojiler hususunda araştırmalara yönelmişlerdir. 1990'lı yılların başı, geleneksel anlamdaki yaklaşımların yeniden gözden geçirildiği, alternatif bölgesel kalkınma yaklaşımlarının ortaya konduğu dönem olmuştur. Bu yaklaşımlar arasında, esnek uzmanlaşma-üretim teorisi (Piore ve Sabel, 1984: 15-23), endüstriyel bölgeler teorisi (Brusco, 1982: 170-175) ve yerleşim yeri belirleyicileri teorisi (Storper, 1995: 210-214) sayılabilmektedir. Son yıllarda ön plana çıkan iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar sırasıyla çevre/yenilikçi çevre ve teknolojik değişim/öğrenme yaklaşımlarıdır. Bu yaklaşımlar yalnızca yerel ekonominin verimliliğini ve etkinliğini belirleyen faktörler değil, aynı zamanda yenilik süreçleri ve bu süreçte yer alan faktörler üzerinde odaklanmıştır. Çevre/yenilikçi çevre yaklaşımı, GREMI* araştırma grubu tarafından geliştirilmiştir. Bu grup özellikle yenilikler, yerel-bölgesel üretim sistemleri ve bölgesel nitelikteki teori ve politikalar üzerinde odaklanmaktadır. Çevre/yenilikçi çevre yaklaşımına göre, Güney Batı İngiltere, Galler, Katalonya ve Batı Yunanistan endüstriyel bölgelerindeki yerel yenilik sistemleri ve yerel-bölgesel kalkınma politikaları daha iyi bir şekilde anlaşılmakta ve işlemektedir (Çetin, 2004: 35).

Bölgesel kalkınma ve taşımacılığın sürdürülebilirliği yeniden gözden geçirildiğinde yüksek-hızlı tren, taşımacılık biçimleri arasında enerji tasarrufu sağlayan ve çevreyle dost bir taşımacılık türünü ifade etmektedir. Taşımacılık otoriteleri tarafından yeni yatırımlar meydana getirilmesine rağmen, büyük metropollerdeki karayolları ve otoyolları trafikte giderek tıkanmaktadır. 2005 yılında günlük küresel petrol talebi miktarı 82,4 milyon varil olarak hesaplanmıştır. ABD her gün 20 milyon varil tüketmekte (yaklaşık olarak dünya talebinin % 25'i) ve toplam talep ettiği miktarın % 56'sını ithal ederken % 20'sini ise Basra Körfezi'nden sağlamaktadır. Buna ek olarak, petrol fiyatları Orta Doğu'daki değişken duruma bağlı olarak sert bir şekilde dalgalanmaktadır. Petrol tüketimi azaltılmadığı sürece enerji bağımsızlığı sağlanamayacaktır. Alternatif enerji biçimlerinin (hidrojen enerjisi vb.) geliştirilmesi dünya petrol rezervlerinin azalması ya da sonuçta bitmesi sorunlarının önlenmesinde büyük bir önem taşımaktadır. Taşıma yönlendirmeli kalkınma (TOD) ve akıllı büyüme (smart growth) kavramları, sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmak açısından kamusal taşımacılığın daha fazla kullanımını cesaretlendirerek günümüzde karşı karşıya kalınan ciddi problemleri çözmede faydalı olabilecek önerilerdir. Çalışma alanlarını yaşama alanları ve iş faaliyetli şehir fonksiyonları arasında entegre etmek yolculuk talebini oldukça düşüren bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin 1 Nisan 2004'te Kore, Seul-Busan ve Seul-Makpo hattı üzerinde Kore Ekspres Tren hizmetini başlatarak Japonya, Fransa, Almanya ve İspanya'dan sonra yüksek-hızlı tren hizmetini işleten beşinci ülke konumuna gelmiştir. Kore, bölgesel kalkınma ve taşımacılıkta böyle bir eğilim izleyerek başarıya ulaşacak gibi görünmektedir (Shin, 2005:31).

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI ve TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Bölgesel kalkınma ajansları, merkezi hükümetten bağımsız bir idari yapıda sınırları çizilmiş bir bölgenin ekonomik ve sosyal koşullarını geliştirmek amacıyla dünyada 1930'lu yıllardan itibaren kurulmuşlardır. Bu konudaki ilk örnek, ABD'de 1933 yılında görülmüştür. Önemli bir kısmı Avrupa'da olmak üzere, pek çok kalkınma ajansı bulunmaktadır. Farklı ülkelerde kurulmuş olan bölgesel kalkınma ajanslarının bulunma nedenleri; *"Bölgesel stratejilerin uygulanması, yerel ve bölgesel girişimciliği destekleme, altyapı hizmetlerinin sunulmasına yardımcı olma ve özel sektörün yakın geleceği açısından yerel-bölgesel çözümler araştırmak ve bölgesel talepleri karşılayacak yeni ürün ve hizmet üretimi için parasal garantiler ve çözümler aramak"* biçiminde ifade edilebilmektedir (Güneşer-Demirci, 2003: 16).

Dünyada başarılı olmuş bölgesel kalkınma ajansı örnekleri bulunmaktadır. Örneğin, Fransa'da Alsace Bölgesel Kalkınma Ajansı, 50 yıl önce az gelişmiş durumda olan bölgenin günümüzde Paris'ten sonra Fransa'nın en gelişmiş ikinci bölgesi haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. Alsace Bölgesel Kalkınma Ajansı zengin, dinamik, dünya çapında şirketlerin bulunduğu bir bölgede kurulu olup, 9 ülkede temsilciliğe sahiptir. *Bu bölge,* dünyanın pek çok zengin ülkesinden önemli yatırımlar çekerek günümüzde Fransa'nın en fazla yabancı sermaye toplayan bölgesi olmuştur. 600 yabancı yatırımcıyı toplayan Alsace Bölgesel Kalkınma Ajansı, bölgeye yıllık ortalama olarak 12 uluslararası kuruluşun yatırım yapmasını sağlayarak toplamda 600 yatırımcıya ulaştırmıştır. Fransa'nın diğer bölgelerinde % 18 yabancı yatırımcı payı mevcut iken, Alsace'de bu oran % 45'e yükselmiş; her yıl Fransa'ya gelen yabancı sermayeden Alsace, Bölgesel Kalkınma Ajansı sayesinde % 15 pay almaktadır (Apan, 2004: 48).

İngiltere'de ise, Aralık 1997'de Başbakan Yardımcısı John Prescott tarafından bölgeler için açıklanan yeni bir program doğrultusunda Bölgesel Kalkınma Ajansları Yasası ile 1 Nisan 1999 tarihinde 8 İngiliz Bölge Kalkınma Ajansı resmi olarak kurulmuştur. Thatcher tarafından kaldırılan Londra Büyükşehir Belediyesi'nin tekrar kurulmasını takiben Temmuz 2000'de de Londra Bölge Kalkınma Ajansı 9. Ajans olarak meydana getirilmiştir. İngiltere'deki her bir Bölge Kalkınma Ajansı'nın yasal amacı, *"daha çok ekonomik kalkınma ve yenilenme, yatırımı, iş yeterliliğini ve rekabeti destekleme, istihdamı*

* Not: GREMI; Yenilikçi Çevre Odaklı Avrupa Araştırma Grubu anlamında kullanılmaktadır.

geliştirme, işe uygun istihdamı ve kalkınmayı arttırma, sürdürülebilir kalkınmaya katkı" olarak kabul edilmiştir (Apan, 2004: 48).

Bölgesel kalkınma ajanslarının görev tanımlamalarındaki çeşitliliğe iyi bir örnek ise, Belçika'nın başkenti Brüksel'deki Bölge Kalkınma Ajansı'dır. Bu ajans 1974 yılında kurulmuştur ve iki sahada görev yapmaktadır (Apan, 2004: 49):

- *Ekonomik büyüme açısından; daha çok endüstriyel ve bilimsel parkların ve firmalar için binalar yapılmasına odaklanılmıştır. Firmalara bina, bilimsel parklar ve diğer ticari binalar hususunda yardım sağlamaktadır.*
- *Bölgesel yenilenme açısından ise; ajans orta gelirli vatandaşlar için düşük yoğunluklu yerleşimin olduğu ilçelerde konut inşası ve bu şekilde ilçelerdeki yaşamın yeniden canlandırılmasıyla ilgilidir. Bununla ilgili konut projelerini yürütürken kamusal ve özel sektör ortaklıklarından faydalanmaktadır.*

Toplumların sosyo-ekonomik çeşitliliği coğrafi mekanlarda da yansımasını bulmaktadır. Bu farklılaşma özellikle az gelişmiş olan ülkelerde *"bölgeler arası ekonomik ve sosyal dengesizliği"* bir problem olarak ortaya koymaktadır. Ülkemizde bölgeler arası dengesizliği siyasal, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla bir problem olarak yaşamaktadır (İmga, 2003: 232).

Bölgeler arası dengesizliğin giderilerek bütünleşmenin sağlanması, yaşam standardının yükseltilmesi, toplumsal ve ekonomik dengenin düzenlenmesi, kültürel gelişmenin hızlandırılması önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Erdoğan, 2003: 215).

Türkiye'de 1990-1997 döneminde nüfus hareketlerinin bölgesel dağılımında önceki dönemleri aşan bir farklılaşma meydana geldiği gözlemlenmiştir. 1985-1990 döneminde nüfusu azalan il sayısı 12 iken, bu sayı 1990-1997 döneminde 26'ya yükselmiştir. 1985-1990 döneminde yıllık ortalama nüfus artış hızı 0 ile % 1 arasında olan il sayısı ise 14'ten 21'e yükselmiştir. Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin nüfus kaybı yüksek bir şekilde devam etmiştir. Bu iki bölgede nüfusun Türkiye ortalamasından daha hızlı bir şekilde arttığı il sayısı oldukça azdır. Türkiye'nin kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinden batı, güney ve güneydoğu bölgelerine bir nüfus akımı olduğu gözlemlenmiştir (Demirci ve Sunar, 1998: 137).

1990-1997 döneminde illerin nüfus artış hızları incelenmiş ve nüfus hareketleri açısından Türkiye'de gelişme dinamikleri birbirinden çok farklı olan üç çekim bölgesi olduğu gözlemlenmiştir. Bu bölgeler (Özer, 2004: 26):

- *İstanbul metropoliten alanı ve art bölgesi (İstanbul, Kocaeli, Yalova, Bursa, Tekirdağ)*
- *Kıyı bölgeleri (İzmir, Muğla, Antalya, Mersin)*
- *Güneydoğu bölgesi (Adıyaman, Şanlıurfa, Hakkari, Şırnak, Van, Diyarbakır, Malatya, Batman, Mardin)*

Hem iller hem de ilçeler düzeyinde 1990-1997 dönemi nüfus hareketleri göz önüne alındığı zaman, Türkiye'de bölgeler arasında nüfus artış hızlarına ilişkin farklılıkların daha da belirgin hale geldiğini, büyük kentlerin özellikle kentleşmenin ilk yıllarında olduğu gibi tek çekim merkezi olma niteliklerini bir anlamda kaybettiklerini ve gelişme potansiyeli yüksek bölgesel merkezlerin önemli çekim merkezleri olarak ön plana çıktıkları gözlemlenmiştir (Özer, 2004: 26).

AB'ye üye olmaya yönelik hedefler kapsamında, Türkiye'nin bölgesel kalkınma politikalarının, AB'nin bölgesel politikalarına uyumu, Türkiye'nin bu alandaki çalışmalara hız vermesi ve bölgesel politikalar hususunda AB ile başlatılan işbirliğe yönelik çalışmaların hız kazandırılması, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 2001-2005 temel amaç ve politikaları arasında önemli bir yere sahip olmuştur. AB, ulusal kalkınma düzeylerinin yanı sıra, üye ülkelerdeki bölgesel kalkınma politikalarına da oldukça önem vermektedir. Bu nedenle, üye ülkelerde bölgesel gelişmişlik farklılıklarını minimuma indirgemek ve bölgelerin refah düzeylerini geliştirmek amacıyla çok geniş mali kaynaklar sağlanmaktadır. AB politikası, bölgesel düzeydeki ekonomik ve sosyal problemlere çözüm aramakta, bu sebeple artan bir şekilde çeşitli düzeylerde bölgesel istatistiklere ihtiyaç duymaktadır. Türkiye'de AB ile uyum düzenlemeleri çerçevesinde *"Bölgesel yönetim"* modeli olarak ortaya konulmasa da, bölge yapısı kurma amacına daha da yaklaşabilmek için *"Bölgesel Kalkınma Ajansları"* kurulması yolunda reformlar yapılmıştır. Bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikalarının sınırlarının belirlenmesi ve AB Bölgesel İstatistik Sistemi'ne uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturmak amacıyla Türkiye çapında İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasının tanımlanmasına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı, 28.09.2002 tarih ve 4720 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe konulmuştur (Apan, 2004: 50).

Kalkınma Ajansları kurulması ve bunların belirli bir koordinasyon içerisinde çalışmaları için yapılan başlıca yasal düzenleme, 08 Şubat 2006 tarih ve 26074 sayılı RG'de yayınlanan 5449 Sayılı *"Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun"*dur. Türkiye'de kurulan Bölgesel Kalkınma Ajansları ile 12 bölge ayrımı yapılarak bölgesel kalkınmanın kamu-özel sektör-sivil toplum kuruluşları işbirliğiyle hayata geçirilmesi ve sürdürülmesi amaçlanmaktadır.

Tablo 1: Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları

Kalkınma Ajansı	Oluştuğu İller
İstanbul	İstanbul
Batı Marmara	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Balıkesir, Çanakkale
Ege	İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak
Doğu Marmara	Bilecik, Bursa, Eskişehir, Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova
Batı Anadolu	Ankara, Karaman, Konya
Akdeniz	Antalya, Burdur, Isparta, Adana, Mersin, Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
Orta Anadolu	Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde, Nevşehir, Kayseri, Sivas, Yozgat
Batı Karadeniz	Bartın, Karabük, Zonguldak, Çankırı, Kastamonu, Sinop, Amasya, Çorum, Samsun, Tokat
Doğu Karadeniz	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon
Kuzeydoğu Anadolu	Bayburt, Erzincan, Erzurum, Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars
Ortadoğu Anadolu	Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli, Bitlis, Hakkari, Muş, Van
Güneydoğu Anadolu	Adıyaman, Gaziantep, Kilis, Diyarbakır, Şanlıurfa, Batman, Mardin, Şırnak, Siirt

Kaynak: Necat Özen, "Bölgesel Gelişmeyi Sağlamak ve Hızlandırmak Üzere Oluşturulacak Kalınma Ajansları Hakkındaki Yasal Düzenlemeler", Vergi Sorunları Dergisi, Sayı 212, Mayıs 2006, s. 38.

Türkiye'de bölgesel benzerliklerin ve çevre alanların performansı ele alındığında; kişi başına düşen milli gelir vasıtasıyla bölgeler arası farklılıklar ortaya konulmaktadır. Ancak Türkiye açısından ele alınan birkaç çalışmada hem Türkiye'deki fonksiyonel bölgeler hem de iller bazında yakınlaşmaya ilişkin bir kanıt elde edilememiştir. Bundan başka, Türkiye'de özellikle bölgeler arası bağımlılığa rastlanmıştır. Bununla birlikte, kişi başına düşen bölgesel milli gelir düzeyi, Türkiye'nin doğusu ve batısı arasındaki bölgesel farklılıkları ortaya koyan önemli bir göstergedir. Bu anlamda pek çok dinamik alan Türkiye'nin batısında konumlanmıştır. Kalkınmada öncelikli yöreler açısından yürütülen politikalara rağmen merkezi kalkınma yörelerinin kalkınmada öncelikli yörelerden daha hızlı büyüdüğü gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, kalkınmada öncelikli yöreler komşu yöreleriyle birlikte fakir bölgeler olarak kalmıştır. Bu durum kalkınmada öncelikli yörelerin ekonomik performans açısından da gelişmiş yörelerden farklılaştığını ifade etmektedir (Gezici ve Hewings, 2004: 129).

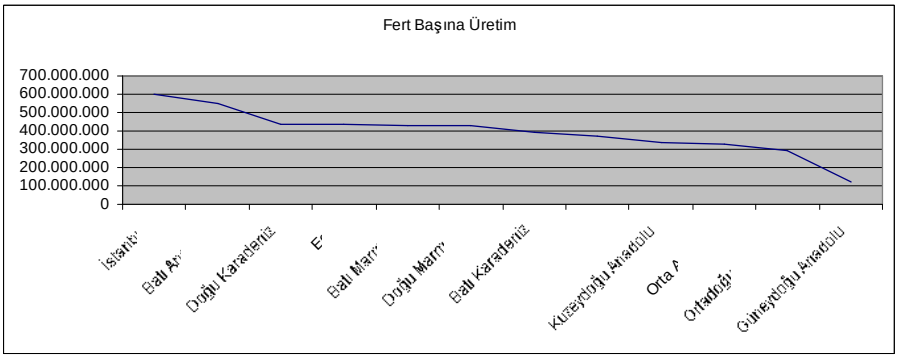
Tablo 2, zengin ve fakir bölge ayrımını ortaya koyabilmek için Türkiye İstatistik Kurumu'nun bölgeler sınıflandırmasına göre 12 coğrafi bölgeye ait fert başına düşen GSMH'larını göstermektedir. Bu tablo, esas itibariyle TÜİK, eğitim durumuna göre esas işinde ücretli, maaşlı fert sayısı ve yıllık toplam maaş, ücret gelirleri kullanılarak oluşturulmuştur. Tablodan görüldüğü üzere, İstanbul bölgesi en zengin bölge olarak ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 2: Bölgelerin Fert Başına Düşen GSMH'ları

No.	Bölgeler	Fert Başına Üretim
1	İstanbul	598.741.060
2	Batı Anadolu	552.828.297
3	Doğu Karadeniz	435.961.621
4	Ege	435.534.237
5	Batı Marmara	428.448.654
6	Doğu Marmara	426.099.613
7	Batı Karadeniz	389.474.277
8	Akdeniz	373.576.095
9	Kuzeydoğu Anadolu	335.848.462
10	Orta Anadolu	329.225.324
11	Ortadoğu Anadolu	290.260.669
12	Güneydoğu Anadolu	121.170.223

Kaynak: Hakan Acaroğlu ve Abdullah Burhan Bahçe, "Kalkınmada Beşeri Sermayenin Önemi: Türkiye Bölgeleri İçin Bir Analiz Örneği", ss. 442-454, Güncel Ekonomik Sorunlar Kongresi Bildiri Kitabı, 26-28 Ekim 2007 Kuşadası, Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İktisat Bölümü ve Avrupa Araştırmalar Merkezi, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No: 27, Aydın 2008, s. 450'deki tablodan yararlanılmıştır.

Oranların grafik yardımıyla kıyaslanabilmesi açısından sonuçlar Şekil 1 ile gösterilmiştir. Şekil 1'de İstanbul bölgesinin fert başına düşen GSMH'daki birinciliği göze çarpmaktadır.

Şekil 2: Bölgelerin Fert Başına Düşen Gayri Safi Milli Hâsılaları
Kaynak: Acaroğlu ve Bahçe, 2008, s. 451'deki şekilden yararlanılmıştır.

Türkiye'de 2007-2013 döneminde uygulanacak olan 9. Kalkınma Planı'nın değişimin çok boyutlu ve hızlı şekilde yaşandığı, rekabetin yoğunlaşarak belirsizliklerin arttığı bir dönemde hazırlanması küreselleşen dünyada bireylerin, kurumların ve ekonomilerin elde edeceği fırsatların ve karşılaşacakları risklerin arttığı bu dönemde, bu kalkınma planının, Türkiye'nin ekonomik, sosyal-toplumsal ve kültürel alanlarda gerçekleştirebileceği dönüşümlerle yakalayabileceği imkanları ortaya koyan temel bir politika dokümanı niteliğinde olduğunu göstermektedir. 9. Kalkınma Planı döneminde ekonomik büyümenin sağlanması ve sosyal kalkınmanın istikrarlı bir yapıda sürdürülmesi ve kalkınma planının vizyonunun belirlenmesi açısından bazı stratejik amaçlar, gelişme eksenleri olarak belirlenmiştir. Bu stratejik amaçlar (Sakal, 2010: 32-33):

- *Rekabet gücünün arttırılması,*
- *İstihdamın arttırılması*
- *Beşeri gelişme ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi,,*
- *Bölgesel gelişmenin sağlanması,*
- *Kamu hizmetlerinde kalitenin ve etkinliğin arttırılması*

9. Kalkınma Planı'nın 2007-2013 dönemine ilişkin olarak uluslararası gelişmeler ve temel eğilimler açısından, Türkiye ekonomisi için geçmiş dönemde yaşanan gelişmeler ile mevcut ekonomik ve sosyal gelişmeler göz önüne alınarak hazırlanmış ve planın vizyonu, *"istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye"* şeklinde belirlenerek bölgesel planlama hususunda daha sistematik temellere dayandırılmış ve özellikle AB bölgesel politikalarına paralel bir tutum izlenmiştir (Sakal, 2010: 33).

SONUÇ

Dünyanın hemen hemen tüm bölgelerinde ve Türkiye'de bölgeler arası gelişmişlik farklarının dengeli bir yapıya kavuşturulması, bölgesel ve yerel kalkınmanın hızlandırılması ve sürdürülebilir dengeli bir gelişmenin sağlanması açısından çeşitli politikalar ve araçlar kullanılmaktadır. Bunların başında, çeşitli büyüklükteki bölgeleri hedef alan bölge planları yer almaktadır. Bölge planları, kalkınma planlarının amaç ve stratejileri doğrultusunda bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması, geri kalmış yörelerde yaşayan nüfusun refah düzeyinin yükseltilmesi, metropollerle büyük yük getiren göç eğilimlerine istikrarlı bir yapı kazandırılması, plansız kentleşme sebebiyle oluşan birtakım problemlerin çözüme ulaştırılması amacıyla bölgelerin özellikleri, farklılıkları, gelişmişlik düzeyleri ile temel yapısal sorunlarıyla potansiyellerinin belirlenerek çözüme kavuşturmada en etkili yöntemlerden birisi olan bölgesel kalkınma ajanslarının etkin bir şekilde kurulup ihtiyaca göre çalışmayı hızlandırması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Abuşoğlu, Ö. ve İnan, Ö. (1989). *Kalkınmada Öncelikli Yöreler ve Bölgesel Gelişme İçin Bir Model*. TOBB Yayınları, Yayın No: Genel 105, Ar-Ge 39, Nisan, Ankara.

Acaroğlu, H. ve Bahçe, A. B. (2008). "Kalkınmada Beşeri Sermayenin Önemi: Türkiye Bölgeleri İçin Bir Analiz Örneği", ss. 442-454, *Güncel Ekonomik Sorunlar Kongresi Bildiri Kitabı*, 26-28 Ekim 2007 Kuşadası, Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İktisat Bölümü ve Avrupa Araştırmalar Merkezi, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No: 27, Aydın.

Apan, A. (2004). "Bölge Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 4, Ekim, 39-58.

Arda, E. (2002). *Ekonomi El Sözlüğü.* Kasım, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

Beard, C. A. (1926). “Some Aspects of Regional Planning”, *The American Political Science Review*, Vol. 20, No. 2, May, 273-283.
Bergman, E. M., Maier, G. ve Todling, F. (1991). *Economic Networks, Innovation and Local Development in Industrialized Countries*. London: Mansell.

Brusco, S. (1982). “The Emilian Model: Productive Decentralisation and Social Integration”, *Cambridge Journal of Economics*, 6, 2, 167-184.

Çetin, M. (2004). “Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış: Çevre/Yenilikçi Çevre Yaklaşımı”, *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 18, Eylül, Sayı 3-4, 35-49.

Demirci, M. ve Sunar, B. (1998). “Nüfus Sayımları ile Derlenen İçgöç Bilgisinin Değerlendirilmesi”, ss. 125-152, *Türkiye’de İçgöç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı*,6-8 Haziran 1997 Bolu-Gerede, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, Ocak, İstanbul.

Erdoğan, M. (2003). “Bölgesel Kalkınma ve Kızılırmak Orta Anadolu Proje Önerisi”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl 75, Sayı 440, 215-230.

Gezici, F. ve Hewings, G. J. D. (2004). “Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey”, *The Applied Regional Science Conference*, Vol. 16, No. 2, July, Blackwell Publishing Ltd., 113-132.

Göçer, M. (2002). “Türkiye’de Bölge Yönetimi Arayışları”, *Amme İdaresi Dergisi*, Yıl 35, Sayı 4, 17-42.

Güneşer-Demirci, A. (2003). “Bölgesel Kalkınma Ajansları”, *Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi*, Yıl 4, Sayı 15, Temmuz-Eylül, 16-20.

Hirsch, W. Z. (1968). “Input-Output Techniques for Urban Government Decisions”, *The American Economic Review*, Vol. 58, No. 2, Papers and Proceedings of the Eightieth Annual Meeting of the American Economic Association, May, 162-170.

İmga, O. (2003). “Türkiye’deki Bölge Kalkınma Projesi Deneyimleri”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl 75, Sayı 440, 231-254.

Keleş, R. ve Erbay, Y. (1999). “Avrupa Konseyinin Bölge Olgusuna Bakışı”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 4, Ankara, 3-29.

Klaassen, L. H. (1967). *Social Amenities in Area Economic Growth*. Paris: OECD Publications, Manpower and Social Affairs Committee, 5. Series of Developing Job Opportunities.

Özen, N. (2006). “Bölgesel Gelişmeyi Sağlamak ve Hızlandırmak Üzere Oluşturulacak Kalınma Ajansları Hakkındaki Yasal Düzenlemeler”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı 212, Mayıs 2006, 37-42.

Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*. Bursa: Ekin Kitabevi.

Piore, M. J. ve Sabel, C. (1984). *The Second Industrial Divide*, London: Basic Books.

Rees, J. (1992). “Regional Development and Policy under Turbulence”, *Human Geography*, 16, 2, 223-231.

Sakal, M. (2010). *Bölgesel Kalkınma Sürecinde Kalkınma Ajansları*. Ekim, İzmir: Altın Nokta Basım Yayın Dağıtım.

Sharkansky, I. (1968). “Economic Development, Regionalism and State Political System”, *Midwest Journal of Political Science*, Vol. 12, No. 1, February, 41-61.

Shin, D.-C. (2005). “Recent Experience of and Prospects for High-Speed Rail in Korea”, *Institute of Urban and Regional Development University of California, Berkeley Working Paper*, Vol. 2, 5-35.

Shoyama, T. K. (1966). “Public Services and Regional Development in Canada”, *The Journal of Economic History*, Vol. 26, No. 4, The Tasks of Economic History, December, 498-513.

Sternberg, R. (1996). “Regional Growth Theories and High-Tech Regions”, *International Journal of Urban and Regional Research*, 20, 3, 518-538.

Storper, M. (1995). “The Resurgence of Regional Economies, Ten Years Later: The Regions as a Nexus of Untraded Interdependencies”, *European Urban and Regional Studies*, 2, 3, 191-221.

Todling, F. (1991). *Spatial Differentation of Innovation-Locational and Structural Factors: Results of an Austrian Study*, London: Mansell.

BAZI ÜRÜNLERDEN (ALKOLLÜ İÇECEKLER-MADENİ YAĞLAR VE TÜTÜN MAMULLERİ) ALINAN ÖZEL TÜKETİM VERGİSİNİN ÜLKE BAZINDA KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Ali Çelikkaya*

Özet: Bu çalışmanın amacı bazı ürünler (Alkollü içecekler, Madeni Yağlar ve Tütün Mamulleri) üzerinden alınan özel tüketim vergisinin OECD üyesi ülkelerdeki uygulamalarını karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Bunun için öncelikle özel tüketim vergisinin temel amacı, özellikleri ve üye ülkelerde özel tüketim vergisi hasılatının gelişimi ele alınacaktır. Ardından da sırasıyla alkollü içeceklerden, madeni yağlardan ve tütün mamullerinden alınan özel tüketim vergileri ülke bazında karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Sonuç bölümünde ise Türkiye ile ilgili bir takım değerlendirmelerde bulunulacaktır. Türkiye'nin OECD üyesi ülkeler içerisinde özel tüketim vergisinin en yüksek olduğu ülke olması çalışmanın önemini ve çekiciliğini daha da artırmaktadır.
Anahtar Sözcükler: Özel Tüketim Vergisi, Alkollü İçecekler, Madeni Yağlar, Tütün Mamulleri, OECD Üyesi Ülkeler, Tüketimin Kısılması.

COUNTRY BASE COMPARATIVE ANALYSIS OF EXCISE TAX ON ALCOHOLIC BEVERAGES, MINERAL OILS AND TOBACCO PRODUCT

Abstract: The purpose of this submission is to analyze the applications of excise taxes on some specific products-alcoholic beverages, mineral oils, tobacco products- among OECD countries in a comparative way. Initially, the basic goal and some nature of excise taxes, also the evaluation of it as a share of total income and GDP will be discussed then respectively the taxation on alcoholic beverages, mineral oils, and tobacco products will be considered in a contrastive manner. In the following conclusion section, same interpretations about Turkey take place. In this regard Turkey has the highest excise tax income among other OECD member countries, there increases the attractiveness and importance of this study.
Keywords: Excise Tax, Alcoholic Beverages, Mineral Oils, Tobacco Products, OECD Countries, Limiting Consumption.

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin de aralarında bulunduğu OECD üyesi ülkelerde uygulanan özel tüketim vergilerini bazı mal grupları ile sınırlı olarak (alkollü içkiler, akaryakıt ürünleri ve tütün mamulleri) analiz etmektir[1]. OECD terminolojisinde belirli mal ve hizmetlerden alınan vergiler grubuna; özel tüketim vergisi, gümrük vergisi, ithalat resimleri, ihracat vergileri ve bazı hizmetlerden alınan vergiler girmektedir. Ancak bunlar içerisinde en önemlisi özel tüketim vergisidir. OECD üyesi ülkelerin hemen hepsinde "alkollü içkiler", "akaryakıt ürünleri" ve "tütün mamulleri" özel tüketim vergisine tabidir. Ancak verginin uygulamasında (özellikle de vergi oranlarında) üye ülkeler arasında büyük farklılıklar söz konusudur. Aşağıda bu farklılıklar ürün bazında ayrıntılı olarak incelenecektir. Ancak öncesinde özel tüketim vergisinin uygulanma nedenleri ve toplam vergi hasılatı içerisindeki gelişimi ele alınacaktır. Zira OECD üyesi ülkelerde özel tüketim vergisinin toplam gelir içerisindeki payı farklılık göstermektedir. Ayrıca global krizin yaşandığı 2008 yılında bir çok ülkede, Türkiye ile bir kısım Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri hariç, özel tüketim vergisi hasılatı önemli ölçüde düşmüştür. Türkiye şu an OECD üyesi ülkeler içerisinde özel tüketim vergilerinin GSYİH ve toplam vergi geliri içerisindeki payının en yüksek olduğu ülkedir. Dolayısıyla konu bu yönleri ile de incelemeye değerdir.

ÖZEL TÜKETİM VERGİSİNİN AMACI ve ÖZELLİKLERİ

Özel tüketim vergileri tarihsel olarak genel tüketim vergilerinden (katma değer vergisi ve perakende satış vergisi gibi) çok daha eski bir geçmişe sahiptirler. Genel tüketim vergilerinin uygulanmaya başlanmasından çok önce özel tüketim vergisi, gümrük vergisi ile birlikte tüketimi vergilemenin temel yolu olmuştur.

Özel tüketim vergisinin birçok amacı bulunmakla birlikte temel amacı sağlığa ve çevreye zararlı bazı malların tüketimini kısmaktır[2]. Teorik olarak bir mal ya da hizmetin tüketimini kısmanın iki yolu vardır. Bunlardan ilki yasalar yoluyla satışını/kullanımını yasaklamaktır. Ancak bunun mümkün olabilmesi için tüketicilerin büyük çoğunluğunun ilgili ürünün tüketimi konusunda isteksiz olması gereklidir. Bu ise çok düşük bir ihtimaldir. Tüketimi kısmanın ikinci yolu ise piyasa sürecine vergi sistemini kullanarak müdahale etmektir. Bir başka deyişle yüksek oranlı bir özel tüketim vergisi uygulayarak da söz konusu mal ve hizmetlerin tüketimini kısmak mümkündür. Bu sayede tüketim tamamen yasaklanmadığı için her hangi bir tepki oluşmayacağı gibi ürünü tüketmek isteyenler de bunun bedeline katlanmış olacaktır (Buchanan, 1960: 410-411). Bu anlamda özel tüketim vergisi "düzenleyici" (yasaklayıcı) bir özelliğe sahiptir. Örneğin alkol ve sigaradan alınan özel tüketim vergisinin artırılmasının sağlığa zararlı olan bu ürünlerin tüketiminin kısılmasına yardımcı olacağı ifade edilmektedir. Benzer şekilde akaryakıt üzerine vergi konmasındaki amaç da doğal kaynakları ve çevreyi korumaktır (Edizdoğan ve Çelikkaya, 2010: 244-246). Nitekim son yıllarda OECD üyesi ülkelerin büyük çoğunluğunda özel tüketim vergilerinin (özellikle de araç yakıtlarına uygulananların) tanımlanmasında çevresel amaçlar ön plana çıkmıştır (OECD, 2008: 74). Avrupa Birliğinde şu an tüketim vergileri içerisinde katma değer vergisinden sonra en büyük pay çevresel amaçlı bir vergi olan enerji vergisine aittir[3].

* Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü.
[1] Çalışmada ağırlıklı olarak OECD'nin yayınladığı en son harcama vergileri raporundaki (2008 raporu) veriler kullanılmıştır. Bu veriler AB raporları ile desteklenerek daha da güncelleştirilmeye çalışılmıştır.
[2] Tam tersine genel tüketim vergilerinin amacı ise daha çok gelir sağlamaktır.
[3] AB'de enerji vergilerinin (özellikle akaryakıt tüketim vergisi) toplam tüketim vergileri içerisindeki oranı %3,3'tür. En yüksek oranlar; Lüksemburg (%6,3), İsveç (4,8), Bulgaristan ve Çek Cumhuriyeti (he ikisi de %4,5) ile Danimarka'ya

Bir kısım Birlik üyesi ülke (Romanya, Slovenya, İspanya ve Polonya gibi) çevre dostu biyo-yakıtlardan özel tüketim vergisi almamakta ya da indirimli oran uygulamaktadır. Lüksemburg 1/1/2007'den itibaren kurşunsuz benzinin 1000 litresinde 20 EUR iklim değişikliği vergisi almaya başlamıştır (European Commission, 2010c: 8-9). Türkiye'de ise çevresel amaçlı özel tüketim vergisi uygulaması bulunmamaktadır. Tam tersine özel tüketim vergileri daha çok gelir amaçlı olarak düşünülmüştür[4]. Netice olarak aksi görüşlerde[5] bulunmakla birlikte, vergilendirilecek ürün listesi iyi seçilmek koşuluyla özel tüketim vergisinin adalet bakımından genel tüketim vergilerine tercih edilebileceğini söylemek mümkündür (Batırel, 1979: 140).

Özel tüketim vergisi birçok yönden katma değer vergisinden ayrılmaktadır. Öncelikle özel tüketim vergisi katma değer vergisinin aksine üretim ya da toptan aşamasında az sayıda mükellefi ve sınırlı sayıda ürünü kapsamaktadır. Ayrıca özel tüketim vergisi genellikle ürünün ağırlık, hacim, güç ya da kalitesine göre alınmaktadır. Ancak bazı durumlarda spesifik ve advalorem unsurların birleştirilmesi de mümkündür. Diğer taraftan özel tüketim vergisi normal olarak katma değer vergisi matrahının bir parçasıdır. Bir başka deyişle katma değer vergisi genellikle tüketilen ürünün özel tüketim vergisi ödenmiş değeri üzerinde alınır. Dolayısıyla özel tüketim vergisi oranlarındaki artış hem özel tüketim vergisi hem de katma değer vergisi gelirlerinde bir artışı ifade etmektedir (OECD, 2008: 74).

ÖZEL TÜKETİM VERGİSİ HASILATININ GELİŞİMİ

Özel tüketim vergisinin GSYİH içerisindeki oranı OECD üyesi ülkelerde oldukça farklılık göstermektedir. Örneğin İsviçre, Mexico ve Yeni Zelanda'da oran %1'in altında iken (ABD'de ise %1 seviyesindedir), buna karşılık Danimarka, Slovenya ve Türkiye'de %4'ün üzerindedir. Türkiye aynı zamanda OECD üyesi ülkeler içerisinde özel tüketim vergisinin GSYİH içerisindeki oranının en yüksek olduğu ülke özelliğine de sahiptir (Tablo 1).

OECD üyesi ülkelerin büyük çoğunluğunda (AB üyesi ülkeler dahil[6]) 2003-2009 döneminde özel tüketim vergisinin GSYİH'ya oranı düşmüştür. Buna karşılık Almanya, Slovenya, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Polonya, İsrail ve Türkiye özel tüketim vergilerinin GSYİH içindeki payının artış gösterdiği başlıca ülkelerdir (Tablo 1). Bunlar içerisinde özellikle Çek Cumhuriyeti ve Polonya'da artışın altında yatan temel sebep gelir ve kurumlar vergisinin "tek oranlı" hale getirilmesidir. Bu da söz konusu ülkelerde dolaylı vergilerden ziyade dolaysız vergilerde daha ciddi düşüşler yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye'de ise özel tüketim vergisinin kapsamına giren ürünlerin (akaryakıt, tütün ve alkollü içecekler) taleplerinin nispeten "inelastik" olması ve verginin "tahsil kolaylığı" bu tür matrahları karlı ve önemli bir gelir kaynağına dönüştürmüştür.

Tablo 1: Özel Tüketim Vergisinin Gelişimi

Ülkeler	GSYİH İçindeki Oranı							Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Oranı						
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Avustralya	2,5	2,5	2,3	2,2	2,1	2,0	-	8,5	8,2	7,6	7,4	7,0	7,4	-
Avusturya	2,7	2,8	2,7	2,5	2,4	2,4	2,4	6,2	6,3	6,3	5,9	5,8	5,6	5,6
Belçika	2,3	2,4	2,4	2,2	2,2	2,0	2,1	5,1	5,3	5,3	5,0	4,9	4,6	4,9
Kanada	1,9	1,8	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	5,5	5,4	4,9	4,6	4,5	4,5	4,8
Şili	1,9	1,7	1,7	1,5	1,5	1,3	1,4	10,0	8,6	7,8	6,3	6,3	5,9	7,5
Çek Cum	3,4	3,5	3,7	3,7	3,8	3,7	3,8	9,1	9,3	9,9	10,1	10,1	10,2	10,9
Danimarka	4,9	5,0	4,9	4,8	4,7	4,3	4,0	10,3	10,1	9,7	9,7	9,5	8,9	8,3
Finlandiya	4,3	3,9	3,8	3,7	3,3	3,3	3,4	9,7	9,0	8,6	8,4	7,8	7,7	8,0
Fransa	2,7	2,6	2,5	2,4	2,3	2,3	2,3	6,2	6,1	5,7	5,5	5,3	5,2	5,6
Almanya	3,2	3,0	2,9	2,8	2,6	2,6	2,7	9,0	8,6	8,4	8,0	7,3	6,9	7,2
Yunanistan	2,8	2,6	2,6	2,5	2,5	2,3	0,0	8,7	8,5	8,2	7,8	7,8	7,1	0,0
Macaristan	3,8	3,7	3,6	3,8	3,8	3,8	3,7	9,9	9,8	9,7	10,3	9,6	9,4	9,5
İzlanda	3,3	3,4	3,7	3,7	3,5	2,7	-	9,1	8,8	9,2	9,0	8,6	7,4	-

(%4,4), Slovenya (%4,2), Macaristan ve Polonya'ya (her ikisi de %3,7)aittir. En düşük oranlar ise; Yunanistan (%1,6), Güney Kıbrıs (%2,0), Malta ve İspanya'ya (her ikisi de %2,2) aittir. Burada dikkat çeken nokta Birliğe yeni katılan ülkelere geçiş dönemi için süre verilmesine karşılık çoğunda çevre vergilerinin oranının AB ortalamasının üzerinde olmasıdır (Europena Comission, 2010, 97).

[4] Çevre vergileri ayrı bir çalışma konusudur.

[5] Aksi yönde bir görüş için (bkz., Due, 1967: 343-344).

[6] AB'de 2001 yılında yükselişe geçen tüketim vergileri (katma değer vergisi dahil) ekonomik kriz yılı olan 2008 yılında ortalama % 0,7 oranında keskin bir düşüş yaşamıştır. En büyük düşüş Estonya ve İrlanda'da (% 2,5'in üzerinde) gözlenmiştir. Buna karşılık Almanya, Lüksemburg, Slovenya ve özellikle de Avusturya ve İsveç'te tüketim vergileri artmıştır. Şu an tüketim vergilerinin en büyük paya sahip olduğu Birlik üyesi ülke "tek oranlı" gelir vergilemesi modeline geçen Bulgaristan'dır. Onu sırasıyla Güney Kıbrıs, Malta ve Romanya takip etmektedir (European Commission, 2010a: 21-22).

İrlanda	3,3	3,4	3,3	3,2	3,1	3,0	-	11,8	11,2	10,8	10,0	10,1	10,5	-
İsrail	1,5	1,6	1,6	1,7	1,7	1,7	1,8	4,3	4,4	4,5	4,6	4,5	5,1	5,6
İtalya	2,4	2,3	2,3	2,2	2,1	2,0	2,2	5,9	5,6	5,6	5,3	4,9	4,6	5,0
Japonya	2,0	1,9	1,9	1,9	1,8	1,8	1,8	7,6	7,4	6,9	6,7	6,4	6,3	11,4
Kore	3,1	3,0	2,9	2,7	2,9	2,8	2,4	13,0	12,7	12,0	11,0	10,8	10,4	9,3
Lüksemburg	4,5	4,8	4,4	4,0	3,7	3,7	3,6	11,8	13,0	11,8	11,1	10,4	10,3	9,7
Mexico	1,6	1,1	0,6	0,4	0,4	0,5	0,6	9,3	6,2	3,3	2,2	2,3	2,4	3,5
Hollanda	3,1	3,2	3,3	3,3	3,1	3,1	-	8,4	8,7	8,5	8,6	8,0	8,0	-
Yeni Zelanda	1,6	1,5	1,4	1,0	0,9	0,9	0,9	4,6	4,2	3,9	2,7	2,5	2,6	3,0
Norveç	3,6	3,5	3,2	3,1	3,1	2,8	3,0	8,4	8,1	7,4	7,1	7,1	6,5	7,3
Polonya	4,1	4,2	4,2	4,0	4,2	4,4	-	12,6	13,2	12,7	11,9	12,0	12,9	-
Portekiz	3,9	3,8	3,8	3,9	3,5	3,3	-	11,6	11,7	11,2	11,2	10,0	9,3	-
Slovakya.	3,1	3,3	3,7	2,9	3,5	2,7	2,6	9,4	10,5	11,6	9,6	12,0	9,2	9,5
Slovenya	3,5	3,6	3,5	3,4	3,5	3,5	4,3	9,2	9,3	9,0	9,0	9,2	9,5	11,4
İspanya	2,4	2,4	2,3	2,2	2,2	2,1	2,1	7,1	6,9	6,4	6,0	5,8	6,2	6,8
İsveç	3,2	3,0	3,0	2,8	2,7	2,7	2,9	6,6	6,3	6,1	5,8	5,7	5,8	6,2
İsviçre	1,7	1,7	1,7	1,6	1,5	0,4	0,4	5,8	5,9	5,7	5,5	5,3	1,5	1,3
Türkiye	**5,0**	**4,7**	**5,1**	**4,9**	**4,6**	**4,4**	**4,6**	**19,2**	**19,6**	**21,2**	**19,9**	**19,3**	**18,2**	**18,6**
İngiltere	3,3	3,3	3,1	3,0	2,9	2,9	3,1	9,7	9,4	8,8	8,1	8,0	8,1	9,1
ABD	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	1,0	4,2	4,1	3,9	3,7	3,6	3,6	4,2
OECD Ort.	**3,0**	**2,9**	**2,9**	**2,7**	**2,7**	**2,5**	**-**	**8,7**	**8,6**	**8,3**	**7,8**	**7,7**	**7,3**	**-**

Kaynak: (OECD, 2010).

OECD üyesi ülkeler içerisinde özel tüketim vergisinin toplam vergi gelirleri içerisindeki oranının en düşük olduğu (% 4'ün altında olan) ülkeler sırasıyla; Mexico, Yeni Zelanda ve İsviçre'dir. İsviçre'de 1965-2007 döneminde ortalama %7-8 aralığında olan bu oran 2008 yılında ciddi bir düşüş göstererek %1,5'e gerilemiştir ve bu trend devam etmektedir. Mexico'da ise 2003-2009 döneminde özel tüketim vergisinin oranı yaklaşık üçte bir oranında azalmıştır. Ayrıca Kore, Lüksemburg, İzlanda, Almanya ve Şili de ciddi anlamda düşüşün gözlendiği ülkeler arasındadır. Buna karşılık Slovenya, Japonya ve İsrail'de oran yükselmektedir. Japonya'da 1965 yılından beri düzenli bir şekilde düşen özel tüketim vergisinin vergi gelirleri içerisindeki oranı 2008 yılında %6,3'e kadar gerilemiştir. Ancak 2009 yılında ciddi bir artış göstererek neredeyse iki katına yükselmiştir. İskandinav ülkeleri içinde özel tüketim vergilerinin GSYİH ve toplam gelir içerisindeki oranını en yüksek olduğu ülke ise aynı zamanda dünyada gelir vergisinin GSYİH içerisindeki oranını en yüksek olduğu ülkelerden biri olan Danimarka'dır. Türkiye'de 2003-2007 döneminde istikrarlı bir gelişme gösteren özel tüketim vergisinin toplam gelir içerisindeki oranında 2008 yılından kısa süreli bir düşüş yaşamıştır. Bu düşüşte 2008 yılında yaşanan global kriz sonrasında gerçekleştirilen özel tüketim vergisi indirimlerinin de büyük etkisi vardır[7]. Ancak Türkiye şu an için OECD üyesi ülkeler içerisinde en yüksek özel tüketim vergisi oranına sahiptir. Öyle ki özel tüketim vergisinin topla vergi gelirleri içerisindeki oranı OECD ortalamasının iki katını geçmiş durumdadır (Tablo 1).

BAZI MALLARDA ÖZEL TÜKETİM VERGİSİ UYGULAMASI

OECD üyesi ülkelerin tamamında üç temel ürün grubu olan madeni yağlar, tütün mamulleri ve alkollü içecekler özel tüketim vergisine tabi tutulmaktadır. Özel tüketim vergisinin temel karakteristikleri ve amaçları bütün OECD üyesi ülkelerde benzer olmakla birlikte, verginin uygulaması (özellikle de vergi oranları) üye ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin Avusturya, İtalya, Lüksemburg, Portekiz, İspanya ve İsviçre'de şaraba sıfır vergi uygulanırken, Türkiye, Norveç ve İzlanda'da 3.5 dolardan daha fazla bir vergi uygulanmaktadır (Tablo 3). Bu farklılıklar (özellikle de alkollü içeceklerde) üye ülkelerde mevcut geleneklerden kaynaklanmaktadır (OECD, 2008: 74, 78).

[7] Bazı Mallara Uygulanacak Katma Değer Vergisi İle Özel Tüketim Vergisi Oranlarının Belirlenmesine İlişkin Kararın Yürürlüğe Konulması Hakkında 2009/14802 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı (RG. Tarih: 16 Mart 2009, RG. No: 27171) ile 15/6/2009 tarihine kadar uygulanmak üzere, 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanununa ekli; (II) sayılı listede yer alan mallardan bazılarının vergi oranları indirilmiş, (IV) sayılı listede yer alan mallardan ekli (2) sayılı cetvelde yer alanların vergi oranları % 0 (yüzde sıfır) olarak belirlenmiştir. Süre sonradan 30 Eylüle kadar (3 ay daha) uzatılmıştır. Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü bu indirimlerin (KDV indirimleri ile birlikte) maliyetinin 600-700 milyon lira civarında olduğunu ifade etmiştir (Bkz., Bülbül ve Orkunoğulu, 2009: 101). Bu da global kriz ile başlayan tüketim vergilerindeki düşüşün 2009 yılında da devam etmesine neden olmuştur.

Söz konusu ürünler üzerinden alınan vergiler ile belirli mal ve hizmetlerden alınan spesifik vergilerin GSYİH ve toplam vergi gelirleri içindeki oranı arasında doğrudan bir bağlantı bulunmamaktadır. Türkiye, Finlandiya ve İzlanda gibi ülkelerde alkollü içecekler, akaryakıt ve tütün üzerinde gerçekte çok yüksek özel tüketim vergisi vardır ve bu ülkelerde aynı zamanda belirli mal ve hizmetlerden alınan vergilerin hem GSYİH hem de toplam vergi gelirleri içerisindeki oranı OECD ortalamasının oldukça üzerindedir. Buna karşılık İngiltere ve İrlanda'da alkollü içecekler, akaryakıt ve tütün üzerinden alınan özel tüketim vergisinin oranı OECD ortalamasının üzerindedir, ancak belirli mal ve hizmetlerden alınan vergilerin oranı OECD ortalamasının altındadır (OECD, 2008: 43-44).

Bu durum bir takım faktörlerle açıklanabilir. Özel tüketim vergisinin yüksek olması tüketicilerin sigara ya da çevreye zararlı akaryakıt tüketimini kısarak davranışlarının etkileyebileceği gibi diğer yandan yüksek vergi seviyesi kaçakçılığı, sınır ticaretini ya da gümrük kaçakçılığını da teşvik edebilir. Nitekim İngiltere'de on sekizinci yüzyılda çay üzerinden alınan verginin %119'dan %12,5'e indirilmesi gümrük kaçakçılığını karlı olmaktan çıkartmış ve aynı zamanda vergi gelirlerini de artırmıştır. Ancak mevcut koşullarda aynı sonucu veren ve vergi gelirlerini doğrudan artıracak kıyaslanabilir bir vergi indirim düşünmek oldukça güç gözükmektedir (D.I. Trotman-Dickenson, 1996: 247).

Globalleşme ile birlikte entegre piyasaların (Avrupa Birliği gibi) oluşturulması ve sınırlarda kontrollerin kaldırılması özel tüketim vergisinin piyasa güçleri etkilenene kadar farklılaştırılmasına neden olmuştur. Bu sadece uluslararası ticarette değil federal yapılarda da söz konusudur. Örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde eyaletlerde farklı özel tüketim vergisi uygulaması vardır. Dolayısıyla vergi otoriteleri komşu ülkeler ile özel tüketim vergisi oranlarını uyumlaştırma arayışı içine girmek zorunda kalmıştır (OECD, 2008: 78, 80). Aşağıda bu çabalar ürün bazında ayrıntılı olarak incelenecektir.

Alkollü İçecekler

Alkollü içeceklerde özel tüketim vergisi ya ürünün alkol içeriğine göre spesifik olarak ya da değerine göre advalorem olarak hesaplanmaktadır. Bazen de bu iki yöntemin bir bileşkesi uygulanmaktadır. Spesifik tarife genellikle ucuz malları ya da ham maddeleri (genellikle sağlığa çok daha zararlı olanları) cezalandırırken, tam tersine daha pahalı ürünleri ve tamamlanmış malları ise ödüllendirmektedir. Advalorem tarife için ise bunu tam tersi söylenebilir. Bu da genellikle iki yöntemin bir bileşkesinin kullanılmasına neden olmaktadır[8]. Ancak bunun bir istisnası olana Mexico'da vergi ürünün "değerine" göre hesaplanmakta ve birada ürünün "alkol derecesine" göre artırılmaktadır. OECD geneline bakıldığında bütün vergilendirme şekillerinde alkollü içeceklerin özel tüketim vergisinde bir uyumsuzluk vardır. Ayrıca her ne kadar teoride özel tüketim vergileri tarafsız olsa da mahalli ürünlere vergi indirimleri ve tercihli rejimler kullanılması rekabetin çarpıtılmasına neden olmaktadır (OECD, 2008: 80).

Tablo 2, 3 ve 4 sırasıyla bira, şarap ve diğer alkollü içecekler üzerindeki özel tüketim vergilerini¸ bunların karmaşık hesaplama yöntemlerini ve OECD üyesi ülkelerde mevcut oranları karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Matrahtaki dalgalanmalar nedeniyle, spesifik ve advalorem tarifeler birleşince tüketici açısından fiyat farklılıklarının tam olarak ifade etmek güçleşmektedir. Bununla birlikte bazı komşu ülkeler arasındaki vergi rekabeti (İngiltere/Fransa ve Almanya/Danimarka gibi) sınır ötesi kaçakçılığı artırmaktadır. Diğer taraftan her ne kadar piyasa güçlerinin vergi oranlarını uygun bir seviyeye çekeceği ileri sürülse de bu sağlık gibi alanlarda vergi oranlarını belirlenmesinde diğer politik faktörler ile bir tezat teşkil etmektedir (OECD, 2008: 85).

Tablo 2. Biranın Vergilendirilmesi

Ülkeler	**Hektolitrede Plato derecesine göre vergi miktarı**	**Hektolitrede alkol derecesine göre vergi miktarı**	**KDV**	**Düşük alkol derecesinde (%2,8'in altında) vergi miktarı. Ürünün hektolitresinde vergi**	**Biranın vergilendirilmesi sisteminin diğer özellikleri**	
	(USD)	**(USD)**		**(USD)**	**Alkol derecesine göre artan oran uygulaması**	**Küçük üreticiler için düşük oran uygulaması**
Avustralya			10,0		Evet	Evet.
Avusturya	2,29		20,0		Hayır	Evet
Belçika	1,91		21,0		Hayır	Evet
Kanada		26,02	7/15		Evet	Evet
Çek Cum[13]	1,68		19,0		Hayır	Evet
Danimarka		5,93	25,0		Hayır	Evet
Finlandiya		20,07	22,0	1,73	Hayır	Evet
Fransa		2,85	19,6	1,42	Hayır	Hayır

[8] Spesifik ve advalorem tarifelerin avantaj ve dezavantajları hakkında geniş bilgi için bkz., (Çelikkaya, 2001: 127-130).

Almanya	0,89		19,0		Hayır	Evet
Yunanistan	1,60		19,0		Hayır	Evet
Macaristan	4,15		20,0		Hayır	Hayır
İzlanda		55,90	24,5		Hayır	Hayır
İrlanda		19,67	21,0		Hayır	Evet
İtalya	2,71		20,0		Hayır	Hayır
Japonya			5,0		Hayır	Hayır
Kore			10,0		Hayır	Hayır
Lüksemburg	0,86		15,0	0,86	Hayır	Evet
Mexico		0,03	15,0		Evet	Hayır
Hollanda	2,35		19,0		Evet	Evet
Yeni Z.			12,5		Hayır	Hayır
Norveç			25,0		Evet	Hayır
Polonya	3,61		22,0		Hayır	Evet
Portekiz			21,0	9,39	Evet	Evet
Slovakya.	2,89		19,0		Hayır	Evet
İspanya[11]			16,0	3,63	Evet	Hayır
İsveç		16,05	25,0		Hayır	Hayır
İsviçre	1,24		7,6		Hayır	Evet
Türkiye		26,42	18,0		Hayır	Hayır
İngiltere		19,31	17,5		Hayır	Evet
ABD		21,00	-		Hayır	Evet

Plato derecesi (P). Biranın mayasındaki şeker miktarını ölçmek için kullanılır. Avrupa'da bira genellikle Plato derecesine ya da gerçek alkol içeriğine göre vergilendirilmektedir. Bu miktarlar arasında tam bir dönüşüm olmamakla birlikte genellikle vergilendirmede %1 alkolün 2,5 Plato derecesine sahip olduğu varsayılmaktadır.

Avustralya. Özet tüketim vergisinin oranı 48 litreyi geçmeyen bira kaplarında, alkol derecesi %3'ü aşmazsa 32,52 AUD, aşarsa 37,90 AUD'dır. 48 litreyi aşan kaplarda ise alkol derecesi %3'ü aşmazsa litrede 6,49 AUD, %3-3-5 arasında 20,39 AUD) ve %3,5'i aşarsa 26,69 AUD'dır. Her oran alkol içeriği %1,15'i aşan miktara kadar hesaplanmaktadır. Bu miktarın altında kalan alkol derecesine sahip biralar özel tüketim vergisinden istisnadır. Küçük işletmeler üretimleri 30,000 litreyi aşmazsa her mali yıl için maksimum 10,000 AUD'ye kadar ödedikleri verginin %60'ını iade almaktadırlar. **Avusturya**. Küçük işletmeler (yıllık üretimi 50,000hl altı olanlar) için vergi oranı üretim hacmine göre 1,24 EUR-1,87 EUR arasında değişmektedir. **Belçika**. Küçük işletmeler (yıllık üretimi 200,000 litre altı olanlar) için vergi oranı üretim hacmine göre hektolitre plato başına 1,4873 EUR-1,6587 EUR arasında değişmektedir. Alkol derecesi %0,5'in altında olan bira 3,7184 EUR/hl vergiye tabidir. **Kanada**. Küçük işletmeler (yıllık üretimi 75,000hl altı olanlar) için vergi oranı; a) alkol derecesi %2,5'in üzerinde ise 3,122-26,537 CAD/hl, b) %1,2-2,5 arasında 1,561-13,269 CAD/hl, c) %1,2 ve altı ise 0,259-2,02 CAD/hl arasında değişmektedir. 75.000hl üzeri içinse vergi oranları, a) alkol derecesi %2,5'i aşarsa 32,22 CAD, b) %1,2-2,5 arasında ise 15,61 CAD, c) %1,2 ve altı ise de 2,591 CAD'dır. **Çek Cumhuriyeti**. Küçük işletmelerde vergi oranları; 10,000hl-12,00 CZK; 50,000hl-14,40CZK; 100,000hl-16,80 CZK; 150,000hl-19,20 CZK ve 200,000hl-21,60 CZK'dır. **Danimarka**. Alkol derecesi %2,8'in altında ise vergi yoktur. Bira ve alkolsüz içeceklerin karışımından oluşan ürünlerde ilave vergi vardır. Bu miktar alkol içeriği %10'a kadar olan karışımlarda 8,15 DKK, üstünde olanlarda ise 14,80 DKK'dır. **Finlandiya**. Küçük işletmeler için dört tür indirilmiş oran vardır; a) 2000hl'ye kadar 9,73 EUR b) 2000-30000hl arası, 13,62 EUR, c), 30.000-55.000hl arası, 15,56 EUR, d) 55.000-100.000hl arası 17,51 EUR'dur. **Almanya**. Küçük işletmeler (yıllık üretimi 200,000hl'ye kadar olan) için vergi oranı üretim hacmine göre hektolitre plato başına 0,4407 EUR-0,7862 EUR arasında değişmektedir. **Yunanistan**. Küçük işletmeler (yıllık üretimi 200,000 litre altı olanlar) için hektolitre plato başına 0,57 EUR'dur. **İzlanda**. Vergi oranı alkol derecesi %2,5'i aşana kadar 5,870 ISK'dır. **İrlanda.** Vergi oranı alkol derecesi %1,2'ye kadar sıfırdır. **İtalya**. Alkol derecesi %0,5'i aşmayanlar vergiye tabi değildir. **Japonya**. Vergi oranı 22,000 JPY/hl'dir. **Kore**. Biradaki içki vergisinin oranı üretici fiyatının %72'sidir. Ayrıca içki vergisinin %30'u oranında eğitim vergisi uygulanır. **Lüksemburg**. Küçük işletmeler (yıllık üretimi 200,000hl altı olanlar) için vergi oranı 0,40-0,45 EUR arasında değişmektedir. **Mexico**. Bütün oranlar değere göredir. Bira ve diğer alkollü içkilere uygulanacak oranlar şu şekildedir: a) 14° G.L'ye kadar-%25, b) 14° G.L-20° G.L arası-%30, c) 20° G.L üzeri %50'dir. Geri dönüşümsüz kutu kullanımını engellemek için bir mekanizma geliştirilmiştir. Mükellefler eşdeğer oranın uygulanması sonucunda daha büyük olanı ya da litrede 3MXN ödemek zorundadır. Geri dönüşümlü kutuları tercih edenlerde bu oran litrede 1,26 MXN'ye düşmektedir. **Hollanda**. 11-15 Plato aralığında 12 derece Plato için (25,11:12=2.1 EUR). Vergi oranları hektolitrede aşağıdaki gibidir; a) 7 platoya kadar 5,50 EUR, b) 7-11 plato arası 18,84 EUR, c) 11-15 plato arası 25,11 EUR, d) 15 plato üzeri 31,40 EUR'dur. Küçük işletmeler için (yıllık 200,000hl'ye kadar üretim yapanlar) ise şu şekildedir; a) 7 platoya kadar

yukarıdaki miktar b) 7-11 plato arası 17,43 EUR, c) 11-15 plato arası 23,23 EUR, d) 15 plato üzeri 29,05 EUR'dur. Alkol içeriği %0,5 olan birada KDV oranı %6'dır. **Yeni Zelanda**. Vergi oranı nihai ürünün içeriğindeki alkol derecesi %2,5'in üzerinde ise litrede 23,936 NZD'dir. Bu oran %1,15-2,5 aralığında 35,898 NZD'dir. %1,15'in altında alkol içeriğine sahip olan birada ise vergi yoktur. **Norveç.** Vergi oranları hektolitrede; a) %0,00-0,70-164 NOK, b) %0,70-2,75-256 NOK, c) %2,75-3,75-968 NOK, d) %3,75-4,75-1676 NOK. Alkol içeriği %7'den fazla olan birada alkol derecesi ve hektolitrede 374 NOK'dur. **Polonya.** Küçük işletmeler için ayrıcalıklar; a) 20,000hl'ye kadar 25PLN/hl, b) 70,000'den fazla ise 12,50PNL/hl, c) 150,000'den fazla ise 10PLN/hl, d) 200,000'den fazla ise 7,50PLN/hl şeklindedir. **Portekiz**. Vergi oranları hektolitrede alkol derecesi; a) %0,5-1,2 arası 6,60 EUR, b) %1,2 derece ve 8 plato arası 8,27 EUR, c) %1,2 dereceyi aşan ve 8-11 plato arası 13,20 EUR, d) %1,2 dereceyi aşan ve 11-13 plato arası 16,53 EUR, e) %1,2 derece aşan ve 13-15 plato arası 19,81 EUR, f) %1,2 dereceyi aşan ve 15 platoyu aşan 23,18 EUR'dur. Küçük işletmelerde (yıllık 200,000hl'yi aşmayan) oranlar %50 indirimli olarak uygulanmaktadır. **Slovak Cumhuriyeti**. Küçük işletmelerde (yıllık 200,000hl'yi aşmayan) plato başına 37 SSK'dir. **İspanya**. Alkol derecesi %1,2'yi geçmeyen bira vergiden istisnadır. Alkol derecesi; a) %1,2-2,8-2,75 EUR/hl, b) alkol derecesi %2,8'i aşan ve plato derecesi 11'in altında olan-7,48 EUR/hl, c) plato derecesi 11-15 arası olan-9,96 EUR/hl, d) plato derecesi 15-19 arası olan-13,56 EUR/hl, e) plato derecesi 19'dan fazla olan-0,91 EUR/hl ve plato derecesidir. Ceuta ve Melilla'da ÖTV yoktur. **İsveç.** Tablo alkol derecesi %2,8'in üzerindeki birayı ifade etmektedir. Alkol derecesi %3,5'den az olan alkollü içeceklerde KDV oranı %12'dir. **İsviçre.** Küçük işletmelerde (yıllık 55,000hl'yi aşmayan) 1,26-2,08 CHF/Plato/hl arasında değişmektedir. **Türkiye.** Spesifik vergi uygulaması yoktur. Değerin %63,3'ü özel tüketim vergisidir. Eğer vergi oranına göre hesaplanan miktar tabloda ifade edilen minimum miktarların altında kalırsa o zaman minimum miktarlar ödenir. **İngiltere**. Alkol derecesi %1,2'yi geçmeyen vergiden istisnadır. Küçük işletmelere indirilmiş oranlar uygulanır; 5000 hl'ya kadar = 6,30 GBP, 5000-30000hl arası =6,60GBP-11,54, 30000-60000hl arası =11,54GBP-12,59. **Amerika Birleşik Devletleri**. Federal ve mahalli vergi oranlarının ortalaması 21 USD/hl'dir. Federal vergi varilde (31 galon) 18,00 USD'dir. 26,42 golan=1 hektolitre. Küçük işletmeler (yılda 2milyon varilden az üretenler) varil başına ilk 60.000 varil için 7,00 USD ödemektedir. Alkol içeriğine göre artan oranlı bir tarife bulunmamaktadır. Ülkede KDV'de yoktur.
Not: 1 Haziran 2007 itibariyle günceldir.

Kaynak: (OECD, 2008: 75-76).

Tablo 3. Şarabın Vergilendirilmesi

Ülkeler	**Köpüksüz şarap**		**Köpüklü şarap**		**Düşük alkollü (%8,5'den az) Köpüksüz şarap**	
	Hektolitrede vergi (USD)	**KDV**	**Hektolitrede vergi (USD)**	**KDV**	**Hektolitrede vergi (USD)**	**KDV**
Avustralya		10		10		10
Avusturya	0,00	20	0,00	20	0,00	20
Belçika	52,57	21	179,83	21	16,60	21
Kanada	51,83	6/14	51,83	6/14		6/14
Çek Cum	0,00	19	163,64	19	0,00	19
Danimarka	71,56	25	107,23	25	45,45	25
Finlandiya	218,78	22	218,78	22		22
Fransa	3,72	19,6	9,20	19,6	0,00	19,6
Almanya	0,00	19	154,20	19	0,00	19
Yunanistan	0,00	19	0,00	19	0,00	19
Macaristan	0,00	20	94,00	20	0,00	20
İzlanda	502,86	24,5	490,29	24,5		24,5
İrlanda	270,30	21	540,60	21	90,08	21
İtalya	0,00	20	0,00	20	0,00	20
Japonya	64,52	5	64,52	5	0,00	5
Kore		10		10		10
Lüksemburg	0,00	12/15	0,00	15	0,00	15
Mexico		15		15	0,03	15
Hollanda	65,94	19	224,85	19	32,97	19
Yeni Z.		12,5		12,5		12,5
Norveç	504,84	25	504,84	25		25
Polonya	71,58	22	71,58	22	0,00	22
Portekiz	0,00	12	0,00	21	0,00	12
Slovakya.	0,00	19	138,73	19	0,00	19

İspanya	0,00	16	0,00	16	0,00	16
İsveç	241,05	25	241,05	25		25
İsviçre	0,00	7,6	0,00	7,6	0,00	7,6
Türkiye	364,04	18	1244,40	18	364,04	18
İngiltere	250,72	17,5	338,25	17,5	0,00	
ABD	46,00	0,0	113,00	0,0		0,0

Avustralya. Bir ayrım yapılmaksızın bütün şarap çeşitleri %10 KDV'ye ve KDV öncesi toptan satış fiyatının %29'u oranında şarap dengeleme vergisine (WET) tabidir. WET %1,15'den fazla etil alkol içeren alkol ürünlerine uygulanır. Küçük üreticilere yıllık maksimum 500000 AUD'ye kadar WET indirimi uygulanır. **Kanada**. Etil alkol derecesi %7'den fazla olan şaraba litrede 0,62 CAD, %1,2-7 aralığında olan şaraba litrede 0,295 CAD; %1,2'den az olanlara ise 0,0205 CAD oranında vergi uygulanır. **Danimarka**. Alkol derecesi %15-22 aralığında olan şarapta vergi 1,055 DKK'dır. Alkol derecesi %1,2-6 arağında olanlar düşük alkollüdür. Köpüksüz ve köpüklü şaraplar %6-15 aralığında alkol derecesine sahiptir. Köpüklü şarap için köpüksüz için ödenene litrede 306 DKK daha ilave edilir. Alkollü ve alkolsüz içecek karışımlarına ilave vergi uygulanır. Oranlar alkol içeriği %10'a kadar olanlarda 2,25 DKK ve %10'un üzerinde olanlarda ise 14,75 DKK'dır. **Finlandiya**. Düşük alkollü ürünlerin vergisi şu şekildedir; a) %1,2-2,8 arası-4,54 EUR, b) %2,8-5,5 arası-103,0 EUR, c) %5,5-8,0 arası-152,0 EUR'dur. **Almanya**. Düşük alkollü (%6'nın altı) köpüklü şarap 51,00 EUR'dur. Alkol derecesi %1,2-22 arasında olan ara ürünler; a) alkol derecesi %15-22 arası-153 EUR/hl, b) %15'den küçük-102 EUR/hl, %15'den az köpüklü-136EUR/hl şeklindedir. **İzlanda**. Tablodaki oran alkol derecesi %15'e kadar olan şaraba aittir. Alkol derecesi %2,25'i aştıkça oran 52,80 ISK/ctl'dir. **İrlanda.** Alkol derecesi %5,5'in altında olan şaraba düşük alkol oranı uygulanır. **Kore**. Şaraptaki içki vergisinin oranı imal/ithal fiyatının %30'udur. Ayrıca eğitim vergisi (içki vergisinin %10'u) uygulanır. Bu oranlar alkol içeriğini dikkate almaksızın köpüklü/köpüksüz bütün şaraplara uygulanır. **Mexico**. Bütün oranlar değere göredir. Vergi oranları; a) 14° G.L'ye kadar-%25, b) 14° G.L-20° G.L arası-%30, c) 20° G.L üzeri-%50'dir. **Hollanda**. Düşük alkollü köpüklü şarapta oran 38,16 EUR'dur. Düşük alkollü (%5 altı) şarapta KDV %6'dır. **Yeni Zelanda**. Düşük alkollü şarapta litrede 2,3936 NZD'dir. **Norveç.** Tablodaki oran alkol derecesi %12 olan şaraba aittir. Alkol derecesi %4,76-22,0 arası oran 374NOK'dur. **Slovak Cumhuriyeti**. Alkol derecesi %8,5'i aşmayan köpüklü şarap 1700SKK/hl, ara mallar 2500SKK/hl'dir. **İspanya**. Ara mallar ve alkol derecesi %1,2-22 arasında olanlar; a) alkol derecesi %1,2-115 arası-33,32EUR/hl, b) diğerleri-55,53EUR/hl'dir. **İsveç.** Düşük alkollü şarap; a) %7-8,5 arası-1541 SEK, b) %4,5-7 arası-1120 SEK, c) %2,25-4 arası-758 SEK'dir. Köpüklü şarap için özel oran yoktur. **İsviçre.** Sadece alkol derecesi %15'den fazla olan şarap 1450 CHF/hl oranında vergilendirilir. **Türkiye.** Spesifik uygulama yoktur. ÖTV oranı %63,3 ya da %275,6'dır. Ancak hesaplan miktar tabloda belirtilen minimum miktarlardan daha düşük olursa, bu durumda minimum miktarlar esas alınır. **İngiltere**. Alkol derecesi düşük olanlarda oran; a) %1,2-4 arası-50,38GBP/hl, b) %4-5,5 arası-69,27GBP/hl, c) köpüklü şarap %5,5-8 arası-166,70GBP/hl, d) %115-22 arası-217-95GBP/hl'dir. Ayrıca elma ve armut ürünlerinde; a) %1,2-7,5 arası-25,61GBP/hl, b) %7,5-8,5 arası-38,43GBP/hl oranında vergi uygulanmaktadır (1 Ocak 2003'ten geçerli oranlar). Köpüklü şarap ve elma şarabı; %5,5-8 arası-166,70GBP/hl'dir. Köpüksüz elma şarabında (%8,5 ve üstü alkol derecesine sahip) yapma şarap gibi vergilendirilir. **Amerika Birleşik Devletleri**. ÖTV oranları köpüksüz şarapta %14'e ve köpüklü şarapta %113'e kadar değişmektedir; a) alkol derecesi %14-1,07USD/galon, b) %14-21-1,57 USD/galon, c) %21-24-3,15USD/galon, d) suni kabronlu şarap 3,30 USD/galon, e) köpüklü şarap-3,40 USD/galon. 26,42 USD galon=1hektolitre. Ülkede KDV yoktur.
Not: 1 Haziran 2007 itibariyle günceldir

Kaynak: (OECD, 2008: 77-78).

Tablo 4. Alkollü İçeceklerin Vergilendirilmesi (Hektolitre başına)

Ülkeler	Ulusal paralar	ÖTV (USD)	KDV (%)	Küçük üretici oranları
Avustralya			10	Hayır
Avusturya	1 000,00	1 010,32	20	Evet
Belçika	1 660,00	1 879,95	21	Hayır
Kanada	1 169,60	920,94	6/14	Hayır
Çek Cum	26 500,00	1 815,07	19	Hayır
Danimarka	15 000,00	1 773,05	25	Hayır
Finlandiya	2 825,00	3 018,16	22	Hayır
Fransa	1 450,00	1 616,50	19,6	Hayır
Almanya	1 303,00	1 387,65	19	Evet
Yunanistan	1 090,00	1 563,85	19	Hayır

Macaristan	236 000,00	1 873,02	20	Evet
İzlanda	70 780,00	785,57	24,5	Hayır
İrlanda	3 925,00	3 886,14	21	Hayır
İtalya	800,00	953,52	20	Hayır
Japonya			5	Hayır
Kore			10	Hayır
Lüksemburg	1 041,14	1 058,07	15	Hayır
Mexico	%50		15	Hayır
Hollanda	1 504,00	1 636,56	19	Hayır
Yeni Z.			12,5	Hayır
Norveç	57 400,00	6 054,85	25	Hayır
Polonya	4 550,00	1 099,03	22	Hayır
Portekiz	956,00	522,86	21	Evet
Slovakya.	28 300,00	1 645,35	19	Hayır
İspanya	830,25	1 081,05	16	Evet
İsveç	50 141,00	5 379,94	25	Hayır
İsviçre	2 900,00	1 638,42	7,6	Hayır
Türkiye	7 092,00	9 093,08	18	Hayır
İngiltere	1 956,00	3 159,94	17,5	Hayır
ABD	923,00	923,00		Hayır
Avustralya. Alkol derecesi %10'u aşan bira dışındaki alkollü içeceklerde vergi oranı 64,21 AUD/lt, %10'un altında kalanlarda ise (Brandy 59,94 AUD/lt) daha düşük bir oran olan 37,90 AUD/lt'dir. **Avusturya.** Küçük işletmelerde oran 540 EUR'dur. **Kanada**. Saf etil alkol içeren içkiler 11,696 CAD/lt, etil alkol derecesi %7'nin altında olanlar 0,295 CAD/lt vergiye tabidir. **Danimarka.** Alkollü ve alkolsüz içeceklerin karışımı ilave vergiye tabidir. Oran 2,90 DDK'dır. **Finlandiya.** Vergi oranları, a) CN-kod 2208. alkol derecesi %1,2-2,8 arası-168 EUR, b) diğer ürünler 2825 EUR'dur. **Almanya.** Küçük işletmelerde oran 730 ya da 1022 EUR'dur. **Yunanistan.** Yunan rakısı ve etil alkol saf alkolün (birkaç bölgede indirimi söz konusudur, ancak sadece oniki ada bölgesinde uygulanır) 545 EUR/hl'dir. **Macaristan.** Meyve yetiştiricileri tarafından meyveden damıtılan ve özel meyve yetiştiricilerine satılan etil alkole indirimli oran (HUF 118000) uygulanır. İndirimli oran meyve üreticisi başına yılda özel tüketim için saf alkolün 50 litresi ile sınırlıdır. **İzlanda.** Tablodaki oranlar bira ve şarap dışındaki diğer içecekler içindir ve %15'e çıkmaktadır. Oran % 2,25'i aşan alkol derecesinde 52,80 ISK/ctl'dir. **İtalya.** Alkol derecesi %1,2'yi aşan sert içkilerde vergileme söz konusudur. **Japonya.** Vergi oranları; a) viski ve brandy (%40 derece)-40000JPY, b) sert içki (%37 derece)-37000JPY, c) Shochu Grup A ve B (%25 derce)-25000JPY'dir. **Kore.** Vergi ürünün değerine göre alınır, oran alkol içeriğine göre değişmez. Oran %72'dir ve ayrıca %30 eğitim vergisi alınır. **Mexico.** Vergi oranları; a) 14° G.L'ye kadar-%25, b) 14° G.L-20° G.L arası-%30, c) 20° G.L üzeri %50. **Hollanda**. Alkol derecesi %1,2'den az olan düşük alkollü içkilerde oran %6'dır. **Yeni Zelanda.** Alkol derecesi; a) %9-14 arası olanlarda is 2.3936 NZD$/lt, b) %14'den fazla olanlarda 43.594 NZD$ (sert olmayan içki ve vermut hariç, onlarda oran 2.33936 NZD $/lt'dır). **Portekiz.** Küçük işletmelere indirimli oran uygulanır. **İspanya.** Kanarya adalarında noran saf alkolde 649.66 EUR/hl'dir. Küçük işletmeler de oran 726,50 EUR/hl'dir (Kanarya adalarında 565,66 EUR/hl). **İsviçre.** Ağırlıklı ortalama oran. **Türkiye.** Spesifik uygulama yoktur. ÖTV oranı %275,6'dır. Bu orana göre hesaplanan vergi, idare tarafından belirlenen minimum miktarların altında kalırsa o zaman minimum miktarlar ödenir. **İngiltere.** Bütün içkiler (%22 derecenin üzeri) sert içki olarak vergilendirilir. **Amerika Birleşik Devletleri.** Federal ve eyalet vergi oranları ortalama 923 USD/hl'dir. Federal oran 2007'de galonda (3,785 litre/%50 alkol derecesi) 13,50 USD olmuştur. Federal KDV uygulaması yoktur. **Not**: 1 Haziran 2007 itibariyle günceldir				

Kaynak: (OECD, 2008: 79-80).

Avrupa Birliği alkollü içecekler için standart ve indirilmiş oranlar uygulamaktadır. Birada standart oranlar alkol derecesi % 0,5'i aşan ürünlerde, indirilmiş oranlar ise küçük işletmelerde (yıllık üretimi 2000.000hl ile sınırlı olanlar) ve düşük alkollü (%2,8'i aşmayan) ürünlerde uygulanmaktadır. AB ayrıca 92/84/EEC Direktifi ile 19/10/1992 tarihinden geçerli olmak üzere alkollü içkilerde "minimum vergi" uygulamasına geçmiştir. Buna göre nihai ürünlerde ödenecek özel tüketim vergisi 0,748 EUR/hl-Plato derecesi ya da 1,87 EUR/hl-alkol derecesinden (1 Ocak 2010 itibariyle) az olamayacaktır. Küçük işletmeler için öngörülen indirilmiş oranlar da ulusal standart oranların %50'sini aşamayacaktır. Biranın aksine şarapta (köpüklü-köpüksüz ve bunların karışımı-alkol derecesi %8,5'i aşmayan) minimum özel tüketim vergisi uygulaması bulunmamaktadır[9]. Ayrıca üye ülkelerin yarısından fazlası (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Yunanistan, İspanya, İtalya, Güney Kıbrıs, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Avusturya, Portekiz, Romanya, Slovenya ve Slovakya) köpüksüz şaraptan ve karışık

[9] AB'de alkollü içeceklere uygulanan güncel oranlar için bkz., (European Commission, 2010b: 1-22).

şaraptan (Almanya hariç) standart oranda özel tüketim vergisi de almamaktadır. Birlik üyesi ülkelerin büyük çoğunluğunda küçük üreticiler için bira üretiminde ayrıcalıklı oranlar söz konusu olup, bir kısım ülke (İspanya, Slovenya, İsveç, İtalya, Güney Kıbrıs ve Macaristan) küçük üreticilerden hiç vergi (özel tüketim vergisi ve katma değer vergisi) almamaktadır (European Commission, 2010b, 7-11). Türkiye'de ise şarabın vergi yükü 3.5 dolardan fazladır ve bira üretiminde küçük işletmeler için ayrıcalıklı oran uygulaması söz konusu değildir (Tablo 2 ve 3).

Madeni Yağlar

Madeni yağlar genellikle teknik özelliklerine göre (kurşunlu/kurşunsuz benzin, dizel yağ, kalorifer yakıtı ve ağır fuel-oil gibi) alt gruplara ayrılırlar. Bazı OECD üyesi ülkeler ayrıca diğer enerji ürünlerini de (gaz, elektrik ve kömür gibi) vergilendirmektedir. Ancak enerjinin vergilendirilmesinde genel bir matrah yoktur. Sosyal nedenlerle neredeyse bütün OECD üyesi ülkeler evlerdeki kalorifer yakını benzer özelliklere sahip olan dizel yakıttan düşük oranda vergilendirmektedir. Tek bir ülke (Mexico) enerji ürünlerini sadece "değere" göre vergilendirmektedir. Diğer bütün ülkeler spesifik vergi oranları uygulamakta ve hiçbir ülke spesifik unsurlar ile advalorem unsurlarının birleştirildiği bir sistem uygulamamaktadır.

Madeni yağlardan alınan özel tüketim vergisinin en önemli özelliklerinden bir oranlarının tüketici davranışlarını etkilemek için kullanılmasıdır. Örneğin daha çok çevre dostu olan kurşunsuz benzinin üretimi daha pahalı olduğu için kurşunlu benzin ile ticari olarak rekabet edebilme imkanı bulunmamaktadır. Bu olumsuzluk son zamanlarda vergi farklılaştırmalarına gidilerek aşılmaya çalışılmış ve kurşunsuz benzinin pompa fiyatı daha da ucuzlaştırılmıştır. Neredeyse bütün OECD üyesi ülkeler bu prensibi benimsemiş ve bunu diğer mali olmayan araçlarla da birleştirerek yeni araçlarda katalitik konverter zorunluluğu getirilmiştir (OECD, 2008, 85).

Avrupa Birliğinde 23/96/EC Sayılı Komisyon Kararı ile 27/10/2003 tarihinden geçerli olmak üzere petrolde "minimum vergi" uygulamasına geçilmiştir. Özel tüketim vergisi 01/01/2010 tarihi itibariyle kurşunlu benzinde 421 EUR/1000lt, kurşunsuz benzinde ise 359 EUR/1000lt'den az olamayacaktır. Birlik üyesi ülkelerden Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Letonya, Lüksemburg (uçaklar hariç), Malta, Polonya, Slovenya ve Finlandiya'da kurşunlu benzin satışı yasaklanmıştır. Bir kısım ülkede ise çevre dostu yakıtlardan özel tüketim vergisi alınmamaktadır. Romanya ve Slovenya'da biyo yakıt özel tüketim vergisinden tamamen muaftır. İspanya'da bio-dizele 31/12/2012'ye kadar sıfır oran uygulanacaktır. Polonya'da indirimli oran (litrede 0,37 EUR) uygulaması vardır. Lüksemburg'da ise 1/1/2007'den itibaren kurşunsuz benzinin 1000 litresinde 20 EUR iklim değişikliği vergisi uygulanmaktadır. Ayrıca İtalya'da tarımsal amaçlı petrol kullanımına indirilmiş oran uygulaması söz konusudur (European Commission, 2010c: 8-9). Türkiye'de bu paralelde araç kullanımına AB standartları getirmiş ve 2004 yılından itibaren kurşunlu benzin satışını yasaklamıştır.

Tablo 5'de OECD üyesi ülkelerin tamamında madeni yağlar üzerinden alınan vergilerin oranları karşılaştırılmaktadır. Diğer ürünlerdekine benzer şekilde burada da üye ülkeler arasında büyük söz konusudur. Örneğin kurşunsuz benzinin vergisi ABD'de litrede 0,105 USD iken, Türkiye'de 1,747 USD'dir. Bir başka deyişle Türkiye'de benzinden alınan vergi ABD'nin yaklaşık 17 katıdır. Benzer şeyi oto dizel içinde söylemek mümkündür. Ancak oto dizelde bu fark dokuz kattır. Ayrıca birçok ülkede evsel yakıt kullanımı Türkiye'nin aksine özel tüketim vergisinden istisnadır.

Tablo 5. Mineral Yağların Vergilendirilmesi

Ülkeler	Süper benzin (94-96 RON/litre)		Oto dizel (Litre)		Sanayi yakıtı (1000 litre)		Evsel yakıt (1000 litre)	
	ÖTV (USD)	KDV	ÖTV (USD)	KDV	ÖTV (USD)	KDV	ÖTV (USD)	KDV
Avustralya	0,278	10	0,248	10		10		10
Avusturya	0,470	20	0,413	20	66,08	20	107,93	20
Belçika	0,650	21	0,368	21	20,94	21	20,94	21
Kanada	0,198	6/14		6/14	45,12	6/14	65,02	6/14
Çek Cum	0,811	19	0,682	19	45,21	19	45,21	19
Danimarka	0,476	25	0,323	25	25,89	25	167,85	25
Finlandiya	0,628	22	0,341	22	75,43	22	108,79	22
Fransa	0,671	19,6	0,475	19,6	63,10	19,6	63,10	19,6
Almanya	0,698	19	0,501	19	65,34	19	86,73	19
Yunanistan	0,425	19	0,352	19		19		19
Macaristan	0,846	20	0,698	20		20		20
İzlanda		24,5		24,5		24,5		24,5
İrlanda	0,439	21	0,364	21	46,89	21	46,89	21
İtalya	0,672	20	0,496	20	480,58	20	480,58	20
Japonya	0,405	5	0,241	5	0,00	5	0,00	5
Kore	0,962	10	0,638	10	228,81	10	228,81	10
Lüksemburg	0,470	15	0,295	15	21,34	15	10,16	12
Mexico	0,107	15		15		15		15
Hollanda	0,748	19	0,410	19	236,86	19	236,86	19
Yeni Z.	0,325	12,5	0,078	12,5	0,00	12,5		12,5

Norveç	0,524	25	0,228	25	102,22	25	102,22	25
Polonya	0,398	22	0,288	22	56,28	22	56,28	22
Portekiz	0,317	21	0,198	21	-	12	74,97	12
Slovakya.	0,901	19	0,843	19	0,00	19		19
İspanya	0,516	16	0,393	16	110,30	16	99,44	16
İsveç	0,543	25	0,399	25	59,98	25	366,20	25
İsviçre	0,415	7,6	0,436	7,6	2,32	7,6	2,32	7,6
Türkiye	1,747	18	1,071	18	-	18	974,36	18
İngiltere	0,782	17,5	0,782	17,5	124,23	17,5	124,23	5,0
ABD	0,105	-	0,122	-	0,00		0,00	

Avustralya. İşletmelere karayollarında kullanılması uygun dizel yakıt kullanmaları halinde ÖTV indirimi uygulanmaktadır. **Avusturya**. Sanayi yakıtı bazı büyük endüstri kollarında kısmen iade edilir. **Kanada.** Ticari amaçlı oto dizel kullanımında 0,178 CAN$/litre vergi uygulanır. **Danimarka**. Endüstriyel tüketicilerde oto dizel vergisinin 0,66 DKK/lt'si iade edilir. **Macaristan**. Hafif yakıttan ÖTV alınmamaktadır. Çünkü ürün önemli miktarda tüketilmemektedir. **İzlanda**. IEA üyesi değildir. **Japonya**. Oranlar süper değil, kurşunsuz normal benzin (91 RON) oranlarıdır. **Kore**. Oranlar süper değil, kurşunsuz normal benzin (92 RON) oranlarıdır. **Lüksemburg**. Hafif yakıtta indirilmiş KDV oranı (%12) uygulanır. **Mexico**. Süper benzin hariç hacim özerinden ÖTV yoktur. **Yeni Zelanda**. ÖTV petrol tüketim vergisi ve mahalli vergileri kapsamaktadır. Hafif yakıtların evsel kullanımı vergiye tabi değildir. çünkü tüketim önemli miktarda değildir. **Norveç**. Ticari amaçlı oto dizel kullanımında ÖTV oranı 3,560 NOK/LT'dir. **Portekiz**. Tarımsal amaçlı oto dizel kullanımı indirilmiş oranda (%12) KDV'ye tabidir. **Slovakya**. Sanayide hafif yakıt için ödenen ÖTV iade edilir. Evsel kullanım ise ÖTV'ye tabi değildir. Çünkü yetirince kullanımı yoktur. **İngiltere**. Evsel kullanım (yurt içi kullanım ya da 2300 litrenin altı) için KDV oranı %5'dir. **Amerika Birleşik Devletleri**. Federal ve mahalli vergilerin ortalamasıdır. KDV yoktur.
Not: 2007 yılının ilk çeyreğini yansıtmaktadır.

Kaynak: (OECD, 2008: 81-82).

Tütün mamulleri

Alkol ve akaryakıt ürünleri gibi tütün ürünleri de bir takım alt kategorilere (sigaralar, puro/sigarilollar, sarma tütün ve pipo tütünü gibi) ayrılmaktadır. Alkollü ürünlerde alkol içeriği, madeni yağlarda enerji içeriği esas alınırken, tütün mamullerinde ise sigara ya da puronun içme değeri arasındaki farkın ya da sağlık sorunlarının bir parçası olarak nikotin/katran içeriğinin esas alınıp alınamayacağı tartışılmaktadır.

Sağlık sebepleriyle birçok ülkede sigara ve diğer tütün mamullerin arasında vergi farklılaştırılmasına gidilmiş ve sigara nispeten daha pahalı hale getirilmiştir. Ancak kurşunsuz benzinde sağlanan başarının aksine sigara içenler sigara ve diğer tütün ürünlerini ikame mal olarak görmemiş ve bu alandaki fiyat esnekliği nispeten daha düşük kalmıştır (OECD, 2008: 85).

Her ne kadar alkollü içecekler ve madeni yağlarda sadece bir ülke (Mexico) "değere" göre özel tüketim vergisi alsa da bu yöntem (değere göre vergilendirme) birçok ülkede tütün mamullerinin vergilendirilmesinde oldukça popülerdir. Dünyada genelinde toplam 182 ülkenin 55'inde spesifik, 60'ında advalorem ve 48'inde ise bunların karışımı (çoğunluğu AB ülkesi) özel tüketim vergisi uygulanmaktadır. 19 ülkede ise sigaradan özel tüketim vergisi alınmamaktadır. Bunlar Körfez Arap Ülkeleri (Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri), bazı Pasifik ada ülkeleri (Cook Adaları, Marshall Adaları, Nauru, Niue, Palau ve Kiribati), bazı Karayip adaları (Antigua ve Barbuda, Grenada ve St Lucia) ve Afganistan, Benin, Maldivler ve Sao Tome-Principe'dir. 182 ülkenin 156'sında aynı zamanda sigaraya katma değer vergisi de uygulanmaktadır (WHO, 2010: 12, 21).

OECD üyesi ülkelerin büyük çoğunluğu tütün mamullerinin vergisini hesaplarken spesifik ve advalorem unsurlarının bir bileşkesi kullanmaktadır.
Bu hem ucuz ve pahalı ürünlerin telafi edilmesine yardımcı olmakta (aynı şey alkol ürünleri için de geçerlidir) hem de ülkeler arasında düşük üretim maliyetine sahip olanlar ile yüksek üretim maliyetine sahip olanlar arasında tarafsızlığın sağlanmasına hizmet etmektedir. Düşük üretim maliyetine sahip olan ülkeler düşük spesifik unsurlar ve yüksek değer unsurlarının bir bileşkesini seçerken, buna karşılık yüksek üretim maliyetine sahip ülkeler ise yüksek spesifik unsurlar ve düşük değer unsurları seçerek bunu telafi etmektedir (OECD, 2008: 85-86).

Tablo 6 OECD üyesi ülkelerde tütün ürünlerinin özel tüketim vergilerini karşılaştırmaktadır. Alkollü ürünlerde olduğu gibi burada da açık fiyat farklılaştırması sınır ötesi kaçakçılık faaliyetlerini artmasına katkı sağlamaktadır (OECD, 2008: 85-86).

Tablo 6. Tütün Mamullerinin Vergilendirilmesi

Ülkeler	**Sigara**			**Puro/Yaprak Sigara**			**Sigara Tütünü**		
	ÖTV (1000)	**ÖTV (RSP)**	**KDV**	**ÖTV (1000)**	**ÖTV (RSP)**	**KDV**	**ÖTV (1000)**	**ÖTV (RSP)**	**KDV**
Avustralya	174,0	0,00	10		0,00	10	217,53	0,00	10

	1								
Avusturya	29,39	42,00	20	0,00	13,00	20	0,00	47,00	20
Belçika	18,04	52,41	21	0,00	10,00	21	9,01	31,50	21
Kanada	64,61		7/15	13,07		7/15	44,02		14
Çek Cum	32,88	23,00	19	30,14		19	41,10		19
Danimarka	75,25	13,61	25	23,40	10,00	25	53,49	0,00	25
Finlandiya	16,16	50,00	22	0,00	22,00	22	3,87	50,00	22
Fransa	8,36	58,00	19,6	0,00	27,57	19,6	0,00	58,57	19,6
Almanya	88,07	24,66	16	14,91	1,47	16	36,27	18,57	19
Yunanistan	7,37	53,83	19	0,00	26,00	19	0,00	59,00	19
Macaristan	57,46	27,50	20	0,00	28,50	20	0,00	52,00	20
İzlanda	126,78	47,31	24,5	126,78	44,56	24,5	90,68	44,56	24,5
İrlanda	149,87	17,78	21	215,24	0,00	21	181,62	0,00	21
İtalya	7,39	58,50	20	0,00	23,00	20	0,00	56,00	20
Japonya	659,73	0,00	5	65,74	0,00	5	65,74	0,00	5
Kore	41,41	0,00	10		0,00	10	29,27	0,00	10
Lüksemburg	15,65	47,44	15	0,00	5,00	15	0,00	36,00	15
Mexico	0,00	50,72	15	0,00	18,27/50,72	15	0,00	18,27/50,72	15
Hollanda	79,50	20,52	19	0,00	5,00	19	33,49	14,21	19
Yeni Z.	-	0,00	12,5		0,00	12,5	226,59	0,00	12,5
Norveç	197,26	0,00	25	197,26	0,00	25	197,26	0,00	25
Polonya	18,14	31,30	22	46,05		22	17,87	21,67	22
Portekiz	31,87	23,00	21	0,00	12,00	21	0,00	40,60	21
Slovakya.	63,95	23,00	19	81,40		19	78,49		19
İspanya	5,47	54,95	16	0,00	12,71	16	0,00	38,46	16
İsveç	21,46	39,20	25	60,09	0,00	25	67,60	0,00	25
İsviçre	56,06	25,00	7,6	1,47/6,83	0,00	7,6	0,88/5,59	0,00	7,6
Türkiye	76,92	58,00	18	76,92	58,00	18	76,92	58,00	18
İngiltere	99,80	22,00	17,5	234,81	0,00	17,5	168,77	0,00	17,5
ABD									

RSP. Perakende satış fiyatı.

Puro/yaprak sigaralar. Kanada, Danimarka ve Japonya'da 1000 adete göre vergilendirilir ve ağırlık dikkate alınmaz. Kanada ve Danimarka'da puroların ağırlığı 3 gram ve Japonya'da 1 gram olarak kabul edilir.

Avustralya. Sigara ve puroda tütün içeriği 8 gramı aşarsa oran 298,01 AUD/kg'dir. **Avusturya**. Puroda oran perakende satış fiyatının %13'ü dür ve 1000 adette en az 32,7 EUR'dur. **Kanada**. Yurt içinde üretilen puroda ilave vergi vardır ve 1000 adette 66 CAD ile perakende fiyatının %66'sından büyük olanı uygulanır. **Danimarka**. İri kıyılmış tütünden yapılan diğer içmelik tütünlerde oran 4025/1000adet DKK'dır. **Finlandiya**. Sigara kağıdında vergi perakende fiyatının %60'ıdır. Japonya. Oran ulusal, mahalli ve seçimlik oranların bileşkesidir. Sigara ve puro da oran eşdeğer olup 8744/1000 JPY'dir. **Kore**. Puroda oran KRW 65 400/1 000'dir ve tütün mahalli vergilere tabi tutulur. **Mexico**. El yapımı ürünlerde oran %26,6 (perakende fiyatın %18,27'si)'dir. Aksi taktirde oran %140 (perakende fiyatın %50,72)'sidir. **Yeni Zelanda**. Tütün ağırlığı 0,8 kg'yi geçmeyen gerçek tütünde oran 289.16 NZD/1000 adettir. Tütün ağırlığı 0,8 kg'yi aşarsa puro kategorisinde vergilendirilir ve oran 361,45 NZD/kg'dir. **Portekiz**. Azores ve Maderia bölgelerindeki küçük üreticiler için oran 8,36 EUR ve %36,5 olarak uygulanmaktadır. **Slovakya**. Diğer tütünlerde oran SKK 880/1 000g'dir. Enfiye ve çiğneme tütününde ise oran SKK 880/1 000 g'dir. İsviçre. 1000 adet başına uygulanır. Maksimum ve minimum arasındaki fark perakende satış fiyatı ve 1000 adetin ortalama ağırlığına göre belirlenir. Tütünde ise bu fark sadece perakende satış fiyatına göre belirlenir. **Türkiye**. 1000 adet sigarada vergi 60 TL'dir. Bir pakette miktar 1,2 TL'dir. Sigara ve diğer tütün ürünleri üzerindeki orana göre hesaplanır ve minimum vergi miktarından az olamaz. Puroda ise oran 1000 gramda 60 TL'dir. **Amerika Birleşik Devletleri**. Eyalet vergileri farklıdır. Bir sigarada federal ve eyalet vergilerinin ortalaması 2007 yılı için 72 00 USD'dir. Federal oranlar tütün için; a) küçük sigarada (1000 adet başına 3 poundu aşmaya) 19,50 USD, b) büyük sigaralar için 40,95/1000 adet USD, c) 1000 adette 3 paundu aşmayan küçük sigarada 1,828/1000 adet USD, d) geniş sigarada 1000 adette 48,75 USD'yi aşmayanda perakende fiyatının %20,719'u, e) burna çekilenlerde 0,585 USD, f) çiğneme tütünde 0,195 USD, g) pipo tütününde ve kendi yuvarlanan tütünde 1,0969 USD'dir. Bazı eyaletler ayrıca

advalorem matrah kullanmaktadır. Federal KDV yoktur. **Not**: 1 Ocak 2007 itibariyle günceldir

Kaynak: (OECD, 2008: 83-84).

Dünyada çok sayıda ülke farklı özel tüketim vergisi uygulamasını terk ederek bütün tütün gruplarında tek bir oran uygulamaya ya da gruplar arasıdaki fiyat boşluğunu ortadan kaldırmaya başlamıştır. Türkiye, Mısır, Polonya, Rusya ve Ukrayna vergi oranlarını yükselterek üreticilerin sigara fiyatlarını yükseltmelerine neden olan ülkeler arasındadır. Türkiye'de 2010 yılı itibariyle sigaraya uygulanan özel tüketim vergisi pakette maktu olarak 2,65 TL ve oransal olarak tüketici fiyatının % 63'ünü oluşturmaktadır. Katma değer vergisi de eklendiğinde bu oran %78,70'e çıkmaktadır[10]. Türkiye şu an tütün ürünleri üzerindeki özel tüketim vergisinin en yüksek olduğu dünyanın 14 üncü ülkesidir. En çok sigara tüketilen 16 ülke içerisinde ise[11] özel tüketim vergisinin en yüksek olduğu ikinci ülke konumuna sahiptir. Sigaradan alınan özel tüketim vergisinin toplam vergi gelirleri içerisindeki oranı 2009 yılı itibariyle %7,9 olmuştur. Ancak sigaranın perakende fiyatı bütün yüksek gelirli AB üyesi ülkelerin oldukça altındadır. Bu da AB'deki bir çok ülkeden daha fazla sigara tüketiminin olduğu Türkiye'de sigarada elde edilen vergi gelirinin AB ortalamasının oldukça altında kalmasına neden olmaktadır (Yürekli ve Chaloupka, 2010: 1-25 PPT).

Tablo 7'de son olarak en çok sigara tüketilen 15 ülkede paket başına en çok kullanılan, en ucuz ve en kaliteli sigara markalarının taşıdıkları vergi yükü yer almaktadır. Türkiye bu ülkeler arasında ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo 7. Paket Başına Fiyat ve Gelir Karşılaştırması

	Fiyat (USD)			**Toplam Vergi Payı (%)**		
Ülkeler	**En Popüler**	**En Ucuz**	**En Kaliteli**	**En Popüler**	**En Ucuz**	**En Kaliteli**
Bangladeş	0,38	0,17	1,04	67	47	87
Brezilya	1,30	1,03	1,28	58	58	63
Çin	0,73	0,29	1,76	38	40	44
Mısır	0,49	0,49	1,52	59	59	39
Hindistan	1,65	1,40	1,86	55	50	50
Endonezya	0,96	0,46	0,87	51	44	50
Mexico	2,07	1,26	2,07	65	65	65
Pakistan	0,23	0,16	0,80	53	63	58
Filipinler	0,53	0,53	0,84	54	54	76
Polonya	1,94	1,15	2,65	94	91	85
Rusya	0,51	0,14	1,26	37	47	27
Tayland	1,29	0,75	1,81	64	65	63
Türkiye	1,97	1,41	3,15	73	87	73
Ukrayna	0,39	0,08	0,65	45	61	39
Viet Nam	0,65	0,15	0,94	45	45	45

Kaynak: (WTO, 2010: 38).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye tütün mamulleri hariç diğer ürünlerin tamamında (alkollü içecekler ve akaryakıt ürünleri) OECD ve AB ortalamalarının üzerinde bir özel tüketim vergisi yürüne sahiptir.

Türkiye'de sigara üzerindeki toplam vergi yükü (KDV dahil) 2010 yılı itibariyle perakende satış fiyatının %78,70'idir. Avrupa Birliği'nde bu ortalamanın üzerinde olan ülkeler Fransa (%80,38) hariç Birliğe yeni katılan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerindir[12]. Diğer Birlik üyesi ülkelerin tamamında oran Türkiye'ye yakın olup ortalama %70'in üzerindedir. Buna karşılık Birlik üyesi ülkelerde sigaranın perakende satış fiyatı Türkiye'den oldukça yüksektir. Bu da sigaradan sağlanan özel tüketim vergisi hasılatının Türkiye'den oldukça yüksek çıkmasına neden olmaktadır[13]. Dolayısıyla sigara tüketiminin sınırlandırılması isteniyorsa özel tüketim vergisinin yanında perakende satış fiyatının da AB standartlarına yükseltilmesi gereklidir. Bu vergi hasılatında otomatik bir artışa neden olacaktır. Ancak konunun kaçakçılık boyutu da ihmal edilmemelidir.

[10] Yabancı tütün ve sigaralar üzerinden ayrıca tütün fonu ve gümrük vergisi alınmaktadır. Bu tutar tütünün tonunda 3000 Dolar, sigaranın paketinde 0,40 dolardır. AB'nin ısrarlarına rağmen Türkiye AB tarım fonundan destek almadığı için yerli üreticileri korumak zorunda olduğu gerekçesiyle fonun uygulanmasına devam etmektedir (Bilici, 2008: 235).

[11] Bu ülkeler sırasıyla Pakistan, Türkiye, Endonezya, Hollanda, Romanya, Arjantin, Şili, Cezayir, Hindistan, Tayvan, Mısır, Avusturya, Morocco, Bangladeş ve İspanya'dır (WB, 2000: 1).

[12] Slovakya (%90,03), Bulgaristan (%88,70), Polonya (%86,38), Estonya (%82,57), Letonya (%81,46) (European Commission, 2010d: 7).

[13] Örneğin 2008 yılında sigaradan alınan toplam vergi, Almanya'da 14300,000 EUR, İtalya'da 10400,000 EUR, Fransa'da 9400,000 EUR İngiltere'de 8400,000 ERUR İspanya'da 7300,000 EUR ve Türkiye'de 5100,000 EUR olmuştur (Tobacco Taxes in Turkey, 2010: 1-2).

Türkiye'de alkollü içecekler üzerindeki vergi yükü OECD ve AB ortalamasının oldukça üzerindedir. AB üyesi ülkelerin büyük bir kısmında şaraba sıfır vergi uygulanırken, Türkiye şaraba 3.5 dolardan daha fazla vergi uygulayan üç OECD üyesi ülkeden biridir. Birlik üyelerinin bir kısmı ayrıca küçük bira üreticilerden hiç vergi almamaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi alkollü içecekler üzerindeki vergi yükünün bu derece farklılaşması üye ülkelerdeki geleneklerden de etkilenmektedir.

Türkiye dışındaki bütün OECD üyesi ülkelerde süper benzinin litre fiyatında özel tüketim vergisinin miktarı 1 doların altında iken (13 ülkede yarım doların da altındadır) Türkiye'de 1 litre süper benzinin perakende satış fiyatı içerisindeki özel tüketim vergisi miktarı 1,747 USD'dir. Bu miktar benzin üzerindeki özel tüketim vergisi yükünün en düşük olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nin (0,105 USD) yaklaşık 17 katıdır. Aynı şeyi ticari amaçlı olmayan oto dizel için de söylemek mümkündür. OECD üyesi ülkelerin tamamında 1 doların altında olan özel tüketim vergisi miktarı Türkiye'de (1,071 USD) Amerika Birleşik Devletlerinin (0,122 USD) yaklaşık dokuz katıdır. Ayrıca Türkiye evsel yakıt kullanımı üzerinden en yüksek oranda özel tüketim vergisi alan OECD üyesi ülkelerden biridir. Tam tersine Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde evsel yakıt kullanımından özel tüketim vergisi alınmamaktadır. Türkiye'de madeni yağlar üzerideki vergi yükünün bu kadar yüksek olmasının temel sebebi aşağıda açıklanacağı üzere önemli bir gelir kaynağı olarak görülmeleridir. Bu nedenle Türkiye çevre vergileri alanında da AB'nin oldukça gerisinde kalmıştır.

Türkiye özel tüketim vergisinin toplam vergi gelirleri ve GSYİH içerisindeki oranı bakımından OECD üyesi ülkeler içerisinde ilk sırada yer almaktadır. Giriş kısmında da ifade edildiği gibi Türkiye'de özel tüketim vergisinin toplam gelir içerisindeki oranı OECD ortalamasının iki katının da üzerindedir. Bu gelişmenin altında yatan en önemli nedenlerden biri dolaysız vergi (gelir ve kurumlar vergisi) tahsilatında yaşanan sıkıntılardır. Dolaysız vergileme alanında yaşanan vergi kayıp ve kaçakları (kayıt dışı ekonominin büyüklüğü) devleti talebin inelastik olduğu mallar (tütün mamulleri, alkollü içecekler ve akaryakıt ürünleri) üzerinden vergi almaya yöneltmiştir. Bu tahsil maliyetlerinin düşük olması bakımından arzulanan bir durum olmakla birlikte vergi adaleti bakımından son derece olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Ayrıca özel tüketim vergisi oranlarının çok yüksek olması sınır ülkeler ile ticarette kaçakçılığı da önemli ölçüde teşvik etmektedir.

Ancak buna rağmen dolaysız vergi yükü artırılamadığı için dolaylı vergilerin (özel tüketim vergisi ve katma değer vergisi) toplam vergi gelirleri içerisindeki payı da yükselmeye devam etmektedir. Bu da vergi sistemini harcama vergisi modeline doğru sürüklemektedir. Ancak tam anlamıyla kişisel bir harcama vergisi modeli şu ana kadar pratiğe geçirilememiştir[14], ayrıca OECD tarafından da desteklenmemektedir. OECD ağırlıklı olarak dolaysız vergi yapısının güçlendirilmesini önermektedir. Bunu için de tek oranlı ve ikili gelir vergisi modelleri en çok destek gören modellerdir. Bunlardan ilki Rusya başta olmak üzere merkezi ve doğu Avrupa ülkelerinde fiilen uygulanmaya başlanmıştır. İkincisi ise İskandinav ülkelerinde pratiğe geçirilmiştir[15]. Türkiye'de dolaysız vergi yapısını güçlendirmek ve dolaylı vergileri OECD standartlarına düşürmek durumundadır.

KAYNAKÇA

BATIREL, Ö.F. (1979). **Kamu Maliyesi Teorisine Giriş**. 2. Baskı, İstanbul: Mert/Er Matbaası.

Bazı Mallara Uygulanacak Katma Değer Vergisi İle Özel Tüketim Vergisi Oranlarının Belirlenmesine İlişkin Kararın Yürürlüğe Konulması Hakkında 2009/14802 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı (RG. Tarih: 16 Mart 2009, RG. No: 27171).

BİLDİRİCİ, N. (2008). "*Özel Tüketim Vergisine Tabi Ürünler Üzerindeki Vergi Yükü (Türkiye, Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler Karşılaştırması), Türk Vergi Sisteminin Küresel Bağlamda Değerlendirilmesi*", **23 üncü Türkiye Maliye Sempozyumu Bildiri Kitabı**, 233-243.

BUCHANAN, J.M. (1966). **The Public Finances**. Homewood, Illinois: Richard D. Irwin Inc.

BÜLBÜL, D ve ORKUNOĞLU I.F. (2009). "*Türkiye'de Otomotiv Piyasasındaki Özel Tüketim Vergisi İndirimlerinin Maliye Sosyolojisi Açısından Analizi*", **Sosyo-Ekonomi**, Temmuz-Aralık, 2009-2: 95-108.

D.I.TROTMAN-DICKENSON (1996). **Economics of the Public Sector**. Londan: Macmillian Pres.

DUE, J. E. (1967). **Maliye Bir İktisadi Analiz** (Çev: Sevim Görgün, İzzettin Önder), Üçüncü Baskı, İstanbul: Fakülteler Matbaası.

ÇELİKKAYA, A. (2001). "*Türk Gümrük Kanunu'nun Vergilemeye İlişkin Hükümlerinin Değerlendirilmesi*", **Anadolu Ün. SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Eskişehir.

ÇELİKKAYA, A. (2010). "*İkili Gelir Vergilemesi Modeli ve İskandinav Ülkelerindeki Uygulaması*", **ESOGÜ, İİBF Dergisi**, 5(2): 101-128.

EDİZDOĞAN, N ve ÇELİKKAYA, A. (2010). **Vergilerin Ekonomik Analizi**. Bursa: Dora Yayıncılık.

[14] Harcama vergisi modeli kısa bir dönem (1960'lı yıllarda) Hindistan ve Sri Lanka'da uygulanmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

[15] Bu modeller hakkında geniş bilgi için bkz., (Çelikkaya, 2010, 101-128).

EUROPEAN COMMISSION (2010a). **Taxation trends in the European Union Data for the EU Member States, Iceland and Norway**, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-DU-10-001/EN/KS-DU-10-001-EN.PDF (22/12/2010).

EUROPEAN COMMISSION (2010b). "*Excise Duty Tables Part I-Alcoholic Beverages*", http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/excise_duties/alcoholic_beverages/rates/excise_duties-part_I_alcohol-en.pdf (22/12/2010).

EUROPEAN COMMISSION (2010c). "*Excise Duty Tables Part II-Energy Products and Electricity*", http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/excise_duties/energy_products/rates/excise_duties-part_ii_energy_products_en.pdf, (22/12/2010).

EUROPEAN COMMISSION (2010d). "*Excise Duty Tables Part III-Manufactured Tobacco*", http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/excise_duties/tobacco_products/rates/excise_duties-part_III_tobacco-en.pdf, (22/12/2010).

OECD (2008). **Consumption Tax Trends 2008, VAT/GTS, and Excise Rates, Trends and Administration Issues**. http://www.oecd.org/document/20/0,3343,en_2649_33739_41751636_1_1_1_1,00.html, (06/12/2010).

OECD (2010). "*Revenue Statistics-Comparative Tables*", http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REV. (06/12/2010).

Tobacco Taxes in Turkey (2010). http://www.tobaccofreeunion.org/assets/Technical%20Resources/Economic%20Reports/Turkey%20Economic%20Reports%202010/English/Turkey_tob_taxes_en_F.pdf, (29/12/2010).

WB (2000). "*Economics of Tobacco for Turkey*", (2000), http://www1.worldbank.org/tobacco/pdf/country%20briefs/Turkey.pdf. (29/12/2010.

WHO (2010). "*Technical Manual on Tobacco Tax Administration*" http://whqlibdoc.who.int/publications/2010/9789241563994_eng.pdf, (30/12/2010).

YÜREKLİ, A. A. ve CHALOUPKA, F.J. (2010). "*Tütün Kontrolü Ekonomisi ve Tütün Mamullerinin Vergilendirilmesi: Tütünsüz Bir Türkiye İçin Karşılaşılan Güçlükler ve Fırsatlar*", http://www.tapdk.gov.tr, (29/12/2010).

FİNANSAL LİBERALİZASYON VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GLOBAL TRENDİ[1]

Dr. Ercan YAŞAR[2]

Özet: Bu çalışmanın amacı finansal liberalizasyonun hem nedeni hem de sonucu olarak değerlendirilen uluslararası finansal akımların; özellikle de doğrudan yabancı yatırımların yakın tarihini mekânsal dağılımlar çerçevesinde incelemektir. Bu amaçla finansal akımlara gelişmekte olan ülkeler perspektifinden bakılarak; finansal liberalizasyon sonucunda spekülatif ataklara maruz kalabilen gelişmekte olan ülkeleri, diğer sermaye hareketlerine göre daha istikrarlı bir yapı arzeden doğrudan yabancı yatırımlar bağlamında incelenmiştir. Doğrudan yabancı yatırım bileşenleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından incelenerek global ekonomik krizin bu akımlar üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kriz dönemlerinde finansal türbülans artmakta bu da gelişmekte olan ülkeler için; söz konusu pazarlardan daha fazla yararlanma imkanı verebilmektedir. Sonuç olarak bu fırsatlardan hangi amaçları gerçekleştirmek için yararlanılabileceği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım, Portföy Yatırımları, Finansal Liberalizasyon, Global Ekonomik Kriz.

FINANCIAL LIBERALIZATION AND GLOBAL TRENDS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT

Abstract: The aim of this study is to examine recent history of international financial trends, particularly foreign direct investments, considered as both the reason and the result of financial liberalization within the framework spatial distribution. For this purpose analysing the financial trends from the perspective of developing countries which could be facing speculative attacks as a result of financial liberalization, the aforementioned countries have been analysed within the concept of foreign direct investments having a more stable structure with respect to other capital movements. Effects of global economic crisis on these trends have been tried to be proved by examining foreign direct investment components in terms of developed and developing countries. Financial tribulance during crisis increases and this leads the developing countries to have the opportunity to get more benefit from mentioned markets. In conclusion, how these opportunities could be used for which goals has been discussed.

Key words: Foreign Direct Investment, Portfolio Investments, Financial Liberalization, Global Economic Crisis.

GİRİŞ

Doğrudan yabancı yatırımların yaygınlaşması yeni bir süreç değildir ve başlangıcı 1850'li yıllara kadar gitmektedir. Günümüzde farklı olan ise artık daha çok ülkenin doğrudan yabancı yatırımlara daha sıcak bakması ve kalkınmalarında daha büyük bir rol oynaması için çaba göstermeleridir. Doğrudan yabancı yatırım taraftarlarına göre küreselleşme sürecinde bir ülke ne kadar çok yabancı yatırım çekebilirse, küresel üretimden ve gelirden de o kadar çok pay alabilecektir. Ancak doğrudan yabancı yatırımlar ne tek başına kalkınmanın sihirli aracıdır; ne de geri kalmışlığın küresel nedenidir. Doğrudan yabancı yatırımlar, küresel üretimin yeniden yapılanmasında belirleyici olmaya devam ederken, bir yandan da gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında uluslararası gelir dağılımını da yeniden şekillendirmektedir. Bu yeniden şekillenmede ise trend, gelişmiş ülkeler ve çokuluslu şirketler lehine gelişme göstermektedir (Gürak, 2003:3). Doğrudan yabancı yatırımlarda hakim olan bölgelerin ve ülkelerin tarih sahnesinde nasıl roller üstlendikleri; ekonomik olduğu kadar siyasi ve sosyal açılardan önem taşımaktadır. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımların tarihsel trendleri incelenirken diğer gelişmeler de göz önünde bulundurulmalıdır.

TARİHSEL PERSPEKTİFTEN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM AKIMLARI

Genellikle uluslararasında faaliyet gösteren işletmeler tarafından yapılan sınır ötesi sermaye akışı (banka kredileri, portföy yatırımları ve doğrudan yabancı yatırım) uzun bir geçmişe sahiptir. Bu tür akımların geçmişi Ortaçağa kadar dayanmasına rağmen, modern çokuluslu şirketler 19. yüzyılın ikinci yarısında sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkmıştır. I. Dünya savaşından önceki elli yılda dünya ekonomisinde, bu gün olduğu gibi son derece entegre olmuş standartlar vardı. Sermaye girişleri genellikle daha gelişmiş Avrupa Ülkelerinden; Avustralya, Kanada, Rusya ve ABD gibi zamanın yükselen piyasa ekonomilerine engelsiz şekilde akmıştır. Sermaye çıkışları İngiltere de GSYİH'nın yaklaşık %10'a kadar yükselirken Fransa, Almanya ve Hollandada ise bunan biraz daha az gerçekleşmiştir. O dönemdeki bu akımlar ağırlıklı olarak, satınalma yoluyla portföy yatırımları, uzun vadeli kamu borcu edinimi, ihraç edilen şirket tahvilleri ve genellikle demiryolları ile diğer altyapı projelerinin finansmanı şeklinde olmuştur (Deutsche Bundesbank, 2003:5–6).

Ayrıca sermaye çıkışlarının kategorileri konusunda ülkeler arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Avrupa'dan sermaye çıkışları finansal yatırımları tercih ederken, I.Dünya savaşı öncesinde ABD doğrudan yabancı yatırım çıkışları doğrudan yabancı yatırım şeklini almaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı ve altın standartının çökmesinin ardından, ülkeler ticaret ve sermeye hareketleri üzerinde birçok kısıtlama getirmiştir.

19. yüzyıl boyunca sömürgecilik hareketiyle sanayileşen batı ülkelerinin ellerindeki sermaye birikimleri, bu ülkeleri kendilerine en fazla karı sağlayacak yatırım alanlarını aramaya yöneltmiştir. Tarihi bir perspektif içinde bakıldığında, yabancı sermayenin yüksek karlılığı sağlamak için önceleri doğal kaynaklara yöneldiği görülmektedir. Bu gün, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin temelleri, İngiltere'de başlayıp Batı Avrupa'da gelişen sanayi devrimiyle atılmıştır. I. Dünya Savaşından önceki süreçte; yeni keşfedilen topraklarda ve kolonilerde, sanayileşmeye başlayan Avrupa'nın hammadde ihtiyacını karşılayacak girişimler büyük karlar sağlamıştır. Bu dönemde sermaye; doğal kaynaklar ve nüfusun yoğun olduğu alanlara

---

1 Bu çalışma yazarın "Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicilerine Yönelik Kümeleme Analizi ve 1980–2005 Dönemi Homojen Ülke Gruplarının Belirlenmesi" başlıklı Doktora Tez çalışmasından türetilmiştir.

2 Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Kütahya

yönelmiş ve bu 19. yüzyılda daha da yoğunlaşmıştır. 1800'lü yılların sonlarında başta İngiltere olmak üzere güçlü devletlerin, ihtiyaç duydukları hammadde ve diğer kaynakları elde edebilmek için, sömürgelerine yaptıkları yatırımlar, doğrudan yabancı yatırımların başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle 1850 ve 1945 yılları arasındaki dönem, sömürge ve imtiyaz dönemi olarak görülmektedir. Bu dönemde uluslararası yatırımlar, Batı Avrupa'dan Asya'ya, Afrika'ya ve Amerika'nın gelişmemiş yörelerine gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın başında yabancı sermaye akımları, tarım ve madencilik alanlarında yoğunlaşmıştır. Yabancı yatırımlar; I. Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde önemli rol oynamıştır. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında çok yoğun sermaye akımları gerçekleşmiştir. 1914 yılında uluslararası yatırımların %50'sinden fazlasını Büyük Britanya yatırımları oluşturmaktadır. Bu yatırımların %90'ı da faiz farklılıklarına dayanan portföy tipi yatırımlar şeklindedir (Arıkan, 2006:14). Bu döneme kadar yabancı sermaye olarak yalnızca Batı Avrupa sermayesinden söz edilirken, 1914 yılından sonra ABD sermaye akımlarında söz sahibi olmaya başlamıştır. Aynı dönemdeki ABD yatırımlarındaki hakim unsur ise doğrudan yatırımlardır (Cömert, 1998:2).

Kapitalist sistem 1900'lü yıllara krizle adım atmış; 1914'deki I. Dünya Savaşı krizin aşılmasında etkili olamamıştır. 1920'de Tokyo Borsasındaki aşırı düşüşlerle başlayan kriz; 1929 Büyük Dünya Bunalımı'yla tırmanmıştır (Minibaş, 2000:250–252). Bu dönem gelişmiş ülkelerin dış yatırımlarını tasfiyeye yöneldiği yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1928–1939 döneminde az gelişmiş ülkelerde başlayan bağımsızlık hareketleri, bu ülkelerde yabancı sermayenin daha önce bulduğu güven ve istikrar ortamını ortadan kaldırmış ve bu ülkelerde pek çok yabancı sermayeli şirket millileştirilmiştir. 1930 ve 1940'larda Meksika'da Başkan Cardenas, petrol piyasasında Amerikan hisselerini millileştirirken, Brezilya'da Vargas, Arjantin'de Peron ve Şili'de Halk Cephesi; koruyucu tarifeler arkasında milli endüstrileri teşvik etmiş, aynı zamanda stratejik alanlarda millileştirmeler genişlik kazanmıştır (Petras ve Weltmeyer, 2000:44–45). Savaşın hemen arkasından kurulan Dünya Bankası (IBRD) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile benzer bir kriz durumunda; sermayenin garanti altına alınması ve krizin dış borç kredileri yoluyla az gelişmiş ülkelere transferi amaçlanmıştır (Minibaş, 2000:250–255). Dünya Bankası'nın amaçları; ABD'nin Marshall yardımı çerçevesinde Avrupa'ya sağladığı destek sonucu Avrupa'nın imarından sonra değişmiş ve banka, gelişmekte olan ülkelerin yatırım kredisi gereksinimlerini karşılama amacını hedefleyen bir yatırım ve kalkınma bankasına dönüşmüştür.

II. Dünya Savaşından önce yaşanılan bu gelişmeler nedeniyle; bu dönemde uluslararası yatırımlar daha çok portföy yatırımları şeklinde gerçekleşmiştir (Cömert, 1998:2). Güvensizlik ve krizle geçen bu dönem, II. Dünya Savaşı'nda panzehirini bulmuştur. II. Dünya Savaşı doğrudan yabancı yatırımlar için bir dönüm noktası olmuştur. Savaş sonrasında yaşanan canlanma evresi yatırımlarla birlikte artan dünya ticaretiyle hayat bulmuştur (Batmaz ve Tunca, 2005:70). Bu küresel canlanma uzunca bir süre çoğunlukla gelişmiş ülkeler arasında olsa da (doğrudan yabancı yatırım akımları) daha sonraları tersine dönmeye başlamıştır. Avrupa ve Japonya'nın yeniden inşası için gerekli olan büyük sermaye ihtiyacı başlangıçta çok az miktardaki portföy yatırımları ve banka kredileri olmak üzere, resmi akımlar tarafından karşılanmıştır. Ama daha sonra doğrudan yabancı yatırım artışlarıyla karşılanmaya başlanmıştır (ABD başta olmak üzere). Ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler sayesinde coğrafi olarak uzak olan bölgelerdeki kuruluşları kontrol etmek kolaylaşmış böylece de doğrudan yabancı yatırım artışlarına yol açmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki mevcut liberal uluslararası iktisadi düzenin altyapısını oluşturan diğer gelişmeler ise; 1947 yılında ticareti geliştirme amacıyla imzalanan "Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması" (GATT) ve Amerika'nın Marshall Planı ile desteklediği yabancı yatırımlar olmuştur (Uysal, 2003:304–305). Bu dönemde; portföy yatırımlarından çok doğrudan yatırımlar önem kazanmaya başlamıştır. Bu gelişmede 1950'li yıllardan sonra dünya ekonomisinde giderek önemli bir güç teşkil etmeye başlayan çokuluslu şirketlerin rolü büyük olmuştur. Özellikle bu dönemde, Amerikan şirketlerinin Avrupa'da yaptıkları yatırımlarda bir artış yaşanmıştır. Ncak, doğrudan yabancı yatırımların dünya entegrasyonunda oynadığı rol 1970'li yıllarda gelişmekte olan ülkelere yansımasıyla belirginleşmeye başlamıştır (Batmaz ve Tunca, 2005:71). Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabaları artmış ve gelişmekte olan ülkeler, sanayileşmiş ülkelere hammadde sağlamaya başlamış, çeşitli sanayi ürünleri ithal eder durumdan kurtulmanın yollarını aramaya başlamışlardır (Yaşar ve diğerleri, 2006: 96–97). Bu dönemde yabancı sermaye yatırımları, ihtiyaç içindeki gelişmekte olan ülkelerde, teşebbüs yeteneği, teknoloji, yönetim bilgisi ve pazarlama gibi sermaye kaynaklarının potansiyel bir kaynağı olarak kabul edilmiştir (Akdiş, 1988: 61).

II. Dünya savaşından sonra hızlı bir şekilde entegre olan sermaye birikimi 1960'ların ortalarından itibaren verimlilikteki gerilemeye ve karların artış hızındaki azalmaya paralel olarak daralmaya başlamıştır. Sermaye birikimi yetersizliğini açıklama konusunda Keynesyen teorinin başarısız olması krizden sadece pazarların genişlemesiyle çıkılamayacağını göstermiştir. Krizin asıl nedenini sermaye yetersizliği oluşturmaktadır. Bu nedenle krizin aşılması da sermayenin tamamen küreselleşmesini gündeme getirmiştir (Minibaş, 2000:253).

Uluslararası sermaye akımları içerisinde doğrudan yabancı yatırımların göreli önemi, 60'lı yılların sonlarında geçici olarak azalmaya başlamıştır. 1970'li yılların sonu ve 1980'li yılların başında ise, özellikle Latin Amerika ülkelerine girişler başta olmak üzere, gelişmekte olan ülkeler için banka kredilerin payı artmaya başlamıştır. Ancak, ilk petrol şoku, alınan kredilerin kullanımı değiştirmiştir. Yatırımların ve büyümenin sürdürülmesinden ziyade banka kredileri sermaye çıkışını finanse etmek, ithalatı korumak ve arttırmak için kullanılmaya başlamıştır.

Bu dönem 1980'lerin başında sona erdiğinde uzun zaman süren bir borç krizi patlak vermiştir. Kriz ABD faiz oranlarınaki keskin bir artış sonucu dünya ekonomisine yayılması şeklinde patlak vermişken, altta yatan temel neden alınan kredilerin verimsiz kullanılması olmuştur. 1989 yılına kadar gelişmekte olan ülkeler için resmi sermaye akımları dış finansmanın en önemli kaynağı haline gelirken, banka kredilerinin payı düşük kalmıştır. 1982–1989 döneminde toplam net resmi girişler yıllık ortalama 27 milyar ABD dolar iken, net özel sermaye akımları ise, 14 milyar ABD dolara düşmüştür. Gelişmekte olan

ülkelere yönelik sermaye akımlarının artmasının nedeni, öncelikle yabancı sermayeye yönelik yurtiçi politikalardaki yapısal değişiklik ve bununla birlikte yabancı sermayeyi teşvik edici bazı faktörlerin bu ülkelerde ortaya çıkmış olmasıdır. Bunlara ilave olarak gelişmekte olan ülkelerin yüksek büyüme potansiyelleri de bu dönemdeki doğrudan yabancı yatırım artışının kaynağı olarak gösterilmektedir. 1980'li yılların başında yaşanan bu borç krizinden sonra, gelişmekte olan ülkelere, özellikle de yükselen piyasalara yönelik sermaye akışı hızlanmış, 1990'lı yıllarda ise, özel sermaye akımları, 1980'li yıllardaki düzeyine göre yaklaşık olarak %50 daha fazla gerçekleşmiştir. Bu dönemde gelişmekte olan ülkelere tahvil, mevduat sertifikası, finansman bonosu, hisse senedi gibi portföy akımları şeklinde, yoğun sermaye akımları gerçekleşmiştir (Deutsche Bundesbank, 2003:5–6).

FİNANSAL ENTEGRASYON

Dünya ekonomisinde son 30 yıldır dikkate değer finansal gelişmeler yaşanmıştır. Bilgi, emformasyon ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemelere pararlel olarak finansal piyasalarda da yeni araçların ve kurumların da ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Derin sermaye ve finansal piyasalarının varlığı gelişmiş bir ekonominin belirtisi olarak değerlendirilmektedir (Aslan, 1997:13). Bu nedenle son yılların en popüler tartışma konularından birisi olan globalleşme olgusunun belki de en önemli boyutunu finansal piyasalarda yaşanan entegrasyon oluşturmaktadır. Finansal entegrasyon konusu Euro para piyasasının ortaya çıktığı 1950'li yıllara dayanmaktadır. 1980'li yıllar ise, uluslararası özel sermaye akımlarında gözlenen gelişme nedeniyle globalleşme ve entegrasyonun altın dönemi olmuştur (Akman, 1999:145). Bu dönemde, özellikle uluslararası işlemler yaygınlaşmaya başlamış, finansal ürün çeşitliliği ve hacminde büyük artışlar yaşanmıştır. Özellikle 1980'li yıllarda başlayan bu süreç; yatırımcıların portföy çeşitlendirmesi ve riski yayma çabası sonucunda, portföylerine yabancı hisse senetleri ve bono gibi varlıkları dahil etmeleri ile ortaya çıkmıştır. Buna bir de yükselen piyasa ekonomilerinin ticari bankalardan yaptıkları borçlanmaların, kaynak sağlamada en iyi ve tek çıkar yol olmadıklarını fark etmeleri eklendiğinde süreç biraz daha hız kazanmıştır (Açıkalın ve diğerleri, 2008:27).

Önceleri GATT tarafınan desteklenen ve sonrasında WTO'nun, küresel ticareti ciddi şekilde düşüren tarife ve tarife dışı engeller ile sıkı mücadelesinden dolayı küresel ticaret genişlemiştir. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğu 1980'lerde uyumlarını sağlamak için (Uruguay Raundu dönemi boyunca (1986–1994)) liberalleşmeye ve ekonomilerini deregüle etmeye başlamışlardır. Çoklu ticaret anlaşması Doha Raundu (2001–2005) dünya ticaretini daha fazla liberalleştirmek için çalışmaktadır. Ayrıca, küresel finansal akımları engelleyen bariyerlerin azaltılması konusu son 25 yıldan fazladır birkaç gelişmekte olan ülke tarafından tek taraflı ölçüt alındığı için Dünya Bankası ve IMF'nin direktifleri doğrultusunda azaltılmıştır. Sonuç olarak mal hizmetlerin küresel ticaretindeki genişleme, gelişmekte olan ticaretçi ekonomilere birçok kazançlar sağlamıştır ve finansal globalizasyon bu gelişmekte olan ülkelerin alt gruplarına yayılmıştır. Yükselen piyasalar makroekonomik ve finansal olarak küresel finansal piyasalar ile entegre olabilen ve gelişmekte olan ülkelerin bir alt grubu şeklinde ortaya çıkmıştır (Das, 2004:4).

Yükselen piyasalar da bir taraftan güçlü bir finansal yapı oluşturmaya çalışırken diğer taraftan da finansal kurumları oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu aşamada sorun devletin bu kurumları oluşturma çabasında üstleneceği roldür. Diğer piyasalardan birçok nedenle ayrılan finansal piyasalarda piyasa başarısızlıkları daha yaygın bir şekilde yaşanmaktadır (Aslan, 1997:13).

Finansal entegrasyonun gelişmesi, hem daha fazla yatırım fırsatlarını hem de makroekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Bu akımların sürekliliği ise, makro ekonomik istikrarın sürdürülüp sürdürülemeyeceğine, dışarıdan sağlanılan bu kaynakların istikrarsız tüketim yada istikrarlı yatırım alanlarının hangisinde ne oranda kullanıldığına, dış ticaret üzerindeki etkisinin ihracat potansiyelini arttırıp arttırmadığına, uzun dönemde yatırımcılara politik ve ekonomik güven verip vermediğine bağlı olacaktır (Akman, 1999:146).

Gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akışının çok daha uzun bir geçmişi olmasına rağmen yükselen piyasalar terimi 1980'li yıllardan sonra yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Krueger, 2002:1). Gelişmekte olan ülkelerin bu alt grubu küresel ekonomi ile entegre olabilen, küresel ekonomi ile iyi yönetilmiş finansal entegrasyondan yarar sağlayarak diğerleri arasına ayakta kalabilenlerdir. Finanasal entegrasyon iyi yönetilmeyi gerektirir. Çünkü zayıf yönetilen finanasal entegrasyon yükselen ekonomilerin entegrasyonu için sayısız soruna yol açabilir (Das, 2004:4). Tecrübeler göstermiştir ki, finansal piyalarda ortaya çıkan bir aksaklık reel kesimde de yankısını bulmaktadır. Bu nedenle bu piysaların regüle edilmesi diğer piyasaların iyi çalışması açısından da önem taşımaktadır. Ancak mevcut piyasa başarısızlığı hükümet müdahelelerini de haklı göstermez. Örneğin tasarruf kredi sisteminin çökmesi, piyasa başarısızlığının değil hükümetin başarısızlığının bir göstergesidir. Ancak bu hükümet müdahalesi tamamen gereksizdir hükmü de doğru değildir (Aslan, 1997:13).

İyi yönetilmiş finansal entegrasyonun faydaları hem üretim hem de tüketim cephesinde görülecektir. Küresel finansal entegrasyon daha fazla üreteken yatırımdan başka riskleri yaymak ve çeşitlendirmek için iyi fırsatlar yaratarak, reel GSMH büyüme oranının artışı için olasılıklar sağlar. Global finansal entegrasyon aynı zamanda doğrudan yabancı yatırımları da içeren küresel sermayenin akımını da sağlar. Doğrudan yabancı yatırım hedef ekonomide yatırımların toplam hacmini arttırıcı etkiye sahiptir. Global finansal entegrasyon yurtiçi tasarruflar ve yatırımlar arasındaki ilişkiyi başarılı bir şekilde ayırmaktadır. Yurtiçi tasarruflar artık yatırımlara baskı unsuru oluşturmamakta ve daha büyük yatırımlarda daha verimli çabalar mantıklı hale gelmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar yerli sermayenin yerine geçse de ikamesi olduğu sermayeden daha verimli olabilir. Doğrudan yabancı yatırım birçok yayılma etkisine sahiptir. Bunlardan ilki yurtiçi sermayenin verimliliğini arttırmasıdır. Küresel finansal entegrasyon portföylerin en iyi dağıtımını sağlayarak ve küresel piyasalardan yeni borç verme ve borç alma fırsatları yaratarak tüketim kalıplarının oynaklığını azaltmaktadır (Das, 2004:4).

Kötü yönetilen bir finansal entegrasyon veya otoritelerin kötü düzenlemeler ile yaptıkları her bir müdahale sorunun daha da şiddetlenmesine neden olabilecektir. Genel olarak bu müdahaleler sermaye, para ve kredi piyasalarını kapsamaktadır. Finansal piyasalara ilişkin yanlış müdahalelerin son aşamasını ise krizler oluşturmaktadır Yükselen piyasa ekonomilerinde yaşanan krizler; Çin, Hong-Kong, Malezya, Meksika ve Türkiye gibi birçok ekonomiyi etkileyerek bu ülkelerin çok büyük maliyetlere katlanmasına yol açan "sistemik" krizlerdir. Bu ekonomilerde finansal kurumlar finansal kaynakları yönetmekte başarısız olmuşlar ve sorunun kaynağında da yanlış yönetilen kredi, para döviz kuru politikaları yatmaktadır. Bu açıdan kaynak tahsisi ile ilişkili olan finansal piyasalarda yaşanan bir aksaklık tüm ekonomik sistemin performansını azaltmaktadır (Aslan, 1997:13). Yükselen piyasa ekonomileri için endojen karakterli hızlı bir büyüme oranı hayati önemdeki bir koşuldur. Yükselen piyasalar için yükselmek bilinçli ve hesaplanmış aşamalar yaklaşımı ile ele alınmalıdır. İlk aşamada sürekli büyümenin temeli inşa edilirken ikinci aşamada büyümesinin kendi kendini sürdürebilir karakterli bir ekonomi ortaya koyabilmektir. Sürdürülebilir büyüme çabaları ile zorunlu kurumsal altyapının oluşturulması aynı oranda gelişmesi sonucu başarılı olacaktır. İkinci olarak sürdürülebilir önem için yüksek tasarruf ve yatırım eğilimi gereklidir. Bu faktörlerin tümü sermaye birikiminin makul düzeyini ve onun tahsisini garanti eder. Bu ekonomiler küresel olarak entegre olduklarında bu onların yükselmesi ve yükselen piyasalar lakabıyla sınıflandırılması için akılcı olacaktır. Yükselen piyasalardan – geçiş ekonomileri grubu –belli belirsiz ve kesin olmayan bir şekilde tanımlanmaktadır (Das, 2004:4).

Öz kaynak akımlarının yöneldiği yükselen piyasalardaki makro ekonomik istikrarasızlıklar, entegrasyonu önleyici en önemli engellerdir. Bunlar özellikle düşük kredi oranları, yüksek ve istikrarsız enflasyon oranı ve döviz kuru kontrolleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir faktör de bu ülkelerdeki sermaye piyasasının durumudur. Etkin bir düzenleyici çerçeve eksikliği, sermaye piyasası hacminin sığ oluşu ve entegrasyon derecesinin yetersizliği bu alandaki önemli engellerdir. Ayrıca yükselen piyasa ekonomilerinde içerden bilgi alma –insider trading- durumu da, dışarıdakilere karşı bazı engeller oluşturmaktadır (Akman, 1999:146).

1982 yılında hisse senedi piyasasında büyük hareketlilik yaşanmış ancak 1987 yılında Wall Street'te yaşanan çöküntüye 1990 yılında Tokyo borsasındaki çöküntünün eşlik etmesiyle birlikte bir durgunluk ve yavaşlama dönemine geçilmiştir. 1990'lı yıllarda Demir Perde ülkelerindeki siyasi ve ekonomik çalkantı, Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla birleşen Almanya ve Avrupa ülkelerinin dışa açılması sermaye ihtiyacını arttırmıştır. Böylece uluslararası sermaye hareketliliği ülkelerin finansal piyasalarını düzenlemeye yönelik girişimleri ile yeniden hız kazanmıştır. Gelişmekte olan piyasalara yönelik yabancı yatırım akımlarının yeniden canlanması, öncelikle tahvil finansmanında olmuştur. Uluslararası sermaye hareketlerinde yer almayan birçok yükselen piyasa ekonomisi, 1989 yılından itibaren bu piyasada yeniden rol almaya başlamışlardır. 1989–1990 döneminde yükselen piyasa ekonomilerinin borsalarında temel bir araç olan ve ülke fonları ile bölgesel fonları içeren öz kaynak akımları ılımlı bir düzeyde seyretmiştir. Ancak bu dönemin takiben liberalleşme çabaları içerisinde olan birçok gelişmekte olan ülke kamu kuruluşlarını özelleştirerek, uluslar arası piyasalara arz etmeleri ve birçok gelişmekte olan ülkenin borsalarının yabancı iştirakine açılması ile öz kaynak akımları hızla artmıştır (Aslan, 1997:13).

Mal ve finans piyasaları günümüzde ülke sınırlarını aşarak dünyayı ekonomik bir küreselleşmeye doğru götürmektedir. Bu gelişmeler ışığında bölgesel bütünleşme hareketleri de hızla gelişerek AB, EFTA, AFTA, APEC ve MERCOSUR gibi bölgesel entegrasyonlarla sonuçlanmıştır (Cömert,1998:4). Çok taraflı yatırımların anayasası niteliğindeki MAI metninin temelini oluşturan ilkeler ile çok uluslu, az uluslu ve uluslar ötesi sermayenin GATT ile kazandığı ticari üstünlüğe ekonominin tümünü kapsayacak bir yapı kazandırılmıştır (Minibaş, 2000:254).

Sanayi devrimini gerçekleştirilen İngiltere'nin sömürgelerindeki yatırımları ile başlayan, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında devreye girmesiyle artan doğrudan yabancı yatırımlar, bugün ülke ayrımı yapmaksızın dünyanın her tarafında yatırımlarını gerçekleştirmektedir. Doğal olarak her ülke yabancı sermaye yatırımlarında aynı oranda pay alamamaktadır (Akdiş, 1988: 64)

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA İLİŞKİN GÖSTERGELER

Tarihi gelişimi açısından doğrudan yabancı yatırımlar oldukça köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen, etkileri ve yoğunluğu bakımından 1970'lerden günümüze kadar geçen dönem birçok araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. 1970'li yıllardan sonra gelişmekte olan ülkelerin de doğrudan yabancı yatırımlarda önemli roller üstlenmesi, bu dönemin dünya ekonomisindeki dönüşümün de bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar dünya ölçeğinde incelenirken temel muhasebe yaklaşımı içerisinde değerlendirilmelidir. Çünkü belli bir dönemde dünyadaki toplam doğrudan yabancı yatırım çıkışları ile toplam doğrudan yabancı yatırım girişlerinde denklik beklenir. Ancak dünyadaki herhangi bir ülke ya da bölgede, doğrudan yabancı yatırım akımının tamamı, aynı ülke ya da bölgeden sağlanmamaktadır. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırım akımlarının çıkışlar ve girişler olarak ayrı ayrı incelenmesinde yarar vardır. Doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin göstergeler incelenirken coğrafi bölge ayrımları ile ele alınmıştır. Gerekli görüldüğü yerlerde ülke ayrımlarına girilerek 1970 yılından 2007 yılına kadar doğrudan yabancı yatırım akımlarının mevcut durum değerlendirmeleri zamansal ve mekansal olarak yapılmıştır.

Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkışlarının Coğrafi Dağılımı

Doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının coğrafi dağılımına bakıldığında, gelişmiş ülkelerin ve gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çıkışlarını izlemek yerinde olacaktır. Doğrudan yabancı yatırımların ortalama %90'ı çokuluslu şirket faaliyetleri olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenle; doğrudan yabancı yatırım çıkışları, çokuluslu şirketlerin uluslararası faaliyetleri değerlendirilerek izlenmelidir.
Geleneksel olarak, çokuluslu şirketlerin büyük bir çoğunluğu ABD, Japonya ve AB üyesi gelişmiş ülkelerden çıkmaktadır. Coca-Cola, Toyota ve Siemens gibi büyük ve iyi organize olmuş firmalar bu saydığımız ülkelerden çıkmıştır. Gelişmekte

olan ülkelerin çokuluslu şirketler bağlamındaki rolü, çokuluslu şirketlerin gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere kaymasıyla açıklanabilir. Örneğin ABD yazılım şirketleri Hindistan'da araştırma tesisleri kurmakta, Japon imalat şirketleri Çin'de üretim tesisleri kurmakta veya İngiliz bankaları Brezilya'da finansal faaliyette bulunmaktadırlar. Son yıllara kadar çokuluslu şirketlerin kaynak ülkesinin gelişmiş ülkeler olduğu ve yükselen piyasaların ise hedef ülke olduğu ampirik bir gerçeklik olarak sunulmaktaydı. Ancak, bugün gelişmekte olan ülkelerde de oldukça aktif durumda olan çokuluslu şirketler vardır.

Küresel ekonomi içinde artan önemleri ile birlikte birçok gelişmekte olan ülke, dışarıya yatırım yapan yatırımcılar haline gelmişlerdir. Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında, yükselen piyasalardan çıkan çokuluslu şirketlerin büyümesi, bu ülkelerdeki ekonomik kalkınma ve büyümeyi de yansıtmaktadır. Hong-Kong, Güney Kore, Singapur ve Tayvan olmak üzere 4 gelişmekte olan ekonominin, gelişmiş ülkelere yaklaşan kişi başına gelirleri vardır. Diğer bir deyişle bazı yükselen piyasalar dünyaya sermaye ihraç etmek için yeterince gelişmişlerdir. Buna rağmen yükselen piyasalardan çıkan çokuluslu şirketler başarılı veya endüstrileşmiş gelişmekte olan ülkelerle sınırlı değildir. Bu yeni endüstrileşmiş ekonomilerin yanında Çin, Hindistan gibi diğer Asya ülkeleri ve Brezilya ve Meksika gibi Latin Amerika ülkeleri ve Güney Afrika ülkeleri de kendi çokuluslu şirketlerine sahiptir. Bu sınır ötesi faaliyetlerin büyümesi, yükselen piyasalardaki firmaların kendi ülkeleri dışına yatırım yapma arzusu ve kabiliyetinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Gerçekten günümüzde; Güney Kore'nin Samsung ve Hyundai firmaları, Hindistan'ın TATA ve Malezya'nın Sime-Darby firmaları gerçek birer küresel oyuncu haline gelmişlerdir (WIR, 2008:122–134).

Geçmişte çokuluslu şirketlerin çoğu gelişmiş ülkelerden çıkmaktadır. Ancak, günümüzde yükselen piyasalardan dışarıya yapılan yatırımlardaki artış bu her iki grup firmalar arasındaki farkların araştırılmasına neden olmuştur. Geleneksel gelişmiş ülke çokuluslu şirketleriyle yükselen piyasalardan çıkan çokuluslu şirketler karşılaştırıldığında: Her iki grup ülkeden çıkan doğrudan yabancı yatırımların endüstriyel ve coğrafi yapıları arasında bazı farklılıklar ve benzerlikler göze çarpmaktadır. Bu benzerlik ve farklılıkların ekonomik küreselleşme gibi dışsal faktörlerden veya hükümet politikaları gibi içsel faktörlerden kaynaklanabildiği görülmektedir. Çokuluslu şirketler aslında birçok yönden küreselleşmenin de temel aktörleridir. Bu şirketler mal ve hizmetlerin ulusal sınırların dışına çıkmasını sağlayarak faaliyetlerini küresel ölçekte planlamaktadırlar (Arıkan, 2006:26)
Bu bağlamda 1980' lerde başlayan mevcut küreselleşme dalgası bugün ve geçmiş arasındaki doğal sınır çizgisini oluşturmaktadır. Ekonomik küreselleşme; mal, hizmet, sermaye ve emek için sınırlararası engellerin ortadan kalkması veya aynı şekilde ulusal ekonomilerin tek bir küresel ekonomi altında birbirine entegre olmasını ifade etmektedir. Elbette küreselleşme evrimsel bir süreçtir ve daha geniş bir anlamda II. Dünya Savaşından beri sürekli gelişmektedir. Buna rağmen 1980'lerden başlayarak küreselleşme sürecinin hızlandığını söylemek yanlış olmaz. Bunu pek çok farklı olgunun devreye girmesinin bir yansıması olarak değerlendirebiliriz (Açıkalın ve diğerleri, 2008:27). Bazıları, Çin'in merkezi planlı ekonomik sistemden piyasa odaklı sisteme geçmesini, dünya nüfusunun büyük bir kısmının küresel ekonomik alana entegrasyonu olarak değerlendirmektedir. Bunun yanında Asya'nın bir başka devi Hindistan'ın 1990'ların başında başlattığı ekonomik reformlar bu trendin devamını sağlamıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğu korumacı politikalardan liberal politikalara geçiş yapmıştır. Çünkü ithal ikameci stratejilerin etkin olmadığı görülmüştür. Küreselleşme; Sovyetler Birliği, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin merkezi planlamadan uzaklaşmasıyla hız kazanmıştır. Küreselleşmenin günümüzdeki boyutu malların, hizmetlerin, sermaye ve emeğin küreselleşmesi şeklindedir. Günümüzde ulusal ekonomiler birbiriyle 1980'li yıllardakinden çok daha fazla ilişki içindedir (Dunning ve diğerleri, 2008:10–11).

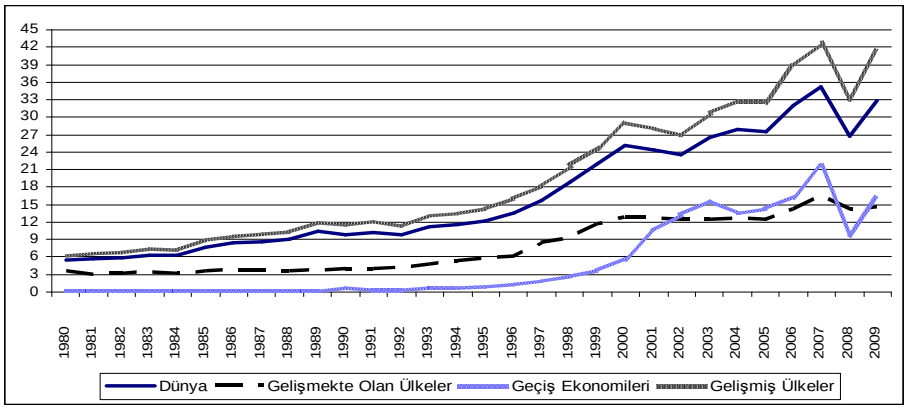
İlk olarak doğrudan yabancı yatırımların tarihine, küreselleşme öncesi ve sonrası olmak üzere iki zaman boyutuna ve gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere iki grup halinde göz atacağız. Küreselleşme öncesi dönemde gelişmiş ülkelerden çıkan doğrudan yabancı yatırımların büyük çoğunluğu Japonya, ABD ve Avrupa Birliği (Triad) odaklı olarak gerçekleşmiştir. Bu yatırımlar piyasa odaklı veya etkinlik arayan doğrudan yabancı yatırımlar şekildedir. Küreselleşme öncesi dönemde gelişmekte olan ülkelerden çıkan doğrudan yabancı yatırımlar sınırlı miktarda gerçekleşmiştir.

Küreselleşme sonrası dönem, gelişmekte olan ülkelerden çıkan doğrudan yabancı yatırımlarda artış yaşandığı ve yükselen piyasalardaki çokuluslu şirketlerin ortaya çıktığı dönemdir. Önceleri, gelişmekte olan ülke doğrudan yabancı yatırımlarının çoğu piyasa ve kaynak arayan türde olmasına rağmen; 2000 yılından sonra Asya firmaları tarafından varlık arayan doğrudan yabancı yatırımlar şeklinde gerçekleşmiştir. Dışsal ve içsel faktörler için son bir gözlem yapacak olursak küreselleşme, yükselen piyasaladaki firmalara gelişme aşamalarının daha ilk aşamalarında kendi sınırları dışına yatırım yapma imkânı sağlamıştır. Diğer bir deyişle yükselen piyasa firmaları iyice büyümeden denizaşırı yatırımlar yapabilmektedirler.
Doğrudan yabancı yatırım akımlarının liberalizasyonu, dışarıya doğrudan yabancı yatırım yapmanın maliyetini düşürmüş ve aynı zamanda kurumlar vergisi oranlarındaki indirimler ve mali teşvikler de dış yatırımların maliyetlerini düşüren diğer etkenler olmuşlardır. Böylece, gelişmekte olan ülkeler için; küreselleşme öncesi döneme göre küreselleşme sonrası dönemde daha kolay dış yatırım yapma imkânı ortaya çıkmıştır. Ulusal ekonomilerin tek bir bölgesel veya küresel piyasa haline gelmeleri hem yurtiçi hemde yurtdışı rekabetçi baskıların artmasına neden olmuştur. Bu nedenle etkin olmayan firmalar küresel pazar paylarını daha önceleri olduğu gibi korumacı duvarlar arkasına gizlenerek koruyamaz hale gelmişlerdir. Bu koşullar altında kısıtlı varlığa sahip firmalar küresel rekabet güçlerini arttırabilmek için; marka, dağıtım ağları ve Ar-Ge tesisleri gibi stratejik varlıklara sahip olmaları konusunda çok daha güçlü bir baskı altına girmişlerdir (Sim ve Pandian, 2003: 29–30).

Dünyadaki doğrudan yabancı yatırım çıkış stoklarına bakıldığında; gelişmiş ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çıkışlarında baskın bir üstünlüğü görülmektedir. GSMH'nın yüzdesi olarak görülen Grafik 1'de 1980 yılından itibaren gelişmiş ülkelerin

dünya ortalamasının üzerinde bir doğrudan yabancı yatırım çıkışı gerçekleştirdiği görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, 1990'lı yıllara kadar dünyadaki doğrudan yabancı yatırım çıkış stoklarının trendini belirleyen ABD, Japonya ve gelişmiş Avrupa ülkeleri olmuştur.

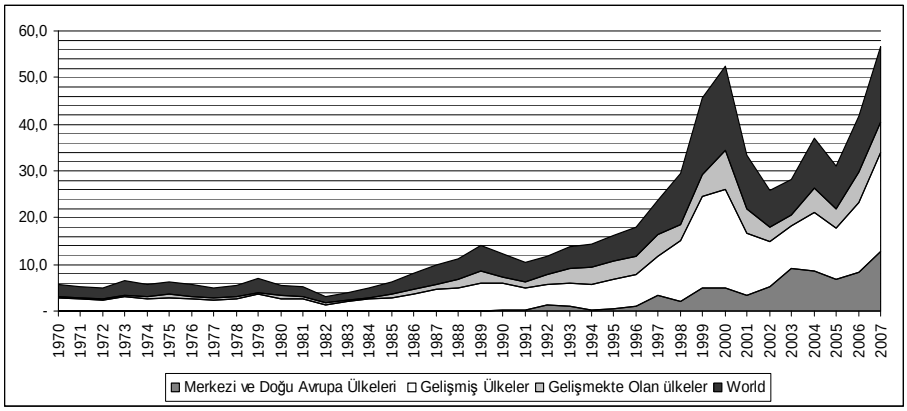
Grafik 1: Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkış Stokları (GSMH'nın Yüzdesi)

Kaynak: UNCTAD,http://www.unctad.org

Gelişmekte olan ülkeler açısından duruma bakıldığında ise, 1980'li yıllardan 2000'li yılların başına kadar istikrarlı bir yapı sergilendiği görülmektedir. Ancak, gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının büyük bir kısmının, yükselen piyasalar olarak adlandırılan birkaç ülke tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Grafik 1'den de görüleceği üzere, 2000 yılından sonra, gelişmiş ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çıkışlarında gözle görülür bir düşüş izlenmektedir. Buna rağmen bu dönemde Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin doğrudan yabancı yatırım çıkışlarında ise belirgin bir artış yaşanmıştır. 2007 yılı itibarıyla bakıldığında dünya GSMH'sının neredeyse %29'u kadar bir doğrudan yabancı yatırım çıkışı yaşandığı görülmektedir. Bu oran gelişmiş ülkeler için %35'e yakın bir düzeydeyken, gelişmekte olan ülkeler ile Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde %15 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Grafik 2: Ülkelerin Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkış Stokları (Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumunun Yüzdesi)

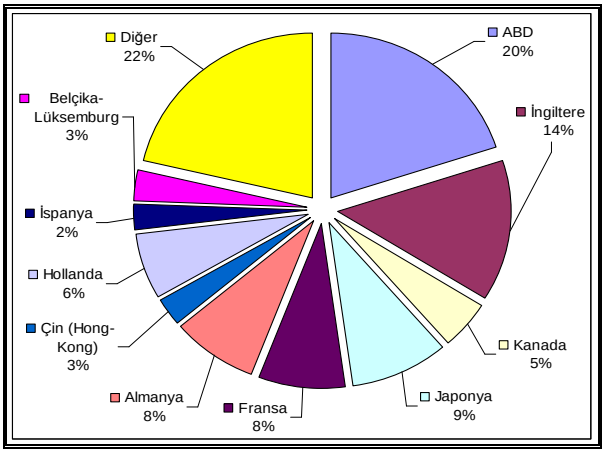
Kaynak: UNCTAD,http://www.unctad.org

Gayri safi sabit sermaye oluşumundan doğrudan yabancı yatırımların aldıkları paylara bakıldığında da benzer sonuçlarla karşılaşılmaktadır. 1990'lı yıllara kadar istikrarlı bir artış yaşayan doğrudan yabancı yatırım çıkışları, 1990'lı yıllardan sonra patlama yaşamış ve 2000 yılındaki zirve noktasından sonra 2003 yılına kadar düşüş yaşanmıştır. Ancak 2003 yılı sonlarından itibaren yeniden yükselişe geçerek 2007 yılında gayrisafi sabit sermaye oluşumunun yaklaşık olarak %60'ı düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu süreçte, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerde de doğrudan yabancı yatırımların aynı trendi yaşadığı gözlemlenmektedir. Buna rağmen Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin ise, 1990'lı yılların başından itibaren istikrarlı doğrudan yabancı yatırım çıkışları, 2000 yılından itibaren yükselme eğilimi göstermiş ve 2007 yılında ise gayri safi sabit sermaye oluşumunun %10'una yakın bir düzeyde gerçekleşmiştir.

1980 yılından itibaren doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının ülkelere göre dağılımına bakıldığında ise, 26 yıllık süreç boyunca doğrudan yabancı yatırım çıkışlarında hakim ülkelerin çok fazla değişmediği görülmektedir. Grafik 3'den de izlenebileceği gibi dünyadaki doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının %50'sinden fazlasını gerçekleştiren ülkelerin gelişmiş ülkeler olduğu gözlenmektedir. Bu ülkeler, yukarıda da açıklandığı üzere ABD, Japonya ve Avrupa Birliği'nin gelişmiş bazı ülkelerinden oluşmaktadır. Diğer taraftan Çin'in de belli dönemlerde doğrudan yabancı yatırım çıkışlarında etkili bir ülke olduğu gözlenmektedir.

1980 yılından 2007 yılına kadar geçen süreçte doğrudan yabancı yatırım çıkışlarına bakıldığında, bu yatırımların ortalama %78'inin gelişmiş ülkeler tarafından yapıldığı ve bu gelişmiş ülkelerin yukarıdaki 10 ülke olarak yer aldığı görülmektedir.

Grafik 3: Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkışlarındaki Hakim Ülkeler (1980- 2010 Ortalama)

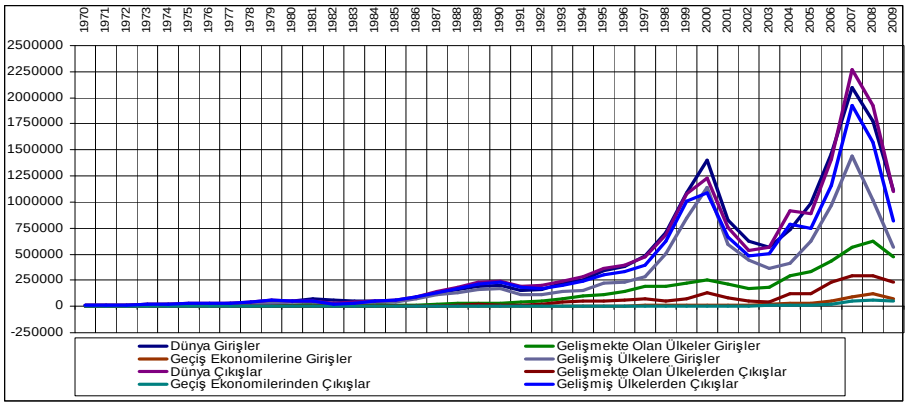
Kaynak: UNCTAD,http://www.unctad.org

Doğrudan yabancı yatırım çıkışlarında %20 ile ABD en büyük yatırımcı konumundayken, neredeyse diğer ülke olarak ifade edilen ve bu 10 ülke içerisinde yer almayan tüm ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çıkışlarına yakın bir oran olarak dikkat çekmektedir. Bunu %14 ile İngiltere ve ona en yakın olarak %9 ile Japonya izlemektedir. İlk olarak 1990'lı yıllarda doğrudan yabancı yatırım çıkışlarında göze çarpan Çin ise 27 yıllık dönemde ortalama çıkışların %3 ünü gerçekleştirmiştir. Bu açıdan Çin ve Japonya'nın geç de olsa doğrudan yabancı yatırım çıkışlarında hakim ülkeler olarak gelecekte ortaya çıkması pek de şaşırtıcı olmayacaktır.

Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin Coğrafi ve Bölgesel Dağılımı

Doğrudan yabancı yatırımların 1950'li yıllarda, özellikle gelişmiş ülkeler arasında büyük miktarlara ulaşması iktisatçıların ilgisini çekmiş ve bu tür yatırımların neden yapıldığı konusunda günümüze kadar birçok teori ileri sürülmüştür. 1970'li yıllarda gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yapılan hammadde ve yurtiçi pazara yönelik doğrudan yatırımlar dışında, montaj ve fason üretime yönelik farklı yatırım türlerinde görülen artış, doğrudan yabancı yatırımlar konusundaki tartışmalara zamanla gelişmekte olan ülkeler boyutunu da eklemiştir (Öztürk, 2004:113).

Grafik 4: Doğrudan Yabancı Yatırımlara ilişkin Göstergeler (1970–2010)

Kaynak: UNCTAD,http://www.unctad.org

Zaman zaman dünyada ekonomik konjonktüre bağlı olarak yabancı sermaye hareketlerinde dalgalanmalar yaşansa da, genel bir artış gözlenmektedir. 1970–2006 yılları arasında uluslararası doğrudan yabancı yatırım girişleri yıllık ortalama 315 milyar dolar civarında gerçekleşmişken, 1999 yılında 1.088 milyar dolara kadar yükselmiş, 2003 yılında ise, 564 milyon dolara gerilemiştir. 1990'lı yılların hızla yükselen bu yatırım trendinin ardından, 2001 yılından itibaren dünya genelinde doğrudan yabancı yatırım akımlarında 3 yıllık bir azalış dönemi gerçekleşmiştir. Özellikle 2000 yılındaki yaklaşık 1.492 milyar dolarlık zirve noktasından itibaren, 2001 yılında yaklaşık 600 milyar dolarlık bir düşüşle 735 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında da yaklaşık 621 milyar dolara gerilemiştir.

Küresel doğrudan yabancı yatırım akımı 2003'de yüzde 12 oranında azalarak, 564 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu rakam 2000 senesinde 1,4 trilyon dolarla zirve yapmış olan doğrudan yabancı yatırımlardan %60 daha düşük seviyede

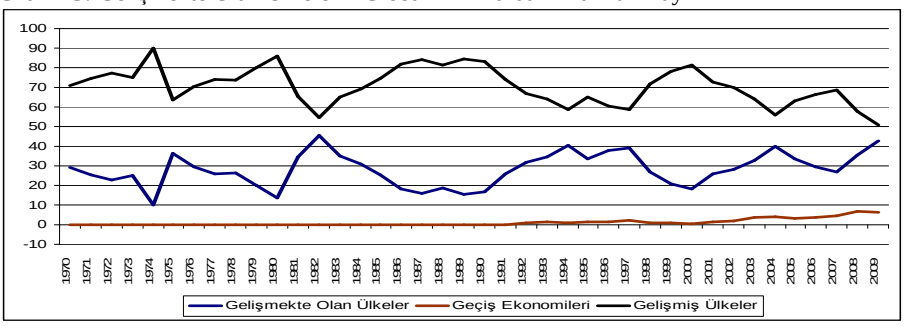
olmuştur. Bu durumun ilginç ve önemli bir istatistikî değeri vardır. Bu yıllarda yaşanan düşüşün nedeni olarak 11 Eylül saldırıları sonucunda dünyanın içine girdiği güvensizlik ortamı gösterilebilir.

2004 yılından itibaren yeniden yükseliş trendine giren doğrudan yabancı yatırım akımları, 2006 yılında 1,3 trilyon seviyesine yükselmiştir. 1998 yılında Rusya Federasyonu'ndaki ekonomik kriz, Uzak Doğu Asya krizi dünya üretiminde, banka kredilerinde ve portföy yatırımlarında azalmalara neden olurken, doğrudan yabancı yatırımlar 1997–1998 arasında yaklaşık olarak %45 düzeyinde artarak 694 milyar dolara yükselmiştir.

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler

1990'lı yıllardaki uluslararası doğrudan yabancı yatırımlar incelendiğinde dikkati çeken önemli bir nokta, gelişmiş ülkelerde bu yatırımların GSMH içindeki payı 1998 yılına kadar azalma gösterirken, bu yıldan itibaren artmaya başlamış olmasıdır. İki yıllık bir yükseliş trendinin ardından 2004 yılına kadar yeni bir düşüş trendine girmiş ve 2004 yılından itibaren yeniden yükselişe geçmiştir.

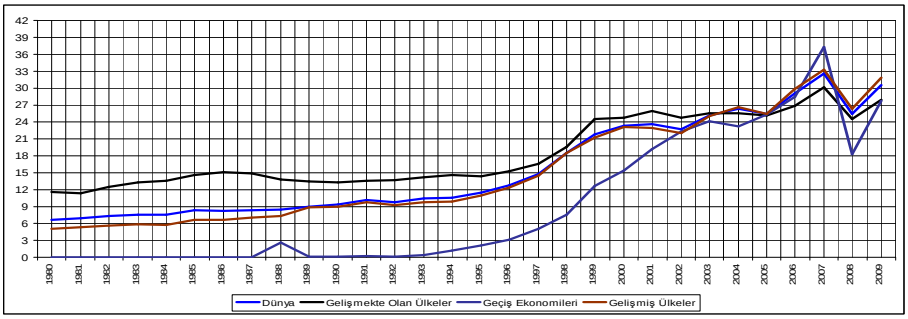
Grafik 5: Gelişmekte Olan Ülkelerin Global Akımlardan Aldıkları Pay

Kaynak: UNCTAD,http://www.unctad.org

Ancak Grafik 6'da doğrudan yabancı yatırımların GSMH içerisindeki payına bakıldığında, bu dönemde gelişmiş ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırım giriş stoklarının GSMH'nın içindeki oranının %22 düzeyinde istikrarlı olduğu gözlenmektedir. Bu oran 2004 yılında %20'nin altına düşmekle birlikte 2005 yılından sonra yükselişe geçmiş ve 2007 yılında %30'un üzerinde gerçekleşerek tarihi zirve yapmıştır.

Grafik 6: GSMH'nın Yüzdesi Olarak Doğrudan Yabancı Yatırım Giriş Stokları

Kaynak: UNCTAD,http://www.unctad.org

Gelişmiş ülkeler son yıllardaki nispi gerilemeye rağmen, doğrudan yabancı yatırımlar hakim aktörlerdir. Dünyadaki doğrudan yabancı yatırım akımlarında gelişmiş ülkelerin payı 1970–1990 arasında ortalama %75 civarında iken, 1990–2006 arası dönemde ortalama %67'e düşmüştür.

Yükselen piyasa ekonomilerinde yaşanan reform süreci sonucunda yaşanan özelleştirmeler ile düşük maliyetli kaynaklar ile çalışan ihracata yönelik yerli şirketlerin hızlı gelişimi, bu sermaye transferi yoluyla sağlanmıştır. Bu iki faktörün birleşimi sonucunda, yatırımcılar için daha fazla uluslar arası portföy çeşitliliği fırsatı ve daha fazla öz kaynak verimliliği sağlayarak şirketlerin büyük karlar elde etmesini sağlamıştır. Bu tür akımların kısıtlanması, makro ekonomik istikrarsızlıkları arttırmakta, piyasaların işleyişini aksatmakta ve finansal açıklığın yetersiz kalmasına yol açmaktadır (Aslan, 1997:15).

Yükselen piyasa ekonomilerine yönelik sermaye akımlarının düzeyinde 1990'ların başından itibaren yukarıya doğru büyük bir kayma gözlenmiştir. 1990–2002 arasındaki dönem iki bölümde incelenebilir. İlk aşama 1997 Asya Krizinin patlak vermesine kadar süren ve hem doğrudan yabancı yatırım hem de portföy yatırımlarındaki artışlarla karakterize olmuş bir dönemdir (Deutsche Bundesbank, 2003:8).

1990'lı yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelere yönelik yabancı sermayenin en önemli kaynağını doğrudan yabancı yatırımlar oluşturmuştur. 1980'li yıllardaki borç krizinden sonra resmi akımlar eski önemini kaybederken, banka kredileri bu dönemde daha da sessiz bir seyir izlemiştir. Portföy yatırımları ise, dikkat çekici şekilde büyümüş fakat oldukça istikrarsız

(voletilite) olma eğilimi göstermiştir. Dünyada bu yatırımlar özellikle 1997–98 Asya Krizi sonrasında önemli ölçüde azalmasına rağmen gelişmekte olan ekonomilere yönelik doğrudan yabancı yatırım akımları 90'lı yıllar boyunca artmaya devam etmiştir. Asya krizinden sonra gelişmekte olan piyasalara yönelik net özel sermaye akımları önemli ölçüde doğrudan yabancı yatırım faaliyetleri şeklinde devam etmiştir.

Gelişmekte olan ekonomilerde artan güven ortamı, doğrudan yabancı yatırımlar için son derece olumlu karşılanan bir durumdur. Bu özel sermaye transferlerini diğer özel sermaye akımlarından ayıran birçok olumlu etkisi vardır. Doğrudan yabancı yatırımların avantajlarıyla ilgili sıklıkla yapılan atıfların arasında; gelişmiş yönetim teknikleri ve daha ileri teknolojilerin transferinin yanında uluslararası finans piyasalarına daha kolay erişim imkanı sağlaması gibi faydalar gelmektedir. Ayrıca, genellikle çokuluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımların, nisbi olarak uzun dönemde daha istikrarlı olması da beklenir (Deutsche Bundesbank, 2003:3). Bunların hepsinin birlikteliği, sermayeyi alan ülkeye büyüme ve dışsal kırılganlığın azaltılması açısından önemli kazançlar sağlamaktadır. Özellikle büyük cari açıkların; yüksek volatiliteli olduğu bilinen banka kredileri ya da portföy yatırımları ile finanse etmek yerine, büyük ölçüde doğrudan yabancı yatırımlarla finanase edilmesi, cari açıkların sürdürülebilirliği açısından daha iyi sonuçlar doğurduğu görülmektedir (Neumann ve diğerleri, 2006:489).

Doğrudan yabancı yatırım akımlarına ilişkin bu iyimser görünüm, son zamanlarda artan bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalarda doğrudan yabancı yatırımların uzun dönemde istikrarlı olduğu varsayımının gerçeğe uygun olup olmadığı ve doğrudan yabancı yatırımların uzun dönemli pozitif etkilerinin abartılı olup olmadığı yönündeki şüpheler tartışılmaktadır. Eldeki kanıtlar, doğrudan yabancı yatırımların arzu edilen özelliklere gerçekten sahip olup olmamasının ve bunların başarısının doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerini bütünleyici diğer faktörlerle olan kombinasyonunun gerekliliğine bağlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca başka ülke vatandaşları tarafından ele geçirilen kamu işletmeleri ve diğer kamu girişimleri, sürdürülemeyen makroekonomik politikaların sürdürülebilmesine yardımcı olabilmektedir. Benzer şekilde, ülkelerin gizli bir şekilde artan dışsal kırılganlıklarının zayıflatılmasında know-how ithalatının yararları olabilir (Deutsche Bundesbank, 2003:3).

1990'lı yıllara kadar kurumsal yatırımcılar yabancı özkaynak birikimlerinin yalnızca %5'inden daha az bir kısmını gelişmekte olan ülkelerin öz kaynaklarına ayırmışlardır. Bu dönemde kurumsal yatırımcıların toplam aktif portföyleri içinde gelişmekte olan piyasalara öz kaynak yatırımları binde 2 ile yüzde 6 arasında değişmektedir. Ancak 1990'lı yıllardan sonra öz kaynak alımları hızlı bir artış göstererek 1989–1992 döneminde Dünya Bankası verilerine göre 4,5 milyar dolar değerinde gerçekleşmiştir. Bu gelişmekte olan ülkelerin toplam özelleştirme gelirinin %8,5'ini ve özelleştirme işlemlerinden sağlanan toplam döviz akımlarınınsa %28'ini oluşturmuştur (Aslan, 1997:15).

Gelişmekte olan ülkelere yönelik doğrudan yabancı yatırım akımlarına bakıldığında ise; dünyadaki toplam doğrudan yabancı yatırım akımlarından aldıkları pay 1970–1990 arasında ortalama %24, 1990–2006 dönemindeyse %30 civarındadır. Gelişmekte olan ülkelerin GSMH' larının içindeki pay 1990 yıllardan itibaren hızla artığı ve 1999 yılından sonra istikrarlı bir yükseliş yaşadıkları görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler açısından dikkat çekici bir diğer nokta; GSMH'nın içindeki payın dünya ortalamasının sürekli üzerinde olmasıdır. Ancak son yıllarda bu oran, dünya ortalamasına yaklaşarak %27 düzeyinde gerçekleşmiştir.

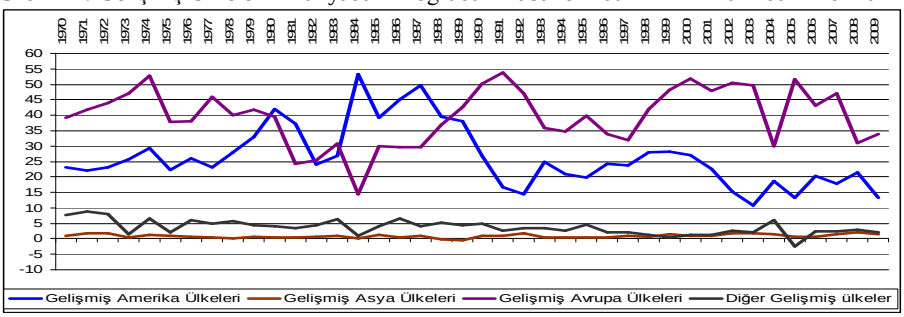
1990–2006 arasında Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin aldıkları pay ise %2 civarındadır. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini de gelişmekte olan ülkeler kapsamında değerlendirdiğimizde, gelişmekte olan ülkelerin payı 1990–2006 arası dönemde ortalama %32 olarak gerçekleşmiştir. Grafik 7'de Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin çektiği doğrudan yabancı yatırımlara GSMH'sının yüzdesi olarak baktığımızda ise, 1990 yıllardaki liberalleşme ve serbest piyasa ekonomisine geçiş süreciyle birlikte hızla artmıştır. Bu oranda gelişmiş ülkeleri 1999 yılında yakalamıştır. 2001'de dünya ortalamasını ve 2005'de ise gelişmekte olan ülkeler ortalamasını geçerek %30 seviyesine ulaşmıştır.

Son yıllarda gelişmekte olan ülkelere yapılan yabancı sermaye yatırımlarında önemli bir artış görülmektedir. 1980'li yılların ve 1990'lı yılların başlarında yaşanan küresel durgunluk döneminde bu tür yatırımlarda nispi bir azalma görülmesine rağmen, 1990 yılların ortalarından itibaren yabancı sermaye yatırımları yeniden hızlı bir artış sürecine girmiştir. Bu artış trendine rağmen, gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımların büyük bir kısmı birkaç ülkede yoğunlaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere yönelik doğrudan yabancı yatırımların %65'i Asya (özellikle Uzak Doğu), %32'si Latin Amerika ve Karayipler'e ve %3' ü ise Afrika ülkelerine yapılmaktadır. Kıtalararası eşitsizliğin dışında bu tür yatırımların büyük bir çoğunluğu Latin Amerika'da Brezilya, Arjantin, Şili ve Meksika, Uzak Doğu'da ise Çin Halk Cumhuriyeti, Güney Kore, Tayvan gibi ülkeler arasında bölüşülmektedir. 1980'lerde bu ülkelere giren yatırımların yaklaşık %10'u yalnızca Meksika'ya yapılırken 1990'lı yılların ortalarında Çin Halk Cumhuriyeti, Uzak Doğuya yapılan yatırımların %58'sini kendine çekmeyi başarmıştır.

Diğer bir açıdan, gelişmekte olan ülkelere giren yatırımların büyük bir çoğunluğu (yaklaşık olarak %78'i) sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Japonya ve Avrupa Birliği ülkeleri tarafından yapılmaktadır.

Son yıllardaki gelişmelere bakıldığında dünyada gerçekleşen toplam doğrudan yabancı yatırımlarının büyük bir çoğunluğunu gelişmiş batı Avrupa ülkelerinin çektiği görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin kendi içerisindeki coğrafi dağılımına göre, dünyadaki doğrudan yabancı yatırım akımlarında gelişmiş ülkelerin 1970–1980 arasında, ortalama %67 olan payının %42'sinin gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. 1980–1990 döneminde gelişmiş ülkelerin payı %74'e kadar yükselirken, gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinin payı %30'a gerilemiştir.

Grafik 7: Gelişmiş Ülkelerin Dünyadaki Doğrudan Yabancı Yatırım Akımlarından Aldıkları Payın Coğrafi Dağılımı

Kaynak: UNCTAD,http://www.unctad.org

1990'dan 2006'ya kadar olan dönemde ise gelişmiş ülkelerin toplam doğrudan yabancı yatırımlardan aldıkları pay yaklaşık %68 seviyesine gerilemiş, Batı Avrupa ülkelerinin payı %42 düzeyine yükselmiştir.

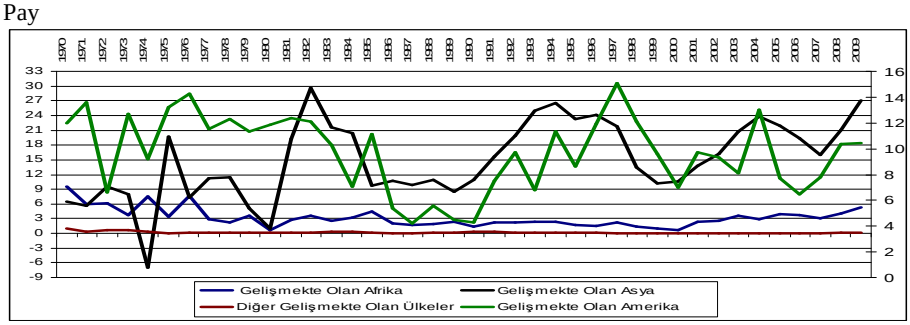
Gelişmiş ülkeler içerisinde Kuzey Amerika ülkelerinin durumu incelendiğinde ise; dünyadaki doğrudan yabancı yatırım akımlarında gelişmiş ülkelerin 1970–1980 arasında ortalama %67 olan payının %25'ini Kuzey Amerika ülkelerinin oluşturduğu görülmektedir. 1980–1990 döneminde gelişmiş ülkelerin payı %74'e kadar yükselirken, Kuzey Amerika ülkelerinin payı da %13 artarak %38 olarak gerçekleşmiştir. 1990–2006 dönemde ise gelişmiş ülkelerin toplam doğrudan yabancı yatırımlardan aldıkları payın yaklaşık %67 seviyesine gerilemesiyle Kuzey Amerika ülkelerinin payı da %21 seviyesine gerilemiştir. Diğer gelişmiş ülkeler ise, 1970–1980 döneminde %6,5 1980–1990 döneminde %5,3 ve 1990–2006'da %4,9 olarak gerçekleşmiştir. Kuzey Amerika ülkelerinin ise, 1995 yılından sonra dünya doğrudan yabancı yatırım akımlarından aldıkları pay 1998 yılına kadar artış göstermiş, 1998 yılından 2000 yılına kadar %22–28 civarında kalmış, 2000 yılından sonra düşüş trendine girerek 2006 yılında %6,5'e kadar gerilemiştir.

Afrika, Latin Amerika ve Asya-Pasifik Ülkeleri

Dünyadaki toplam doğrudan yabancı yatırımlarda; gelişmekte olan ülkelerin aldıkları pay 1970–1980 arası dönemde ortalama %25 düzeyindedir. Bu oranın %4,8'lik kısmını Afrika ülkeleri oluştururken, %13,8'lik kısmını Latin Amerika ülkeleri ve %7,7'lik kısmını ise, Asya ve Pasifik ülkeleri oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin yabancı yatırım akımlarından aldıkları pay 1980–1990 arasında ortalama %25,8 düzeyindedir. Bu oranın %1,7'lik kısmını Afrika ülkeleri çekerken, % 9,4'lük kısmını Latin Amerika ülkeleri ve %13,9'luk kısmını ise, Asya ve Pasifik ülkeleri oluşturmaktadır. 1990–2006 arasındaki dönemde ise; gelişmekte olan ülkelerin dünyadan aldıkları pay %30 civarındadır. Bu dönemde, %1,7'lik payı Afrika ülkeleri alırken, %10'luk kısmını Latin Amerika ülkeleri ve %18'ini ise Asya ve Pasifik ülkelerini kendisine çekmeyi başarmıştır. Asya ve Pasifik ülkelerinin gelişmekte olan ülkeler içindeki payı 1990'lı yıllardan sonra hızlı bir artış göstermiş 1996 yılından sonraki düşüş trendine rağmen 2000 yılından sonra yeniden artış trendine girmiştir.

Özellikle bazı Asya ve Latin Amerika ülkelerine yönelik sermaye akımlarındaki artışlar, dış rezervlerde de önemli artışlara yol açmaktadır. Böylece finansal kısıtlama (kapalı ekonomi) yıllarından sonra bu ülkelerde yatırım ve büyüme potansiyelleri de artmıştır. Ancak, bu sermaye akımları yüksek volatiliteli (geri dönme riski yüksek) olduğunda, bazı finansal sorunlara yol açmaktadır (Neumann ve diğerleri, 2006:488–489). Büyük ve ani sermaye çıkışları önemli makroekonomik istikrarasızlıklar yaratabilmekte ya da var olan sorunları arttırabilmektedir. Özellikle yükselen piyasa ekonomileri için; hızlı tüketim harcamaları artışı, artan ya da kronikleşen enflasyon, aşırı değerlenen döviz kuru ve artan cari hesap açıkları gibi sorunları gündeme getirebilir (Aslan, 1997:13).

Grafik 8: Afrika, Latin Amerika ve Asya-Pasifik Ülkelerinin Dünyadaki Doğrudan Yabancı Yatırım Akımlarından Aldıkları Pay

Kaynak: UNCTAD,http://www.unctad.org

Dünyadaki doğrudan yabancı yatırımlar açısından 2006 yılı, 2000 yılındaki rekor seviyeye en çok yaklaşan yıl olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin de uluslararası yatırımlarda kaynak ülke konumunu geliştirmeleri ve bu dönemde satın alma ve

birleşmelerin yoğunluğu, 2006 yılının önemli karakteristiklerindendir. Bölgesel olarak bakıldığında AB–27 ülkeleri, 2006 yılında toplam doğrudan yabancı yatırım girişlerinin %45'ini çekmiştir. AB'ye yeni üye olan 10 ülkedeki doğrudan yabancı yatırım girişlerindeki artışın, AB'nin genelindeki artışının altında kaldığı gözlenmektedir. Birliğe üyelik süreciyle beklenen doğrudan yabancı yatırım artışı, bu ülkeler için çok da fazla geçerli olmamıştır. Birliğin yeni üyelere sağladığı; risklerdeki azalma, ticaretin serbestleşmesi, Euro kullanımına geçilmesi ve yapısal fonlar, bu ülkelerin yatırımları çekmesi yönünde teşvik edici olmuştur. Ancak üyelik sonrasında yaşanan reformlardaki gevşeme, kur ve işgücü maliyetlerindeki yukarı doğru hareket, bazı özel teşviklerin kaldırılması ve bazı AB uygulamalarının firmalar üzerine getirdiği yeni yükler bu ülkeler için dezavantajlar da yaratmıştır (YASED, 13.12.2007).

Asya ve Pasifik ülkeleri ise, gelişmiş ülkeler içerisindeki payını %59'dan %63'e çıkararak, uluslararası yatırımlar için cazibesini korumuştur. Çin, Hong-Kong ve Singapur, doğrudan yabancı yatırımları çekmede önde gelen ülkeler olmuşlardır. Diğer taraftan petrol zengini bazı Afrika ülkelerinde küçük artışlar görülürken, Latin Amerika'da Meksika ve Brezilya en fazla doğrudan yabancı yatırımı çeken ülkeler olmasına rağmen, bölgede genel olarak bir durgunluk yaşanmıştır.

Uluslararası Birleşme ve Devralmalar

Uzun yıllardır sınırötesi birleşme ve devralmalar yurtdışına yayılmanın en önemli stratejisi olarak görülmüştür. Teknolojik gelişme ve küreselleşme nedeniyle bu faaliyetler son 20 yılda ciddi artışlar göstermiştir. 1990'lardaki hızlı artış 2000'lerde sermaye piyasalarında ve finanasal piyasalardaki liberalizasyon ile zirve çıkmıştır. 2001, 2002 ve 2003 yıllarında önemli bir düşüş yaşanmasına rağmen 2003 yılından sonra dünyadaki yeni gelişmelerle birlikte, yeniden yükseliş trendine girmiştir. 2006 yılında ise 2000'li yıllardaki seviyelerini yeniden yakalamıştır. Geleneksel olarak gelişmiş ülkeler ve özelde ise, AB–15 Avrupa Birliği'nin gelişmiş ülkeleri ve ABD, birleşme ve devralmalar için en büyük hedef ülkeler ve aynı zamanda da kaynak ülkeler olmuşlardır. 2003- 2005 yılları sınırötesi birleşme ve devralmaların %85'ini yani yaklaşık 465 milyar dolarını gelişmiş ülkeler yapmışlardır. Bunlardan %47'sini AB–15 ülkeleri, %23'ünü de ABD firmaları gerçekleştirmiştir (Coeurdacier ve diğerleri, 2009: 7).

2000 yılından sonra doğrudan yabancı yatırımların yüksek seviyelerde gerçekleşmesinde sınır ötesi birleşme ve devralmaların önemli bir rolü olmuştur. Her ne kadar 2000 yılından 2003'e kadar sınırötesi birleşme ve devralmalarda belirgin bir düşüş yaşansa da; 2006 yılında birleşme ve devralmaların sayısı 215'e çıkmıştır. 2007 yılında 1 milyar doların üzerinde olan toplam 300 sınır ötesi birleşme ve devralma gerçekleşmiş ve bu dönemdeki toplam doğrudan yabancı yatırımların yaklaşık olarak %78'i bu yolla gerçekleşmiştir.

Sektörel olarak bakıldığında ise 2005 yılında birleşme ve devralmaların %55'i, 2006 yılında ise %70'i hizmet sektöründe gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde birleşme ve devralmaların ana özelliklerinden biri yabancı şirketlerin alıcı olarak göründüğü sınırötesi birleşme ve devralmaların yüksek oluşum oranıdır. 1990'ların 2. yarısında dünya çapında sınırötesi birleşme ve devralmalarda patlama görülmektedir.

Tablo 3: Sınırötesi Birleşme ve Devralma (1 Milyar Dolar ve Üzeri Değerdeki Anlaşmalar)

Yıl	Anlaşma Sayısı	Toplam Birleşme ve Devralma Sayısındaki Pay %	Değer Milyon Dolar	Toplam Değerdeki Pay
1987	19	1,60	39,1	40,1
1988	24	1,30	53,2	38,7
1989	31	1,10	68,2	40,8
1990	48	1,40	83,7	41,7
1991	13	0,30	31,5	27,0
1992	12	0,30	23,8	21,0
1993	18	0,50	37,7	30,5
1994	36	0,80	72,6	42,5
1995	44	0,80	97,1	41,9
1996	48	0,80	100,2	37,9
1997	73	1,10	146,2	39,4
1998	111	1,40	408,8	59,0
1999	137	1,50	578,4	64,0
2000	207	2,10	999,0	74,0
2001	137	1,70	451,0	61,7
2002	105	1,60	265,7	55,0
2003	78	1,20	184,2	44,8
2004	111	1,50	291,3	51,5
2005	182	2,10	569,4	61,3
2006	215	2,40	711,2	63,6
2007	300	3,00	1.161,00	70,9

Kaynak: WIR (2008), "Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge" UNCTAD, s.7.

Dünyada sınırötesi birleşme ve devralma işlemleri 2000'de 1,1 trilyon dolara ulaşmış olup, 1988 yılından sonra 36% yıllık büyüme göstermiştir. Sınırötesi birleşme ve devralmaların büyük bölümü gelişmiş ülkelerde yapılmıştır (2000'de 92%). Buralarda sınırötesi birleşme ve devralmaların pazar büyümesi, gelişmekte olan ülkelerdekinden (30%) daha yoğundur (yıllık 37%). Gelişmekte olan ülkeler arasında 13 ekonomi, 1988 ve 2000 arasında sınırötesi birleşme ve devralmaların kümülatif sonuçlarının 75% ini oluştururken, en büyük 4 Latin Amerika ekonomisi 48% ini ve Asyalı 9 ekonomi ise 27% sini oluşturmuştur. Özellikle Arjantin ve Brezilya, daha çok finans hizmetleri, telekomünikasyon ve elektrik hizmetleri alanlarındaki başarılı özelleştirmeleri ile 1997'den itibaren büyük sınırötesi birleşme ve devralma hedefleri olarak ortaya çıkmıştır.

Asya'da Kore ve Tayland'da 1998–2000 döneminde sahiplik yapısı reformuna eşlik eden kriz sonrası şirket yeniden yapılandırılmasının bir etkisi olarak, önemli miktarda sınırötesi birleşme ve devralmalar gerçekleşmiştir. Latin Amerika ülkeleri 1998–2000 arasında oldukça yüksek sınırötesi birleşme ve devralma büyümesi (38%) kaydederken Doğu Asya'daki büyüme daha yavaş olmuştur (27%). Latin Amerika ülkeleri alıcı olarak çekingen kalmışlarsa da, son yıllarda Arjantin ve Brezilya'da MERCOSUR bölgesel bloğunun yürürlüğe girmesinden dolayı bir artış gözlemlenmiştir. Ayrıca, Meksika şirketlerinin alıcı olarak artış sergilemesi NAFTA'ya bağlanmalıdır. Asya'da Hong Kong'un bölgesel finans merkezi olarak göze çarpan pozisyonunun yanı sıra Singapur, geçen yıllarda özellikle bilgi teknolojisi alanında aktif bir satın alıcı olarak ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı, gelişmekte olan ülkelerin şirketleri tarafından edinimler, bölgesel entegrasyon projeleriyle ilişkilendirilebilir. Gelişmekte olan ülkelerdeki sınırötesi birleşme ve devralmalardaki artış daha çok kamu finans yapılandırması ya da kitlesel özel sektör iflasının engellenmesi gibi makroekonomik yönetimle alakalı olan düzenleyici çerçevedeki değişiklikler ile ilişkilidir. Makro ekonomi çok önemli olmasına rağmen mikro çapta ortaya çıkan bir siyasi endişe şudur: dış etkiler (yabancı şirketlerin girişi) lokal şirket yönetiminde ve üretim yapısında modernleşme ve reforma sebep olacağı kesin olan sınırötesi birleşme ve devralmaları ortaya çıkartabilir. Bu yüzden, 1991'den itibaren dünya çapında doğrudan yabancı yatırım yanlısı eğilim sürekli artmıştır.

Yatırım rejimlerinde değişiklik yapan ülkelerin sayısı 1991'de 35 iken bu sayı, 2000 de 69'a çıkmıştır. Bu da şu anlama gelir ki 2000'de dünya çapında 147 ülke lokal zeminde yabancı firmaların işlemlerini geliştirecek önlemler benimsemiştir. Bu bağlamda iki farklı tipte işlem olmuştur: özelleştirme ve özel işlemler. Özelleştirmenin zayıflamış kamu finansı için bir çözüm olduğu iddia edilmektedir ve geçmişte hükümetlerin ağır borç altında olduğu ve üretici değerlerin yoğunlukla kamu sektörü tarafından geliştirildiği Latin Amerika ülkelerinde daha yaygın görülür. Mortimore'a (2000) göre, 1995–1998 arasında Latin Amerika'ya doğrudan yabancı yatırım girişinin yarısından fazlası telekomünikasyon ve elektrik şirketi gibi önceden kamuya ait hizmetlerin özelleştirilmesiyle gerçekleşmiştir. Yatırımcılar için bu, önemli bir fırsattır: kamu sektörünün varlıklarını satın almak, özellikle iflas eşiğindeki kuruluşların tasfiye satışları durumunda yeni işletme kurmaktan daha ucuzdur (Ferraz ve Hamaguchi, 2002:390–391).

Global Ekonomik Kriz ve Doğrudan Yabancı Yatırımlara Etkisi

UNCTAD tarafından yayınlanan 2009 yılı Dünya Yatırım Raporu'nun ana mesajında 2008 yılında doğrudan yabancı yatırımların küresel trendinin mali ve ekonomik krizden ciddi şekilde etkilendiği ve gelişmekte olan ülkeler ile yükselen piyasa ekonomilerinin bu akımlardan aldığı artan pay nedeniyle doğrudan yabancı yatırımların global trendinin değiştiği vurgulanmıştır. Aynı raporda küresel krizin doğrudan yabancı yatırım bileşenleri (öz sermaye, yeniden yatırımda kullanılan kazançlar ve şirket içi krediler) ve türleri üzerinde de bir etkisi olduğu belirtilmiştir. Diğer bir tehlike, hedef ülkeler ve ev sahibi ülkelerin krizle başa çıkmak için yatırım ve uluslararası ticaret üzerindeki politika değişiklikleri ve krizlerin saldırılarına karşı kendi ekonomilerini korumaları "dilenci komşu politikaları" sonucunu doğurabilir, korumacı yatırımları içeren ve haksız teşvikler veya elde tutulan yatırımlar, dünya ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki yaratabilir.

2007 yılında doğrudan yabancı yatırımların global akışları önceki rekor düzeyi olan 2000 yılındaki seviyesini aşarak tarihi bir zirveye ulaşmıştır. Ancak, 2007 ve 2008 arasında dünya doğrudan yabancı yatırım akışı yüzde %14'lük bir düşüş yaşamıştır. Gelişmiş ülke doğrudan yabancı yatırımlarında bu dönemde yüzde %29'luk bir düşüş yaşanmışken, gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomileri sırasıyla %37 ve yüzde %17'lik bir artış kaydetmiştir.

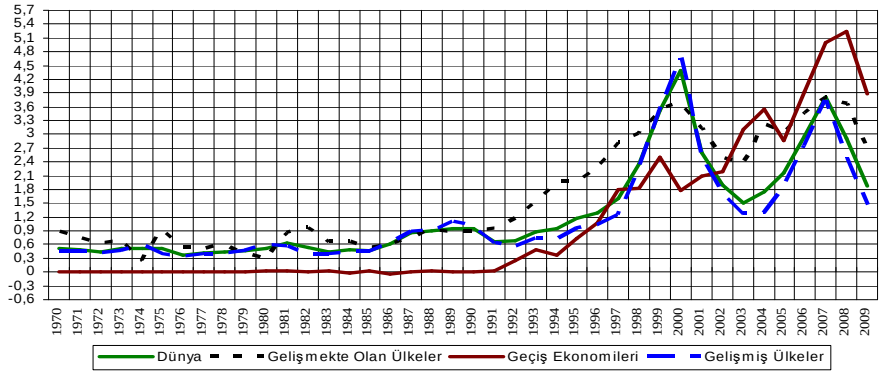
2008 yılındaki doğrudan yabancı yatırım genişlemesinden aslında gelişmekte olan kıtalar ve bölgeler yararlandı. Afrika'da bu yükseliş % 27, Güney-Doğu %17, Batı Asya %16 ve Latin Amerika %13 olarak gerçekleşmiştir. Hatta çoğu zaman ihmal edilen gelişmekte olan ülkeler, 2007 yılına göre 2008 yılında 33 miyar dolar daha fazla doğrudan yabancı yatırım almıştır. 2008 yılında gelişmiş ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlarındaki düşüş çeşitli faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu faktörler krizin yol açtığı azalan kurum kazançları, düşen hisse senedi fiyatları, daha az mal ve hizmet talebi ve düşük kapasiteyi daha pahalı kredi koşullarıyla finanse etmek olarak sıralanabilir.

Doğrudan yabancı yatırım akımlarının çoğu gelişmiş ülkelerin kendi aralarında olduğu için gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerindeki iyileşme bu düşüşü telafi edecek kadar olmamıştır. Ayrıca, gelişmiş ülkeler arasındaki ve dünya ekonomisindeki yatırım bağları yükselen ekonomilerin çoğunluğundan daha yoğun olduğu gerçeği de vardır. Aynı zamanda gelişmiş ülke grupları arasındaki doğrudan yabancı yatırım akımları en çok birleşme ve satınalmalar şeklinde gerçekleşmektedir ve mevcut kriz döneminde en fazla etkilenen doğrudan yabancı yatırım türleri de bunlar olmuştur (Beule ve Bulcke 2010: 3–5).

2007 ile karşılaştırıldığında birleşme ve devralmaların sayı olarak %21, değer olarak da %31 düşmüştür. Greenfield yatırımları da 2008 yılının son çeyreğinden itibaren sıkıntılı bir sürece girmiştir. Ancak bu sadece yeni yatırımların ertelenmesi yada durdurulması şeklinde gerçekleşmiştir. UNCTAD tarafından "global doğrudan yabancı yatırım trendi kriz

nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin lehine yeniden çizilmekte olduğu" iddiası 1999–2001 ve 2007–2008 yılları arasında üç ülke grubunun payının karşılaştırılması temeline dayanır. İlk dönemde gelişmiş ülkeler %78 ile dörtte üçlük kısmı temsil ederken ikinci dönemde ise ortalama %63 ile üçte ikilik kısmı temsil etmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin payı bu iki dönem arasında üçte biri (%21) seviyesinden yaklaşık beşte biri (% 31) seviyesine yükselmiştir. Toplam hacmi hala düşük olmasına rağmen %1 ila %6 arasında artış gerçekleştiren geçiş ekonomilerindeki göreli artış dikkate değerdir.

Grafik 8: Global Ekonomik Krizin Doğrudan Yabancı Yatırım Akımları Üzerindeki Etkisi GDP'nin Yüzdesi (1970–2010)

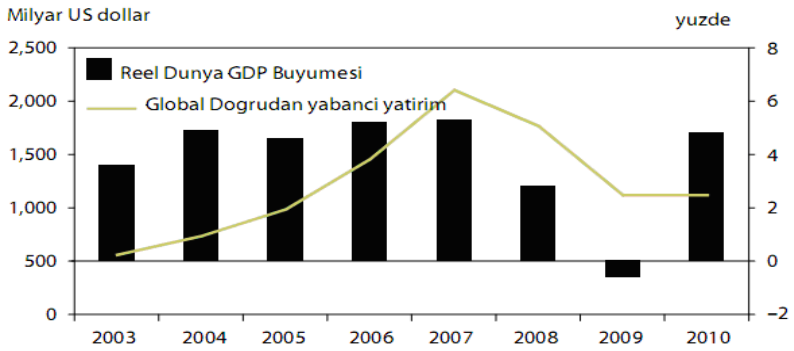
Kaynak: UNCTAD,http://www.unctad.org

Gelişmekte olan dünyanın bu başarısının önemli bir nedeni olarak adlandırılan gelişmekte olan piyasalardan dışa doğru doğrudan yabancı yatırımlardaki artış nedeniyle ve BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) ülkelerinin çokuluslu şirketleri tarafından yapılan Güney-Güney doğrudan yabancı yatırımlarının genişlemesi gösterilebilir (Beule ve Bulcke 2010: 3–5).

Doğrudan yabancı yatırım çıkışlarından gelişmekte olan ülkelerin aldığı pay 2007 yılında yüzde %13 den 2008 yılında %16 ya yükselerek en yüksek seviyesinde gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin göreceli genişlemesi BRIC ve diğer gelişmekte olan ekonomiler arasındaki doğrudan yabancı yatırım artışı nedeniyle mümkün olmuştur.

Amerika'da patlak veren 2007 kredi krizi karşılaştırmasında Reinhard ve Rogoff (2008) gelişmiş ülkelerde 18 banka merkezli finansal kriz üzerine tarihi verileri toplamışlardır. Yaşanmakta olan krizden farklı olarak, bunların birkaçı kısmen küçük sorunlardır. Bu nedenle "beş büyük" sistemik finansal kriz olarak nitelendirilen – ki bunların hepsi yıllarca ekonomik performansta büyük düşüşlere yol açmışlardır- İspanya (1977), Norveç (1987), Finlandiya (1991), İsveç (1991), ve Japonya (1992) krizleridir. İncelenen bu krizler gelişmiş ülkelerde olduğundan çıkışlar üzerindeki etkisi, doğrudan yabancı yatırımlarda yaşanmakta olan kötü gidiş için aydınlatıcı olabilir. Global GSMH'nin 2009'da reel GSMH büyüme ortalaması kriz döneminde negatife döndüğünde, doğrudan yabancı yatırım çıkışları yaşanmakta olan kriz boyunca neredeyse %60 civarında düşmüştür (Poulsen ve Hufbauer, 2011, s.15).

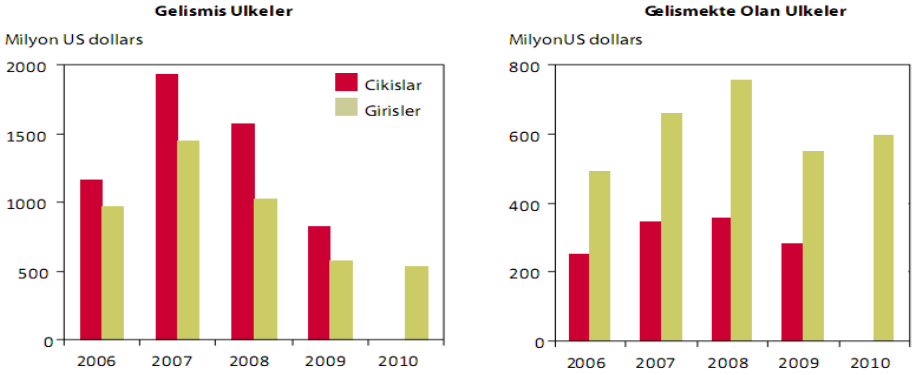
Grafik 9: Global Ekonomik Krizin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi

Kaynak: Lauge Skovgaard Poulsen ve Gary Clyde Hufbauer, 2011, s.15

Mevcut 2010 rakamları gelişmiş ülke doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının yaşanmakta olan kriz dönemi içerisinde iki yıldır daralmakta olduğunu göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırım çıkışları bireysel ülke krizlerinin başlangıcından 3 yıl sonra kriz öncesi seviyelerine geri dönerken, doğrudan yabancı yatırım göstergelerindeki mevcut durum devam eden kötüye gidiş, yaşanmakta olan krizden çıkışın daha uzun sürebileceğini göstermektedir.

Grafik 10: Global Ekonomik Krizin Doğrudan Yabancı Yatırım Akımları Üzerindeki Etkisi

Kaynak: Lauge Skovgaard Poulsen ve Gary Clyde Hufbauer, 2011, s.16

1990'lar ve 2000'lerin başlarındaki yükselen piyasalarda yaşanan krizlere kıyasla yaşanmakta olan krizde yükselen piyasa ekonomilerinden çıkan doğrudan yabancı yatırımların daha esnek olduğu görülmektedir. Daha önceki bireysel ülke krizleriyle kıyaslandığında yaşanmakta olan krizin 2007'den itibaren yükselen piyasaların doğrudan yabancı yatırım çıkışları üzerindeki etkisi %20 azalmadan daha fazladır.

Doğrudan yabancı yatırım akımlarında kaynak ülkeler olarak artan rollerine rağmen yükselen piyasa ekonomileri halen öncelikli sermaye ithalatçılarıdır. Bu gün olduğu gibi yükselen ekonomiler kendi ekonomik krizlerinde ve sonrasında doğrudan yabancı yatırım girişlerinde önemli düşüşlerle karşılaşmışlardır. Örneğin; 2001 Arjantin Krizinden sonra doğrudan yabancı yatırım girişleri 1990'ların başlarındaki seviyelerine düşmüştür. Buna rağmen gelişmiş ülke krizlerinde de olduğu gibi yükselen piyasa ekonomilerine yönelik sermaye girişleri kriz dönemlerinde ve sonrasında tamamen istikrarlı hale gelmiş veya artmıştır. Liberal doğrudan yabancı yatırım politikaları tarafından da istikrarlılık sıklıkla desteklenmiştir. Örneğin Meksika 1990'ların ortasındaki krizi takiben ekonomisinin önemli sektörlerini ve NAFTA sorumluluklarını liberallleştirmiştir. Doğu Asya Krizi, etkilenen bir kaç ülkedeki liberal doğrudan yabancı yatırım reformlarının temellerinin atılmasına neden olmuştur. Görüldüğü gibi geçmiş krizler genellikle doğrudan yabancı yatırım korumacılığını teşvik etmek yerine artan liberalleşmeye yol açmışlardır (Poulsen ve Hufbauer, 2011, s.15).

Özetle doğrudan yabancı yatırımların global trendi, 2008 yılında % 14 oranında sınırlı bir daralma ile karşılaşırken, krizin etkileri 2009 yılında daha derinden yansımıştır. UNCTAD'ın verilerine göre, 2009 yılında %39 oranında düşüş ile 1 trilyon dolar civarında global doğrudan yabancı yatırım akışı gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelere ve geçiş ekonomilerine girişlerde 2008 yılında yaklaşık %35 düzeyinde artış görülürken, 6 yıllık kesintisiz büyümenin ardından 2009 yılında bu ülkelere doğrudan yabancı yatırım girişlerinde %39 oranında düşüş görülmüştür. Gelişmiş ülkeler arasında, İngiltere, İsveç, İspanya, ABD ve Japonya'ya doğrudan yabancı yatırım girişlerinde % 50'nin üzerinde düşüş gözlenmiştir. Global sınır ötesi birleşme ve satın alma işlemlerinde 2008 yılında % 35 olan düşüş, 2009 yılında oldukça keskinleşerek % 66 oranında olmuştur. 2010 yılında global uluslararası doğrudan yatırım akışlarında kriz öncesi hacimlere ulaşılması beklenmese de, 2009 yılına göre sınırlı oranda bir toparlanma öngörülmektedir (Erçakar ve Karagöl, 2011, s.9).

Sonuçlar

Uluslararası sermaye akımları gittikleri ülkelerdeki yatırımları arttırarak, büyümeyi hızlandırmaktadır. Ancak bu akımların finansal istikrarsızlıklar yaratabileceği tehlikesi de söz konusu olabilmektedir. Bu her iki durum, uluslararası sermaye akımlarının daha dikkatli bir şekilde incelenesini zorunlu kılmaktadır. Ev sahibi ülkelerin büyüme potansiyeli üzerinde doğrudan yabancı yatırımların en belirgin etkisi, ek sermaye sağlamasıdır. Böylece, yabancı fon girişi sayesinde cari tüketimlerinden ödün vermeden yatırım-tasarruf açığının kapatılarak, ülkelerin daha hızlı büyümelerine yardımcı olabilir. Gerçekten de, birçok ekonomik kalkınma teorisinde, daha yüksek bir büyüme potansiyelinin arkasında itici güç olarak, genişleyen bir sermaye tabanı görülmektedir. Yabancı girişim sermayesini kendine çeken ülkeler, dış borç yükü ile ilgili riskleri arttırmadan büyüme potansiyellerini arttırabilirler. Buna ek olarak, yabancı bir çokuluslu şirket tarafından yapılan yatırım, diğer çokuluslu şirketlerin ve yurt içi piyasaya olan yatırım taleplerini de arttırabilir. Dahası, çokuluslu şirketler, ev sahibi ülke temelinde çalışan firmalara göre uluslararası piyasalara erişim konusunda daha başarılıdırlar. Yerel firmalar tarafından çukuluslu şirketlerin yatırımları bir yatırım fırsatı olarak görülürse, tasarruf açığı üzerinde de pozitif bir etki beklenebilir.

Ayrıca, yabancı firmalar, yatırımlarının bir kısmını geri almak için ev sahibi ülkede hisse senedi satarak, doğrudan yabancı yatırımın yerel borsa gelişimi üzerinde de olumlu bir etkiye sahip olabilir. Ayrıca yabancı yatırımcı, yatırımının bir parçası olarak, yerel bir firmanın mevcut hisse senetlerini satın alma yoluna giderse, hisse senedi piyasalarının likiditesinin artmasına da yardımcı olur. Doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerindeki bir diğer olumlu etkisi, yurt içi firmaların yönetim teknikleri gibi daha verimli teknolojilerle donatılmasını sağlayarak olabilir. Aksi takdirde, gerekli teknoloji ve AR-GE için yerli kaynakları kullanması ya da firma tarafından ithal edilmesi gerekebilir. Yeni büyüme teorileri teknolojik yeniliğin rolü ya da teknolojik iyileşmenin rolü üzerinde daha da fazla yoğunlaşmaktadır – ki bu gelişmekte olan ülkeler için çok daha fazla önemlidir.

Doğrudan yabancı yatırımların en sık belirtilen olumlu yönü diğer sermaye hareketlerine göre daha istikrarlı olmasında yatmaktadır. Örneğin Asya Krizi'nin arından krizi yaşayan ülkelerde doğrudan yabancı yatırım girişlerinde hafif düşüşler yaşanırken, portföy yatırımları ve banka kredilerinde ciddi azalmalar görülmüştür. Doğrudan yabancı yatırımlarım akımlarının düşük volatiliteye sahip olduğu, birçok ampirik çalışma tarafından onaylanmıştır. Sermaye akımlarının volatiliteye göre yüksekten düşüğe doğru sıralandığında, aşağıdaki şu kaba sıralama ortaya çıkacaktır. Banka kredileri en yüksek volatiliteye sahip iken, bunu portföy yatırımları izlemektedir. Resmi akımların volatilitesi daha düşük iken, en düşük volatiliteye sahip olan sermaye akımları doğrudan yabancı yatırımlardır. Gelişmekte olan ülkeler için resmi akımların önemi azalmaya devam ederken; doğrudan yabancı yatırımlar bu nedenle bu ülkeler için en kararlı sermaye girişini temsil etmektedir. Sonuç olarak, düşük volatilite sergileyen doğrudan yabancı yatırımların diğer sermaye akımlarına göre daha güvenilir finansman sağladığı söylenebilir.

Yüksek volatilitelere sahip yatırımcıların aniden paralarını çekmeye karar vermeleri durumunda, ülkenin ciddi ödemeler dengesi krizleriyle karşılaşmasına neden olur. Ancak doğrudan yabancı yatırım girişleri aynı düzeyde gerçekleşirse, büyük cari açıklar hiç sorun oluşturmayabilir. İstikrarlı bir yapı göstermesinin yanında uzun vadeli bir doğaya sahip olmaları, doğrudan yabancı yatırım akımlarının kısa sürede tasfiyesi için büyük maliyetleri gerektirir. Bu nedenle de kısa sürede tasfiye edilemeyen bir özellik içerir. Tipik bir doğrudan yabancı yatırımın likiditesi, onun büyüklüğü ile sınırlı olma eğilimindedir. Uzun vadeli firmaya özgü strateji içindeki rolü; portföy yatırımlarına göre bir alıcı bulmak daha yüksek araştırma maliyetlidir. Bu nedenle de anında satışı portföy yatırımlarınkinden daha zordur. Gelişmekte olan ülkelerden elde edilen gelirlerin yeniden yatırıma aktarılması ampirik olarak elde edilen bulgulardandır. Bu da doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan piyasalar için başka bir istikrar arttırıcı yönünü oluşturmaktadır. Ayrıca çokuluslu şirketlere bağlı olarak faaliyet gösteren yerel firmalar, uluslararası finans piyasalarına daha iyi erişim imkânına da sahip olacaklardır. Finansal türbülansın arttığı dönemlerde söz konusu pazarlardan daha fazla yararlanma imkânı vererek ekonomik sıkıntının genel düzeyini azaltabilir. Ancak, doğrudan yabancı yatırımın bazı özellikleri tüm bu olumlu özellikleri üzerine bazı gölgeler düşürebilir. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımların riskleri ve getirilerinin birlikte düşünülmesi gerekir.

Kaynakça

AÇIKALIN Sezgin ve ÜNAL Seyfettin (2008), Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları: Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi, **Ekin Kitabevi.**

AKDİŞ Muhammet (1988), "Dünya'da ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler", İnceleme Yarışması Mansiyon, Dünya'da ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler, İstanbul, YASED Yayınları No:33. ss.61–90.

AKMAN Vedat (1999), Gelecek Yüzyılın Gündemi: Yeni Oyunun Yeni Kuralları, Globalleşen Sermayenin 21. Yüzyıl Planı, **Rota Yayınları.**

ARIKAN Deniz (2006), Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, **Arıkan Yayınevi,** İstanbul.

ASLAN Nurdan (1997), Uluslararası Özel Sermaye Akımları: Portföy Yatırımları ve Sıcak Para Hareketleri, **Türkmen Kitabevi,** İstanbul.

BATMAZ Nihat, TUNCA Halil (2005), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye 1923-2003 , **Beta Basım Yayım ve Dağıtım A Ş.**, Dstanbul.

BEULE Filip De ve BULCKE Daniël Van Den (2010), "The Global Crisis, Foreign Direct Investment and China: Developments and Implications", BICCS Asia Paper, Vol. 5 (6), ss.1-31

COEURDACIER Nicolas, SANTIS Roberto A. De, AVIAT Antonin (2009), "Cross - Border Mergers and Acquisitions Financial and institutional Forces", European Central Bank, Working Paper Series, Number: 1018, March, ss.1–54

CÖMERT Faruk (1998): "Yabancı Sermayenin Dünü, Bugünü ve Geleceği", Hazine Dergisi, Sayı: 12, ss. 1–15.

DAS Dilip K. (2004), Financial Globalization and Emerging Market Economies, **Routledge Studies in the Modern World Economy.**

DUNNİNG, J., KIM, C. ve PARK, D. (2008), "Old Wine in New Bottles: a Comparison of Emerging Market TNCs Today and Developed Country TNCs Thirty Years Ago", **In: Sauvant, K. (2008), The Rise of Transnational Corporations from Emerging Markets: Threat or Opportunity?**

DEUTSCHE BUNDESBANK (2003), "The Role of FDI in Emerging Market Economies Compared to Other Forms of Financing: Past Developments and Implications for Financial Stability", Deutsche Bundesbank Paper, ss.1–19.

ERÇAKAR M. Emin ve KARAGÖL Erdal Tanas (2011), "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar", Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Ocak 2011,ss.1–32

FERRAZ Joao Carlos, HAMAGUCHI Nobuaki (2002), "Introduction: M&A and Privatization in Developing Countries, Changing Ownership Structure and Its Impact on Economic Performance", The Developing Economies, Volume: 4, Number: 4, December, ss.383–399.

GÜRAK Hasan (2003), "Küreselleşme Nereye Götürüyor?", Verimlilik Dergisi, MPM, 2003/2, ss.1–22.

KRUEGER Anne (2002), “The Evolution of Emerging Market Capital Flows: Why We Need to Look Again at Sovereign Debt Restructuring”, International Monetary Fund, Economics Society Dinner, Melbourne, Australia, January 21.

MİNİBAŞ Türkel (2000): “Üçüncü Millenium ve Sermayenin Değişen Kimliği”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, Prof.Dr. Yüksel Ülken’e Armağan, İstanbul, ss.249–254.

NEUMANN Rebecca M., PENL Ron ve TANKU Altin (2006), “Volatility of Capital Flows and Financial Liberalization: Do Specific Flows Respond Differently?”, International Review of Economics & Finance, Elsevier, vol. 18(3), ss. 488–501,

ÖZTÜRK Lütfü (2004), “Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış”, Akdeniz İİBF Dergisi, Sayı:7, ss.110–128.

PETRAS James ve WELTMEYER Henry (2000): “Bin Yılın Sonunda Latin Amerika”, A.Başer Kafaoğlu (der-çev), 2000’li Yıllara Girerken Kapitalizm, **Kaynak Yayınları,** İstanbul.

POULSEN Lauge Skovgaard ve HUFBAUER Gary Clyde (2011), “Foreign Direct Investment in Times of Crisiss”, Peterson Institute for International Economics, Working Paper, WP:11–3, ss.1–19.

SIM, A.B. ve J.R. PANDIAN (2003). “Emerging Asian MNEs and their internationalization strategies: case study evidence on Taiwanese and Singaporean firms,” Asia Pacific Journal of Management, 20, ss. 27–50.

UNCTAD, http://www.unctad.org/en/docs/wir2007_en.pdf

UNCTAD, Handbook of Statistics, http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=1890

UYSAL Doğan (2003), Küreselleşme ve Gelişmekte Olan Ülkeler, M.Akif Çukurçayır (der), Küresel Sistemde Siyaset-Yönetim, Ekonomi, Konya, **Çizgi Kitabevi.**

YASED, (13.12.2007), http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Yayinlar/Documents/

YAŞAR Ercan, ÇINAR İ.Tuğrul ve ÖZÇELİK Özer (2006), “Küreselleşme Ekseninde Doğrudan Yabancı Yatırımların Teorik Evrimi”, Polis ve Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:4, Cilt:4, Sayı:1. ss.95–113.

WIR (2008), “Transnational Corporations, Extractive Industries and Development”

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİN UNSURLARI İLE İŞLETME PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ

Sevda SEVİMLER[1], Cengiz DURAN[2], Aysel ÇETİNDERE[3]

Özet: Bu çalışmada Toplam Kalite Yönetiminin unsurlarıyla işletme performansı arasındaki ilişki ampirik olarak incelenmiştir. Araştırmada hipotezleri test etmede basit ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Analizin sonucuna göre 0,05 anlamlılık seviyesinde performansı en fazla etkileyen Toplam Kalite Yönetimi unsurlarının büyükten küçüğe doğru; eğitim, sürekli iyileştirme, liderlik, iç müşteri ve dış müşteri şeklinde sıralandığı görülmüştür. Çoklu regresyon analizinde sadece dış müşterinin iç müşteriden daha fazla performansı etkilediği bulgulanmıştır. Elde edilen bulgular literatürü destekler niteliktedir. İşletmede verilen uygun bir eğitim ile literatür de vurgulandığı gibi; sürekli iyileştirme, liderlik, iç müşteri ve dış müşteri ile ilgili konularda alt yapının kurulmasını sağlayacaktır. Bu nedenle verilen eğitimin etkinliği arttıkça TKY'ne ait unsurların etkinliği artacağı için işletme performansını da artacaktır. İşletme performansını artırmak isteyen yöneticilere; özellikle iç ve dış müşteriye, sonra da liderliğe yeterince önem vermeleri gerekliliği belirtilebilir.

Anahtar Kelimeler: Toplam Kalite Yönetimi, eğitim, sürekli iyileştirme, liderlik, iç müşteri ve dış müşteri, performans

ANALYZING THE RELATIONSHIP BETWEEN THE ASPECTS OF TOTAL QUALITY MANAGEMENT AND BUSINESS PERFORMANCE: THE CASE OF ESKIŞEHIR

Abstract: In this research the relationship between the aspects of Total Quality Management and business performance to test hypothesis, simple and multiple regression methods were used. According to the finding the most influential Total Quality Management aspect (at 0.05 significance level) are – from highest to lowest- respectively; education, continuous improvement, leadership, internal and external costumer. Only multiple regression analysis indicated that external costumer influenced performance more than internal costumer did. Our findings supported existing literature. As mentioned in the literature, proper education in organization provides a foundation for continuous improvement, leadership, internal and external costumers. Therefore as the efficiency of education increase lead to an increase in the efficiency of TQM aspects and this to an increase in business performance. Furthermore our findings suggest that managers who improve business performance must give particular importance to internal and external costumers and then leadership.

Keywords: TQM, education, continuous improvement, leadership, internal and external costumer, performance

GİRİŞ

Ülkeler arasında kitle iletişim araçlarının da gücüyle ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda engellerin kalktığı, uluslar arası rekabetin yoğun bir biçimde yaşandığı, çalışma ortamında insanın öne çıkması ve ne istediğini bilen müşterilerin artması işletmelerin mevcut yapılarını yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur. Artık çoğu işletme mevcut yöntemlerle küresel bir pazarda ayakta kalamayacağını anlamış ve köklü bir değişim arayışı içerisine girmiştir. Özellikle de bizim gibi gelişmekte olan ülkelerin kendilerini dış pazarlarda kabul ettirmeleri ve küresel bir pazarda sürekli olarak değişen pazar koşullarında sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağlayabilmeleri açısından bu arayış daha fazla kendini hissettirmektedir. Bu anlamda yeni yönetim yaklaşımlarından en çok dikkat çeken anlayış toplam kalite yönetimi anlayışıdır. Toplam kalite yönetimi yaklaşımı ile işletmelerde tüm çalışanların katılımı, sürekli gelişme, insan kaynaklarının önemi ve müşteri önceliği gibi konular ön plana çıkmaktadır. Toplam kalite yönetimi faaliyetlerinin başarıya ulaşması öncelikle üst yönetimin buna gönülden inanması ve kelimenin tam anlamıyla tutkuyla bağlanması gerekmektedir. Bu şekilde üst yönetim, işletmenin mevcut durumunu analiz ederek toplam kalite yönetimi çalışmalarına hangi noktadan başlayacağına karar verir. Aksi halde toplam kalite yönetimi çalışmalarında sürekliliğin sağlanması anlamında bir sonraki aşamaya geçmede ciddi sıkıntılar yaşanacaktır.

Bu çalışmayla Toplam kalite yönetimine geniş bir perspektiften bakarak, yöneticiler, çalışanlar, müşteriler ve süreçler bağlamında her birinin işletme performansı üzerindeki etkileri ve katkıları irdelenmiştir. Bu anlamda öncelikle Toplam kalite yönetiminin unsurları ortaya konarak bu unsurların her birinin işletme performansı üzerindeki etkileri incelenmiştir.

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİN TEMEL UNSURLARI

Toplam kalite yönetimine etki eden faktörlerin analizini kolaylaştırabilmek ve üzerinde durulması gerekli hususların neler olduğunu belirleyebilmek adına toplam kalite yönetiminin unsurlarını gerek müşteriler gerekse işletmeciler açısından değişik boyutlarıyla ortaya koymak gerekmektedir. Toplam kalite yönetiminin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için gerekli unsurlar şöyle sıralanabilir;

- Müşteri Odaklılık
- Üst Yönetim ve Yöneticilerin Liderliği
- Sürekli Gelişme (Kaizen)
- Eğitim
- Takım Çalışması

[1] Dumlupınar Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Mezunu
[2] Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü.
[3] Öğr. Gör. Balıkesir Üniversitesi, Tekstil Teknolojisi Programı

- Sıfır Hata

a. Müşteri Odaklılık

Bu unsur, mevcut ve gelişmekte olan müşteri gereksinimlerini ve beklentilerini belirlemeyi, etkili müşteri ilişkilerinin yönetimini sağlamayı ve müşteri memnuniyetini nasıl ve ne kadar iyi bir şekilde belirleyeceğimizi ortaya koyar (Samson ve Terziovski, 1999: 396). Klasik yönetim anlayışında üst yönetimin görüş ve düşünceleri doğrultusunda yukarıdan aşağıya doğru inen hiyerarşik yapı içinde işletmeler yönetilmekteyken, yeni anlayışta amaç; müşteri istek, gereksinimleri doğrultusunda işletmelerin tüm birimlerinin yönlendirilmesi, desteklenmesi ve müşteri beklentilerini karşılayarak müşteri tatminine ulaşılması, hatta beklentilerinde ötesine geçip, tam olarak müşteri memnuniyetinin sağlanmasıdır (Kağnıcıoğlu, 2002: 12).
Müşteri odaklı yönetimin uygulanabilmesi için öncelikle tatmin edilmesi gereken müşterinin tanımlanması ve müşterinin ne istediğinin bilinmesi gerekmektedir. Önce kalite anlayışıyla yola çıkan TKY, tatmin edilmesi gereken müşteriyi iç ve dış müşteri şeklinde ikiye ayırır.

a.a. İç Müşteri:

İç müşteri söz konusu mal ve hizmetlerin üretilmesinde doğrudan ve dolaylı olarak katkı sağlayan tüm işletme çalışanlarıdır. İç müşteriyle ilgili olarak iki saptama yapmak yararlı olacaktır. İlki, işletme içerisinde çalışan herkesin işletmeden beklentileri, istek ve ihtiyaçları olacaktır. İkincisi, işletme içerisindeki herkesin birbirini müşteri olarak görmesidir (Bolat, 2000: 28).

Müşteri mutluluğuna giden yol, en başta çalışan memnuniyetinden geçmektedir. Çalışan memnuniyeti denilince, genellikle maddi unsurlar (ücret, işyeri olanakları vb.) anlaşılmaktadır. En az maddi unsurlar kadar çalışanlarla yönetim arasında oluşturulan güven, takdir edilme, yönetime katılma, şeffaflık gibi çalışan memnuniyetinin arttırılmasına yönelik konular da dikkate alınmaya başlamaktadır. (Çelik, 1993: 130). İşgörenlerin gerek maddi gerekse manevi konulardaki beklentileri karşılandıkça yaptıkları işe bağlılıkları artacak ve bu bağlılık işletmeye olumlu yönde katkı sağlayacaktır.

a.b. Dış Müşteri

Dış müşteriler, işletmelerin ürünlerini kalitesine göre seçerek faydalarını maksimum kılmak isteyen kişilerdir. İşletmeler dış müşterileri, dinlemek, istek ve ihtiyaçlarını tam anlayabilmek için pazar araştırmaları yapmalıdırlar. Müşterilerin beklentilerine uygun ürünleri geliştirmek için ar-ge harcamalarına önem vermelidirler. Ayrıca işletmeler mevcut ürünlerinde müşterilerin sesine (ya da isteğine) göre düzeltmeler yapmalı ve ürünlerde sıfır hata düzeyine ulaşarak müşterilerin tatminini en yüksek noktaya taşımalıdırlar (Şimşek, 2000: 53).

Müşteriler ürünleri seçerken o ürüne kendi bakış açılarıyla bir değer atfederler. Ürünün müşteri gözündeki değeri aşağıdaki gibi formüle edilebilir:

Değer= (Ürün Kalitesi+Hizmet Kalitesi) / Alış Fiyatı+Ömür Maliyeti)

Müşteriler ürünleri seçerken ürünün kalitesiyle birlikte maliyetine de bakarlar. Burada müşteriler ürünlerin seçim kararını, kalite ve maliyetin birbirine göre göreceliğine bakarak verirler (Ören, 2002: 31). İşletmeler faaliyetlerini müşterilerden elde ettikleri gelirden karşıladıkları için uzun dönemde hayatta kalmak istiyorlar ise yüksek kaliteli düşük maliyetli ürün ya da ürünler üretmek mecburiyetinde olduklarını bilmelidirler.

b. Üst Yönetim ve Yöneticilerin Liderliği

Toplam kalite "mükemmelliği arayış" veya "sonsuz bir yolculuk" olarak tanımlanırsa, bu yolculukta organizasyon içinde tüm çalışanların izleyeceği, onlara yol gösterecek liderlerin bulunması gereklidir. Takdir edilir ki, mükemmellik arayışı uzun ve zahmetli bir uğraşıdır. Bu uğraşıda çalışanların yollarını kaybetmemeleri, morallerini bozmamaları, cesaretlerini ve şevklerini yitirmemeleri, yıkılmadan kendilerinden beklenen katkıyı yapabilmeleri ancak yönetimin sürekli ve etkin liderliği ile mümkündür. Müşteri istek ve gereksinimlerinin işletmeyi yönlendirmesine izin veren liderler, tüm çalışanların yaptıkları işe karşı stratejik bakış açısı kazanmalarını ve işletmenin var olma sebebini hatırlamalarını sağlamış olurlar. (Duran ve Ece, 2010: 26). Liderler görev, görüş ve değerleri geliştirerek yönetim sisteminin sürekli gelişmesine katkıda bulunurlar, organizasyonda çalışan kişileri harekete geçirirler ve motive ederler. Toplam kalite yönetimine geçiş sürecinde yöneticiler aktif olarak toplam kalite yönetimi felsefesinin liderliğini yapmalı ve toplam kalite yönetimi kültürünün oluşmasını sağlamalıdırlar. Bunun için liderler, birey ve takımların çabalarını gözlemlemeli ve bu çabaları takdir etmelidirler (Evans ve Lindsay, 1993:103). Liderliğin amacı, insanların ve makinelerin performansını artırmak, üretimi çoğaltmak ve aynı zamanda insanların emeklerinden gurur duymalarını sağlamak olmalıdır. Olumsuz şekilde söylenirse, liderliğin amacı, kişilerin hatalarını bulmak ve kaydetmek değil, hataların nedenlerini ortadan kaldırmaktır; insanların daha az çaba sarf ederek daha iyi iş yapmasını sağlamaktır (Akaş, 1998: 206).

c. Sürekli Gelişme (Kaizen)

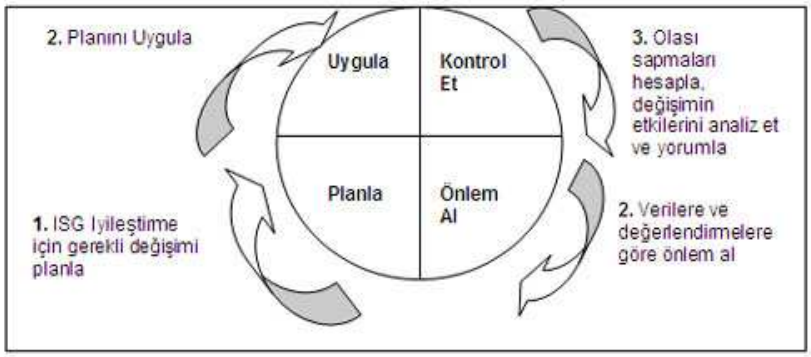
Toplam Kalite Yönetimi'nin en önemli unsurlarından biri olan Sürekli Gelişme Japonca'da "KAİZEN" olarak bilinmektedir. Bu kelimeyi oluşturan KAİ: Değişim, ZEN: İyi, daha iyi anlamına gelmektedir. "KAİZEN" sözcüğü aynı zamanda her geçen

gün sürekli iyiye ya da daha iyiye gitmeyi amaçlayan bir felsefeyi ve yaşam tarzını belirtmektedir. Japonlara göre, bir önceki günden daha iyi olması için bireyin işinde, evinde ve sosyal yaşamda sürekli gayret sarf etmesi anlamına gelmektedir (Yalçın, 2006: 14-15). Hedef, belli bir standardı tutturmak değil, seviyeyi hedeflenen düzeye ne olursa olsun sürekli ve hızlı bir tempoda getirmektir.

Kaizen kavramı sonuç odaklı değil, süreç odaklı bir kavramdır. Bu süreçte çalışanlara düşen görev, kendi yaptıkları işi daha iyi nasıl yapabileceklerini ve bu işi nasıl geliştirebileceklerini düşünmek ve projelendirmektir. (Imaı, 1994: 23). Sonuç odaklı çalışmada kısa süreli başarılar elde edilirken süreç odaklı çalışmada daha uzun vadede başarılar elde edilebilmektedir. Çünkü sonuç elde edildiğinde amaç gerçekleşmiştir, oysa sürece odaklanıldığı takdirde o süreç üzerinde yapılabilecek iyileştirmelerle daha uzun vadede başarılar elde edilecektir.

Deming sürekli iyileşmeyi sağlamak üzere başvurulacak araçlardan biri olan Deming döngüsünü Japonya'ya tanıtmıştır. Deming Döngüsü, Deming Halkası, PUKÖ Döngüsü (Planla-Uygula-Kontrol et- Önlem al) olarak da bilinir. (Kavrakoğlu, 1994: 12). Deming döngüsü şekil 1'de gösterilmiştir

Şekil 1: Deming Döngüsü

Kaynak: www.tisk.org.tr/yayinlar, 1999

Deming çevrimine göre, önce bir plan geliştirilir (planla), sonra bu plan uygulamaya konur (uygula), uygulanan planın etkileri analiz edilerek yorumlanır (kontrol et), yapılan analizler ve yorumlamalar nihayetinde düzeltici çalışmalar yapılır(önlem al).

d. Eğitim

Çalışanların eğitimi TKY'nin vazgeçilmez bir unsurudur. Eğitimin çeşitliliği, sürekliliği en tepeden başlayarak işletmenin tüm kademelerine yayılmaktadır. Eğitimin sürekliliği herkesin katılımının sağlandığı ortamda, farklı iyileştirmelerin oluşması sürekli gelişimi sağlamaktadır. (Çelik, 1993: 124).

Eğitimde amaç, çalışanlara istenilen kalitenin en ekonomik şekilde üretilebilmesini sağlayacak bilinç, bilgi ve becerinin kazandırılmasıdır. Böylelikle daha nitelikli hale gelen çalışanlar kendi performanslarını artıracak dolayısıyla da işletmenin performansını artıracaklardır. Eğitim programları farklı seviyelerdeki çalışanların kendi rollerini öğrenmelerine ve bu roller çerçevesinde faaliyetlerini planlayabilmelerine imkân sağlamaktadır. Eğitim ihtiyaçları endüstri kollarına, işletmelere, görev ve sorumluluklara değişiklikler getirdiği için eğitim programlarının içeriği değişen ihtiyaçlara uygun olarak ortaya konmalıdır (Efil, 1998: 161). Bu da ancak eğitim ihtiyaçlarının belirlenerek ve buna bağlı olarak planlanması ile sağlanabilir.

Deming'in öğretisine göre herkese eğitimin verilmesi gerekir. Özellikle de üst düzey ve orta düzey yönetime TKY'ne geçişteki rolleri ve sorumlulukları hakkında yeterli eğitim vermelidir. Üst yönetimin TKY uygulamalarına katkı sağlaması ve bu çalışmaları kendilerinin yönlendirmesi istenir. Bununla birlikte üst düzey yöneticilere ve tüm düzeydeki yöneticilere, alttan üste doğru iletişimin ya da katılımlı yönetimin sağlanması için nelerin yapılması gerektiği hakkında bilgilerin verilmesi çok önemlidir. Örgütteki takımlara istatistikî araçları nasıl kullanacaklarına, takımdaki uzlaşmayı nasıl sağlayacaklarına ve ortaya çıkması muhtemel problemleri nasıl çözeceklerine ilişkin eğitim verilmesi büyük önem taşımaktadır. (Weaver, 1998:314-317).

e. Takım Çalışması

Takım çalışmasının örgütlerde istenmesinin temel nedeni, çalışanların örgütte düşünme, planlama ve karar alma süreçlerine katılması olarak gösterilebilir. Karar alma ve sorumluluğun takımlara verilmesi sonucun da ise ekip yönetimi ortaya çıkmaktadır. Çalışanların bilgi, beceri, yeteneklerini ve yaratıcılıklarını artırılması suretiyle kurulan takımların örgütteki planlara ve karar alma sürecine katılmaları sağlanırsa örgütün hedeflerine ulaşması kolaylaşır. Bu takım çeşitlerine, serbest çalışma takımları, problem çözme grupları, kalite kontrol çemberleri örnek olarak verilebilir. Ekip çalışmasıyla daha esnek bir örgüt yaratılarak gerek çalışanlar ile gerekse de müşteriler ile daha yakın bir işbirliği oluşturulmak istenmektedir. Bu tür ekiplerde müşterilerin memnuniyetini sağlamak ana hedeftir. İşletmelerin yakaladıkları fırsatları daha iyi kullanabilme derecesi, örgütteki yetenekli bireyleri bir araya getirip takımları kurabilme bunları yönetebilme derecesiyle doğru orantılıdır (Top, 2009: 122-123).

f. Sıfır Hata

TKY'nin temelinde "hataları ayıklamak" yerine "hata yapmamak" önemlidir. Ürünü ve hizmeti ilk seferde doğru yapmak Toplam Kalite Yönetiminin en önemli hedefleri arasındadır. Geleneksel yönetimin aksine Toplam Kalite Yönetimi "kabul edilebilir hata oranı" diye bir şey kabul etmez. Çünkü böyle bir yüzdenin olması, o kadar hatanın kabul edilebilmesi demektir. Bu ise TKY anlayışının benimsediği "sıfır hata" görüşüne aykırıdır. Bu nedenle hataların kaynağına inmek, nedenlerini bulmak ve bir daha ortaya çıkmamasını sağlamak gerekir. (Karyağdı, 2001: 68). Bu anlamda sıfır hata, son üründe hiçbir hatanın olmaması anlamına gelmemektedir. Ürünün üretilmesindeki her aşamayı kapsayacak şekilde hataların nedenlerine inilir. Geleneksel üretimdeki gibi üretim aşaması sonunda ürün test edilmemektedir. Sıfır hata anlayışına göre ara düzeltmeler olmayan bir ürünün üretimine yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

TKY ANLAYIŞI İÇERİSİNDE PERFORMANSIN BOYUTLARI VE İLİŞKİLERİ

Performans Ölçümü Ve Önemi

Bir sistemin performansı, belli bir zaman sonucunda elde edilen çıktıyla ölçülür. Bu çıktı işletmenin amaçlarını ya da görevlerini gerçekleştirme derecesiyle ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında işletme performansı işletmenin amaçlarını gerekleştirebilmek için katlanılan tüm çabaların değerlendirilmesi şeklinde düşünülebilir. İşletme performansının ölçümü, işletmenin daha önceden belirlediği hedeflere ne kadar ulaştığını belirleyen bir süreç olup; performans hedeflerinin belirlenmesi ve ölçümü, geri bildirimiyle ilgilidir. (Şimşek vd. 2006: 97). Performans ölçme sistemi, örgüt içinde karar almak ve bu kararları uygulama aşamasında destek olmak ve bunları uyumlaştırmak ya da düzenlemek için bilgi toplama işlemi olarak görülebilir. TKY'nde geçmişte kalan faaliyetlerin kontrol edilmesinden ziyade gelecekte yapılacak işlerin planlanması önemlidir. Bunun yapılabilmesi için de gelecekte olası problemler için (müşterilerden, ürünün en son kontrolünden ve üretim sürecinden) bilgi toplanmalıdır. TKY'nde sürekli iyileştirmede özellikle bu bilgiler kullanılarak sıfır hataya ulaşmak hedeflenmiştir(Şimşek ve Nursoy, 2002: 43-44).

İşletme faaliyetlerinde beşeri kaynakların etkisi de göz önüne alındığında performans ölçümündeki kriterleri kalitatif ve kantitatif kriterler olarak iki farklı açıdan ele alabiliriz. Bunlar (Sabuncuoğlu, 1993: 197-198);
Kalitatif kriterler; ast- üst ilişkileri, personel eğitimi, yetkilendirme ve yöneltme ile ilgilidir. Kantitatif kriterler; maliyet analizleri ve standart sapmalar, üretim miktarına bağlı kalite seviyeleri, satış oranları, kâr oranları, varlıkların kazanç ve işletme içindeki dolanım hızları, piyasa payı, büyüme oranı, olarak tanımlanabilir. Kalitatif ölçüler olarak sınıflandırılan kriterler işletmenin kantitatif kriterlerindeki performansı etkileyici unsurlar olması açısından çok önemli bir yer tutmaktadırlar. TKY anlayışı ile en üst düzeye çıkan kalitatif ölçülerdeki olumlu yansımalar sonucu kantitatif ölçülerdeki performansı en üst düzeye çıkarmaktadır.

Toplam Kalite Yönetimi ve Performans Arasındaki İlişki

TKY anlayışının yönetim performansı üzerindeki etkileri sonucu, işletme içi performansın pozitif yönde artarak buna paralel olarak kârlılığın da arttığı gözlemlenmiştir. TKY anlayışının, müşteri memnuniyeti, çalışanların motivasyonu, verimlilik ve ürünlerdeki kalite üzerindeki etkileri işletme performansını maksimum düzeye çıkartmaktadır (Samson and Terziovski 1999: 404-405). TKY anlayışı ile sağlanan faaliyetler zincirindeki bütünlük, sağlıklı bir değerlendirme yapılabilmesi için performans boyutları arasında da aynı bütünlüğün sağlanmasını gerektirir. Her bir performans farklı boyutlar olarak değil, her biri diğeri ile ilişkili bir şekilde incelenmelidir (Chenhall, 1997: 201). Yönetim tarafından tespit edilen hedeflerin etkinliği bütün süreçleri kapsayan bir boyutta olmalıdır. Süreçlerdeki kalite ve verim boyutlarının etkinliği de işletme performansı açısından bütünleşmiş boyutlardır. İşletmenin her alandaki etkinliği faaliyetlerindeki kalite ve verim ile bütünleştiğinde bu durum işletme genelinde bir verimliliğe yol açarak işletmenin genel performansındaki artış bütçedeki uygunluk ve kârlılıktaki artışla kendini gösterecektir.

Deming, işletmelerde kantitatif performans ölçümlerini ölümcül hastalık olarak görmüş ve bundan vazgeçilmesini öngörmüştür. Deming'e göre çalışma standartlarına ve hedeflere aşırı bağlılık işletmelerde sürekli iyileştirme çabalarını önleyecektir. Buna örnek olarak; işçilerin belirli bir günde belirli bir sayıda üretim yapması istendiğinde işçi o sayı kadar üretim yapacaktır fakat kalitede sorunlar yaşanacaktır. TKY yönetiminin temelinde yatan sıfır hataya ulaşabilmek için çalışanların yaptıkları işi ilk defada doğru yapmaları gerekir. Belirli bir sayıya yetişmek isteyen çalışan, zamanla yarıştığı için hatalı üretim yapacaktır. Buda TKY'nin temel prensibi olan sıfır hataya ters düşmektedir. Bu nedenle kantitatif performans ölçümlerinden vazgeçilmesi gerekir (Weaver, 1997: 62-315).

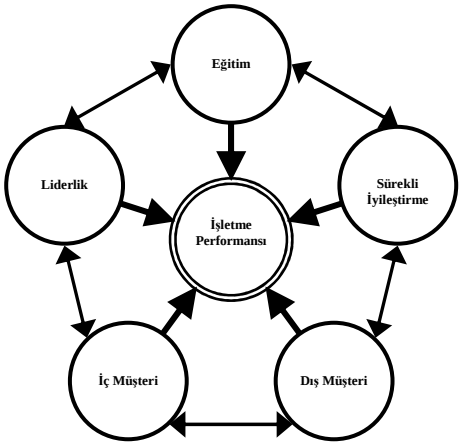
Stachevsky, and Elizur (2000) yaptığı çalışmada çalışanların kararlara katılma derecesiyle performans arasındaki ilişki incelenmiştir. Kalite yönetiminde çalışanların kararlara katılma derecesi onların iyileştirme çabalarını en fazla etkileyen unsurdur. İyileştirme çabaları da çalışanların performansını etkilediği için onların performansını etkilemektedir. Çalışanların kararlara katılma derecesi TKY başarısı için anahtar rol oynamaktadır. Kararlara katılma derecesi denetleyenler (üstler) ile denetlenenler ya da astlar arasındaki karşılıklı ilişki olarak tanımlanabilir. Katılımlı yönetim ile işyerindeki performansı ve tatmini artırmak için bir motivasyon programı tasarlanmalıdır (Stachevsky, and Elizur 2000: 53-54).

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı TKY anlayışını uygulayan firmalarda Toplam Kalite Yönetimi unsurlarının işletme performansı üzerindeki etkisinin anket uygulama yöntemiyle ölçülebilmesidir.

ARAŞTIRMANIN MODELİ VE HİPOTEZLER

Araştırmanın modeli Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil. 2: Araştırmanın Modeli

Hipotez 1, Eğitim ile İşletme Performansı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişkisi bulunmaktadır.
Hipotez 2, Liderlik ile İşletme Performansı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişkisi bulunmaktadır.
Hipotez 3, Sürekli İyileştirmeyle İşletme Performansı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişkisi bulunmaktadır.
Hipotez 4, İç Müşteri Önemseme Derecesi ile İşletme Performansı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişkisi bulunmaktadır.
Hipotez 5, Dış Müşteri Önemseme Derecesi ile İşletme Performansı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişkisi bulunmaktadır.
Hipotez 6, Eğitim, sürekli iyileştirme, liderlik, iç müşteri, dış müşteri kriterleri ve işletme performansı arasında pozitif ve olumlu yönde bir etki vardır.

ARAŞTIRMANIN METODU

Anket uygulaması aşamasında değerlendirmeye alınan işletmelerde özellikle kalite belgesi olan işletmeler seçilmeye özen gösterilmiştir. Bu firmaların kalite departmanlarıyla görüşmeler yapılarak anket araştırması gerçekleştirilmiştir. Firmaların kalite anlayışının gelişimiyle doğru orantılı olarak işletme performansının ölçümünün daha sağlıklı yapılabilmesi için özellikle belgelerinin sınıflandırılması yapılarak anket araştırması tamamlanmıştır. Uygulamada elde edilen veriler işletmenin mevcut kalite anlayışındaki durumunu doğru şekilde yansıtmaktadır. Anket araştırmasında özellikle işletmelerin kalite uygulamaları ve yönetim anlayışları göz önüne alınarak birebir yapılan görüşmelerle veriler toplanmış, firmalar tarafından açıklanması istenen anket sorularının içerikleri açıklanarak uygulama yapılmıştır.

Çalışmada kullanılan anket soruları Yusuf vd (2007) makalesinden, Alpsoy, (2003) yüksek lisans tezinden ve Naktiyok ve Küçük (2007) makalesinden yararlanılarak geliştirilmiştir (Yusuf vd., 2007: 527-530; Naktiyok ve Küçük, 2003: 54-58; Alpsoy, 2003).

İşletme seçimlerinde sektörel ayrım yapılmamıştır. Anket uygulamasının genel bir yaklaşım olarak kalitenin işletme performansı üzerindeki etkisinin tespitine yönelik bir çalışma olması nedeniyle Eskişehir ili sınırları içerisinden çeşitleme yapılarak 63 firmayla görüşme yapılmıştır. Elde edilen anket içerisinde bulunan kriterlerin birbirleriyle karşılaştırılması sonucu elde edilen verilerin güvenilirlik testleri yapılmış ve elde edilen değerlerin gerekli doğruluk testleri tamamlanmıştır. Tüm veriler tek tek gözden geçirilerek İstatistik paket programında (SPSS) çözümlenerek değerlendirilmiştir. %90 güvenilirlikte p=gerçekleşme olasılığı 0.8; gerçekleşmeme olasılığı 0.2 alındığı zaman 500 kişideki ana kütlede 55 örneğin alınması gereklidir (Baş, 2008: 41). Çalışmamızda 419 firmada, 63 firma alındığı için bu güvenilirliğe, bu gerçekleşme ve gerçekleşmeme olasılığı ile ulaşılabilir. Yapılan anket uygulama araştırması sonrası özellikle kriterlerin birbirleri üzerindeki etkileri ve kriterlerin birbirleri ile olan ilişkileri bir bütün olarak ele alınmış, işletme performansı üzerindeki rolü istatistik paket programında (SPSS) çözümlenmiş veriler ile detaylı bir şekilde gösterilmiştir. Likert tipi (1-5) ölçek kullanılmıştır. Anketlerde kullanılan sorularda 1=Çok düşük, 5=Çok Yüksek' i ifade etmektedir.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu araştırmada değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmek amacıyla faktör ve korelasyon analizlerine yer verilmiştir. Ayrıca değişkenlerle ilgili ortalama ve standart sapmalar hesaplanmıştır. Tablo 1'de faktör analizi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 1: Faktör Analizi

1.Eğitim	1	2	3	4	5	6
1. Firmanın bütün çalışanlar için temel istatistiksel tekniklerle ilgili eğitim verme derecesi.	,656					
2. TKY sonucunda firmanızın başarılı olma derecesi.	,749					
3. Örgütte eğitimin tüm yöneticilere(üst-orta-alt) verilme derecesi.	,644					
4. İşletmenizde çalışanlara kalite eğitimi vermek için yeterli kaynak ayrılma derecesi.	,721					
5. Bölümlerde TKY ile ilgili verilen eğitimde çalışanlara şirket çapında sorumluluk düşüncesinin benimsetilme derecesi.	,836					
6.Yığın ya da partiler halinde ham madde, yarı mamul, mamul ve ürünlerin kabul veya reddedilmesinde kabul örneklemesinin kullanılma derecesi.	,656					
2.Liderlik						
1. Bölümlerde üst düzey yöneticilerin karı arttırmak için kalite yönetimiyle ilgilenme derecesi		,857				
2. Üst yönetimin kaliteyi iyileştirme çabalarını destekleme derecesi		,665				
3.Sürekli İyileştirme						
1. İşletmede verilen hizmetlerin ve ürünlerin değerlendirilmesinde kalite kontrol araçlarının kullanılma derecesi.			,874			
2.Yönetimce daha önce işletmede belirlenen performans (karlılık veya maliyetlerin düşürülmesi vb.) standartlara ulaşılamadığında veya ulaşıldığında bile sürekli iyileştirme çabalarını destekleme derecesi			,670			

Tablo 1: Faktör Analizinin Devamı

3. İşletmede hizmet ya da ürünlerin kalitesi, boşa harcanan kaynaklar (zaman, enerji vb.) yok edilinceye kadar tekrar değerlendirilme derecesi			,864			
4.İç Müşteri						
1. İç müşterileri önemseme ve dikkate alma derecesi				,656		
2. Mükemmel önerileri olan iş gören gruplarına firmanızda parasal ödüller verilme derecesi				,764		
3. Bölümde kalite veya kaliteyle ilgili kararlarda çalışanlar ve kalite kontrol denetçilerin katılma derecesi				,660		
5. Dış Müşteri						
1. Periyodik olarak dış müşterilerin tatminiyle ilgilenme derecesi					,741	
2. Müşteri şikâyeti ve müşteri kayıplarının araştırılma derecesi					,821	
6. İşletme Performansı						
1. Çalışanların katılımları arttı						,790
2. Çalışanların memnuniyetleri arttı						,790

3. Çalışanların verimlilikleri arttı						,830
4. Dayanışma arttı						,846
5. Üretilen ürünlerde mal ve hizmetlere ait hata ya da kusur oranı azaldı						,820
6. Tüketici şikâyetleri azaldı						,777
7. Müşteri memnuniyeti arttı						,812
8. Rekabet seviyesi arttı						,803
9. Satışlar arttı						,705
10. Kaliteli ürünler üretmek için katlanılan maliyetler azaldı						,675
11. Firmanın ünü arttı						,710
12. Üretim süreci kısaldı						,733

SPSS 16.0 programı kullanılarak yapılan varimax dönüşümlü keşifsel faktör analizi sonucunda, faktör yapısını bozan ve başka faktörlere yüklenen sorular çıkarılarak toplam 6 faktör elde edilmiştir. Bu 6 faktörle açıklanan varyans, %70 yakındır, bu oran sosyal bilimlerde açıklanan toplam varyans için kabul edilebilir sınırın üstündedir.

Firmalarda Kalite Yönetimi uygulamaları ve işletme performansı arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesine yönelik yapılan anket araştırması çalışmalarında 5 adet Kalite Yönetimi kriterinin şirketlere kazandırdığı performans üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

Bu kriterler,

- Liderlik ilişkisi,
- Çalışan katılımı ilişkisi,
- Çalışanların eğitimi ilişkisi,
- Müşteri odağı ilişkisi,
- İşletme Performansı üzerindeki etkisi ilişkisi, olarak tespit edilmiştir.

Elde edilen anket verileri SPSS programı kullanılarak güvenilirlik ve doğruluk testleri yapılmış, elde edilen güvenilirlik (Reliability) ölçütü olan *a* değerleri 0,6 (Cronbach *a* değeri) üzerinde olup anketlerin güvenilir olduğunu göstermiştir. Anket ölçüm kriteri olarak tespit edilen unsurlar arasındaki ilişkiler karşılaştırmalı olarak sırasıyla değerlendirildiğinde tüm unsurların işletme performansı üzerindeki etkisinin çok güçlü olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen değerler, özellikle bazı kriterler arasında diğer kriterlere nazaran daha güçlü ilişkiler olduğunu göstermiştir. Ayrıca değişkenlere ilişkin *a* değerleri değişkenler arasındaki korelasyon değerlerinden büyük olduğu için ayrıştırma geçerliliği de sağlanmış bulunmaktadır. Tablo 2'de anketi oluşturan bölümlere ait ortalamalar, standart sapmalar ve korelasyon analizi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo .2: Ortalama, St. Sapma ve Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ortalama	St. Sapma	**1.**	**2.**	**3.**	**4.**	**5.**	**6.**
1.Eğitim	4.43	,4654	1,0					
2.Liderlik	4.24	,5704	,432**	1,0				
3.Sürekli İyileştirme	4.54	,5060	,443**	,275**	1,0			
4.İç Müşteri	3.93	,8769	,345**	,389**	,455**	1,0		
5.Dış Müşteri	3.87	,7956	,320**	,409**	,298**	,304**	1,0	
6.İşletme Performansı	4.47	,6572	,404**	,457**	,345**	,355**	,390**	1,0

** .01 düzeyinde anlamlı

Korelasyon faktör analizi sonucunda ortaya çıkan değişkenlerin aralarındaki bire bir ilişkilerin ortaya çıkan değişkenlerin ortaya konulması için pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde, değişkenlerin hem kendi aralarında hem de performans ile aralarında pozitif ve 0.01 düzeyinde istatistiksel olarak **anlamlı** ilişkilere sahip olduğu görülmektedir. Tablo 4.2'de tüm değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma, güvenirlik katsayıları ve pearson korelasyon değerleri verilmiştir.

Eğitim kriterine ilişkin 6 ifadenin ağırlıklı ortalaması 4.43' dir. Bu ifadeler içerisinde "Bölümlerde TKY ile ilgili verilen eğitimde çalışanlara şirket çapında sorumluluk düşüncesinin benimsetilme derecesi." ifadesi en yüksek ortalamaya sahipken, "Firmanın bütün çalışanlar için temel istatistiksel tekniklerle ilgili eğitim verme derecesi" ifadesi en düşük ortalamaya sahiptir.

Hipotezlerin Testi

Değişkenler arasındaki ilişki tespit edildikten sonra, işletmelerin TKY uygulamalarına ilişkin özelliklerinin, işletme performansı üzerine olan etkisini ortaya koymak amacıyla regresyon analizinden yararlanılmıştır. Regresyon analizinde TKY uygulamalarına ilişkin kriterler bağımsız değişken, işletme performansı ise bağımlı değişken olarak alınmıştır. Hipotezler ile ilgili regresyon modelleri aşağıdaki açıklanmıştır.

a) Model 1

Model 1 ait regresyon formülü aşağıda, sonuçları ise Tablo 3'te gösterilmiştir:

$İP= \beta_0+ \beta_1* EĞT+ e$

(İP= İşletme Performansı, EĞT= Eğitim, e= Hata Terimi)

Tablo 3: Model 1' in Özeti

	Bağımlı Değişken	
	İşletme Performansı	
Bağımsız Değişkenler	β	T
Sabit	.675	3.645**
Eğitim	.432	2.954**
F	38.542*	
R^2	.556	

*Model .05 düzeyinde anlamlı

** Katsayılar .01 düzeyinde anlamlı

Regresyon modelinin açıklayıcılık gücünün en iyi göstergesi R^2' dir. Burada R^2 bağımlı değişken (işletme performansı) ile bağımsız değişken (eğitim) arasında yaklaşık olarak %56'lık bir doğrusal ilişki bulunmuştur. Bunun anlamı işletme performansı değişkeninin %56'lık kısmı eğitim değişkeni tarafından açıklanıyor şeklindedir.
Modeldeki β katsayıları pozitif değerli bulunmuştur bu da bize eğitim değişkenin işletme performansı üzerinde pozitif (arttırıcı) yönde bir etkisi olduğunu göstermektedir.

H_1: Eğitim ile işletme performansı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişkisi bulunmaktadır, hipotezi **kabul** edilmektedir.

b) Model 2:

Model 2'ye ait regresyon formülü aşağıda, sonuçları ise Tablo 4'te gösterilmiştir:
$İP= \beta_0 + \beta_1 * LİD + e$
(İP= İşletme Performansı, LİD= Liderlik, e= Hata Terimi)

Tablo 4: Model 2' nin Özeti

	Bağımlı Değişken	
	İşletme Performansı	
Bağımsız Değişkenler	β	T
Sabit	.418	4.342**
Liderlik	.165	2.745**
F	27.452*	
R^2	.432	

*Model .05 düzeyinde anlamlı

** Katsayılar .01 düzeyinde anlamlı

Model 2' de R^2 bağımlı değişken (işletme performansı) ile bağımsız değişken (liderlik) arasında yaklaşık olarak %43' lük bir doğrusal ilişki bulunmuştur. Bunun anlamı işletme performansı değişkeninin %43' lük kısmı eğitim değişkeni tarafından açıklanıyor şeklindedir. Bütün bağımsız değişkenlere ait p değerlerinin ve modelin anlamlılığına ilişkin F değerinin anlamlı bulunduğu görünmektedir. Ayrıca modeldeki β katsayıları pozitif değerli bulunmuştur bu da bize liderlik değişkeninin işletme performansı üzerinde pozitif (arttırıcı) yönde bir etkisi olduğunu göstermektedir.

H_2: Liderlik ile işletme performansı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişkisi bulunmaktadır, hipotezi **kabul** edilmektedir.

c) Model 3

Model 3'e ait regresyon formülü aşağıda, sonuçları ise Tablo 5'te gösterilmiştir:
$İP= \beta_0 + \beta_1 * SÜR + e$

Tablo 5: Model 3' ün Özeti

	Bağımlı Değişken	
	İşletme Performansı	
Bağımsız Değişkenler	β	T
Sabit	.954	6.564**
Sürekli İyileştirme	.147	5.078**
F	27.564*	
R^2	.490	

*Model .05 düzeyinde anlamlı

** Katsayılar .01 düzeyinde anlamlı

Model 3 baktığımızda yine aynı şekilde R^2 bağımlı değişken (işletme performansı) ile bağımsız değişken (sürekli iyileştirme) arasında %49'luk bir doğrusal ilişki bulunmuştur. Bunun anlamı da işletme performansı değişkeninin %49'luk kısmı sürekli iyileştirme değişkeni tarafından açıklanıyor şeklindedir. Bütün bağımsız değişkenlere ait p değerlerinin ve modelin anlamlılığına ilişkin F değerinin anlamlı bulunduğu görünmektedir. Ayrıca modelde ki β katsayıları pozitif değerli bulunmuştur bu sonuç da bize sürekli iyileştirme değişkeninin işletme performansı üzerinde pozitif (arttırıcı) yönde bir etkisi olduğunu göstermektedir.

H_3: Sürekli iyileştirmeyle işletme performansı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişkisi bulunmaktadır, hipotezi **kabul** edilmektedir.

d) Model 4

Model 4'e ait regresyon formülü aşağıda, sonuçları ise Tablo 6'da gösterilmiştir:
İP= β_0+ β_1* İÇM+ e
(İP= İşletme Performansı, İÇM= İç Müşteri, e= Hata Terimi)

Tablo 6: Model 4' ün Özeti

	Bağımlı Değişken	
	İşletme Performansı	
Bağımsız Değişkenler	β	T
Sabit	.678	3.776**
İç Müşteri	.345	4.502**
F	14.332*	
R^2	.330	

*Model .05 düzeyinde anlamlı
** Katsayılar .01 düzeyinde anlamlı

Model 4'te hipotez 4'e bakıldığında; R^2 bağımlı değişken (işletme performansı) ile bağımsız değişken (iç müşteri) arasında %33'lük bir doğrusal ilişki bulunmuştur. Burada işletme performansı değişkeninin %33'lük kısmı iç müşteri değişkeni tarafından açıklanıyor şeklinde yorum yapabiliriz. Bütün bağımsız değişkenlere ait p değerlerinin ve modelin anlamlılığına ilişkin F değerinin anlamlı bulunduğu görülmektedir. Tabloya baktığımızda β katsayıları pozitif değerli bulunmuştur bu da bize iç müşteri değişkeninin işletme performansı üzerinde pozitif (arttırıcı) yönde bir etkisi olduğunu göstermektedir.

H_4: İç müşteri önemseme derecesi ile işletme performansı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişkisi bulunmaktadır, hipotezi **kabul** edilmektedir.

e) Model 5

Model 5'e ait regresyon formülü aşağıda, sonuçları ise Tablo 7'de gösterilmiştir:
İP= β_0+ β_1* DIŞM+ e
(İP= İşletme Performansı, DIŞM= Dış Müşteri, e= Hata Terimi)

Tablo 7: Model 5' in Özeti

	Bağımlı Değişkenler	
	İşletme Performansı	
Bağımsız Değişkenler	β	T
Sabit	.806	5.233**
Dış Müşteri	.199	2.665**
F	44.344*	
R^2	.298	

*Model .05 düzeyinde anlamlı
** Katsayılar .01 düzeyinde anlamlı

Model 5' te yine aynı şekilde R^2 bağımlı değişken (işletme performansı) ile bağımsız değişken (dış müşteri) arasında yaklaşık olarak %30'luk bir doğrusal ilişki bulunmuştur. Bunun yorumu da işletme performansı değişkeninin %30'luk kısmı dış müşteri değişkeni tarafından açıklanıyor şeklindedir. Bütün bağımsız değişkenlere ait p değerlerinin ve modelin anlamlılığına ilişkin F değerinin anlamlı bulunduğu görülmektedir. Ayrıca modeldeki β katsayıları pozitif değerli bulunmuştur bu da bize dış müşteri değişkeninin işletme performansı üzerinde pozitif (arttırıcı) yönde bir etkisi olduğunu göstermektedir.

H_5: Dış müşteri önemseme derecesi ile işletme performansı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişkisi bulunmaktadır, hipotezi **kabul** edilmektedir.

f) Model 6

Bu model diğer modellerden farklı olarak çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Model 6'ya ait regresyon formülü aşağıda, sonuçları ise Tablo 8'te gösterilmiştir:
İP= β_0+ β_1* EĞT+ β_2* LİD+ β_3*SÜR+ β_4*İÇM+ β_5* DIŞM+ e
(İP= İşletme Performansı, EĞT= Eğitim, LİD= Liderlik, İÇM= İç Müşteri, DIŞM= Dış Müşteri)

Tablo 8: Model 6'nın Özeti

	Bağımlı Değişken	
	İşletme Performansı	
Bağımsız Değişkenler	β	T
Sabit	.576	3.544**
Eğitim	.247	4.912**
Liderlik	.193	2.723**
Sürekli İyileştirme	.212	3.545**
İç Müşteri	.174	2.534**
Dış Müşteri	.184	4.465**
F	34.342	
R^2	.446	
Düzeltilmiş R^2	.429	

*Model .05 düzeyinde anlamlı
** Katsayılar .01 düzeyinde anlamlı

Kurduğumuz modelin %5 anlam düzeyinde anlamlı olduğu sonucu elde edilmiştir. Burada çoklu regresyon analizi kullanıldığı için düzeltilmiş $R^{2'}$ ye bakılması gerekmektedir. Düzeltilmiş R^2 çoklu regresyonda özellikle birden fazla bağımlı değişkenin bulunduğu durumlarda oldukça kullanışlıdır. Düzeltilmiş R^2 yaklaşık olarak %43'tür. Bu sonuçtan yola çıkarak bağımsız değişkenler (eğitim, liderlik, sürekli iyileştirme, iç müşteri, dış müşteri), bağımlı değişken (işletme performansı)'nin %43' lük kısmını açıklamaktadır yorumunu getirebiliriz. Bu durum, oranın açıklayıcılık gücünün iyi olduğu anlamına gelmektedir. Bununla birlikte eğitim ($\beta_{1.}$ = .247 p< .01) ve sürekli iyileştirme (β_3= .212 p< .01) unsurlarının işletme performansı üzerindeki etkisi diğer kriterlere oranla daha fazladır. Korelasyon ve regresyon analizine ilişkin verilerin ışığı altında, işletmelerin, eğitim, sürekli iyileştirme, liderlik, iç müşteri ve dış müşteri kriterlerine verecekleri önemdeki artışın, işletme performanslarını olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir.

H_6: Eğitim, sürekli iyileştirme, liderlik, iç müşteri, dış müşteri kriterleri ve işletme performansı arasında pozitif ve olumlu yönde bir etki vardır, hipotezi **kabul** edilmektedir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Küresel ekonomi rekabetçiliği, sürekli değişen piyasa ortamında en avantajlı konumu alma yeteneğidir. Rekabetçilik, artan bir şekilde, kaliteye, hıza, teknik üstünlüğe, hizmet ve ürün farklılaşmasına dayanmaktadır. İster ulusal, ister firma bazında olsun, rekabetçiliğin en önemli unsurlarından biri toplam performansı arttırabilecek özelliklere sahip olabilmektir.

Bu çalışmada Toplam Kalite Yönetiminin unsurlarıyla işletme performansı arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan pearson korelasyonuna göre % 1 anlamlılık seviyesinde TKY' ni oluşturan eğitim, sürekli iyileştirme, liderlik, iç müşteri ve dış müşteri ile performans arasında ve bu unsurların her birinin kendi aralarında pozitif yönde ilişkiye rastlanmıştır. Bulunan bu sonuç TKY unsurlarının performansla ve kendi aralarında istatistikî anlamlılıkta kuvvetli bir ilişki olduğunu gösterir. Araştırmadaki hipotezlerin sınandığı basit regresyon metodunun sonucuna göre 0,05 anlamlılık seviyesinde performansı en fazla etkileyen Toplam Kalite Yönetimi unsurunun R^2'ye göre % 56 eğitim, % 49 sürekli iyileştirme, % 43 liderlik, % 33 iç müşteri ve % 30 dış müşteri bulunduğu sonucu bulgulanmıştır. Çoklu regresyonun kullanıldığı hipotez sonucunda düzeltilmiş R^2'ye göre işletme performansı ile Toplam kalite unsurlarının açıklayıcılık gücünün %43 olduğu bulgulanmıştır. Bu unsurların performansı etkileme gücü yukarıdaki sıralamaya benzerken; sadece dış müşterinin iç müşteriden daha fazla etkilediği bulgulanmıştır.

Elde edilen bulgular şu şekilde değerlendirilebilir: Eğitimin işletme performansını artırması diğer toplam kalite yönetimi unsurlarına vereceği katkıdan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki tüm çalışanlara ya da içsel müşterilere verilen istatistikî eğitim; çalışanların hata kaynaklarını bulma, bunlara ait verileri işleyebilme ve bu verileri analiz edebilme yeteneğini artıracaktır. Dolayısıyla çalışanların yaptıkları işi geliştirebilmelerini sağlayacaktır. Ayrıca verilen eğitim ile çalışanların takım şeklinde problem çözme ve takım olarak çalışabilme kabiliyetini yükseltecektir. Böylelikle sürekli iyileştirme artacak ve bunun soncunda da işletme performansı artacaktır.

İşletme performansını artırmak isteyen yöneticilere özellikle iç ve dış müşteriye ve daha sonrada liderliğe yeterince önem vermeleri gerektiği belirtilebilir. Verilen eğitim ile yöneticiler, çalışanların istatistikî yöntemleri işletme süreçlerinde kullanmalarını destekleyecek ve çalışanlar için daha katılımcı bir yönetimin sunulmasını da sağlayacaktırlar. Buna ek olarak verilen eğitim ile dış müşterilerin istek ve beklentilerine nasıl cevap verileceği ya da üretilen ürünlerde sıfır hatanın nasıl yakalanacağı üzerinde durulacaktır. Dolaysıyla eğitimin işletme performansının artması için TKY unsurlarını doğrudan çoğunlukla da uygun altyapının kurulması yönünden desteklediği görülmektedir. İşletme performansının en önemli göstergesini oluşturan sürekli iyileştirmenin yüksek bir değer çıktığı bulgulanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda işletmelere TKY uygulamalarında şunlar önerilebilir:

- Çalışanların iç müşteri olarak algılanması yükseltilmelidir: Çalışanların böylelikle yönetime daha fazla katılımları sağlanmalıdır. Ayrıca çalışanların iş yerinde takdir edilmesi ya da saygınlık duyulması şeklinde içsel motivasyonlara önem verilmelidir.

- Dış müşterilere daha fazla önem verilmelidir. Müşterilerin beklentileri periyodik olarak incelenerek onların istek ve beklentileri mümkün olduğunca ürünlere aktarılmalıdır.
- Üst düzey yönetim kalite ile ilgili yürütülecek işlere liderlik etmeli ve çalışanları cesaretlendirmelidir. Takımların problem çözmeleri için yeterince kaynak aktarmalı ve onlara gerekli eğitimleri sağlamalıdırlar.
- Üst düzey yönetim eğitim çalışmalarının düzenli şekilde yapılmasına olanak sağlayarak verilen eğitimin etkinliğini sürekli şekilde sistemde izlemelidir.

KAYNAKÇA

DEMİNG, W. Edward, (1982), **Out Of The Crisis,** W. Edward Deming Institute, Çeviren: AKAŞ, Cem, (1998), **Krizden Çıkış,** Arçelik A. Ş., İstanbul.

ALPSOY, İdris, (2003), "Küçük Ve Orta Boy İşletmelerde Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının İşletme Performansı Üzerine Etkileri" Yüksek Lisans Tezi, **Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü.**

BAŞ, Türker, (2008), **Anket Nasıl Hazırlanır, Uygulanır ve Değerlendirilir?,** 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

BOLAT, Tamer, (2000), **Toplam Kalite Yönetimi,** 1.Bası, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

CHENHALL, Robert. H.(1997), Reliance on Manufacturing Performance Measures, Total Quality Management and Organizational Performance, **Management Accounting Research,** Vol.8 Issue.2: 187-206.

ÇELİK, Canan, (1993), Kalite Yönetiminde İnsan Faktörü, **Verimlilik Dergisi**, Kalite Özel Sayısı.

DURAN, Cengiz ve ECE, Oğuzhan, (2010), **Kalite Ödüllerinin Firma Değeri Üzerindeki Etkisinin Analizi,** Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

EFİL, İsmail, (1998), **Toplam Kalite Yönetimi ve Toplam Kaliteye Ulaşmada Önemli Bir Araç ISO 9000 Kalite Güvencesi Sistemi**, Vipaş A.Ş., İstanbul.

ENSARİ, Hoşcan, (2003), **21 Yüzyıl Okulları İçin Toplam Kalite Yönetimi**, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

EVANS, James R. and LINDSAY, William M., (1993), **The Management And Control of Quality**, Second Edition, West Publishing Company, London, pp.103.

IMAI, Masaaki, (1994), **Kaizen, Japonya'nın Rekabetteki Başarısının Anahtarı,** Birisa Yayınları, İstanbul.

KAĞNICIOĞLU, C. Hakan, (2002), Kalite Yönetiminin Temel Prensipleri, **Ekonomik ve Teknik Dergi**: **Standart, 40**, ss.10-15.

KARYAĞDI, Nazmi, (2001), **Toplam Kalite Yönetimi ve Türk Vergi Sistemi,** ASO Yayını, Ankara.

KAVRAKOĞLU, İbrahim (1994), **Toplam Kalite Yönetimi**, Kalder Yayını, İstanbul.

KOVANCI, Ahmet, (2001), **Toplam Kalite Yönetimi Fakat Nasıl?**, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

ÖREN, Kenan (2002), **Toplam Kalite Yönetiminde İnsan Gücü Faktörü,** Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

NAKTİYOK, Atılhan ve KÜÇÜK, Orhan (2003), "Küçük Ve Orta Boy İşletmelerde Toplam Kalite Yönetimi Kritik Faktörlerinin Örgütsel Performans Üzerine Etkileri**": Erciye Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** 21, Temmuz-Aralık ss. 43-65.

SABUNCUOĞLU, Zeyyat, (1993), **Temel Maliyet-Kar Planlaması ve Kontrolü**, Beta Yayınları, İstanbul.

SAMSON, Danny and TERZIOVSKI, Mile, (1999), "The Relationship Between Total Quality Management practices and Operational Performance", **Journal of Operations Management,** Vol.17:393- 409.

SEVİM, Adnan, (1999), **Toplam Kalite Yönetiminde Bir Araç Olarak TKMS'nin Kurulması ve Yapılan Bir Araştırma,** Anadolu Üniversitesi. İ.İ.B.F. Yayını No-152, Eskişehir.

STACHEVSKY, Shmuel, and ELIZUR, Dov (2000), "The effect of Quality Management and Participation in Decision - Making on İ ndividual Performance" **Journal of Quality Management,** 5:53-65.

ŞİMŞEK, Muhittin, (2000), **Sorularla Toplam Kalite Yönetimi e Kalite Güvence Sistemleri,** Alfa Yayınları, İstanbul.

ŞİMŞEK, Muhittin,(2004), **İş Hayatında Mükemmellik, Hayat** Yayıncılık, İstanbul.

ŞİMŞEK, Muhittin ve NURSOY, Mustafa (2002), **Toplam Kalite Yönetiminde Performans Ölçme (Örnek Uygulamalar)**, Hayat Yayıncılık, İstanbul.

ŞİMŞEK, Şerif.M; ZERENLER, Muammer; ŞİMŞEK Göksel; TOPUZ, Gökşen, "Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının Performansını Ölçmede Bilişim Sistemlerini Kullanımının Önemi" Editör: Said KINGIR, **Toplam Kalite ve Stratejik Yönetimde Yeni Eğilimler,** Gazi Kitapevi, Ankara.

TOP, Seyfi (2009), **Toplam Kalite Bağlamında Sürekli İyileştirme Anlayışı**, Beta yayınları, İstanbul.

YALÇIN, Bahar, (2006), "Toplam Kalite Yönetimi ve Kalite Dinamikleri" Editör: Said KINGIR, **Toplam Kalite ve Stratejik Yönetimde Yeni Eğilimler,** Gazi Kitapevi, Ankara.

YUSUF, Yahaya; GUNASEKARAN, Angappa & DAN, Guo (2007),Implementation of TQM in China and Organisation Performance: An Empirical Investigation**, Total Quality Management,** Vol. 18, No. 5, 509–530, July.

WEAVER, N. Charles (1997), **Toplam Kalitenin Dört Aşaması**, Çev. Tuncay Birkan- Osman Akınhay, Sistem Yayıncılık:137, İstanbul.

CONTINIOUS LINKED SETTLEMENT SİSTEMİ VE SISTEMIN DÖVIZ PIYASASINDAKI ROLÜ

Erkan DEMİRBAŞ-Dumlupınar Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
M.Veysel KAYA-Çankırı Karatekin Üniversitesi MYO Öğretim Görevlisi

Özet: Bu çalışmanın amacı, uluslararası döviz ticaretinde meydana gelebilecek muhtemel risklerin ve bunlardan kaynaklanabilecek finansal krizlerin engellenmesinde, döviz ticaretinin sıfır riskle gerçekleştirildiği yeni transfer sistemlerinin incelenerek, politika yapıcılara ve ekonomik karar vericilere çeşitli öneriler sunmaktır. Bu amaçlara ulaşmak üzere, uluslararası döviz piyasalarında gerçekleşen transferler değerlendirilerek, döviz piyasalarında yaşanabilecek problemlerin giderilebilmesinde kullanılan Continuous Linked Settlement (CLS) sisteminin önemi ve yaygınlaştırılması incelenmiştir.Döviz piyasasında gerçekleşen transferlerde, taraflardan birinin üzerine düşen görevi yerine getirememesi durumunda oluşacak risklerin (likidite, anapara ve market riski) yol açacağı finansal krizlerin engellenmesi noktasında CLS'nin çalışma prensibi oldukça basit bir mantık üzerine kuruludur. CLS, döviz transferlerinin "ödeme karşılığı ödeme-PvP" mantığına göre gerçekleştirildiği ve CLS tarafından eşleştirmelerin yapıldığı bir yöntemdir. Bu yöntemde, taraflar, CLS gözetiminde ticareti gerçekleştirirler. Risk önlemleri sayesinde, tarafların anapara riski ve likidite riskine maruz kalmaları engellenir. Döviz piyasasındaki transferlerin yaklaşık yüzde 60'ı CLS sistemi üzerinden gerçekleşmektedir. Bu da, transferlerin yüzde 60'lık diliminin anapara riskinden korunduğu anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: CLS, döviz transferi, likidite riski, anapara riski

CONTINUOUS LINKED SETTLEMENT SYSTEM AND ITS ROLE ON FOREIGN EXCHANGE MARKET

Abstract: The aim of this study is possible risks in international foreign exchange markets, and preventing financial crisis stem from it, by researching the new transaction systems on the foreign exchange transaction with zero risk, giving some advice to politics and economics decision makers.To reach these targets, by evaluating transaction in international foreign exchange, the importance and dissemination of Continuous Linked Settlement (CLS) system is researched which is used to prevent from possible problems on foreign exchange markets.Working principle of CLS is based on a simple sense which prevents from financial crisis stem from risks (liquidity, principal, market risk) in the case of one parts failure to do its duty on foreign Exchange transaction.CLS is a system of "payment versus payment-PvP" sense and method of matching by CLS. In this method, all parts carry out their trade by supervision of CLS. All part's exposure of principle and liquidity risks are impeded through risk cautions.About 60 percent of transaction in foreign Exchange market carried out by CLS. This means 60 percent of transactions are covered against principle risk.

Key words: CLS, foreign exchange, liquidity risk, principle risk

GİRİŞ

Bank for International Settlements (BIS) bünyesindeki Committee on Payment and Settlement Systems (CPSS) tarafından hazırlanan "Progress in Reducing Foreign Exchange Settlement Risk" (2008) isimli raporda, döviz piyasalarında muhtemel risklerin önünü almak üzere çok önemli tedbirler gerçekleştirildiğine vurgu yapılmaktadır. Rapor, 26 ülkede faaliyet gösteren 109 kuruluşun katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada, CLS tarafından ortaya konan performansın takdire şayan olduğu ve riski elimine ettiği ifade edilirken, döviz transferlerinin gerçekleştirildiği mevcut sistemlerin hala bir risk unsuru taşıdığına vurgu yapılmıştır. CPSS'nin "Progress in Reducing Foreign Exchange Settlement Risk (2008)" isimli raporuna göre döviz ticaretlerinin % 32'si geleneksel bankacılık yöntemleriyle gerçekleşmekte olup, bunlar mutabakat riskini (settlement risk) taşımaktadır. Bazı iki taraflı ödeme riskleri, sermayeye göre büyük olup, analiz edilen firmaların yüzde 63'ü bu riski küçümsemektedir. Bunlara ilave olarak, analiz edilen birçok firma eksik risk ölçütlerini kullanmaktadır. Bu gelişmeler neticesinde, firmaların maliyet baskısı ve değişen ticaret kalıplarından dolayı daha az güvenli döviz transferi yöntemlerini dikkate almaktadır. Raporda, bireysel kuruluşların, büyük çaplı ve uzun süreli risklerden korunmak üzere, kendileri adına işlem yapan ilgili tarafları, CLS veya diğer PvP yöntemlerini kullanmaya teşvik etmeleri istenmektedir (http://www.bis.org/publ/cpss83.pdf, 01.06.2009).

CLS'NİN KURULMASI

Döviz transferlerinde meydana gelebilecek settlement risk problemi, 1996 yılında BIS bünyesinde hazırlanan ve kısaca "Allsopp Raporu" olarak bilinen "Committee on Payment and Settlement Systems (CPSS)" *"Report on Settlement Risk in Foreign Exchange Transactions" isimli* raporda gündeme getirilmiştir.[1] CLS, BIS tarafından ifade edilen bu problemi azaltmak üzere, G20 ülkeleri bankaları nezaretinde 1997'de dizayn edilmiştir (Mileham, CLS Project: 84).

Mayıs 2000'de G-10 ülkelerinin merkez bankaları başkanları mutabakat (settlement) riskini ortadan kaldırmak üzere bir araya gelmiştir. BIS'in G-10 merkez bankalarına müdahil olmasıyla, hedeflere ulaşmak üzere bir takım stratejiler belirlenmiştir. Bunun için üç kademeli bir yaklaşım ortaya konmuştur. Bunlardan ilki tüm bankaların bireysel olarak settlement riskini engellemeye çalışmalarıdır. İkinci adım için, çok taraflı döviz işlemlerindeki riskleri engellemek üzere

[1] CPSS, BIS himayesinde 1990'da kurulmuştur. Ülke bazında ve uluslar arası düzeyde gerçekleşen ödeme sistemlerini izlemekte ve analiz etmektedir. CPSS, ödeme sistemlerinde dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında günümüze kadar hazırladığı Angel-Raporu (1989), Lamfalussy-Raporu (1990), Noel-Raporu (1993), Allsopp-Raporu (1996), İlerleme Raporu (1998), Denetim Rehber Raporu (2000) ve son olarak Döviz Transferi Mutabakat Riskinin Azaltılması (2008) başlıklı raporlarla döviz piyasalarını yönlendirmiştir (Schaller, 2007: 39-45).

endüstriyel gruplar düşünülmüştür. Üçüncü aşamada ise merkez bankaları ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşımda temel ilke olarak özel sektörün ön plana çıkarılmasına rağmen, kamu sektörüne de önemli roller verilmiştir. Merkez bankalarına verilen bu görevde, risk engelleyici girişimlerin ön plana çıkarılması ve milli ödeme sisteminin geliştirilmesini teşvik etmesi hedeflenmektedir (http://www2.resbank.co.za, 07.03.2010).
Özel sektörün öncülüğünde yürütülen CLS sistemi, Eylül 2002'de 39 üye ve 7 para birimi ile hayata geçirilmiştir. Bir yıl sonra işlem gören döviz sayısı 11'e çıkmıştır. Şubat 2004'te ise CLS üzerinden ilk döviz ticareri gerçekleştirilmiştir (http://www.cls-group.com/About/Pages/History.aspx, 04.06.2010).

CLS GRUBUNUN YAPISI

CLS'deki günlük işlemler CLS Bank International (CLSB) ve CLS Servis tarafından gerçekleştirilmektedir. CLSB, New York'ta kurulmuş olan Federal Reserve imtiyazında bir şirkettir. CLS Servis ise Londra'da Kurulu olup, her iki organizasyon da İsviçre'de bulunan CLS Grup Holding'e aittir. CLS Grup Holding, 69 finansal kuruluşun hisse ortağı olduğu bir holding şirketi konumundadır. CLSB üyelik anlaşmaları New York hukukuna göre, sistem kuralları ise İngiltere hukukuna göre yürütülür. CLSB, Federal Reserve tarafından denetlenmektedir. CLS Servis ise, dövizleri CLS'de işlem gören 17 merkez bankası tarafından gözlenmektedir. CLSB'yi denetleyen Federal Reserve, bu alanda merkez bankalarına da liderlik yapmaktadır (http://www.bis.org/publ/cpss83.pdf, 05.02.2009).

CLS'DE KATILIMCILAR

Hisse Sahipleri (Shareholders)

Bunlardan ilki hisse sahipleridir (shareholders). CLS Bankın sahipleri, Amerika, Avrupa, Asya ve Pasifikler'de yer alan 69 adet büyük çaplı finans kuruluştan oluşmaktadır. Bu ortaklar global döviz transferlerinin yarısından fazlasını temsil etmektedir. Hissedarlar, CLS Group Holdings'in idaresinde eşit oya sahiptir (http://www.cls-services.com/sectiondetails.cfm?objectid=BB493258-FB0E-4C79B87AD9ECA4514CEC&crumb=about, 02.08.2007).

Mutabakat Üyeleri (Settlement Members)

"Mutabakat üyeleri", doğrudan katılımcı olup, kendileri veya müşterileri adına CLSB'ye döviz alış-satışını onaylayabilirler. CLS bünyesindeki mutabakat üye sayısı 59'dur. Her bir mutabakat üyesinin, CLS Bank'ta bir tane çoklu döviz hesabı vardır. Bu sayede, mutabakat üyeleri, işlemi gerçekleştirmek için gerekli fonun temininden sorumlu olurlar (http://www.cls-group.com/About/Community/Pages/default.aspx, 07.03.2009).
Mutabakat üyeleri için gerekli şartlar şunlardır (http://www.tbb.org.tr/turkce/cls/14122007.ppt, 03.06.2008):

- Aynı zamanda CLS'e hissedar olurlar,
- CLS'te multi-currency hesap açarlar,
- FX işlem talimatlarını CLS'e doğrudan gönderirler,
- CLS'e ödemeler yaparlar (Doğrudan / Nostro Ajan yoluyla),
- Üçüncü taraflara hizmet verirler.

Kullanıcı Üyeler (User Members)

"Kullanıcı üyeler" de kendileri veya müşterileri adlarına doğrudan CLSB'ye işlem onayı verebilirler ancak bu fonun sağlanmasının sorumluluğu, kullanıcı üye tarafından seçilen mutabakat üyesine aittir.

Üçüncü Grup (Third parties)

Nihai olarak üçüncü partiler, CLSB ile doğrudan bir bağlantıya sahip değildir (http://www.bis.org/publ/cpss83.pdf, 05.02.2009). Üçüncü partidekiler, mutabakat ve kullanıcı üyelerinin müşterileridir. Üçüncü partidekiler,[2] daha çok döviz piyasasında faaliyet gösteren bankalar, banka olmayan finansal kuruluşlar ve çok uluslu şirketlerden oluşmaktadır (http://www.cls-group.com/About/Community/Pages/default.aspx, 07.03.2009).

Kendi adlarına işlemleri onaylamak üzere bir mutabakat veya kullanıcı üyesi seçerler. Bu noktada, odak merkezini mutabakat üyeleri oluşturmaktadır. Çünkü risk yönetimi noktasında, mutabakat üyeleri fonlama yükümlülüğüne sahiptir. Bununla birlikte, mutabakat üyelerinin, CLS ödeme sisteminde doğrudan müdahil olmadığı durumlarda, kendi adlarına ödeme yapmak ve ödemeleri kabul etmek üzere aracı bankaları (nostro agents) kullanmaya ihtiyaçları vardır. Bu noktada, operasyonel risk noktasında bu aracı bankalar önemli bir role sahip bulunmaktadır (http://www.bis.org/publ/cpss83.pdf, 05.02.2009).

---

[2] Türkiye'de Türk Ekonomi Bankası (TEB), uluslararası döviz piyasalarındaki takas riskinin ortadan kaldırılması amacıyla 2002 yılından bu yana faaliyet gösteren takas sistemine (Continuous Linked Settlement - CLS) dahil olmuştur. TEB tarafından yapılan açıklamaya göre, CLS sistemine "üçüncü şahıs" sıfatıyla Türkiye'den katılan ilk bankanın TEB olduğu, sistemde halen 17 yabancı para birimi ile yapılan işlemlerin takasının sonuçlandırıldığı ve önümüzdeki dönemlerde bu sayının artmasının beklendiği kaydedilmiştir. Dünya ölçeğinde döviz piyasalarında gerçekleştirilen toplam işlem tutarının yarısından fazlasının CLS sistemi içinde sonuçlandırıldığı ifade edilen açıklamaya göre, CLS sistemi içerisinde, günlük ortalama, parasal karşılığı 5 trilyon dolar civarında olan 500 bin adedin üzerinde işlem gerçekleştirilmektedir. TEB Genel Müdürü Varol Civil, konuya ilişkin, banka olarak risk yönetimine çok büyük önem verdiklerini belirterek, küresel boyutta yaşanan finansal krizin, uluslararası döviz piyasalarında da riskleri artırdığını, CLS sistemine dahil olarak, bu riski ortadan kaldırdıklarını ifade etmiştir (http://www.sisliweb.com/arsiv/kategori_249.htm?page=9, 15.05.2010).

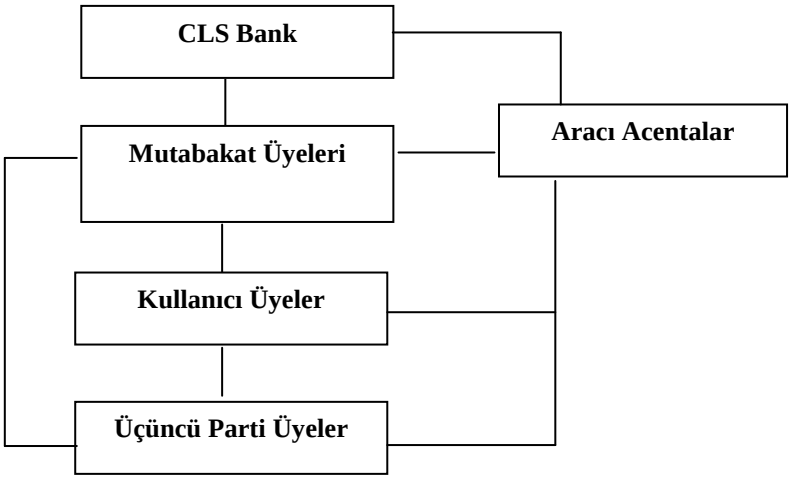
CLS sisteminde yer alan üçüncü partilerin bazı aktif üyeleri, kendi müşterilerine dördüncü grubu oluşturmaları için teklifte bulunmaktadırlar. Üçüncü grup sayesinde sisteme dâhil olacak yeni üyeler, daha etkin işlemler ve settlement riskin minimize edilmesi imkânlarına kavuşmaktadırlar. Üçüncü grup üyelerden sadece kapasiteleri yüksek olanlar dördüncü gruplara bu hizmetleri sunabilecektir. CLS sistemine dâhil olan katılımcıların sayısının artmasıyla, risk ihtimalleri çok daha büyük oranlarda azalacaktır. Üçüncü grup ile dördüncü grup arasındaki ilişki, mutabakat üyeleri ve üçüncü grup üyeler arasındaki ilişkiyle benzerlik göstermektedir. Üçüncü grup üyeler, müşterileri olan dördüncü grubun işlemlerini takip edeceklerdir (Dehaan, 2005: 6).

Aracı Kuruluşlar

CLS üyelerinin, ilgili döviz kuruna ilişkin yerel RTGS'ye bağlı olmamaları durumunda, aracı kuruluşların hizmetlerinden yararlanmak zorundadırlar. Bununla birlikte, bir CLS üyesi ile aracı kuruluş şeklinde muhatap olmak, CLS ile bir sözleşme yapılmış olması şartını gerektirmez. Aracı kuruluşların, mutabakat üyesi adına CLS'ye ödeme yapabilmesi için sadece ilgili yerel RTGS'ye bağlı olmaları gerekmektedir (Schaller, 2007: 76).

Bu kapsamda aracı kuruluşlar;
* Ödeme üyelerinden ödeme işlemi için talimat alırlar,
* CLS Banktaki ödeme üyelerinin hesaplarına çok hassas bir zamanlamayla fon transferi yaparlar,
* Ödeme üyelerinin hesaplarını alacaklandırmak üzere, CLS Bank, kullanıcı üyeler ve üçüncü gruptan fon kabul ederler (http://www.clsservices.com/sectiondetails.cfm?objectid=BB493258-FB0E-4C79 B87AD9ECA4514CEC&crumb=about, 02.08.2007).

Tablo 1: CLS Bank ve Sisteme Müdahil Katılımcılar

Kaynak: http://www.clsservices.com/sectiondetails.cfm?objectid=BB493258-FB0E-4C79-B87AD9ECA4514CEC&crumb=about, 02.08.2007.

Sağlayıcılar (Vendors)
CLS sistemi, yürütülen operasyonlar için CLS üyelerine yazılım ve servis hizmeti sunan bir sağlayıcı grubuna ihtiyaç duymaktadır. CLS ile sağlayıcılar arasında resmi bir ilişki yürütmektedir. Sağlayıcıların üyelik düzeylerine göre, CLS verilerine, Pazar fırsatlarına ulaşabilir ve CLS teknik desteğinden istifade edebilir (http://www.cls-group.com/About/Community/Pages/default.aspx, 07.03.2009).

CLS'NİN TEKNİK ÖZELLİKLERİ
Bankalar, *SWIFT* tarafından sağlanan güvenli bir haberleşme ağı üzerinden CLS ile irtibat kurmaktadırlar. Döviz ticaretinde yaşanabilecek muhtemel settlement risk problemini ortadan kaldıran CLS sisteminin teknolojik alt yapısı IBM tarafından yürütülmektedir.
CLS sistemi, ülkeler arasındaki saat farklılıklarından kaynaklanabilecek ödeme problemlerini gidermek üzere kurulmuş bir sistemdir. Günlük olarak ortalama 5 trilyon dolara ulaşan bir döviz alış verişi söz konusu olup, piyasanın katılımcıları Federal Reserve, Avrupa Merkez Bankası ve Bank of England gibi büyük çaplı kuruluşlardan oluşmaktadır (http://www.935.ibm.com/services/uk/igs/pdf/ibm_cls.pdf, 16.08.2009).
Toplam 17 para birimi üzerinden verilen ödeme talimatları FX spot, FX forwards, FX option exercises, FX swaps, Kredi türevleri ve Non deliverable forwards işlemlerini kapsamaktadır (http://www.cls-group.com/Products/Settlement/Pages/default.aspx, 16.08.2009). CLS, global düzeyde gerçekleştirilen döviz transferlerinin 4 trilyon dolardan fazlası üzerinde ticaret riskini ortadan kaldıran bir sisteme sahiptir. CLS, 6 farklı ticaret enstrümanı ile 17 para birimi üzerinden işlemlerini gerçekleştirmektedir. Mevcut ekonomik ortamda risk yönetimi ön plana çıkmasından dolayı, ticaret riskini ortadan kaldırılması daha önemli bir hal almıştır. 17 para biriminin işlem gördüğü CLS sisteminde, global düzeyde günlük döviz ticaretinin yüzde 95'i işlem görmektedir.

CLS servisi, ödemelerin 2 saat içerisinden eşleştirilmesini, ortalama 30 dakika içerisinde ödemelerin gerçekleştirilmesini ve gerçek zaman diliminde gözlemlenmesini temin etmektedir. Son beş sene içerisinde CLS sistemindeki başarısız ödeme işlemi bulunmamaktadır.

CLS sisteminin geçerli olduğu para birimleri şunlardır: Avustralya, Kanada, Danimarka, Avrupa Merkez Bankası, İngiltere, Hong Kong, Japonya, Kore, Yeni Zelanda, Norveç, Singapur, Güney Afrika, İsveç, İsviçre, Amerika, İsrail ve Meksika'dır (http://www.cls-group.com/Publications/FX%20Market%20%20Role%20of%20CLS%20FINAL.pdf, 02.09.2009). 2003 yılında yapılan bir ankete göre, İşlem üyeleri'nin CLS sistemine geçebilmek için gerekli olan teknolojik altyapıya 335 milyon dolar harcamıştır (CLS SIBOS, 2003: 8).

RTGS SİSTEMİ ve CLS

RTGS (Real Time Gross Settlement), bankalar arasındaki para transferinin, transfer işleminin gerçekleştiği anda ve sistemdeki diğer transferlerden bağımsız olarak yapılmasını sağlar. Bu sistemde bekleme zamanı yoktur.

Alternatif bir para transferi olan net settlement (net işlem) yönteminde gün içerisinde transfer talepleri sisteme kaydedilmekte ancak transfer işlemi toplu şekilde gün içerisinde veya gün sonunda gerçekleşmektedir. Bankalar arasında toplu şekilde gerçekleştirilen bu işlemler, net tutarın transferine imkân vermektedir. Ancak RTGS sayesinde, işlem riski, kredi riski ortadan kalkmakta ve yüksek tutardaki paraların hızlı bir şekilde transferi sağlanmaktadır (http://www.cbos.gov.sd/what_is_RTGS.pdf, 22.10.2009).

Real Time Gross Settlement (RTGS), finansal kuruluşlar arasında transferlerin gerçekleştirilmesinde kullanılan bir "online" sistemidir. Eğer bir A bankası veya müşterisinin, bir B bankası veya müşterisine bin dolar ödemesi gerekiyorsa, Bank A, Bank B'ye elektronik ortamdan bin dolar transfer eder. RTGS'nin diğer örnekleri, İngiltere'de "CHAPS", Amerika'da ise "Fedwire" olarak isimlendirilmektedir. Her bir ülke kendi RTGS sistemine sahiptir. Diğer RTGS örnekleri şöyledir:

Tablo 2: Ülkelerdeki RTGS Örnekleri

Ülke	Başlama Yıl	Kısa Adı	Açılımı
Mısır	2008	ROSE	Real-time Operations of Settlement in Egypt
Bulgaristan	2002	RINGS	Real-time Interbank Gross settlement System
Suudi Arabistan	1997	SARIE RTGS	SARIE Real Time Gross Settlement
UK	1996	CHAPS	Clearing House Automated Payment System
Amerika	1971	CHIPS	Clearing House Interbank Payment System
Kanada	1999	LVTS	Large Value Transfer System
Polonya	1993	SORB	Bank Account Servicing System
Türkiye	1992	EFT	Electronic Funds Transfer
Singapore	1998	MEPS+	MAS Electronic Payment System
İsviçre	1987	SIC	Swiss Interbank Clearing

Kaynak: http://www.cbos.gov.sd/what_is_RTGS.pdf, 22.10.2009.

Elektronik ödeme sistemleri normalde ülkelerin merkez bankaları tarafından yürütülür ve kontrol edilir. Gerçekte fiziki bir para değişimi yoktur. Merkez Bankası, A ve B Banklarının hesaplarıyla ilgili düzenlemeyi yapar. A bankasının hesabı bin dolar azalırken, B bankasında ise bin dolar artış olmaktadır. Merkez Bankaları tarafından yürütülen RTGS sisteminin amacı, yüksek tutarlı elektronik transferlerde karşılaşılabilecek ödeme problemlerini azaltmaktır. Yapılan ödemeler, daha sonradan durdurulamayacağı ve geri istenemeyeceği için RTGS sisteminin çok büyük önemi bulunmaktadır. (http://en.wikipedia.org/wiki/Real_Time_Gross_Settlement, 31.07.2007).
CLS üzerinden para transferleri, ilgili RTGS sisteminin fonları kabul ve yollama saatleriyle örtüşdüğünde, 5 saat süreyle gerçekleşmektedir (http://www.cls-group.com/Products/Settlement/Pages/ForFX.aspx, 16.08.2009).

CLS SİSTEMİNDE EŞLEŞTİRME SÜRECİ

Talimatların Verilmesi	**Ödeme Süreci**		**Döviz Girişi ve Çıkışının Fonlanması Süreci**
06:30'ya kadar (CET)	**07:00-09:00 (CET)**		**09:00-12:00 (CET)**
	İlgili RTGS sisteminin fonları kabul ve yollama saatleriyle örtüştüğünde, CLS üzerinden para transferleri, 5 saat süreyle gerçekleşmektedir.		
Talimat Onayı Central European Time-Merkez Avrupa Saati (CET) ile 06:30'a kadar, işlem taleplerini CLS Banka iletmektedirler. Saat 06:30'u gösterdiğinde her bir üye günlük ödeme planına dair bilgilendirilmektedir.	**Fonlama ve Ödeme** Daha sonra üyeler ilgili merkez bankasındaki hesaba parayı yatırırlar. Bunun ardından CET 07:00 itibariyle yönetim süreci başlamış olur. Bankalar her an için bilgilendirilir. Bankalar, hesaplarında döviz bulundurdukları sürece, diğer döviz türlerinden satın alabilirler.	**Uygulama** Saat 07:00 ile 09:00 arasında, CLS Bank üyelerden fonları toplamaya devam eder. CLS Bank, sürekli olarak her bir üyenin hesabında yeterli döviz olup olmadığını kontrol ederek, üyelerin korunmasını sağlar. İşlem, normalda CET 08:30'dan önce tamamlanır.	**Döviz Giriş ve Çıkış Sürecinin Fonlanması** Fonlama ve döviz çıkış süreci, Asya döviz birimleri için 10:00 (CET)'e kadar; Avrupa ve Kuzey Amerika para birimleri için ise 12:00'ye (CET) kadar devam eder (http://www.cls-group.com/Products/Settlement/Pages/ForFX.aspx). Saat 09:00-12:00 arasında ise tüm ödemeler gerçekleşmiş olur. Saat 12:00'ye kadar bir problem yaşanmazsa, tüm fonlar mutabakat üyelerine geri yollanır.

CLS operasyon zaman dilimi, sadece CLS Mutabakat Üyeleriyle alakadardır. Kullanıcı üyeler ve üçüncü partiler, kendi Mutabakat üyeleri ile anlaştıkları farklı bir fonlama zamanında CLS'de işlem görebilirler. Verilen her bir talimatın durumu, üyeler tarafından gerçek zaman diliminde izlenebilir. Her bir ödeme tarihinde, CLS Bank, Mutabakat üyelerinin CLS Banktaki hesapları üzerinden ilgili giriş, çıkışları yaparak eşleştirilmiş her bir talimatı ardarda gerçekleştirir (http://www.cls-group.com/Products/Settlement/Pages/ForFX.aspx, 16.08.2009).

Bu süreç, nihai ve her iki tarafı bağlayıcı bir yapıdadır. Fonlama, mutabakat üyesinin (ve aracı kuruluşun), uygun dövizleri CLS Bank'ın merkez bankası hesabına yatırması sürecidir. Hesaba geçen dövizden haberdar edilen CLS, üyenin hesabını alacaklandırır ve "pay-in" işlemi tamamlanmış olur. "Pay-out" süreci ise CLS Bank'ın merkez bankasındaki hesabındaki fonu mutabakat üyesine (veya aracı kuruluşa) yollamasıyla ve hesabını borçlandırmasıyla tamamlanır (Schaller, 2007: 78).

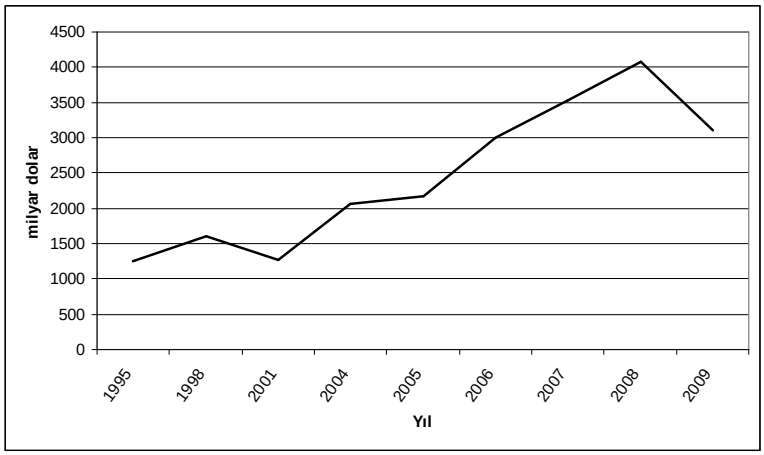
Bu süreç sadece, İlgili RTGS sisteminin fonları kabul ve yollama saatleriyle örtüştüğünde, 5 saat süreyle gerçekleşmektedir. CLS Bank'ın tesis etmiş olduğu sistem, günlük fonlama ve ödemeyle ilgili talimatların onaylanması ve eşleştirme sürecidir. Üyelerden gelen ödeme talimatları, yaklaşık 38 dakika içerisinde eşleştirilmektedir (http://www.clsgroup.com/Products/Settlement/Pages/ForFX.aspx, 16.08.2009).

DÖVİZ PİYASALARINDAKİ VE CLS'DEKİ GELİŞMELER

Tablo 3: Döviz Piyasalarındaki İşlem Hacimleri (Milyar Dolar)

Yıllar	Geleneksel Piyasalar	Diğer Döviz Değişim Enstrümanları	Toplam	Değişim %
1995	1.190	62	1.252	
1998	1.490	108	1.598	28
2001	1.200	77	1.277	-20
2004	1.900	160	2.060	61
2005	1.974	189	2.163	5
2006	2.738	263	3.001	39
2007	3.210	316	3.526	17
2008	3.710	368	4.078	16
2009	2.856	242	3.098	-24

Şekil 1: Günlük Ortalama Küresel Döviz Ticareti

Kaynak: http://www.ifsl.org.uk/upload/Foreign%20Exchange%202009.xls, 11.12.2010.

Tablo 4: Döviz Transferlerinin Yöntemlere Göre Dağılımı, (2006)

İşlem Yöntemi	**Tutar (milyar dolar)**	**Toplam %**
CLS (PvP)	2,091	55
Geleneksel Bankacılık Yöntemleri (PvP hariç)[3]	1,224	32
İki taraflı mahsup[4]	304	8
İşlem riski olmadan[5]	112	3
İşlem riski olan[6]	53	1
Diğer PvP yöntemleri[7]	38	1
TOPLAM	**3,821**	**100**

Kaynak: BIS Quarterly Review September 2008.

CPSS'nin 2008 tarihli Progress in "Reducing Foreign Exchange Settlement Risk" isimli rapora göre döviz işlemlerinin yüzde 55'i (2,1 trilyon dolar) CLS üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu transferlerin, CLS yerine klasik yöntemlerle gerçekleştirilmesi durumunda, doğacak riskin rapor edilenin üç katı büyüklüğünde olması muhtemeldir (http://www.bis.org/publ/cpss83.pdf, 05.04.2009).

[3] Bu yöntemde, satın alınan dövizin transferi ile satılan dövizin transferi, birbirlerinden bağımsız olarak gerçekleşmekte ve anapara ve likidite riski doğmaktadır.

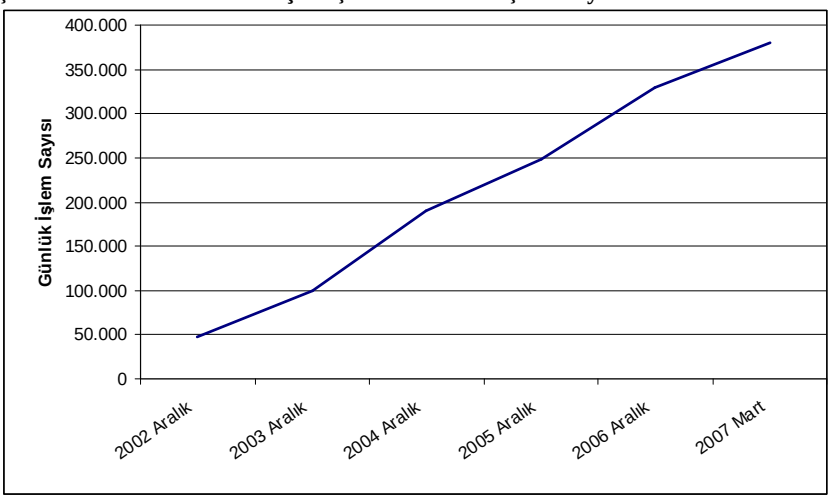
[4] Bu yöntem, iki tarafın karşılıklı olarak belli bir tarihte alacak ve borçlarının netleştirilerek, klasik bankacılık yöntemleriyle para transferini temsil eder.

[5] Bu yöntem, para transferinin tek bir kuruluş bünyesinde gerçekleşmesi halinde, döviz alışının yapılabilmesi için döviz satışının gerçekleşmiş olması şartının söz konusu olduğu durumlarda geçerlidir.

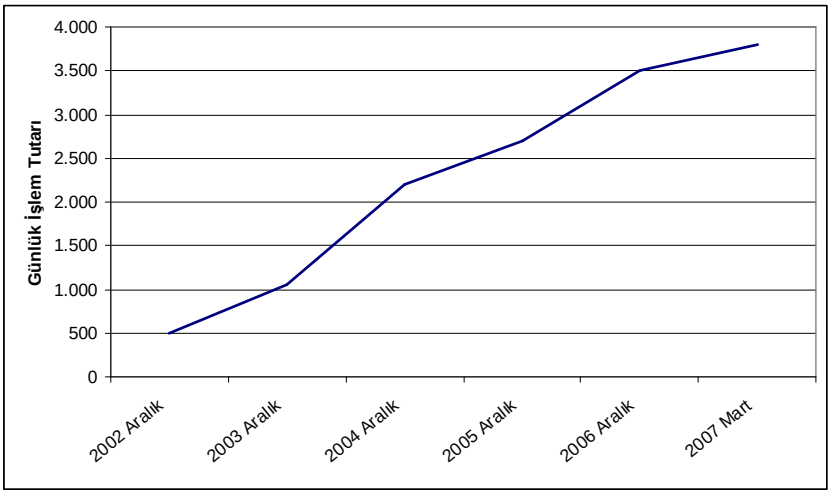
[6] Bu yöntem, para transferinin tek bir kuruluş bünyesinde gerçekleşmesi halinde, döviz alışının yapılabilmesi için döviz satışının gerçekleşmiş olması şartının söz konusu olmadığı durumlarda geçerlidir.

[7] Bu yöntem, CLS'ye ek olarak ticaret konu olan döviz birimlerindeki ödeme sistemleri arasındaki direk bağlantıları temsil eder. Hong Kong, EUR, HKD ve USD için kendi yerel RTGS sistemine sahiptir.

Şekil 2: CLS Üzerinden Gerçekleştirilen Günlük İşlem Sayısı

Şekil 3: CLS Üzerinden Gerçekleştirilen Günlük İşlem Tutarı

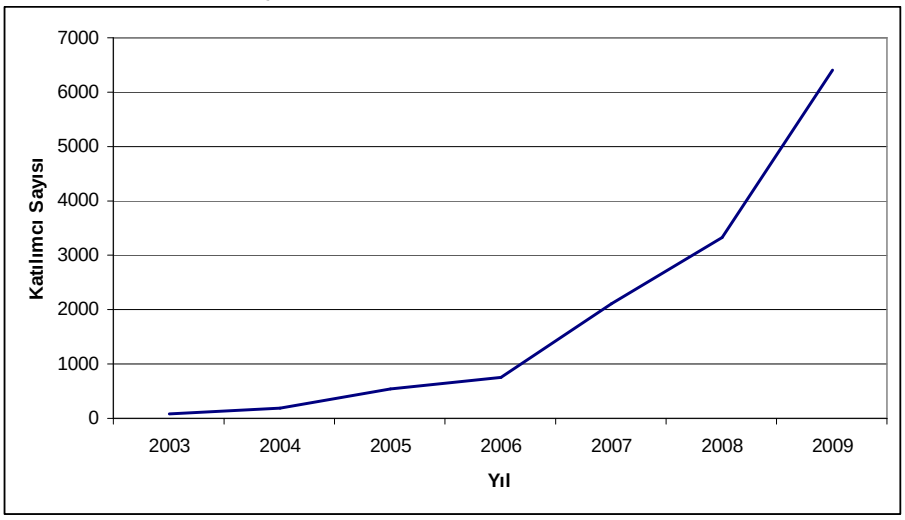
Kaynak: http://www.bis.org/publ/cpss83.pdf, 05.04.2009.

CLS Bank'ın oluşturduğu sistem üzerinden her geçen gün gerçekleştirilen işlem sayısında ve tutarında artış yaşanmaktadır. 2006 yılında günlük ortalama işlem hacmi 3,8 trilyon dolar, bu yıl itibariyle ulaşılan rekor işlem hacmi ise 6,62 trilyondur.2008 itibariyle sistemde ulaşılan rekor ödeme talimatı 1,5 milyonun üzerinde, rekor tutar ise 10 trilyon dolara ulaşmıştır (http://www.clsgroup.com/About/Pages/History.aspx, 04.06.2010).

CLS SİSTEMİNDE ÜYE VE KATILIMCI SAYILARI

2009 itibariyle CLS'nin toplam 59 üyesi olup, Bankanın hizmetlerinden yararlanan üçüncü grup katılımcı sayısı 6400'e ulaşmıştır. Bunların 444'ü banka, şirket ve banka harici finansal kuruluşlardan, 5.956 adedi ise yatırım fonlarından oluşmaktadır (http://www.clsgroup.com/Media/Pages/NewsArticle.aspx?id=47, 22.10.2010).

Şekil 4: CLS Katılımcı Sayısı

Kaynak: http://www.cls.org, 22.10.2010.

CLS üzerinden gerçekleştirilen günlük işlem sayısı 2002'de 48 bin iken, bu rakam 2007 Mart ayı itibariyle 380 bine yükselmiştir. Aynı şekilde, 2002 yılında gerçekleştirilen günlük işlem tutarı 500 milyar dolar iken, Mart 2007 itibariyle bu rakam yaklaşık 3,8 trilyon dolara yükselmiştir. Son iki yıl içerisinde edinilen tecrübeler ışığında, başlangıçta CLS sistemine şüphe ile yaklaşan piyasa katılımcılarının günümüzde CLS'nin gerekliliğini kabullenmiş oldukları söylenebilir (Hildebrand, 2009: 4).

DÖVİZ İŞLEMLERİNE CLS'NİN ETKİSİ

Tarafların CLS sisteminde işlem görebilmeleri için, işlem günü bazı şartları yerine getirmeleri gerekmektedir. Öncelikle, CLS bankta birçok döviz cinsinden hesapları bulunan üyelerin, işlem günü satmak istedikleri hesaplarının pozitif bakiyeye sahip olması gerekmektedir. İşlem günü, ticaretin gerçekleşebilmesi için CLS üyesinin ilgili döviz biriminde net kısa veya uzun vadeli pozisyonu olması gerekmektedir. Üyelerden birinin ödeme yapamaması durumunda (pay-in failure), CLS'nin karşı tarafa satmak istediği parayı iade etmesiyle anapara riski ortadan kalkmış olacaktır. Daha da fazlası, likidite riski de azaltılacaktır. CLS burada, döviz ticaretinin bir merkezi bir tarafı olarak değil, bir mutabakat kurumu olarak hareket etmektedir. Ticaret, tarafların sorumluluklarına bağlı olarak yürümektedir. Gerçekte, CLS, döviz ticaretini değil, bu ticaretten doğan ödeme talimatlarının gerçekleşmesini yürütmektedir (http://www.bis.org/publ/cpss83.pdf, 05.04.2009).

CLS SİSTEMİNDE RİSK YÖNETİMİ

Risk yönetimi olarak *bakiye durumu ve likidite sağlayıcıları* söz konusudur. Bakiye durumuna göre üyelerin uymakla yükümlü olduğu Açık Pozisyon Limiti, Toplam Açık Pozisyon Limiti, Pozitif Net Bakiye kuralları söz konusudur[8]. Transferler, bu şartların yerine getirilmesi durumunda onaylanacaktır (Schaller, 2007: 85).

CLS Bank, taraflardan birinin ödeme yapamaması durumunda muhtemel etkiyi sınırlandırmak için *likidite sağlayıcıları*'nı tesis etmiştir. Asli vazifesi bankacılık olan likidite sağlayıcıları, taraflardan birinin ilgili döviz kurunda ödeme yapamaması durumunda, aynı döviz kurundaki ihtiyacı karşılamakla görevlidir. Her bir döviz kuru için en azından üç tane olması gerekmektedir. Bu durumda, CLS Bank, ödeme yapamayan üyenin pozitif bakiyesinin bir kısmını, eksik döviz tutarını temin etmek üzere likidite sağlayıcısına satar (Schaller, 2007: 88).

ÇAPRAZ DÖVIZ TİCARET RİSKİ

Çapraz döviz ticaret riski, tarafların farklı zaman dilimlerindeki işlemlerden dolayı, bankalar arasındaki çalışma saatlerinin örtüşmemesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda, taraflardan birinin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirememesi, bir dizi problemlere yol açmaktadır (http://www.businessdictionary.com/definition/Herstatt-risk.html, 25.03.2008).

Küçük bir Alman bankası olan Bankhaus of Herstatt'ın 1974 yılında ödeme sıkıntısı çekmesinden sonra yaşanan sıkıntılar, ekonomi tarihine "Herstatt risk" olarak geçmiştir. Karşı tarafın dolar alma beklentisiyle Alman Marklarını Herstatt'ın hesabına yatırdıktan sonra, Herstatt Bank'tan ödeme yapmalarını istemiştir. Herstatt'ın New York'taki muhabir bankasından Herstatt'a ait dolar hesaplarını dondurması istenmiştir. Herstatt örneğinden de görüldüğü gibi, zaman farkları, settlement riskinin ortaya çıkmasında büyük önem arz etmektedir. Bankalar döviz transferinde bankalardan üstlenebileceklerinden daha fazla risklerin altına girebilmektedirler. Bazı durumlarda bankalar, bankanın sermayesinden daha fazla miktarda karşı tarafa borçlanarak risk oluşturmaktadır. Bu şekilde geniş çaplı riskler sadece ilgili banka için bir problem değil aynı zamanda finansal sistemde faaliyet sürdüren uluslararası düzeyde tüm katılımcıları etkileyebilecek potansiyele sahip bir durumdur (Sawyer: 88).

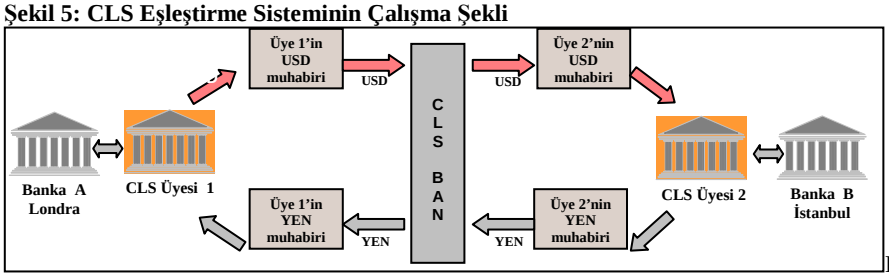
[8] Açık Pozisyon Limiti: Üyelerin sistemdeki para birimlerinde düşebilecekleri eksi bakiyeyi belirler. Her bir para birimi için ayrı ayrı belirlenir ve tüm üyeler için aynıdır. Toplam Açık Pozisyon Limiti: Üyenin sistemde sahip olabileceği eksi bakiyeyi belirler. Üyenin rating notu ve sermayesine göre belirlenir. Pozitif Net Bakiye: Üyeler toplamda negatife düşemezler (http://www.tbb.org.tr/turkce/cls/14122007.ppt, 25.03.2008).

Finans piyasası katılımcılarının settlement riske karşı aşırı derecede temkinli davranmalarının temelinde Herstat Bank'ın çöküşü yatmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, büyük çaptaki bankaların iflasının diğer bankalarında kapanmalarına yol açabileceği gerçeğidir. Böyle bir gelişme küresel finans sistemini tehlikeye sokacak boyuttadır (http://www2.resbank.co.za, 25.03.2008).

Bu durum, uluslararası bankacılık sektöründe toplam 620 milyon dolarlık bir kayba yol açmıştır. Bankhaus Herstat'ın başarısız olduğu dönemdeki döviz piyasasındaki günlük ortalama 10 milyar dolar ile karşılaştırıldığında, mevcut döviz piyasalarında 1.500 milyar doların işlem gördüğü günümüz için çok daha önemli bir risk söz konusudur (http://www.businessdictionary.com/definition/Herstatt-risk.html, 25.03.2008). CLS yöntemi sayesinde, anapara riski ortadan kalmakta, likidite riski ise minimize edilmektedir. Ticarete konu olan iki tarafın üyelerin CLS Bank'taki hesaplarında sıfır veya pozitif bakiyeye sahip olmaları zorunluluğu, anapara riskini ortadan kaldırır. Bu pozitif bakiye kuralına göre,[9] bir üyenin ödeme yapamaması durumunda, CLS Bank diğer üyeye bu bakiye bulunan hesaptan ödemede bulunacaktır.

CLS Bank (CLS), döviz işlemlerinin sınırlı amaçlarla gerçekleştirildiği bir bankadır. CLS'nin çalışma mekanizması basit bir şekilde şöylece açıklanabilir: Örneğimizde sadece Japon Yeni ve ABD Dolarının alınıp satıldığını varsayalım. Ancak gerçek hayatta, CLS üzerinden bir çok taraf arasından yüklü tutarlarda döviz ticareti söz konusudur. Bu sistem, güvenli bir şekilde yürütülebilecek oldukça karışık bir risk kontrol mekanizmasına sahiptir (http://www.bis.org/publ/cpss83.pdf, 05.04.2009).

Şekil 5: CLS Eşleştirme Sisteminin Çalışma Şekli

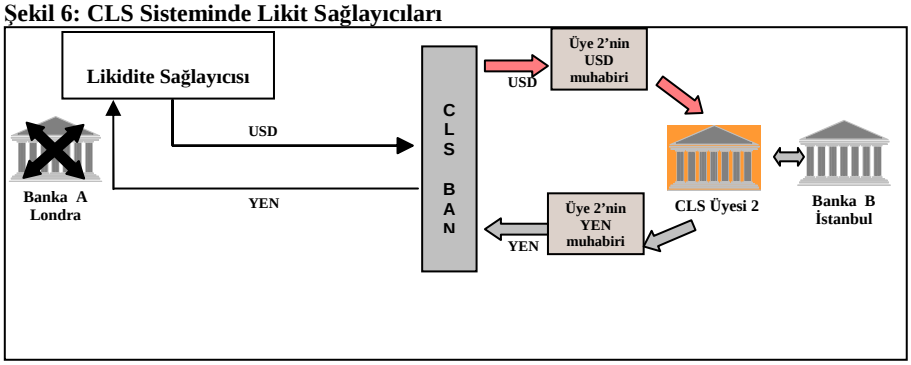
Kaynak: (http://www.tbb.org.tr/turkce/cls/14122007.ppt, 25.03.2008).

İki farklı zaman diliminde bulunan iki kuruluşun döviz transferi yapmak üzere bir talepte bulunması durumunda, her zaman için karşı tarafın ilgili para birimi de ödeme yapmama riski vardır. Settlement risk (ödeme riski) olarak bilinen bu problemi ortadan kaldırmak üzere CLS bünyesinde payment-versus-payment (PvP) sistemi geliştirilmiştir. CLS sisteminin bu işlerliğini tesis etmek üzere, sisteme üye ülkelerin merkez bankaları tüm döviz birimleri için ödeme sistemlerinin açılış saatlerini uzatmışlardır. CLS sistemi bu sayede sistem üzerinden yapılan döviz transferlerinde risk olasılığını ortadan kaldırmıştır (http://www.nordea.com, 25.03.2008).

CLS, Payment versus Payment (PvP-Ödeme karşılığı Ödeme) yani sadece ödeme yapman durumunda sana ödeme yapılır kuralına göre çalıştığından dolayı ana para riski (principal riski) ortadan kaldırır. Likidite riskini azaltmak üzere, CLS Bank büyük çaplı bankalarla likidite imkânları tesis etmiştir. Her bir para biriminde, CLS en az üç tane likidite sağlayıcı temin etmeye çalışır (Bunlar çoğunlukla ilgili döviz biriminde çalışan büyük çaplı bankalar veya CLS üyelerinden oluşmaktadır). Ödemenin gerçekleşmemesi durumunda, CLS Bank, elindeki imkânları kullanarak ilgili üyeye takas veya direkt alım yoluyla ödeme yükümlülüğünü yerine getirir. Ancak, tarafların çoklu ödeyememe durumları gibi bazı özel vakalarda, likidite imkânları, CLS'nin gerekli ödemeyi yapabilmesi için yeterli olmayabilir. CLS Bank, tarafların ve likidite sağlayıcının eşzamanlı başarısız olması durumunda risk yönetimini idare edecek bir vasıfta dizayn edilmiş olmasına karşın, iki veya daha fazla işlem gerçekleştiren üyenin ve iki veya daha fazla likidite sağlayıcısının başarısız olması durumunda, ilgili taraflara ödeme yapamayabilir (http://www.bis.org/publ/cpss83.pdf, 05.04.2009).

Ödemenin yapılacağı gün, ticarete konu olan her bir taraf, aracı bir banka kullanarak satacağı dövizi CLS'ye öder. CLS, sadece satılan dövizin alınması durumunda, satın alınan dövizin ödemesini yapar. Dikkat edilmelidir ki, CLS burada merkezi taraf değildir. Bu ticaret örnekte görüldüğü gibi, A ve B Bankaları arasında gerçekleşmiştir (Lindley, 2008: 57)

Şekil 6: CLS Sisteminde Likit Sağlayıcıları

CLS, taraflardan birinin başarısız olması durumunda, ana parayı sahibi olan bankaya yollayarak, ana para riskini elimine eder. Örnekte olduğu gibi, A Bankasının başarısız olması durumunda, YEN, B Bankasına iade edilir. B Bankasının dolar satın aldığı bu durumda ticaretin tamamlaması halinde ise, CLS, dolar sağlayıcısı ile dolar karşılığı yen takas eder. Bu durumda, CLS sadece anapara riskini ortadan kaldırmamakta, ayrıca likidite riskini de azaltmaktadır [10]. Bununla birlikte,

[9] Bu kurala göre, üyelerin negatif bazı döviz hesapları olabilir. Ancak, genel toplamda dövizlerin pozitif bakiyeye sahip olması gerekmektedir (http://www.bis.org/publ/cpss83.pdf).

[10] Bir varlığın satış aşamasında yaşanan zorluk olup bu varlığın nakde çevrilememesi riskini ifade eder (http://www.investorwords.com/2841/liquidity_risk.html, 10.11.2009).

nakdin elde tutulması imkanları, likidite riskini tamamen ortadan kaldırmaz. Bunun en temel nedeni, CLS üzerinden gerçekleştirilecek ticaretlerde herhangi bir sınır olmamasına karşın, likidite imkanlarının sınırlı olmasıdır (Lindley, 2008: 57)

TÜRKİYE'DE UYGULANAN ÖDEME SİSTEMİ

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, bankalar arasında Türk Lirası cinsinden ödemelerin gerçekleştirilmesini sağlayan EFT sistemi ve bu sistem ile bütünleşik olarak çalışan ve katılımcılarına menkul kıymet aktarım ve mutabakatlarını ödeme karşılığı teslimat (Delivery versus Payment-DvP) ilkesine göre gerçekleştirme imkânını sağlayan EMKT sisteminin sahibi ve işletim sorumlusudur. EFT ve EMKT sisteminde 48 banka faaliyette bulunmaktadır. EFT işlem tutarı, 2008 yılında bir önceki yıla göre yüzde 21,5 artış göstererek 21.919 milyar TL'ye ulaşmıştır. 2008 yılı içerisinde EFT'de gerçekleşen işlem adedi ise bir önceki yıla göre yüzde 12,5 artarak 119 milyon olmuştur (TCMB, Finansal İstikrar Raporu Mayıs, 2009: 85)

Tablo 5: Gerçek Zamanlı Toptan Mutabakat (RTGS) Gerçekleştiren Ödeme Sistemleri Ülke Karşılaştırması

Ülke - Ödeme Sisteminin Adı	2003	2004	2005	2006	2007
Belçika (ELLIPS)					
İşlem Adedi (Milyon)	1,8	1,8	1,8	1,7	2,0
İşlem Tutan (Milyar USD)	15.307	18.233	21.448	24.373	36.453
İşlem Tutan/GSYH	49,4	50,6	57,2	61,1	79,5
Fransa (TBF)					
İşlem Adedi (Milyon)	3,9	4,0	4,3	4,6	4,9
İşlem Tutarı (Milyar USD)	108.750	134.697	151.425	169.587	198.527
İşlem Tutarı/GSYH	60,4	65,3	70,6	74,8	76,7
Hollanda (TOP)					
İşlem Adedi (Milyon)	4,9	5,0	4,7	4,8	7,3
İşlem Tutarı (Milyar USD)	29.669	36.878	38.126	40.146	53.434
İşlem Tutarı/GSYH	55,1	60,5	59,8	59,3	68,9
Almanya (RTGS-Plus)					
İşlem Adedi (Milyon)	32,8	34,1	35,8	37,9	47,5
İşlem Tutarı (Milyar USD)	145.123	157.005	1 72.023	189.140	317.934
İşlem Tutarı/GSYH	59,4	57,2	61,7	64,9	95,9
İsviçre (SIC)					
İşlem Adedi (Milyon)	192,7	209,1	256,4	317,1	356,8
İşlem Tutarı (Milyar USD)	33.087	33.814	32.845	35.867	43.570
İşlem Tutarı/GSYH	102,1	92,9	88,5	92,0	102,1
TARGET					
İşlem Adedi (Milyon)	66,8	69,0	76,3	83,4	98,9
İşlem Tutarı (Milyar USD)	478.474	558.091	613,614	676.602	913.935
CLS					
İşlem Adedi (Milyon)	19,3	32,6	47,9	61,5	90,3
işlem Tutarı (Milyar USD)	220.574	379.506	545.838	714.320	940.621
Türkiye (EFT)					
İşlem Adedi (Milyon)	43,0	58,7	76,4	93,1	106,1
İşlem Tutarı (Milyar USD)	3.122	3.986	5.806	10.528	13.886
İşlem Tutarı/GSYH	10,2	10,2	12,1	20,0	21,4

Kaynak: www.tcmb.gov.tr, 21.11.2009.

EFT sisteminde gerçekleşecek işlemler için herhangi bir tutar sınırı bulunmaması nedeniyle EFT sistemi işlem adedi birçok Avrupa ülkesinden yüksektir. 2008 yılında 3.000 TL'nin altındaki küçük tutarlı ödeme işlemlerinin toplam ödeme işlem

adedine oranı yüzde 76,5 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, EFT işlem tutarının GSYH'ye oranı, Avrupa ülkelerinin gerisinde olmakla birlikte artış eğilimi göstermektedir. 2006 yılında GSYH'nin 20 katı olan EFT işlem tutarının 2007 yılında GSYH'nin 21,4 katına yükseldiği, 2008 yılında da artmaya devam ederek 22,7 katı olarak gerçekleştiği görülmektedir (Bkz. Tablo 5).

SONUÇ

Küreselleşmenin finansal yapılarda meydana getirdiği gelişmelerden biri de, tek para cinsinin kullanıldığı, tek ülkeli ödeme sistemlerinden gerek bölgesel, gerekse küresel bütünlükte birden fazla para cinsinin kullanıldığı çok ülkeli ödeme ve mutabakat sistemlerine geçiş olmuştur. Sürekli mutabakata dayalı bir sistem olan CLS, küresel dünyanın finans piyasaları ve döviz piyasaları için önemli bir rol oynamaktadır. CLS sistemine üye olma şartlarını taşıyanların sisteme katılmaları sonucunda döviz ticaretinin daha güvenli bir şekilde yönetildiği görülmüştür. CLS'in döviz işlemlerindeki faydaları; riskin azaltılması, operasyonel verimlilik sağlanması, piyasa gelişiminin desteklenmesi olarak gözlemlenmiştir. Gelecekte ise CLS'in etkinliğinin daha da artacağı ve büyümeyi sağlayacak stratejilere olan desteğinin de olumlu yönde ilerleme kaydedeceği görülmektedir. Ayrıca, CLS'in birim işlem fiyatlarını düşürmek için, işlem hacmini artırmaya yönelik çalışmalarında katkı sağlayacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Bank For İnternational Settlements, "Committee on Payment and Settlement Systems, Progress in Reducing Foreign Exchange Settlement Risk", 2008, http://www.bis.org/publ/cpss83.pdf, 05.04.2009.

Continuous Linked Settlement: The Great FX Fix, Case study, 1 May 2009, http://www.cls-group.com/SiteCollectionDocuments/Case%20Study%20-%20The%20Treasurer.pdf, 04.06.2010.

CLS update SIBOS, 2003, "The Continious Linked Settlement Newsletter from HSBC Bank Place", Special Issue, p: 8.

Dehaan, Peter, 2005, CLS, **"**The Time Is Right To Go Fourth**",** brief issue 10: 6.

HILDEBRAND, Philip, M., 2009, "Lessons From The Crisis for Global Financial Market Infrastructure", 14th Zermatt Symposium, The financial market crisis p:10.

LINDLEY, Robert, 2008, "BIS Quarterly Review, September 2008 International Banking and financial market developments", p:57.

MILEHAM, P h i l i p, "Technology Overvıew CLS, Continuous Linked Settlement (CLS) Project", Deutsche Bank AG, http://www.touchbriefings.com/pdf/1417/mileham.pdf, 27.03.2008.

Schaller,Alexandra, 2007, "**Continuous Linked Settlement: History And Implications",** Dissertation of Phd, Faculty Of Economics, Business Administration And Information Technology of The University Of Zurich, p: 76-88.

TCMB, Finansal İstikrar Raporu Mayıs 2009, s:85.

http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/finist/bolumIV-8.pdf, 21.10.2009.
http://www2.resbank.co.za, 07.03.2010.
http://www.cls-group.com/About/Pages/History.aspx, 04.06.2010.
http://www.cls-services.com/sectiondetails.cfm?objectid=BB493258-FB0E-4C79B87AD9ECA4514CEC&crumb=about, 02.08.2007.
http://www.cls-group.com/About/Community/Pages/default.aspx, 07.03.2009.
http://www.tbb.org.tr/turkce/cls/14122007.ppt, 03.06.2008.
http://www.sisliweb.com/arsiv/kategori_249.htm?page=9, 15.05.2010.
http://www.cls-services.com/sectiondetails.cfm?objectid=BB493258-FB0E-4C79-B87AD9ECA4514CEC&crumb=about, 02.08.2007.
http://www.935.ibm.com/services/uk/igs/pdf/ibm_cls.pdf, 16.08.2009
http://www.cls-group.com/Products/Settlement/Pages/default.aspx, 16.08.2009
http://www.cls-group.com/Publications/FX%20Market%20%20Role%20of%20CLS%20FINAL.pdf,02.09.2009.
http://www.cbos.gov.sd/what_is_RTGS.pdf, 22.10.2009.
http://en.wikipedia.org/wiki/Real_Time_Gross_Settlement, 31.07.2007
http://www.cls-group.com/Products/Settlement/Pages/ForFX.aspx, 16.08.2009.
http://www.ifsl.org.uk/upload/Foreign%20Exchange%202009.xls, 11.12.2010.
http://www.clsgroup.com/Media/Pages/NewsArticle.aspx?id=47, 22.10.2010.
http://www.cls.org, 16.08.2009
http://www.businessdictionary.com/definition/Herstatt-risk.html, 25.03.2008.
http://www.tbb.org.tr/turkce/cls/14122007.ppt, 03.06.2008.
http://www.resbank.co.za, 25.03.2008.
http://www.nordea.com, 25.03.2008.
http://www.investorwords.com/2841/liquidity_risk.html, 10.11.2009.
www.tcmb.gov.tr, 21.11.2009.

ERKEN CUMHURİYETİN İKTİSADİ KURUMLARINDAN BİRİ: ÂLİ İKTİSAT MECLİSİ

Fehmi AKIN[*] Serkan BAYRAKTAR[**]

Özet: 25 Haziran 1927 tarih ve 1170 sayılı yasayla kurulan Âli İktisat Meclisi, yarısı Bakanlar Kurulu tarafından, diğer yarısı ise Ticaret ve Sanayi Odaları ve Meslek Kuruluşlarınca seçilen 24 üyeden oluşmuştur. İşçi sınıfı temsilcilerinin Mecliste yer almaması dönemin koşullarıyla ilgilidir. Gerekçeli raporda Meclisin ana amacı, ülkemizde hızlı bir iktisadi gelişmenin sağlanmasının önündeki iktisadi engelleri ortadan kaldırmak olarak açıklanmıştır. Meclisin görevleri ise Kanunun 4. maddesinde belirtilir. Ekonomiyle ilgili kanun ve tüzükler hakkında görüş bildirmek, sözkonusu kanun ve tüzüklerin ihtiyaçlara uygun olup olmadığını gerekçeleriyle hükümete bildirmek, dünyadaki iktisadi cereyanların ülkemize etkilerini hükümete rapor etmek bunlar arasındadır. Bu çalışmada, senede iki kez ve on beşer gün toplanan ve 1935 yılı bütçe kanununun 25. maddesi ile kaldırılan Âli İktisat Meclisi, yaptıkları ve yapamadıklarıyla arşiv belgelerinden de yararlanarak incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Âli İktisat Meclisi, Cumhuriyet Halk Partisi, İktisat Politikaları, Bakanlar Kurulu

ONE OF THE ECONOMICS INSTITUTIONS OF THE EARLY REPUBLIC: HIGH ECONOMIC COUNCIL

Abstract: High economic council, established on June 25, 1927 by law No. 1170, consisted of 24 members. Half of members were selected by the Council of Ministers, while the other half by the Chambers of Commerce and Industry and Professional Organizations. The absence of working class representatives in the Council were related to the conditions of that period. In the reasoned report the main purpose of the Council was described to remove economic barriers in front of a fast economic development in our country. The tasks of the Council were specified in Article 4 of related the Law. To write a comment about the laws and regulations related to the economy, to report to the government with the reasons whether these laws and regulations are appropriate for needs and to report to the government and the effects of the economic currents in the world to our country were among tasks of the Council. In this study High Economic Council, had fifteen- day meetings twice in a year and removed by budget Law of Article 25 in 1935, was examined using archive documents in terms of what it did and what it did not.

Key Words: High Economic Council, Republican People's Party, Economical Politics, Council of Ministers

GİRİŞ

Cumhuriyetin kurulmasının hemen ertesinde yönetici elit, İttihat ve Terakki'den devralınan "milli iktisat" politikasını sürdürdüler. 1920'ler, iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesinin devletin destek vereceği bir Türk girişimci sınıfın eliyle olmasının öngörüldüğü yıllardır. (Tezel, 2002: 228)

1923-1929 döneminde önemli sayılacak nitelikte ulusal özel girişimciliğin takip edildiğini görüyoruz. Sermaye çevresini canlandırma ve taleplerini siyasi iktidar üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmak amacıyla 1924 yılında özel statülü İş Bankası kuruldu. İttihat-Terakki döneminde çıkarılan 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile biraz daha geliştirilerek özel girişim ve yatırımcılık teşvik edildi. Bunlara ilaveten 1927'de kurulan "Âli İktisat Meclisi" ile 1929 yılında kurulan "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" aracılığıyla liberal iktisat politikaları geliştirilmeye çalışıldı. Ancak 1929 büyük buhranı Osmanlı'dan kalan borçların ödeme vaktiyle çakışınca devletin iktisadi hayata müdahalesi bir zorunluluk halini aldı. (Boratav, 2003: 67)

Devlet, özel girişimin önünü açmak amacıyla bir dizi reformu Cumhuriyetin ilanını izleyen yıllarda gerçekleştirmeye koyuldu. 1924 Anayasası ve özel mülkiyeti güvence altına alan 1926 Medeni Kanunu temel hukuki zemini oluşturdu. 1925'te tüccar ve sanayicilerin Ticaret ve Sanayi Odaları biçiminde örgütlenmeleri sağlandı. Gene aynı yıl, başta İstanbul olmak üzere pek çok yerde ticaret borsaları kuruldu. 1920'li yıllar bankacılık alanında da hızlı gelişmelere sahne oldu. İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası, Emlak ve Eytam Bankası gibi bankalar, özel girişime orta ve uzun vadeli kredi desteği vererek devlet eliyle bir Türk zengin sınıfın yaratılmasına aracılık yaptılar. (Tezel, 2002: 229) İşte Âli İktisat Meclisi, böyle bir ortamda iktisadi kalkınma için kafa yorması beklenen bir araştırma ve danışma organı olarak kuruldu.

CUMHURİYET ÖNCESİ TÜRKİYE'SİNDE VE DÜNYADA İKTİSAT MECLİSLERİ

İşlevleri açısından bakıldığında İktisat Meclisi ilk kez Türkiye'de ve Cumhuriyet döneminde faaliyete geçmiş bir kurum değildir. Başka ülkelerde hatta Cumhuriyet öncesi Türkiye'sinde bile buna benzer kuruluşlar faaliyet göstermiştir.

1838 yılında "Meclis- i Maliye" ve yine aynı yıl kurulan "Meclis-i Ziraat ve Sanayi" gibi kuruluşlar kurulmuştur. Bunlara doğal kaynakların belirlenmesi, tarım sanayi ve ticaretin geliştirilmesi, yerli ve yabancı uzmanların katkısı ile hazırlanan raporların hükümete sunulması gibi görevler yüklenmiştir. Tanzimat döneminde kurulmaya başlanan bu meclisler siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle faaliyetlerini sürdürememiş fakat daha sonra kurulacak benzer kuruluşlara örnek teşkil etmişlerdir. (Koraltürk, 1999: 63)

[*] *Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, fakin@aku.edu.tr, 05062212397*
[**] *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi*

Cumhuriyet Öncesi Türkiye'sinde bu iki kuruluşun dışında Âli İktisat Meclisi'ne asıl benzeyen kuruluş, İkinci Meşrutiyet döneminde kurulmuş olan "İktisadiyat Meclisi"dir. Bu kurum, Birinci Dünya Savaşına girildikten sonra genel iktisat politikasını belirlemek için 1917 yılında kurulmuştur. Osmanlı Devletinin, Birinci Dünya Savaşından yenik ayrılması ve İttihat ve Terakki yönetiminin İktidardan uzaklaştırılması üzerine İktisadiyat Meclisi'nin ömrü çok kısa olmuştur. (Koraltürk, 1999: 63)

Âli İktisat Meclisi'ne duyulan gereksinime ve meclisin kurulduğu ortama bakılacak olursa, İktisadiyat Meclisi'nin faaliyete geçtiği döneminkine çok benzediği görülür. İktisadiyat Meclisi'nin, savaş yıllarında ekonomiyi yönlendirebilmek için kurulmuştu. Âli İktisat Meclisi ise savaş sonrasında bozulan ekonomiyi yönlendirmek ve ekonominin savaş öncesindeki durumuna getirilmeye çalışıldığı bir dönemde devletin "ekonomik yükümlülüğü" anlayışının bir yansıması olarak kurulmuştur. (Koraltürk, 1999: 63)

Âli İktisat Meclisi iktisadi politikanın geliştirilmesinde yardımcı kuruluş olarak kuruldu. (Tekeli-İlkin, 1977: 59) Bu dönemde Meclis, Fransa, Almanya, İtalya, Lehistan, İngiltere, İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerde benzerleri olan bir kurumdu. Kurum özellikle iş çevrelerinin temsiline olanak sağlayarak[1] talep ve sorunların siyasi iktidara iletilmesinde birinci dereceden rol oynaması amacıyla kuruldu. Değişik baskı gruplarının çıkarlarını uzlaştırma ve eğilimlerinin yansıtılmasını sağlamak hedeflendi. İstişari bir organ olan Meclis, tesanüdçü korporatif devlet görüşlerinin uygulamaya yansıması (Tekeli-İlkin, 1977: 60) ve o dönemin ileri ekonomik planlama anlayışının en önemli göstergesidir. (Aysan, 1981: 98)

Esbab-ı Mucibe Mazbatasında (Gerekçe) Meclisin amacı şöyle ifade edildi: "…Memleketimizde mümkün olduğu kadar seri surette iktisadi bir inkışafa mazhariyeti temin edebilmek ve bu vadide tahaddüs eden müşkülatın izalesi imkanlarını taharri eylemektir." Hükümetin çeşitli dairelerinin kendi alanlarındaki iktisadi faaliyetleri yürütürken "…(G)erek bu daireler arasındaki ahenk ve irtibatı temin, gerek coğrafi ve içtimai muhtelif menafi ve şeraiti-i iktisadiyeyi tevzin etmek" noktasındaki güçlüklerin aşılmasında ve "…(G)idilecek muvafık yolu intihap eylemek" amacıyla Meclisin kurulduğu belirtildi. (Tekeli-İlkin, 1977: 60)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE ÂLİ İKTİSAT MECLİSİ

Âli İktisat Meclisinin Kuruluşu

14 maddeden oluşan 25 Haziran 1927 tarih ve 1170 sayılı Âli İktisat Meclisi Hakkında Kanunun 1. maddesinde Meclisin Başvekalete bağlı olacağı, 24 üye ve üyelik sıfatını haiz bir katibi umumi ve üç yardımcıdan oluşacağı ifade edilmiştir.[2] Meclisin birinci fahri reisi Başvekil, ikinci fahri reisi ticaret vekili olup üyeler her iki dönem için kendi aralarında bir reis ile bir reis vekili seçerler. (md 2) Kanunda Meclisin amaçları dört başlık altında şöyle sıralanmıştır: 1) "Memleketin iktisadiyatı ile alakadar olmak üzere hükümetce tanzim kılınacak kanun ve nizamname layihaları ve hükümetten tevdi olunacak iktisadi mesail hakkında beyanı mütalaa etmek", 2) "İktisatla alakadar kanun ve nizamnamelerin memleket ihtiyacatına derece-i tevafukunu ve bunlar arasındaki ahenk ve irtibatı tetkik ve lüzum görülecek tadilatı esbabı mucibesiyle hükümete teklif eylemek", 3) "İktisadi ihtiyaçlarımızın usul ve sistemler hakkında hakkında tetkikat icra etmek" ve 4) " Umumi iktisat cereyanlarını takip ve memleket iktisadiyatına derece-i tesir ve alakalarını tetkik ve bu hususiaki mesaisinin netayicini hükümete arz etmek." (md 4) Meclis, biri ordudan diğer on biri alanında uzman kişilerden olmak üzere Bakanlar Kurulunca, diğer on ikisi ise bilahere Bakanlar Kurulunca hazırlanacak Yönetmeliğe göre iktisatla ilgili kurum ve kuruluşlarca belirlenir. (md 5) Meclis'in kararları istişari mahiyette olup çoğunlukla karar alır (md. 6) Üyelik süresi dört sene olup ilk iki senenin sonunda hükümetce seçilmiş yarısı ile diğer kuruluşlarca seçilmiş olanların yarısı kura ile değiştirilir. Kurada çıkarsa tekrar seçilinebilir. (md 7) Meclis her altı ayda bir defa on beş süreyle katibi umumisi aracılığıyla hükümetten tevdi edilen hususları ve başvekaletce onaylanmış ve havale edilmiş olan meseleleri müzakere eder. Meclisin toplantısı gerekirse Bakanlar Kurulu kararıyla on beş gün daha uzatılabilir. (md 9)

Âli İktisat Meclisi'nin kuruluşu, başta iş çevreleri olmak üzere çeşitli kesimlerce yakından izlenmiştir. Daha Âli Meclis kurulmadan önce, kanun önergesinin Ticaret Vekili tarafından meclise sunulduğu günlerde, başta İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası olmak üzere çeşitli kuruluşlar yazdıkları makalelerle görüşlerini bildirerek Âli Meclis'e destek vermişlerdir. Örneğin İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası mecmuasında Galip Bahtiyar yazdığı makalesinde; Âli İktisat Meclisi'nin, hem Türkiye Cumhuriyeti'nin kendine çizmiş olduğu ekonomi programının en önemli noktası, hem de büyük buhran karşısında bir önlem olarak gördüğünü belirtmiştir. (Koraltürk, 1999: 65) Meclisin ilk genel sekreteri 1928-1933 yılları arasında görev yapan Nurullah Esat (Sümer)[3], ikinci ve son genel sekreteri ise 1933-1935 arasında görev yapan Enis Behiç (Koryürek) olmuştur.[4]

Âli İktisat Meclisi'nin Örgütsel Yapısı

Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Âli İktisat Meclisinin, birinci fahri başkanı başbakan, ikinci fahri başkanı ise ticaret vekili olup meclis yirmi altı kişiden oluşmaktadır. Başbakan ve ticaret vekili dışındaki yirmi dört üyeden on ikisi biri askeri

---

[1] Meclisin üyelerinden birinin (aynı zamanda ikinci başkan) İş Bankası Umum Müdürü Mahmut Celal Bey (Bayar) olması İş Bankası çevresinin Mecliste etkin olduğu biçiminde yorumlanabilir. Mahmut Celal Bey 1932'de İktisat Vekili olunca ondan boşalan üyeliğe İstatistik Umum Müdürü Celal Bey atanmıştır. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 12.12.1932, Dosya: 23-23, Fon: 030 18 01 02, Yer: 32 74 12.

[2] **Resmi Gazete**, 24 Temmuz 1927, Sayı 640.

[3] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 26.2.1928, Fon: 030 18 01 1, Yer: 27 83 1.

[4] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 22.6.1933, Dosya: 23-26, Fon: 030 18 01 2, Yer: 37 47 18.

kuvvetler mensubu olmak üzere Bakanlar kurulunca, diğer 12'si ise hazırlanan yönetmelik gereği Ticaret ve sanayi odaları ve meslek teşekküllerince seçilmektedir. Meslek Teşekküllerince seçilecek olan on iki üyenin hangi mesleklerden kaçar kişi seçileceği, Âli İktisat Meclisi hakkındaki 25 Haziran 1927 tarihli Kanunun Sureti Tatbikine Dair 11 Ocak 1928 tarihli Talimatname'de belirtilmiştir.[5] Bu talimatnameye göre on iki üye, ticaret ve ziraat odalarından ithalatçı, ihracatçı, vapurcu ve fabrikatör olmak üzere dört; bankacılardan bir, şimendifercilerden bir, çiftçilerden iki, kooperatifçilerden bir, ticaret ve zahire borsasından bir, kambiyo borsasından bir ve madencilerden bir temsilciden oluşmaktaydı. (md 3) Meclis her sene Ocak ile Temmuz aylarında olmak üzere senede iki defa Ankara'da toplanacaktı. (md 1)[6]

Âli İktisat Meclisi kanunun 5. ve 7. ve bu kanunun uygulanmasına dair talimatnamenin 3. ve 4. maddelerine göre ikişer yılda bir yarı yarıya yani altışar altışar aza yenilenmesi yolu ile seçimlere gidilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat bu aza seçimlerini usule bağlamış olan talimatname gayet zayıftır. Meclisin seçtiği üyeler dışındaki 12 üyeyi seçmekle yükümlü olan Ticaret Odaları Kongresinin gereken zamanlarda toplanamaması veya toplanmaması yüzünden pürüzler ortaya çıkmıştır. Ayrıca üye seçim yönetmeliğinde değişiklik yapılmasına dair yapılan 16 Birinci Teşrin 1934 tarihli bir öneride belirtildiği üzere azaların seçim tarzlarının ehliyetli ve gayretli kişilerin meclise alınmasını temin edemediğinden bahsedilip seçimi merkezileştirmek yolu tutulması gerektiği bildirilmektedir.[7]

Âli İktisat Meclisi üyelerinden ikinci on iki üye sanayi ve ticaret kesimlerini temsil etmektedir. Fakat bu temsil edilen gruplar arasında işçi vb. gibi toplumun güçsüz kesimleri yoktur ve seçilen üyeler hükümetin kontrolündedir. Esbabı Mucibe Mazbatasında belirtildiği üzere Âli İktisat Meclisinin sunacağı manzara; kısmen ticari, sınai, zirai ve benzeri ekonomi gruplarının temsilcilerinden oluşacaktır. Çünkü devlet sistem ve teşkilatıyla beraber hareket edebilecek bir heyet oluşturulmaya çalışılmıştır.

Âli İktisat Meclisi'nin Toplantı Tarih ve Konuları

İlk dönemlerde Meclis, hayat pahalılığı, Türk parasının istikrarı ve gümrük tarifeleri konularına eğildi. Sonraki yıllarda ise dış ticaret dengesi ve bütçe denkleştirme konuları ağırlık kazandı. Türkiye'nin ilk dış ödemeler dengesi tablosu Meclis tarafından hazırlandı. (Tekeli-İlkin, 1977: 62)

Âli İktisat Meclisi'nin Toplantı Tarih ve Konuları:

1- 19 Mart 1928: Hayat Pahalılığı, Paramızın Temevvücü Esbabı ve İzalesi Çareleri, Gümrük siyasetimizin esasları.
1- 15 Aralık 1928: Hayat Pahalılığı (devam), Gümrük Siyasetimizin Esasları (devam).
1- 15 Haziran 1929: 1926 Tediye Muvazenesi.
1- 15 Aralık 1929: 1927 Tediye Muvazenesi.
1- 15 Haziran 1930: Zirai Kredi.
1- 15 Aralık 1930: İhracat Ticaretinin İnkişaf tedbirleri, Harici Ticaret Ofisi, 1928 Tediye Muvazenesi.
15- 29 Aralık 1931: 1929 Tediye Muvazenesi, limanlarımızın İnkişafı Tedbirleri, Ekonomik Buhran Raporu
10- 24 Temmuz 1932: 1930 Tediye Muvazenesi, Milli Gelir.
5- 19 Ocak 1933: Sanayimizin Teessüs ve İnkişafı, 1931 Tediye Muvazenesi, Milli gelir, Madenlerimizin İstifade suretleri.
11- 25 Temmuz 1933: 1932 Tediye Muvazenesi, Ormanlarımız ve Orman Kanunu, İş Yasası." (Koraltürk, 1999: 64)

Bunlara ek olarak da 1930 ve 1931 yıllarında Âli İktisat Meclisi tarafından Dünya Buhranı Raporu, Dünya İktisadi Hali Hazırı, Dünya Buhranında ve Dünya Hali Hazırı İçinde Türkiye konulu çalışmalar yapılmıştır.

Görüldüğü gibi Âli İktisat Meclisinin ilk yılları gündeminde, hayat pahalılığı ile para ve gümrük politikası önemli yer tutmakla beraber, daha sonraki yıllarda 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkileri ve ödemeler dengesi sorunu ağırlık kazanmıştır.

Âli İktisat Meclisi'nin İşleyişi ve Raporları

Âli İktisat Meclisi, Avrupadakilere benzer bir yapıda kurulmuş olmasına rağmen büyük ölçüde siyasal rejim kararsızlıkları söz konusu olmadığı için, Avrupadaki örneklerinden farklı işlevsel görevler gördüğü söylenebilir. Âli İktisat Meclisi Avrupadaki gibi sınıf ve grup çıkarlarını uzlaştırmaktan çok, ancak özel kesimin bazı isteklerinin hükümete intikali için bir kanal oluşturmuştur.

---

[5] **Resmi Gazete**, 21 Ocak 1928, Sayı 793. Talimatname, 23 madde ve iki geçici maddeden ibarettir.

[6] Yalnız 1928 yılına mahsus olmak üzere Meclis ilk toplantısını Mart ayında yapacaktı. (Geçici Madde 2)

[7] 1931'de ticaret odaları kongresince o yıl meclisin kış toplantısından önce altı üye değiştirilmesi gerekirken dört üye değiştirilmiş böylece kanun hükmünce iki yılda bir yarı yarıya üye seçim usulü bozulmuştur. 1934 yılına gelindiğinde bu sorunu çözmek için Âli İktisat Meclisi Genel Sekreteri Enis Behiç tarafından bir takım çözüm önerileri ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki dört azanın seçimlerini yapmayarak sekiz aza ile on iki hükümet azasından oluşacak yirmi kişilik heyetle toplantıları açmak. İkincisi ise 1935 ilkkanun döneminde o sekiz azanın da süreleri bitmiş olacağından o zaman toplam on iki aza seçilerek kısır döngüden kurtulmak ve ondan sonra ikişer yılda altışar altışar aza yenilenmesi yoluyla tekrar aza seçimini bir düzene sokmak. Bkz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 16.10.1934, Âli İktisat Meclisi Üye Seçim Usulü Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Öneri, Dosya: 2316, Fon: 30..10.0.0, Yer: 27 153 6.

1928 yılı Birinci Dönem çalışma raporunda Meclis "mutedil himayede rüsumun oranı eşyanın kıymetine göre yüzde 15'i, azami himayede ise yüzde 30'u geçmemelidir." önerisinde bulunmuştur. (Tekeli-İlkin, 1977: 71) Meclis, 1928 yılı ikinci dönem çalışma raporunda ise "bir taraftan sistematik bir gümrük politikası, diğer taraftan gayeyi müdrik bir istihsal siyaseti bilhassa iyi düşünülmüş bir sanayi programı ile müteharrik olmak lazımdır. Filhakika gümrük siyaseti daima muayyen bir hedef dahilinde çizilmesi icap eden sanayi siyasetinin kuvveden fiile ihraç vasıtası olmaktan başka bir şey değildir." denilmektedir. Sonuçta Haziran 1929'da kanunlaşan Gümrük Tarife Kanunu ithalatçıların değil de korumayı isteyenlerin lehine olmuştur. (Tekeli-İlkin, 1977: 71-72)

1929'da bütün dünyayı etkileyen Büyük Buhran'la birlikte Türk parasının yabancı paralar karşısında değer kaybı hızlanmıştır. Hükümet, Âli İktisat Meclisinden ithal ikamesi[8] olanaklarını araştırmaya ve sanayileşmeye yönelik "Türkiye'nin İktisadi Programı"nı hazırlamasını istemiştir. "Türkiye'nin iktisadi Programı"nın hazırlanması için İktisat Vekili Şakir (Kesebir) Bey başkanlığında kurulan komisyon ülkenin üretim olanaklarını yerinde tespit etmek için 3 gruba ayrılarak Türkiye'nin çeşitli kesimlerinde inceleme yapma kararı almıştır. Birinci grup demiryolu güzergâhında, ikinci grup Karadeniz sahilleri üzerinden Trabzon'a ve oradan Erzurum ve çevresinde, üçüncü grup ise Akdeniz sahilleri ile Trakya'da incelemeler yapacaktı. Yapılan geziler, "…Tetkikatın ehemmiyetli neticelere varması için ipucu rolü oynayacak bir çok noktanın tebellür etmesini" sağlamıştır. Ancak çalışma Meclis'in Kasım 1929 toplantısına yetişmeyince raporu hazırlama işini Şakir Bey ve İktisat Vekaleti üstlenmiştir. (Tekeli-İlkin, 1977: 98-99) İktisat Vekili Şakir (Kesebir) Bey, ihracatı artırma ve yurtiçinde üretilebilecek olan ürünlerin analizini içeren bir raporu "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor" başlığı altında 1930 Martında Başvekalete sunmuştur. (Tezel, 2002: 239) Âli İktisat Meclisi de 1931 yılı toplantısında 1929 Buhranı ile ilgili kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Raporda buhranın çağdaş iktisat rejiminin işlemesindeki hususiyetlerden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Rapora göre Türkiye, sanayi memleketlerine gıda ve hammadde yetiştiren bir tarım ülkesidir. Ancak tarımda tekniğin gelişmesi ve buna ayak uyduramamamız özellikle pamuk, yapağı ve tiftik gibi ürünlerimizin dış pazarlardaki fiyatını düşürdü. Bunda genel buhran koşullarının yanında sözkonusu ürünlerin özelliklerinin dünya şartlarına uydurulamayışının payı büyüktür. Öte yandan teknik gerilik, sermaye ve teşebbüs yokluğu ve teşkilatsızlık önemli olumsuzluklardır.[9] Öncelikle tarımsal ürünlerin hammadde fiyatları ile mamul madde fiyatları arasında bir denge oluşturulmalıdır. İhracatımızın yüzde 95'e yakınını oluşturan tarımsal ürünlerimize gelişmiş ülkelerin getirdiği ithalat sınırlaması bize gelecekte olumsuz tesir edecektir.[10], Ekili arazilerin yarısını oluşturan buğdayın maliyet fiyatı yüksek, ihracat fiyatı ise düşüktür. 1929'da okka fiyatı 17 kuruş buğday1930'da 6 kuruşa düşmüştür. Buna çözüm olarak buğdayda dış piyasalara karşı koruyucu gümrük politikası olumludur. Ancak bunun yanında fiyat istikrarını sağlamak açısından iklim ve toprak şartlarından etkilenen ürünün arz ve talebi arasında ürün rekoltesinden bağımsız bir denge sağlanması gerekir. Buna yönelik olarak ürün için belirli bir fiyat belirlenebilir ve çitçinin ürününü hasattan hemen sonra satmayıp depolamasına yönelik olanaklar artırılabilir. Öte yandan ürün cinslerinin ve tohumların ıslahı, toprak verimliliğinin artırılması, tarımsal kredilerin hacim, vade ve faiz şartlarının iyileştirilmesi gerekir. Raporda sanayi ile ilgili olarak da bir takım önerilere yer verilmiştir. Türkiye'nin milli sanayiini kurmak zorunda olduğu, bunun için de bir sanayi programına ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Nitelikli usta ve işçi yetiştirilmesi, Sanayi ve Maadin Bankası'nın sermayesinin artırılması da raporda önerilen hususlar arasındadır.[11]

1933'teki ilk toplantısında (5-19 Ocak 1933) Meclis, "Türkiye'de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkışaf Edebilir?" sorusuna yanıt aramıştır. Devlet sanayicilik yapacak mıdır bahsinde Meclis şu görüşleri serdetmiştir: "…Ancak bu sanayiin doğması ve yaşayabilmesi bidayette büyük himayelere bağlı olduğundan müstehlikleri hayat pahalılığından koruyabilmek için maliyet fiyatlarının son dereceye kadar ucuzlatılmasına çalışılması ve bunun için de bu müesseselerin her türlü ticari ve iktisadi şartlara uygun olarak doğması ve idare olunması şarttır.

Hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır ki Devletin burada bizzat sanayiciliğe tevessül etmesi zaruret neticesi ve muvakkattir ve Devlet büyük sanayi işlerinde sermayeyi ve tekniği bidayeten birleştirmek hususunda mutavassıt bir rol sahibidir.

Bu sebeple devlet, hiçbir nevi sanayi yalnız kendi teşebbüs ve faaliyetine hasr ve tahsis etmeyerek bu mevzuda her sahayı müteşebbis eşhas ve müessesata serbestçe açık bulundurmalı ve kendi teşebbüsüyle ve iştirakiyle vücude gelecek sanayi hareketlerinde halkın kuruluş teşebbüslerine iştirakleri mümkün olduğu kadar teshil olunmalı ve teessüs kökleşip de muayyen ve emin bir kar etmeye başladığı ve halkın iktisadi refahı müsait olduğu zaman bu tesisler ilk fırsatta hususi müteşebbislere ve halka mal edilmelidir." (Âli İktisat Meclisi Raporları, 1933:12)

Meclis'in bu meyandaki görüşleri Kadro dergisinde yazan Vedat Nedim (Tör)'in sert tenkitlerine uğradı. V. Nedim derginin 14. ve 15. sayılarında yazdığı yazılarla Meclis'in devletçilik anlayışını yerden yere vurdu. Devletin kurup sonra işletip ardından karlı bir durumdayken bir işletmeyi satmasını fırsatçı özel girişime peşkeş çekme olarak yorumluyordu. (Nedim, 1933: 17-18)

[8] İthal ikamesi kavramı, hammaddesi mevcut bir ürünü ithal etmek yerine yurtiçinde üretmek ve iç pazarın ihtiyacına sunmak biçiminde özetlenebilir. Böylece yurtdışına döviz gitmemiş olacak ve ticaret açığı önlenecektir.

[9] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** Âli İktisat Meclisi Tarafından Hazırlanan 1931 Yılı Buhran Raporu, Dosya: 2310, Fon: 030 10, Yer: 26 152 10, s.4.

[10] Aynı belge, s. 7.

[11] Aynı belge, s. 22-23.

Âli İktisat Meclisinin pratikteki görevleri daha çok araştırmaya dönük kalmıştır. (Tekeli-İlkin, 1977: 63) Bunun nedeni belki de 4.8.1932 tarihli raporda bildirildiği üzere Âli Meclis üyelerinin senede iki defa on beşer gün toplanması ve "Büro"[12] kadrosunun çok noksan olması sebebiyle mevcut memurların verilen işler üzerinde önceden çalışarak hazırlanmaya zaman ve imkân bulamamalarıdır.[13]

4.8.1932 tarihli Âli İktisat Meclisi raporunda belirtildiği üzere Âli Meclisin iki büyük sorunu vardı. Bunlardan ilki hükümetin ekonomi ile ilgili çıkardığı kanunlardı. Rapordan anlaşıldığı üzere Hükümet, çıkardığı ekonomiyle alakalı kanunları Âli Meclise danışmadan çıkarmakta ve çıkardıktan sonra Âli meclise incelemesi için göndermektedir. Fakat Âli Meclis kuruluş kanununun dördüncü maddesi gereğince kanun tasarılarının kanunlaşmadan önce incelemeleri için kendilerine gönderilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Âli Meclisin ikinci büyük sorunu, Âli Mecliste tartışılacak konuların ve meselelerin toplantıdan çok kısa bir süre önce üyelere bildirilmesi ve öngörülen konularda araştırma yapmanın mümkün olmamasıdır. Bu sorunların çözümüne yönelik yapılan öneri, bir sonraki toplantının gündeminin ne olduğunun önceden bildirilmesi ve bu gündem için yapılması gereken çalışmaların hükümetçe neler olduğunun kararlaştırılmasıdır. Bu sorunlar çözüme kavuşturulmadan Meclisin faydalı olamayacağı da raporda belirtilmektedir.[14]

Âli İktisat Meclisinin Kaldırılışı

Âli İktisat Meclisi, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanması ve uygulamaya girmesinden sonra işlevini kaybetmiştir. Hükümetin izleyeceği ekonomi politikaları yani devletçilik belirginleştikten sonra, 1935 yılı bütçe kanununun 25. maddesi ile lağvedilmiştir. (Boratav, 1982: 89)

SONUÇ

1920'li yılların sonunda hammadde ihracatçısı ve mamul madde ithalatçısı olan Türkiye'de sözkonusu vaziyeti değiştirmeye yönelik bazı politikalar üretilmeye başlandı. 1929 Buhranı olarak bilinen ve bütün dünyayı etkileyen ekonomik kriz, talebin düşmesinden dolayı ihracatçısı olduğumuz hammaddelerin fiyatlarının düşmesine neden oldu. 1929 Buhranı'ndan bir süre önce oluşturulan Âli İktisat Meclisi'nden, 1930'lu yıllara damgasını vuracak olan "devletçilik" politikasının altyapısının oluşturulması ve hazırlayacağı raporlarla iktisadi politikalara yön vermesi beklendi. Ancak Avrupa'daki benzerleri gibi iktisat politikasını etkileyici aktif bir kurum haline gelemeyen Âli İktisat Meclisi görev süresi boyunca daha çok 1960'lardan sonra kurulacak olan Devlet Planlama Teşkilatının araştırma ve danışma faaliyetlerine benzer faaliyetlerde bulundu. Âli İktisat Meclisi, yaptırım gücü olmamasına rağmen düşünce ve davranış olarak çok önemli bir girişimdir. Âli İktisat Meclisi, Cumhuriyet sonrası dönemde kurulan ilk Ekonomik Konsey tipi yapılanma olarak bilinmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Gazeteler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 26.2.1928, Fon: 030 18 01 1, Yer: 27 83 1.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Âli İktisat Meclisi Tarafından Hazırlanan 1931 Yılı Buhran Raporu, Dosya: 2310, Fon: 030 10, Yer: 26 152 10
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Âli İktisat Meclisinin Çalışma Usullerine Ait Önerilen Yöntemler, 4.8.1932, Dosya: 2311, Fon: 030 10 Yer: 27 153 1.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 12.12.1932, Dosya: 23-23, Fon: 030 18 01 02, Yer: 32 74 12.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 22.6.1933, Dosya: 23-26, Fon: 030 18 01 2, Yer: 37 47 18.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 16.10.1934, Âli İktisat Meclisi Üye Seçim Usulü Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Öneri, Dosya: 2316, Fon: 030 10, Yer: 27 153 6.
Resmi Gazete, 24 Temmuz 1927, Sayı 640.
Resmi Gazete, 21 Ocak 1928, Sayı 793.

Kitaplar ve Makaleler

Âli İktisat Meclisi Raporları (1933). "Türkiye de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkışaf Edebilir?", Neşriyat Serisi: A, No: 12, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara.
AYSAN, M. A. (1981). 1**00. Doğum Yıldönümünde Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, Kırklareli.
BORATAV, K. (1982). **Türkiye'de Devletçilik**, Savaş Yay., Ankara.
BORATAV, K. (2003). **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, İmge Kitabevi, 11. Baskı, Ankara.

[12] Meclisin daha iyi çalışması için üyelerin bir kısmı daimi bir komite tayin edilmesini; diğer bir kısmı ise Âli Meclis Bürosunun takviye edilmesi gereğinin üzerinde durmuşlardır. Fakat üye sayısının değiştirilip değiştirilmediği hakkında bir bilgi yoktur.
[13] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Âli İktisat Meclisinin Çalışma Usullerine Ait Önerilen Yöntemler, 4.8.1932, Dosya: 2311, Fon: 030 10 Yer: 27.153..1.
[14] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Âli İktisat Meclisinin Çalışma Usullerine Ait Önerilen Yöntemler, Dosya: 2311, Fon: 030 10 Yer: 27.153..1.

KORALTÜRK, M. (1999). “Devletçi Sanayi Politikaları ve Âli İktisat Meclisi”, **75 Yılda Çarklardan Chip’lere**, (Ed. Oya Baydar), Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s. 63-69.
NEDİM, V., (1933). “Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerektir”, **Kadro**, 15: 17-18.
TEKELİ, İ. ve İLKİN, S. (1977). **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi, ODTÜ Yay., Ankara.
TEZEL, Y.S. (2002). **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., 5. Baskı, İstanbul.

AVRUPA'DA BÖLGESELLEŞTİRME ÇABALARININ ULUSAL VE BÖLGESEL KALKINMAYA ETKİLERİ: AVUSTURYA VE MACARİSTAN ÖRNEKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KOÇAK Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Özet: Avrupa, çeşitli ölçütlere göre oluşturulmuş bölgelerden oluşan bir mozaik gibidir. Bu bölgelerden bir bölümünün, planlama bölgesi niteliğinde olduğu görülür. Ulusal kalkınma planlarının uygulanması ve yatırım planlaması amacıyla kurulmuş bölgeler bu kümede bulunur. İkinci kümedeki bölgesel yönetimler, devletin kamu hizmetlerini, özek dışında, taşrada yetki genişliği ilkesine dayanarak yürütmek üzere örgütlenmiş yapılardır. Bölgesel yönetimin son şekli ise, özerk bir siyasal yerinden yönetim birimi niteliği taşıyanlardır. Avrupa Parlamentosu'nun, 18 Kasım 1988'de onayladığı Bölgeselleştirme Şartı'nda bölge, "Coğrafi yönden, nüfusu kimi ortak özellikler taşıyan ayrı bir birim ya da kendine yeterli bir yapı oluşturan yöreler ya da yörelerin birlikte oluşturdukları bütüncül yapılar" olarak tanımlanmış ve ortak özelliklerinin de, dil, kültür ve tarihsel gelenekler olduğu vurgulanmıştır. Bu bildiri kapsamında, bölgeselleşme konusunda kavramsal düzeyde açıklamalar yapılmakta ardından söz konusu iki ülkenin(Avusturya ve Macaristan) bu alanda yaptıkları çalışmalar ele alınmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Avrupa'da Bölgeselleştirme, Bölgeselleştirme, Bölgesel Kalkınma, Ulusal Kalkınma.

THE EFFECTS OF REGIONAL EFFORTS IN EUROPE TO THE NATIONAL AND REGIONAL DEVELOPMENT: AUSTRIA AND HUNGARY SAMPLES

Abstract: Europe is such as a mosaic of areas which were created according to various criteria. A part of these region have seen in the kind of the planning region. Investment planning and implementation of national development plans established for the purpose of this cluster is located in the region. The second part of regional governments, the state's public services, decentralized, except in the provinces on a basis of authority to carry out wide-organized structures. The final form of regional government is an autonomous unit of local administration. The European Parliament, 18 November 1988, endorsed the regional integration Conditions in the region, "Geographical aspects, the population of some common features, carrying a separate unit or self-sufficient structure forming the region or regions together have created an integrated structure" as defined and common features well, language, culture and historical traditions that have been emphasized. In the context of this declaration, by giving some explanations about regionalism at the conceptual level, and then the explanations of these two countries (Austria and Hungary) for their work in this area have been discussed.

KEY WORDS: European regional integration, regional integration, Regional Development, national development.

GİRİŞ

Avrupa'da, özellikle II. Dünya Savaşı'nın sonucunda ortaya çıkan kalkınma problemlerini ortadan kaldırmak üzere, pek çok ülke, az gelişmiş bölgelerinde çeşitli kalkınma araçları ile kalkınma sağlamayı hedeflemişlerdir. Genel olarak bu bölgelere sübvansiyonlar sağlanmış, altyapı yatırımları gerçekleştirilmiş, büyük ölçekli firmalar bu bölgelere yatırım yapmaları için teşvik edilmiştir. Bu hedefleri koyan ve gerçekleştirmeye çalışan aktörler temelde merkezi yönetimlerdir(Aydoğdu vd, 2008:9).

Başlangıçta ekonomik bütünleşme öncelikli olarak yola çıkan Avrupa Birliği (AB) zamanla 'sosyal ve siyasal birliğe' doğru da yol almaya başlamıştır. Bu bağlamda, Birlik sınırları içerisinde, sosyal birliği sağlamak ve sürdürmek amacıyla Bölgesel Politika (Regional Policy) temelinde bazı fonlar oluşturularak düşük gelirli ülkelere ve bölgelere yardım yapılmaktadır. Böylece, gelişmiş bölgelerle az gelişmiş bölgeler arasındaki gelir dengesizliğinin azaltılması ve bu dengesizliğe neden olan faktörlerin ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Bölgesel Politika, AB sınırları içerisindeki zengin bölgelerden yoksul bölgelere kaynak aktarılmasını sağlayarak, bu bölgeler arasında hem finansal dayanışmanın gerçekleşmesine aracılık etmekte hem de ekonomik bütünleşmenin sağlanmasına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla bu politika, AB ortak politikaları içinde önemli bir yere sahiptir.

Söz konusu iki ülke, (Avusturya ve Macaristan) Avrupa Birliği'ne üye ülkelerdir. Bu iki ülke ekonomik gelişmişlik açısından aynı düzeyde olmadığı gibi her ülke kendi içinde aynı düzeyde gelişmiş bölgelere de sahip değiller. Kimi bölgeler daha gelişmiş ve zengin, kimi bölgeler ise daha yoksuldur. İşte tam bu sorun bağlamında, bölgeselleşme çabalarının hızlandığı görülmektedir. Amaç, bölgeselleşme ile birlikte, bu eşitsizliği olabildiğince azaltacak politikaları uygulamaya koymaktır.

Gerek Avusturya'da, gerekse Macaristan'da bulunan bölgesel yönetimler, birincil amaç olarak ekonomik gelişmenin sağlanması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesini seçmişlerdir. Doğrusu, Avrupa coğrafyasına bakıldığında pek çok ülkede farklı etnik yapı, sosyo-kültürel çeşitlilik görülmektedir. Bu çeşitlilik, ayrılıkçılık ve ekonomik gelişmeyi baltalayan bir eyleme dönüşmemekte, aksine bir zenginlik olarak algılanmaktadır. Avrupa ülkeleri, bölge yönetimleri yoluyla ekonomik gelişmişliğini sağlarken, sığ bölgecilik anlayışlarından kurtulmuş durumdadır. Elbette, kimi etnik ve kültürel istemlere duyarsız kalınamaz ama öncelik bölge halklarının yaşam kalitesinin yükseltilmesine verilmelidir.

Bu çalışmanın amacı, Avusturya ve Macaristan deneyimlerinden örnekler vererek, bölgeselleşme uygulamalarının ulusal kalkınmaya olan etkisini irdelemektir. Avrupa ülkeleri arasında, özellikle Avrupa Birliği sürecinde hız kazanan bölgeselleşme çalışmalarının temel hedefi, bölgeler arası ekonomik eşitsizlikleri en aza indirmektir. Özellikle, alt yapı ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri açısından aynı ülke sınırları içinde dahi kimi bölgeler arası eşitsizlikler çok önemli boyutlarda bulunmaktadır. Çalışma kapsamında, öncelikle kavramsal çerçeve üzerinde durulmakta, ardından bölge, bölgeselleşme, bölgecilik, bölgesel gelişme ve ulusal kalkınma gibi kimi tanımlara yer verilmektedir. Bölgeselleşme

uygulamalarının ulusal kalkınmaya olumlu etkilerinin görüldüğü Avusturya ve Macaristan ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmektedir. Son olarak, benzer sorunlarla karşı karşıya bulunan Türkiye için, sorunun çözümü noktasında, etnik milliyetçilik ve dar bölgecilik zihniyetinin bir yana bırakılarak, ekonomik gelişme yönelimli ve karşılıklı saygı içinde birlikte yaşama amacına hizmet eden bölgeselleşme çabalarına önem verilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kavramsal çerçeve bağlamında, günlük konuşmalarda sıkça geçen ve çoğu zaman anlam kaymalarının yaşandığı kimi kavramlar ele alınmakta ve karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Özellikle bölge, bölgecilik, bölgesel gelişme, bölgeselleştirme kavramlarını açıklamanın yerinde olacağı değerlendirilmektedir.

Bölge, Bölgecilik, Bölgeselleştirme ve Bölgesel Gelişme

Bölge, Latince "regio" yani "çevre" ya da "alan" anlamına gelmektedir. Sınırlarının çizilmesi ve tanımının yapılması konusunda kimi zaman zorluklarla karşılaşılmasının en önemli nedeni, bölgenin ölçeği, niteliği ve kendisinden beklenen işlevlerin farklı ölçülere göre belirlenmesidir. Gerek bölgesel gelişme ve gerekse sürdürülebilir bölgesel gelişme politikaları için bölgenin hangi ölçekte ve nasıl tanımlandığı önem taşımaktadır(Mengi-Algan, 2003:82).

Öte yandan, özellikle Avrupa'da son yıllarda yoğunlaşan yerel ve bölgesel birimlerin sınır ötesi işbirlikleri de bölgeselleşme içinde değerlendirilmektedir. Küreselleşmenin getirdiği ekonomik, toplumsal ve siyasal bütünleşme gereksinmesi, devletler arasında olduğu kadar, yerel ve bölgesel birimler arasında da işbirliğini yoğunlaştırmaktadır(Keleş, 1998:3)

18. yüzyıldaki sanayi devrimi sonrasında yaşanan sanayileşme sürecinde bazı ülkelerin hızlı bir büyüme ivmesi yakalamaları ile dünyada bölgelerarası gelişmişlik farkları oluşmuş; gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke kategorileri ortaya çıkmıştır. Öte yandan, her ülkenin kendi içerisinde de bölgelerin gelişmişlik farkları ön plana çıkmaya başlamıştır. 1929 dünya ekonomik buhranı sırasında ilk sinyalleri görülen bu durumun, bir kavram olarak literatüre girmesi ise II. Dünya Savaşı sonrasında olmuştur(Dinler, 1998:122).

Konuya verilen önem söz konusu savaş sonrası artmıştır. Örneğin Fransa'da Paris ve çevre bölgeleri, diğer yörelerin toplamından daha fazla gelişme göstermiş, İtalya'da kuzey-güney ayırımı neredeyse iki farklı dünya ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler söz konusu bölgelerde yeniden yapılanma gereksinimini doğurmuş; böylece Avrupa ülkelerinde bölgeselleşmeye yönelik yeni politikalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, günümüzde geleneksel bölge anlayışının değiştiği ve yerel dinamiklerin ekonomik kalkınma ve bölgesel gelişme sürecindeki önemini artırdığı görülmektedir(Aşgın, 2009:4).

Bölge sözcüğü, çeşitli kavramlar karşılığında kullanılır. Bazen bir mahalleye, bir kente, bir yöreye, birkaç ülkenin oluşturduğu kara parçalarına "bölge" adı verilmektedir. Bölge, genellikle kentten geniş, bir ülkenin tümünden daha küçük mekan parçasıdır. Bölge sınırlarının çizilmesinde, coğrafi, ekonomik, toplumsal, yönetimsel ölçütler ve bazen de bunların bir çoğu ölçüt olarak kullanılmaktadır. Öte yandan bölgeler amaçlarına göre, türdeş, kutuplaşmış ve "izlence" ya da "planlama bölgesi" olarak sınıflandırılmaktır(Keleş, 2010:295-296).

Bölgecilik, ortak tarihsel, kültürel ve etnik özelliklere sahip bölgeler ve bu bölgelerde yaşayan nüfusun, devlete karşı bağımsızlık çabalarını anlatır. Bölgeciliğin ilk biçimi, aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan halkların, siyasal, kültürel ve etnik kimliklerini koruyup, geliştirmek için devletten çeşitli düzenlemeler yapmasını istemeleri ile sınırlıdır. Diğer bir küme ise, talep ettikleri düzenlemelerin anayasada yer almasını isterler. Bölgeciliğin üçüncü biçiminde ise, bölgesel ve yerel birimlerin sınır ötesi işbirliği çerçevesinde oluşturdukları birlikler söz konusudur(Mengi-Algan, 2003:83).

Günümüzde yaşanan bölgeselleşme olgusunda geleneksel neden ise etnik-dilsel azınlıkları ve yerel özgüllükleri korumaktır. Ancak bu gerekçe çeşitli yan gerekçelerle tamamlanmaktadır: Bölgenin yönetim yapısında etkin bir araç olması; ulusal planlamada yerel yönetimlerle ulusal devlet arasında yeni bir birimin yetki dağılımı yönünden gerekliliği; katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi; merkezi yönetimin katılığı karşısında bölgesel esnekliği sağlayacak birimlerin kurulması; yeni sorumluluk mekanizmalarının dolayısıyla yeni bilgi ağının ve iktidarlarının kurumlaşabilmesidir(Nalbant, 1997:227).

Bölgeselleştirme, daha çok yönetsel bir anlam taşır ve merkezi yönetim karşısında bölgesel birimlerin yetkilerinin ve akçal kaynaklarının artırılmasını, bir başka deyişle yönetsel açıdan güçlendirilmelerini ifade eder. Bu nedenle, bölgeselleştirme, bölgecilikten farklı bir kavramdır(Mengi, 1998:45). Küreselleşmenin getirdiği ekonomik, toplumsal ve siyasal bütünleşme gereksinmesi, devletler arasında olduğu kadar, yerel ve bölgesel birimler arasında da işbirliğini yoğunlaştırmaktadır(Keleş, 1998.3).

Bölgeselleşme olgusunun nedenleri dört ana başlık altında toplanabilir. Ekonomik, siyasal, kültürel-dilsel ve güvenlik gereksinimi. Ülke içinde bölgelerarası ekonomik büyümenin orantısızlığı bölgeselleşmenin önemli bir itici gücüdür. Bölgeselleşmede temel siyasal neden merkezi devlet yapısının siyasal bir yetersizlik durumu ile karşı karşıya kalmasıdır. Kimi ülkelerde bölgeselleşmenin ağırlıklı nedenleri arasında kültürel ve dilsel öğeler bulunmaktadır. Belçika'nın Valon, Flaman ve Alman kültürel toplulukları gibi. İç güvenlik pek çok kez il üstü güvenlik bölgelerinin kuruluşuna yol açmaktadır. Bunun örnekleri bakımından Türkiye zengin bir geçmişe sahiptir(Nalbant, 1998:228-229).

Avrupa'nın bölgeleri ve bu bölgelerde yaşayanlar, ekonomik ve sosyal farklılıkları nedeniyle eşit zemin üzerinde yer almamaktadır. Bu farklılıkları ve dengesizlikleri hemen azaltmanın bir yolu var mıdır? Farklılıklar ve dengesizlikler çok köklü olduğundan bunun hemen gerçekleşmesi güç görünmektedir. Deneyimler, ekonomik güçlerin serbest etkileşiminin kendi başına dengeli bir gelişmeyi sağlamaya yeterli olmadığını göstermektedir.

Bölgeler arasında görülen gelişmişlik farklarının nasıl giderilebileceği son yıllarda en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu konuda ulusal ve uluslar arası düzeyde çok çeşitli politikalar, planlar ve uygulamalar olmuştur. Ancak, söz konusu eşitsizliklerin giderilebilmiş olduğunu ileri sürmek henüz olanaksızdır.

Bölgesel dengesizlikleri azaltmanın ya da ortadan kaldırmanın, ekonomik, toplumsal ve siyasal kimi güçlükleri bulunmaktadır. Geri kalmış bölgeleri kalkındırmak, bölgeler arasında göreceli bir denge sağlamak, mal oluşu yüksek kimi politikaların uygulanmasını gerektirir. Günümüzde, bölgesel dengesizliklere devlet karışması, hemen hemen her ülkede çok doğal karşılanmakta, ulusal ve uluslar arası kalkınma kuruluşları, bu karışmanın biçimine ilişkin öneriler ve politikalar geliştirmektedirler. Bu yönden, kapitalist ülkelerle sosyalist ülkeler arasında büyük bir ayrım görülmemekte, kullanılan araçlar birbirinden ayrı olsa bile, amaçlarda benzerlikler göze çarpmaktadır(Keleş, 2010:298-299).

KİMİ AVRUPA ÜLKELERİNİN DENEYİMLERİNDEN ÖRNEKLER

II. Dünya Savaşı sonrası birbiri ile çelişkili gibi görünen iki akım: -siyasal anlamda birlik ve bütünlüğün sağlanması ile özeksel yönetimlerin kimi yetkilerinin yerel birimlere devredilmesi- yan yana yürümüştür. Gerçekte, bölgelerin özerkliği ile Avrupa'nın bütünleşmesi farklı nedenlere dayanmaktadır. Birincisinden amaç, siyasal erki halka yakınlaştırmaktır. İkincisinde ise, erkin, daha yüksek düzeylerdeki erk özeklerine aktarılması amacı bulunmaktadır.

7 Şubat 1992'de Avrupa Birliği Antlaşması'nın Maastricht'te imzalanması, Avrupa'nın bütünleşmesinde yerel ve bölgesel yönetimlerin işlevine ayrı bir önem kazandırmıştır. Antlaşmaya konulan iki kural, bu açıdan önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi yerellik(subsidiarity) ilkesi, ikincisi ise, Bölgeler Komitesi adıyla bir danışma organının kurulmasıdır. Antlaşmanın 198/a maddesinde de, bir "Bölgeler Komitesi"nin kurulmasından söz etmektedir. Kurulacak bu komite yardımıyla, yerel yönetimler ilk kez, Avrupa Birliği düzeyinde karar ve danışma süreçlerinde resmen söz sahibi olacaktır. Bölgeler Komitesi'nin görevi Avrupa Komisyonu'na ve Bakanlar Konseyi'ne önerilerde bulunmaktır(Keleş, 2006:83-84).

Genel anlamda Avrupa ülkeleri, özellikle Avrupa Birliği sürecinde, bölgeselleşme yönünde önemli adımlar atmışlar, mikro milliyetçilik ve etnik tartışmalardan uzak bir biçimde, bölgesel ve ulusal düzeyde kalkınma süreçlerini devam ettirmektedirler. Bu kapsamda özellikle Avusturya ve Macaristan kimi fonlardan yararlanarak kalkınmalarını sağlamaktadırlar. Söz konusu iki ülke temel göstergeler ve gelişmeler bağlamında irdelenmektedir.

AVUSTURYA

Avusturya, gelişmiş piyasa ekonomisi ve yüksek yaşam standartlarına sahip "ihracata dayalı büyüme" modelinin uygulandığı bir ülkedir. En çok ihracat yaptığı ülkeler arasında Almanya, İtalya, ABD, Fransa, İsviçre ve İngiltere bulunmaktadır. Avusturya önemli hizmet sektörüne sahip yüksek endüstri seviyesinde bir ülkedir. Öne çıkan sektörler arasında kimya sanayi, otomotiv sanayi, elektronik sanayi, lojistik ve bilgi teknolojisi yer almaktadır(Aydoğdu vd, 2008:73).

Yönetsel Yapı

Avusturya'da güç, federal hükümet, eyalet yönetimi(Lander) ve yerel yönetim tarafından paylaşılmaktadır. Federal hükümet, üst seviyede, finans, dış politika, savunma, eğitim, ulaştırma gibi ulusal öneme sahip konulardan sorumludur. Orta kademede 9 bölgede yönetimi üstlenen eyalet yönetimleri(Lander) bulunmaktadır. Bölgesel planlama ve bölgesel ekonomik konuları içeren konularla ilgilenirler. En alt düzeyde yerel fiziksel programlamalardan sorumlu yerel yönetimler bulunmaktadır(BM, Republic of Austria, 2006:9).

Ülkedeki eğitim kurumları Avrupa'nın en eski eğitim kurumlarındandır. Meselâ Viyana Üniversitesi 1365''te kurulmuştur. Kilisenin eğitim ve öğretimde büyük bir ağırlığı vardır. Avrupa'nın kavşak noktası olduğu için taşımacılık ve ulaşım çok gelişmiştir.

Avusturya anayasasına göre ülke demokratik federal bir cumhuriyettir. Devlet Başkanı, Federal Cumhurbaşkanı sıfatı taşır. Anayasa, altı yıllık bir devre için devlet başkanının halk tarafından seçilmesini şart koşmuştur. Başkan aynı zamanda meclisi toplar, fesheder ve tatile sokabilir. Parlamento iki kamaralıdır: Bundesrat(Eyaletler Meclis), eyalet parlamentoları tarafından seçilen 62 milletvekilinden; Nationalrat(Milli Meclis) ise nisbi temsil ile doğrudan seçilen 183 üyeden oluşmaktadır. Nationalrat adaylarının en az 19 yaşını doldurma şartı vardır. Bundesrat'ta hangi eyaletin kaç parlamenterle temsil edileceği, eyaletin nüfusuna bağlı olarak belirlenir. Bu meclis sadece danışman fonksiyonuna sahip olmasına karşın, kimi yasaların çıkmasını geciktirebilir. Avusturya'da oy kullanma yaşı 16'dır(http://tr.wikipedia.org/wiki/Avusturya, 3.06.2010).

Federal hükümet, eyalet yönetimi ve yerel yönetimlerin yanında iki kurum da bölgesel politikalarla ilgilidir. İlki, "Federal Chancellery" Federal Rektörlük, federal seviyedeki tüm politik alanların eşgüdümünden sorumludur ve bölgesel politikalar ayrı bir birimi bulunmaktadır. Ayrıca ülkeyi AB düzeyinde temsil eder ve yapısal fonlarda merkezi role sahiptir. İkinci kurum da, yine Federal Rektörlüğün içinde yer alan ve bölgesel planlama için çalışan "Austrian Council on Regional Planning" Avusturya Konseyidir. Söz konusu Konsey, ulusal, bölgesel ve yerel politika aktörlerinin eşgüdüm merkezi konumunda olup ayrıca tüm yönetim kademeleri için danışma kurulu gibi çalışmaktadır(Oğuzsoy, 2004:69-71).

Avusturya'da Bölgeler ve Bölgesel Gelişme Çalışmaları

Avusturya Cumhuriyeti bir çoğu yüzyıllardır var olan 9 eyalet, 15 şehir ve 84 ilçeden oluşmaktadır. **Burgenland**, iki şehre ve yedi ilçeye sahip bir eyalettir. Toplamda 171 belediye bulunmaktadır. Tarımın yanı sıra turizm alanında da gelişmeler göstermektedir. **Carinthia,** iki şehre, sekiz ilçeye ve 132 belediyeye sahiptir. Gölleriyle ünlü bölge geniş orman arazisine sahiptir. **Lower Austria**(Aşağı Avusturya), dört şehir, 21 ilçe ve 573 belediyeden oluşan bir eyalettir. Dokuz bölge içinde en büyük alana ve ikinci büyük nüfusa sahiptir. **Upper Austria**(Yukarı Avusturya), bölgesel farklılıkların yoğun olarak yaşandığı bir bölgedir. Üç şehir, 15 ilçe ve 445 belediyeye sahiptir. **Salzburg,** beş ilçe ve 119 belediyeden oluşmaktadır. Bölgenin güzelliği nedeni ile turizm çok gelişmiştir. **Styria,** 16 ilçe ve 542 belediyeye sahiptir. %57'si orman alanlarından oluşan bölge turizm açısından dördüncü bölge konumundadır. **Tyrol,** bir şehir(Insbruck), sekiz ilçe ve 279 belediyeden oluşmaktadır. Önemli bir sanayi merkezi olmanın yanı sıra Alp'lerin bir uzantısı olarak turizm alanı olma özelliği de taşımaktadır. **Vorarlberg,** dört ilçe ve 96 belediyeye sahiptir. Bölgenin büyük çoğunluğu dağlardan oluşmasına karşın, tekstil endüstrisi önemli bir ekonomik değere sahiptir. Son olarak **Viyana** bölgesi, başkent Viyana'yı da içine alan 1.6 milyon kişinin yaşadığı bir bölgedir. Viyana önemli bir kültür, turizm ve endüstri kenti görünümdedir(Avusturya Bilgi Merkezi Web Sitesi, Şubat 2007).

Avrupa Komisyonunun 2005 yılı verilerine göre, Avusturya'daki bölgeler arası farklar açısından, Tyrol bölgesinin, istihdam oranının en düşük olduğu bölge olduğu görülmektedir. Kişi başı satın alma gücü endeksi verilerine göre Viyana en yüksek sırada yer alırken, Burgenland ve Carinthia, en düşük iki bölge konumundadır. Yeni kurulan işletme sayıları açısından ise Viyana ve Burgenland bölgeleri, ülke ortalamasının üstünde bir seyir izlemektedir(Avusturya Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü, 2006).

Avusturya kalkınma politikasının temel amacı, ekonomik ve sosyal gelişimi sağlayarak yoksullukla mücadele etmek. Doğal kaynakları ve çevreyi korumak. Ayrıca, demokrasi ve insan hakları, saydam yönetim gibi kavramları destekleyerek barışı sağlamaktır. Avusturya'da bölgesel gelişme alanında faaliyet gösteren çeşitli ajanslar bulunmaktadır. Bunlar, yönetsel ve finansal yapıları birbirlerinden farklı olan ve genellikle "iş ajansı" adı ile kurulan bölgesel kalkınma ajanslarıdır. Viyana İş Ajansı, Aşağı Avusturya İş Ajansı, Avusturya İş Ajansı faaliyet gösteren ajanslar arasındadır(Aydoğdu vd, 2008:91)

Bir kısmı kar amacı gütmeyen tüzel kişilik konumunda, bir kısmı devlete bağlı olarak çalışan bu ajans ve firmalar, temel olarak çalıştıkları bölgeye yatırım çekmek; profesyonel danışmanlık sağlamak, işyeri seçimi, finans sağlamak, teknolojik gelişmelere destek vermek gibi alanlarda çalışmaktadırlar.

MACARİSTAN

Toplam nüfusun % 20'sinin başkent Budapeşte'de yaşadığı Macaristan'da, 2006 verilerine göre 11 milyon insan yaşamaktadır. Başkent dışındaki büyük yerleşim yerlerinin nüfusu genel olarak 100.000-200.000 arasındadır. Macaristan'ın en temel bölgesel sorunları doğu ile batı arasındaki gelişmişlik farkı ile Budapeşte'nin yarattığı ekonomik ve demografik açıdan merkez-çevre eşitsizliğidir(Haşar, 2006:3).

Yönetsel Yapı ve Bölgesel Gelişme Çalışmaları

Parlamento tarafından her dört yılda bir seçilen devlet başkanının rolü semboliktir, ancak görevleri arasında başbakanı atamak vardır. Başbakan ise hükümet üyelerini seçer ve görevden alır. Yasama organı 386 üyeli Parlamento'dur (*Országgyűlés*). Bir siyasî parti parlamentoya girebilmek için oyların en az %5'ini almalıdır. Sonuncusu Nisan 2006'da yapılan milletvekili seçimleri 4 yılda bir yapılır. 15 üyeli Anayasa Mahkemesi, yasaların anayasaya uygunluğunu denetler(http://tr.wikipedia.org/wiki/Macaristan, 3.6.2010).

http://www.lib.utexas.edu/maps/index.html

Macaristan'ın Bölgeleri

Bölgenin Adı	**Bölge Merkezi**	**Alan (km²)**	**Nüfus**	**Yoğunluk (/km²)**
Kuzey Macaristan	Miskolc	13.428	1.289.000	96
Kuzey Alföld	Debrecen	17.749	1.554.000	88
Güney Alföld	Szeged	18.339	1.367.000	75
Orta Macaristan	Budapest	6919	2.825.000	408
Orta Transdanubia	Székesfehérvár	11.237	1.114.000	99
Batı Transdanubia	Győr	11.209	1.004.000	90
Güney Transdanubia	Pécs	14.169	989.000	70

Macaristan'ın 20 ili Ulusal Bölge Kalkınma Tasarısı kapsamında parlamentoda belirlenen yedi bölgeye ayrılmıştır. 3168 yerel yönetim birimi, 150 alt bölge ve 7 bölgeden oluşmaktadır. Bu bölgeler Avrupa Birliği istatistiki bölge birimleri sınıflandırmasına uygun olarak Düzey 2 bölgelerini oluşturmaktadır. Yedi bölgede bölgesel kalkınma meclisleri oluşturulmuştur. Bu meclislerin yapısı da yasayla belirlenmiştir.

Kamu yönetimi, merkezi ve yerel düzeyde yerel yönetimler tarafından yerine getirilmektedir. Düzey 2 yedi bölgeden oluşmaktadır. Planlama ve eşgüdüm dışında bölgeler çok çeşitli işlevlere sahiptir. Her yerel yönetim birimi yasalar önünde eşittir ast üst ilişkisi yoktur(Jokay vd, 2003:49-51).

Macaristan, 1989 yılı itibari ile Parlamenter Demokrasi rejimine geçmiştir. Aynı zamanda bu tarihten sonra serbest piyasa ekonomisi uygulanmaya başlamıştır. Özellikle, 1 Mayıs 2004 tarihinde Avrupa Birliği'ne üye olması ile birlikte AB fonlarından da yararlanabilir hale gelmesi, ekonomideki gelişmeye hız katmıştır. Ekonomideki büyümeyle birlikte ülkede kişi başına düşen milli gelir de bir artış görülmektedir. 1996 yılında 4.431 USD olan bu oran 2005 yılında 16.100 USD'a ulaşmıştır. Macaristan'ın ekonomik gelişiminde ülkede faaliyette bulunan ve bugün itibariyle sayıları yaklaşık 160 olan "sanayi parkları"nın katkısı büyük olmuştur(Aydoğdu vd, 2008:400-403).

1996 yılında kabul edilen "Bölgesel Kalkınma ve Planlama Yasası" ile bölgesel politikalar daha somut hale getirilmiştir. Bölgesel farklılıkların giderilmesi, Budapeşte'nin aşırı yoğunluğunun azaltılması ve kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanması yönünde yeni stratejiler uygulanmıştır. Örneğin, 1999 yılında kurulan ve kar amacı gütmeyen Batı Pannon Bölgesel Kalkınma ajansı, bütçesinin %10'unu ulusal bütçeden ayrılan kaynaklardan diğer kısmını da AB'den gelen fonlardan sağlayarak çok önemli işlevler yapmaktadır.

SONUÇ

Avusturya'da, bölgesel kalkınma politikaları çerçevesinde dokuz bölgesinin gelişmesine yönelik olarak bir çok oluşum bulunmaktadır. Bu ajans ve birlikler belli yılları kapsayan belli programları uygulayarak, başta yoksulluğu ve bölgeler arası dengesizlikleri azaltmak olmak üzere, insan hakları, çevre koruma, cinsiyet eşitliği gibi konularda çalışmalar yapmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve ortak ülkeler program çerçevesinde temel paydaşlar olarak rol almaktadır. Öte yandan, iş ajansı olarak tanımlanan kimi ajansların temel öncelikli hedefleri de, bölgesel yatırımların sağlanmasında ve finans konusunda profesyonel hizmetler sunmaktır. Söz konusu bölgeselleşme çabaları ve beraberinde gelen bölgesel ekonomik gelişmeler, hem bölgelerin hem de topyekun ulusal kalkınmanın lokomotifi olmuştur.

Macaristan'da bölgesel politikaların uygulamada pek başarılı olmadığı yönünde görüşler bulunmakla birlikte, göreceli bir iyileşmeden söz edilebilir. Kaynak sıkıntısı nedeniyle gereken etkinliğe kavuşamamış kimi ajans ve kuruluşlar, kamu ve özel sektör arasında kurulması beklenen işbirliği zeminini yeterince sağlayamamışlardır. Bir takım nedenlerden bölgesel gelişme ve istikrar tam olarak sağlanamamıştır. Avrupa Birliği'nin de bu süreçteki rolü de oldukça belirleyicidir.

Türkiye'ye ilişkin kabaca kimi saptamalar ve önermelerde bulunmak gerekirse şunlar söylenebilir. Türkiye'nin hem kendi bölgesel politika uygulamalarında hem de Bölgesel Politika'ya uyumda elde ettiği başarılar sınırlı düzeyde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin kendi bölgesel politika uygulamalarında çok başarılı olamaması, temelde dayanmış olduğu merkezi planlama ve yönetim anlayışından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, Bölgesel Politika kapsamındaki yardımlardan oldukça yüksek miktarda yararlanma imkânına sahip olan Türkiye'nin, bu imkânı daha etkin kullanabilmesi için uygun projelerin oluşturulması, idaresi ve sonuçlandırılmasına yönelik gerekli tüm düzenlemeleri yapması ve idari kapasitesini artırması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, Türkiye'de "bölgesel politika" kavramının doğru bir şekilde algılanmasına ihtiyaç vardır. Bu politika kesinlikle siyasi otoritenin merkezden bölgesel birimlere kaydırılmasını amaçlayan siyasi bir kavram değildir. Sadece bölgelerarası ekonomik dengesizlikleri gidermeyi, değişik bölgelerde yaşayan insanların yaşam standartları arasındaki farklılığı ortadan kaldırmayı hedefleyen ekonomik ve idari bir kavramdır. Bir başka husus ise, Bölgesel Politika'ya uyum için Türkiye'de yürütülmekte olan çalışma ve düzenlemelerin, bilimsel veri ve bulgulara daha çok yer vermesi gerektiğidir. Son olarak, kendi halkının refahını artırmak için Türkiye hem genel AB'ye üyelik sürecini hızlandırmalı hem de Bölgesel Politika'ya ilişkin müktesebata uyum çalışmalarını hızlı bir şekilde tamamlamalıdır**.**

KAYNAKÇA

Aşgın, Sait(2009), "Türkiye'nin Yerel ve Bölgesel Kalkınma Deneyimine Tarihsel Bir Bakış: Hatalar ve Kazanımlar", **4. Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri 1,** TODAİE Yayınları, Anakara.

Avusturya Bilgi Merkezi Web Sitesi, **www.austria.info,** Şubat 2007.

Avusturya Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü, 2006, WIFO.

Aydoğdu, Çağkan-vd.(2008), **Avrupa'da Kalkınma Ajansları**, İzmir Kalkınma Ajansı Yayınları, İzmir.

Birleşmiş Milletler(2006), **Republic of Austria**, Division for Public Administration and Development.

Dinler, Zeynel(1998), **Bölgesel İktisat**, Bursa.

Haşar, Ç(2006), "**Macaristan'da Bölgesel Kalkınma ve Kalkınma Meclisleri**", TEPAV Yönetişim Etütleri, (EN-GS-2006-546).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Macaristan, 3.6.2010).

http://www.lib.utexas.edu/maps/index.html, 6.6.2010.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Avusturya, 3.06.2010

Jokay, Karoly vd(2003), "Capital Investment Funding İn Hungary", **Investing In Regional Development, Policies and Practices in EU Candidate Countries,** (edited by Kenneth Davey), Printed in Budapest, Hungary.

Keleş, Ruşen(1998), "Bölge Gerçeği ve Avrupa", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C.7, S.2. s.3.

Keleş, Ruşen(2006), **Yerinden Yönetim ve Siyaset**, Genişletilmiş 5. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul.

Keleş, Ruşen(2010), **Kentleşme Politikası,** İmge Kitabevi Yayınları, Güncellenmiş 11. Baskı, Ankara.

Mengi, Ayşegül-Algan, Nesrin(2003), **Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme AB ve Türkiye Örneği,** Siyasal Kitabevi, Ankara.

Mengi, Ayşegül(1998), **Avrupa Birliği'nde Bölgeler Karşısında Yerel Yönetimler,** İmaj Yayıncılık, Ankara.

Nalbant, Atilla(1997), **Üniter Devlet-Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Oğuzsoy, C.M(2004), "**The Structure of National and Subnational Institutions in European Candidate Countries en EU Implications for Regional Policy",** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, METU, Ankara.

ULUSLARARASI PARASAL SİSTEMDE ALTERNATİF ARAYIŞLAR: DÜNYA PARASININ UYGULANABİLİRLİĞİ

İbrahim AL[*]

Özet: ABD Doları'nın değerindeki istikrarsızlıklar, onun uluslararası rezerv para olma fonksiyonunu zayıflatmaktadır. Bu nedenle, büyük miktarda dolar rezervine sahip ülkeler bir yandan alternatif çözümler ararken, diğer yandan da rezervlerini çeşitlendirmeye çalışmaktadırlar. Bu çalışmada, uluslararası rezerv para rolünü üstlenecek yeni bir dünya parası yaratılmasının uygulanabilirliği tartışılmaktadır. Araştırmalar, fikrin politik fizibilitesinin zayıf olduğunu göstermektedir. Dolar değerini koruyabildiği veya ülkeler rezervlerini çeşitlendirebildiği sürece, dünya parası gibi alternatif çözüm arayışları da azalabilir.
Anahtar Kelimeler: Dünya parası, rezerv para, uluslararası parasal sistem, IMF

ALTERNATIVE PURSUITS IN INTERNATIONAL MONETARY SYSTEM: APPLICABILITY OF THE WORLD CURRENCY

Abstract: Instabilities in the value of US Dollars diminishes its international reserve currency function. For this reason, countries which have a large amount of US Dollars reserve both investigate alternative solutions and try to reserve diversification. In this study, we investigate that the practicability of establish a new world currency which will be an international reserve currency. Researches show that politic feasibility of this idea is weak. As long as US Dollar sustains its value or countries may diversity their reserve, alternative solution seeking such as world currency may decrease.
Keywords: World currency, reserve money, international monetary system, IMF

GİRİŞ

Dünya ekonomisinde artan işbirliği ve globalizasyon sürecine rağmen, uluslararası parasal sistemde aynı bütünleşme sağlanamamıştır. Özellikle milliyetçilik akımları ve ulus-devlet anlayışıyla birlikte ülkelerin kendi milli paralarını kullanmaya başlamışları, uluslararası ticarette ve parasal sistemde karmaşaya yol açmıştır. Bu karmaşanın ortadan kaldırılması amacıyla kurulan Bretton Woods Sistemi, ABD Doları'nı diğer ulusal paralardan ayırarak, onu uluslararası değer standardı ve uluslararası ödemelerde kabul edilen evrensel bir değer haline getirmiştir.

1973 yılında Bretton Woods Sistemi'nin yıkılmasıyla, ülke paraları serbestçe fiyatlanmaya başlamış, çapraz kurlar oluşmuş, sermayenin serbest dolaşımı üzerindeki engeller azalmış, finansal hareketlilik artmış ve kur riski ortaya çıkmıştır (Leblebici Teker vd., 2008: 205). İktisatçılara göre, dünya para sistemindeki ve özellikle para birimlerindeki belirsizlikler, dünya ekonomisindeki dengesizliklerin başlıca nedenleri arasındadır.

Bretton Woods Sistemi'nin temel probleminin açıklanmasında Triffin İkilemi (Triffin Dilemma) önemli rol oynamaktadır. Belçikalı iktisatçı Robert Triffin'e göre ABD'nin sahip olduğu ödemeler dengesi açıklarını kapatmaya çalışması, dünyada likidite sıkışıklığına ve dünya ekonomisinde deflasyonist baskılara yol açmaktadır. Şayet ABD bu açığı kapatamazsa, sistemin öngörmüş olduğu doların altına çevrilebilmesi taahhüdünü yerine getiremez ve bir güven krizi ortaya çıkar (Mundell, 2003: 8). Bu nedenle, sistemin uzun dönemde ayakta kalması imkansızdır ve güven sorunu nedeniyle sistem çökecektir. Triffin, problemin çözülebilmesi için IMF'nin kendi para birimini yaratarak, ülkelerin uluslararası rezervlerini dolar yerine bu para birimi cinsinden tutmasını önermiştir. Triffin'in önerisi, IMF'yi Dünya Merkez Bankası'na dönüştürerek; Keynes'in Bretton Woods anlaşması sırasında teklif ettiği, fakat kabul ettiremediği önerinin gerçekleşmesine imkan tanıyacaktır (Müslümov vd., 2002: 7).

Mundell (2001), Bretton Woods sabit döviz kuru sisteminin yıkılma sebeplerinden biri olarak, dünya parasının yaratılamamasını göstermektedir. Sistemin yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkan esnek kur sisteminde evrensel bir hesap birimine ihtiyaç duyulduğunu, aksi takdirde sistemin kaosa sürükleneceğini ifade eden Mundell, Bretton Woods sonrası, sistemi böyle bir kaostan kurtaran ve boşluğu dolduran şeyin ABD gibi bir süper gücün parası olduğunu savunmaktadır. Ancak, doların dünya parası rolünü üstlenmesi sınırlı kalmaktadır. Çünkü dolar, bir dünya merkez bankasının yükümlülüğü olarak global para piyasasında meydana gelen likidite sıkışıklığını aşmak ve diğer bankalara likidite sağlamak amacıyla basılmamaktadır (Arestis vd., 2005: 509). Kısacası FED, tüm dünya için son ödeme mercii fonksiyonuna sahip değildir. Ayrıca, ABD'nin dünyanın en büyük borç vereni iken, dünyanın en büyük borç alıcısı durumuna gelmesi, doların değerinde istikrarsızlıklara yol açmakta ve onun dünya parası olma fonksiyonunu zayıflatmaktadır. Mundell'e göre, böyle bir ortamda euro, bir dünya parası olarak orta vadede uygun olsa da uzun vadede uygun bir alternatif değildir.

Mevcut durum, yüksek miktarda dolar rezervi bulunan ülkeleri endişelendirmektedir. Rusya, Çin ve Brezilya gibi ülkeler, bir yandan dolar olarak tuttukları döviz rezervlerini azaltmaya çalışırken, diğer yandan da dolara alternatif bir dünya parası yaratılmasını önermektedirler. Son zamanlarda Türkiye-Rusya, Türkiye-İran arasında yapılan ve Türkiye-Çin arasında da hazırlık aşamasında olan anlaşmalarla birlikte, bölgesel ticaretlerde her iki ülkenin yerel paralarının kullanılabilmesi imkanı ortaya çıkmıştır. Ayrıca 2008 ve 2009 yıllarında yapılan anlaşmalarla, sırasıyla Rusya-BDT ülkeleri arasındaki enerji alışverişinde rublenin, Latin Amerika ülkelerinin oluşturduğu ALBA[1] ülkeleri arasındaki ticarette ise ABD Doları yerine

[*] Arş.Gör. Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü
[1] ALBA (Latin Amerika İçin Bolivarcı Alternatif) Ülkeleri: Venezüela, Küba, Bolivya, Ekvador, Nikaragua, Honduras, Dominik Cumhuriyeti, Antigua-ve-Barbuda, Saint-Vincent-ve-les Grenadines.

"sucre"nin ortak para birimi olarak kullanılması kararları alınmıştır. Bu bölgesel kararlar, uluslararası rezerv para bulundurma ihtiyaçlarını azaltarak, dolar ve euro gibi paraların rezerv para olma fonksiyonunu zayıflatabilecektir.

Bu çalışmanın amacı, son yıllarda yaşanan küresel mali krizle birlikte daha çok tartışılır hale gelen uluslararası rezerv sisteminin problemini, yeni bir dünya parası ve rezerv çeşitlendirmesi ekseninde tartışmaktır. Bu nedenle çalışmada, öncelikle global para, uluslar üstü para, süper rezerv para gibi adlarla da anılan yeni bir dünya parası yaratılması fikrine ilişkin tartışmalar incelenmekte ve bu fikrin uygulanabilirliğine tartışılmaktadır.

Çalışma, altı bölüm olarak organize edilmiştir. İkinci bölümde, dünya parası yaratma fikrinin doğuşu ve dünya parasının yaratılması süreci kısaca irdelenmiştir. Dünya parasının yaratılmasına ilişkin farklı görüşlerin incelendiği üçüncü bölümü, dünya parasının muhtemel yararlarının ele alındığı dördüncü bölüm takip etmiştir. Çalışmanın beşinci bölümünde, dünya parasının uygulanabilirliğine değinilmiştir. Sonuç bölümünde ise, çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

DÜNYA PARASI FİKRİNİN DOĞUŞU VE DÜNYA PARASININ OLUŞTURULMASI

Dünya parası yaratılması fikri, Mundell'in 1968 yılında Amerikan Kongresi Ekonomi Komitesi Uluslararası Parasal Sistem Alt Komitesi için yaptığı "A Plan for a World Currency" başlıklı sunumuyla beraber literatürde tartışılmaya başlanmıştır. Mundell (2003)'e göre, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası parasal sistemdeki en büyük problem bir dünya parasının olmayışıdır ve sistemi kurtarmanın çaresi de bir dünya parasının yaratılmasıdır. Bu nedenle, dünya parası yaratılıncaya kadar yapılan düzenlemeler daima ikinci en iyi çözüm olarak kalacaktır.

Bununla birlikte, dünya parası fikrinin temelinde Klasik iktisatçıların rolü de göz ardı edilmemelidir. W. Bagehot'un ticaretin her yerde aynı olduğu ve dolayısıyla tüm alış verişlerde ve borçlanma-borç ödeme işlemlerinde kullanılan maddelerin de evrensel olarak aynı olması gerektiği düşüncesi, J.S. Mill ve S. Jevons tarafından da kabul edilmiştir (Bordo ve James, 2006: 2). Bu bağlamda Mill, 1878 yılında yayınladığı "Principles of Political Economy" adlı eserinde tüm ülkelerin aynı paraya sahip olması varsayımını yapmış ve bunun bir gün gerçekleşeceği ifade etmiştir (Bonpasse, 2008: 151). Ayrıca Mill, hemen tüm uygar devletlerin kendi ulusal paralarını kullanmalarını da "barbarlık" olarak nitelendirmektedir. Ortak para alanlarındaki istikrar politikasından ziyade, paranın değişimi ve döviz kuru oynaklıklarının yaratacağı maliyetler üzerinde duran Mill, bu maliyetlerin para sayısı ile doğru orantılı bir şekilde artacağını belirtmektedir (Mundell, 1961: 662).

Dünya parası yaratılması fikri, birçok ülke tarafından uluslararası parasal konferanslarda pek çok kez gündeme getirilmiş ve bu öneri, daima dönemin ekonomik süper gücü olan ülke tarafından itirazla karşılanmıştır. Çünkü süper güç olan ülke, dünya parasını kendi parasının gücüne bir tehdit unsuru olarak görür ve bu gücün yeniden dağıtılmasını istemez. Nitekim dünya parasının yaratılması, 1941 yılında II. Dünya Savaşı sonrasında yıkılan ekonomilerin yeniden yapılandırılması ve yeni bir uluslararası parasal sistemin oluşturulması çalışmalarında da gündeme getirilmiştir. Harry Dexter White liderliğindeki Amerikan Heyeti "unitas" adı verilen bir dünya parasının yaratılmasını, Keynes liderliğindeki İngiliz Heyeti ise "bancor" adı verilen bir global parayı da içeren global kliring birliğinin oluşturulmasını önermişlerdir. Her iki ülkenin planlarındaki paralelliğe rağmen, ABD'deki yaklaşan seçimler ve doların gücünün kaybedileceği endişesi, bu planların uygulanmasına fırsat vermemiştir (Mundell, 2003: 3).

Dünya parası fikrini ortaya atan Mundell, dünya için tek bir para yaratılmasını önermemiştir. Bu nedenle Friedman'ın kendisi hakkında yaptığı "tek dünya parası" eleştirisini de kesinlikle kabul etmez. Mundell (2002), ülkelerin ulusal paralarını yurt içi ekonomik amaçlar için kullanmaya devam ettikleri, fakat bu paralar ile dünya parası arasında tam bir konvertibilitenin sağlandığı paralel bir para sisteminin yaratılması önermektedir. Bu modele en uygun örnek ise, 1922 yılında kurulan ve 1999 yılında sona eren Belçika-Lüksemburg para birliğidir. Bu para birliğinde iki ülkenin frankları aynı anda dolaşımda olmuş ve bir birbirleriyle başa baş değiştirilebilmişlerdir. Ancak para politikasının uygulanması Belçika Merkez Bankası tarafından yürütülmüş, Lüksemburg bağımsız bir para politikası uygulamamıştır.

İşte bu noktadan hareketle, önemli paralar arasında döviz kuru marjının daraltılması ve kısaca DEY adı verilen dolar, euro ve yenden oluşan bir kur sepetinin oluşturulmasının ardından, "intor" adı verilen global bir para yaratılmalıdır. İntor, ortak bir global paradır; ancak tek para değildir. Ülkeler, para kurulu sisteminin ilkeleri çerçevesinde parasını intora sabitlemelidirler. Sisteme giriş zorunlu değildir, fakat sisteme katılan ülkeler para politikalarının ödemeler dengesince belirlenmesine izin vermek zorundadırlar (Mundell, 2003 : 29-30). Ancak para kurulu sistemi[2], egemenlik sembolünün yitirilmesi, senyoraj kaybı, bağımsız para politikasının yürütülememesi, merkez bankasının son ödeme mercii fonksiyonunun ortadan kalkması ve mali hazırlık gerektirmesi gibi nedenlerle eleştirilmektedir (Dornbusch, 2000: 2).

Sistemin temelinde, para basımını gerçekleştirip, para politikasını yürütecek uluslar üstü bir parasal otorite yatmaktadır. Parasal otoritenin karar verme komitesi, katılımcı ülkelerin temsilcilerinden oluşturulabilir; oy gücü ise, katılımcı ülkelerin GSYİH'leri oranında belirlenebilir ve bu periyodik zamanlarda yeniden düzenlenebilir. Ayrıca, senyoraj gelirleri de ülkeler arasında bu oy oranlarında dağıtılabilir. Son ödeme mercii, bu sistemde de mevcuttur ve bu fonksiyonu uluslar üstü otorite yerine getirimektedir. Ancak alınan kararların tek bir ülkenin değil, sistemin bütününün faydasına olması gerektiğinden, karar almada ve uygulamada zorluklarla karşılaşılabilecektir (Starr, 2006: 626).

Örneğin, iyi organize edilmiş bir uluslararası parasal konferansın ardından oluşturulan IMF Guvernorlar Kurulu tarafından belirlenmiş G3 açık piyasa komitesi, fiyat istikrarı sağlamak amacıyla her yıl ne kadar intor basılacağına karar verebilir. İdeal

[2] Para kurulu sistemi, döviz rezervi karşılığında sabit bir kur üzerinden ulusal para çıkarılmasını öngörmektedir. Böylece parasal otoritenin para arzı üzerindeki kontrolü ortadan kalkmaktadır.

olan, her ülkenin para birimini yeniden tanımlamasıdır. Bu sistemde her ülke ulusal simgelerini kullanmaya devam edebilir. Ayrıca, yurt içinde para talebinin %75'i yerli intorla, %25'i ise uluslararası intorla karşılanmalıdır (Mundell, 2001: 29). Böylece, paranın ulusal bir sembol olduğu ve ülkelerin senyoraj kaybına uğrayacağı eleştirilerine de bir cevap verilmiş olmaktadır.

DÜNYA PARASINA İLİŞKİN GÖRÜŞLER

Dünya parası konusundaki tartışmalar arasında bir görüş birliğinden söz etmek mümkün değildir. Bazı araştırmacılar dünya parasının yaratılabileceğini ifade ederken, bazıları ise bunun politik fizibilitesinin bulunmadığını; alternatif olarak, ortak para alanları yaratılmasını veya belirli paralar arasında ortak bir sistemin uygulanmasını önermektedirler. Aşağıda, dünyada ortak bir para yaratılmasına yönelik literatürdeki tartışmalara yer verilmektedir.

Dünya Parasını Destekleyenler

Dünya parası fikrini savunanların başında, 1999 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'nü alan Robert Mundell gelmektedir. Euronun fikir babası olarak nitelendirilen ve eurodan hareketle bir dünya parası fikrini ortaya atan Mundell, AB ülkelerinde uygulanan ortak para sisteminin genelleştirilemeyeceği yönündeki eleştirilere katılmamaktadır. Şöyle ki, Mundell (2003), ABD ile AB arasında çok büyük farklar bulunduğu ve bu nedenle parasal bir birliğin oluşturulamayacağı düşüncesini benimsemeyerek; dolar, euro ve yen alanları arasındaki benzerliklerin Avrupa Para Birliği içindeki 12 ülkeden daha fazla olduğuna inanmaktadır. Çünkü bu alanlar geleneksel olarak düşük enflasyon oranlarına sahiptir. Ancak Mundell'in iki önemli endişesi vardır. Birincisi, global paranın global bir yönetimi gerektirmesidir. İkincisi ise, ülkelerin global paranın ikamelerini yaratma çabalarıdır. Bu nedenle, ikamelerin yaratılması konusunda ciddi önlemler alınmalıdır.

Cooper (2006), dünya ekonomisinin çekirdeği olarak gördüğü Amerika, Avrupa ve Japonya gibi gelişmiş ülkeler için ortak bir para oluşturmasını önermektedir. Hatta, bazı OECD üyesi ülkeler de paralarını bu anahtar paraya bağlayabilirler. Bu bağlamda Keynes'in uluslararası merkez bankası parası için önerdiği "bancor", eski Roma dönemi para birimi olan "crown", "dirham" ya da "ena" (Europe, Nippon-Japonya, America) isim olarak kullanılabilir. Euroda olduğu gibi, ülkeler banknotlarda kendi ulusal simgelerini kullanmaya devam edebilirler. Önemli olan nokta, paranın diğerine katı sabit döviz kurundan tam konvertibıl olması ve elektronik ödemelerin bu parayla yapılmasıdır.

Furceri (2007) ise, dünya ortak para alanının yaratılması zannedildiği kadar ütopik olmadığını; bunun kanıtının ise, parasal alanlar ve ülke grupları arasındaki mevcut konjonktür dalgalanmalarındaki eşleşmenin giderek artması, enflasyon oranlarının düşmesi ve gruplar arasındaki enflasyon farkları standart sapmaların azalması olduğunu ifade etmektedir. Böylece bu alanlar ve ülkeler zamanla daha benzer hale gelmektedir.

Ülke gruplarına göre konjonktür dalgalarındaki eşleşme ve enflasyon farklarının yer aldığı Tablo 1 incelendiğinde, dünyada konjonktür dalgalanmaları eşleşmesinin ortalaması 1993-2005 döneminde 0.30 iken, 1995-2005 alt döneminde 0.48'e düşmüştür. Bu durum gün geçtikçe dünyadaki ülke gruplarının giderek birbirlerinin konjonktür dalgalarından daha fazla etkilendiğini gösterir. Bunun yanı sıra, enflasyon farklarının ortalaması ve standart sapması düşmüş ve böylece dünyada daha düşük bir enflasyon yaşanırken, ülke grupları arasındaki enflasyon farkları da azalmıştır. Kısacası dünya gün geçtikçe daha fazla globalleşmekte ve bu çerçevede ülke grupları arasındaki farklar azalmakta ve etkileşim artmaktadır.

Tablo 1: Ülke Gruplarına Göre Konjonktür Dalgalarındaki Eşleşme ve Enflasyon Farkları

	Konjonktür Dalgaları Eşleşmesi		***Enflasyon Farkları***	
	1993-2005	1999-2005	1993-2005	1999-2005
Afrika	0.53	0.54	31.08	18.36
Asya ve Pasifik	-0.66	-0.47	6.27	5.19
Bağımsız Devletler Top.	0.84	0.89	337.93	20.72
Avrupa Para Birliği	0.47	0.59	2.82	2.40
Avrupa	0.62	0.96	8.07	3.86
Orta Doğu	0.02	0.41	7.30	8.35
ABD	0.19	0.60	1.93	1.98
Amerika	0.76	0.98	20.58	10.19
Ortalama	0.30	0.48	52.00	8.88
Standart Sapma			115.96	7.17

Kaynak: Furceri, 2007: 32.

Arestis vd. (2005), finansal serbestleşmenin finansal globalizasyon için gerek, ancak yeter şart olmadığını savunmaktadır. Yeter şart ise, dünya çapında ortak bir para ve onu yönetecek uluslar üstü bir otoritenin varlığıdır. Finansal globalizasyon terimi, dünyadaki birçok ülkenin finansal piyasalarının tek bir piyasa olarak birbirine entegrasyon sürecini ifade etmektedir. Farklı derecelerde konvertibiliteye sahip çeşitli paraların varlığı, uluslararası finansal piyasalara girişte ülkeler arasında eşitsizliğe ve böyle bir entegrasyonun engellenmesine yol açmaktadır. Dolarisayon veya para kurulu uygulansa bile bu problem çözülememektedir. Çünkü konvertibilite derecesi döviz rezervine ve nihayetinde ihracat gelirlerine bağlıdır. Dolarizasyon ve para kurulu ihracat gelirlerinin artmasını öngörmesine rağmen, ihracat gelirleri artmadıkça yerel varlıkların uluslararası pazarlanabilirliği de değişmemektedir. Yani para kurulu veya dolarizasyon, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin paralarının uluslararası kredibilitesini artırmamakta ve uluslararası kredi piyasalarına girişlerini kolaylaştırmamaktadır. Oysaki gelişmiş ülkeler bu piyasalardan rahatça borçlanabilmektedir. Kısacası, tek paranın olmayışı, finansal globalizasyonu veya entegrasyonu engellemesinin yanı sıra, piyasaları ayırmakta ve böylece eşitsizliğe yol

açmaktadır. Bu durum, dünya çapında ortak paranın ve bu problemleri çözebilecek uluslararası finansal kurumun kurulması gerekmektedir.

Stiglitz (2003), global finansal sistemdeki başarısızlığın temelinde global rezerv sistemi bulunduğunu ifade etmektedir. Mevcut rezerv sistemi, son ödeme fonksiyonunu yerine getirmesi için ABD'nin sürekli cari açık vermesini gerektirmektedir. Ayrıca global rezerv sistemi tasarrufları gelişmemiş ülkelere yönlendirmesi gerekirken, aksine gelişmiş ülkelere yönlendirmektedir. Bu nedenle de yaşam standartları zaten yüksek olan ülkeler global anlamda yeteri kadar talep yaratamamaktadırlar. Stiglitz, alternatif çözümün Keynes'in "global dolar" dediği, yani daha bilinen adıyla SDR'nin yeni global para olarak kullanılması olduğunu ifade etmektedir. Ülkeler bu paraları rezerv olarak kullanabileceği gibi, bunları diğer uluslararası rezerv paralarla değiştirebilirler. Sistem gelişmiş ülkeler arasında tam bir uzlaşı sağlanmaksızın bile uygulanabilir. En gelişmiş ülkelerin yeni SDR'yi bir tür global paranın olarak kabul etmesi yeterlidir. Stiglitz, bunun sağlanacağına inanmakla birlikte, sistemin uygulamaya konulmadan önce çözülmesi gereken problemlerine de işaret etmektedir.

Dünya parası hakkındaki tartışmalar akademisyenler arasında yaygın olduğu kadar, politikacılar ve merkez bankası başkanları gibi uygulamacılar arasında da yaygındır. Örneğin IMF Başkanı Strauss-Kahn, yeni küresel para biriminin SDR'den türetilebileceğini ifade ederek, bunun bir sepet olabileceğini, küresel dünyada yerel bir çözüm düşünülemeyeceğini belirtmektedir (Hürriyet, 01.11.2009).

SDR lehinde bir diğer öneri de Çin Merkez Bankası Başkanı tarafından gündeme getirilmiştir. Zhou Xiaochuan, mevcut dolar ağırlıklı parasal sistemi eleştirmekte, mevcut krizin başlamasını ve dünyaya yayılmasını bugünkü uluslararası parasal sistemin doğasındaki kırılganlık ve sistemik risklerin yansıması olarak değerlendirmektedir. Xiaochuan, mevcut sistemi değiştirmek için, 1969 yılında IMF tarafından sabit döviz kuru rejimini desteklemek amacıyla ortaya çıkarılan ve 1970'lerde önemini kaybeden SDR'nin rolünün artırılmasını önermektedir. Bu öneri, SDR'nin değerini belirleyen ve dolar, euro, yen ve sterlinden oluşan para sepetinin bütün büyük ekonomilerin paralarını da içine alarak genişletilmesini, SDR ve diğer paralar arasında bir mahsup sisteminin kurulmasını ve böylece SDR'nin uluslararası ticarette ve finansal işlemlerde kullanılabilmesini gerektirmektedir (Anderlini, 2009).

Oysa ki, döviz rezervleri ancak döviz piyasasına müdahalede kullanılabilecek şekilde likit olurlarsa, yani piyasada kullanılabilirlerse işe yarar. SDR temelli mevduat ve krediler mevcut olduğu takdirde, bankalar SDR'yi kullanmayı tercih edebilirler. Ancak, 1970'li yıllarda böyle bir girişimde bulunulmuş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu tür SDR temelli bir sistemin oluşması için Çin, Brezilya, Rusya gibi sistemi değiştirmek isteyen ülkelerin, SDR cinsi bonolar çıkartması ve bu bonolara da talep gelmesi gerekmektedir. Ayrıca SDR temelli ve likit bir döviz piyasası da kurulmalı ve döviz sıkıntısı olan dönmelerde IMF'nin de piyasaya SDR çıkartmaya hazır olmalıdır. Bu olgular ise ancak çok uzun zamanda ve yüksek maliyetle gerçekleşebilir (Gökçe, 2009).

Mevcut sistemin değişmesini isteyen diğer bir ülke ise Rusya'dır. Rusya, 2009 yılında Londra'da yapılan G-20 zirvesinde globalizasyon sürecini yöneten bir sistemin tesis edilmesini ve uluslar üstü rezerv para ya da süper rezerv para yaratılmasını önermiştir. Bu çerçevede, SDR'nin süper rezerv para olarak dünya tarafından tanınması için gerekli önlemlerin alınmasının ve bu süreçte IMF'nin rolünün yeniden değerlendirilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir (Marshall, 2009: 8).

Rusya'nın önerisine benzer bir öneri de Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'den gelmiştir. Nazarbayev, uluslararası finansal krizle savaşmak için bölgesel güçlü paralara endekslenmiş bir uluslar üstü para birimi, uzun vadede ise Dünya Parası Emisyon Merkezi, Dünya Parası Anti-Monopol Komitesi ve Dünya Serbest Ticaret Komitesinin oluşturulmasını önermektedir. IMF'nin de dünya parasına geçişi sağlayabilecek tek kurum olduğu düşünülmektedir (Aitimova, 2009: 2).

Dünya Parasına Karşı Çıkanlar

Dünya parasını savunanlar olduğu gibi, bu fikre karşı çıkanlar da mevcuttur. Örneğin Friedman (2001), tek dünya parası fikrini ucube bir yaklaşım olarak görmekte ve şiddetle eleştirmektedir. Friedman'a göre, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında altın, hiçbir politik otoritenin kontrolünde bulunmaması nedeniyle görünüşte bir dünya parası olarak hizmet etmiştir. Ancak, altın standardı en başarılı olduğu dönemde bile, döviz kurunun dışsal istikrarı ile fiyat seviyesinin içsel istikrarı arasındaki çelişkiyi gidememiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde döviz kurları istikrarlı olmasına rağmen, fiyatlarda ve ekonomik yaşantıda büyük istikrarsızlıklar meydana gelmiş; savaş sonrası ortaya çıkan esnek kur rejiminde ise, döviz kurlarında daha fazla istikrarsızlık yaşanmasına rağmen, dünya ticaretinde, sermaye yatırımlarının serbest dolaşımında ve iç ekonomik istikrarda önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Ayrıca Friedman, altın standardında ülkelerin ulusal paralarını altına sabitlemekten vazgeçebilme opsiyonuna sahip olduğunu; ancak euro ve Mundell'in dünya parası fikrinin böyle bir opsiyonu içermediğini savunmaktadır.

Friedman, euroyu örnek alarak bir dünya parası yaratılabileceği görüşüne de ihtiyatlı yaklaşmaktadır. Friedman (2001), Avrupa Birleşik Devletleri hayalinin euroyu kabul eden ülkelerin ulusal paralarındaki sınırlamayı kabulüne dayandığını; ayrıca, Avrupa ülkeleri arasındaki kültürel benzerlikler ve bağlar nedeniyle bunun makul bir hayal olduğu ifade etmektedir. Oysaki dünya ölçeğinde böyle bir benzerlik ve bağ yoktur. Çoklu parasal alanlar arasında rekabetin önemli olduğunu ve önemli yaralar sağladığını ifade eden Friedman'a göre, euro da bu rekabetin yararlarından biridir. Ancak euro, dünya ölçeğinde çok ülke ile yönetilen bir paranın nasıl işleyeceğini gösteremez. Bu nedenle Mundell'in euronun başarısı hakkında yaptığı değerlendirmeler için henüz erkendir ve onun nasıl işlediğini görmeden çok kapsamlı bir düzenlemeye gidilmemelidir.

Mundell (2001) ise, dünya parasından kastının tek bir dünya kağıt parası sisteminin değil, ulusal paraların da kullanımda olduğu paralel bir sistemin olduğunu; Friedman'ın aradaki farkı göremediğini ifade etmektedir. Ayrıca Mundell, tek bir kağıt dünya parası sisteminin istikrarsız olacağını ve nihayetinde bu sistemin çökeceğini; hatta, böyle bir sistem yaratma düşüncesinin Friedman'ın öngördüğünden bile daha kötü sonuçlar verebileceğini belirtmektedir. Çünkü, böyle bir durumda her ülke senyoraj geliri elde etmek için kendi parasını basacaktır. Nitekim, altın standardının başarısızlığa uğramasının nedeni de budur. Enflasyonist savaş politikalarının sonucunda merkez bankalarının kağıt para basmaları, altını istikrarsız hale getirmiştir. Şayet, tek dünya kağıt parası yaratılırsa, merkez bankaları senyoraj ve güç kazanmak için ulusal parayla dünya parasını yer değiştirmek isteyeceklerdir. Bu durumu engelleyici yasaklar konulmazsa sistem yıkılmaya mahkumdur.

Rogoff (2001), yakın gelecekte bir dünya parasına ulaşma amacını cazip bulmamakta ve bu sürece ihtiyatlı yaklaşmaktadır. Rogoff, ekonomik açıdan en azından üç ya da dört paranın kullanılmaya devam etmesini uygun bulmaktadır. Bu bağlamda, tek dünya parası konusunda aşağıdaki eleştiriler ileri sürülmektedir:

- Öncelikle global bir merkez bankası oluşturulsa bile, politik nedenlerden ötürü yönetimde problemlerle karşılaşılabilir.
- Global bir merkez bankasını kontrol edecek global bir hükümet yoktur.
- Modern merkez bankacılığı, bir dünya parasının henüz belirsiz faydaları adına terk edilemez.

Ayrıca dünya parasını mantıklı olarak bulan, ancak yakın gelecekte uygulanabilirliği konusunda olumsuz fikirlere sahip olanlar da mevcuttur. Jacobs (2008), dünya parasının global finansal yönetimde mantıklı bir adım olduğunu, ancak yaşanan deneyimlerin bugün tüm dünyayı saran finansal istikrarsızlığın yıkıcı dalgasından daha kötü bir krizle karşılaşılmadıkça dünya parasının yaratılması yönünde radikal bir adımın atılamayacağına inanmaktadır. Eichengreen ve Sussman (2000), 2020 yılına kadar dünya parası ya da dolar, euro ve yenden oluşan üç bölgesel para alanı arasında ortak bir sistemin uygulanması mümkün görünmemektedir.

Schmukler (2006), dünya parasının temel argümanı olan döviz kuru belirsizliğinin ortadan kaldırılmasının mevcut katı para düzenlemelerde bile tamamıyla sağlanamadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu argüman zannedildiği kadar önemli olmayabilir. Ayrıca dünya parasının uygulanma olasılığını da değerlendiren Schmukler, kısa ve uzun dönemde bir dünya parasının yaratılması pek mümkün görmemekte ve bu görüşünü üç noktada özetlemektedir. Birincisi, dünya parası üzerinde bir fikir birliği henüz oluşmamıştır. İkincisi, farklı rejimler arasında fayda-maliyet analizi yapıldığında sabit kur rejiminin lehine kanıtlar yoktur. Üçüncüsü ise, gelişmiş ülkelerin kredibilite kazanma ihtiyacı olmadığı için gelişmekte olan ülkelerle böyle bir düzenleme içine girme ihtimali düşüktür.

DÜNYA PARASININ MUHTEMEL YARARLARI

Dünya parasının yaratılması süreci ve uygulanabilirliği yönünde tartışmalar söz konusu olsa da, dünya parasına geçişle birlikte, tüm dünya ekonomisinin bundan yararlı çıkacağı konusunda görüş birliğinin sağlandığını ifade etmek mümkündür. Dünya parasına geçişle "elde edilebilecek muhtemel yararlar", genellikle kur riski, rezerv biriktirme ihtiyacı ve belirsizliklerin ortadan kalkması ile ilgilidir.

Döviz Kuru Riskinin Ortadan Kalkması

Dünya parasına geçişle birlikte ulusal paralar arasındaki döviz kurları ortadan kalkar. Döviz kurlarının ortadan kalkması, uluslararası ticaretteki döviz kuru riskini ve paralar arasındaki değişim maliyetlerini azaltır (Moore, 2004: 635). Bu durum, bir yandan uluslararası ticarette büyük ilerlemelere yol açarken, diğer yandan döviz kuru riskinden korunmak için yapılan hedging ihtiyacını da son verir. Dolayısıyla uluslararası ticarete önemli maliyet avantajları ortaya çıkar.

Döviz Rezervi Biriktirme İhtiyacının Ortadan Kalkması

Greenspan (1999), döviz rezervi yönetimi sorunun çözümünün, ancak rezerv biriktirme ihtiyacının olmadığı bir ekonomiyle mümkün olabileceğini belirtmektedir. Böyle bir ekonomiye ise iki şekilde ulaşılabilir. Birincisi, dünya parasının kullanılmasıdır. İkincisi ise, tam olarak bağlı kalınan ve fonksiyonunu yerine getiren değeri endekslenmiş dalgalı kur rejiminin uygulanmasıdır.

Ekonomik Verilerin ve Fiyatların Daha Sağlıklı Değerlendirilmesi

Dünya parasının cazibesini, herhangi bir anda fiyat karşılaştırmalarının çok çabuk ve basit yapılabilmesine imkan vermesidir (Bordo ve James, 2006: 396). Ayrıca, ülkeler arasındaki gelir dağılımı adaletsizliği daha iyi anlaşılabilir. Oysa ki mevcut sistemde, farklı döviz kurları gelir adaletsizliğini adeta bir peçe gibi örter (Moore, 2004: 635).

Ödemeler Bilançosu ve Cari Açık Probleminin Azalması

Her ülke uluslararası ödemeler bilançosu dengesini sağlamak zorundadır. Eğer bir ülke cari açık verirse, ulusal parası değer kaybeder ve hatta para krizine sebep olabilir. Bu durum, tüm ülkeleri tehdit eder. Oysa ki ülkeler tek para birliğine katılırsa, döviz kuru ve böylece para krizi riski içermediği için, her hangi bir ülkenin ticaret açığı problem olmayacaktır (Bonpasse, 2009: 166). Ödemeler bilançosu veya cari işlemler dengesi problemi, esasında birden çok para birimi kullanmasından kaynaklanır. Para birliğini üye ülkeler veya eyaletler arasında hiçbir zaman ödemeler bilançosu problemi yaşanmaz (Yılmaz, 2005: 285).

DÜNYA PARASININ UYGULANABİLİRLİĞİ

Öncelikle belirtmek gerekir ki, dünya parası konusu iktisadın olduğu kadar politik iktisadın da konusudur. Konu incelenirken, dünyadaki iktisadi gelişmelerin yanı sıra, siyasi gelişmeler de dikkate alınmalıdır. Bu nedenle, dünya parası ihtimali

değerlendirildiğinde, iki senaryo ortaya çıkmaktadır. Birincisi, ABD'nin dünya parasına onay vermesi; ikincisi ise onay vermemesi durumudur. ABD'nin onay vermesi durumunda, dünya parasına geçiş kolaylıkla sağlanabilir. Mundell'in ortaya koyduğu çözüm doğrultusunda, IMF tarafından yönetilen SDR temelli fiili bir uluslararası rezerv paranın yaratılması mümkündür.

ABD'nin onay vermemesi durumunda ise, IMF gibi uluslararası bir kurum bünyesinde bir dünya parası yaratılmaz. Çünkü mevcut karar alma mekanizması ve oy hakları itibariyle, ABD'nin tüm kararları veto hakkı bulunmaktadır. Her ne kadar yaşanan son ekonomik krizden GOÜ'ler GÜ'lere göre daha az yara alarak çıkmış ve bunun sonucunda IMF nezdinde GOÜ'ler daha fazla temsil edilmesi kabul edilmişse bile, GOÜ'lerin mevcut karar alma mekanizmasını etkilemesi mümkün değildir. Uluslararası rezervlerin yaklaşık 2/3'sinin dolar olarak tutulduğu günümüzde, ABD'nin başka bir uluslararası rezerv fikrine sıcak bakmaması kuvvetle muhtemeldir. Senyoraj gelirlerinden ziyadesiyle faydalanan bir ülkenin, bu gücünü paylaşması söz konusu olamaz.

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde, dünya parasının herhangi bir ülke tarafından basılmayan, uluslararası bir kurumun denetiminde ve değeri dört veya beş paranın oluşturduğu bir sepet tarafından belirlenen para özelliklerine sahip olması gerekmektedir. Günümüzde bu özelliklere sahip tek alternatif ise SDR'dir. Nitekim, SDR temelli bir paranın yaratılması, özellikle Rusya ve Çin tarafından gündeme getirilmiştir. ABD'nin büyük cari açıkları nedeniyle doların değerinin düşmesi endişesi, bu ülkeleri çözüm için bir yandan dünya parası gibi alternatif önerilere yöneltirken, diğer yandan da rezerv para çeşitlendirmesi arayışına itmektedir. Bu amaç çerçevesinde Rusya, rezervlerinin bir bölümünü euroya çevirmiş, Çin ise henüz bunu başaramamıştır. Soğuk savaş döneminin sona ermesine rağmen, Rusya ve Çin'in ABD'nin süper güç olmasından duydukları rahatsızlığın da bu önerilerin diğer nedeni olabilir.

SDR temelli bir para, hem iyi bir alternatif olabilecek hem de değeri, para sepetine göre belirlendiğinden ülkelerdeki krizlerden fazla etkilenmeyecektir. Ancak SDR'nin rezerv para olarak kabul görmesi için, merkez bankaları arasında kullanılan bir hesap birimi olmaktan kurtarılması ve uluslararası ticarette de kullanılan fiili para haline getirilmesi gerekmektedir.

SDR, dünya parası olma yolunda bazı dezavantajlara da sahiptir. Cohen (2009), 250 milyarlık yeni SDR basımında bile, toplam rezervler içinde SDR'nin payının % 5'ten daha az olacağını; dolayısıyla SDR'nin yeterince ve daha esnek olarak arz edilebilip edilemeyeceğini ve daha da önemlisi hangi kurumun onu yöneteceğini sorgulamaktadır. Belirtmek gerekir ki, arkasında etkin bir yönetim olmaksızın SDR temelli ya da yeniden yaratılmış başka bir dünya rezerv parasının en düşük düzeyde bile kredibiliteye sahip olamayacağı açıktır. Frankel (2009) ise, SDR temelli para birimini bir ülke ya da bölgenin resmi para birimi olarak kullanmaksızın; dolar, euro ve yen gibi diğer rezerv paralarla rekabet edebilme şansını zayıf görmektedir. Gelecek 10 yılda da dolar ve euronun hakimiyeti sürecek; ancak, büyük ölçüde tek rezerv paraya dayalı sistem, gelecekte yerini çoklu rezerv sistemine bırakacaktır. Ayrıca, dolardan sonra euronun da rezerv para olarak kullanılması, SDR'nin rezerv para haline gelmesi için diğer bir engeldir. Zira ABD gibi, artık AB de elde ettiği senyoraj gelirini kaybetmek istemeyecektir. Mevcut oy hakları dikkate alındığında, IMF'nin karar alma mekanizmasında zaten tek başına veto gücüne sahip ABD'nin muhalefetine AB de eklenmiştir.

Doların hakimiyetindeki uluslararası rezerv sisteminin sorunlarının giderilmesi konusunda diğer bir alternatif, uluslararası rezerv çeşitlendirmesidir. 4-5 rezerv paraya dayanan çoklu rezerv sistemi, tüm sistemin tek bir ülke ekonomisine bağlılığını ortadan kaldıracaktır. Bunun içinde euro örneğindeki gibi, iktisadi birliklerin ortak para birimi kullanılarak yeni uluslararası rezerv paralar yaratmalıdır. Rezerv çeşitlendirmesinin sağlandığı veya doların değerini koruduğu bir ortam, alternatif çözüm arayışlarını da yavaşlatacaktır.

Dünyadaki rezerv para kullanım oranlarının verildiği Tablo 2 incelendiğinde, şu üç husus dikkati çekmektedir: Birincisi, geçen on yıllık süreçte, euronun toplam rezervler içindeki payı giderek artmasına rağmen, rezerv para olarak kullanımı dolara göre çok düşük düzeydedir. Nitekim, 2009 yılında euronun toplam rezervler içindeki payı %27,5'tir. Buna karşın, doların toplam rezervler içindeki payı ise % 62,8'tir. ABD'nin rezerv miktarının çok düşük olduğu dikkate alındığında, diğer ülkeler tarafından doların euroya göre daha çok tercih edildiği söylenebilir. Zira euronun euro alanı dışında kalan ülkeler tarafından kullanılma oranı toplam rezervlerin yaklaşık % 10'u kadardır. İkincisi, mevcut payları itibariyle İngiliz Sterlini, Japon Yeni ve İsviçre Frankı'nın toplam rezerv paralar içindeki payı çok düşüktür. Yakın gelecekte de tek rezerv para olarak kabul edilmesi de güç görünmektedir. Son olarak, gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) toplam rezervler içindeki payı gün geçtikçe artmakta ve dünyadaki toplam rezervlerin % 62,3'ü bu ülkelere ait bulunmaktadır. Bunun en önemli nedeni, son yıllarda yaşanan krizlerin etkisiyle birlikte bu ülkelerin yabancı yatırım çekebilmek için rezerv biriktirmeye yönelmesidir. Böylece ülke riski azaltılmaya çalışılmaktadır.

Tablo 2: Rezerv Para Kullanım Oranları, 1999-2010 Dönemi, (%)

	99	*00*	*01*	*02*	*03*	*04*	*05*	*06*	*07*	*08*	*09*	*10**
ABD Doları	71.0	71.1	71.5	67.0	65.7	65.9	66.9	65.4	64.1	64.1	62.0	61.2
Euro	17.9	18.2	19.1	23.7	25.1	24.8	24.0	25.1	26.3	26.5	27.5	26.9
İngiliz Sterlini	2.9	2.8	2.7	2.8	2.7	3.3	3.6	4.3	4.6	4.1	4.3	4.0
Japon Yeni	6.4	6.1	5.0	4.3	3.9	3.8	3.6	3.0	2.9	3.1	3.0	3.6

İsviçre Frankı	0.2	0.2	0.2	0.4	0.2	0.1	0.1	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1
Gelişmiş Ülker	62.2	62.1	60.0	58.9	57.5	54.4	49.0	44.0	37.3	36.9	37.7	34.4
GOÜ'ler	37.8	37.9	40.0	41.1	42.5	45.6	51.0	56.0	62.7	63.1	62.3	65.6

Kaynak: www.imf.org/external/np/sta/cofer/eng/cofer.pdf
*2010 yılı 3.çeyrek verileri dikkate alınmıştır **Oranlar yazar tarafından hesaplanmıştır.

Mevcut rezerv sistemi dikkate alındığında, tek paranın ön planda olduğu ve bu nedenle sistemin tek ülke ekonomisine bağımlı hale gelmesine yol açtığı ve bu ülkenin senyoraj gelirlerinden de önemli yaralar elde ettiği söylenebilir. Ülkeleri de alternatif arayışına iten hususlar bunlardır. Nitekim, yüksek döviz rezervlerine sahip ülkeler rezervlerinin değer kaybetmesini istememekte, diğer ülkeler de senyoraj gelirinden daha fazla pay almak istemektedirler. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, euronun da rezerv para olarak kullanımı gün geçtikçe artmaktadır. Bu durum, bir yandan yüksek rezervlere sahip ülkelere rezerv çeşitlendirmesi imkanı verirken, diğer yandan dünya senyoraj gelirlerinin de biraz daha tabana yayılmasına yol açtığı düşünülebilir.

Ancak son yıllarda yaşanan ekonomik krizle birlikte, Avrupa Merkez Bankası'nın ülkelere yeteri kadar likidite sağlamaması ve birkaç üye ülkenin yaşadığı ciddi ekonomik problemler AB'nin ve euronun geleceğini sorgulanır hale getirmiştir. Her ne kadar Almanya ve Fransa'nın bir araya gelerek her ne pahasına olursa olsun euroya sahip çıkacaklarını deklare etmiş olsalar da euronun güven tazelemesi için belirli bir zaman gerektirmektedir.

Yaşanan son ekonomik kriz döneminde de değişmez kural yine işlemiş ve döviz yerine altın gibi değerli madenlere olan talep artmıştır. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde ülkeler dövizden kaçarak altın gibi değerli madenlere yönelmesiyle birlikte döviz piyasasında yaşanan istikrarsızlıklar, başta büyük miktarda döviz rezervlerine sahip ülkeleri olumsuz etkilemektedir. Bu ülkeler kriz dönemlerinde daha istikrarlı bir dünya parası taleplerini artırmaktadırlar. Ayrıca bazı ülkeler siyasi nedenlerle de tek bir ülkeye ait paranın piyasaya hakim olmasını istememekte, en azından pastanın paylaşılmasını arzu etmektedirler. İşte böyle bir ortamda, dünya parası talepleri artmaktadır. Buradaki en büyük sorun, paranın hangi kurum tarafından çıkarılacağıdır. Görülüyor ki, mevcut durum itibariyle IMF nezdinde böyle bir girişimin başarısı çok sınırlı kalacaktır. Çünkü ABD'nin IMF'deki oy gücü ortadadır. Oy açısından daha adil sayılabilecek Birleşmiş Milletler gibi bir organizasyonun aldığı kararların da başarısı tartışılmaktadır. Gerektiğinde büyük ülkeler kararları çok kolay göz ardı edebilmekte ve bu başarısızlığa neden olmaktadır.

SONUÇ

1973 yılında Bretton Woods Sistemi'nin yıkılmasıyla birlikte, uluslararası para sisteminin resmen dolara bağlılığı da ortadan kalkmıştır. Günümüzde ise bir sistemden söz etmek mümkün değildir. Ancak, uluslararası ticarette dolar yoğun olarak kullanılmakta ve başta petrol olmak üzere önemli malların fiyatları dolar ile ifade edilmektedir. Bu durum, yoğun enerji ithalatçısı ülkelerin ve ihracatı düşük ulusal para temeline dayanan Çin gibi büyük ihracatçı ülkelerin yüksek oranlı rezerv biriktirme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca dünya rezerv para kullanımındaki doların payı, sistemi tek bir ülke ekonomisine bağlı hale getirmektedir. Doların değer kaybetmesi, yüksek dolar rezervlerine sahip ülkeleri endişelendirmekte ve onları alternatif çözümler aramaya itmektedir. Bu arayışlar yaşanan krizle birlikte daha da artmıştır.

Alternatif arayışlar kapsamında öne çıkan tartışmalardan biri, Mundell'in dünya parasının yaratılması önerisidir. IMF gibi bir uluslararası kurum tarafından yönetilecek, değeri dört veya beş para tarafından belirlenen ve uluslararası ticarette kullanılan fiili bir para, sistemin tek bir ülkeye bağımlı olmaktan kurtaracaktır. Değeri bir sepete göre belirlendiği için de daha istikrarlı olacaktır. İktisatçılar arasında dünya parasının yararlarına yönelik uzlaşma sağlanmış gibi görünmekle birlikte, uygulanabilirliğine yönelik ciddi fikir ayrılıkları mevcuttur. Uygulanabilirliğe yönelik en önemli eleştiri, projenin politik fizibilitesinin zayıflığıdır.

ABD, doların uluslararası rezerv para olmasından kaynaklanan senyoraj gelirlerine sahiptir. Bir dünya parasının yaratılması, doların monopolcü gücünü olumsuz etkileyeceğinden, ABD'nin bu fikirlere onay vermesi pek mümkün görünmemektedir. Mevcut oy hakları itibariyle, IMF nezdinde tüm kararları veto hakkına sahip bir ülkenin, bu kurum çatısı altında kendisi aleyhine olabilecek bir girişimi onaylaması beklenmemelidir. Euronun kullanılmaya başlaması, uluslararası rezerv para kullanımında doların payını bir miktar düşürse de, hala doların hakimiyeti devam etmektedir. Diğer paraların dolara ciddi bir alternatif olarak ortaya çıkması ise yakın gelecekte zor görünmektedir. 2030 yılında ABD'yi ekonomik olarak geçeceği hesaplanan Çin'in parasının önemli bir uluslararası rezerv para olacağı öngörülse de kısa vadede bu pek mümkün değildir.

Yeni bir dünya parası yaratılmasının politik fizibilitesinin zayıflığı ve diğer rezerv paraların yakın gelecekte dolara ciddi alternatifler olarak ortaya çıkmasının pek mümkün görünmemesi, kısa süre içinde bir dünya parası yaratılmasını zorlaştırmaktadır. Dünya parasına aşamalı bir geçiş süreciyle ulaşılabilir. Yani tek küresel rezerv para hegemonyasından kurtulmak için, birbirine rakip güçlü paralar yaratılmalıdır. Kısacası dünya rezerv parasına giden yolda, her ülkenin ulusal paraları yerine, 4-5 tane bölgesel para yaratılması gereklidir. Bu amaçla, optimum para alanı teorisi ve bölgesel entegrasyonlar çerçevesinde ulusal paraların bölgesel paralara dönüştürülmesi ve euro örneğinde olduğu gibi, bölgesel birliklerin kendi para birimlerini yaratması gerekmektedir. Böylece dünyadaki ekonomik alanlar daha benzer hale gelecektir. Avrupa ve Amerika nispeten bunu başarmıştır. Latin Amerika ülkelerinde de ortak para yaratılması yönünde girişimler vardır. Asya ise ortak para kullanımı yönünde henüz ciddi adımlar atamamıştır. Mundell (2002), mevcut sistem göz önüne alındığında Asya ülkelerinin ortak paraya ihtiyaç duyduğunu; ancak, global bir paraya sahip olunması durumunda, ayrı bir

ortak paraya gerek olmadığını ifade etmektedir. Furcerri (2007) ise, Orta Doğu, Afrika ve Commonwealth ülkelerinin birer ortak para birliği yaratmasını; Orta ve Güney Amerika ülkelerinin doları ve birçok Asya ülkesinin Japon Yeni'ni yasal para olarak kabul etmesinin daha faydalı olacağını belirtmektedir.

Bu amaçla özellikle Asya ülkeleri arasında oluşturulacak başarılı bir ekonomik birlik ve ortak para süreci, euro ve doların rezerv para gücünü önemli ölçüde etkileyebilir. Rusya, İran, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Körfez ülkeleri gibi enerji zengini ülkelerle, Çin ve Japonya gibi ihracat hacmi yüksek ekonomilerin oluşturacağı bir birliğin parası çok çabuk rezerv para konumuna gelebilir**.** Eğer bu başarılabilirse, dünya senyoraj gelirinin bölüşümü de daha geniş bir tabana yayılacak ve dünya parası önündeki en büyük engellerden biri olan senyoraj gelirinin kaybedilmemesi argümanı kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

Rusya ve Çin gibi ülkelerin yeni uluslararası rezerv para yaratma konusundaki ısrarları, yaşanan süreci daha da hızlandırabilir. Rusya'nın, bu konuda Çin'e göre daha aktif olduğu gözlenmektedir. Nitekim rublenin, başta BDT ülkeleri olmak üzere bölgede kullanılan bir rezerv para haline getirilmesi çalışmaları kapsamında, BDT ülkeleri ile yapılan enerji ticaretinde ve Türkiye ile yapılan her türlü ticarette rublenin kullanılmasına yönelik anlaşmalar bu görüşü desteklemektedir. Bölge üzerinde siyasi hakimiyeti devam eden ve ekonomik olarak güç kazanan bir Rusya'nın gelecekte önemli bir güç haline geleceği düşünülebilir. Ancak ABD, bölge üzerindeki gücünü kaybetmemek için Irak'ta ve Afganistan'da olduğu gibi, askeri müdahaleler dahil, tüm seçenekleri kullanmaya da devam edebilecektir. Son olarak dolar, değerini koruduğu veya ülkeler rezervlerini çeşitlendirebildiği ölçüde dünya parası gibi alternatif çözüm arayışları da azalabilir.

KAYNAKÇA

AITIMOVA, B., (2009). Statement, *Plenary Meeting of The United Nations Conference on the World Financial and Economic Crisis and Its Impact on Development*, 24-26 June, New York, [Erişim adresi]: <http://www.un.org/ga/econcrisissummit/statements/kazakhstan_en.pdf>, [Erişim tarihi: 11.10.2009].

ANDERLINI, J., (2009). China calls for new reserve currency. [Erişim adresi]: <http://www.ft.com/cms/s/0/7851925a17a211de8c9d0000779fd2ac.html?nclick_ch...&nclick_check=1> [Erişim tarihi: 05.10.2009]

ARESTIS, P., SANTONU, B., SUSHANTA, M., (2005). Financial globalization: the need for a single currency and a global central bank. *Journal of Post Keynesian Economics*, 77(3), 507-531. ss.

BONPASSE, M., (2008). The single global currency common cents for the world. [Erişim adresi]: <http://www.singleglobalcurrency.org/documents/EcopyNo15for FreeUnlimitedDistribution.pdf>, [Erişim tarihi: 05.10.2009].

BORDO, M., JAMES, H., (2006). One world money, then and now. *NBER Working Paper Series*, No. 12189, 1-23. ss.

COHEN, B.J., (2009). The future of reserve currencies. *Finance&Develoment*, September, 26-29. ss.

COOPER, R.N., (2006). Proposal for a currency among rich democracies. *International Economics and Economic Policy*, 3 (3-4), 387-394. ss.

DORNBUSCH, R., (2001). Fewer monies, better monies. *NBER Working Paper Series*, No. 8324, 1-10. ss.

EICHENGREEN, E., SUSSMAN, N., (2000) The international monetary system in the (very) long run. *IMF Working Paper*, WP/00/43, March, 1-55. ss.

FRANKEL, J.A., (2009). What's in and out in global money. *Finance&Development*, September, 13-17. ss.

FRIEDMAN, M., (2001). One world, one money. *Options Politiques*, May, 10-30. ss.

FURCERI, D., (2007), From currency unions to a world currency: a possibility? *International Journal of Applied Economics*, 4 (2), 17-32. ss.

GÖKÇE, D., (2004). Dünyada tek para olabilir mi? [Erişim adresi]: <http://arsiv.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/11/27/yazarlar/yazarlar30.html>, [Erişim tarihi: 06.10.2009].

GREENSPAN, A., (1999). Currency reserves and debt before the World Bank Conference on recent trends in reserves management. [Erişim adresi]: <http://www.federalreserve.gov/BoardDocs/Speeches/1999/19990429.htm>, [Erişim tarihi: 06.10.2009].

JACOBS, G., (2009). Towards a world currency. [Erişim adresi]: <http:// www. Worldacademy.org/files/Single%20World%20Currency%20Paper%20By%20Garry%20Jacobs.pdf>, [Erişim tarihi: 15.11.2009].

LEBLEBICI TEKER, D., AKÇAY, M.B., AKÇAY G., (2008). Reel sektör kur riski yönetiminde forward ve opsiyonların performans değerlemesi: ampirik bir uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 7 (23), 204-222. ss.

MARSHALL, A.G., (2009). The financial new world order: towards a global currency and world government. *Global Research,* 6 April. [Erişim adresi]: <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=13070>, [Erişim tarihi: 04.10.2009].

MOORE, B.J., (2004). A global currency for a global economy. *Journal of Post Keynesian Economics,* 26 (4), 631-653. ss.

MUNDELL, R., (1961). A theory of optimum currency areas. *The American Economic Review,* 4, 657-665. ss.

MUNDELL, R., (2001). One world, one money. *Options Politiques,* May, 10-30. ss.

MUNDELL, R., (2002). Does Asia need a common currency. *Pacific Economic Review,* 7 (1), 3-12. ss.

MUNDELL, R., (2003). The international monetary system and the case for a world currency", *Leon Kozminski Academy of Entrepreneeurship and Management (WSPİZ) and TIGER Distinguished Lectures Series.* n.12, Warsaw, 23 October, 1-35. ss.

MÜSLÜMOV, A., MÜBARİZ, H., ÖZYILDIRIM, C., (2002). Döviz kuru sistemleri ve Türkiye'de uygulanan döviz kuru sistemlerinin ekonomiye etkileri. *TÜGİAD Ekonomi Ödülleri 2002 Bilimsel Eser Yarışması,* 1-14. ss.

ROGOFF, K., (2001). Why not a global currency. *American Economic Review,* 91 (2), 243-247. ss.

SCHMUKLER, S.L., (2006), Exchange rate arrangements and disarrangements: prospects for a world currency. *International Economics and Economic Policy,* 3 (3-4), 409-416. ss.

STARR, M.A., (2006). One world, one currency: exploring the issues. *Contemporary Economic Policy,* 24 (4), 618-633. ss.

STIGLITZ, J., (2003). Dealing with debt how to reform the global financial system. Harvard International Review, 25 (1), 54-58. ss.

YILMAZ, C., (2005). Tek dünya parası neden olmasın? *Para Teorisi ve Politikasında Son Gelişmeler Sempozyumu Tebliğleri, 24-26 Şubat,* 273-316. ss.
[Erişim adresi]: <http://www.imf.org/external/np/sta/cofer/eng/cofer.pdf>, [Erişim tarihi: 10.11.2009].

[Erişim adresi]: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=12974123>, [Erişim tarihi: 01.11.2009].

YARGI BAĞIMSIZLIĞI, MÜLKİYET HAKKI VE YOLSUZLUĞUN YABANCI SERMAYE GİRİŞLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Arş. Grv. Dr. Jülide Yalçınkaya KOYUNCU*
Bilecik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Bilecik. Email: julide.yalcinkaya@bilecik.edu.tr

Özet: Bu çalışma 2000-2007 yılları arasındaki 71 ülkeye ait yıllık verileri kullanarak bir ülkedeki kurumsal kaliteyi gösteren göstergelerden yargı bağımsızlığının, mülkiyet hakkının ve yolsuzluğun doğrudan ve dolaylı yabancı sermaye girişleri üzerinde etkisi olup olmadığını panel regresyon modelleri yardımıyla analiz etmeye çalışmaktadır.Analiz sonuçlarına göre; yargı bağımsızlığının sağlanmasının, mülkiyet hakkının korunmasının ve yolsuzlukların azaltılmasının dolaylı yabancı sermaye üzerinde olumlu etkisi olduğu görülmektedir. Diğer taraftan mülkiyet hakkının korunmasının ve yolsuzlukların azaltılmasının doğrudan yabancı sermaye üzerinde de olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yargı bağımsızlığı, mülkiyet hakkı, yolsuzluk, yabancı sermaye, panel analiz.

Abstract:This study, by means of panel regression models and by using the sample of 71 countries for the period of 2000-2007, analyzes whether or not judicial independence, property right, and corruption, which are indicators of institutional quality, have impact on foreign indirect and direct capital inflows. According to results, it is seen that providing judicial independence, protection of property right, and reducing corruption have significant effect on foreign indirect capital inflows. On the other hand, protection of property right and reducing corruption have significant effect on foreign direct capital inflows.

Keywords: Judicial independence, property right, corruption, foreign capital, panel analysis.

GİRİŞ

Günümüz küreselleşen dünyasının bilhassa son yirmi yılında ülkelerin uyguladığı ekonomik ve finansal liberalizasyon politikaları sonucunda ülkeler arasında sermaye (doğrudan veya dolaylı yabancı sermaye yatırımı) hareketlerine ilişkin gözlemlenen trafik oldukça büyük bir hız ve yoğunluk kazanmıştır. Söz konusu bu sermaye hareketleri gelişmekte olan ülkelerin büyümesinde ve kalkınmasında büyük rol oynamaktadır. Dolaylı yabancı sermaye yatırımları hisse senedi veya tahvil türünden portföy yatırımları olarak bir ülkeye girip piyasanın fonlanmasına yardımcı olmak suretiyle ülkenin büyüme ve kalkınmasında rol oynar iken, doğrudan yabancı sermaye yatırımları getirdiği yeni teknolojiler, yarattığı istihdam ve rekabet boyutuyla girdiği ülkenin büyüme (mesela bknz.: Alfaro vd. 2004; Borensztein vd. 1998; Makki ve Somwaru 2004; Zhang 2001) ve kalkınmasında etkili olur.

Yabancı sermaye yatırımlarının ekonomi üzerindeki bu olumlu etkileri, gelişmekte olan ülkelerin daha fazla yabancı sermaye çekebilme adına birbirleriyle kıyasıya bir rekabet içine girmesine neden olmuştur. Bundan dolayı ülkeler yabancı sermaye için daha uygun bir ortam ve kurumsal altyapı oluşturma çabası içine girmişlerdir. Bevan vd. (2004) yabancı yatırımcıların yatırım yapacakları yeri seçerken ülkelerin kurumsal kalite ve altyapılarını dikkate aldıklarına vurgu yapmaktadır. Şüphesiz güçlü ve sağlam bir kurumsal altyapı ve ortama sahip ülkeler daha fazla doğrudan veya dolaylı yabancı sermaye çekeceklerdir. Daha güçlü ve sağlam bir kurumsal ortam yolsuzlukların daha az olduğu, bürokrasinin etki çalıştığı, mülkiyet haklarının güvence altına alındığı ve bağımsız yargı sisteminin tesis edildiği bir altyapıyı gerekli kılmaktadır. Böyle bir altyapının oluşturulması yabancı yatırımcı açısından işlem maliyetleri ile risk ve belirsizliklerin azalması anlamına gelecektir.

Yolsuzlukların fazla olduğu bir ortam yabancı yatırımcı açısından hem belirsizlik hem de zamansal ve parasal boyutta maliyet anlamına gelecektir. Ayrıca yabancı yatırımcı mülkiyet hakkının yasal teminat altına alınmadığı veya tarafsız yargı kararlarının alınmadığı bir ortamda yatırım yapmaktan kaçınacaktır. Asiedu (2005) çalışmasında 22 Afrika ülkesini kapsayan analizi sonrasında daha az düzeydeki yolsuzluğun ve daha güvenilir yargı sisteminin daha fazla doğrudan yabancı sermaye çekmeye yardımcı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diğer taraftan Jensen (2003) yolsuzluğun doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Li ve Resnick (2003) mülkiyet hakkının doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir.

Bu çalışmada yargı bağımsızlığının, mülkiyet hakkının korunmasının ve yolsuzluğun doğrudan ve dolaylı yabancı sermaye yatırımlarını etkileyip etkilemediği analiz edilmektedir. Dolaylı yabancı sermaye yatırımı olarak ülkeye hisse senedi bazında giren portföy yatırımları kullanılmaktadır. Analiz 2000–2007 yılları arasında 71 gelişmekte olan ülkeyi kapsayacak bir biçimde panel regresyon modelleri yardımıyla yürütülmektedir. Analiz bulgularına göre: yargı bağımsızlığının sağlanmasının, mülkiyet hakkının korunmasının ve yolsuzlukların azaltılmasının ülkeye hisse senedi bazında giren portföy yatırımlarını istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde pozitif yönde etkilediği gözlemlenmekte iken, mülkiyet hakkının korunmasının ve yolsuzlukların azaltılmasının ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde pozitif yönde etkilediği gözlemlenmektedir.

Çalışmanın izleyen bölümleri şöyledir: veri ve yöntem ikinci bölümde, analiz ve bulgular üçüncü bölümde, sonuç ve değerlendirme dördüncü bölümde sunulmaktadır.

VERİ VE YÖNTEM

Bu kısımda yapısal faktörlerin (YARGI, MÜLKİYET ve YOLSUZLUK) yabancı sermaye girişleri üzerindeki etkisini analiz edebilmek için kullanılan yöntem ve veriler açıklanacaktır.
2000-2007 yıl aralığı için 71 ülkeye ait panel veriler kullanılarak aşağıdaki sabit zaman etkili (FE: fixed time effect) regresyon modeli tahmin edilmiştir:

$$Y_{it} = (\alpha + \tau_t) + X_{it}'\beta + \varepsilon_{it}$$

Ayrıca aşağıdaki stokastik zaman etkili (RE: random time effect) regresyon modeli tahmin edilmiştir:

$$Y_{it} = \alpha + X_{it}'\beta + (\tau_t + \varepsilon_{it})$$

Yukarıdaki modellerde:

$$X_{it}'\beta = \beta_1 I_{i(t-1)} + \beta_2 KBMGB_{it} + \beta_3 FAIZ_{it} + \beta_4 ACIKLIK_{it}$$

anlamına gelmektedir. Y_{it} bağımlı değişkeni tahmin edilecek olan modele göre FDI (doğrudan yabancı sermaye yatırımı) veya PORTFÖY (dolaylı yabancı sermaye yatırımı) bağımlı değişkenini sembolize etmektedir. $I_{i(t-1)}$ bağımsız değişkeni tahmin edilecek olan modele göre YARGI, MÜLKİYET veya YOLSUZLUK bağımsız değişkeninin bir periyot önceki değerini temsil etmektedir. Burada söz konusu yapısal bağımsız değişkenlerin bir periyot gecikmeli değerinin kullanılmasının nedeni yapısal değişimlerini çok yavaş gerçekleşiyor olmasıdır. Bundan dolayı aynı periyot değeri yerine bir periyot gecikmesi alınmıştır. Ayrıca gecikmeli değerin kullanılıyor olması modelde ortaya çıkabilecek olası herhangi bir içsellik (endogeneity) problemini de gidermektedir.

Modellerde yer alan *it* alt indisi *i*'nci ülkenin *t* zamanındaki gözlem değerini, ε_{it} stokastik hata terimini ve τ_t zaman etkisini ifade etmektedir.

Modellerden FE (sabit zaman etkili) modelinin mi yoksa RE (stokastik zaman etkili) modelinin mi kullanılacağı Hausman (1978) testi yardımıyla belirlenecektir.

Modellerde kullanılan kontrol değişkenlerin çoğu literatürde var olan çalışmalar (mesela bknz. Chakrabarti (2001) veya Moosa and Cardak 2006)) ışığında ve veri setinin ulaşılabilirliği bağlamında seçilmişlerdir.

Modellerde kullanılan bağımlı değişkenler şöyledir:

PORTFÖY: Dolaylı yabancı sermaye yatırımlarını temsilen ülkeye hisse senedi bazımda giren portföy yatırımları kullanılmıştır. Cari fiyatlarla dolar cinsinden portföy yatırımlarının GSYİH'ya oranlanıp 100 ile çarpılması sonucunda elde edilmiştir.

FDI: Ülkeye giren net doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını göstermektedir. Cari fiyatlarla dolar cinsinden net doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH'ya oranlanıp 100 ile çarpılması sonucunda elde edilmiştir.

Modellerde kullanılan bağımsız değişkenler şunlardır:

YARGI: Bir ülkedeki yargı bağımsızlığını temsil etmektedir. 0 ile 10 arasında bir skala ile ölçümlenmiştir. 0'dan 10'a doğru gidildikçe yargı bağımsızlığı artmaktadır ve 10 değerini aldığı durum ise yargının tamamıyla bağımsız olduğu durumu ifade etmektedir.

MÜLKİYET: Bir ülkedeki mülkiyet hakkının (finansal varlıkları da içerecek bir biçimde) ne kadar yasal güvence altına alındığını göstermektedir. 0 ile 10 arasında bir skala ile ölçümlenmiştir. 0'dan 10'a doğru gidildikçe mülkiyet hakkı üzerindeki yasal koruma artmaktadır ve 10 değerini aldığı durum ise mülkiyet hakkının yasalarla tamamıyla korunduğu durumu ifade etmektedir.

YOLSUZLUK: Bir ülkedeki yolsuzluk düzeyini temsil etmektedir. 0 ile 10 arasında bir skala ile ölçümlenmiştir. 0'dan 10'a doğru gidildikçe rüşvet (yolsuzluk) olayıyla karşılaşmanın azaldığı ve 10 değerini aldığı durum ise rüşvet olayının hiç meydana gelmediği durumu ifade etmektedir.

KBMGB: Kişi başına milli gelirin yıllık artış oranını göstermektedir. Literatürde piyasa büyüklüğünün yabancı sermaye çekmedeki etkisini tespit edebilmek için kişi başına milli gelir artış hızı veya kişi başına milli gelir değerleri kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalar da piyasa büyüklüğünün doğrudan yabancı sermaye üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür. Daha büyük bir piyasa mal ve hizmetler açısından daha fazla talep anlamına geleceği için büyük piyasaların daha fazla doğrudan yabancı sermaye çekmesi beklenmektedir. Dolayısıyla burada pozitif bir etki beklemekteyiz.

FAİZ: Mevduat faiz oranlarını göstermektedir ve makro ekonomik istikrarın bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Bir ülkedeki makro ekonomik istikrar yabancı yatırımcıların karşılaşacağı belirsizlikleri ortadan kaldıracağından ve ülke ekonomisine olan güveni arttıracağından ötürü ülkeye yabancı sermaye girişlerini özendirecektir. Bir ülkenin makro ekonomik istikrarına ilişkin kullanılabilecek en iyi göstergeler olarak faiz, enflasyon, döviz kuru ve benzerlerini sayabiliriz. Makro ekonomik istikrarın sağlandığı bir ülkede faizler düşük seviyelerde kaldığından dolayı burada negatif bir katsayı beklemekteyiz.

AÇIKLIK: Ticari dışa açıklığı ifade etmektedir. 2000 sabit fiyatlarıyla dolar cinsinden mal ve hizmet ihracat değerinin GSYİH'ya oranlanıp 100 ile çarpılması sonucunda elde edilmiştir. Ticari dışa açıklık arttıkça bir ülkeye giren yabancı sermaye miktarının da artması beklendiğinden AÇIKLIK bağımsız değişkeninin katsayısının pozitif bir işaret alması beklenmektedir.

YARGI, MÜLKİYET ve YOLSUZLUK bağımsız değişkenlerine ilişkin veriler Fraser Instute'ün Economic Freedom of the World veri setinden alınmıştır. Diğer geriye kalan tüm veriler ise World Bank'ın WDI (World Development Indicators) veri setinden alınmıştır.

ANALİZ VE BULGULAR

Yapılan analizler sonrasında ulaşılan bulgular Tablo 1'de raporlanmıştır. Tabloda "A" kodu ile biten modeller bağımlı değişken olarak PORTFÖY değişkeninin kullanıldığı modelleri gösteriyor iken, "B" kodu ile biten modeller ise bağımlı değişken olarak FDI değişkeninin kullanıldığı modelleri göstermektedir. %5 anlamlılık düzeyinde yapılan Hausman testleri sonrasında seçilen modeller Tablo 1'de "Seçilen Model" kısmında belirtilmiştir.

Tablo 1: Tahmin Sonuçları

	Model1A	Model2A	Model3A	Model1B	Model2B	Model3B
Sabit Terim	**-1.334**	**-1.516**	**-1.904**	0.876	**-0.029**	**-1.300**
Std. Sapma	*0.279*	*0.328*	*0.396*	*0.626*	*0.706*	*0.891*
P-değeri	*0.000*	*0.000*	*0.000*	*0.162*	*0.967*	*0.145*
YARGI	**0.106**			**0.034**		
Std. Sapma	*0.051*			*0.116*		
P-değeri	*0.038*			*0.772*		
MÜLKİYET		**0.149**			**0.248**	
Std. Sapma		*0.067*			*0.144*	
P-değeri		*0.026*			*0.087*	
YOLSUZLUK			**0.215**			**0.515**
Std. Sapma			*0.072*			*0.162*
P-değeri			*0.003*			*0.002*
KBMGB	**0.016**	**0.015**	**0.005**	**0.099**	**0.142**	**0.105**
Std. Sapma	*0.023*	*0.022*	*0.024*	*0.053*	*0.049*	*0.053*
P-değeri	*0.472*	*0.511*	*0.826*	*0.062*	*0.004*	*0.047*
FAİZ	**0.004**	**0.006**	**0.003**	**-0.012**	**-0.014**	**-0.015**
Std. Sapma	*0.010*	*0.009*	*0.010*	*0.022*	*0.021*	*0.022*
P-değeri	*0.692*	*0.559*	*0.734*	*0.589*	*0.517*	*0.502*
AÇIKLIK	**0.031**	**0.030**	**0.029**	**0.063**	**0.059**	**0.055**
Std. Sapma	*0.004*	*0.004*	*0.004*	*0.008*	*0.008*	*0.008*
P-değeri	*0.000*	*0.000*	*0.000*	*0.000*	*0.000*	*0.000*
R-Kare	0.214	0.214	0.247	0.220	0.201	0.243
Hausman İst.	5.350	3.918	17.268	11.225	8.856	14.970
P-değeri	0.253	0.417	0.002	0.024	0.065	0.005
Seçilen Model	RE	RE	FE	FE	RE	FE
Ülke Sayısı	69	69	68	71	71	69
Gözlem Sayısı	378	387	378	385	395	382

PORTFÖY bağımlı değişkeninin kullanıldığı modellerde; YARGI, MÜLKİYET ve YOLSUZLUK yapısal değişkenlerine ilişkin tahmin edilen katsayılar istatistiksel olarak anlamlıdır ve beklenen pozitif işaretleri almaktadır.

PORTFÖY'ün bağımlı değişken olduğu modellerde kontrol değişkenlerden sadece AÇIKLIK değişkeni istatistiksel olarak anlamlıdır ve beklenen pozitif işareti almaktadır.

FDI bağımlı değişkeninin kullanıldığı modellerde; sadece MÜLKİYET ve YOLSUZLUK yapısal değişkenlerine ilişkin tahmin edilen katsayılar istatistiksel olarak anlamlıdır ve beklenen pozitif işaretleri almaktadır. FDI'ın bağımlı değişken olduğu modellerde kontrol değişkenlerden sadece KBMGB ve AÇIKLIK değişkenleri istatistiksel olarak anlamlıdır ve beklenen pozitif işareti almaktadır.

Makro ekonomik istikrarın göstergesi olarak kullandığımız FAİZ değişkeni, ne doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını nede dolaylı yabancı sermaye yatırımlarını açıklamada istatistiksel olarak anlamlı bir rol oynamamaktadır.

Analiz sonuçlarına göre; bir ülkenin dolaylı yabancı sermaye çekmesinde yargı bağımsızlığının, mülkiyet haklarının korunma düzeyi ve yolsuzluk düzeyi önemli rol oynamaktadır. Ülkenin yargı bağımsızlığı arttıkça, mülkiyet haklarını koruma düzeyi arttıkça veya yolsuzluk düzeyi azaldıkça daha fazla dolaylı yabancı sermaye çekeceği söylenebilir.

Ayrıca bulgulara göre; bir ülkenin doğrudan yabancı sermaye çekmesinde mülkiyet haklarının korunma düzeyi ile yolsuzluk düzeyinin önemli rol oynadığı görülmektedir. Ülkedeki mülkiyet haklarını koruma düzeyi arttıkça veya yolsuzluk düzeyi azaldıkça daha fazla doğrudan yabancı sermaye çekeceği söylenebilir.

Kurumsal faktörler arasından doğrudan veya dolaylı yabancı sermaye üzerinde en fazla etkiye sahip olan YOLSUZLUK değişkenidir. İkinci en etkili kurumsal faktör ise MÜLKİYET değişkenidir. Bu bağlamda daha fazla yabancı sermaye çekme amacında olan ülkelerin bu amaçlarına ulaşmak için öncelikle yolsuzlukla mücadele ile işe başlamasının daha doğru

olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan da diğer yapısal faktörleri (YARGI ve MÜLKİYET) iyileştirme çabası içinde olmalıdır.

SONUÇ

Bu çalışma 2000-2007 yılları arasındaki 71 ülkeye ait yıllık verileri kullanarak bir ülkedeki kurumsal kaliteyi gösteren göstergelerden yargı bağımsızlığının, mülkiyet hakkının ve yolsuzluğun doğrudan ve dolaylı yabancı sermaye girişleri üzerinde etkisi olup olmadığını panel regresyon modelleri yardımıyla analiz etmeye çalışmaktadır.

Yapılan analizler sonrasında yargı bağımsızlığının sağlanmasının, mülkiyet hakkının korunmasının ve yolsuzlukların azaltılmasının dolaylı yabancı sermaye üzerinde olumlu etkisi olduğu görülmektedir. Diğer taraftan mülkiyet hakkının korunmasının ve yolsuzlukların azaltılmasının doğrudan yabancı sermaye üzerinde de olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Bu sonuçlara göre; bir ülkenin dolaylı yabancı sermaye çekmesinde yargı bağımsızlığının düzeyi, mülkiyet haklarının korunma düzeyi ve yolsuzluk düzeyi önemli etmenlerdir. Bundan dolayı bir ülkedeki yargı bağımsızlığı arttıkça, mülkiyet haklarını koruma düzeyi arttıkça veya yolsuzluk düzeyi azaldıkça söz konusu ülkeye daha fazla dolaylı yabancı sermaye gireceği söylenebilir.

Ayrıca bulgulara göre; bir ülkenin doğrudan yabancı sermaye çekmesinde mülkiyet haklarının korunma düzeyi ile yolsuzluk düzeyinin önemli rol oynamaktadır. Eğer bir ülkedeki mülkiyet haklarını koruma düzeyi artarsa veya yolsuzluk düzeyi azalırsa söz konusu ülkenin daha fazla doğrudan yabancı sermaye gireceği söylenebilir.

Çalışmada kurumsal kaliteye ilişkin kullanılan göstergeler arasından doğrudan veya dolaylı yabancı sermaye üzerinde en büyük etkiye sahip olanın o ülkedeki yolsuzluk düzeyi olduğu görülmüştür. Mülkiyet hakkının korunmasının söz konusu göstergeler arasından doğrudan veya dolaylı yabancı sermaye üzerinde ikinci en büyük etkiye sahip olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Alfaro, L., Areendam, C., Kalemli-Ozcan, S. ve Sayek, S. (2004). “FDI and economic growth: The role of the financial markets”, **Journal of International Economics**, 64(1): 89-112.

Asiedu, E. (2005). “Foreign direct investment in Africa: the role of natural resources, market size, government policy, institutions and political instability”, **WIDER Research paper**, No.2005/24. World institute for development economic research, United Nations University, Helsinki.

Bevan A, Estrin S, Meyer K (2004). “Foreign investment location and institutional development in transition economies”, **International Business Review**, 13:43-64.

Borensztein, E.J., De Gregorio, J.W. ve Lee, J.W.(1998)."How does FDI affect economic growth?", **Journal of International Economics**, 45(1): 115-135.

Chakrabarti, A. (2001). "The determinants of foreign direct investment: Sensitivity analyses of cross-country regressions", **Kyklos**, 54: 89-114.

Fraser Instıtute, **Economic Freedom of the World**, http://www.freetheworld.com/datasets_efw.html

Hausman, J. (1978). "Specification tests in econometrics", **Econometrica**, 46(6): 1251-1271.

Jensen, N. (2003). "Democratic governance and multinational corporations: political regimes and inflows of foreign direct investment", **International Organization**, 57: 587-616.

Li, Q., Resnick, A. (2003). "Reversal of fortunes: democratic institutions and foreign direct investment inflows to developing countries", **International Organization**, 57: 175-211.

Makki, S. ve Somwaru, A. (2004). "Impact of foreign direct investment and trade on economic growth: Evidence from developing countries", **American Journal of Agricultural Economics**, 86(3): 795-801.

Moosa, I. ve Cardak, B. (2006). "The determinants of foreign direct investment: an extreme bounds analysis", **Journal of Multinational Financial Management**, 16: 199-211.

World Bank, **World Development Indicators**, http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators

Zhang, K. H. (2001). "Does Foreign Direct Investment Promote Economic Growth? Evidence from East Asia and Latin America", **Contemporary Economic Policy**, 19(2): 175-185.

THE EFFECTS OF TURKISH TEENS OVER FAMILY PURCHASE OF VARIOUS PRODUCTS[1]

Elif ASLAN[*]
Rıdvan KARALAR[**]

Abstract: The objective of this study is to investigate the power of teens over family purchasing decision process over 25 products. The study divides these 25 products into 5 main categories according to the prices/riskiness of each product. Moreover, the study distinguishes purchasing process as three sequential steps (i.e. recognition of need, information search and actual purchase), we conducted a survey over 821 high school students in Eskisehir. The study is aimed at addressing this question: What is the role (or influential power) of teens in family purchasing decision process (for each step) of these five type of product groups? The study finds that the teens are dominant player in each steps of purchasing for products at which teens are the main users. Moreover, the results are almost same for low and high risk (or price) products. Teens are selective for products directed at family use. In particular, the relative influential power of teens in family purchasing process for technology related products (e.g. TV, home theater system, DVD player, and camera) is significantly apparent while teens are not willing to contribute decision making for other products such as detergent, washing machine, soap etc.

Key Words: family purchasing, purchasing decision process, teen's influence, reverse socialization

Özet: Bu çalışmanın amacı ergenlerin aile satın alım kararlarına olan etkilerini incelemektir. 25 adet ürün ya da mal nispi risk ya da fiyatları temel alınmak sureti ile 5 ana gruba bölünmüştür. Buna ilave olarak bu çalışma satın alma sürecini 3 aşamadan (ihtiyacın belirlenmesi, araştırılması ve satın alınması) oluştuğunu varsaymıştır. Cevaplandırılmak istenen soru: Her bir mal gurubunun satın alınması sürecinde ergen bu sürece ilgili ürün grup merkezinde ne kadar katkı yapmakta ya da bu sürece ne kadar etki etmektedir? Bunun için Eskişehir ilinde 821 lise öğrencisi üzerinde anket çalışması yapılmıştır. Bu anketlere uygulanan analizler ekseninde, ergenler kendilerine yönelik ürünlere (gerek düşük risk/fiyat gerekse de yüksek risk/fiyat) ait karar verme aşamalarının tümünde temel karar verici durumundadırlar. Aile kullanımına yönelik ürünlerin satın alınması sürecinde ise ergenler seçici oldukları bulunmuştur. Örneğin ergenler, aile kullanımına yönelik teknolojik ürünlerin (televizyon, ev sinema sistemi, DVD oynatıcısı ve kamera gibi) satın alınması aşamalarında aktif rol oynamaktadırlar. Bunun aksine ergenler, aile tüketimine yönelik bazı ürünlerin (örneğin deterjan, çamaşır makinesi, sabun gibi) satın alınması sürecinde etkili değildirler.

Anahtar Kelimeler: aile satın alımı, satın alma karar süreci, ergen etkisi, tersine toplumsallaşma

INTRODUCTION

Children and teens are seen today as a powerful and an attractive market segment, not only by marketing practitioners, but also by the academy (Beirao, 2006: 1). As teens' purchasing power, market size, and family influence increase, it becomes vital for marketers to understand this unique market (Schoenbachler et. al, 1995: 1).

The developments observed in the last few decades in both information and communication technologies have caused significant changes over both consumption pattern and consumer socialization process. While psychologists and family counselors research debate the social and psychological impact of technology and the internet on children and adolescents, consumer behaviorists have generally not ventured far into this domain (Batat, 2008: 4). However, the technology-related products offer many new research questions and interesting opportunities for scholars in marketing discipline.

The factors brought by technology to lives of both adults and teenagers have become very important area for several disciplines including marketing. Due to their dynamism, aptitude towards risk-taking, flexible and adequate free time, teens are perceived to be seeking out innovations and they are willing to adopt them. With regards to consumer electronic products they are called technology trendsetters who are able to wield considerable influence in household technology purchases (Götze, 2006: 1). Adults, especially parents, often look to teens to guide a technology purchase (Koenig 2005: 2).

Marketing scholars have been investigating the factors determining the purchasing decision process of families for several years. One of the important research questions in this domain addressed by the scholars has been the influence of teens over the family consumption decision. By dividing purchasing decision into some sequential steps (i.e., recognition of need, information search, actual purchase etc.), the scholars' objective is to detect the factors (i.e., age, sex, family type etc.) positively or negatively correlated with teens' influence over each step of the process.

The more recent research avenue differentiates the superior role of teens over family purchase of technology related products. In particular recent studies show that there exists some products for which the knowledge of teenagers about these products is much more or superior than that of parents (or other adults surrounding these young people). Today's teenagers are 'early adopters' of new technologies, while they live in a digital world surrounded by communication technologies and leisure activities (Batat, 2008: 3). The phenomenon is known as reverse socialization. The main motivation of reverse socialization

---

[1] This study is based on the Ph.D. dissertation of Elif Aslan under the supervision of Prof.Dr. Rıdvan Karalar. The title of the dissertation ***[in Turkish]*** "*Tersine Toplumsallaşma Teorisinin Oluşturulması Açısından Bir Model Kurgusu: Ana Babanın Satın Alma Kararlarına Ergen Etkisi Üzerine Bir Uygulama*".

[*] Araş. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Eskişehir..
[**] Prof Dr., Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

model which is still in infancy is to incorporate the superior knowledge of teenagers over some products so that the parents (and other adults) are on the position to demand the help of teenagers for these products.

In this research, we will have two objectives: Firstly, by dividing purchasing process into three sequential steps, we will show the relative influence of teens over family purchasing process over 25 different product/product groups in each step. Secondly, by including some technology related products into our product categories, the study is aimed at findings the degree of reverse socialization for Turkish teens.

The paper consists of five parts. In the second part, we will present some background issues regarding the influence of teens over family purchasing process. The third section of the paper will explain the research design and hypothesis. The fourth part will present the statistical findings. The final part of the paper will discuss and evaluate the findings.

BACKGROUND: THE POWER OF TEENS OVER FAMILY PURCHASE

Researches linking the family with consumption behavior and consumption process have been dated back to 1970s. The early works generally focused on the interaction of husband and wife over family consumption process[3].

Why are teens so important in family-consumption process? When we look at the issue in historical perspective, the paradigm shift in the role of children and teens in family consumption process took place after 1950s. The developments after the WW-II observed in economics, finance, technology, politics and in many other areas have caused significant alteration over the structure and organization of family. Among other things, the developments have caused major changes over the role of children and teenagers. Due to these structural and organizational shifts, children and teens have become important consumer agents in the family.

Prior to 1950s (it can go all the way back to invention of press), the traditional family structure did not allow children and teens to out speak their ideas. The paradigm shift took place in the 1950s due to several reasons. With the entrance of women in the work-force, women gained financial independence which lead divorces occur more and more frequently. Secondly, connected with the first argument, the number of one-income families diminishes to the advantage of two-income families affecting amongst other the number of hours a week parents work. Thirdly (also connected with the first argument), the families started to have children in their 30s or 40s. Finally, (also connected with the first and the third argument), birth rate has fallen, leading to smaller families (See for detail treatment for example; Wang et.al., 2007; Clulow, 1993; Ellwood, 1993, and Geuens et.al., 2003) . All these factors (relative to teens who had lived prior to this century) caused teens to have more responsibilities, more financial resources to command and less competition from brothers and sisters.

In the literature, teens are perceived as important actors in the market because of at least three reasons. They are a primary market because they have money of their own; secondly, they influence buying decisions of the persons to whom they relate most closely; and they are tomorrow's customers, the "future market" (See for example; Bao et.al. , 2007; Bao, 2001; McNeal, 1998; Beatty & Talpade, 1994, and Götze, 2005).

During the previous decades all three aspects have gained in relevance (e.g., in comparison to their parents, children get more pocket money, and they also are admitted more impact in family buying decisions (See for detail treatment for example; Caruana and Vassallo 2003; Götze, 2005).

Due to these developments, the scholars in marketing started to include children (and teens) into family-consumption process particularly after the late 1970s[4]. These researches focused different aspects of the family-teen-consumption triangle (also known as triadic studies). One of the aspects in these researches is to evaluate the interest of teens and children over one particular good or set of goods. Many of the triadic studies focused on goods of particular interest to children, such as cornflakes, chocolate bars, and lemonade[5]. In addition to these relatively cheap and non-sophisticated or “minor” goods, triadic studies in the early 1980s started to investigate more sophisticated goods and services including; house, refrigerators, TV, VCR, decorative items, furniture, location and hotel selection for family vacation, type or location selection for family dinner etc. [6]. The focus of most studies was the children’s relative role in their parent’s buying decisions, children’s various influence strategies, and their success (Götze, 2005: 2).

In examining, the effects and influence of teenagers in family consumption process, consumer socialization theory has been the main theoretical tool. The term consumer socialization borrows its basis from socialization researches where the traditional focus was the development of children from a perspective far more related to production, work and education than consumption, as when e.g. psychologists and sociologists have studied achievement motivation, learning abilities, schooling practices, and so forth (Bjurström, 2002: 9). Consumer socialization, defined as the processes by which young people acquire

---

3 See for example; Davis and Rigaux 1974; Davis 1976; Filiatrault and Ritchie 1980; Spiro 1983.

4 See for example; Foxman, Tansuhaj et al. 1989; Beatty and Talpade 1994; Götze and Schlegelmilch 2001.

5 See for example; Berey and Pollay 1968; Mehrotra and Torges 1977; Atkin 1978; Roberts, Wortzel et al. 1981; Isler, Popper et al. 1987; Rust 1993.

6 See for example; Ward and Wackman 1972; Szybillo and Sosanie 1977; Jenkins 1979; Moschis and Moore 1979; Nelson 1979; Belch, Belch et al. 1985; Darley and Lim 1986; Foxman and Tansuhaj 1988; Beatty and Talpade 1994; Mangleburg, Grewal et al. 1999.

skills, knowledge and attitudes relevant to their functioning as consumers in the marketplace (Ward, 1974: 2). The studies referencing consumer socialization model have focused on factors that might contribute to children's choice of and knowledge about consumer products, as well as their behavior in different kinds of markets and the growth of consumer skills. The model has been used since the 1970s to study different aspects of children's and young people's relations to market places, shopping and advertising (for an overview of some aspects of this research, see e.g. Bjurström 1994 and John 1999). Consumer socialization theory stems from social learning theory, but encompasses cognitive development theory as well (Moschis and Churchill 1978:60). Social learning theory assumes that young people learn skills through a continuous reciprocal interaction of personal and environmental factors. The key to understanding development is to identify the personal and environmental factors relevant to the behavior of interest, as well as the processes driving the interaction. Not surprisingly, therefore, studies presented from this point of view have been first and foremost concerned with the young consumer's role in marketing, and especially advertising (Bjurström, 2002: 9).

In broad sense, having employed the consumer socialization theory as the theoretical backbone, the empirical pieces investigating the effects of teenagers over family-purchasing process have produced some reasonable and testable factors or variables. The researches have specified large number of variables in measuring such effects:

1. Variables related to teens (i.e. age [cognitive ability], gender, birth order.
2. Variables related to family (i.e. family type [democratic, tolerant, intolerant etc.], age of mother and father, education level, age of mother and father)
3. Variables related to culture
4. Variables related to products/services in question
5. Decision stage of related good into process of purchasing (recognition of need, information search, actual purchase etc)

In our study, we will focus on the 4th and the 5th in investigating the family consumption process. Although we include almost all of the above variables in our broad research (i.e. "reverse socialization"), in this paper, we limit ourselves with "consumer-socialization" issue. The most important reason for this is due to fact that when we design our broad research, we did not participate to investigate the influence of teens over purchase of the traditional goods and services. Therefore, we did not pursue full scale statistical analysis over all the variables outlined above. Since this work is still on progress, we are on the process to pursue this objective.

RESEARCH DESIGN

Why do we purchase some goods and services? Consumers' purchasing is quite complex involving interaction of several variables. Marketing discipline distinguishes purchasing decision as a process involving a sequence of steps. The study assumes that the family purchasing comprises three steps and these steps are: 1) recognition of need; 2) information search; 3) actual purchase.[7] The first step of the purchasing process is addressing (at least partially) this "why" question. In the research design of the study, we assume that a family makes a single decision over each step in the purchasing process, but each members of the family has some influential power or role in the formation of that particular choice. Therefore, we assume that each step of purchasing process is considered as a choice and each member in the family uses his/her persuasion power or forming coalition with other family members so that the final choice is formed. The recognition of need, information search and actual purchasing, are assumed to be independent choices formed by the family members through some sort of bargaining and through this bargaining final choices are made at each separate step.

The purchasing process begins with recognition of need. Whenever the consumer gets aware that there exists a disparity between his current situation and some desired goals, the first step of purchasing over a particular commodity or service becomes evident. Although Engel, Blackwell and Miniard (1995) recognizes three major determinants of need, including individual differences, environmental influences and information stored in the memory, in literature, the awareness of a want or deprivation is generally expressed by the former two factors. In other words, the first step of purchasing encompasses a variety of external or environmental factors (e.g. culture, social class, personnel influence, family) and individual or internal factors (e.g. consumer resources, motivation, knowledge, attitudes, personality, lifestyle, demographics) (Williams, 2002:47) The need may be aroused in response to a specific problem (e.g. a broken window, flat tire) or a regular and common need (e.g. hunger, companionship, prestige). Finally, in some times, the need may be triggered by internal stimuli (e.g. physiological thirst) or external stimuli (e.g. TV advertisement) (Stokes and Lomax, 2008:120).

Once the consumer recognizes the need for a product, the second stage of the purchasing takes place. In this stage, consumers tend to engage searching for information about possible purchase choices, the extent to which may be feature of how important or routine the decision is seen to be decision maker (Williams, 2002:48). Although the intensity and the involvement of the consumer over the search activity may depend on properties of products (e.g. expensive, cheap, private) as well characteristics of consumers (e.g. income level, gender, stinginess, outgoingness), the level of search can be regarded as a good indicator the degree of consumer involvement. Potential source of information are considered, including the media, friends, relations or other significant influences, with external massages dominated by range of marketing sources, including sales persons, point of sale material and other forms of advertising, etc (Williams, 2002:48).

[7] In some studies, there are five steps: 1) need recognition, 2) search, 3) evaluation of alternatives, 4) actual purchase and 5) post purchase.

In some circumstances, the consumer recognizes the need but no further information is sought as the consumer moves straight to the act of purchase. On the opposite end, sometimes consumers spend significant amount of time and resources in gathering detail information about products. Before buying these (most likely) risky and expensive products (e.g. house, car), an active search for information is instigated by reviewing product literature, reading consumer reviews, talking to friends or seeing product demonstrations Another possibility is simple ignorance. The consumer acknowledges the need but takes no deliberate steps towards fulfilling it (Stokes and Lomax, 2008: 121). Instead their awareness of products or services fulfilling the need is heightened and they become more receptive to communications about those products, including advertising, and promotions and conversations among friends.

In the literature, product evaluation is also considered as another step before the actual purchase made. In this step, having considered the range of alternatives available, the potential consumers then evaluates each in terms of gains and losses, this consideration being based on the range of criteria that has developed as being important to the particular decision (Williams, 2002:50). In our study, we assume that at the second step (i.e. information search) , the consumer not only gather information but also evaluate the alternatives before final decision is made.

Finally, the study assumes that the final step of purchasing is "actual purchase" of the good. Actual purchase is the act of acquiring the product or service. Although the time and effort spend by consumers in each step of the purchase display significant variation, it is generally accepted (*ceteris-paribus*) that the resources devoted in these steps are positively related with the consumer's perception of risk. In other words, the consumer's perceived risk, consumer's involvement and resources devoted in each step are expected to be linked. For a certain product, the higher the perceived risk, the greater the consumer's involvement and thus the greater the time and effort spent in each of the steps. In order to capture this point (at least partially), we divided products into five major sub-categories. The definition and description of each class are given on Table 1. On the table, the first two product categories (A and B) contain products directed at family consumption. Category A consists of "high risk" products while category B contains "low risk" products. Product category C consists of products directed at mother and father use. Last two product categories (D and E) target products for teen use. Category D and E consists of "high risk" and "low risk" products, respectively. In conclusion, the design of the study is aimed at investigating the teens' influence over family purchase of some goods where the study not only differentiates products according to their relative riskiness (and thus price) but also decomposes purchasing as three sequential but independent events.

Table-1: Product-Product Category

Class	Directed to use of	Relative Price	Products
A	**Family**	**High Risk**	car, camera/digital photo machine, refrigerator, TV/movie system, washing machine, DVD player, laptop-desktop computer, home furniture (for family)
B	**Family**	**Low Risk**	toothpaste, movie/rental purchase, chocolate/chips, cosmetics (shampoo, soap), honey, jam, peanut butter ,cola, fruit juice, vegetables, fruits, washing detergents
C	**Father/Mother**		cell-phone (for M&F), clothes and shoes (for mother and father)
D	**Teenager**	**High Risk**	Bicycles, clothes and shoes for teen, furniture for teen's room, cell phone for teen's use
E	**Teenager**	**Low Risk**	stationery goods, on-line games, game rental or purchase

In order to measure the effects of teenagers over these 5 product categories (25 products) for three purchasing steps: we conducted a survey over 821 students[8]. The sample is drawn from the universe of "students attending high school in Eskisehir"[9]. Based on all the students attending high school in Eskisehir as our universe, we employ Stratified Sampling method where each type of high school is sampled according to their relative size in total universe. These schools are: 1) General high schools, 2) Anatolian high schools, 3) Science high school, 4) Private high schools, and 5) Vocational high school.

In determining the effect of teens; we ask the teen to choose the answer among a five point Likert scale for particular goods. Table-2 shows the explanation of the score for the scale we employ in the study.

Table-2: Likert Scale Scores

Score	Meaning
1	My decision entirely: Teens is the only actor
2	My decision is more important than my parents

[8] The survey was distributed total of 1273 students. The survey with incomplete data is excluded from the analysis.
[9] Eskişehir with a population of over 600,000 is a relatively large city by Turkish standards and it is very close to nation's capital city, Ankara.

3	My parents and I decide together
4	My parents decision is more important than me
5	My parents decision entirely

The Measure of Teens' Influence on Purchasing Process

Following Güneri et.al. (2009)'s study, we transform the result of questionnaire into a single Likert scale. The scale is employed through the analysis, where, 1 indicates a %100 child's influence and 5 indicates a %100 influence by parents. At the certain step of the purchasing process for a particular product, the mean score indicates the average influencing power of teens. The higher the mean (or median) score for a particular good for a particular step of purchasing, the lower the influence of teens at that particular step of the purchasing process. In more precisely, the mean score greater than 3 implies that teens hardly affect the step of purchasing process under investigation. The score close to 5 suggests the effect of teen is insignificant. On the other hand, if the score is less than 3 (or get closer to 1), the influence of teens over a particular product is more apparent. In addition to this, in the analysis, we distinguish relative influence of teenagers. The mean score less than 3 but greater than 2 is considered as *modest influence* and the mean score less than 2 is considered as *major influence*.

The Reliability Analysis and Software

In order to analyze the data we use SPSS (15) software package. Before applying statistical analysis, we conducted a reliability test (Cronbach Alfa test) to make sure that our questioners and therefore our survey is reliable for the analysis. The estimated Cronbach Alpha values for each step of consumption step is greater than 0.80. In particular, we estimated Cronbach Alpha values for recognition of need, information search and actual purchasing steps 0.82, 0.87 and 0.86, respectively. Since all the Cronbach Alfa values are greater than 0,70, we concluded that the survey result is reliable or consistent with statistical analysis.

RESULTS

Demographics

Table 3 contains information about the demographic variables of the sample. The current sample (N=821) consisted of 447 male (%54.4) and 374 female (%45.6). The distribution of the age the responders indicate that majority of the group is located 15-17 years old where the share of the group in total sample is %81.6. The mean and median age of responders are 16,07 and 16, respectively. Table 2 also shows the distribution of high school. The information about the school of the responders was as follows: % 26.6 General High School, % 23.5 Anatolian High School, % 10,7 Science High School, % 11,4 Private High School, and % 27.8 Vocational or Technical High School.[10]

Table 3. Demographic and Other Characteristics of the Sample

Group	Description	Frequency	Percent (%)
Sex	Male	447	54,4
	Female	374	45,6
Age	13	2	0,2
	14	63	7,7
	15	198	24,1
	16	248	30,2
	17	226	27,5
	18	84	10,2
School Type*	General	218	26,6
	Anatolian	193	23,5
	Science	88	10,7
	Private	94	11,4
	Vocational	228	27,8

[10] Note that the distribution of our survey according to the type of high school is consistent with the universe or the share of each school in total size in Eskisehir city. This is because of Stratified Sampling method.

(*) The name of these high school and their Turkish names are provided as italic: General High School (*Genel Lise*), Anatolian High School (*Anadolu Lisesi*), Science High School (*Fen Lisesi*), Private Scools (*Özel Lise*), Vocational and Technical High School (*Meslek/Teknik Lise*). See for detail information: http://education.stateuniversity.com/pages/1564/Turkey-SECONDARY-EDUCATION.html

The Effects of Teens in the Recognition Step

The first step of purchasing process begins with recognition of need. Table 4 shows the mean, median and standard deviation scores for each statement measuring the influence of teenagers in the recognition of needs over 5 main product classes. The table shows that the teens' influence on family decision making is particularly prominent for products directed towards teens' use and the influence seems to be independent from risk or prices. All the mean score for products in both Class D and E is less than 2 indicating teens are *major influencer*. Overall, teens appear to have significant influence in the first step of product decisions for which they are the primary consumer. The finding is consistent with other studies conducted in mainly Western countries (e.g. Ahuja 1993; Atkin 1978; Beatty and Talpade 1994; Belch, Belch, and Ceresino 1985; Burns and Gillet 1987; Foxman and Tansuhaj 1988; Foxman, Tansuhaj, and Ekstrom 1989; Isler, Popper and Ward 1987; Mangleburg 1992; Swinyard and Sim 1987; Ward and Wackman 1972).

Table 4: The Influence of Teens on Recognition of Needs(1)-(2)

Product Type		Mean (3)	Med (4)	Std. (5)
Class-A:	1.Car	3.64	3	0.99
	3. Refrigerator	4.22	5	0.99
	4. Washing Machine	4.23	5	1.01
	10. Laptop-desktop computer	2.34	3	1.24
	13. Camera/digital photo mach	2.52	3	1.22
	17. TV/ Movie System	3.15	3	1.19
	18. DVD player	2.21	2	1.20
	22. Home furniture (for family)	3.75	3	1.06
Class-B:	2. Toothpaste	2.33	2	1.43
	7. Movie/rental purchase	1.61	1	0.97
	14. Chocolate/ chips etc	1.45	1	0.86
	19. Cosmetics (shampoo, soap)	1.78	1	1.10
	20. Honey, jam, peanut butter	3.08	3	1.35
	23. Cola, fruit juice	2.07	2	1.21
	24. Vegetables, Fruits etc..	3.14	3	1.38
	25. Washing detergents	4.50	5	0.94
Class-C:	9. Cell-phone (for M&F))	4.10	5	1.20
	16.Clothes and shoes (for M&F)	4.40	5	0.95
Class-D:	8. Cell phone for teen's use	1.67	1	1.03
	12. Bicycles	1.71	1	1.05
	15. Clothes and shoes for teen	1.45	1	0.85
	21. Furniture for teen's room	1.86	1	1.17
Class-E:	5. Stationery goods	1.34	1	0.80
	6. Game rental or purchase	1.44	1	0.89
	11. On-line games	1.67	1	1.07

1*- The score is based on Table-2*
2*- Dark shaded area shows the effect of teenager over this product is relatively significant.*
3, 4, 5*-Shows the mean, the median and the standard deviation, respectively.*

In terms of Class A and B, the result suggests that teens are very selective. For high risk products or Class A, the table shows that the calculated mean score of some of the products is less than 3 (e.g. laptop/desktop computer, digital camera and DVD player) while the score is greater than 3 for the others (e.g. refrigerator, washing machine, and home furniture). For low risk products or Class B, the influence of teens is more obvious relative to Class A but we still observe some discrimination by teens. For Class C, the mean scores are above 4 suggesting little involvement by teens.

The Effects of Teens in the Information Search Step

The second step of family purchase is information search. In this stage, the families are assumed to recognize the need and move to engage searching for information about possible purchase choices and evaluate them. In this part, the objective is to show the relative involvement of teens in search of information about the product or product category analyzed.

The results for information search are shown on Table 5. Firstly, the mean and median scores for products within Class D and E show that the teens' involvement in each products over these categories is extremely clear. Secondly, the pattern we observed in recognition step for Class A and B does not change in the second step of purchase. We observe that the teens are selective in involving the search activity for products directed at family use. For low risk goods (i.e. Class B), teens' contribution in search activity for some products is very noticeable (e.g. toothpaste, movie rental and purchase, chocolate and chips and cola and fruit juice) while for the others it is not (e.g. honey, jam, vegetables, fruits, washing detergent). The mean scores for high risk products (i.e. Class A), teens are also very selective with a relatively clear pattern: the more teenagers use durable family products, the greater is their relative participation in the search activity. In particular, the mean scores for products with low-ambition or unable-to-use by teens (e.g. car, washing machine, home furniture and refrigerator) display very high score indicating low level of involvement. On the other hand, in this category, teens tend to contribute high ambition products (e.g. Laptop-desktop computer, Camera/digital photo mach, TV/ Movie System, DVD player) in the search activity. Finally, we found that for cell-phone of their mother and father (Class C), teens tend to involve search activity. The results for Class A and Class C in the step support the "reverse socialization " hypothesis.

Table 5: The Influence of Teens on Information Search [(1)-(2)]

Product Type		Mean (3)	Med (4)	Std. (5)
Class-A:	1.Car	3,60	4	1,33
	3. Refrigerator	4,17	5	1,08
	4. Washing Machine	4,15	5	1,14
	10. Laptop-desktop computer	2,17	2	1,23
	13. Camera/digital photo mach	2,28	2	1,25
	17. TV/ Movie System	2,92	3	1,31
	18. DVD player	2,18	2	1,26
	22. Home furniture (for family)	3,72	4	1,21
Class-B:	2. Toothpaste	2,71	3	1,52
	7. Movie/rental purchase	1,49	1	0,91
	14. Chocolate/ chips etc	1,72	1	1,12
	19. Cosmetics (shampoo, soap)	1,90	1	1,21
	20. Honey, jam, peanut butter	3,18	3	1,42
	23. Cola, fruit juice	2,26	2	1,36
	24. Vegetables, Fruits etc..	3,26	3	1,45
	25. Washing detergents	4,27	5	1,17
Class-C:	9. Cell-phone (for M&F))	2,89	3	1,49
	16.Clothes and shoes (for M&F)	4,09	5	1,21
Class-D:	8. Cell phone for teen's use	1,55	1	0,98
	12. Bicycles	1,75	1	1,30
	15. Clothes and shoes for teen	1,55	1	1,04
	21. Furniture for teen's room	1,99	1	1,27
Class-E:	5. Stationery goods	1,48	1	0,97
	6. Game rental or purchase	1,39	1	0,83
	11. On-line games	1,60	1	1,04

1- *The score is based on Table-2*
2- *Dark shaded area shows the effect of teenager over this product is relatively significant.*
3, 4, 5-*Shows the mean, the median and the standard deviation, respectively.*

The Effects of Teens in the Actual Purchase Step

The third step of family purchase is information search. In this stage, the families are assumed to finish recognition of the need and the search (and the evaluation) and move to actual purchasing. In this part, the objective is to show the relative influence of teens in the actual purchase over 25 different products. Table 6 outlines the mean, median and standard deviation scores of our survey. When we compare Table-4, Table-5 and Table-6, the mean and median scores for all three steps for each goods seems to be very close suggesting that the influence of teens for a particular good displays quite smooth pattern throughout the purchasing process.

In Table-6, the mean scores for high and low risk products (Class A and B) resemble the score we observed in the second step of purchase. The teens believe they play role for some products while they do not for the others. To articulate more clearly, teens are not active player in this step for products such as car, washing machine, and refrigerator while they are more active in the actual purchase of laptop-desktop computer, camera , TV and movie system, and DVD player. The result is parallel to the findings for previous steps and it suggests that the more teenagers use durable family products, the greater is their relative participation in the actual purchasing. For family products with low risk, the results are not different from the previous steps. For Class D and E, Table-6 shows that the teens' are the major actors in the actual purchase of these products.

Table 6: The Influence of Teens on "Actual Purchase" (1)-(2)

Product Type		Mean (3)	Med (4)	Std. (5)
Class-A:	1.Car	3,76	4	1,15
	3. Refrigerator	4,12	5	1,06
	4. Washing Machine	4,10	5	1,12
	10. Laptop-desktop computer	2,40	3	1,28
	13. Camera/digital photo mach	2,42	3	1,21
	17. TV/ Movie System	2,94	3	1,23
	18. DVD player	2,31	2	1,25
	22. Home furniture (for family)	3,62	3	1,19
Class-B:	2. Toothpaste	2,73	3	1,49
	7. Movie/rental purchase	1,61	1	1,04
	14. Chocolate/ chips etc	1,79	1	1,15
	19. Cosmetics (shampoo, soap)	1,96	1	1,24
	20. Honey, jam, peanut butter	3,01	3	1,40
	23. Cola, fruit juice	2,29	2	1,32
	24. Vegetables, Fruits etc..	3,25	3	1,42
	25. Washing detergents	4,23	5	1,18
Class-C:	9. Cell-phone (for M&F))	3,27	4	1,38
	16.Clothes and shoes (for M&F)	4,10	5	1,21
Class-D:	8. Cell phone for teen's use	1,72	1	1,15
	12. Bicycles	1,85	1	1,16
	15. Clothes and shoes for teen	1,62	1	1,06
	21. Furniture for teen's room	1,96	1	1,25
Class-E:	5. Stationery goods	1,55	1	1,04
	6. Game rental or purchase	1,49	1	0,96
	11. On-line games	1,77	1	1,14

***1-** The score is based on Table-2*
***2-** Dark shaded area shows the effect of teenager over this product is relatively significant.*
***3, 4, 5-**Shows the mean, the median and the standard deviation, respectively.*

CONCLUSION

During the last fifty years, we observed major developments in both information and communication technologies. These developments have been significantly altering the family structure. Marketing scholars have been investigating the factors determining the purchasing decision process of families for several years. One of the sub study areas is the influence of teens over this decision process. For many product or product types, the family purchase can be regarded as a process rather than a snap-shot action. In this process, each member can play role and the degree of role in each step may depend on several things. In the research, we divide purchasing process into three steps (recognition of need, information search, actual purchase), and we define these three process for 25 different products or product groups. The study is aimed at fulfilling three objectives: 1) Firstly, we want to differentiate the products/product-groups so that we want to systematically differentiate the relative influence of teens over these products, and 2) we want to differentiate the degree of influence in these three steps in the purchasing process, and 3) we want to shed some lights on the main features of products for which the teens actuate their influential power in the purchasing process. Through investigating these objectives, the paper also indirectly assesses the reverse socialization for Turkish teens.

The research shows that the influence of teens is independent from the purchasing steps. That is we found that the effects of teens in each step of purchasing process (i.e. recognition, information search and actual purchase) for several products does not change significantly. For a particular product, If a tens is not influential in the first step (or recognition of need), he or she is not influential in the second or third step either (or vice-versa). The characteristic of good or product seems to be more important than the step of purchasing. If a teen is not interested in for a particular product, he tends not to be an active player in the purchasing process.

Second, teens are very active for products that they are the main users. In other words, for product category D and E, teens are the main players. For example, for products; bicycle, video games, cell phone for teenagers, clothes etc, teens are willing to play active role in each step of the purchase. Third, when we look at the picture for goods for family use, we found mix results. Teens are active player for some but not for the others.

Reference

AHUJA, R.B. D. (1993). *"Mother-Only Single Parent Family Decision Making: Comparisons to the Two Parent Family Structure with Respect to Children's Influence"* **Journal of Food Products Marketing**, 1, 2: 57-79.

ATKIN, C.K. **(**1978**),** *"Observation of Parent–Child Interaction in Supermarket Decision-Making"* **Journal of Marketing,** 42: 41-45.

BATAT, W. (2008). *"How Competent are Teenagers Aged 11-15 in Using New Technologies within Their Consumption Experience? An Exploratory Research on Consumer Behavior*", **The 7th International Congress Marketing Trends**, Venice, 17th - 19th January , 1-24.

BAO, Y. (2001). *"Effects of Parental Style and Power on Adolescent's Influence in Family Consumption Decisions"*, **Unpublished Dissertation,** Faculty of the Virginia Polytechnic Institute and State University.

BAO, Y., FERN, E. F., SHENG S. (2007). *"Parental Style and Adolescent Influence in Family Consumption Decisions: An Integrative Approach"*, **Journal of Business Research**, 60, 7: 672-680.

BEATTY, S. E., TALPADE, S. (1994). *"Adolescent Influence in Family Decision Making: A Replication with Extension*", **Journal of Consumer Research**,21, 2: 332-341.

BEIRAO, A. (2006) *"Children Attitudes Toward Brand Mascots Mascots Design and Children Recognition"* **2nd International Conference on Pluridisciplinary Perspectives on Child and Teen Consumption,** Copenhagen Business School, Denmark: 1-20.

BELCH, G. E., BELCH M, A., CERESINO, G. (1985). *"Parental and Teenage Child Influences in Family Decision Making,*" **Journal of Business Research**, 1: 163-176.

BEREY, L. A., POLLAY, R.W. (1968). *"The Influencing Role of Child in Family Decision- Making."* **Journal of Marketing Research**, 5: 70-72.

BJURSTRÖM, E. (1994), "*Children and Television Advertising: A Critical Study of International Research Concerning The Effects of TV-Commercials on Children"*, **Stockholm: The National Swedish Board For Consumer Policies**.

BJURSTRÖM, E. (2002). *"Consumer Socialization: How do children become consumers?"* **An Advertising Education Forum (AEF) Academic Advisory Board Discussion Paper**, 1-10.

BURNS, A. C.,GILLET, P.L. (1987). *"Antecedents and Outcomes of the Family Purchase Socialization Process for a Child's Toys and Games,"* **AMA Educators' Proceedings**, 53: 15-20.

CARUANA, A., VASSALLO, R. (2003) *"Children's Perception of Their Influence Over Purchases: The Role of Parental Communication Patterns"*, **Journal of Consumer Marketing**, 20, 1: 55-66.

CLULOW, C. (1993). *"New Families? Changes in Societies And Family Relationships"*, **Sex Marital Theory**, 8,3: 269-273.

DARLEY, W. K. ve LIM J. (1986). *"Family Decision Making in Leisure-Time Activities: An Exploratory Investigation of The Impact of Locus of Control, Child Age Influence Factor and Parental Type on Perceived Child Influence"* **in Advances of Consumer Research**, 13: 370-374.

DAVIS, H.L. (1976). *"Decision Making Within The Household"*, **Journal of Consumer Research**, 2,4: 241-260.

DAVIS, H.L., RIGAUX, B.P. (1974). *"Perception Of Marital Roles On Decision Processes"*, **Journal Of Consumer Research**, 1: 51–62.

ELLWOOD, D. T. (1993). "The Changing Structure of American Families"**, Journal of the American Planning Association**; 59, 1: 3-8.

ENGEL, J. F., BLACWELL, R. D., MINIARD, P.W. (1995), **Consumer Behavior**, Eighth edition, Fort Worth, Orlando: Dryden Press.

FILIATRAULT, P., RITCHIE, J.R.B. (1980), *"Joint Purchasing Decisions: A Comparison of Influence Structure in Family and Couple Decision-Making Units"*, **Journal of Consumer Research**, 7 : 131-140.

FOXMAN, E. R., TANSUHAJ P. S. (1988), *"Adolescents' and Mothers' Perceptions of Relative Influence in Family Purchase Decisions: Patterns of Agreement and Disagreement"* **The Journal of Consumer Research**, 15: 449-453.

FOXMAN, E. R., TANSUHAJ P. S., EKSTROM, K.M. (1989). *"Family Members' Perceptions of Adolescents' Influence in Family Deision Making"*, **The Journal of Consumer Research**, 15, 4: 482-491.

GÖTZE, E. (2005). *"A Paradigm Shift? Children Introducing Product Innovations to Their Parents" "* **2nd International Conference on Pluridisciplinary Perspectives on Child and Teen Consumption,** Copenhagen Business School, Denmark: 1-15

GÖTZE, E. and B. B. SCHLEGELMILCH (2001). *"The Impact of Pre-School Children's Requests on Their Parents' Choice of Brands: An Empirical Analysis"*, Bergen, **30 th EMAC Conference**: 1-16.

GEUENS, M., BRENGMAN, M., S'JEGERS, R. (2003), *"Food Retailing, Now and in The Future. A Consumer Perspective"*, **Journal of Retailing and Consumer Services,** 10: 241-251.

GÜNERİ, B., YURT, O., KAPLAN, M.D., DELEN, M. (2009). *"The Influence of Children on Family Purchasing Decisions in Turkey"*, **Asian Journal of Marketing**, 3, 1: 20-32.

ISLER, L., POPPER, E.T., WARD, S. (1987). *"Children's Purchase Requests and Parental Responses: Results from a Diary Study"* **Journal of Advertising Research**, 27, 5: 28-39.

JENKINS, R.L. (1979). *"The Influence of Children in Family Decision-Making: Parents Perceptions"* , **Advances in Consumer Research**, 6: 413-418.

JOHN, D. R.(1999). "Consumer Socialization of Children: A Retrospective Look at Twenty- Five Years Of Research", **Journal of Consumer Research**, 26: 193-213.

KOENIG, S. (2005) *"Tapping The Teen Tech Buyer"*, **Dealerscope Philadelphia,** 47: 1- 2.

MANGLEBURG T. F. (1992). *"A Socialization Model of Children's Perceived Purchase Influence: Family Type, Hierarchy, and Parenting Practice"*, **Unpublished Dissertation**, Virginia Polytechnic Institute and State University.

MANGLEBURG, T. F., GREWAL, D., BRISTOL, T. (1999). *"Family Type, Family Authority Relations, and Adolescents' Purchase Influence"* **Advances in Consumer Research**, 26: 379-384.

MCNEAL, J.U. (1998). *"Tapping The Three Kids Markets"* **American Demographics**, 20: 37-41.

MEHROTRA, S., TORGES, S. (1977). *"Determinants of children's Influence on Mothers' Buying Behavior"*, **Advances in Consumer Research**, 4: 56-60.

MOSCHIS, G. P., CHURCHILL, G. A. (1978). *"Consumer Socialization: A Theoretical and Empirical Analysis"*, **Journal of Marketing Research**, 15: 599-609.

MOSCHIS, G. P., MOORE R. L. (1979). *"Decision Making Among the Young: A Socialization Perspective."* **Journal of Consumer Research** 6: 101-110.

NELSON, J. E. (1979). *"Children as Information Sources in the Family Decision to Eat Out."* **Advances in Consumer Research** 6: 419-423.

ROBERTS, M. L., L. H. WORTZEL, BERKELEY, R.L. (1981). *"Mothers' Attitudes and Perceptions of Children's Influence and Their Effect on Family Consumption."* **Advances in Consumer Research** 8: 730-735.

RUST, L. (1993). *"Observations: Parents and Children Shopping Together."* **Journal of Advertising Research** 33, 4: 65-70.

SCHOENBACHLER, D. D., AYERS, D. J. and, GORDON, G. L. (1995) www.sbaer.uca.edu/research/swma/1995/pdf/10.pdf: 1-10.

SWINYARD, W. R., SIM, C.P. (1987). *"Perception of Children's Influence on Family Decision Processes"*, **Journal of Consumer Marketing**, 4 1, 25-38.

SPIRO, R. L. (1983). *"Persuasion in Family Decision-Making."* **Journal of Consumer Research**, 4: 393-402.

STOKES, D., LOMAX, W. (2008). **Marketing: A Brief Introduction**, London: Thomson Learning.

SZYBILLO, G. J., SOSANIE, A. (1977). *"Family Decision Making: Husband, Wife, and Children."* **Advances in Consumer Research** 4: 46-49.

WANG, S., HOLLOWAY, B. B. BEATTY, S. E. ve HILL, W. W.
(2007). *"Adolescent Influence in Family Purchase Decision: An Update and Cross-National Extension"*, **Journal of Business Research**, 60: 117-1124.

WARD, S. (1974), *"Consumer Socialization"* **Journal of Consumer Research**, 1: 1-14.

WARD, S., WACKMAN, D. B. (1972), *"Children's Purchase Influence Attempts and Parental Yielding"*, **Journal of Marketing Research**, 9, 3:316-319.

WILLIAMS, A.J. (2002). **Understanding the Hospitality Consumer**, Oxford :

KAMU ÖRGÜTLERİNDE STRATEJİK PERFORMANS YÖNETİM ARACI OLARAK KURUMSAL BAŞARI KARNESİ'NİN KULLANIMI*

Köksal BÜYÜK♦ Mehmet BARCA♦♦

Özet: Kurumsal başarı karnesinin başlangıçtaki hedefi, ilgi odağı ve uygulamaları özel sektöre yönelik olmasına rağmen son zamanlarda kamu kuruluşları ve kar amacı gütmeyen kurumlarda da yönetimin geliştirilmesi için önemli bir sistem haline gelmiştir. Kamu örgütlerinin sahip olduğu çeşitli finansal, fiziksel ve beşeri kaynakların tutarlı ve etkin şekilde kullanılması için optimum düzeyde entegrasyonunun ve koordinasyonunun sağlanarak iyi yönetilmesi şarttır. Kamu sektöründeki seçilmiş ve atanmış üst yöneticiler örgütlerinin performans seviyelerini belirlemek için temel bir metoda ihtiyaç duymaktadırlar. Yöneticiler güvenilirlik, duyarlılık ve şeffaflık ilkeleri çerçevesinde hizmetlerinin performansını paydaşlarına açıklama sorumluluğu taşımaktadırlar. Kurumsal başarı karnesi bu işlevleri üstlenmek noktasında kamu örgütleri için geleneksel performans yönetim araçlarına göre daha güvenilir ve açıklayıcı çözüm kapasitesine sahiptir. Bu çalışmada kamu örgütlerinde performans yönetimi ve stratejik planlama ile bütünleşik olarak kurumsal başarı karnesinin başarılı biçimde uygulanmasına etki eden faktörler irdelenerek geleneksel performans yöntemlerinden farklılıkları ortaya konmuştur. Çalışmanın yöntemi literatür taraması ve ikincil kaynakların değerlendirilmesine dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Başarı Karnesi, Stratejik Performans Yönetimi, Kamu Örgütleri.

Abstract: Although the initial target, focus and executions of the corporate success report are oriented at private sector, recently it has become a significant system for the development of management in public agencies and non-profit institutions as well. Good management by providing the integration and coordination at the optimum level is essential for the effective and consistent use of various financial, physical and human resources of public organizations. Elected and appointed top executives of public sector organizations are in the need of a basic method to determine the level of performance of their organizations. Executives bear the responsibility of disclosure their service performance to the stakeholders within the framework of reliability, sensitivity and transparency principles. The corporate success report has more reliable and explanatory solution capacity rather than conventional performance management tools for public organizations in order to undertake these functions. This study discuss factors having an effect on successful implementation of corporate success report as integrated with performance management and strategic planning in public organizations and reveal its differences compared to conventional performance methods. Method of the study depends on literature review and secondary references.
Keywords: Balanced Scorecard, Strategic Performance Management, Public Organization

KURUMSAL BAŞARI KARNESİ'NİN KURAMSAL GELİŞİMİ

Kurumsal başarı karnesi literatüre 1992 yılında Robert S. Kaplan ve David P. Norton'un Harvard Busines Review'de yayınlanan "The Balanced Scorecard – Measures That Drive Performance (Kurumsal Başarı Karnesi- Başarıya Yön Veren Ölçütler) adlı makale çalışması ile girmiştir. 1996 yılında "Using Balanced Scorecard as a Strategic Management System (Kurumsal Başarı Karnesinin Stratejik Yönetim Sistemi Olarak Kullanılması)" adlı makaleleri ile bir yöntem sunmuşlardır. Örgüt stratejisini eyleme dönüştürmek için tasarlanmış olan kurumsal başarı karnesinin boyutları örgüt vizyonunu ve stratejisini desteklemektedir. Kurumsal başarı karnesinin her boyutunun içinde, o boyutla ilgili stratejik amaçlar oluşturularak bu amaçlara ne ölçüde ulaşıldığını tespit için performans ölçütleri belirlenmektedir. Bununla beraber her performans ölçütü için ayrı hedefler konularak hedef performansa ulaşmak için yapılması gereken faaliyetler belirtilmektedir. Bu açıklamalardan yola çıkılarak kurumsal başarı karnesi, örgütlerin misyonunu ve stratejilerini kapsamlı bir performans ölçütleri setine dönüştürerek stratejik performans ölçümü ve yönetimi için bir çerçeve oluşturup ölçümleme esasına dayanan bir stratejik performans yönetim sistemi olarak tanımlanabilir (Kaplan ve Norton, 1996a:2-9).

"Ölçemezseniz yönetemezsiniz" (Kaplan ve Norton, 2003:27) ilkesiyle hareket eden kurumsal başarı karnesi sistemi, birden fazla performans göstergesinin ölçülmesi ve performans ölçümlerinin sonuçlarına belirli ağırlıklar verilmesi suretiyle özet bir rapor hazırlanmasına dayalı bir performans ölçüm sistemi olarak ortaya çıkmaktadır (Coşkun, 2006b:128). Örgütü yönetebilmenin ve geleceğe taşıyabilmenin ancak örgütü, örgüt içi süreçleri ve örgüt performansını en iyi şekilde ölçmek ve analiz etmekten geçtiğini kabul etmek gerekir. Kurumsal başarı karnesi yöntemi de örgütü yönetmenin ölçmekten geçtiği anlayışı çerçevesinde doğan bir ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkmıştır. Örgütün en önemli süreçleri bu sistem sayesinde ölçümlenmiş, özetlenmiş ve bir yol gösterici olarak rapor edilmiş hale gelmektedir. Kurumsal başarı karnesinin temelinde örgütün geleceğe güvenle bakabilmesi ve vizyon ve stratejilerini gerçekleştirebilmesi için geleneksel ölçümleme sistemlerinden farklı biçimde sadece belli göstergelere dayalı olarak performansının ölçümlenmesi yerine bu ölçüm sonuçlarına dayanarak yeni stratejiler geliştirilmesi ve örgütün bu sonuçlara göre yönetilmesi anlayışı yatmaktadır.

Bilgi toplumuna geçişle birlikte yaşanan değişim ve dönüşüm örgüt yapılarını ve yönetim modellerini de etkilemektedir. Artık örgütlerin faaliyetlerini sürdürmelerinde geleneksel yaklaşımlar yetersiz kaldığından etkinlik, verimlilik, kalite ve insan

---

* Bu çalışma "Stratejik Performansın Ölçülmesi ve Geliştirilmesinde Kurumsal Başarı Karnesi ile Faaliyet Raporlarının Karşılaştırılması: Tepebaşı Belediyesi Örneği" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

♦ Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF

♦♦ Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İşletme Fakültesi

unsurları öne çıkarılarak örgüt bir bütün olarak ele alınmaktadır (Çukurçayır ve Eroğlu, 2004:42). Buna bağlı olarak kamu örgütlerinin de performansını izlemede sadece finansal göstergelerin değil bunun yanında finansal olmayan örgüt içi ve örgüt dışı bazı göstergelerin de dikkate alınması zorunluluğu doğmaktadır. Kurumsal başarı karnesi çeşitli ölçütler yoluyla örgütteki tüm çalışanlara bugün ve gelecekte hangi etkenlerin kendilerini başarıya götüreceği hakkında bilgi üretir. Bu ölçütler örgütün vizyon ve stratejisini tanımlamak, bunun örgüt geneline yayılıp doğru algılanmasına yardımcı olmak, departmanlar arası girişimleri ortak bir amaca yöneltmek ve departmanların birbiri ile uyum içinde çalışmasını sağlamak için kullanılmaktadır (Kaplan ve Norton, 2003:32). Kurumsal başarı karnesinin sonuçları örgüt stratejisinin ifadesini temsil etmekte ve örgütün stratejisinin ne ölçüde başarılı uygulandığını sorgulamada bir altyapı oluşturmaktadır (Niven, 2002:19). Üst yönetim için düzenli olarak kayıt altına alınan veriler bilgi haline dönüştürülerek karar desteği sağlamak amacıyla kullanılır. Bu süreçte bazen rutin olan verilerden türetilen bilgiler de üst yönetime sunulabilir. Kurumsal başarı karnesi ayrıca bu noktada bilgi işlemeyi kolaylaştırarak ve karar vericilerin değişik kaynaklardan gelen bilgi yükünü azaltarak strateji üzerinde yoğunlaşmalarına imkan sağlamaktadır (McWhorter, 2003:23-27).

Geleneksel örgüt performans ölçüm sistemlerinde ölçüt olarak etkinlik, karlılık gibi belirleyiciler kullanılmaktadır. Oysa bu ölçütler örgütlerin çevrelerini sağlıklı analiz edip uzun dönemli stratejiler geliştirmeleri için yeterli değildir. Kurumsal başarı karnesinin çıkış noktası olarak geleneksel performans ölçüm sistemlerinin yetersizliğine vurgu yapılmakta, alışılagelmiş performans ölçüm yöntemlerinden vazgeçilmekte, örgütle ilgili somut göstergelerin yanında bilgi, kalite, müşteri memnuniyeti (kamu için vatandaş memnuniyeti) gibi fiziki olarak hissedilemeyen varlıklar da ölçüm ve yönetim sürecine dahil edilmektedir. Bunun nedeni örgütlerin fiziki varlığı hissedilmeyen ve hesaplanması zor olan örgüt çalışanlarının kabiliyetleri, müşteri sadakati, kalite, bilgi gibi stratejik açıdan önemli değerleridir. Kurumsal başarı karnesi aracılığıyla örgütler, soyut varlıklarının değerlerini ölçme ve değerlendirme olanağına kavuşmaktadırlar. Kurumsal başarı karnesinin bu açıdan performans yönetimine radikal bir bakış açısı getirdiği söylenebilir (Örnek, 2000). Ancak bu müşteri sadakati, bağlılığı, kalite ve bilgi gibi soyut varlıkların örgütün geleceğini şekillendirmeye yardımcı olabilmesi için düzenli olarak incelenmesi, araştırılması, takip edilmesi ve buna uygun politikalar geliştirilmesi gerekir. Yani bu soyut varlıkların bir şekilde somutlaştırılması, fiziki olarak hissedilmese de yapılan araştırmalar neticesinde ölçülebilir bir hedef haline getirilmesi ve örgütün hedefle ilgili bu veri setinden faydalanır bir hale dönüştürülmesi gerekir.

Finansal ölçütler geçmişte neler olduğuyla ilgili önemli veriler sağlamakla birlikte organizasyonun bugün ortaya çıkardığı gerçek değeri, bilgi ve ilişkiler ağı gibi somut olmayan varlıkları ifade etmekte yetersiz kalmaktadır. Finansal ölçütler geçmişte kalmış göstergeler olarak adlandırılabilir. Bunun nedeni finansal ölçütlerin önceki dönemlerde yapılan faaliyetlerin sonuçlarını göstermesidir. Kurumsal başarı karnesi, geleceğe dönük ekonomik performans ve göstergeler gibi yürütücülerle bu geçmişe ait göstergeleri tamamlamaktadır. Bu sistem seçilen hedefler ve ölçütler yoluyla bir örgütün geçmişten geleceğe tüm hikayesini anlatan yeni bir çerçeve çizerek örgütün vizyon ve politikalarını dönüştürmesine imkan sağlamaktadır (Niven, 2002:13).

Kurumsal başarı karnesi, "Uzun dönemli stratejik amaçları gerçekleştirmek için bir organizasyondaki insanların bilgilerini, yeteneklerini ve enerjilerini birleştiren bir yönetim sistemi" olarak da tanımlanabilir. Sistem bir bütün olarak örgütün performans takibinde kullanılan bir model olarak tasarlanmıştır (Uniworld Conference, 2000). Kurumsal başarı karnesi anlayışı, sadece performans aracı olmanın ötesinde kalite güvencesi, toplam kalite yönetimi, müşteri odaklı üretim ve organizasyon, değişim yönetimi, süreç yönetimi, rekabet yönetimi gibi yönetsel yaklaşımlardan etkilenerek, stratejik bir yönetim anlayışı haline dönüşmüştür (Çukurçayır ve Eroğlu, 2004:42). Kamu örgütleri açısından stratejik amaçların takip edilmesi ve bu amaçlara uygun sistemlerin ve politikaların geliştirilmesi kaçınılmazdır. Geleneksel performans ölçüm sistemlerinde bu stratejik amaçların nasıl gerçekleştirileceği hakkında yol gösterici bilgiler bulunmamaktadır. Kurumsal başarı karnesi sistemi örgütlerin ihtiyaç duydukları bu verileri onlara sağlamakta, stratejik amaçları gerçekleştirme konusunda onlara yardımcı olmaktadır.

Kurumsal başarı karnesini bir uçakta bulunan pilot kabinindeki gösterge paneline benzetmek mümkündür. Pilotlar uçuş gibi karmaşık bir eylemi gerçekleştirmek için yakıt durumu, yükseklik, seyir rotası gibi şu anki durumu ve gelecekteki durumu belirten gösteren bilgi setine ihtiyaç duyarlar. Pilotun tek bir göstergeye bakarak hareket etmesinin mümkün olmadığı gibi bir örgüt içinde de performans yönetimi tek bir göstergeye bağlı olarak gerçekleştirilemez (Kaplan ve Norton, 1992:71). Bu model genel olarak, müşteri ve paydaşların beklentilerinin karşılanması için yol gösteren, örgütün hedefleri, stratejileri ve girişimleri arasında bağlantı kuran stratejik bir planlamaya dayanmaktadır (Çukurçayır ve Eroğlu, 2004:43). Kurumsal başarı karnesi kısa ve uzun dönem hedefler, finansal olan ve olmayan ölçütler, geri kalan ve ileri götüren göstergeler ile ve dışsal ve içsel performans boyutları arasındaki dengeyi yansıtmaktadır. Yine kurumsal başarı karnesi örgüt stratejisinin operasyonel terimler haline dönüştürülerek ifade edilmesini sağlayacak çerçeveyi oluşturmaktadır (Kloot ve Martin, 2000). Kurumsal başarı karnesinin örgütlerde kullanımı çalışanların görevlerini kolayca anlamalarına ve örgüt stratejisini destekleyen performansla ilgili ölçütlerin dağıtımına odaklanmalarına katkı sağlamaktadır. Rollerin açıklığının, müşteri hizmetlerinin dağıtımını ilgilendiren amaçların ve örgütün hedeflerinin başarılmasında olumlu etkisi olduğu ifade edilmektedir (Greatbanks ve Tapp, 2007:846). Kamu kurumlarında geleneksel performans yönetim sistemlerinin kullanılmasının çok fazla ölçütün ortaya çıkarması ve karmaşık bir yönetim sistemi oluşmasına yol açtığı gözlenmektedir. Bu durum üst yönetimin örgüt geneli hakkında ve örgütü başarıya götürecek en önemli süreçler hakkında doğru ve yerinde kararlar alamamasına neden olabilir. Kurumsal başarı karnesinin kamu kurumlarında kullanılması bu karmaşık yapının ortadan kaldırılmasına ve ölçütlerin stratejik amaçlarla ilişkilendirilmesine yardımcı olur.

Özetlemek gerekirse kurumsal başarı karnesi kurumlara altı konuda yardımcı olabilir:

- Sürdürülebilir Büyümeyi Sağlamak: Kısa dönemli operasyonel (işlemsel) sonuçlara değil, uzun dönemli stratejik sonuçlara odaklanarak büyümeyi sağlar.

- Performansı İzlemek: Bireysel ve kolektif sonuçları hedeflerlerle karşılaştırarak, bu sonuçları düzeltmek ve geliştirmek için izlenebilir.
- Odaklanmayı Sağlamak: Ölçümlerin birden çok kritik stratejiye bağlı olduğu durumlarda kurumsal başarı karneleri örgüt için önemli olan neyse ona odaklanmayı sağlar.
- Amaçları Sıralamak: Başarmak için gerçekten önemli olan süreçlerin ölçülmesi durumunda, ölçümler birbiriyle bağlantılı ve birbirini destekleyici olur. Sonuçta amaçlar örgütün içinde meydana gelirler.
- Hedeflerin Belirliliğini Sağlamak: Kurumsal başarı karneleri kişilerin Çalışanların her gün örgütün amaçlarına ne derece katkıda bulunduğu sorusunu yanıtlamaya yardımcı olur.
- Hesap Verebilirliği Sağlamak: Sonuçları anlaşılır bir şekilde açıklamak ve sorumlulukları sağlamak için yardımcı olur (Gumbus ve Wissier, 2006).

Kamu Örgütlerinde Performans Yönetimi, Kurumsal Başarı Karnesi ve Stratejik Planlama

Performans, strateji ve örgütsel amaçlar arasında bir bağlantı kurulması oldukça zor bir süreçtir. Kaplan ve Norton bunu "kurumsal başarı karnesi" ile kolaylaştırmaktadır. Bununla ilgili olarak (1996b)'da yaptıkları çalışmaları "Bir Stratejik Yönetim Sistemi Olarak Kurumsal Başarı Karnesinin Kullanımı" ismini taşımaktadır. Fitzgerald ve diğ. (1991) ile Kaplan ve Norton (1996b) performans bilgisinin finansal bilgiden daha kapsamlı olmasının çok önemli olduğu sonucuna varmışlardır. Ballantine ve diğ. (1998) ile Kaplan ve Norton (1996b), pek çok yönetsel davranış ve aktivite içerisinde performans ölçütlerinin stratejiye uyarlanmasına duyulan ihtiyacı vurgulamaktadırlar (Kloot ve Martin, 2000).

Performans ölçümü ve denetimi, kaynak israfının önlenmesi ve yolsuzlukların önüne geçilebilmesi beklentisinden dolayı çağdaş kamu yönetiminin önemli konuları arasına girmiştir. Kamu yönetimindeki reform çalışmalarında performans denetimi, verimlilik, etkinlik, tutumluluk, çıktı/sonuç odaklılık gibi kavramlara dayalı yeni bir yaklaşım geliştirmektedir. Kamu örgütlerinin, toplumsal amaçlı çalışmalarının verimliliğinin ölçülmesi problemli bir konudur çünkü hizmetten yararlananlar ile kamusal örgütlerinin bütçesi, kurum içi süreçleri ve katılımcıları arasında güçlü ve girift bir bağlantı vardır. Bu bağlantının ölçülebilmesi de kolay değildir. Bununla beraber özel sektörde, amaçlar ve araçlar kamu sektörüne göre daha net tanımlandığı için, özel sektörde başarı ölçümü ve buna bağlı olarak da strateji geliştirme süreci daha kolay görünmektedir. Ancak kamu sektöründe hem yasal çerçevenin karmaşıklığı hem de benzer hizmet alanları için birden çok kurumun görevlendirilmesi başarı değerlendirmesini zorlaştırmaktadır (Çukurçayır ve Eroğlu, 2004:47).

Stratejik planlama yaklaşımında vizyon ve misyon oluşturulurken organizasyon içi ve çevresel durum analizlerinin yanında etkileşen analizi de yapılmaktadır. Katılımcı yaklaşımla gerçekleştirilen stratejik planlarda misyon ve vizyona paydaşların görüşleri yansıtılmaktadır. Misyon ve vizyon bildirimlerinin eyleme dönüşebilmesi için bunların stratejik amaçlar ve hedeflerle ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Kurumsal başarı karnesi finansal boyutların ötesinde farklı boyutlar oluşturarak stratejik amaç ve hedeflerlerle ilişkilendirmektedir. Bu durum ise stratejik planlama yaklaşımını güçlendirecektir (Kılıç ve Erkan, 2006:89-91). Gerek stratejik planlama yaklaşımı gerekse kurumsal başarı karnesi yaklaşımı organizasyonun misyonunu gerçekleştirmesi ve vizyonuna ulaşmasına yönelik araçlardır. Misyon ve vizyon bildirimlerindeki unsurlara stratejik amaçlar ve hedefler kanalıyla ulaşılmaktadır. Her bir stratejik amacı gerçekleştirmek için gerekli hedefler belirlenerek bunlara ait projeler, faaliyetler ve başarıyı ölçmeye yönelik kriterler tespit edilmektedir.

Raporlara ve özel sektörde kurumsal başarı karnesi uygulamasına dayalı olumlu tecrübelere ek olarak, kurumsal başarı karnesinin kar amaçlı çalışmayan sektörlere uygulanmasına dair de örnekler bulunmaktadır. Bu sektörlerden birisi, performans ölçümü ve yönetiminin, yöneticiler arasında çok büyük ve önemli bir konu olarak görüldüğü devlet kurumlarıdır (Chan, 2004:206). Kar amacı gütmeyen örgütlerde kullanılan kurumsal başarı karnesinin performans boyutlarında farklılıklar söz konusudur. Bu örgütlerde tüm boyutlar örgüt stratejisi yerine kurum misyonu ile bağlantılıdır (Kaplan ve Norton, 2004:7-9). Geleneksel performans yönetim sistemleri çok fazla performans ölçütü içerdiğinden örgütlerde özellikle de kamu örgütlerinde stratejik amaçların takibinin zorlaşmasına neden olmaktadır. Örgütlerin performans yönetim sistemlerini kullanmalarındaki en önemli amaçlarından birisi örgütün geneli hakkında bilgi sahibi olmak ve örgütü geleceğe taşıyabilmektir. Kurumsal başarı karnesinin amacı ise örgütlerde üst yönetimin ihtiyaç duyduğu, örgütün önceliği olan ve sürekli kontrol edilmesi gereken en önemli süreçleri ve ölçütleri takip etmektir.

Stratejik yönetim ve performans ölçüm sistemi olarak kurumsal başarı karnesi, örgütlerinin yapısını değiştirmelerinde yerel yöneticiler için de çok geçerli bir araçtır. Kurumsal başarı karnesi, ilgili performans ölçütlerini belirleyerek ve değerlendirerek, örgütsel değişim sürecine verdiği önem ile müşteri tabanlı bir planlama ve süreç geliştirme sistemidir (Chan, 2004:205). Kurumsal başarı karnesini kullanan kamu örgütleri çok fazla ölçüt belirleyerek karmaşık bir yönetim sistemi oluşturmak yerine bu sistemle en önemli süreçleri ve ölçütleri takip ederek bunların performansını izleyip stratejik amaçlarla karşılaştırma ve buna göre geliştirme ve düzeltmeler yapma imkanına kavuşmaktadırlar. Kar amacı gütmeyen örgütlerde kullanılan kurumsal başarı karnesinin performans boyutlarında farklılıklar söz konusudur. Bu örgütlerde tüm boyutlar örgüt stratejisi yerine kurum misyonu ile bağlantılıdır (Kaplan ve Norton, 2004:7-9). Örgütlerin performans yönetim sistemlerini kullanmalarındaki en önemli amaçlarından birisi örgütün geneli hakkında bilgi sahibi olmak ve örgütü geleceğe taşıyabilmektir. Kurumsal başarı karnesinin amacı ise örgütlerde üst yönetimin ihtiyaç duyduğu, örgütün önceliği olan ve sürekli kontrol edilmesi gereken en önemli süreçleri ve ölçütleri takip etmektir.

Bir performans ölçüm sisteminin koordinasyon görevi sonuçlar ve belirleyiciler konusunda karar vericileri yönlendirmek ve bu konuya odaklanmalarını sağlamaktır. Bu şekilde iş görenler kendilerinden beklenilenleri bilmektedirler. Bu koordinasyon sayesinde dışsal paydaşların bilgi sahibi olması da sağlanmaktadır. Uzun dönem stratejik hedeflerle kısa dönem stratejik hedefler arasında açık ve anlaşılır bir bağlantı kurabilmek için Kaplan ve Norton (1996b), kurumsal başarı karnesinin ayrı ayrı ve birleşik şekilde değerlendirilebileceği ve bu sıralamaya iştirak edebileceği dört yeni yönetim sürecinden

bahsetmektedirler. Burada sorgulanan "vizyonun dönüştürülmesi", "iletişim ve bağlantı kurmak", "iş planlaması" ve "geribildirim ve öğrenme"nin yönetim süreçleri gibi konulardır. Önemle vurgulanması gereken bir noktada şudur ki kurumsal başarı karnesini kullanarak yöneticiler, daha önceden uygulanmamış olan bir yolla bu süreçleri kullanmaya zorlanmaktadırlar. Bu tür ölçütlerde, karar vericilere bu süreçleri yönetmek için gerekli bilgileri sağlamanın eksikliği hissedilmektedir (Kloot ve Martin, 2000).

Kurumsal başarı karnesi örgütlere açık hedefler sağlayabilmekte ve bu sayede örgütler ne yapacağını bilebilmektedir. Böylece kurumsal başarı karnesi yardımıyla örgütler stratejileri özel yönetimsel faaliyetlere dönüştürebilmektedir. Eğer kurumsal başarı karnesi tamamen ve etkili bir şekilde uygulanabilirse, stratejik planın değerlendirilmesi gerçekleştirebilir ve bu sayede planlama hatalarının gözden kaçırılması engellenmiş olur. Yine de kurumsal başarı karnesi strateji uygulamasını sihirli bir biçimde gerçekleştirmez ama tüm kuruluşun beraber gidebileceği bir araç olma özelliğini taşımaktadır (Atkinson, 2006:1454). Geleneksel performans yönetim sistemlerinde örgütsel bir sorunun varlığı ortaya koyulamamaktadır. Kurumsal başarı karnesinde ise tek tek birimler yerine örgütün stratejilerini eyleme dönüştürme üzerine vurgu yapılır. Birimlerin yaptıkları işlerle örgütün stratejisi arasında bağlantı kurulmaktadır. Kurumsal başarı karnesinde örgütün bütününe yönelik performans ölçümü yapıldığından ortaya çıkan sorunların kaynağı hakkında da bilgi verilmektedir.

KAMU ÖRGÜTLERİNDE KURUMSAL BAŞARI KARNESİ KULLANIMI

Kâr amacı gütmeyen örgütlerin esas amacı, performans artırımı değil, değerli sosyal sonuçlar oluşturmak ve sosyal fayda üretmektir. Ancak bu örgütler varlıklarını sürdürebilmek için finansal performans konusuna da önem vermelidirler. Kâr amacı gütmeyen örgütlerin sosyal sonuçlarını parasallaştırmanın yollarını bulabilme ihtimalleri olduğu göze çarpmaktadır. Bununla beraber eğer bu örgütler sadece nihai sonuçları ölçmeleri gerektiği prensibini benimserlerse, bu sonuçların ortaya çıkması için çok uzun süre bekleyeceklerdir. Bu durum aynı zamanda, kısa dönemde kâr amacı gütmeyen organizasyonların aktiflerine güvenenler için hesap verebilirliği güçleştirmektedir. Ayrıca kâr amacı gütmeyen örgüt yöneticisi de hesap verebilirlik konusunda zorluk yaşayacaktır (Kaplan ve Moore, 2003:4). Kurumsal başarı karnesi örgütlere açık ve net hesap verebilirliği sağlama konusunda yardımcı olmaktadır. Örgütün en önemli ve kritik süreçlerinin takip edildiği ve tüm örgüt çalışanlarının da benimsediği bir sistem olan kurumsal başarı karnesi paydaşlara belirli dönemlerde örgütün performansı, süreçleri, kaynakları vs. hakkında yeterli bilgi sunmaktadır. Kar amacı gütmeyen örgütlerin performansında anahtar ölçüt finansal ölçütler değil, misyon etkinliğidir. Ancak misyon etkinliği belirgin ve statik bir ölçüt değildir (Kim, Park, Kim, 2001). Aşağıda Tablo 1'de kamu ve özel sektör örgütlerinin benzerlik ve farklılıkları özetlenmiştir:

Tablo 1. Kamu ve Özel Sektör Arasındaki Farklılıklar ve Benzerlikler

NİTELİK	ÖZEL SEKTÖR	KAMU SEKTÖRÜ
Stratejik Amaç	Rekabet	Misyon Etkinliği
Finansal Amaçlar	Kar, Büyüme, Pazar payı	Maliyet Azaltımı, Etkinlik
Değerler	Yenilik, Yaratıcılık, Şerefiye, Tanınma	Hesap verebilirlik Vatandaş
İstenen Sonuç	Müşteri Memnuniyeti	Müşteri memnuniyeti
Paydaşlar	Hisse Sahipleri, Firma Sahipleri, Pazar	Vergi mükellefleri, denetmenler, yasa koyucular
Bütçe Belirleyiciler	Müşteri Talebi	Lider, Yasa Koyucular, Planlama yapanlar
Gizlilik Bildirimi	Entelektüel Sermayenin Korunması, Özel Bilgi	Ulusal Güvenlik
Diğer	Büyüme oranı, Kazanımlar, Pazar payı Benzersiz Olmak İleri Teknoloji	En iyi yönetim çalışmaları Ölçek ekonomileri Standardize teknoloji

Kaynak: (Kim, Park, Kim, 2001)

Tablodan da görüleceği gibi iki sektör arasındaki tek açık benzerlik özel sektör için müşteri memnuniyeti, kamu için ise vatandaş memnuniyeti şeklinde ifade edebileceğimiz istenilen sonuç bölümüdür. Uygulamada çoğu kamu örgütünün kurumsal başarı karnelerini mükemmelliğin üzerine odakladığı ve daha verimli bir şekilde (maliyetleri indirme, hatayı azaltma, etkili bir kaynak kullanımını sağlama gibi) çalışmanın yollarını aradığı görülmüştür.

Kamu kurumlarında kurumsal başarı karnesi uygulamalarına bakıldığında örnek olarak California Eyaletindeki Sunnyvale şehrinde yapılan uygulama görülmektedir. Bu şehirde yirmi yıldan beri belediye hizmetleri ile ilgili temel amaçları ve ortaya çıkan performans ile bütçede hedeflenen amaçlar arasındaki karşılaştırmayı da içine alan yıllık raporlar hazırlanmaktadır. Belediye bölgelerin tümüyle ile ilgili olarak belirlediği hedeflerini, halkın mevcut durumunu ortaya çıkaran göstergeleri, amaçları ve performans göstergelerini tanımlamaktadır. Eğer uygulanan programla hedeflenen kalite ve verimlilik oranlarına ulaşılırsa, programı yöneten kişiye % 10 oranında bir ilave ödenek verilmektedir. 1990 yılında gerçekleştirilmiş olan bir karşılaştırma, belediye hizmetlerinin Sunnyvale şehrinde nüfus ve büyüklük bakımından benzer şehirlere oranla % 35-40 daha az sayıda çalışan ile verildiğini ortaya koymuştur (Kaplan ve Norton, 2003:222). Kurumsal başarı karnesi tek bir iş üzerine çalışan homojen örgütlerde daha iyi çalışmaktadır. Yönetim takımı işin en iyi nasıl yapılacağı felsefesine sahiptir ve bu felsefe karnenin nasıl yapılandırılacağı ve nelerin ölçüleceğini açıklamaktadır. Yerel yönetimler ise heterojen girişimlerdir. Örneğin Atlanta şehrinin en az 15 adet iş küme alanından oluştuğu söylenebilmektedir. Bu alanlar küçük ama dağıttıkları hizmet ve faaliyetleri arasındaki kültür çok farklı olmaktadır. Polis departmanı askeri kültüre sahiptir ve emir-

komuta üzerine odaklanmaktadır. Planlama departmanları çalışanlar arası akademik atmosferin bulunduğu bir kurumdur. Kamu işleri departmanları işçi sınıfı mantığının olduğu üretim süreci gibi işlemektedir. Kültürlerin çeşitliliği performans ölçüm sistemlerinin dizaynını zorlaştırmaktadır çünkü her birim insan merkezli gelişim, teknolojik yenilenme, müşteri hizmet dağılımı ve iş süreci gelişimi arasında kendi özel görüşlerine sahiptir (Edwards, 2005:371).

Hesap verebilirlikle ilgili olarak yapılan çalışmalardan bir tanesi Avustralya Victoria Eyalet Yönetimi içindir. Victoria Eyalet Yönetiminin yayınladığı yerel yönetimde performans gösterge çekirdek rehberi sayesinde Victoria'da performans ölçüm aktivitesi gerçekleştirilmektedir. İlk zamanlarda belirlenen göstergelerin kapsamı oldukça geniş olmuştur. Ancak Victoria performans ölçümünde en son aşama olarak Yerel Yönetim Ofisinin belirlediği anahtar göstergelerin belediyelerce kullanılmasının zorunlu hale getirilmesi ile performans ölçümü daha sistemli ve pratik bir duruma gelmiştir. Bu anahtar göstergeler iki ana gruba ayrılır: Bunlar 29 göstergeli yıllık plan göstergeleri ve 47 göstergeli karşılaştırmalı göstergeleridir. Yıllık plan göstergeleri finansal göstergeler ile birlikte ana kısmı oluşturmakta bunun yanında karşılaştırmalı göstergelerde ise maliyet göstergeleri ağırlıkta olmaktadır (Thuy ve Dalrymple, 1999). Belediye yöneticileri yerel yönetimlerin maliyet konusunda daha verimli olmalarını sağlamak için tasarlanmış performans göstergelerini, yıllık bazda Victoria Yerel Yönetim Ofisi (OLG) için hesaplamak ve gözlemlemek durumundadırlar (Kloot ve Martin, 2000).

Yerel yönetimlerde performans ölçüm sistemleri yardımıyla geniş kapsamlı politika ve stratejiler geliştirilmesinde kamu görüşünü de bu sürece dâhil etmek önemlidir. Bunun için bazı belediye meclisleri halkın tasarım, ulaştırma ve kamu hizmetlerinin değerlendirilmesi sürecine doğrudan katılımlarını artırmaktadırlar. Katılım belediye hizmetlerinin uzun dönemdeki gelişimi için bir taahhüt oluşturmaktadır. Bu süreçte etkin sonuçlar elde edebilmek için toplumun katılımı ve toplumsal ihtiyaçları yerine getirmeye yönelik olarak danışmanlık mekanizmaları hayata geçirilmektedir. Danışmanlık, belediye meclis toplantılarındaki belli bazı zaman dilimlerinde yapılacak olan mitingler, danışmanlık komitelerindeki halk üyelikleri, topluluk içi atölye çalışmaları, özel amaçlı forumlar, kamuoyu yoklaması ve yorumlar şeklinde olabilir (Kloot ve Martin, 2000).

Kamu örgütleri için kurumsal başarı karnesinin faydaları şöyle sıralanabilinir:

- Öğrenme: Kurumsal başarı karnesi öğrenme sürecinde örgütün tümüne yerleştirilmiş olur ve strateji için herkesi bir çatıda toplar,
- Planlama: Kurumsal başarı karnesi kaynak ayırımını performansa göre ayarlar. Örgüt sistematik ve spesifik bir duruma gelir. Göstergeleri yöneterek, sebep-sonuç tahminlerini düzenleyerek gelecek sonuçlarını düzenler,
- Gelişimi Kolaylaştırır: Kurumsal başarı karnesi, örgüt hakkındaki görüşleri canlandırır. Gerçekten neyin değişmesi gerektiğini açığa kavuşturur. En iyi çözümlerin bulunmasını sağlar ve inovasyon için en iyi fırsatları sağlamaya yardımcı olur,
- Paydaşlar için örgüt aktivitelerinin görünürlüğünü arttırır. Geri beslenmeyi kolaylaştırır ve hesap verebilirliği destekler.
- Kıyaslama (Benchmarking): Kurumsal başarı karnesi performansla ilgili veri toplama ölçümleri için diğer örgütlerle mukayeseli olarak kullanılabilir (Arveson, 2003).

Kurumsal başarı karnesi uygulamasıyla birlikte kamu örgütlerinde yöneticilerin farklı boyutlardan örgüte bakmaları sağlanmaktadır. Böylece yöneticiler sadece bir boyuta önem vererek değil vatandaşlarla, çalışanlarla, süreçlerle, finansla, öğrenme ve gelişmeyle birlikte bir bütün olarak örgütlerine yön vermeye çalışmaktadırlar (Çukurçayır ve Eroğlu, 2004:47). Kurumsal başarı karnesinin uygulamada başarılı olabilmesi için bazı kurallar koyulmuştur. Bu sistemin ortaya çıkmasında büyük pay sahibi olan Norton & Co. ve iş ortaklarının altın kurallar olarak sundukları aşağıdaki kurallar kurumsal başarı karnesinin başarılı bir şekilde uygulanması için önem arz etmektedir.

- Kurumsal başarı karnesi standart bir çözüm değildir, sadece genel bir çerçeve oluşturur, çünkü her örgüt ve yaptıkları iş farklıdır,
- Kurumsal başarı karnesinin başarılı olabilmesi için üst yönetimin desteği şarttır,
- Kurumsal başarı karnesinde strateji sadece başlangıç noktasıdır,
- Amaçların ve ölçülerin sınırları belirlenmeli ve dengelenmelidir. Kurumsal başarı karnesinin önerdiği dört boyut azaltılabilir veya artırılabilir,
- Fazla derin analizlere girmeden yapılan iş daha basit ve anlaşılır hale dönüştürülmeli ve iyi bir şekilde öğrenilmelidir.
- Kurumsal başarı karnesi önce örgütün bir bölümünde denenmeli ve daha sonra örgüt geneline uygulanmalıdır.
- Genel olarak uygulama örneklerine bakıldığında kamu sektöründe ve kâr amacı gütmeyen örgütlerde kurumsal başarı karnesi uygulamasının henüz kolay olmadığı ve uygulama sürecinde bazı gerekli düzeltmelerin yapılması gerektiği söylenebilir. Kurumsal başarı karnesinin kamu sektörü ve kâr amacı gütmeyen örgütlerde kullanılmasının özel sektör uygulamasına göre daha zor olduğu kabul edilmelidir. (Greatbanks ve Tapp, 2007:850).

Kurumsal Başarı Karnesinin Boyutları

Kaplan ve Norton (1994:44) kurumsal başarı karnesi için önerdikleri dört boyutun her örgüt için geçerli olduğu iddiasında bulunmamışlardır. Onlara göre, önerilen bu dört boyut her örgütün içine girmesi gereken bir kalıp değil, bir genel çerçeve niteliğindedir. Bu bağlamda, söz konusu dört boyutun tüm örgütler için gerekli olduğu ya da yeterli olduğu savında bulunulamaz. Örgütlerin yapısına ve içinde bulunduğu çevresel koşullara göre bazı durumlarda sadece iki tanesi ya da üç tanesi kullanılabilir. Bu dört boyutun yeterli olmadığı bazı durumlarda ise bir veya daha fazla boyut eklenerek stratejik performans ölçümlemesi sağlanabilir. Örneğin Higgins ve Currie (2004:304) çalışmalarında bu dört boyutun isimlerini farklı kullanmasının yanında beşinci boyut olarak da sosyal sorumluluğu eklemiştir (Aktaran Güner, 2008:254). Epstein ve Wisner (2001:6) ise bu dört boyuta ilave olarak sosyal ve çevre boyutunun da eklenmesi gerektiğini iddia etmiştir. Maddi olmayan

varlıkların performans ölçümlemede dikkate alınmasına karşın kurumsal başarı karnesinde de finansal ölçütler önemli bir yer tutar. Yapılan bir araştırma örgütlerin % 49'unun finansal ölçütleri diğer tüm ölçütlerden daha önemli gördüğünü tespit etmiştir (Niven, 2002:117). Bu nedenle kurumsal başarı karnesinde finansal ölçütler önemli bir odak noktası olmakla birlikte özellikle kamu örgütleri açısından değerlendirildiğinde yeterli bir boyut değildir.

Stratejilerin etkin uygulanmasının önündeki en önemli engel ölçüm sistemlerinin yeterli ya da uygun olmamasıdır. Kurumsal başarı karnesi gelecekte hedeflenen başarının garantilenmesi için örgütlerin amaçlarını yerine getirmesi konusunda gerekli olan "kritik başarı faktörlerini" belirlemekte ve bunları değerlendirmektedir. Örgütün hedefe ulaşılabilmesi çok dikkatli analizler yapılmasıyla ve sebep sonuç ilişkisi içinde süregelen bir anlayış geliştirilmesiyle gerçekleştirilebilir. Bu durumda kavram karmaşık ve yaratıcı bir hale gelmektedir. Kurumsal başarı karnesi kısa ve uzun dönem hedefler arasında ve aynı zamanda boyutlar arasında dengeyi sağlamaktadır (Gumbus ve Wissier, 2006:410). Buradan da anlaşılacağı gibi, bu sistem örgütün performans alanını çeşitli boyutlarıyla ele almaktadır (Hepworth, 1998). Her bir boyut eşit derecede önemlidir ve sonuçları birinden diğerine bağlantı kurmayı sağlamaktadır (Gumbus ve Wissier). Kurumsal başarı karnesinin dört boyutu, finansal süreçler, müşterilerle ilgili süreçler, içsel süreçler ile öğrenme ve gelişmedir (Kloot ve Martin, 2000). Bu dört boyut örgütlerin çoğu için yeterlidir. Ancak strateji ve gereksinimleri doğrultusunda bu boyutların içinden sadece iki veya üç tanesini kullanacak örgütler olabilmektedir. Bunun yanında bulunduğu sektörün gereklilikleri ve örgüt stratejisi dolayısıyla bu boyutlara bir veya daha fazla boyut ekleyen örgütler de olabilmektedir (Kaplan ve Norton, 2003:44). Geleneksel performans yönetim sistemlerinde, raporlar performans programlarından hareketle geriye dönük bir anlayışla hazırlanmakta ve örgütün tüm faaliyetlerini içermektedir. Bu faaliyetlerin değerlendirmesi objektiflikten ve bazen de ölçülebilirlikten uzak olabilmektedir. Performans ölçütlerinin çokluğu örgütün stratejik amaçlarının arka planda kalmasına sebep olmakta ve bağlantı kurulmasını zorlaştırmaktadır. Kurumsal başarı karnesinde ön planda olan stratejik amaçlar ve misyon etkinliğidir. Performans ölçütleri stratejiye odaklı olarak belirlendiğinden performans bilgisi sağlıklı olmakta ve üst yönetimin geleceğe dönük olarak daha sağlıklı karar almasına yardımcı olmaktadır.

Kaplan ve Norton günümüzün karmaşık yapıya sahip iş dünyasında örgütler üzerinde yaptıkları araştırmaların temelini oluşturan performans kriterlerini aşağıdaki dört kritik soruya cevap arayarak belirlemişlerdir:

- Müşterilerimiz bizi nasıl görüyorlar? (müşteri bakış açısı),
- Ne de üstün olmalıyız? (içsel bakış açısı),
- Sürekli olarak değer yaratıp geliştirebiliyor muyuz? (yenilik ve öğrenme bakış açısı)
- Hissedarlarımıza nasıl görünmeliyiz? (finansal bakış açısı)

Organizasyonlarda verimliliğin ve sonuçların ölçümünde sınırlamalar bulunduğundan geleneksel performans ölçüm sistemleri genellikle ekonomi (girdiler) ve verimlilik (maliyetler) ile ilgili göstergelerin gelişimine odaklanmaktadır. Bu geleneksel performans ölçümü, performansın finansal olmayan boyutlarının dikkate alınmamasından dolayı çok fazla eleştiriye maruz kalmaktadır (Kloot ve Martin, 2000). Günümüzde kamu örgütleri de geleneksel performans ölçüm sistemlerinden vazgeçmeye ve yeni yönetim anlayışlarını benimsemeye başlamaktadırlar (Sözen, 2005:112). Örgütlerin sadece finansal göstergelere dayanarak vizyon ve strateji belirlemeleri gelecek dönemlere ait belirsizliklerin artmasına ve performansın sadece finansal ölçütlere göre belirlenmesine neden olur. Kamu örgütlerinde hedefler finansal olmayan göstergelerle tanımlandığında geleneksel finansal raporlama performansı tam anlamıyla ortaya koyamayacağından finansal olmayan performans ölçütlerine ihtiyaç duyulmaktadır (Kloot ve Martin, 2000).

Performans ölçüm ve yönetimi kamu kesimi yöneticilerinin sundukları hizmetin daha kaliteli olmasını sağlayan bir araçtır. Çünkü performans yönetimi örgütün diğer örgütlere göre performans durumunu ortaya koyarak örgütün eksiklerini görmesine yardımcı olur ve performans gelişimini sürdürülebilir hale getirir. (Sözen, 2005:118). Bununla beraber Guthrie ve English (1997) karar vericiler için, performans ölçümünün alternatif stratejiler arasında seçim yapma ve aktivitelerin önceliğini belirlemede çok gerekli olduğunu öne sürmektedirler. Performansın finansal ölçütlerine ek olarak ekonomide hem kar amaçlı çalışan hem de kar amacı gütmeyen organizasyonlarda finansal olmayan ölçütlerin kullanımına her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin Emmanuel ve diğerlerine (1990) göre örgütsel başarı, hem zaman açısından hem de paydaşlar açısından sürekli değişen çok boyutlu bir kavramdır (Aktaran Kloot ve Martin, 2000). Eğer örgütler bilgi çağında değişen şartlarla birlikte yaşamlarını devam ettirmek ve zenginleşmek istiyorlarsa, geleneksel yöntemleri terk edip kendi strateji ve yeteneklerine göre belirlenen ölçüm ve yönetim sistemlerini kullanmalıdırlar (Kaplan ve Norton, 2003:27). Fitzgerald ve diğ. (1991) altı boyutlu bir performans modelini öne sürerek performans boyutlarından ikisi olan rekabet yeteneği ve finansal başarının stratejinin sonucu olarak ortaya çıktığını ifade etmektedirler. Kalan dört boyut ise bu stratejilerin başarılarının belirleyici faktörleri olan kalite, esneklik, kaynak kullanımı ve yeniliktir. Benzer şekilde Atkinson ve diğ. (1997) ölçülebilir faktörlere odaklı olan ve bu faktörlerle ilgilenen birincil hedefler (ve sonuçlar) ile farklılaştırmalara gitmiştir. İçsel koşullara odaklı ikincil hedefler ise hizmetlerin nasıl ulaştırılacağıyla ilgilenmektedir. İşte bu modellere benzer bir model olan kurumsal başarı karnesinde de Kaplan ve Norton performansın dört boyut içerisinde ölçümünü tartışmaktadır (Kloot ve Martin, 2000). Kurumsal başarı karnesi, finansal kontrol araçlarına odaklanmak yerine stratejinin başarılmasında anahtar öğeleri tanımlayacak yeni bir dil olan ölçütleri kullanmaktadır (Niven, 2002:13). Bu sistemle beraber geleneksel performans yönetim sistemlerinin sahip olduğu dar bakış açısından kurtulan örgütler kısa vadeli hedeflere odaklanmak yerine uzun dönemli stratejik sonuçlara odaklanmış olurlar ve sürdürülebilir bir büyümenin önündeki engelleri kaldırmış olurlar.

Kaplan ve Norton, modellerinde Fitzgerald ve diğerlerinin (1991) modellerinde belirttikleri kalitenin, esnekliğin ve kaynak kullanımının üç boyutunu içsel iş süreçlerinin tek boyutu olarak ele almaktadırlar. Kaplan ve Norton'un boyutları sonuçlar (finansal, müşteriler) ve determinantlar (içsel iş süreçleri, yenilik ve öğrenme) olarak sınıflandırılabilir. Ballantine ve diğ. (1998) Fitzgerald ve diğerlerinin (1991) modelini strateji ve performans yönetimi arasında bağlantı kurmada

kullanmaktadırlar. Strateji ve performans arasındaki bağlantı, Kaplan ve Norton'un (1992) kurumsal başarı karnesinin temel taşını oluşturmakta Atkinson ve diğ. (1997) tarafından da kabul görmektedir (Aktaran Kloot ve Martin, 2000).

Kurumsal Başarı Karnesi Ölçütlerinin Sayısı ve Nitelikleri

Kurumsal başarı karnesinde kaç tane ölçütün ve hangi ölçütlerin yer alacağı konusunda bir kısıtlama yoktur. Örgütler strateji ve gereksinimleri doğrultusunda kaç tane ölçüt olacağını kendileri belirlerler. Performans ölçüt sayısının çok fazla ya da gereğinden az sayıda olması örgütün amaçlarına ulaşması açısından olumlu sonuçlara ulaşmasına katkı sağlamaz. Performans ölçütü sayısının fazla olması yöneticilerin dikkatlerinin dağılmasına sebep olurken, gereğinden az sayıda ölçütün kullanılması da örgüt gereksinimleri için gerekli genişliği sağlayamayarak örgütün ihtiyaç duyduğu bilgiye ulaşamamasına neden olacaktır (Güner, 2006:49).

Kaplan ve Norton (2003:201)'a göre kurumsal başarı karnesindeki dört boyut içinde gruplanmış on beş ile yirmi beş adet arasında finansal ve finansal olmayan ölçüt yer almalıdır. Örgüte bağlı bir birimin stratejisinin hikâyesini anlatması gereken kurumsal başarı karnesi, bu hikayeyi bir dizi neden-sonuç ilişkisi içinde birbirine bağlanmış sonuç ve performans göstergeleri yoluyla da anlatabilir. Niven'e göre (2002:151) başarı karnesinde kullanılacak performans ölçütlerinin sayısı finansal boyutta üç ile dört, müşteri boyutunda beş ile sekiz, içsel süreçler boyutunda beş ile on, öğrenme ve gelişme boyutunda ise üç ile altı arasında olmalıdır. Örgütün belirlediği performans ölçüm sistemi, tek bir ölçü veya boyuta çok fazla ağırlık verilecek şekilde belirlenmemelidir (Kaplan ve Norton, 2003:200). Sistem içindeki bütün performans ölçütleri, birbirini desteklemeli ve aralarında uyumsuzluk olmayacak bir şekilde tasarlanmalıdır (Coşkun, 2006b:41).

Kurumsal başarı karnesinde stratejik olmayan sadece görüntü amaçlı ölçütleri kullanmak yerine stratejik ölçüleri dengeleyecek kontrol amaçlı ölçütleri kullanmak daha uygun olacaktır (Kaplan ve Norton, 2003:200). Zaten kurumsal başarı karnesinin çıkış noktası, örgütleri geleneksel performans yönetim sisteminin çok fazla ve karmaşık olan ölçütlerinden kurtararak örgütü geleceğe taşıyabilecek önemli süreçleri takip etme ihtiyacıdır. Bu yüzden olsa gerek Kaplan ve Norton kendi belirledikleri kurumsal başarı karnesi modelinde 4 boyut kullanmışlardır. Her ne kadar kurumsal başarı karnesi ölçütlerinin sayısı örgütlerin kendi süreçlerine ve stratejilerine bağlı olarak değişebilecek kadar esnek bir yapıda olsa da fazla sayıda ve gereksiz ölçütlerin kullanılması kurumsal başarı karnesinin asıl uygulanma amacına ters düşecektir.

Kurumsal başarı karnesi sisteminde doğru ve kaliteli ölçütlerin seçilmesi başarının anahtarlarından bir tanesidir. Kullanılacak ölçütlerin örgütü hedefe götürecek şekilde belirlenmesinin güç olmasının yanında, belirlenecek olan bu ölçütlerin sistemin başarısını da etkileyen en önemli unsurlardan biri olduğu kabul edilmektedir (Güner, 2006:49). Kurumsal başarı karnesinde belirlenecek olan ölçütler ile performans göstergeleri arasında mutlaka bağlantı bulunmalıdır. Sonuç ölçütleri ile bağlantısı olmayan performans göstergeleri örgüte kısa ve uzun vadede bir değer katmadığı gibi sadece örgütün kısmi gelişim programlarını destekleyici bir seviyede kalır. Ölçütler ve amaçlar arasındaki bağlantılara bakıldığında örgütün stratejisinin iyi anlaşılmasını sağlayan bir sistem kurulmalıdır (Kaplan ve Norton, 2003:201). Kullanılacak olan performans göstergeleri belirlenirken, içsel ve dışsal etkiler arasında da bir denge sağlanması örgüt için önemlidir. Örgüt hem iç hem de dış etkilerden aynı oranda etkilendiğinden, bu etkilerden bir tanesine ağırlık vermek diğerinin önemini göz ardı etmekle sonuçlanabilir. Örnek vermek gerekirse dış etkilere odaklanılması ve kullanılan göstergelerin çoğunluğunun finansal ve müşteri boyutu göstergelerinden seçilmesi ve sadece onların önemsenmesi, örgüt içi işlemlere gereken önemin verilmemesine yol açabilir (Akın, 2006:76).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kamu örgütlerinin, uygulamaya karar vermeden önce kurumsal başarı karnesinin hangi konularda örgüte fayda sağlayacağı ve hangi konularda örgüte katkısının olup olmayacağını bilmeleri gereklidir. Kurumsal başarı karnesinin neleri ifade edip etmediği konusunda bilgi sahibi olmayan örgütlerin, karnenin verebileceğinden çok daha fazla beklenti içine girmeleri söz konusu olabilir. Genel olarak kurumsal başarı karnesinin kamu örgütleri açısından katılımcılığı, hesap verebilirliği, vizyon ve stratejiler arasında bağlantı kurarak stratejik bir yönetim sistemini ortaya koyduğu ifade edilebilir. Kamu örgütlerinde çeşitli finansal, fiziksel ve beşeri kaynakların tutarlı ve etkin şekilde kullanılması için, bu kaynakların optimum düzeyde entegrasyonun ve koordinasyonun sağlanarak iyi yönetilmesi şarttır. Kamu sektöründe seçilmiş ve atanmış üst yöneticilerin örgütlerinin performans seviyelerini değerlendirmek için temel bir metoda ihtiyaçları vardır. Güvenilirlik, duyarlılık ve şeffaflık ilkeleri çerçevesinde hizmetlerinin performansını paydaşlarına açıklama sorumluluğu taşımaktadırlar. Kurumsal başarı karnesi bu işlevleri üstlenmek noktasında kamu örgütleri için geleneksel performans yönetim araçlarına göre daha güvenilir ve açıklayıcı çözüm kapasitesine sahiptir.

Kurumsal başarı karnesi ise günümüzün rekabet koşullarının gereği olan müşteri tatmini, çalışanların tatmini, kalite, yenilik gibi finansal olmayan performans ölçülerine de ağırlık vererek sağlıklı bir performans bilgisi sunmaktadır. Kurumsal başarı karnesinde görülmeyen değerler de performans ölçümleme sistemine dâhil edildiğinden gerek çalışanların gerekse vatandaşların algıları, memnuniyetleri, sosyo-kültürel düzeyleri dikkate alınmaktadır. Kurumsal başarı karnesi kamu örgütlerinde vatandaşları ve paydaşları dikkate aldığından performans bilgisine dışsal bir boyut kazandırdığı görülmektedir.

Kurumsal başarı karnesi çalışanların katılımcılığını esas aldığından görüş ve önerilerin üst yönetime ulaştırılmasında etkili bir iletişim kanalı rolünü de üstlenir. Kurumsal başarı karnesi ise üst yönetimin ihtiyaç duyduğu, örgütün önceliği olan ve sürekli olarak kontrol edilmesi gereken performans ölçütlerini işgörenlerin de katılımını sağlayarak net bir şekilde organizasyonun bütününe benimsetmekte aktif bir rol oynamaktadır. Bu açıdan bakıldığında yönetişim uygulamalarının güçlendirilmesinde aktif bir rol oynamaktadır.

Kurumsal başarı karnesi örgütün bütünsel performansı ile ilgilenerek örgüt stratejisine ve misyonuna odaklanmaktadır. Stratejiye yapılan vurgu çerçevesinde gerekli düzenlemelere ve geliştirmelere olanak sağlayarak örgütsel çevre değiştiğinde tepki vermektedir. Buradaki amaç kamu örgütlerinde alınan kararları muhtemel çevresel değişimleri dikkate alarak vermektir. Bu şekilde beklenilmeyen durumlara karşı önceden bir pozisyon alma imkânı sağlanmış olur. Performans ölçü setleri strateji odaklı olduğundan üst yöneticiye örgütün gelecekte nereye doğru yol aldığı konusunda daha doğru ve sağlıklı bir performans bilgisi sunmaktadır. Kurumsal başarı karnesi gelecekle ilgili tahmin yapma ve tedbir alma konusunda kamu örgütleri açısından daha etkili bir araçtır.

KAYNAKÇA

AKIN, Onur (2006), "Kamu Sermayeli Şirketlerde Performans Ölçümü ve Türkiye Uygulaması Üzerine Bir İnceleme", Uzmanlık Tezi, KİT Genel Müdürlüğü, Hazine Müsteşarlığı, Mayıs, Ankara

ARVESON, Paul (2003), "*A Balanced ScoreCard For City & Country Service*", Balanced Scorecard Institute, NC. http://www.balancedscorecard.org/Portals/0/PDF/BSC_for_City-County03.pdf 12.10.2008.

ATKINSON A. A. ve McCrindell J. Q. (1997), "*Strategic Performance Measurement in Government*", **CMA Magazine**, Vol. 71, No: 3, April, ss.20-23.

ATKINSON, Helen (2006), "*School of Service Management*", University of Brighton, Eastbourne, **UK Management Decision**, C. 4, No. 10, ss. 1441-1460.

BALLANTINE, J., Brignall, S. ve Modell, S. (1998). "*Performance Measurement and Management in Public Health Services: A Comparison of U.K. and Swedish Practice*", **Management Accounting Research**, Vol. 9, ss.71-94.

COŞKUN, Ali (2006a), "*Büyük Sanayi İşletmelerinde Kurumsal Performans Ölçüm ve Yönetim Uygulamaları*", **Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi**, Yıl 5, Sayı: 19, ss.119-136.

COŞKUN, Ali, (2006b), **Stratejik Performans Yönetimi ve Performans Karnesi**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, Eylül.

ÇUKURÇAYIR M. Akif, H. Tuğba Eroğlu (2004), "*Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanmaya Farklı Bir Yaklaşım: Verimlilik ve Başarı Karnesi*", **Sayıştay Dergisi.** S.53.

EDWARDS, David ve John Clayton Thomas (2005), "*Developing a Municipal Performance Measurement System: Reflections on the Atlanta Dashboard*", **Public Administration Review**, City of Atlanta Georgia State University, May/June, Vol. 65, No.3.

EPSTEIN, Marc J. Ve WISNER, Priscilla S. (2001), "*Using a Balanced Scorecard to Implement Sustainability*", **Environmental Quality Management**, Winter, s1-10.

FITZGERALD, L., R. Johnston, T.J. Brignall, R. Sivestro ve C. Voss (1991), **Performance Measurement in Service Businesses**, Chartered Institute of Management Accountants, London

GREATBANKS, Richard ve TAPP David (2007), "*The Impact of Balanced Scorecards in a Public Sector Environment, Empirical Evidence From Dunedin City Council*", New Zealand Department of Management, School of Business, University of Otago, Dunedin, **International Journal of Operations & Production Management**, Vol. 27, No: 8, ss. 846-873.

GUMBUS, Andra ve WİSSİER Robert (2006), "*Enterprenuers Use a Balanced Scorecard to Translate Strategy Into Performance Measures*", **Journal of Small Business Management**, Vol:44, 3.

GUTHRIE, J. ve ENGLİSH L. (1997), "*Performance Information and Programme Evaluation in the Australian Public Sector*", **International Journal of Public Sector Management**, V.10 (3): 154–64.

GÜNER, M. Fatih (2006), "Stratejik Performans Değerlemede Dengeli Sonuç Kartı-Bir Sanayi İşletmesinde Uygulama", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi,

GÜNER, M. Fatih, (2008), "*Bir Stratejik Yönetim Modeli Olarak Balanced Scorecard*", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, , Cilt. 10, Sayı.1, s.247–265.

KAPLAN, Robert ve NORTON David (1992), "*The Balanced Scorecard – Measures That Drive Performance*", **Harvard Business Review**, January-February.

KAPLAN, Robert ve NORTON David, (1996a), **Translating Strategy into Action: The Balanced Scorecard**, Harvard Business School Press, Boston.

KAPLAN, Robert ve NORTON David, (1996b). "*Using the Balanced Scorecard as a Strategic Management System*", **Harvard Business Review**, V.74, ss.74-85.

KAPLAN, Robert ve NORTON David, (2003), **Balanced Scorecard-Şirket Stratejisini Eyleme Dönüştürmek**, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

KAPLAN, Robert ve NORTON David (2004), "Plotting Succes With Strategy Maps" Optimize, February, S.2.

KAPLAN, Robert ve Mark H Moore (2003), "The Public Value Scorecard: A Rejoinder and an Alternative to Stratejik Performance Measurement and Management in Non-Profit Organizations", Hauser Center for Nonprofit Organizations Working Paper No. 18.

KILIÇ, Mustafa, Volkan Erkan (2006), "Stratejik Planlama ve Dengeli Performans Yönetimi Kriterleri Bir Arada Olabilir mi?", Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:2.

KIM, Jong-Tae, SANG-Hyun Park, SANG-Wook Kim (2001), "On Building a Dynamic BSC Model for Stratejik Performance Measurement in PublicSector", Graduate School of Chungbuk National University 771 Industrial Technology Research Park, #12 Gaeshin-dong, Heungduk-gu on the Atlanta Dashboard", , Cheongju, Chungbuk 361-763, South Korea.

KLOOT, Louise ve John Martin (2000), "*Strategic Performance Management: A Balanced Approach to Performance Management İssues in Local Government*", **Management Accounting Research,**11, 231–251.

MCWHORTER, Lauire Burney (2003), "*Does the Balanced Scorecard Reduce Information Overload?*", **Management Accounting Quarterly**, C:IV, No:4, ss.23-27.

NIVEN, Paul R. (2002), **Balanced Scorecard, Step-By-Step, Maximizing Performance and Maintaining,** Jhon Wiley and Sons Inc., London.

ÖRNEK, Ali Şahin (2000), "*Balanced Scorecard: Bilgiden Stratejiye Ulaşmada Kullanılabilecek Yeni Bir Araç*", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı:3.

SÖZEN, Süleyman (2005), **Teori ve Uygulamada Yeni Kamu Yönetimi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

THUY, Vu X. ve John F. Darlymple (1999), "*Performance Measurement In Local Government In Victoria"*, Centre for Management Quality Research at RMIT, Australia.

UNIWORLD CONFERENCE (2000), *For Professional and Managerial Staff, Intellectual Capital: People First in the Information Age Economy*, August 21–23, Singapore.

NEPOTİZM VE İŞ TATMİNİ İLİŞKİSİNDE İŞ STRESİNİN ARACI ROLÜ VAR MIDIR?

Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜTE
Bayburt Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

Özet: Bu araştırmanın amacı nepotizmin iş tatmini üzerindeki etkisini araştırmak ve bu ilişkide iş stresinin aracı rolünü analiz etmektir. Veriler anket kullanılarak toplanmıştır. Araştırma, Trabzon'da faaliyet gösteren aile işletmelerinde çalışan aile üyesi olmayan 130 yönetici ve işgören üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamındaki aile üyesi olmayan çalışan ve yöneticilerin iş tatmin düzeylerinin ortalamanın üzerinde, nepotizm ve iş stresi düzeylerinin ise beklenenin aksine ortalama seviyede olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada ileri sürülen tüm hipotezler doğrulanmıştır. Araştırma sonucunda, nepotizm iş tatmini üzerende olumsuz yönde bir etkiye sahiptir. Nepotizmin iş stresine etkisi elde edilen sonuçlar arasındaki en güçlü etkiye sahiptir. Ayrıca iş stresinin nepotizm ve iş tatmini arasındaki ilişkide kısmi aracı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nepotizm (kayırmacılık), aile işletmeleri, iş tatmini, iş stresi, aracı değişken.

THE MEDIATING ROLE OF JOB STRESS ON NEPOTISM AND JOB SATISFACTION RELATIONSHIP

Abstract: The aim of the study is to analyze the effect of nepotism on job satisfaction and to reveal the moderating effect of job stress in this relation. Data was gathered by questionnaire method. The research is carried on 130 administrators and workers who work at family firms operating in Trabzon and are not family members. Job satisfaction levels of administrators and workers who are not family members in the sample are above the average while nepotism and job stress was found to be at average level contrary to expectation. The entire hypothesis of the study was verified. Nepotism has the negative affect on job satisfaction. One of the biggest effects came from nepotism effect on job stress. Besides, it was revealed that job stress played a mediating role in the relation between nepotism and job satisfaction.

Keywords: Nepotism, family firms, job satisfaction, job stress, mediating role.

GİRİŞ

Nepotizm, favorizim ve kronizim gibi kayırmacılık biçimleri, genel olarak, meslek kurallarına aykırı davranışlar içermesi nedeniyle eleştiri almış profesyonel olmayan uygulamalardır (Abdalla, Magharabi ve Raggad, 1998). Bu konuda gelişmiş ülkelerde bir takım yasal önlemler alınmıştır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde hala yaygın bir biçimde uygulanmaktadır (Boadi, 2000).

Nepotizm, bir kimsenin beceri, yetenek, başarı ve eğitim düzeyi gibi liyakat ile ilgili faktörler dikkate alınmaksızın, sadece akrabalık ilişkileri esas alınarak istihdam edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Özler vd., 2007: 438). Nepotizmin, uygulandığında mağdurlar yaratan ve genellikle örgütsel ilişkilere zarar veren bir durumdur (Araslı vd., 2006: 295).

Aile şirketlerinde aile öncelikleri, genellikle işletmecilik kurallarının önüne geçer. Birçok aile şirketi; personel seçim ve değerleme değişkenlerini kullanmaksızın, yetenek, beceri ve deneyime bakmayarak örgüt içindeki kilit pozisyonlara aileden birini getirir. Bu durum, aile üyesi olmayan bir çalışan için rahatsız edicidir. Adil olmayan koşullar altında ortaya çıkan güven eksikliği, çalışanlarda strese neden olur. Bu da iş tatmini, motivasyon ve performansı olumsuz etkiler (Günel, 2005: 31–32).

Bu araştırmada aile üyesi olmayan çalışanların "nepotizm", "iş stresi" ve "iş tatmini" düzeyleriyle, bu değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen "aracı değişken" yaklaşımına göre, "bağımlı değişken üzerinde bağımsız ve aracı değişkenin ayrı ayrı doğrudan etkisi olmalı, ayrıca bağımsız değişken ile aracı değişken arasında ilişki olmalıdır. Araştırmada "iş tatmini" bağımlı değişken olarak, "nepotizm" bağımsız değişken ve "iş stresi" de aracı değişken olarak ele alınmıştır.

NEPOTİZM KAVRAMI

Nepotizm, geleneksel bağların ve ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı ve piyasa mekanizmasının yeterince gelişmemiş olduğu ülkelerin aile işletmelerinde daha yaygın olarak yaşanan bir olgu olmakla birlikte, gelişmiş ülkelerde de rastlanılmaktadır (Özsemerci, 2002: 13). Nepotizm kavramı, Latincede "yeğen" anlamına gelen "nepos" sözcüğünden türetilmiştir (Kiechel, 1984: 143). Günümüzde nepotizm, mevkisini ailesinin yararına suiistimal eden kişiler için kullanılmaktadır (Ford ve McLaughlin, 1985: 57).

"Kin selection" veya "akraba kayırmacılığı" insanlarda (bazı biyologlara göre hayvanlarda da) var olan bir içgüdüdür. Sosyal bilimlerde yer alan biyolojik/ekolojik yaklaşımlar ise, nepotizmin rasyonel davranışlar sınıfına girdiğini iddia etmektedirler. Yani nepotizm davranışı; keyfi, duygusal veya içgüdüsel değil, rasyonel ve seçilmiş bir davranış olarak kabul edilmektedir (Özler vd., 2007: 437-438).

Aile şirketlerinde söz konusu kayırmacılık uygulamaları önemli bir sorundur. Çünkü bu şirketlerde sahip-yöneticiler, aile bireylerinin yeteneklerini, örgüte katkılarını dikkate almaksızın işe alırlar (Ateş, 2005: 12-13). Özellikle yönetim pozisyonuna, aile bireylerinin getirilmesinin nedeni, güvenin uzmanlıktan önce gelmesidir. Bununla birlikte söz konusu

nepotik uygulamalar diğer çalışanlarda ciddi motivasyon sorunlarına neden olmaktadır (Develi, 2008: 24). Ayrıca bu durum, aile üyesi olmayan çalışanlarda güven eksikliğine, çalışanların iş tatmininde ve performanslarında düşmelere ve verimliliğinin düşmesine sebep olmaktadır (Ateş, 2005: 13). Özellikle, aile üyesi olmayan yöneticilerden yüksek performansın beklendiği aile işletmelerinde, ücret sisteminin aile üyelerini kayıracak şekilde olması, yöneticilerin işletmeden ayrılmasına neden olmaktadır (Büte, 2009: 737).

Nepotizm ve İş Stresi Arasındaki İlişki

İş stresi, kişilerde meydana gelen ve onları normal faaliyetlerden sapmaya zorlayan değişik bir durum olarak ifade edilmiştir (Aktaş ve Aktaş, 1992: 155). French (1974) ise, iş stresini, çalışan ile çevresi arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıkan gerilim durumu olarak tanımlamıştır.

İşyerinde makro düzeydeki stres faktörleri arasında, politikalar, kurumun yapısı ve özellikleri ve kurumsal süreçler bulunmaktadır (Işıkhan, 1998: 10). Örgütsel adaletsizlik de, önemli bir stres faktörüdür. Stres, kişinin yeterlilikleri ve çevrenin gerektirdikleri arasındaki çelişkiyi daha belirgin hale getirir (Vermunt ve Steensma, 2003). Aile şirketlerinde; işe alma, terfi ve diğer örgütsel süreçlerde bilgi, beceri, yetenek, başarı ve eğitim düzeyi gibi liyakat ilkeleri yerine, akrabalık ilişkilerinin dikkate alındığı adaletsiz bir durum söz konusudur (İyiişleroğlu, 2006: 44). Bu nedenle, söz konusu nepotik uygulamalar diğer çalışanlarda ciddi motivasyon (Develi, 2008: 24) ve stres sorunları yaratır.

İşyerindeki makro düzey stres faktörleri dikkate alındığında, nepotizm ile paralellik gösterdiği görülür. Nepotizmin mantığını oluşturan kayırmacılık olgusu ve bunun sonucu ortaya çıkan adil olamayan başarı değerlendirmeleri, ücretlerdeki aile üyeleri lehine eşitsizlikler, işe alma süreci, terfi ve diğer tüm işlemlerdeki kayırmacı, dengesiz ve adaletsiz bir iş iklimi çalışanlarda stres yaratır. Bu bilgilerden hareketle nepotizmin çalışanlar üzerinde stres yaptığı ileri sürülebilir. Nepotizm ve iş stresi arasındaki ilişkileri inceleyen birçok araştırmacı da nepotizmin iş stresinde artışa yol açtığını ileri sürmüşlerdir (Araslı ve Tümer, 2008: 1247; Ercenap, 2006: I).

Araslı ve Tümer'in (2008: 1237) birlikte yapmış oldukları bir araştırmaya göre; nepotizm, favorizm ve kronizm'in iş stresini arttırdığı ve bunun da çalışanlarda iş tatminsizliğini arttırdığı sonucunu bulmuşlardır. Ayrıca iş stresi üzerindeki en olumsuz etkiyi ise nepotizmin yaptığı sonucunu bulgulamışlardır.

Nepotizm ve İş Tatmini Arasındaki İlişki

İş tatmini, işten elde edilen maddi çıkarlar ile çalışanın beraberce çalışmaktan zevk aldığı iş arkadaşları ve eser meydana getirmenin sağladığı mutluluktur. Yani, İş tatmini, bireyin, toplam iş çevresinden elde etmeye çaba gösterdiği rahatlatıcı ve iç yatıştırıcı bir histir. (Akıncı, 2002: 4). İş tatmini üzerinde etkili olan değişkenler; çalışılan işin sağladığı kişisel gelişim fırsatları, kişilerarası ilişkiler, çalışılan işin ekonomik nitelikleri ve çalışma koşulları olmak üzere dört gruba ayrılır (Efeoğlu ve Özgen, 2007: 240). İşyerinde aile bireylerinin kayırılmasını içeren nepotizm, aile mensubu olmayan yönetici ve çalışanlar üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Eğer işletmede çalışanlar ve yönetimde yer alan kişiler, herhangi bir aile bireyi ile rekabet halinde ise, işlerinde yükselmeleri çok güçtür (Araslı vd., 2006: 296). Nepotizmden doğan bu haksız rekabet ortamının, aile mensubu olmayan yönetici ve çalışanların iş tatminin azalmasına yol açacağı ileri sürülebilir. Nepotizm ve iş tatmini arasındaki ilişkileri inceleyen birçok araştırmacı da nepotizmin iş tatmininin azalmasına yol açtığını ileri sürmüşlerdir (Araslı ve Tümer, 2008: 1237; Araslı vd., 2006:304; Asunakutlu ve Avcı, 2010: 105).

Yukarıda incelenen söz konusu bilgi ve bulgulardan hareket ederek, araştırma hipotezleri aşağıdaki gibi geliştirilmiştir.

Hipotez 1: Çalışanların nepotizm düzeyleri iş stresi düzeylerini olumlu olarak etkilemektedir.
Hipotez 2: Çalışanların iş stresi düzeyleri iş tatmini düzeylerini olumsuz olarak etkilemektedir.
Hipotez 3: Çalışanların nepotizm düzeyleri iş tatmini düzeylerini olumsuz olarak etkilemektedir.
Hipotez 4: Nepotizm iş stresi aracılığıyla iş tatminini olumsuz yönde etkilemektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı, Ana kütlesi ve Örneklemi

Bu araştırmanın amacı, nepotizmin iş tatmini üzerindeki etkisini araştırmak ve bu ilişkide iş stresinin aracı rolünü analiz etmektir. Araştırmanın kapsamı, Trabzon'da faaliyet gösteren aile işletmelerinin aile mensubu olmayan yönetici ve çalışanlarıdır. Trabzon'daki aile işletmelerinin tam sayısına ulaşmak mümkün olmadığı için, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odasından elde edilen verilerden faydalanılarak söz konusu kuruluşlara bağlı olan işletmelerin listesi bulunmuş ve bu işletmelerden çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren aile şirketi niteliğinde, en az 50 kişi çalıştıran 8 şirket belirlenmiştir. Söz konusu şirketlerde 500'e yakın yönetici ve işgören çalışmaktadır. Bunlardan aile mensubu olmayan ve en az 2 yıldır aynı şirkette istihdam olanların sayısı ise 247'dir. Önceden hazırlanan anket formları söz konusu kişilere verilmiştir. Bu şirketlerden araştırmamıza katılmayı kabul eden yönetici ve çalışanlardan dönen anket sayısı 137'dir. Bunların 7 tanesi eksik ve elverişsiz olması nedeniyle araştırma dışında bırakılmış, geri kalan 130 anket üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Tablo-1'de de görüldüğü gibi, anketlere cevap veren 130 çalışanın dörtte üçüne yakını erkektir. Ankete cevap veren çalışanların yine dörtte üçü gıda ve inşaat sektörlerinde çalışmaktadır. Ankete cevap verenlerin % 40'ı yönetici statüsünde, % 60.77'si ise işgören statüsündedir. Ankete cevap veren çalışanların % 82.31gibi önemli bir kısmı 20-40 yaş grubundadır.

Ankete cevap veren çalışanların dörtte üçünü aşkın bir kısmı evlidir. Ankete cevap veren çalışanların % 70 gibi önemli bir kısmı lise ve altı eğitim düzeyine sahiptir. Ankete cevap veren çalışanların yarısından fazlası 5-9 yıl sektör deneyimine sahiptirler. Ankete cevap verenlerin yarısından çoğu asgari ücret ve altında ücret almaktadır.

Tablo-1. Demografik Özellikler

ÖZELLİKLER	Frekans	Yüzde %	ÖZELLİKLER	Frekans	Yüzde %
CİNSİYET			MEDENİ DURUM		
- Erkek	97	74.62	- Evli	98	75.38
- Kadın	33	25.38	- Bekâr	32	24.62
SEKTÖR			EĞİTİM DURUMU		
- Gıda	3	37.50	-Lise ve Altı	91	70.00
- İnşaat	3	37.50	-Lisans	23	17.69
- Diğer	2	25.00	- Lisansüstü	3	2.31
YAŞ			DENEYİM		
- 20 ve altı	10	7.69	- 5 yıldan az	37	23.07
- 21–30	88	67.69	- 5-9 yıl arası	70	53.85
- 31–40	19	14.62	- 10 yıl ve üstü	23	17.69
- 41–50	10	7.69			
- 51 ve üstü	3	2.31			
STATÜ			GELİR DURUMU		
- Orta Kademe	17	13.08	- 500'den Az	31	23.85
Yönetici	34	26.15	- 500 - 750 Arası	34	26.15
- Alt Kademe	79	60.77	- 751 – 1000 Arası	23	17.69
Yönetici			- 1001 – 1250 Arası	21	16.15
- İşgören			- 1251 – 1500 Arası	12	9.23
			- 1501 ve Üzeri	9	6.92

Veri Toplama Araçları

Nepotizm Ölçeği: Araştırmaya katılanların nepotizm düzeylerini belirlemek için 1998 yılında Abdallah ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş olan ve Türkçe formunun geçerlilik ve güvenirliği Asunakutlu ve Avcı (2010) tarafından yapılan 17 maddelik nepotizm ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 5'li Likert tipinde olup, 1= Kesinlikle katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum'u ifade etmektedir. Ölçekten en fazla 85 puan alınabilmektedir. "Bu işletmenin yönetim kadrosunda tanıdığı olan çalışanlar diğer kişilerden itibar görmektedir", "Bu işletmede yöneticilerin tanıdıklarını işten çıkarmanın veya onlara ceza vermenin oldukça zor olduğunu düşünüyorum" ölçekteki ifadelere örnektir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirlikleri *Cronbach alfa* (α) iç tutarlık analizi ile hesaplanmıştır. Buna göre nepotizm ölçeğinin α katsayısı 0,77'dir (Bkz. Tablo 1). Araslı ve arkadaşları (2004) tarafından yapılan çalışmada ölçeğin güvenirlik katsayısı 0,88 olarak belirlenmiştir.

İş Tatmini Ölçeği: Araştırmaya katılan yönetici ve çalışanların iş tatmin düzeylerinin belirlenebilmesi için Brayfield ve Rothe (1951) tarafından geliştirilen 5 maddelik ölçeğin, Türkçe'ye uyarlanmış (Bilgin, 1995) şekli kullanılmıştır. Ölçek 5'li Likert tipinde olup, 1= Kesinlikle katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum'u ifade etmektedir. Ölçek 5 ifadeden oluşmakta olup bunların ikisi ters puanlanmakta ve cevaplayıcı en az 5, en fazla 25 puan alabilmektedir. "İşimi çoğu zaman severek yaparım" ve "Mutluluğu, en çok işimdeyken buluyorum" ifadeleri ölçekteki ifadelere örnektir. "İşyerinde zaman geçmek bilmiyor" ifadesi ise ters puanlanan iki ifadeden biridir. Ölçeğin bu çalışma için Cronbach alfa katsayısı 0,88 olarak hesaplanmıştır.

İş Stresi Ölçeği: Araştırmaya katılan çalışanların iş stresi düzeylerinin belirlenebilmesi için 2008 yılında Babin ve Boles tarafından geliştirilen ve Araslı ve Tümer (1992) tarafından Türkiye'de geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılmış olan 9 ifadeden oluşan iş stresi ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 5'li Likert tipinde olup, 1= Kesinlikle katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum'u ifade etmektedir. "Kendimi sık sık stres altında hissederim" ve "İş günü sonunda kendimi çok yorgun hissederim" bu ölçekte yer alan ifadelere örnektir. Ölçeğin bu çalışma için hesaplanan Cronbach alfa değeri 0,86 olup, Araslı ve Tümer (1992)'in çalışmasında da yaklaşık olarak 0,70'in üzerinde tespit edilmiştir.

Veriler öğrencilerden oluşan bir araştırma takımı tarafından Ocak-Mayıs 2010 tarihleri arasında toplandı. Bu anketlerin yaklaşık üçte ikisi yüz yüze ikili görüşme şeklinde uygulanmıştır. Diğerleri de evde doldurulmak üzere verildi ve ertesi gün toplandı. Soruların bazılarının orijinali İngilizceydi. Bu sorular Türkçeye çevrildi. Üniversitedeki ilgili öğretim üyeleri ve İngilizce hocaları tarafından çevrilerin akıcılığı ve doğruluğu test edildi. Ayrıca ankete katılanlarla ilgili demografik bilgiler sunuldu. Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde SPSS 16.0 for Windows istatistik paket programı kullanılarak, hipotezlerimizde ileri sürülen iddiaların aile işletmelerinde çalışanların üzerinde gerçekleşip gerçekleşmediği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu hipotezleri değerlendirmek amacıyla frekans dökümleri, alfa güvenilirlik testi, ortalama değeri, regresyon, korelasyon ve faktör veri analiz yöntemleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Betimsel Özellikler ve Korelâsyon Analizi İle İlgili Bulgular

Nepotizm, iş stresi ve iş tatmini değişkenlerine ilişkin ortalama değerlere bakıldığında araştırma kapsamındaki aile üyesi olmayan çalışanların nepotizm ve iş stresi düzeylerinin (sırasıyla 38,97; 21,71) genel olarak düşük olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bu çalışmada aile üyesi olmayan çalışanların iş tatmin düzeylerine ilişkin ortalama değere bakıldığında (19,31) ve bu değerin en fazla 25 olabileceği düşünüldüğünde, çalışanların iş tatminlerinin yüksek olduğu söylenebilir. Değişkenler arasında korelasyon değerleri incelendiğinde, her üç değişken arasında 0,01 düzeyinde anlamlı ilişkilerin olduğu görülmektedir. Nepotizm ve iş stresi arasındaki ilişki pozitif yönlü iken, nepotizm ve iş stresinin iş tatmini ile ilişkisi negatif yönlüdür. Elde edilen korelasyon katsayılarına bakıldığında, nepotizm ve iş stresi arasındaki ilişkinin (%68,7) nispi olarak daha güçlü bir ilişki olduğu söylenebilir. (Tablo-2)

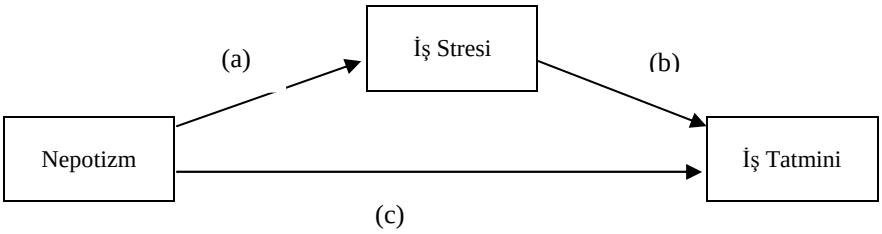
Tablo- 2. Pearson Korelâsyon Analizi

	1	**2**	**3**
1. Nepotizm	(,78)		
2. İş Stresi	**,687****	(,88)	
3. iş Tatmini	**-,478****	**-,553****	(,83)
Ortalama	38,97	22,71	19,31
Standart Sapma	9,48	7,47	3,98

** Korelâsyon 0.01 anlamlılık seviyesinde başarılıdır (çift-kuyruk).
( ): Alfa güvenirlilik değeri.

Regresyon Analizi ile İlgili Bulgular ve Hipotez Testleri

Nepotizm ve iş tatmini ilişkisinde iş stresinin aracı rolünün belirlenmesinde Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen aracı değişken analizi yöntemi kullanılmıştır. Buna göre bağımlı değişken (iş tatmini) üzerinde bağımsız (nepotizm) ve aracı değişkenin (iş stresi) ayrı ayrı direkt etkisi olmalı (b ve c), ayrıca bağımsız değişken (nepotizm) ile aracı değişken arasında ilişki olmalıdır (a).

Şekil 1. Aracı Değişken Modeli

Baron ve Kenny (1986) bir değişkenin aracı rolünden söz edebilmek için, aşağıdaki koşulların var olması gerektiğini belirtmektedir:

a) Bağımsız değişkendeki değişme, aracı değişkende değişmeye neden olmalı,
b) Aracı değişkendeki değişme, bağımlı değişkende değişmeye neden olmalı,
c) Aracı değişken ve bağımsız değişken birlikte analize dâhil edildiğinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi azalmalı ya da tamamen ortadan kalkmalıdır. Bu etkinin tamamen ortadan kalkması güçlü ve tek aracı değişken olduğuna, sıfır olmaması ise, başka aracı değişkenlerin de varlığına işaret etmektedir.

Buna göre öncelikle Şekil 1'deki ilişkilerin incelenmesi amacıyla yapılan regresyon analizlerinin sonuçları Tablo 2, 3, ve 4'te sunulmuştur:

Nepotizm ve iş stresi arasındaki ilişki

Nepotizm ve iş stresi arasındaki ilişki ile ilgili H1 hipotezi "çalışanların nepotizm düzeyleri iş stresi düzeylerini olumlu olarak etkilemektedir" şeklinde kurulmuştur. Tablo 3'e bakıldığında, R^2 değerinin nepotizmin iş stresindeki değişimin % 46,3'ünü açıklayabildiği görülebilir. ANOVA testi sonuçları da, modelin genel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir (F= 247,013; p< 0,001). Son bölümdeki regresyon katsayıları (B değerleri) ise, nepotizmdeki bir birimlik artışın iş stresinde 0,53'lük bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Söz konusu sonuçlara göre, nepotizm düzeylerinin iş stresi düzeylerini olumlu yönde etkilediği şeklinde kurulan H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo- 3. Nepotizm ve İş Stresi Arasındaki Regresyon Analizi

Model	**R**	**R^2**	**Düzeltilmiş R^2**	**Standart Hata**
1	,673[a]	,463	,451	5,51437

a. Bağımsız Değişken: Nepotizm

ANOVA[b]

Model	**Sum of Squares**	**df**	**Mean Square**	**F**	**Sig.**

1	Regression	7346,711	1	7346,711	247,013	,000[a]
	Residual	8823,113	290	31,012		
	Total	16169,824	291			

a. Bağımsız Değişken: Nepotizm **b. Bağımlı Değişken:** İş stresi

Coefficients[a]

		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		
Model		B	Standart Hata	Beta	t	Sig.
1	(Constant)	-,163	1,378		-,113	,907
	Nepotizm	,536	,035	,681	16,142	,000

a. Bağımlı Değişken: İş stresi

İş stresi ve iş tatmini arasındaki ilişki

İş stresi ve iş tatmini arasındaki ilişki ile ilgili H2 hipotezi "çalışanların iş stresi düzeyleri iş tatmini düzeylerini olumsuz olarak etkilemektedir" şeklinde kurulmuştur. Tablo 4'e göre, iş stresi ile iş tatmini arasında %54,3 düzeyinde bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca iş tatmini düzeyindeki değişimin %33'ü iş stresi düzeyi ile açıklanmaktadır. ANOVA testi sonuçları da, modelin bağımlı değişkeni açıklama açısından önemli bir katkı sağladığını göstermektedir (F=148,345; p< 0,001). T değeri ve anlamlılık düzeyinden sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülebilir. Regresyon katsayısının (B= -,337) negatif olması ise, iş stresinin iş tatminini olumsuz etkilediğinin bir göstergesidir. Böylece, iş stresindeki bir birimlik artış, iş tatmin düzeyini %31 azaltmaktadır. Bu sonuçlara göre H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo- 4. İş Stresi ve İş Tatmini Arasındaki Regresyon Analizi

Model	R	R^2	Düzeltilmiş R^2	Standart Hata
1	,543[a]	,331	,309	3,51021

a. Bağımsız Değişken: İş Stresi

ANOVA[b]

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	1798,987	1	1798,987	148,345	,000[a]
	Residual	4204,011	340	13,123		
	Total	6002,998	341			

a. Bağımsız Değişken: İş Stresi **b. Bağımlı Değişken:** İş Tatmini

Coefficients[a]

		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		
Model		B	Standart Hata	Beta	t	Sig.
1	(Constant)	25,868	,573		45,065	,000
	İş Stresi	-,337	,031	-,547	-11,946	,000

a. Bağımlı Değişken: İş Tatmini

Nepotizm ve iş tatmini arasındaki ilişki

Nepotizm ve iş tatmini arasındaki ilişki ile ilgili H3 hipotezi "çalışanların nepotizm düzeyleri iş tatmini düzeylerini olumsuz olarak etkilemektedir" şeklinde kurulmuştur. Tablo 5'e bakıldığında, R^2 değerinin nepotizmin iş tatminindeki değişimin % 24,1'ini açıklayabildiği görülebilir. ANOVA testi sonuçlarına göre, F değeri ve buna karşılık gelen anlamlılık seviyesine göre (F= 93,121; p<0,001) ilgili regresyon modelinin genel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Yine Coefficients tablosundaki t değeri ve anlamlılık seviyesi, sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir (t=-9,712; p<0,001). B değerinden (-,23) negatif ilişki olduğu görülmektedir. Bu da, nepotizm düzeyindeki bir birimlik bir artışın, çalışanların iş tatmin düzeylerinde %23'lik bir azalışa neden olduğunun göstergesidir. Böylece, "çalışanların nepotizm düzeyleri iş tatmini düzeylerini olumsuz olarak etkilemektedir" şeklinde kurulan H3 hipotezi de kabul edilmiştir.

Tablo- 5. Nepotizm ve İş Tatmini Arasındaki Regresyon Analizi

Model	R	R^2	Düzeltilmiş R^2	Standart Hata
1	,481[a]	,241	,247	3,53145

a. Bağımsız Değişken: Nepotizm

ANOVA[b]

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	1213,128	1	1213,128	93,121	,000[a]
	Residual	3735,132	295	12,543		
	Total	4948,250	296			

a. Bağımsız Değişken: Nepotizm **b. Bağımlı Değişken:** İş Tatmini

Coefficients[a]

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		
		B	Standart Hata	Beta	t	Sig.
1	(Constant)	27,503	,891		31,245	,000
	Nepotizm	-,231	,026	-,487	-9,712	,000

a. Bağımlı Değişken: İş Tatmini

Regresyon analizleri sonucunda nepotizm ve iş stresinin (aracı değişken) iş tatmini üzerinde direkt etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca Şekil 1'deki (a) ilişkisi de nepotizmin iş stresi üzerindeki etkisini açıklayan regresyon analizi sonuçlarıyla doğrulanmıştır. Böylece Baron ve Kenny'nin (1986) belirtmiş olduğu aracı değişken analizi şartlarından ilk ikisi gerçekleşmiştir. Üçüncü şartının test edilmesi amacıyla, Tablo 6'da da görülebileceği gibi, nepotizm ve iş stresinin bağımsız değişkenler olarak birlikte analize dâhil edildiği çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

Nepotizm ve iş stresi ile iş tatmini arasındaki ilişki

Nepotizm ve iş stresi ile iş tatmini arasındaki ilişki ile ilgili H4 hipotezi "nepotizm iş stresi aracılığıyla iş tatminini olumsuz yönde etkilemektedir" şeklinde kurulmuştur. Tablo 6'dan nepotizm ve iş stresi bağımsız değişkenlerindeki değişimin, iş tatmini bağımlı değişkenindeki değişimin %37,8'ini açıklayabildiği anlaşılmaktadır. ANOVA testi, kurulan modelin genel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir (F= 87,132; p< 0,001). Beta değerleri ise, iş stresi bağımsız değişkeninin modelin açıklayıcılığına daha fazla katkı sağladığını göstermektedir (Beta= -,479).

Tablo- 6. Nepotizm ve İş Stresi ile İş Tatmini Arasındaki Çoklu Regresyon Analizi

Model	R	R^2	Düzeltilmiş R^2	Standart Hata
1	,617[a]	,378	,373	3,20211

a. Bağımsız Değişkenler: İş Stresi ve Nepotizm

ANOVA[b]

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	1785,958	2	1785,958	87,132	,000[a]
	Residual	2898,415	289	11,421		
	Total	4684,373	291			

a. Bağımsız Değişkenler: İş Stresi ve Nepotizm **b. Bağımlı Değişken:** İş Tatmini

Coefficients[a]

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		
		B	Standart Hata	Beta	t	Sig.
1	(Constant)	27,533	,813		33,876	,000
	Nepotizm	-,078	,027	-,165	-2,643	,007
	İş Stresi	-,261	,033	-,479	-7,693	,000

a. Bağımlı Değişken: İş Tatmini

Baron ve Kenny'nin (1986) üçüncü şartının test edilmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre nepotizm bağımsız değişkeninin iş tatmini üzerindeki etkisi (B= -,231; Beta= -,487), aracı değişken olarak önerilen iş stresi analize dâhil edildiğinde (B=-,078; Beta= -,165) azalmaktadır. Bu durumda iş stresinin, nepotizm ile iş tatmini arasında aracı değişken rolü üstlendiği söylenebilir. Bağımsız değişken etkisinin son analizde tamamen ortadan kalkmaması, bu ilişkide başka aracı değişkenlerin de varlığına işaret etmektedir (Baron ve Kenny, 1986). Bu da nepotizmin iş tatmini ile ilişkisinde iş stresinin "kısmi aracı değişken" olduğunu göstermektedir. Böylece H4 hipotezi de kabul edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın amacı, aile işletmelerinde nepotizm uygulamalarının aile üyesi olmayan çalışanların iş tatmini üzerindeki etkisini araştırmaktır. Ayrıca söz konusu ilişkide iş stresinin aracı rolünü analiz etmektir. Araştırmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Bu araştırmanın önemli bir sonucu, nepotizm ile iş stresi arasında olumlu bir ilişkisinin tespit edilmesidir. Yani, nepotizm işyerinde aile üyesi olmayan çalışanlar üzerinde stres yapmaktadır. Ayrıca, değişkenler arasındaki diğer ilişkilerle karşılaştırıldığında, nepotizm ve iş stresi arasındaki ilişkinin (B=,53) en güçlü ilişki olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, ilgili literatürde çeşitli araştırmalarla da desteklenmektedir (Araslı ve Tümer, 2008; Ercenap, 2006).

Bu araştırmanın diğer önemli bir sonucu da, nepotizm ile iş tatmini arasında olumsuz bir ilişkisinin bulunmasıdır. Yani, nepotizm işyerinde aile üyesi olmayan çalışanların iş tatminlerinin azalmasına yol açmaktadır. Bu ilişki (B= - ,23) değişkenler arasındaki diğer ilişkilerle karşılaştırıldığında nispi olarak en zayıf ilişki olmakla beraber istatistiksel olarak

anlamlıdır. Bu sonuç da nepotizm ve iş tatmini arasındaki negatif ilişkiyi doğrulayan araştırma sonuçlarıyla (Araslı Bavık ve Ekiz, 2006; Asunakutlu ve Avcı, 2009; Araslı ve Tümer, 2008; Ercenap, 2006) tutarlılık göstermektedir.

İş stresinin iş tatminini azalttığına ilişkin bulgu, bu araştırmanın diğer bir önemli sonucudur. Araslı ve Tümer (2008), tarafından yapılan bir araştırmaya göre, iş stresi çalışanların iş tatminleri üzerinde negatif ve anlamlı bir etki yapmaktadır.

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar nepotizm ile iş tatmini arasında doğrudan bir ilişki olmakla birlikte iş stresinin aracılığı ile dolaylı bir ilişki olduğunu da göstermektedir. Yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları nepotizmin iş tatminine olan etkisinde iş stresinin kısmi aracı etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Böylece nepotizmin iş stresine, iş stresinin de iş tatminsizliğine yol açması bulgusu bu araştırmanın literatüre önemli bir katkısı olarak değerlendirilebilir.

Bu araştırmanın bir takım sınırlılıkları vardır. İlk olarak sosyal bilimlerle ilgili genel sınırlılıklar bu araştırma içinde geçerlidir. İkinci olarak, daha geniş örneklemler ile daha sağlıklı sonuçlara ulaşılması mümkün olabilir. Üçüncü olarak, İş stresinin nepotizm ile iş tatmini ilişkisindeki kısmi aracı rolü, bu ilişkide başka aracı değişkenlerin de varlığına işaret etmektedir. Bu nedenle ileride yapılacak araştırmalarda bu araştırmadaki modele ek olarak diğer değişkenlerin aracı etkisinin araştırılması önerilebilir. Son olarak, bu araştırmada kullanılmayan (örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti ve performans gibi) ilgili kavramlarda araştırmaya dâhil edilebilir.

KAYNAKÇA

ABDALLA, H.F., MAGHRABİ, A.S. & AL-DABBAGH, T.H. (1994). "Research Note: Assessing the Effect of Nepotism on Human Resource Managers", **International Journal of Manpower**, *15* (1), 60-67.

ABDALLA, H.F., MAGHRABI, A.S. & Raggad, B.G. (1998). "Assessing The Perceptions of Human Resource Managers Toward Nepotism A Cross-Cultural Study", **International Journal of Manpower**, *19* (8), 554–570.

AKINCI, Z. (2002). "Turizm Sektöründe İşgörenin İş Tatminini Etkileyen Faktörler Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama", **Akdeniz Üniversitesi Dergisi**, Sayı. 4, 2002, 1–25.

AKTAŞ, A. ve AKTAŞ, R. (1992). "İş Stresi", **Milli Prodüktivite Dergisi**, MPM yayını 1: 153-171.

ALAYOĞLU, N. (2003). **Aile Şirketlerinde Yönetim ve Kurumsallaşma**. İstanbul: Müsiad Yayınları.

ARASLI, H., BAVIK, A. & EKIZ, E.H. (2006). "The Effects of Nepotism on Human Resource Management: The Case of Three, Four and Five Star Hotels In Northern Cyprus", **International Journal of Sociology and Social Policy**, *26* (7/8), 295–308.

ARASLI, H. & TÜMER, M. (2008). "Nepotism, Favoritism and Cronyism: A Study of Their Effects on Job Stress and Job Satisfaction In The Banking Industry of North Cyprus", **Social Behavior and Personality**, *36* (9), 1237–1250.

ASUNAKUTLU, T. & AVCI, U. (2010). "Nepotizm-İş Tatmini İlişkisi: Aile İşletmelerinde Bir İnceleme", **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.15, S.2, 93–109.

ATEŞ, Ö. (2003). **Aile Şirketlerinde Değişim ve Süreklilik Anlayışı**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

BABIN, B.J. & BOLES, J.S. (1998). "Employee Behavior in A Service Environment: A Model and Test of Potential Differences Between Men and Women", **Journal of Marketing**, *62* (2), 77-91.

BILGIN, N. (1995). **Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar.** Sistem Yayıncılık.

BARON, R. M. ve DAVID A. K. (1986). "The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations", **Journal of Personality and Social Psychology**, 51 (6): 1173-1182.

BRAYFIELD, A. H. ve HAROLD F. R. (1951). "An index of Job Satisfaction", **Journal of Applied Psychology**, 5: 307-311.

BÜTE, M. (2008). **Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Sürecinde Yaşadığı Sorunlar**. Bildiri. 3. Aile işletmeleri Kongresi, Kongre Kitabı. İstanbul Kültür Üniversitesi yayını, İstanbul, 18–19 Nisan 2008, 1/313-332.

BÜTE, M. (2009). **Aile İşletmelerinde Nepotizm: Trabzon İlinde Faaliyet Gösteren Aile Şirketlerinde Nepotizm Uygulamasının Tespitine Yönelik Bir Araştırma**. 17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi. Bildiriler Kitabı, 737–741.

BÜTE, M. (2010). "Aile İşletmelerinde Nepotizm: Trabzon İlinde Faaliyet Gösteren Aile Şirketlerinde Nepotizm Uygulamasının Tespitine Yönelik Bir Araştırma", **Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi,** Say 22, Ekim – Kasım – Aralık – 2010.

DEVELI, N. (2008). **Aile İşletmeleri, Aile İşletmelerinde Karşılaşılan Yönetim ve Organizasyon Sorunları: Mersin Örneği**. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Denizli. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ekim.

EFEOĞLU, İ. E. ve ÖZGEN, H. (2007). "İş-Aile Yaşam Çatışmasının İş Stresi, İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Araştırma", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 16, Sayı 2, 2007, 237-254.

ERCENAP, İ. (2006). **Nepotism and Favoritism in the Banking Industry: Some Evidence From Northern Cyprus**. Master Thesis. Eastern Mediterranean University. Northern Cyprus.

FORD, R. & MCLAUGHLIN, F. (1985). "Nepotism", **Personnel Journal**, *64* (9), 57–60.

GÜNEL, R. (2005). **Aile İşletmelerinde Yönetimin Bir Sonraki Kuşağa Devrinde Karşılaşılan Sorunların Tespitine ve Bu Sorunların Çözümüne İlişkin Bir Araştırma.** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana.

IŞIKHAN, V. (1988). **Sosyal Hizmet ve Sağlık Alanında Görev Yapan Yöneticileri Etkileyen İş stresi Faktörleri**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. H.O. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

İYİİŞLEROĞLU, S. C. (2006). **Aile Şirketleri: Adana ve Çevresinde Faaliyet Gösteren Aile Şirketlerinde Nepotizm Uygulamasının Tespitine Yönelik Bir Araştırma**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana.

JOFFE, A.H. (2004). "Nepotism for All Times", **Society,** September/October, 74–79.

KIECHEL, W. (1984). "How to Relate to Nepotism", **Fortune**, February 1984, 143-144.

MEŞE, B. (2005). **Aile Şirketlerinin Kurumsallaşması**. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

MEYER, J.P. & ALLEN, N.J. (1984). Testing the Side Bet Theory of Organizational Commitment: Some Methodological Considerations", **Journal of Applied Psychology**, *69*, 372-378.

ÖZLER, H., ÖZLER, D. N. & GÜMÜŞTEKIN G. E. (2006). **Aile İşletmelerinde Nepotizme Kurumsal Bir Bakış.** 2. Aile İşletmeleri Kongresi. İstanbul, 271-279.

ÖZLER, H., ÖZLER, D. N. & GÜMÜŞTEKIN G. E. (2007). "Aile İşletmelerinde Nepotizmin Gelişme Evreleri ve Kurumsallaşma", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** (17), 437-450.

ÖZSEMERCI, K. (2002). **Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri**, Yüksek Lisans Tezi, TODAİE, Ankara.

ROSENBLATT, P. C., DE MIK, L., ANDERSON, R. M. & JOHNSON, P. (1985). **The Family in Business: 204**. Jossey-Bass Publishers. San Francisco. California.

VERMUNT, R. and STEENSMA, H., (2003). "Physiological Relaxation: Stress Reduction Through Fair Treatment", **Social Justice Research**, Vol. 16, No. 2, s. 135-149.

ZIMMERER, T.W. & SCARBOROUGH N. M. (1996). **Entrepreneurship and The New Venture Formation.** New Jersey.

MOĞOLLARIN ANADOLU'YU İSTİLASI SONRASI BATI ANADOLU'DA TÜRKMEN TARZINDA ŞEKİLLENME

Şakir TURAN*

Özet: XIII. Yüzyılda Moğol istilasıyla başlayan hareketlenme uçlardaki Türkmen nüfusunun hızla artmasını sağlamıştır. Zulümden kaçan Türkmenleri kendi himayelerine alan Beyler nüfuzlarını gün geçtikçe artırmışlardır. Anadolu'nun uçlarında yerleşen Türkmenler, milli kimlik ve kültürlerini buraya taşıyarak, hayat tarzlarını devam ettirmişlerdir. Meydana getirilen beylikler buralarda müesseseler inşa ederek uçların Türkmen tarzında yeniden şekillenmesini sağlamış, Batı Anadolu coğrafyasını kendileri için vatan haline dönüştürmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Moğol İstilası, Türkmen, Uç, Batı Anadolu, Ahi,

THE EMBODIMENT IN THE TURKMEN GENRE IN THE WESTERN ANATOLIA AFTER THE MONGOLIAN INVADE OF ANATOLİA

Abstract : The movement which had started with the Mongolian invade in XIII. century brought about the rise of Turkmen population in the frontiers. The lords who get the control of the Türkmens that escape from the Mongolian oppression increased their influence. The Türkmens who settled to the frontiers of Anatolia kept up their life style by carrying their national identity and culture here. The seigniories established brought about the re-embodiment of the frontiers by constructing institutions and resolved the Western Anatolian territories as their homeland.

Keywords : Mongolian İnvason, Türkmen, Frontier, Western Anatolia, Ahi.

GİRİŞ

Anadolu'daki Türk iskânı uzun tarihi bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Başlangıçta Bizans'ın kontrolünde gerçekleştirilen bu iskânlar, Abbasilerle birlikte Türk komutanların uçlarda görevlendirilmeleri şeklinde devam etmiştir. Tuğrul ve Çağrı Beylerin akınlarıyla iyice keşfedilen Anadolu Türkmenlerin sığınağı haline gelmiştir. Türkmenlerin yoğun bir şekilde yönlendirildiği Anadolu topraklarında Malazgirt Zaferi sonrasında Türkmen devletleri kurulmaya başlamıştır. Doğu ve Orta Anadolu'da kurulan bu devletlerin Türkmen kitlelerini himayesi, bölgedeki Türkmen yoğunluğunu daha da artırmıştır. Doğu ve Orta Anadolu'da bu şekilde gerçekleşen Türkmen yerleşmeleri, Türkiye Selçuklularının kurulması ve Türkmen Beylerinin uçlara gerçekleştirdikleri akınlarla kısmen de olsa batıya doğru yönelmeye başlamıştır.

XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun Doğu ve Güneyinde ciddi bir kargaşa hâkimdir. Moğol istilası önünden kaçan topluluklar burada yerleşmişlerdir. Türkiye Selçuklu idaresi ise bu toplulukların iskânında yetersiz kalmaktadır. Türkmenlerin söz konusu yüzyılda Doğu ve Güneyden ilk hareketlenmelerinde Türkiye Selçuklu idaresinin kötü yönetimi ve neticesinde ortaya çıkan Babai isyanları tesirli olmuştur. Babai şeyhlerinin artan şöhretleri, müritlerinin sayılarının hızla artması, Selçuklu idarecilerini endişelendirmektedir. Selçuklu idarecilerinin bu endişeleri Türkmen kitleler üzerinde baskıyı artırırken onları canlarından bezdirir hale getirmiştir.

Babai isyanlarının sonucunda meydana gelen Moğol istilaları da, Türkmenlerin uçlara doğru yönelişinde en önemli etkenlerdendir. Ahi ve Türkmenlerin öldürülmeleri, mallarının müsadere edilmesi, ağır vergiler yüklenmesi, tekkelerine el konulması onları zor duruma sokmuş çareyi uçlara doğru kaçmakta bulmuşlardır.

MOĞOL İSTİLASI SONRASI BATI ANADOLUDA DEMOGRAFİK VE ONOMASTİK DEĞİŞİM

Uçlarda Yerleşmeyi Gerektiren Sebepler

XIII. yüzyılın ilk yarısında Moğol istilası önünden kaçan topluluklar Uçlarda yerleşmişlerdir. Hızla gelişen bu durum karşısında Türkiye Selçuklu idaresi iskânda yetersiz kalmıştır. Bu süreçteki ilk hareketlenmelerde Türkiye idarenin kötü yönetimi ve yönetimin tetiklediği Babai isyanları tesirli olmuştur. Bölgede Babai nüfuzunun hızla artması, Selçuklu idarecilerini tedirgin ederken bu tedirginliğin yansıması Türkmenler üzerinde baskıların daha da artması şeklinde olmuştur.

İsyanlar sonrasında meydana gelen kargaşa ortamı Moğol istilalarına davetiye çıkarmıştır. İstila kendisini Ahi ve Türkmenlerin öldürülmeleri, mallarının müsadere edilmesi, ağır vergiler yüklenmesi, tekkelerine el konulması şeklinde göstermiştir

Moğol istilasıyla birlikte, Selçuklu sultanları geri planda kalmış ve varlık gösterememişlerdir. Devletin nüfuzunu ortaya koyamaması, Moğol kumandanlarının ve onlar adına hareket eden Selçuklu idarecilerinin zulümlerini artırarak devam ettirmelerini sağlamıştır. Anadolu'da Moğol nüfuzunun azaldığı dönemlerde malları yağmalanan, öldürülen Türkmenler isyan hareketlerini başlatmışlardır. Aksaray ve Ereğli çevresinde Moğol nüfuzuna ve Moğol yanlısı Selçuklu idaresine karşı en önemli güç Karaman Türkmenleridir. Bu süreçte bölgede Türkmen direnişi her fırsatta meydana getirilmiştir. Moğol komutanlarından Kongurtay, bölgedeki direnişi kırmak üzere Aksaray'a gelmiş, burada çok şiddetli bir kuşatma meydana getirmiştir. Aksarayi, bu kuşatmayı kıyamet günü kalabalığına benzetmekte ve bu esnada öldürülen ve esir edilen

* Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

Türkmenlerin sayısını altı bin olarak vermektedir. Geyhatu dönemindeki isyanlarda da aynı şiddet ve baskı uygulanmış, bölgedeki Türkmen nüfuzu kırılmaya çalışılmıştır. Moğol askerlerinin Ereğli ve çevresini yakıp yıkmasından sonra Türkmenler sarp ve himaye görecekleri yerlere doğru kaçarak kurtulmaya çalışmışlardır. Geyhatu İçel, Beyşehir, Denizli, Muğla bölgelerindeki Türkmen yoğunluğundan endişe duyarak geniş bir bölgede Türkmen kıyımını başlatmıştır. Aksarayî, Türkmenlerden bazılarının evlerini terk ederek mağaralarda gizlendiklerini, bazılarının ise vahşi hayvanların ve yırtıcı kuşların yiyeceği olduğuna dikkat çekmekte, Türkmenlere uygulanan vahşiyane tutumun bir zerresini rüyada görmeye bile tahammülünün olmadığını zikretmektedir.

Moğol istilası öncesinde uçlarda Meliklik tarzında idarelerini sürdüren Türkmen Beyleri istila ile birlikte zulümden kaçan Türkmenlerin hamisi durumuna gelmiştir.

Batı Anadolu'da Demoğrafik ve Onomastik Değişimin Başlaması

XIII. yüzyıl Batı Anadolusu'nun demoğrafik ve onomastik yapısı hakkında net bilgileri ortaya koyabilmek oldukça güçtür. Bu dönemin nüfusu hakkında, bu süreçte meydana getirilen müesseselerden ve sonraki dönemlere ait bir takım verilerden yola çıkarak bazı değerlendirmeler yapabilmek mümkün olacaktır. Nitekim bir coğrafyanın vatan olabilmesi, üzerinde yaşayanların o toprakta bıraktıkları izlere bağlıdır. Cami, han, hamam, çeşme , zaviye, saray, köprü vs. gibi maddi eserlerin yanında yer isimleride bu hususta çok önemlidir. Maddi unsurlar zamanla yok olur veya edilirken köylerin, ırmakların, denizlerin,dağların isimleri hafızalardan kolay kolay silinemez.

Bizans kronik yazarı Akropolites, Batı Anadolunun Türkleşmesinin daha çok Moğol istilası sonrasındaki dönemde gerçekleşen göçlerle sağlandığını belirtmektedir. XIII yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu ve Orta Anadolu bölgesini zapteden Moğollar bölgede büyük tahribat yapmışlardır. 1530 tarihli Doğu ve Orta Anadolu ile Batı Anadolu illerinin muhasebe-i vilayet-i Anadolu defterlerini karşılaştırdığımızda henüz Orta ve Doğu illerinin, bu dönem zarfında bölgede nüfusa etki edecek diğer olaylarıda dikkate aldığımızda bile, Moğol badiresini üzerlerinden atamadıkları görülmektedir. Sözkonusu tarihte Kayseride 8917 hane müslim nüfus yaşarken 2003 hane gayri müslim gebran nüfus(387 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri, I, (937/1530), 1996). Bayburt'ta 7387 hane müslim nüfustan, 5169 hane gayrı müslim (Gebran) (387 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri, I, (937/1530), 1996). Sivas'ta ise 5902 hane müslim nüfustan 978 gayrı müslim (Gebran) yaşamaktadır(387 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri, I, (937/1530), 1996). Aynı dönemde Hüdavendigar livasında ise 31645 hane müslim 117 hane ise gayri müslim (Yahudi) yaşamaktadır(166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), Ankara, 1995). Yine aynı süreçte Koca-ilinde(438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (937/1530), 1994).ve Sultanönünde ise gayri müslim nüfus görünmemektedir(438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (937/1530), 1994). Bu dönemde Hamid'te, 21923 müslim hane, 375 gayri müslim (Gebran) hane bulunmaktadır. Hamid İli içerisinde gayri müslim nüfusun dağılımı ise daha çok Burdur ve Uluborlu'da yoğunlaşmaktadır(438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (937/1530), 1994). Kütahya merkezde ise 40182 hane müslim nüfusa karşılık 377 hane gayri müslim (Gebran) nüfusun yaşadığı görülmektedir(438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (937/1530), 1994).Doğu bölgelerinin daha önce İslamlaşmasına rağmen bahsimize konu olan göçlerin ve diğer sebeplerin tesirleriyle(Doğu ve Orta Anadolu'da Safevi tarikatın mensup dervişlerin propaganda faaliyetleri Türkmen tarikatları etkilemiştir. Safevi devletinin kuruluşunda Anadolu'dan göçen Türkmenlerin tesirleri büyük olmuştur. Nitekim Gelibolulu Mustafa Alî Efendi bu süreçte onbinlerce Türkmenin bölgeden ayrıldığını ifade etmektedir. Bkz. Sümer,F.(1992)Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara.)Batı Anadolunun daha fazla Müslüman nüfus barındırmaya başladığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında ise XIII. yüzyılda Moğol istilası sonrasında gerçekleşen Türkmen göçlerinin tesiri büyüktür.

XIII. asrın ortalarından itibaren Moğol istilasının Ahi ve Türkmenler üzerine meydana getirdiği baskı ve zulüm, onların yerlerini ve yurtlarını terk ederek uç'lara doğru çekilmelerini sağlamıştır. Bu süreçte Orta Anadolu bölgesi tam manasıyla haraBey'e dönüşmüştür(Sümer, 1970)
Güneyde ise istiladan kaçan kırkbin evden daha fazla Türkmen, Memluk Sultanı Baybarsa sığınmıştır. Baybars ise bu Türkmenler'i Gazzeden Antakyaya kadar olan mıntıkalarda yerleştirmiştir(Sümer, 1970)

İşyerlerine, tarlasındaki hasadına, tekkelerine el konulan, hatta vergileri karşılığında çocukları bile rehin alınan, Moğol baskılarıyla iyice çaresizleşen Ahi ve Türkmenler, uç'lara doğru hızla ilerlemişlerdir(Lindner, 2000). himaye gördükleri Bey'ler etrafında toplanarak kendilerini muhafazaya çalışmışlardır. Anadolunun fethedilmemiş uç'larına doğru yönelerek öncelikle ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır. Bizans, Moğolların başa çıkılmaz baskılarından kaçıp uç'lara yerleşen Türkmenler'i başlangıçta görmezden gelirken, daha sonra hızla yerleşen Türkmen nüfusun yoğunluğu karşısında engelde olamamıştır.

Balıkesir ve Çanakkale çevresine Danişmend ailesinden uç Beyler'i yerleşerek Türkmenler'i himaye etmeye başlamışlardır. Gazilik anlayışına sahip bu Bey' ler, Orta Anadolu'da Moğol baskısı altında ezilmiş çaresiz Türkmenler'in ihtiyaçlarına cevap vererek onları yer ve yurt sahibi yapmışlardır. Bu ise Danişmend İlindeki Türkmenler'in hızlı bir şekilde buralara doluşmalarını sağlamıştır. Öncelikli olarak ihtiyaçlarının giderilmesinden başka bir şey düşünmeyen Türkmenler gerekli zemin hazırlandığında ise futuhata dahil olmuşlardır(Uzunçarşılı, 1988). Karesi bölgesinde bu süreçteki Türkmen sayısı ile ilgili kesin rakamları verebilmek mümkün olmamakla birlikte bazı ipuçları bölgedeki yoğunluğu göstermesi açısından önemlidir. Nitekim İbni Batuta, bölgeyi ziyaretinde kendisinin bir Ahi zaviyesinde misafir edildiğinden ve Türkmenler'in şehirde bir camii inşasını bitirmeye yaklaştıklarından bahsetmektedir(İbn Batuta, 1995).

Bunun yanında 166 numaralı 1530 Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defterinde Oğuz boylarından Kayı, Kınık, Çepni, Avşar, Bayad, Bayındır ismini taşıyan köylere rastladığımız gibi şehirde Ahilik kültürünü hatırlatan Debbağlar mahallesi ve dört tane Ahi Zaviyesi bulunmaktadır(166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), 1995). Ahi ve Türkmenler Karasi topraklarına yerleştikten hemen sonra zaviyelerini meydana getirmişler ve bu çabalarını artarak devam ettirmişlerdir. İbn-i Batutada bir Ahi zaviyesinde misafir edilirken ilerleyen yıllarda bunun sayısı giderek artmışır. Nitekim toplulukların bir yerleşim yerinde müesseseler meydana getirebilmeleri, onların bölgedeki yoğunlukları ile ilgilidir. Her ne kadar XIII. yüzyılda Balıkesir ve çevresindeki Türkmenler'in sayıları hakkında kesin bilgileri ortaya koyamasakta onların müesseseler meydana getirebilecek kudrette oldukları aşikardır.

İstila ile harabe durumuna gelen Orta Anadolu, Söğüt ve çevresindede Türkmen yoğunlaşmasını sağlamıştır. I. Alaaddin Keykubadın iskan siyaseti gereği Orta Anadolu'ya getirilen Kayılar bir müddet burada yerleşmişlerdir(Uzunçarşılı, 1988). Bu süreçte Moğol istilası ve Selçuklu idaresinden duyulan rahatsızlıklar Türkmenler'i isyana sevketmiştir. Bu isyanların sert bir şekilde bastırılmaya çalışılması ise Orta Anadolu'daki Türkmenler'in uç'lara doğru büyük bir nüfusla yönelmelerini sağlamıştır.

Kayı aşiretinin Söğüt bölgesine yerleşmesi konusunda kaynaklarda birbirinden farklı rivayetler zikredilmektedir. Şükrullah, Ertuğrul Bey'in Bizans sınırlarındaki ilerleyişini bu yerleşmede ele alırken(Şükrullah, 1949).
Aşıkpaşazade, Ertuğrul Bey zamanında cenk ve cidalin olmadığı ve Söğütün aşirete yurt, Domaniç ve çevresinin ise yaylak olarak verildiğini haber vermektedir(Aşıkpaşazâde, 1949).

Kayı Beyler'inin uç'larda dirayetli bir yönetim sergilemeleri çevredeki Türkmenler'in bölgede yoğunlaşmasını sağlamıştır. Moğol baskısından kaçan Türkmenler buraları sığınılacak limanlar olarak görmüşlerdir. Türkmenler'in Osmanlı topraklarında birleşmelerinde etkili unsurların başında Moğol istilası gelmektedir. Nitekim Geyhatunun Ereğli ve çevresinde meydana getirdiği katliam kalabalık Türkmen güruhunu bu yöne sevketmiştir. Türkmenler'in arasında yakınlıkların bulunması, bu toplanmayı kolaylaştıran etkenlerdendir. Muhtemeldirki Geyhatunun Ereğliden sürdüğü Türkmenler ile Söğüt çevresinde yerleşen Türkmenler'in birbirleriyle ünsiyetleri olmalıdır.

Uç'lardaki Türkmen nüfusun etkili olduğu yerleşim yerlerinden olan Beyşehir ve Seydişehir çevrelerinde ise İlk Türkmen yerleşmelerinin ne zaman gerçekleştiği henüz tam olarak belirlenememekle birlikte bölgede Oğuzlar'ın değişik boylarına mensup 20.000 Çadır Türkmen'in bulunduğu belirtilmektedir(Togan, 1981). Muhtemelen 100.000 civarında Türkmen'in bölgede yerleştiği anlamna gelmektedir.

1288 yılına ait bir kale kitabesinden anlaşıldığına göre " Emir-i Kebir-i Muazzam" ünvanıyla Eşref Bey adındaki Türkmen Bey'inin buradaki Türkmen gurupları himaye ettiği anlaşılmaktadır(Kofoğlu, 1995).
Bölgedeki Türkmenler bir takım Türkmen ittifakları içerisinde olarak Moğollara karşı ciddi bir Türkmen birlikteliği meydana getirmişlerdir. Daha sonraki süreçte bölgedeki Türkmenler'in nüfus ve nüfuzu daha fazla artmış olmalıdırki Moğollar tarafından öldürülen maktul hükümdar III.Gıyaseddin'in annesi çocuklarını saltanat naipliğini Eşrefoğlu Süleymana bırakmıştır(Kofoğlu, 1995).

Havası, yeri ve suyunun güzelliği ile dikkat çeken Isparta ve havalisine Türkmen nüfusunun ilk yerleştirilmesiyle ile ilgili olarak Müneccimbaşı, III. Kılıçarslan dönemine işaret etmektedir (Müneccimbaşı, 1995).Bölgeye Türkmenler'in yerleştirilmeleri ise I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde gerçekleştirilmiştir. Hamid Bey idaresindeki değişik Oğuz boylarına mensup Türkmen guruplar Antalya ve havalisine yerleştirilmişlerdir. XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde Oğuz boylarının isimlerini taşıyan köyler tesbit edilmiştir (Sümer ,1992). Salur, Dodurga, Eymir, Yüreğir, Afşar, Bayındır, Çavundur, Dodurga, Salur, Kayı köylerinden başka 17 Ahi zaviyesi, 1 Ahi mescidi, 2 Ahi hamamı, 1 Ahi çiftliği, 1 Ahi tekkesi, 4 Debbağ mahallesi, bulunmaktadır(438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri I (937/1530), 1994). Bölgedeki Türkmenler'in tesiri özellikle Anadolunun tamamen Moğol nüfuzu altına girmesiyle dahada artmıştır. Nitekim Selçuknamede Aydın, Saruhan, Menteşe, ve Osmanlı Beyler'inin Hamid Bey'ine bağlı bulundukları belirtilmektedir.

Denizli ve çevresinde Ahi ve Türkmenler'in yoğunlaşmasının en etkili nedenlerinden birisi Moğolların Kayseride mevcut bulunan askeri ve ekonomik gücü kırmalarıdır. Buradan kaçan Ahi ve Türkmenler özellikle Denizli civarına yerleşmişlerdir. Çünkü burada Türkmenler'i muhafaza edebilecek nufuz bulunmuştur. Nitekim Ahi Evren tutukluluğu sonrasında ilk olarak Denizliye çağrılmıştır(Bayram,1991).
Ebu Said Denizli, Antalya ve Isparta çevresinde 200.000 çadır Türkmen'in yaşadığını haber vermektedir. Bu ise bölgede tahmini olarak 1000.000 Türkmen'in yaşadığı anlamına gelecektir(Sümer,1992).

Muğla ve çevresindeki Türkmen yoğunluğu ve bölgeye geliş süreçleri ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Bu konuda Aşıkpaşa, Menteşin Hacı Bektaşın kardeşi olduğunu ifade ederek Horasandan itibaren başlayan ve Orta Anadolu merkezli bir süreci ifade etmeye çalışmaktadır. C. Chen'de bölgedeki yoğunlukta Orta Anadolu'ya vurgu yapmaktadır. Denizli ve çevresindeki Türkmenler üzerine gerçekleştirilen siyasi ve askeri baskılar buralarda kümelenen Türkmenler'i daha uç'lara doğru yönlendirmiştir. Nitekim Moğol istilası ile virane haline gelen Orta Anadolu'dan kaçan Ahi ve Türkmenler'in Uç'lardaki bir başka iskan yeri ise Muğla ve çevresi olmuştur. Menteşe Livasının 1530 kayıtlarında 26 tane Ahi Zaviyesinin, 3 tane Ahi Mescidinin varolduğu görülmektedir. Bunun yanında bölgede Oğuz boylarından Afşar,Bayındır, Döğer, Kayı, Kınık adlarını taşıyan köylerin bulunması Türkmen varlığını göstermesi açısından önemlidir(166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), 1995).

Uç'larda Türkmen nüfusunun oluşumunda etkili unsurlardan biriside Alaaddin Keykubadın iktidarında gerçekleştirilen iskan faaliyetleridir. Bunlardan birisi yoğun Türkmen nüfusuyla dikkat çeken Kastamonu bölgesidir. Ebu Said bölgede 100.000 çadır Türkmen hanesinin yaşadığını haber vermektedir. Bu ise Kastamonu çevresinde tahmini 500.000 nüfusun yaşadığı anlamına gelecektir(Sümer,1992).

Kastamonu Livasının 1530 kayıtlarında Oğuz boylarından Afşar, Bayındır, Beydili, Çepni, Kayı, Kınık, Salur, Üreğir isimlerini taşıyan yerleşim birimlerine rastlanılmaktadır(438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (937/1530), 1994)

Diğer taraftan iskanların gerçekleştiği diğer bir yer ise Manisa, Aydın , Kütahya çevresidir. Selçuklu Sultanı Celaleddin Harezmşahla gerçekleştirdiği mücadele sonrasında Harezm emirleriyle birlikte bazı Türkmen Beyler'ini Anadolunun değişik yerlerinde iskan etmiştir. Nitekim Manisa ve Kütahya bölgelerinde Harezm isimlerini andıran ifadeler bulunmaktadır(Uzunçarşılı, 1988).

Muhtemelen onlarla birlikte bazı Türkmen Beyler'ide bu bölgelere yerleştirilmişlerdir. Nitekim Manisa'nın 1530 kayıtlarında Bayındır, Bayat ve Kınık köylerinin yanında Ahi köyü, Ahi mahallesi, Bektaş köyü, Bektaş mahallesi, Debbağ mahallesi gibi kayıtlara rastlanmaktadır(166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), 1995).
Aynı tarihte Aydın'da Avşar, Bayındır ve Kayı köylerinin yanında, 17 Ahi zaviyesi, Ahi çeşmesi, Debbağ mahallelerine rastlanmaktadır(166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), 1995).

Kütahyada ise, 15 Ahi zaviyesi, 18 Ahi çiftliği, 4 Ahi mahallesi, 3 Ahi mezrası bulunmaktadır. Bunun yanında Oğuz boylarından Alayunt, Avşar, Beğdili, Çepni, Döğer, Kınık, Kayı, Salur, Dodurga köylerine rastlanmaktadır(438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (937/1530), 1994).

Diğer taraftan Ebu Said, Kütahya ve Eskişehir bölgesinde 30.000 çadır Türkmen'in bulunduğundan bahsetmektedir. Bu ise bölgede tahmini 150.000 Türkmen'in yaşadığı anlamına gelecektir. 1451 tarihli Aydın tahririnde şehrin yedi mahalleden oluştuğu görülmektedir. 1529 kayıtlarında ise meydana getirilen dört zaviyeden üçünün Ahi Zaviyesi olması dikkat çekmektedir(Emecen, 1991).

Bu tür teşkilatların bir anda meydana getirilemeyeceği düşünülürse bu süreçte Ahi ve Türkmenler'in bölgedeki nüfusunu göstermesi açısından fikirler verebilecektir.

MOĞOL İSTİLASI SONRASI BATI ANADOLUDA MİMARİ DEĞİŞİM

Orta ve Doğu Anadolu'da Değişimin İlk Örnekleri

Türkler'in Anadolu'ya yerleşme aşamaları, Menâkıb-ı Hacı Bektaş Veli'de üç ana merhalede gösterilmiştir. İslami dönemde gerçekleşen bu yerleşmeler aynı zamanda sahip olunan bir takım mimari özelliklerin nakli anlamına gelecektir. Dolayısıyla bu aşamalarla Türkmenler'in bu süreçten önceki dönemlerde kazanmış oldukları birikim belki küçük değişimlerle Anadolu'ya aktarılacaktır. Bu açıdan Anadolunun mimari olarak değişimine katkı sağlayacak köprülerden birisi Türkmenler'in Abbasiler döneminde Sugur vilayetlerine yerleştirilmeleridir. Bu aşamada kısmi de olsa bir takım değişiklerin sağlanacağı aşikardır. Türkmenler'in kitleler halinde Anadolu'ya yerleşmesi ve kendilerine ait çok özel mimari eserlerini ortaya koymaları daha çok askeri yerleşme sonrasında olacaktır. Büyük Selçuklular'ın Anadolu'yu fetihleri ile başlayan bu aşama, özellikle Tuğrul Bey ve Alpaslan dönemlerinde yoğunlaşacaktır. Bu süreçte Türkmenler Anadolu'ya kitleler halinde girmeye başlayacaklardır. Anadolu'ya gelen Türkmenler, çeşitli yerlerde Beylikler meydana getireceklerdir. Türkmen Beyler'i Anadolu'da eski kazanımlarıyla birlikte yeni bir tarz oluşturarak kendilerine ait ilk mimari eserlerini meydana getirmişlerdir. Bu dönemde sanatın her alanında, özellikle cami mimarilerinde Türk dünyasından getirilen en güzel örnekler Anadolu'da nakşedilmiştir. Mimarideki bu değişim, Yesevi dervişlerin Anadolu'ya gelmesiyle artarak devam ederken, Türkmenler'in Moğol istilası sonucu uç'lara doğru kaçmalarıyla en ücra yerlere kadar ulaşmış ve onların birikimleri buralarda nakşedilmiştir.

Türk mimarisinde bu sürece gelinceye kadar kazanılan deneyim, Anadolu'da kurulan Beylikler eliyle bu coğrafyaya aktarılmıştır. Bu süreçte Anadolu'da kurulan camilerin ilki kabul edilen ve Artuklu yapısı olarak zikredilen "Diyarbakır Ulu Camii" bunun en güzel örneğidir. Genel olarak bütün Artuklu camiilerinde Büyük Selçuklu mimarisine dayanan karekteristik plan ve mimari özelliklerinin, daha sonra devam eden hususi uslupları hakim olmuştur(Aslanapa, 1973).

Artuklulardan başka Orta Anadolu'da kurulan Danişmendliler'in inşa ettikleri camiler her ne kadar orijinal hallerinde bulunmasalarda küçük farklılıklarının yanında Selçuklu uslubunu korumuştur. Selçuklu kervansarayındaki gibi tonozların kesiştiği boşlukları camilerde, ortadaki küçük kubbeler kapatmaktadır. Danişmend bölgesindeki eserlerden olan "Kölük Camii"nin mozaik çini mihrabı, Konya Alaeddin Camiindekinden önce yapılmasına rağmen daha zengindir. Sivas Ulu camiindeki "birbirini kesen sekizgenlerden oluşan geometrik örgü motifleri" genel benzeyişin yanında özel detaylar olarak, Karahanlılardan itibaren gördüğümüz Türk motifleri, göçün mimari'ye yansımasının en önemli örnekleri olarak dikkatimizi çekmektedir.

Erzurum ve çevresindeki Saltuklu, Erzincan ve Divriği çevresindeki Mengücük eserlerinde, Türk sanatının değişik dönemlerinden bir çok örneği genelde ve özelde görebilmekteyiz. Mengüceklerin yaptırmış olduğu en eski camiilerden olan

“Divriği Kale Camii’nin” kitabesinde usta adı olarak “Meragalı Hasan bin Firuz”’un ismi geçmektedir. Bu kayıt eserin mimarının Azerbaycan’dan geldiğini göstermesi açısından önemlidir(Aslanapa,1973).

Konyada XII. y.yıl ortalarında yapıldığı düşünülen ve en eski Selçuklu Selçuklu Camii olarak kabul edilen Alaadddin Camii’nin kitabesinde Usta adı olarak “Mengiberti el- Hacc el- Ahlatî” ismi zikredilmektedir. Ahlatlı Mengiberti usta Büyük Selçuklu ve Artuklu camiilerinde görülen klasik Türk Camii tarzını Konyada Türkiye Selçuklular’ına aktarmaya çalışmıştır(Aslanapa, 1993).
XIII. y.yıl başlarına rastlayan Akşehir Ulu Camiindede Develi Ulu camiine yakın bir plan uygulanarak uç’lara doğru mimari bağlantılar oluşturulmaya çalışılmıştır.

Batı Anadolu’da Mimari Değişimin Başlaması

1243 Kösedağ Muharebesi sonrasında önemli Türkmen şehirlerinin Moğollar tarafından yağma edilmesi uç’lara doğru hareketlenmeyi meydana getirirken buralarda kendilerine ait yeni bir mimari doku meydana getirmeye başlamışlardır. Moğol istilasıyla uç’lara doğru yerleşen Türkmenler Kütahya ve çevresinde Germiyan, Eğridir ve çevresinde Hamid, Beyşehir ve çevresinde Eşref, Muğla ve çevresinde Menteşe, Birgi ve Selçuk çevresinde Aydın, Manisa ve çevresinde Saruhan, Balıkesir ve çevresinde Karasi, Söğüt ve Bursa çevresinde Osmanoğulları beyliklerini meydana getirerek mimari birikimlerini kendi adlarına meydana getirdikleri beyliklerinde devam ettirmişlerdir.

Moğol istilasının ağır baskısından kaçarak Uç’lara sığınan guruplardan olan Menteşe Türkmenler’ide bu mimari mirası kendi coğrafyalarına taşımışlardır. Menteşe Türkmenler’inden olan Ahmet Gazi’nin Milas’ta yaptırdığı Ulu Camii bu mirası taşıması bakımından önemlidir. Plan olarak Selçuklu Camii geleneğini devam ettiren bu eser mimarinin nakliyle alakalı en güzel örneklerdendir. Bölgedeki Selçuklu tarzı mimari hava uzun yıllar devam etmiş, 1404 ‘lü yıllarda bile meydana getirilen camilerde, bu hava hissedilmiştir. İlyas Bey tarafından Balatta inşa edilmiş olan Cuma camiinde bu durum açıkça hissedilmektedir.

İbn-i Batuta Karasi Türkmenler’inin yaşadığı Balıkesir ve çevresini ziyaretinde şehirde büyük bir camiin olmadığından bahsederken, o dönemde inşasının bitmeye yaklaştığı şehrin dışındaki bir camii’de haber vermektedir. Meşhur seyyah bu ziyareti esnasında Ahi Sinan adında bir zaviyede misafir edilmiştir(İbn Batuta, 1995).
Diğer taraftan kare mekan üzerine Türk üçgenleri ile dikkati çeken ve Kütahya Ahilerinden Şeyh Mehmed tarafından yapılan Kurşunlu Camii’de bağlantıyı kurması açısından önemlidir.

Manisada İshak Bey tarafından inşa edilen medrese ve türbe ile birlikte külliye tarzında meydana getirilen Ulu Camii, plan itibariyle Artukluların Silvan’da ve Kızıltepede 1204’te meydana getirdikleri Ulu Camiileriyle benzerlik teşkil etmektedir. Diğer taraftan Aydınoğlu Mehmet Bey tarafından Birgi’de inşa edilen Ulu Camii, Firuze ve koyu mor renkli, geometrik yıldız ve geçmelerden örneklerin hakim olduğu mozaik çinili mihrabıyla ve ceviz ağacından panolarla çivisiz geçmeli minberiyle, Selçuklu tarzını buraya taşımıştır(Öney, 1998).

Anadolu’da XIII. yüz yıldan itibaren görülmeye başlayan “Ağaç Direkli ve Ahşap Tavanlı Camii” yapma geleneği muhtemelen yine göçlerle izah edilebilecektir. Bu tarz eserlere Gazneli Mahmudun “ Arasü’l-Felek Camii” ile Karahanlıların Semerkant, Buhara gibi Türkistan şehirlerinde rastlanmaktadır. Ağaç direkli ve ahşap tavanlı olarak inşa edilen bu tarz Anadolu’da devam ettirilmeye çalışılmıştır. Afyon Ulu Camii, Sivrihisar Ulu Camii, Ankara Aslanhane Camii, Beyşehir Eşrefoğlu Camii, Ayaş Ulu Camii bunun en güzel örneklerindendir.

I. Alaaddin Keykubad tarafından Kastamonu bölgesinde iskan edilen Hüsameddin Çoban ve oğulları, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Muğla ve havalisinde Denizli dağları arasında kümeleşen Menteşeoğulları Türkmenler’i bölgelerinde himaye etmişlerdir. Bölgeye yerleşen Türkmenler zamanla kendilerine ait eserleri buralarda meydana getireceklerdir. Türkistan şehirlerinde sıklıkla görülen ağaç direkli ve ahşap çatılı camii örneklerinin Orta Anadolu ve ve İç Batı Egenin dışında Uç’lardada görülmeye başlaması Türkmen göçlerinin mimariye tesirini göstermesi açısından önemlidir. Bu konuda Kastamonu yakınlarında, Kasaba köyünde Emir Mahmud Bey’in inşa ettirdiği direkler üzerine ahşap örtülü Camii ve güneyde Menteşe Türkmenler’inin yerleştiği Milas’ta meydana getirilen Hacı İlyas Camii düz ahşap çatılı ve bütün cepheyi kaplayan kiremit örtüleriyle en güzel örnekleri teşkil etmektedir.

İrandan Türkistana kadar olan geniş bir coğrafyada kullanılmakta olan, içerisinde Cuma ve Bayram namazı kılınmayan küçük mahalle camileri yapma geleneğide, bu mimari aktarımın sonucu olsa gerektir. Nitekim Anadolu’da bu yüzyılda aynı maksatla bir çok örneklerinin yapıldığı görülmektedir. Diğer taraftan Anadolu’daki Kümbet ve Türbelerde mimari bakımdan Büyük Selçuklu kümbetlerinin süslemeleri aynen tekrarlanmıştır. İlk zamanlarda tuğladan veya taştan, sonradan yalnız taştan yapılmaya başlanmıştır. Özelikle tuğla kümbetlerde Azerbaycan Marega bölgesinin tesiri büyüktür. Türkistan coğrafyasının orijinal ürünlerinden olan Kümbetler’in Doğu Anadolu’dan başka Batıda da görülmeye başlaması, eski Türk sanatının bütün özellikleriyle uç’lara nakşedilmesi açısından önemlidir. Hamidoğlu Mübarizü’d-din Mehmed Bey tarafından inşa edilen, kesme taş ve sekizgen gövde üzerine meydana getirilen kümbet bunun en önemli örneklerindendir.

Çeşitli öğretim müesseselerini içine alan medreseler, ilk olarak XII. yüzyıldan itibaren Anadolu’da, Danişment ve Artuklu coğrafyasında görülmeye başlamıştır. Kubbeli ve eyvanlı olarak geliştirilen medreselerde Türk sanatının tarihi dinamizmi gözlenmektedir. Anadolu’da Türk mimarisinin ürünü olarak gelişen kubbeli medreseler Danişmendlilerden Selçuklular’a geçerek hızla yayılmış ve sonraki mimari çalışmalara temel teşkil etmiştir. Doğu, Güney ve Orta Anadolu’da Türk sanatının

en ince ayrıntılarına kadar yansıtıldığı Medreseler Moğol istilası sonrasında uç'larda da kendisini göstermeye başmıştır. Hamid Türkmenler'inin yerleştiği Eğridir'de 1302 yılında Dündar Bey, Korkutelinde ise Emir Sinanü'd-din Medreseleri bu açıdan önemlidir. Diğer taraftan Germiyan Emirlerinden Umur b. Savcının rasathane olarak yaptırdığı Vacidiye Medresesi Türk üçgenlerine oturan büyük kubbesiyle dikkat çekmektedir(Varlık, 1974).
Her üç medresede Selçuklu uslubunun en güzel örneklerini ortaya koymaları açılarından çok önemlidir.

Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklular'ın Rıbat olarak isimlendirdikleri Kervansaraylar, Anadolu'daki yüksek kültürü canlı bir şekilde aksettiren eserlerdendir. Denizliden, Erzurum, Kars ve Iğdıra, Kütahyadan, Malatya, Bitlis, Ahlat'a, Antalyadan, Sinop ve Samsuna, uzanan bu yollar üzerinde Kervansaraylar meydana getirilmiştir. Bu eserler Türk mimarisinin Uçlara aktarılması yanında, XIII. Yüzyıldaki nüfus hareketliliklerinin yönleri hakkındada bilgiler verebilecektir. Gerek planları ve gerekse süsleme motifleri itibariyle Türk sanatının en ücra yerlere dahi nakşedilmesi açısından önemlidir.

Moğol istilasıyla uç'lara yerleşmek zorunda kalan Türkmenler kendilerine ait mimari dokuyu buralarda ilk zamanlardan itibaren yansıtmaya başlamışlardır. Bu doku Türkmenler'in meydana getirdikleri Beyliklerle, zamana ve şartlara göre ana çizgilerden kopmadan, fakat bir takım değişikliklerle gelişerek genişlemeye devam etmiştir. Bu süreç Osmanlı Devleti ile birlikte dahada hızlanmış yeni tarzlar oluşturmuştur. Türk İslam kültürünün şiarı olan mimari eserlerin sayısı gün geçtikçe artmıştır. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin ilk verileri incelenerek nasıl bir değişimin yaşandığını görmek gerekeceğinden Uç'lara ait 1530 tarihli Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defterlerini inceledik. Türkmenler'in uç'lara ilk yerleşmesi ile sözkonusu tarihe ait 438-1(438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (937/1530), 1994).-II(438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (937/1530), 1994).ve 166(166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), 1995). numaralı defter kayıtları karşılaştırıldığında Türkmenler'in uç'larda kendilerini kabul ettirdikleri ve kendilerini yansıtacak eserleri büyük bir hızla meydana getirdikleri görülecektir.

1530 tarihine kadar Hüdavendigar, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke, Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Sultanönü, Hamid, Bolu, Kastamonu, Kocaeli vilayetlerinin söz konusu kayıtlarından anlaşıldığına göre, mimari bakımdan uç'larda Türk İslam uslubunun oluştuğu kanaatine varabilmekteyiz. Buna göre bahsedilen livalarda toplam olarak 260 camii, 625 mescit, 86 medrese, 406 zaviye, 39 kervansaray, 186 hamam, 38 imaret, 31 muallimhane, vs. şeklinde Türk İslam sanatını yansıtan eserler meydana getirilmiştir.

MOĞOL İSTİLASI SONRASI BATI ANADOLUDA KÜLTÜREL DEĞİŞİM

Moğol İstilası Öncesinde Anadolu'da Kültür Disiplininin Oluşturulması

XIII. yüzyılda Anadolu'ya doğru gerçekleşen Moğol istilası Batı Anadolu'ya Türkmenler'in göç etmelerini sağlamıştır.Türkmenler yurt edindikleri bu coğrafyada kendilerine ait bir takım farklılıkları nakşetmeye başlamışladır. Bu süreçte meydana gelen göçlerin en önemli özelliklerinden birisi mihmandarları olan Türkmen şeyhlerin tasavvufi disiplin ve terbiye içerisinde bulunmaları ve etrafındaki insanlara da bunu telkin etmeleridir. Dolayısı ile bu göçlerle Anadolu kültürel olarak fethedilmiştir.

Batı Anadolu'da Kültürel Değişimin Başlaması

XIII. yüzyılda Anadolu'nun özelliklede Batı Anadolu'nun fethedilmesinde, Türkleşip İslamlaşmasında Hace Ahmed Yesevi ve müntesiplerinin büyük hizmetleri olmuştur. Bu düşünce tarzının Anadolu'nun kültürel yapılanmasında çok büyük katkıları olmuştur.

Hace Ahmed Yesevi Sultan Sencer devrinin önemli meşayihinden olan Hace Yusuf-i Hamedaninin önde gelen halifelerindendir. Hace Ahmed Yesevi, Tasavvufi Türk Edebiyatının kurucusu olmasının yanında Türk İslam Tasavvufunun en büyük mutasavvıflarındandır.

XIII. yüzyıl Anadolusunda Türkmen Şeyhlerinin hemen tamamı Hace Ahmed Yesevi ekolünün Anadolu'daki takipçileri olmuşlardır. Aynı meslek ve meşrebin Anadolu'da inkişafını sağlamaya çalışmışlardır(Bayram, 2003).
Bu ekolün müntesipleri Anadolu'da" Yaratılmışı Yaratandan Ötürü Sevmek" prensibini kabul etmişlerdir. Bu sebeple müntesipler, kendi iç dünyalarına kapanmayıp dışa dönük bir hayat tarzı benimsemişlerdir.

Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmani, Yesevi anlayışın Anadolu'da hızla yayılmasını sağlayan kişilerden birisidir. Şeyhin Türk asıllı olması ve Türkmenler arasında Türkçe konuşması hızlı yayılmayı kolaylaştıran en önemli etkenlerdendir(Bayram, 2002).
Aynı zamanda bu anlayışın Türkmen yaşantısına uygun olması, hayatı göçebe tarzda devam eden insanların tercihlerinde kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır. Türkmenlerin tabiatla baş başa geçen hayatları bu meşrep vasıtasıyla şefkat ve tefekkürü onlara daha kolay anlatmış, daha çabuk İslama yaklaştırmıştır. Bu anlayışla birlikte Türkmenler, terbiye edilmiş düşünüş biçimi elde edip, bununla ahlaki yaşayışlarına yön vermişlerdir.

Anadolu'nun değişik yerlerinde özellikle Moğol istilası sebebiyle Uç'larda yayılan Yesevilik'le disipline edilen Evhadi hareket, mutedil İslam'ın buralardaki pencereleri olarak açılmaya devam etmiştir. Moğol istilasıyla birlikte Anadolu'nun uç'larında bulunan halifeleri vasıtasıyla Türkmen düşünüş tarzı terbiye edilmiş ve onların ahlaki yaşayışlarına yön verilerek davranış değişiklikleri ve farklı bir bakış tarzı meydana getirilmiştir.

Yesevi disiplin Anadolu'da Ahi hareketi üzerinde de tesirli olmuştur. Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmani'nin damadı ve önde gelen talebelerinden olan Ahi Evren bu prensipler etrafında bir sistem meydana getirmiştir. Meydana getirilen bu teşkilatın asıl amacı ise toplum için faydalı bireyler yetiştirmektir.

Moğol istilasının Ahi teşkilatı üzerinde meydana getirdiği yıkım Ahilerin özellikle uç'lara doğru yönelmelerine sebep olmuştur. Uç'larda yerleşen Ahiler aldıkları tasavvufi terbiye çerçevesinde teşkilatlar meydana getirerek buralarda faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Uç'larda, kendi düşünce sistemleri çerçevesinde geliştirdikleri davranışlarıyla, sanat ve mesleklerindeki farklı özellikleriyle yeni bir tarz meydana getirmişlerdir. Uç'larda Ahi davranışları çerçevesinde kurumlar meydana getirilmiştir.

Türkmen göçleri ile birlikte Batı Anadolu farklı bir bakış açısı ve davranış biçimiyle karşı karşıya kalmıştır. Nitekim XIV yüzyılın ilk yarısında Batı Anadolu'yu ziyaret eden İbni Batuta bir çok yerde Ahilerle karşılaştığını bildirmekte, onların misafirperverliği karşısında şaşkınlığını gizleyememektedir(İbn Batuta, 1995).
Yine aynı kaynakta, meşhur seyyahın hemen her gittiği yerde Ahi zaviyelerinde kaldığı bildirilmektedir(İbn Batuta, 1995).

Meşhur seyyahın bu ziyareti Türkmen göçlerinden belli bir zaman sonra gerçekleşmiş olsa dahi, bir müessesenin herhangi bir yerleşim yerinde meydana gelmesi belli bir zamanı gerektirecektir. İbn Batutanın bildirdiklerinden anlaşıldığına göre Moğol istilasından kaçan Türkmenler büyük bir hızla Ahi kültürünü Uç'larda yaymaya başlamışlardır. Dolayısıyla Batı Anadolu bu tarihlerden itibaren Ahilerin meşgul olduğu meslek guruplarından Debbağlık, Demircilik, Dokumacılık ve Örgücülükle tanışmış ve bunlarla ilgili yeni kurumlar meydana getirmiştir. Özellikle halı dokumacılığında Orta Anadolu'dan uç'lara doğru gerçekleşen bu kültür aktarımı çok net olarak gözükmektedir. Orta Anadolu'da Kırşehir ve Sivas bölgelerinden, Batıda Uşak, Kula, Gördes, Bergama'ya geleneksel desen ve motifleriyle bir aktarım söz konusu olmuştur(Bodur, 1984).

Nitekim Çanakkale, Bergama, Milas, Kula, Gördes, Uşak, Batı Anadolu'nun önemli dokuma merkezleri olmuş, Avrupalı asilzadelerin bile siparişlerine cevap verilmiştir(Cahen, 2007).

Türkmen göçleriyle Batı Anadolu'ya maddi kültür öğelerinin taşındığı gibi manevi kültür öğelerininde taşındığı görülmektedir. Bunların başında İbn Batutanın ısrarla ifade ettiği Misafir ağırlama ve cömertlik hasleti gelmektedir. Dolayısıyla bu hasletlerini imaretler ve zaviyeler kurma şeklinde göstermişlerdir. Nitekim İbn Batuta Karesi vilayetini ziyaretinde Türkmen Beyler'i tarafından yaptırılıp yolcuların istifadesine sunulan bir imaretten bahsetmektedir. Bu imarette yolcuların üç gün süreyle bütün ihtiyaçları karşılanmaktadır(İbn Batuta, 1995) .

Türkmenler sahip oldukları hayat tarzı ve düşünce sistemleriyle uyumlu kurumlar meydana getirmeye Anadolu'da da devam etmişlerdir. Uç'larda sayıları hızla artan şehirler, kasabalar, köyler, mahalleler meydana getirerek buralarda camii'leri, mescidleri, medreseleri, zaviyeleri, kervansarayaları, hamamları, çeşmeleri ve imaretleri hızla inşa etmişlerdir.

SONUÇ

Uç'lardaki Türkmen Beyler'i Moğol istilası öncesinde Türkiye Selçuklular'ına bağlı Meliklik tarzında idarelerini sürdürürken, istila sonrasında Uç'lar, iç kesimlerden kaçan Türkmenler'in sığınağı haline gelmiştir. XIII. Yüzyılda yaşanan bu göçler ile birlikte uçlardaki Türkmen nüfusunun artması Türkmenlerin kendi hâkimiyetlerini kurmalarını sağlamıştır. Anadolu'nun uçlarında yerleşen Türkmenler, milli kimlik ve kültürlerini buraya taşıyarak, hayat tarzlarını devam ettirmişlerdir. Meydana getirilen beylikler buralarda müesseseler inşa ederek uçların Türkmen tarzında yeniden şekillenmesini sağlamış, Anadolu coğrafyasını kendileri için vatan haline dönüştürmüşlerdir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri
387 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri, I,
(937/1530), (1996), Ankara.
166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), (1995), Ankara.
438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (937/1530), (1994), Ankara.

Kitaplar
Aşıkpaşazâde, (1949), Tevârih-i Âl-i Osman, Haz. N. Atsız, İstanbul.
Aslanapa, O. (1973), Türk Sanatı II, İstanbul.
İbn Batuta, (1995), Büyük Dünya Seyahatnamesi, Sadeleştiren, Mümin Çevik, İstanbul.
Bayram,M. (1991), Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Konya.
Bayram,M. (2003),Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar, Konya.
Cahen, C. (2007), Osmanlılardan Önce Anadolu, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul.
Lindner, R.P. (2000), Ortaçağ Anadolusunda Göçebeler ve Osmanlılar, Çev. M. Günay, Ankara.
Müneccimbaşı, (1995), Câmiu'd- Düvel, Çev. A. Ağırakça, İstanbul.
Öney G. (1998), Anadolu Selçuklularının Mimari Süslemesi ve El Sanatları, Ankara.
Sümer F.(1992), Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara.
Sümer F. (1992), Oğuzlar, İstanbul.
Sümer F. (1992), Çepniler, İstanbul.
Şükrullah, (1949), Behçetü't-Tevârih, Haz. N. Atsız, İstanbul.

Togan, Z. V. (1981), Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul.
Uzunçarşılı İ.H. (1988), Anadolu Beylikleri, Ankara.
Varlık,M. Ç. (1974), Germiyanoğulları Beyliği Tarihi, Ankara.

Makaleler
Bodur, F. (1984), " Batı Anadolu Halılarından Bir Grup", Sanat Çevresi, 2, 10-13.
Bayram,M. (2002), " Anadolu Selçukluları Zamanında Evhadi Dervişler", Türkler Ansiklopedisi, VII, 320-327.
Emecen, F. (1991) " Aydın" İslam Ansiklopedisi, (TDV), 4, 235-237.
Kofoğlu,S. (1995), "Eşrefoğulları", (TDV), 11, 484-485.
Sümer, F.(1970), "Anadoluda Moğollar", SAD, s. 25-60.

HOLLANDA'DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ VE KİLİSE-DEVLET AYRILIĞI

Yrd. Doç. Dr. Orçun İMGA[1]

Özet: Hollanda, gerek geçmişte, gerekse de günümüzde, dezavantajlı muhtelif dinî topluluk bakımından bir sığınak rolü oynamıştır. Bu iklimin etkisiyle gelişen çoğulcu yapı, siyasal sistemin temel karakterini yaratmıştır. Sistemde var olan toplumsal kutuplar arasındaki denge arayışı, kilise ve devlet ayrılığının tesisini zorunlu kılmıştır. Bu makalede, Hollanda'daki din ve devlet ilişkileri modelinin tarihî kökleri ve günümüzdeki görünümü ele alınmıştır. Hollanda'daki din-devlet ilişkileri nosyonu ve kilise-devlet ayrılığı uygulaması analiz edilerek, bu ülkedeki siyasal sistemin çoğulcu karakteri ve bu karakterin etkisinde şekillenen model incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hollanda, sütunlaşma, çoğulculuk, kilise ve devlet ayrılığı

RELIGION-STATE RELATIONS AND THE SEPARATION OF CHURCH AND STATE IN THE NETHERLANDS

Abstract: Both in past and today the Netherlands has played a role of haven for the various disadvantaged religious groups. The pluralist structure which progressed depending on that climate, created the main character of the political system. Seeking a balance between political poles in the system made establishing the separation of church and state necessary. In this article the historical roots and present-day view of the Netherlands' religion and state relations model was discussed. The pluralist character of the political system in this country and the conception of the separation of church-state which shaped under the influence of that character was studied by analysing the notion of religion-state relations and the practice of the separation of church-state in the Netherlands.

Key Words: The Netherlands, pillarisation, pluralism, the separation of church and state

GİRİŞ

Hollanda, Avrupa ülkeleri içinde, özgürlükçü sosyal dokusu ve tarihî temellere sahip hoşgörü geleneğiyle temayüz etmiş bir ülkedir. Ortaya çıkışındaki temel belirleyicinin din olgusu olduğu[2] bu özgürlükçü iklimi, gerek toplumsal hayatın muhtelif sahalarında, gerekse de devletin dinî gruplara tanıdığı serbesti ve onlara verdiği destekte hissedebilmek mümkündür.

Hollanda, günümüzde olduğu gibi, tarihsel süreçte de, heterodoks dinî gruplar açısından sığınabilecekleri muhkem bir yer olmuştur. 1876'dan beri ölüm cezasının uygulanmadığı bir ülke olan Hollanda, XVII. yüzyıldan bu yana, baskı gören dinî grupların iltica ettiği bir "mülteci cenneti" olarak değerlendirilmektedir (Monsma ve Soper, 2005: 53). Bilhassa anılan yüzyılın Hollanda'sı, kendi dönemi itibariyle, dinî çeşitlilik konusunda diğer Avrupa ülkelerine nazaran müstesna biçimde müsamahalıydı. Ülke, özellikle "ekonomik saiklerle" tüccar sınıfları ve muhtelif nedenlerle mâruz kaldıkları baskı ve eziyetlerden kaçan mültecileri, konukseverlikle karşılamıştır.[3] Hollanda Reform Kilisesi'nin hukuken resmî kilise olmasına ve onun haricindeki hiçbir dinî yapının kamusal ibadet hakkı bulunmamasına karşın, bunu düzenleyen kanun katı biçimde uygulanmamış, dolayısıyla da, ülkedeki dinî çeşitlilik serpilip gelişebilmiştir (Reichley, 1985: 74, 75). Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk göçmen gruplarından olan Pilgrimler (Hacılar), Yeni Dünya'ya gelmeden önce, dinî inançları sebebiyle baskı gördükleri İngiltere'den, Hollanda'nın Leiden bölgesine sığınmış ve Amerika'ya bu topraklardan gelmişlerdir. Yine, İngiltere'den kaçan Püritenler de, Amerika'ya göç etmeden önce bu ülkeye sığınmıştı (İmga, 2010: 79). Benzer biçimde, Orta Çağ'da ve daha sonrasında Nazi döneminde, çeşitli sebeplerle hor görülen Museviler, kendilerini bu ülkede güvende hissetmişlerdir.[4] XX. yüzyıla gelindiğinde, başlangıçta sömürgelerden gelen, daha sonrasında yoğun işçi göçüyle beraber sayıları artan Müslümanlar da, ülkenin bu tarihî geleneğinden istifade etmişlerdir (Yükleyen ve Kuru, 2006: 44).[5]

---

[1] Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

[2] Burada "din olgusu" ifadesi kullanılarak kastedilen, hem dinî güçlerin kendi arasındaki, hem de dinî güçlerle ladinî güçler arasındaki farklılaşmaları içeren bir bağlamdır (Maar, 1997: 25).

[3] XVII. yüzyılın İngiliz düşünürleri, "küçücük" Hollanda'nın, nasıl olup da, İngiltere karşısında büyük bir ticarî, ekonomik ve askerî rakip olarak ortaya çıktığı sorusu üzerine fikir yürütmüş ve bu küçük komşularının şaşırtıcı üstünlüklerinin, din özgürlüğünden ileri geldiği konusunda mutabık kalmışlardır. Örneğin, Sir William Temple, "Observations upon the United Provinces of the Netherlands" (1673) isimli çalışmasında, ticaret ve zenginliklerinin ciddi biçimde gelişiminin ve bunun neticesi olarak, güçlenip kalkınmalarının, Hollandalılar'ın, ülkelerindeki her dine karşı âdil bir koruma bahşetmesi akıllılığından kaynaklandığı sonucuna varmıştır. Benzer biçimde, William Penn de, Hollanda'nın kendi halkını, görüşleri ne olursa olsun bağrına basmasının, bu ülkenin zenginleşip güçlenmesinin temel sırrı olduğunu ifade etmiştir (Hutson, 2007: 27).

[4] Özellikle XVII. Yüzyılda, Hollanda, Musevileri Batı Avrupa'da resmî olarak dostane biçimde kabul eden tek devletti. Bunun neticesi olarak da, Museviler, Hollanda'nın dünyanın pek çok bölgesindeki sömürgecilik faaliyetinde onlarla birlikte çalışmıştır (Reichley, 1985: 75).

[5] Esasen, Hollanda'nın İslâm dini ile tanışması, XIX. yüzyılda, nüfusunun çok büyük bölümü Müslüman olan Endonezya'yı sömürge seçmesiyle olmuştur. Buna karşın, ülkedeki ilk İslâmî kuruluş, bu ülke Müslümanlarınca 1932 yılında Lahey'de kurulmuştur. 1951 yılında, Endonezya yakınlarındaki Moluk adasından, Hollanda Kraliyet Ordusu'nda Endonezya'nın bağımsızlığına karşı savaşan 4.000 asker ve bunların ailelerinden oluşan 12.500 kişilik Müslüman bir grup bu ülkeye gelmiştir. Daha sonraki dönemde, 1975 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, Surinam'dan gelen Müslümanlar da, ülke nüfusuna dâhil olmuştur. Gerek Moluk, gerekse Surinam'dan gelen Müslümanların, Flamanca dilini biliyor olmaları ve Hollanda kültürüne olan aşinalıkları, bu topluma katılımlarını ve asimilasyon süreçlerini hızlandırmıştır (Yükleyen ve Kuru,

Bu çalışmada, temel olarak, dinî özgürlük ve çoğulculuk nosyonunun şekillendirdiği karakteristik ülkelerden olan Hollanda'daki din ve devlet münasebetleri, tarihî arka planıyla birlikte kısaca değerlendirilerek analiz edilmeye çalışılmıştır. Ülkedeki dinî çoğulculuğu doğuran sebepler, kilise-devlet ayrılığı[6] ve dinî özgürlüklerin anayasal görünümü bu kapsamda ele alınmaya çalışılmıştır.

HOLLANDA'DA ÇOĞULCU DİNÎ HAYATIN TEMEL KARAKTERİ OLARAK "SÜTUNLAŞMA"

Hollanda'nın siyasî sistemi, tarihsel olarak, din eksenli bir biçimde gelişmiştir. Kökeni XIX. yüzyıla uzanan bu gelenek, geçmişte yaşanan din mücadelelerinin bir uzantısıdır. Protestanlar ve Katolikler arasındaki egemenlik mücadeleleri, zaman içerisinde, genel oy hakkı talebi merkezli bir sınıf mücadelesiyle birlikte, siyasî hayatta her eğilimin temsiline imkân tanıyan çok sesli bir hâli ortaya çıkarmıştır (İmga, 2005: 36). Bugün için Hollanda, adeta farklı dinî, etnik ve bölgesel gruplardan oluşan bir mozaik görünümündedir. Bu gruplardan her biri, özgün kimliği ve bağımsızlığı hususunda oldukça hassas davranmaktadır (Monsma ve Soper, 2005: 54). *Verzuiling* ya da *pilarizasyon* olarak ifade edilen ve dilimize, "sütunlu yapı" ya da "sütunlaşma" olarak aktarılabilecek bu siyasî iklim, Hollanda sisteminin temel karakteridir. Bu yapı içerisindeki her bir sütunu temsil eden, Reformcu Protestanlar, Katolikler, Liberaller ve Sosyalistler gibi gruplar, sadece örgütsel düzeyde varlık göstermeyip, aynı zamanda, temsil edildikleri siyasî partilerle birlikte, kendilerine ait okullar, hastaneler, sendikalar, sosyal hizmet kurumları, kitle iletişim araçları, finansal kuruluşlar ve üniversiteleri içeren komplike bir tablo ortaya koymaktadırlar (İmga, 2005: 36). Sistemi oluşturan sütunlardan her biri, ayrı bir bağlamı ifade etmektedir. Katolik bir sütun örneğinde düşünürsek, bu bağlam, Katolik bir siyasî partinin, ilkokuldan üniversiteye kadar Katolik okulların, Katolik televizyon ağının, Katolik gazetelerinin ve Katolik sosyal kulüplerin sistem içindeki varlığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, Katolik ailede büyüyen bir kişi, hayatını büyük ölçüde, Katolik organizasyonlara dâhil olarak yaşamaktadır (Monsma ve Soper, 2005: 64-65).

Bununla beraber, hâlâ sosyal yapının bir parçası olmayı sürdürmekte ve anayasadaki yerini muhafaza etmekte olsa da, sütunlaşma sistemi aşınmaya başlamıştır. Hollanda'nın, 1960'lardan itibaren süratli bir sekülerleşme sürecine girmesi neticesinde halkın kiliselerden uzaklaşması ve dinî gruplar arasındaki yakınlaşmaların artmasıyla birlikte, sütunlaşma sistemi de zamanla önemini yitirmiştir. Toplumda dinin rolünün nispeten azalmasına paralel biçimde, siyasî alanda kilise ve devlet ayrılığının sağlanması temayülü kuvvet kazanmıştır (Yükleyen ve Kuru, 2006: 45).[7] Netice itibariyle, Hollandalıların, artık, hayatlarını tek bir sütunun sınırları içerisinde yaşama istekleri zayıflamıştır. Hatta, bugünkü Hollanda'da, sütunlaşmanın, menfî bir anlama dönüştüğü de söylenebilir. Zira bu kavram, geçmişe ait, anakronik bir yapı olarak düşünülmekte, dinî dışlayıcılık ve bölünmüşlüğün yaşandığı bir çağı hatırlatmaktadır (Monsma ve Soper, 2005: 65).

DİN VE DEVLET İLİŞKİLERİNİN TARİHÎ ARKA PLANI

Hollanda Krallığı,[8] anayasal monarşi ile yönetilen bir Avrupa ülkesidir ve her ne kadar, anayasa, sadece "kral"dan bahsediyor olsa da, XX. yüzyıl boyunca, devlet başkanları hep "kraliçe"ler olmuştur. Kökeni 1813 yılına uzanan Hollanda monarşisi, günümüzde ulusal birliğin en muteber ve önemli sembolü[9] olmakla beraber, tarihî süreçte her zaman için gerçek mânâsıyla bir millî sembol olmayı başaramamıştır. Son dönemlere kadar, kraliyetin, Kalvinist blokla olan ilişkileri, ulusun geri kalanından çok daha yakın bir biçimde cereyan etmiştir.[10] Dolayısıyla, Katolikler açısından, Protestan bir kraliyetin egemenliğini tanımak, özel nitelikli bazı sorunlar yaratmıştır. 1814 Anayasası'nda, monarkın Protestan olması gerektiği

---

2006: 44). Sömürge topraklarından kaynaklanan göçler bir kenara bırakılırsa, İslâm dininin, Hollanda topraklarındaki varlığı, 1960'larda başlayıp dalga dalga devam eden, Türkiye ve Fas gibi ülkelerden gelen işçi akınları neticesinde hız kazanmıştır. Bunun sonucu olarak, İslâm dini, %6 civarı bir oranla, Protestan ve Katoliklerden sonra, nüfus bakımından ülkedeki üçüncü büyük din hâline gelmiştir. (Bugün için Hollanda nüfusunun dinî kompozisyonu, 2006 yılı verilerine göre şöyledir: Katolik %30, Reform Kilisesi %11, Kalvinist %6, diğer Protestanlar %3, İslâm %5.8, diğer dinler %2.2, hiçbirisi %42 (www.cia.gov, 2009). Bilhassa 1970'lerden sonra, belirttiğimiz gibi, Endonezya ve Surinam gibi eski kolonilerden gelen göçmenler ve Türkler ile Faslılar gibi azınlık işçi gruplarının ülkeye gelişleriyle birlikte, Hollanda siyasî sitemini etkileyen farklı dinamikler ortaya çıkmıştır. Bu dönemden itibaren Hollanda siyasetini etkileyen temel tartışmalar, etnik azınlık gruplarının bireysel ve kolektif hak talepleri, kanunî haklarda eşitlik isteği ve Hollanda kurumlarına sosyal ve ekonomik katılım arzuları olmuştur. Bunun sonucunda, Hollanda siyasetini belirleyen temel eğilim, etnik azınlık gruplarının, kültürel kimliklerini muhafaza ederek sisteme entegrasyonları yönünde gelişmiştir (Glastra, Schedler ve Kats, 1998: 168).

[6] "Kilise ve devlet ayrılığı" ifadesinden anlaşılması gereken, Anglo-Amerikan siyaset bilimi literatüründe kullanılmakta olan "separation of church and state" kavramıdır. Kavram, -belirgin farklar taşımakla birlikte- Türkçede başvurulan "laiklik" ilkesinin karşılığıdır (Konuya ilişkin, "sekülerlik"i de içeren detaylı bir kavramsal çerçeve için bkz. (İmga, 2005: 27-58).

[7] Gerçekten de, ülkede yükselişe geçen sekülerleşme trendi dikkat çekici olmuştur. 1959-1986 yılları arasında, Katolik Kilisesi'ne mensup olanların oranı, %37'den %31'e, Reform Kiliseleri'ne mensup olanlardaysa bu oran, %38'den %21'e düşmüştür. Yine bu dönemde, hiçbir dine mensup olmayanların oranı, %21'den %44'e yükselmiştir. Aynı şekilde, kilise faaliyetlerine katılma oranları da, Katoliklerde, %87'den %26'ya, Reformcularda ise, %36'dan %33'e düşmüştür (Monsma ve Soper, 2005: 55).

[8] Hollanda Krallığı ifadesi, Avrupa'daki Hollanda ile beraber, Aruba ve Hollanda Antilleri'ni içermektedir.

[9] Konuyla ilgili olarak yapılmış olan kamuoyu araştırmaları, yaklaşık %80'lik bir kamuoyu desteğinin monarşinin arkasında olduğunu göstermektedir (Irwin, 2000: 38).

[10] Kraliyet ile Kalvinizm arasındaki ilişkilerin bu denli güçlü olmasındaki önemli etken, bağımsızlık savaşı sırasında, her ikisinin de Katolik İspanya karşısında mücadele etmiş olmalarıdır (Lijphart, 1975: 83).

belirtilmiş, fakat bu koşul 1815 yılında anayasadan çıkartılmıştır. Yaklaşık iki asırlık bir süredir de, Hollanda Anayasası, monarkın dini konusundaki sessizliğini muhafaza etmektedir (Lijphart, 1975: 83-84).

Hollanda'daki dinî kırılma, diğer pek çok Avrupa ülkesinde de olduğu üzere, Protestan Reformasyonu sonrasında yaşanmıştır. Reformasyon'dan sonra ülke, Katolik güney ve Protestan kuzey olarak ikiye ayrılmış durumdaydı. Protestanlar da, kendi içlerinde, Reformcu, Kalvinist, Lutherci ve Mennonites gibi alt gruplara ayrılmıştı. Ancak, tüm bunlara rağmen, Avrupa'da kanlı din savaşlarının yaşandığı dönemde dahi, Hollanda, farklı dinlere tolerans tanımayı yine de başarabilmiştir (Monsma ve Soper, 2005: 54).

Kilise ve devlet ayrılığı, Hollanda'da, resmî olarak 1796 yılında benimsenmiştir. Buna göre, kanun önünde bütün dinlerin eşit olduğu belirtilerek, devletle kiliselerin birbirinden ayrıldığı resmen kabul edilmiştir (Martin, 2003: 149). Esasen bu gelişme, Hollanda Reform Kilisesi'nin, 1579'dan beri süregelen egemenliğine bir tepki olmuştur (Bijsterveld, 2008: 135). Ancak ne var ki, dinin, Hollanda toplumundaki ve kurumsal sistemdeki kemikleşmiş yapısını sürdürmeye devam etmesi (Bijsterveld, 2008: 135), hukukî alanda sağlanan bu yeniliğe rağmen, uygulama açısından bazı sıkıntıların doğmasına neden olmuştur. Yeni düzenleme, resmî bir kilisenin varlığını mümkün olmaktan çıkarmakla beraber, gerçek mânâda bir din-devlet ayrılığı modelinin tesis edilmesi bakımından gerekli olan bileşenlere sahip değildi. Örneğin, 1801 Napolyon Konkordato'sundan mülhem olarak, tanınan bütün dinlerin görevlilerine maaş ödenmiştir (Martin, 2003: 149).

1814 Anayasası'nın dine ilişkin bölümüyse, kilise ve devlet ayrılığıyla ilişkili olmakla beraber, bireysel din hürriyeti ile ilgili herhangi bir düzenleme getirmemekteydi. Bu anayasa ve onun 1815'deki halefi, devletin kilise organizasyonuna müdahale etmesine engel olmuştur. Ancak, uygulamada devlet müdahalesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Yine bu dönemde, devlet ve özel okullar biçimindeki ikili bir okul sistemi kabul edildi ve bu yapı, 1917 Anayasası ile pekiştirildi (Bijsterveld, 2008: 135). Bu anayasal düzenlemeyle, kamu okullarıyla beraber, bütün inanç temelli okullara da finansal yardımda bulunulması ilkesi kabul edildi (Monsma ve Soper, 2005: 64).

Genel olarak ifade etmek gerekirse, XIX. yüzyıl liberal Aydınlanma düşüncesinin kilise-devlet ilişkilerine yansımaları, Hollanda örneğinde, daha ziyade eğitim meselesi etrafında cereyan etmiştir. Bu dönemin Hollandalı liberalleri, yarı resmî statüdeki Reform Kilisesi'ni destekleyen eski muhafazakâr düzene ve aristokratik sınıflara tanınan imtiyazlara tepki göstermişlerdir. Bu çerçevede, halkın yönetime katılımının arttırılması, devletin rolünün sınırlanması ve dinî grupların devlet tarafından desteklenmemesi için mücadele vererek, etkin bir rol oynadılar (Monsma ve Soper, 2005: 58). Gerçekten de, bu dönemde kamu okulları, farklı kutuplar arasındaki tartışmalar bakımından önemli bir gerilim alanı olmuştur. Siyasî sistemin esas yapısı olan sütunlaşma sisteminin temelleri, bu mesele etrafında yaşanan tartışmalar ve farklı dinî, ideolojik blokların işbirliği sonucunda atılmıştır. Liberaller açısından kamu okulları, liberal kültürün ortak değerleri olan birlik, hoşgörü ve erdemin öğretilmesinde anahtar bir role sahip olmuştu. Bu nedenle, XIX. yüzyıl başında, Hollanda'da kamu okullarının açılmasını isteyen güçlü bir hareket ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu tartışmalar ekseninde, Hollanda'daki farklı dinî toplulukların durumu bir soru işareti oluşturmaktaydı. Etkin konumda bulunan liberal yaklaşım, farklı dinî inançların özel alana bırakılmasını savunmuştur. Bunun sonucu olarak, kamu okullarının dışında kalan okullara şüphe ile yaklaşılmış, ya da bunlar yasaklanmıştır. Ancak, bu dönemde, Katolikler ve Reformcular, geleneksel Kalvinist teoloji ve pratikleri terk etmek anlamına geleceği gerekçesiyle, bu okul anlayışına karşı çıktılar. Bunun neticesinde, gerek Katolikler, gerekse Reformcular, 1860'lı yıllarda kendi politik hareketlerini oluşturdular (Monsma ve Soper, 2005: 59). Yaklaşık kırk yıl süren politik mücadeleyle beraber, Reformcu (ARP) ve Katolik koalisyonu, farklı tipteki dinî okulların ve kamu okullarının nötr ve konsensüse dayalı bir felsefeyi desteklemeleri ve her iki okulun da kamu yardımından istifade etmesi yönündeki kendi eğitim vizyonlarını kabul ettirmeyi başardı. Bu anlayış, 1917 Anayasası'nda da yer alarak günümüze kadar geçerliliğini korudu. "1917 uzlaşısı" denilen bu gelişmeyle beraber, tüm okulların eşit kamu yardımı almasını isteyen ARP ve Katolik koalisyonuyla birlikte, genel oy hakkını savunan sosyal demokratlar ve nispi temsile dayalı seçim sistemi talep eden Liberal Parti de kendi istediklerini elde etmiş oldular (Monsma ve Soper, 2005: 61).

Bu süreçte ortaya çıkan temel anlayış, bugünün Hollanda'sında geçerli olan çoğulculuğun anlaşılması bakımından önemlidir. Blokların bu tercihlerinde, her ne kadar, azınlık olmalarından dolayı inançlarını tüm ulusa empoze etmeyi başaramamaları faktörü rol oynamış olsa da, çatışma yerine çoğulcu bir yolu seçmeleri, *paralelizm* anlayışının oluşmasıyla beraber, farklı dinî ve entelektüel hareketlere de kendilerini gerçekleştirme imkânı sağlamıştır (Monsma ve Soper, 2005: 62).[11]

GÜNÜMÜZ HOLLANDA'SINDA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİNİN GÖRÜNÜMÜ VE KİLİSE-DEVLET AYRILIĞI

Hollanda Anayasası, en son 2005 yılında bir değişiklik geçirmekle birlikte, geniş ölçüde 1983 yılında, zaten korunmakta olan sosyal haklara ilaveten, yeni temel hakları düzenlemek amacıyla değiştirilmiştir. Bununla birlikte, anayasanın dine ilişkin maddeleri kapsamlı değildir. Anayasanın 1. maddesi, Hollanda'daki herkesin, din, inanç, siyasî düşünce, cinsiyet ve benzer diğer konumlarda eşit olduğunu, bunlardan dolayı ayrımcılık yapılamayacağını hüküm altına almıştır (http://www.minbzk.nl, 2009).[12]

---

[11] "Paralelizm", Hollanda siyasî ve sosyal yapısını açıklayan önemli bir kavramdır. Özellikle eski başbakanlardan Abraham Kuyper'in (1901-1905) sıklıkla üzerinde durduğu bu terim, farklı dinî ve felsefi yaklaşım ve hareketlerin, ayrı, fakat birbirine paralel yollar izleyerek özgür bir biçimde gelişmeleri anlamını taşımaktadır. Buna göre, yönetim, onları engellemediği gibi, onlara yardım da etmemektedir (Monsma ve Soper, 2005: 63).

[12] Belirtmek gerekir ki, 1983 yılında gerçekleşen ve Hollanda'daki çoğulcu anlayışa çok uygun olan bu değişikliğin amacı, dinler bakımından geçerli olduğu gibi, seküler görüşleri de hukukî anlamda koruma altına almaktır. Bahsi geçen yaklaşıma göre, dinlerle beraber, ladinî görüşler de saygı ve korunmayı hak etmektedirler (Monsma ve Soper, 2005: 67).

Anayasanın 6. maddesi ise, bireylerin, bireysel ya da kolektif olarak kanunî sorumluluklarını göz ardı etmemek kaydıyla, din ve inançlarını açıklayabileceklerini ifade etmektedir. Aynı maddenin ikinci fıkrası ise, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin bu konudaki yaklaşımına uygun olarak, ibadet hürriyetinin kısıtlanma hâllerini sıralamaktadır. Buna göre, belli binalar dışında ibadetin gerçekleştirilmesine, sağlığı korumak, trafiği ve genel kamu düzenini sağlamak ya da karışıklık ve çatışmayı önlemek gibi sebeplerle, kanunla sınırlama getirilebileceği ifade edilmektedir.

Anayasa, din ve devlet ilişkilerini tanzim eden bir hüküm olarak, devletin, tüm dinlere karşı eşit mesafede durması ilkesini benimsemiştir.[13] Yine, anayasanın 23. maddesinde ise, devlet eliyle verilen eğitimde, bireylerin din ve inançlarına saygı gösterilmesinin gerekliliğinin altı çizilmektedir. Bu hüküm gereğince, kamu otoriteleri tarafından, kanun yoluyla düzenlenmesi gereken eğitim; herkesin din ya da inancına saygı duymak koşuluyla gerçekleştirilebilmektedir. Bununla birlikte, devletin, dinî gruplara karşı olan yükümlülükleri azaltılmıştır (Yükleyen ve Kuru, 2006: 45).

Bilhassa belirtmek gerekir ki, kiliseyle ilgili herhangi bir ifadenin bulunmadığı, ancak, kilise ve devletin iki ayrı kurum olduğu düşüncesinin gözlenebildiği bir metin olan Hollanda Anayasası,[14] anılan dinî özgürlükleri sadece birey ölçeğinde değil, aynı zamanda kolektiviteler için de tanımaktadır. Dikkate değer başka bir husus ise, bu haklardan yararlanabileceklerin, sadece Hollanda vatandaşları olmamaları, Hollanda topraklarında yaşayan herkesin, bu korumadan istifade etme imkânının bulunmasıdır.

Anayasada ya da diğer kanun metinlerinde kodifiye edilmemiş olmakla beraber, Hollanda'da kilise ve devlet arasındaki ayrım, bu iki alanın kurumsal anlamda birbirlerinden bağımsız olduğu temel düşüncesine dayanmaktadır. Tarihte bu tarz birimler var olmakla birlikte, günümüz Hollanda'sında, din işleri ile ilgili herhangi bir resmî örgüt bulunmamaktadır (Bijsterveld, 2008: 138). Bununla beraber, sistem içerisinde, kiliselerin kamu hayatına katılımını engelleyen herhangi bir düzenleme yoktur. Kiliseler, medenî kanuna göre tüzel kişi statüsündedirler. Kanun, kiliseleri, vakıf ve dernek gibi diğer kişilerden farklı olarak, "sui generis" kamu tüzel kişileri olarak tanımaktadır (Torfs, 1996: 961). Ayrıca, Hollanda'da, kiliselerin resmen tanınmasını ve zorunlu olarak tescil edilmesini gerektiren bir düzenleme de bulunmamaktadır. Bu kurumlar, hukukî düzenle ihtilafa düşmedikleri müddetçe, kendi kendilerini yönetme hakkına sahiptirler. Buna ilaveten, bazı hukukî sorunları kendi içlerinde çözümleyebilmektedirler (Bijsterveld, 2008: 139).

Her ne kadar, kiliselere genel olarak finansal bir yardımda bulunulmuyorsa da, ordudaki ve cezaevlerindeki dinî hizmetler gibi konularda mali destek söz konusu olabilmekte, bu kurumlara yapılan bağışlara yönelik vergi muafiyetleri ve tarihî kiliselerin bakım-onarımları için devletçe sağlanan katkılar gibi dolaylı ekonomik destekler verilebilmektedir (Torfs, 1996: 961).

Son olarak, okullar meselesi de, Hollanda'daki din ve devlet münasebetlerini değerlendirmek bakımından belirleyici bir alan olmaktadır. Anayasaya göre, eğitim konusunda devlet okulları ve özel okulların oluşturduğu ikili bir yapı söz konusudur. Eğitim özgürlüğü gereğince, kamu okullarında, müfredatın dışında, seçmeli din dersi verilebilmektedir. İlkokul seviyesindeki dinî okullar, diğer kamu okulları gibi devlet tarafından finanse edilmektedir. İlaveten belirtmek gerekir ki, cemaat okulları Hollanda'da oldukça yaygındır. Bu okulların oranı, mevcut okulların yaklaşık olarak üçte ikisine tekabül etmektedir. (Bijsterveld, 2008: 141).

SONUÇ

Kuşkusuz, Hıristiyan geleneğe bağlı olan her ülke, kendine has bir din-devlet ilişkisi sistemi geliştirmiştir. Bu ülkelerdeki dinî otoritelerle devlet arasındaki münasebetlerin mahiyeti, kendi tarihselliklerinin, sosyal ve siyasî yapılarının gereğince biçim almaktadır. Özgürlükçü bir Avrupa ülkesi olan Hollanda'nın kilise-devlet ayrılığı modeli de, geçmişinden tevarüs eden çoğulcu toplumsal yapısının eseri olmuştur. Bu ülkede din merkezli biçimde gelişen temel kutuplar, siyasî yapının sunduğu özgürlük ortamından beslenerek güç kazanmıştır. Siyasal ve toplumsal alanda derin etkilere sahip bu sütunlar, geniş bir temsil imkânıyla birlikte, kamu siyasalarını etkileme gücü elde etmiştir. Her ne kadar, sekülerleşme sürecinin tesiriyle, muhtelif dinî yapılardan oluşan sütunların etkili rollerinde bir kırılma yaşanıyor olsa da, günümüz Hollanda'sında, faaliyetlerini serbest biçimde sürdüren dinsel topluluklar, sosyal ve siyasal yaşamdaki etkilerini muhafaza etmeyi sürdürmektedirler.

Hollanda, bahsi geçen bu çoğulcu dinî kompozisyondan kaynaklanan sosyal dengenin bir sonucu olarak, kilise ve devlet arasındaki ayrılığı 1796 yılında benimsemiş ve müesses kilise uygulamasını terk etmiştir. Bu tarihten sonra, devletle dinî alan arasındaki mesafe tedricen açılmış ve çoğulcu toplumsal yapı, devleti, dinler karşısında tarafsız kalmaya zorlamıştır. Bugün

[13] Bilhassa Hollanda'daki İslâm toplumunun taleplerinde, eşitliğe ilişkin bu prensibin etkisi büyük olmuştur. Ülkedeki Müslümanlar, diğer dinî ve ideolojik gruplar açısından söz konusu olan devlet desteğini kendileri için de istemişlerdir. Ancak, ülkedeki Müslümanların, bugün için ayrı bir sütun olarak tanınmaları ihtimali görünmemektedir. Buna rağmen, Müslümanların, diğer gruplara tanınan kimi hakları elde etmelerinde, bu hukukî ilkeler etkili olmuştur. 1975 yılında Rotterdam'da ilk Müslüman mezarlığının açılması, aynı yıl, Almeo şehrinde kubbe ve minareli olarak inşa edilen ilk caminin devletten mali destek alması, 1977'de İslâmî usulle hayvan kesiminin kanunlaşması, 1986'da devletin desteğiyle İslâmî konularda yayım yapan bir vakfın kurulması, bu minvalde yaşanan gelişmeler olmuştur (Yükleyen ve Kuru, 2006: 45-46).

[14] Hollanda, Avrupa Anayasası'nın hazırlık sürecinde de, Hıristiyanlığa referans yapılıp yapılmaması konusunda, bu pozisyona paralel bir tutumu benimsemiştir. Bu konuda, İtalya ve Portekiz gibi ülkeler, Hıristiyanlığa vurgu yapılması gerektiğini savunurlarken, Hollanda ve Fransa, bu yaklaşıma karşı çıkmıştı.

için Hollanda'da, her ne kadar hukukî metinlerde sarih bir biçimde ilkeselleştirilmemiş olsa da, kilise ve devlet ayrılığı, uygulamada sağlanmış durumdadır.

Öte yandan, din ve devlet arasındaki mesafenin uzak olması, bu ülkede, devletin dinî topluluklara karşı hasmane bir tutum takınmasıyla sonuçlanmamıştır. Hollanda'da, gerek bireysel din hürriyetine yönelik, gerekse de –birkaç yıldır ülkedeki Müslümanlara yönelik takınılan negatif tavır bir kenara bırakılırsa- dinsel toplulukların kamu hayatına katılımlarına dönük ciddi engellemeler söz konusu olmamaktadır. Son dönemde, çoğulculuğun ve çok-kültürlülük politikalarının sorgulanıyor olması gerçeğine rağmen, Hollanda, kurumsallaşmış özgürlükçü geleneğinin bir yansıması olarak, Avrupa ülkeleri içerisinde, dinî pratiklerin en rahat biçimde uygulanabildiği ve inançlar konusunda en müsamahalı yaklaşıma sahip olan ülke olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

BIJSTERVELD, S. (2008). *"Hollanda"*. KÖSE, A. ve KÜÇÜKCAN, T. (Ed.), **Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi: Hukuki Yapı, Din Eğitimi, Din Hizmetleri,** (135-150). İstanbul: İSAM Yayınları.

GLASTRA, F., SCHEDLER, P. ve KATS, E. (1998). *"Employement Equity Policies in Canada and the Netherlands: Enhancing Minority Employement Between Public Controversy and Market Initiative"*. **Policy and Politics**, 26 (2): 163-176.

HUTSON, J. H. (2007). **Church and State in America: The First Two Centuries,** New York: Cambridge University Press.

IRWIN, G. A. *"The Dutch Political System"*. KATUS, J. and VOLMER, W. F. (Eds.), **Government Communication in the Netherlands.** The Hague: Sdu Publishers.

İMGA, O. (2010). **Amerika'da Din ve Devlet: Tarihî ve Felsefî Temeller,** Ankara: Liberte Yayınları.

İMGA, O. (2005). *"Hollanda'da Siyasi Partiler ve Siyasi İklimin Değişimi: Çokkültürlü Hoşgörü Ortamından İslam Karşıtlığı ve Asimilasyon Tartışmalarına"*. **Türkiye Günlüğü,** 82 (Güz): 36-47.

LIJPHART, A. (1975). **The Politics of Accomodation; Pluralism and Democracy in the Netherlands.** USA: University of California Press.

MAAR, M. (1997). **Political Parties and Party Systems, Comparative Approaches and the British Experience.** London: Routledge.

MARTIN, J. P. (2003). *"Hollanda'da Dinî Akımlar ve Hümanizm"*. BAUBÉROT, J. (Ed.), **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik** (Çev. ARABACI, F.). (147-160). İstanbul: Ufuk Kitapları.

MONSMA, S. V. ve SOPER, C. J. (2005). **Çoğulculuğun Meydan Okuması: Beş Demokraside Kilise ve Devlet** (Çev. SAMBUR, B.). Ankara: LDT Yayını.

REICHLEY, J. A. (1985), **Religion in American Public Life.** Washington D.C.: The Brookings Institution.

THE CONSTITUTION OF THE KINGDOM OF THE NETHERLANDS, <http://www.minbzk.nl/contents/pages/6156/grondwet_UK_6-02.pdf> (Erişim: 15.03.2009).

THE WORLD FACTBOOK: NETHERLANDS, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/nl.html> (Erişim: 02.03.2009).

TORFS, R. (1996). *"Church and State in France, Belgium, and the Netherlands: Unexpected Similarities and Hidden Differences"*. **Brigham Young University Law Review,** 1996 (4): 945-971.

YÜKLEYEN, A. ve KURU, A. T. (2006). **Avrupa'da İslam, Laiklik ve Demokrasi: Fransa, Almanya ve Hollanda.** İstanbul: TESEV Yayınları.

DÖRDÜNCÜ VE BEŞİNCİ SINIF ÖĞRETMENLERİNİN KESİR ÖĞRETİMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: FENOMENOGRAFİK ARAŞTIRMA

Yrd. Doç. Dr. Özlem Doğan TEMUR
Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
İlköğretim Bölümü, ozlemdt@yahoo.com

Özet: Bu çalışma, sınıf öğretmenlerinin kesir öğretimine ilişkin görüşlerini anlamaya dönüktür. Çalışmada öğretmenlerin kesir öğretimine ilişkin görüşlerini ve tecrübelerini almak amacıyla nitel araştırma metotlarından biri olan Fenomenografik araştırma metodu kullanılmıştır. Çalışmaya Kütahya il merkezinde halen görev yapmakta olan 6 sınıf öğretmeni katılmıştır. Veriler araştırmacılar tarafından yarı-yapılandırılmış yüz yüze görüşme tekniği ile toplanmıştır. Bu Fenomenografik araştırmanın bulguları, araştırmanın örneklemini oluşturan sınıf öğretmenlerinin kesirler ve kesir öğretimi ve kullanılan yöntem ve teknikler konusunda bazı eksik ve yanlış bilgilere sahip olduklarını göstermektedir. Araştırmanın bulguları ve kesir öğretimini daha etkin hale getirmek için çeşitli öneriler detaylı bir şekilde tartışılmıştır.
Anahtar Kelimeler*:* Kesirler, öğretmen görüşleri, sınıf öğretmeni, fenomenografik araştırma

OPINIONS OF TEACHERS OF FOURTH AND FIFTH GRADE ABOUT TEACHING FRACTIONS: A PHENOMENOGRAHIC RESEARCH

Abstract: This research is to understand the opinions of primary school teachers about teaching fractions. As one of the qualitative research methods, phenomenographic research method was used in the study to reveal the opinions and experiences of teachers about teaching fractions. 6 primary school teachers working in the city centre of Kütahya participated in the research. The data were gathered by the researchers through semi-structured face-to-face interviews. The findings show that the primary school teachers composing the sample of the research have some insufficient and false information about fractions, teaching of fractions and methods and techniques used while teaching fractions. The findings of the research and various suggestions for a more effective teaching of fractions were discussed in details.

Key Words*:* Fractions, teacher opinions, primary school teacher, phenomenograhic research

GİRİŞ

Rasyonel sayı kavramı ilkokul matematiğinde karşılaşılan konuların çoğundan daha zor ve soyuttur. Kesirler sayma sayılarından oldukça farklıdır. Çevremizdeki çoklukları sayarak belirleyebilir ve bir doğal sayı ile gösterilebilinir. Fakat sayma yaparak kesirler üretilemez. Kesirleri üretmek için bölme ve ölçme gereklidir. Doğal sayılar *Kaç tane?* Sorusunun cevabı, kesirler ise *ne kadarı?* Sorusunun cevabını verir. Öğrencilerin her durumda bir kesri anlayabilmeleri için değişik problem durumlarında deneyim kazanmaları gerekir. Kesir kavramının sağlam temelleri, kesrin değişik anlamlarının öğrencide somutlaşması ile gerçekleşir. Öğrencilerin cisimlerin eşit paylaşımına dair hem deneyimden gelen hem de sezgisel bilgileri vardır. Bu temel üzerine kesir kavramı inşa edilebilir. Kesir öğretiminde izlenilecek sıra paylaşımla oluşacak tam, yarım çeyrek gibi parça bütün ilişkileri, denklik, karşılaştırma, sıralama, kesirlerle aritmetik işlemler şeklinde olmalıdır (Olkun ve Toluk, 2004). Öğrencilerin sağlam bir kesir bilgisine sahip olmaları için öğretmenlerin kesirlerin öğrenilmesinde gerekli olacak alt yapılara dikkat etmeleri gerekecektir. Öncelikle matematikteki her konu gibi kesirlerin de dayandığı bu alt yapılar belirlenmelidir ve çeşitli etkinliklerle desteklenmelidir.

Keiren (1976) kesir kavramının oluşmasında birbiriyle ilgili olan dört alt yapıdan söz etmektedir. Kesirler için çok önemli olan bu dört alt yapı işlem bilgisi, oran, bölme ve ölçmeyle ilgili olan yapılarla açıklanabilir. Bu alt yapıların her biri birbirleriyle ilişkili olmakla birlikte kesir kavramının edinilmesinde ve kesir konusunun tamamının anlaşılmasında tek tek öneme sahiptirler. Örneğin, eşdeğerlilik kavramının oluşmasında ve eşit kesirleri bulma sürecinde oran alt yapısı, kesirlerle ilgili çarpımsal ilişkilerin gelişiminde İşlem alt yapısı, toplama işlemini öğrenmede ölçme alt yapısının varlığı etkili olacaktır. Bu yapıların gelişimi kesirlerde problem çözme için de önemli bir ön şart olarak kabul edilebilir. Özellikle öğrenciler bütünün parçalandığını, parçaların eşit boyutta olması gerektiğini anlamalılardır. Aynı zamanda sürekli bir bölgeyi bölümlere ayırabilmeli ve bütünün eşit parçalara ayrılıp ayrılmadığını sezmelilerdir (Akt: Charalambos ve Pantazi, 2007). İyi bir kesir kavramının gelişimi için gerekli olan bu ön şartlar dizisi yerine getirilerek ve kesir öğrenirken kural öğreterek öğrencilerin karşılarına çıkan görevleri savmak yerine gerçek yaşam durumları ve somut araç gereçler kullanarak etkili bir kesir öğretiminin gerçekleştirilmesi hedeflenmelidir.

Kesir kavramının gelişimi için iki kesrin kıyaslanmasında algoritmayı öğretmek ve kuralları tekrar tekrar uygulamak öğrencilerin kesirler hakkında eksik düşünceler oluşturmalarına ve kesirlerle ilgili sorgulamaya son vermelerine sebep olacaktır. Kesirlerde kıyaslamanın öğrenilmesi gerekli temel şartların sağlanmış olduğunu göstermektedir. Bu noktada öğrencilerin kesirlerde denklik fikrine sahip olmalarının gerekliliği yadsınamaz. Öğrenciler kesirlerde denklik fikrine sahip olduklarında bu fikir onların kıyaslama yapmalarına ve kıyaslamalar için denklik fikrini bir araç olarak kullanmalarına olanak sağlayacaktır (Van De Walle, 2000). Kesir öğretimi parçalara ayırma, adlandırma, sayma, sayısal semboller kullanma, görsel modeller, modellerin çeşitlenmesi şeklinde altı basamaktan oluşmaktır. Öğrenciler önce çevrelerindeki bütünleri eş parçalara ayıracaklar, ayırdıkları parçaları adlandıracaklar, eşit parçalara ayrılan bir bütünden seçilen parçaları sayacaklardır. Dördüncü basamak kesirlerin rakamlarla ifadesini öğrenmektir. Öğrenci bu aşamada sembolle yazılan bir kesri okuyabilmeli ve modelle gösterebilmelidir. Verilen bir kesri şekille ifade etmek kesirleri öğrenmek için önemli bir araçtır. Bu nedenle beşinci basamak modelin çizimidir. Son basamak ise çizilen modellerin çeşitlenmesidir (Alacaci, 2009). Kesir fikrinin kazandırılmasında kuralların verilmesi yerine modeller kullanılarak öğrencilerde kesir kavramının somut olarak edinilmesine katkıda

bulunulabilir. Çünkü model kullanımı kesir kavramının sahip olduğu soyut ilişkileri somutlaştırmada eğiticilere yardım edebilecektir.

Kesirlerin öğretiminde alan, küme, uzunluk ve hacim modelleri kullanılmaktadır. Kesir sayılarının öğretiminde üçgensel, karesel, dikdörtgensel ve çembersel gibi alan modelleri kullanılabilmektedir. Dairesel bölge modeli kullanıldığında bütün kolayca gösterebilmesine rağmen dairesel modeli eş parçalara ayırmak daha zordur. Bu yüzden öğrencilerin daha çok dikdörtgensel bölge modellerini kullanmaları sağlanmalıdır. Küme modeli bir bütün biçiminde olan nesnelerin bir kümesi şeklinde kullanılır. Öğrencilere kesirler söylenmeden kümeleri bölme çalışmalarının yaptırılması kesirlere olduğu bölme için de alt yapı sağlanmış olur. Sıvı ölçüleri ile ilgili konuların öğretiminde hacim modeli kullanılmaktadır. Uzunluk modeli kesirlerin sayı doğrusu üzerinde gösteriminde ve kesirlerle ilgili problemlerin çözümlerinde sık kullanılmaktadır (Pesen, 2008). Bu modeller kesir sayıyı soyut bir gerçek sayı olarak nitelendirir. Bu nedenle diğer modellere göre anlaşılması zordur ve sonraya bırakılmalıdır. Kesir öğretiminde bu modellerin kullanımında önce tam olarak paylaşılabilen elemana sahip kümeler seçilmelidir. Alan modellerinde ise kolay bölümlenebilen şekil ve durumlar seçilmelidir (Olkun ve Toluk, 2004). Bu modeller ve modellerin seviyeye göre seçilmesi eğitim durumlarının belirlenmesinde önemli bir role sahiptir.

Kesirlerin tam sayılardan farklı özellikleri vardır. Kesirlerde çoklukların gösteriminde iki sayının birbirine göre ilişkisi ön plandadır. Kesirlerin bir başka özelliği de her bir kesir için sonsuz sayıda denk başka kesirlerin olmasıdır. Tam sayılarda ise her bir sayı tektir. Kesirler tam sayılara benzer olarak referans aldığı bütüne göre değişik büyüklükleri gösterebilir. Kesirlerin karşılaştırılması tam sayılardaki gibi doğrudan değildir, birden fazla kavramı birlikte düşünmeyi gerektirir. Kesirlerin kavramsal zenginliği ve karmaşıklığından dolayı matematik derslerinde öğretimi dikkat ve itina ister (Alacaci, 2009). Bir rasyonel sayı, verilen problem ortamına göre, bir parça–bütün ilişkisini, bir ölçümü,bir bölümü, bir orantıyı gösterebilir ya da bir işlemci görevi alabilir. Rasyonel sayıların böyle birden fazla anlama gelmesi, öğrencilerin bu sayıları ve ilgili kavramları öğrenmelerini zorlaştırmaktadır. Parça–bütün anlamında, parçaların büyüklüğünden çok parça ve bütün arasındaki ilişkiye ve onun tanımlanmasına önem verilir. Bu tür deneyimler sonunda, öğrenciler kesirleri bir sayı olmaktan çok, iki sayıdan oluşan bir sembol olarak algılamakta ve ileride rasyonel sayılarla ilgili işlemlerde zorluk çekmektedirler (Toluk, 2001).

Kesirlerle ilgili olarak eğitim durumları belirlenirken öğrencilerin sıklıkla yaşadıkları zorluklar ve kavram yanılgıları iyi bilinmelidir. Ersoy ve Ardahan (2003) kesirlerde görülen en yaygın kavram yanılgılarını şöyle özetlemektedirler:

- Öğrenciler kesrin sembolik gösterimi a/b'yi bir tek sayı olarak algılamakta güçlük çekip farklı anlamları ve değerleri olan iki sayı olarak kavramaktadırlar.
- Öğrenciler, paydaları farklı kesirleri toplarken, kesirlerin pay ve paydalarını ayrı ayrı toplayıp sıra ile pay ve payda olarak ifade etmektedirler.
- Öğrenciler, kesirleri sıralarken, doğal sayıları sıraladıkları gibi davranmaktadırlar. Örneğin, paydaları farklı birim kesirleri sıralarken, bir kesrin büyüklüğü ile paydasının büyüklüğü arasında ters bir ilişki olduğunu kavramadıkları için yanlış yapmaktadırlar.
- Sayı doğrusu üzerinde verilen basit veya tam sayılı bir kesre denk gelen noktayı gösterememektedirler.

Orhun (2007) tarafından yapılan araştırmada 4. sınıf öğrencilerinin kesir konusundaki başarılarını, formal aritmetik ve görselleştirme açısından cinsiyete göre incelenmiş ve kesir işlemlerinde formal aritmetik ve görselleştirme arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Elde edilen bulgulara göre, erkek öğrencilerin kesir konusunda formal aritmetik açısından daha başarılı olduğu, kız öğrencilerin ise kesir konusunda formal aritmetik ve görselleştirme açısından başarılarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı, görülmüştür. Yapılan incelemeye göre, kesirler konusunda formal aritmetik ve görselleştirme arasında bir bilişsel eksiklik olduğu bulunmuştur. Genel olarak, tüm örneklem içerisinde kız ve erkek öğrencilerin kesir konusundaki başarılarında anlamlı bir fark olmadığı her iki grupta da başarının düşük olduğu görülmüştür.

Audrey ve Hallagan (2006)'ın yaptıkları çalışmada, aday öğretmenler öğrencilerine çizimler ve materyallerle kesirlerde çarpma ve bölmeyi öğretmeye çalışmışlardır Bu çalışma için iki etkinlik yapılandırılmıştır. Öğrenciler etkinliklerde büyük bir ilerleme göstermelerine rağmen birçok öğrenci kesir öğrenme sürecini başarıyla tamamlayamamışlardır. Kesirlerle ilgili kavramlarda etkili öğrenmelerin gerçekleşmesini sağlayacak daha fazla somut etkinliğe ihtiyaç duymuşlardır. Graft (1996)'a göre bazı etkenler kesir kavramını öğretmeye ayrılan zamanı azaltmatadır. Standart test oluşturma çabası ve öğretim sürecindeki geleneksel yapı öğretmenlerin somut olarak nitelendirilebilecek sunumları bırakmalarında bir baskı unsuru olarak kabul edilmektedir. Somut araç gereçlerle desteklenen etkinlikler kesir öğretimi için somut etkinlik adını alacak ve en iyi yaklaşım olacaktır (Akt: Audrey ve Hallagan, 2006). Bu somut etkinlikler gerçek yaşamın bir parçası oldukları için öğrencilerin kesirlerle ilgili olan günlük yaşamdan edindikleri bilgilerini sınıf ortamında edindikleri bilgilerle ilişkilendirmelerini sağlayacaktır. Günlük yaşam bilgilerini sınıf ortamında edinilen bilgilerle ilişkilendirmek için öğretimin kavramsal bilgiye ağırlık veren bir yapıda olmasının önemi büyüktür.

Kavramsal bilgi, işlemsel bilginin tersine matematiksel sürece anlam veren ve bu süreci açıklayan düşünce bağlantıları ve ilişkilerin bilgisidir. Kavramsal bilgi kesirlerde işlem yapmayı öğrenmede etkili olan bilgidir. Kesir öğretiminde kavramsal bilginin işlemsel bilgiden önde tutulması gerekir. Kesirlerle ilgili kavramların daha derin öğrenilmesi için işlemsel bilgiye kavramsal bilgiden daha çok yer verildiğinde öğrenciler bu konuda sağlam temeller geliştiremezler. Yani öğretmenler kural uygulamaları ve algoritmalara odaklanmaktansa yapılandırılmış öğrenmeler üzerinde durmalıdırlar (Moss ve Case,1999).

Kılcan (2006) tarafından yapılan araştırmanın bulguları, öğretmenlerin çoğunun kesirlerle bölme bilgilerinin büyük ölçüde işlemsel düzeyde olduğunu göstermiştir. Araştırmaya katılan dört öğretmenden üçü ters çevirip çarpma kuralına odaklanmışlar fakat o kuralın neden öyle olduğu ile ilgili bir açıklama getirememişlerdir. Öğretmenin bölme durumlarını

yorumlamaları bölme işleminin eşit paylaşma anlamı ile sınırlı kalmıştır. Bu nedenle bölenin kesir olduğu durumlarda bölme işlemini açıklayamamışlardır. Araştırmaya katılan öğretmenlerden biri bölmenin eşit paylaşma anlamının yanında ölçme anlamını da düşünebilmiştir. Fakat bu bilgilerini problem durumlarına uygulayamamıştır. Araştırma sonucunda araştırmaya katılan dört öğretmenden üçünün kesirlerle bölme bilgisinin işlemsel düzeyde olduğu, bir öğretmenin ise kavramsal düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Kesirlerle bölme bilgileri işlemsel bilgi düzeyinde olan öğretmenler öğretimlerinde öğrencilerine işlemsel öğrenmenin gerçekleşebileceği ortamlar sunmuşlardır. Bu öğretmenler öğrencilerinin nasıl düşündüklerini dikkate almadan, derslerinde sürekli kuralın ezberlenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Kesirlerle bölme bilgisi kavramsal bilgi düzeyinde olan bir öğretmen ise öğrencilerinin düşüncelerine daha fazla önem vermiş ve öğrencilerine kendi anlamalarını ve çözüm yollarını oluşturabilecekleri bir öğrenme ortamı hazırlamıştır. Bu öğretmenin kesirlerle bölme dersi diğer öğretmenlerin derslerinden daha uzun sürmüştür.

Alan yazınında kesir kavramına ilişkin bilgiler genel olarak tartışılmıştır.Bu araştırma ise dördüncü ve beşinci sınıf öğretmenlerinin kesir öğretimine ilişkin görüşlerini almak ve öğretmenlerin kesir öğretimine ilişkin görüşlerinden hareketle bu konudaki deneyimlerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla öğretmenlerle görüşmeler yapabilmek için yedi sorudan oluşan bir görüşme formu hazırlanmış ve yapılan görüşmelerden hareketle sınıf öğretmenlerinin kesir öğretimine ilişkin deneyimleri incelenmiştir.

YÖNTEM

Bu araştırmada nitel veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Araştırmanın veri analizinde insanların deneyimlerini açığa çıkaran ve grup içerisindeki bireylerin fenomenlere verdikleri anlamları paylaşmaya odaklanan nitel araştırma yöntemi Fenomenografi kullanılmıştır.

Çalışma evreni

Kütahya il merkezinde bulunan bir devlet ilköğretim okulunda görev yapan üç tane dördüncü, üç tane de beşinci sınıf toplam 6 öğretmen bu araştırmanın çalışma evrenini oluşturmaktadır. Çalışma evrenini belirlemede kolay erişebilirlik ve araştırmaya katılma isteği esas alınmıştır.

Araştırmada veri toplamak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda bulunan sorular öncelikle araştırmacı tarafından hazırlanmış ve üç farklı alan uzmanı tarafından değerlendirilmiştir. Uzmanların olumlu ortak kanı belirttikleri toplam yedi (7) görüşme formuna alınırken, içerik olarak benzer konulara odaklanan iki soru ise görüşme formundan çıkarılmıştır. Ancak içerik, araştırma amacına uygunluğu açılardan değerlendirilen görüşme formu için bir de ön bir uygulama yapılmıştır. Görüşme soruları öncelikle iki sınıf öğretmenine uygulanmış, görüşme soruları uzmanlar yardımıyla yeniden gözden geçirilmiş ve son hali verilmiştir. Görüşme formunda buluna sorular aşağıdaki gibidir:

1. *Kesir öğretimine ne tür etkinliklerle başlıyorsunuz?*
2. *Öğrencileriniz kesir öğretiminin hangi aşamalarında zorluk yaşıyorlar?*
3. *Öğrencileriniz kesirlerle ilgili olarak ne tür hatalar yapıyorlar?*
4. *Kesir öğretimini somutlaştırmak için neler yapıyorsunuz?*
5. *Kesir öğretiminde 'Paylaşım etkinlikleriyle oluşacak tam, yarım, çeyrek, onda bir gibi parça – bütün ilişkileri, sıralama, karşılaştırma, kesirlerle aritmetik işlemler, denklik' konularının önce öğretilenden sonra öğretilene doğru sıralaması sizin öğretim sürecinizde nasıl olur?*
6. *Bir çiftçi tarlasının bir köşesine ev yapmak istemektedir. Ev tarlanın eninin 1/3'i boyunun 1/5'i kadar bir alanı kapsamaktadır. Yapılan ev tarlanın ne kadarını kaplamaktadır? Probleminin sınıf ortamında çözülmesi için neler yaparsınız?*
7. *Uzunluk, alan, hacim, sayılabilme özelliğini esas alan modellerin kesir öğretiminizdeki sıralamasını yapınız ?' Sebebini açıklayınız?*

Araştırmacı öğretmenlerden randevu alarak görüşmelerini öğretmenlerin kurumda yapmıştır. Öğretmenlerden ses kaydı alınmasına ilişkin izinlerin alınması ile görüşmeler başlatılmış ve görüşmeler 30-45 dakika aralığında tamamlanmıştır.

FENOMENOGRAFİ

Fenomenografi çevremizdeki fenomenler hakkında insanların deneyimlerini, algılarındaki farklılıkları açığa çıkarmaya odaklanan ampirik bir çalışmadır. Deneyim, algı, kavrama gibi kelimeler fenomenografide birbirinin yerine kullanılabilir. Herkesin algıları, anlamaları ve deneyimleri farklı olduğu için fenomenleri tanımlama biçimleri de farklı olabilir. Metindeki anlam fenomenin dış yapısını oluşturmaktadır. Metnin parçalarında var olan anlam ise fenomenin içyapısını oluşturur. Bu dış ve iç yapı deneyimin yapısında birlikte yer almaktadır (Marton, 1994). Bu çalışmada ise öğretmenlerin ilköğretim birinci kademe Matematik dersinin en kompleks konularından olan kesirler konusunu kendilerinin nasıl anlamlandırdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

VERİ ANALİZİ

Bu çalışmanın verileri fenomenografi yöntemine uygun olarak toplanmış ve verilerin analizi sürecinde fenomenografik analiz kullanılmıştır. Analiz sürecinde bir alan uzmanı ve araştırmacı birlikte çalışmıştır. Araştırmanın verileri fenomenografi yönteminin analiz sürecine uygun olarak samimiyet, yoğunlaşma, mukayese, gruplama, açıklama ve sınıflandırma

süreçlerinden geçerek analiz edilmiştir. Öncelikle görüşme kayıtları üç kez listelenmiştir. Güvenilir kayıtlar elde edildikten sonra elde edilen veriler gruplandırılıp son metindeki anlam kategorileri analiz edilmiştir. Gruplamalardan sonra kategoriler arasında kıyaslamalar yapılmıştır. Uzman ve araştırmacı tarafından ulaşılan kategoriler böylece son halini almıştır. Ana anlamlar etiketlenmiş, kavramlar gruplanıp kategorize edilmiş ve kategorilere isimler verilmiştir. Kategorilerin belirlenmesinden sonra tablolar oluşturulmuş ve kategorilere örnek olabilecek cümlelerle tablolar zenginleştirilmiştir. Çalışmaya katılan sekiz öğretmene isimlerine ve çalıştıkları kuruma bakılmaksızın birden sekize kadar numara verilmiştir. Tablolarda bulunan kategorilerin ve örnek konuşma cümlelerinin yanında bulunan numaralar öğretmenlere ait numaralardır.

BULGULAR

Tablo:1 Kesir öğretiminde kullanılan etkinlikler

Kesir öğretimine ne tür etkinliklerle başlıyorsunuz?	
Kastedilen	**İfade Edilen**
Önbilgi (1, 2) *Somut Materyaller (3, 4, 6)* *Oyun (2, 5)* *Kâğıt katlama (4)*	• Öncelikle tam, bütün çeyrek gibi önceki bilgileri tekrarlayarak başlıyorum. (1) • Elma, portakal gibi meyveleri eş parçalara bölerek tamdan yarım ve çeyreğe ulaşıyoruz.(6) • Ayrıca yaptığım bütün etkinlikleri oyunlaştırarak vermeye çalışıyorum.(5) • Kâğıt katlama, elma kesme çalışmalarıyla bütün, çeyrek, yarım kavramlarını veriyorum başlangıç olarak.(4)

Sınıf öğretmenleri kendilerine sorulan 'kesir öğretimine ne tür etkinliklerle başlıyorsunuz?' sorusuna öğrencilerin önbilgilerini yoklayarak, oyunlar oynayarak başlayabildiklerini söylemişlerdir. Üç öğretmen somut materyaller kullanılan etkinliklerle, dört numaralı öğretmen ise kâğıt katlamaya dayanan matematiksel etkinliklerle kesir öğretimine başladıklarını belirtmişlerdir.

Tablo: 2 Öğrencilerin kesir öğretiminde zorluk yaşadıkları aşamalar

Öğrencileriniz kesir öğretiminin hangi aşamalarında zorluk yaşıyorlar?	
Kastedilen	**İfade Edilen**
Çeyrek (1) *Sıralama (1, 2, 4, 5, 6)* *Kesrin Sorulduğu (1, 2)* *Bütünün Sorulduğu (1)* *Payda Eşitleme (1, 3, 6)* *Problem Çözme (2, 3)* *Kesrin kesrini bulma (1, 6)* *Kesirlerde bölme (2, 6)* *Kesir gösterimi (1,5, 6)* *Sayı doğrusunda gösterme (1)*	• İlk olarak çeyrek kavramında daha sonra sıralamada zorluk çekiyorlar. (1) • Kesirlerle ilgili problem çözümünde ve paydaları eşitlemede kargaşa yaşanıyor.(3) • Problemlerde bir bütünü verip kesir kadarını bulmak gibi ya da çarpma işlemi gerektiren problem çözümleri onları zorluyor.(2) • Kesirleri yazarken pay ve paydanın yerleşmesinde, kesirlerin okunuşunda, kesrin kesrini bulmakta, kesirlerde büyüklük küçüklükte, kesirlerde bölme işleminde ve payda eşitlemede sıkıntı yaşıyoruz.(6) • Kesirlerin pay, payda şeklinde gösterilmesinde ve sıralamada zorluk yaşıyorlar. (5) • Kesrin sayı doğrusu üzerinde gösteriminde, kesirlerde çarpma, kesirlerin paydalarını eşitlemede kesrin kesrini oluşturma kavramında büyük zorluklar yaşandı. (1)

Öğretmenler öğrencilerinin kesirler konusunun hangi aşamalarında zorluk çektiği sorulduğunda on kategori ortaya çıkmıştır. Beş öğretmen kesirlerin sıralanmasında, üç öğretmen öğrencilerin genelde payda eşitlemede zorluk yaşadığını belirtmişlerdir. Yine öğretmenler çeyrek, kesri bulma, bütünü bulma, problem çözme, kesrin kesrini bulma, kesirlerde bölme, kesir gösterimi ve sayı doğrusunda gösterme gibi kesir konularında öğrencilerin zorlandıkları öğretmen görüşlerinde yer almaktadır.

Tablo:3 Öğrencilerin kesirlerle ilgili yaptıkları hatalar

Öğrencileriniz kesirlerle ilgili olarak ne tür hatalar yapıyorlar?

Kastedilen	İfade Edilen
Sıralama (1,4,5) *Sayı doğrusu (1)* *Problemler (1,3,4,5)* *Kesri okuma (3,6)* *Kurallar (2,6)* *Denklik (3)* *Pay ve paydayı karıştırma (5)*	• Kesirlerin sıralanması ve kesirlerle problemlerde çok sayıda hata görülüyor. (4) • Genelde okumada zorlanıyorlar kesirleri. Mesela üç bölü dört kesrini dört bölü üç şeklinde okuyorlar. Kesirlerde denklik ve kesirlerle ilgili problem çözümünde sık sık hatalar gerçekleşiyor. (3) • Toplama, çıkarma, çarpma kurallarındaki karıştırmalardan dolayı çok hata yapılıyor.(2) • Payın bütün sanılması. (5)

Öğrencilerin en çok hata yaptığı konular ise öğretmenler tarafından yedi kategoride açıklanmıştır. Bu kategoriler sıralama, sayı doğrusu, problemler kesri okuma, kurallar, denklik, pay ve paydayı karıştırma kategorileridir. Üç numaralı öğretmen 'Genelde okumada zorlanıyorlar kesirleri. Mesela üç bölü dört kesrini dört bölü üç şeklinde okuyorlar. Kesirlerde denklik ve kesirlerle ilgili problem çözümünde sık sık hatalar gerçekleşiyor.' Diyerek öğrencilerin hata yaptıkları noktaları belirtmiştir.

Tablo: 4 Kesir öğretimini somutlaştırmak için öğretmenlerin yaptıkları

Kesir öğretimini somutlaştırmak için neler yapıyorsunuz?

Kastedilen	İfade Edilen
Sınıf eşyaları (1) *Oyun(1)* *Drama (1)* *Meyveler ve yiyecekler (2, 3,6)* *Somut materyaller (4, 5)* *Tekerlemeler (3)* *Kesir kağıtları (2, 3)*	• Çocuğun gördüğü, kullandığı, eşya, araç, meyve ve cisimlerden yararlanıyorum. Bunlar genelde çikolata, tahta, elma, portakal, kağıt vb.' dir. (5) • Aslında oyun, drama gibi etkinliklerle de yapılabilir. Ancak zaman yetersizliği gibi nedenlerde bu tarz durumlara giremiyorum. (1) • Başta da söylediğim gibi meyvelerin bölünmesi onlara yedirilmesi, kesir kâğıtlarının kullanımı, artık malzemelerin işe yarar hale getirilerek kesirlere uygulanması şeklinde bu konuyu somutlaştırmaya çalışıyorum. (3) • Parçalanmaya müsait bütün bütünleri kullanıyorum. Kağıt, meyve, ekmek gibi. (2)

Öğretmenler kesir öğretimini somutlaştırmak için genel olarak somut materyallerden yararlandıklarını belirtmişlerdir. Bunlar sınıf eşyaları, meyve ve yiyecekler, somut materyaller gibi kategorilerde ele alınmıştır. Bunların yanında oyun, drama, tekerlemeler gibi sınıf içi aktivitelerin de kesirleri somutlaştırmada kullanılabileceğini söylemişlerdir.

Tablo: 5 Kesir öğretiminde paylaşım, sıralama, karşılaştırma, denklik ve aritmetik işlemlerin öğretiminin öğretmenler tarafından sıralanışı

Kesir öğretiminde 'Paylaşım etkinlikleriyle oluşacak tam, yarım, çeyrek, onda bir gibi parça – bütün ilişkileri, sıralama, karşılaştırma, kesirlerle aritmetik işlemler, denklik' konularının önce öğretilenden sonra öğretilene doğru sıralaması sizin öğretim sürecinizde nasıl olur?

Kastedilen	İfade Edilen
P, S, K, D, A (3, 4, 5) *P, S, K, A, D (1)* *P, D, K, S, A (2)* *P, K, D, S, A (6)*	• Paylaşım etkinlikleriyle oluşacak tam yarım, çeyrek onda bir • Sıralama • Karşılaştırma • Denklik • Kesirlerde aritmetik işlemler şeklinde bir sıra izlerim. (3)

Öğretmenler kesir öğretiminde konuları önce öğretilenden sonra öğretilene doğru dört farklı sıralama türü kullanmışlardır. Sıralamalarında dikkati çeken öğretmenlerin hepsinin paylaşım etkinliklerine dayalı ilişkilere öncelik vermeleridir. Yine denkliğin öğretmenler tarafından genel olarak ilk sıralara konmayışı görülmektedir.

Tablo: 6 Öğretmenlerin problem çözümüne yönelik deneyimleri

'Bir çiftçi tarlasının bir köşesine ev yapmak istemektedir. Ev tarlanın eninin 1/3'i boyunun 1/5'i kadar bir alanı kapsamaktadır. Yapılan ev tarlanın ne kadarını kaplamaktadır? Probleminin sınıf ortamında çözülmesi için neler yaparsınız?

Kastedilen	İfade Edilen
Çözemedi (1) *Şekil kullandı (2, 3, 4, 5, 6)* *Yanlış çözüm (4)*	• İlk olarak verilenleri ve istenilenleri tahtaya yazarım. Daha sonra probleme uygun şekli tahtaya çizerim. Daha sonra 1/5 kesrine ilişkin şu şekli çizerim. Son olarak bu parçaları toplarım ve bütünden çıkarırım.(4) • Problemi okuyup üzerinde düşünmelerini isterim. Problemin onlar için ne ifade ettiğini şekille çizmelerini isterim…. Mesela bu problemde öğrenciyle birlikte tarlanın eninin 1/3'ini, boyunun 1/5'ini bulurum. (2)

Beş öğretmenin problemin çözümüne yönelik olarak şekil kullandıkları görülmektedir. Öğretmenlerden bir problemi çözememiş hatta çözüm için ek zaman istemiştir. Yine dört numaralı öğretmen de problemi yanlış çözmüştür. Çözüm için 1/3

ve 1/5 kesirlerine ait şekilleri çizmiştir. Daha sonra *'Son olarak istenen bu parçaları toplarım ve bütünden çıkarırım.'* Diyerek probleme ait bir çözüm yolu sunmuştur.

Tablo: 7 Öğretmenlerin kesir öğretiminde model kullanmaya yönelik deneyimleri

Uzunluk, alan, hacim, sayılabilme özelliğini esas alan modellerin kesir öğretiminizdeki sıralamasını yapınız ?' Sebebini açıklayınız?

Kastedilen	İfade Edilen
H, A, S, U (1, 5) *H, A, U, S (3, 6)* *A, S, U, H (2)* *A, U, H, S (4)*	• Alan taraması özelliğini esas alan modeller. • Uzunluk özelliğini esas alan modeller. • Hacim özelliğini esas alan modeller. • Sayılabilme özelliğini esas alan modeller. (4)
Somuttan soyuta (1, 5) *Bilinenden Bilinmeyene (3)* *Tecrübe (4)* *Kolaydan zora (2, 6)*	• Tecrübelerime dayalı olarak bu modelleri en kolay öğrenilenden en zor öğrenilene doğru bu şekilde sıralıyorum. (4) • Somut araçların çocuklarda kalıcı özelliği olduğu için ve somuttan soyuta bir yol izlemeyi gerekli gördüğüm için bu sıralamayı yaptım. (5) • Bu şekilde bir yol izlememin sebebi çocuğun gözle görüp elle dokunabileceği modellerden başlayarak daha zora doğru ilerlemek. (6)

Kesir kavramını verirken bir, üç, beş, altı numaralı öğretmenler hacim özelliğini esas alan modelleri, iki ve dört numaralı öğretmenler ise alan özelliğini esas alan modelleri ilk sıraya koymuşlardır. Sadece iki numaralı öğretmen hacim özelliğini esas alan modelleri son sırada kullandığını belirtmiştir. Bir ve beş numaralı öğretmenler uzunluk özelliğini esas alan modelleri son sıraya yerleştirirken, dört numaralı öğretmen ikinci sırada le aldığını belirtmiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Kesir öğretimine ne tür etkinliklerle başladıkları sorulduğunda öğretmeler, öncelikle öğrencilerinin önbilgilerini yokladıklarını, somut materyaller kullanma, oyun, kâğıt katlama gibi etkinliklerden yararlanarak kesirlerle ilgili öğretim faaliyetlerine başladıklarını belirtmişlerdir. Ele aldıkları ön bilgiler ise tam, bütün, yarım, çeyrek gibi kavramlar ve eş parçalar bilgisine dayanmaktadır.

Hiebert (1985) öğrencilerin kesirlerle ilgili olarak çoğu zaman zorlandıklarını vurgulamaktadır. Özellikle semboller, numaralar ve kuralları ve matematiksel fikirleri gerçek dünya durumlarıyla ilişkilendirmede güçlük çektiklerini belirtmektedirler. Hiebert öğrencilerin ilişkilendirme yapabilecekleri ve zorlanabilecekleri üç özel alanı tanımlıyor. Bu özel alanlardan ilki sembolik sunumları, ikincisi algoritma veya kuralları, üçüncüsü ise problem çözümlerini gerçek yaşam deneyimleriyle ilişkilendirmedir. Bunlar ise sayı hissinin ve tahmin becerisinin gelişimiyle ilgilidir (Akt: Butler, Miller, Crehan, Babbit ve Pierce, 2003). Öğrencilerin genel olarak soyut durumları anlamakta zorluk çekmekte oldukları görülmektedir. Kurallar, semboller, soyut yapıdaki problem durumları ilişkilendirme ve anlamayı etkilemektedir. Bu araştırmada da öğrencilerinin kesir öğretiminin hangi noktalarında zorluk yaşadıkları sorulduğunda öğretmenler çeyrek kavramının öğrenilmesi, kesirlerde sıralama, bütünün verilip kesrin sorulduğu, kesrin verilip bütünün sorulduğu sorular, kesirlerde payda eşitleme, problem çözme, kesrin kesrini bulma, kesirlerde bölme, kesir gösterimi, sayı doğrusunda gösterme kategorilerinde öğrencilerin daha çok zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. Yapılan görüşmelerde öğrencilerin kesirlerle ilgili olarak en çok kesirlerde sıralama, kesirleri sayı doğrusu üzerinde gösterme, problemler, kesri okuma, kesir kuralları, kesirlerde denklik, pay ve paydayı karıştırma noktalarında hatalar yaptıklarını söylemişlerdir. Öğrencilerin zorlandıkları bu durumlar kurallar ve semboller vb. öğrencilere soyut gelebilmekte ve anlaşılmayı zorlaştırabilmektedir.

Öğretmenler somut bir öğretim gerçekleştirmek için sınıf eşyaları, oyun, drama, meyveler ve yiyecekler, somut materyaller, tekerlemeler, kesir kâğıtları gibi etkinlik ve materyallerden yararlandıklarını söylemişlerdir. Dikkati çeken sadece bir öğretmenin oyun oynatmak gerektiğini fakat zaman yetersizliğinden dolayı oynatamadığını belirtmesi, sadece bir öğretmenin araç gereç seçerken eş parçalara bölünmesinin öneminden bahsetmesidir. Ersoy ve Ardahan (2003) ilköğretim öğrencilerinin kesir ve ondalık kesirleri öğrenmede bir takim güçlükleri, yaptıkları ortak yanlışlar ve bunların gerisinde bir dizi kavram yanılgıları bulunduğunu, bu nedenle, öğrenci grubunun hazır oluş durumuna, yerleşik yanılgılarına göre, araç-gereç, etkileşimli öğretim materyalleri, çalışma yaprakları, somut modeller tasarlayıp sınıf ortamında bunların kullanılması, bir öğrenme-öğretme modeline uygun olarak kurgulanıp uygulanması gerektiğini belirtmektedirler. Öğrenci çalışma yaprakları ve grup çalışmaları gibi öğrenciyi öğrenme sürecinde daha etkin yapan, öğrencilerin yanılgılarının belirlenmesine ve düzeltilmesine fırsat veren öğretim yöntemlerinin seçilmesinin gerekliliğini, etkin öğretim teknolojileri, örneğin bilgisayar ve hesap makinesi, yapısalcı öğretim modeli kullanılarak anlamlı ve kalıcı öğrenme sağlanabileceğini vurgulamaktadırlar. Butler, Miller, Crehan, Babbit ve Pierce (2003) iki grup üzerinde yaptıkları deneysel çalışmalarında somut materyallerin özellikle öğrencilerin yapmasını gerektiren materyallerin kullanıldığı grubun başarı ortalamasının resimlerle anlatım yapılan gruba göre daha yüksek olduğunu vurgulamaktadırlar. Thompson (1994)'a göre de gerçek materyallerle resme dayalı

materyaller arasında direkt bir farklılık olduğu söylenemez. Öğretmenler bazı öğretim durumlarında gerçek materyalleri bazı öğretim durumlarında ise resme dayalı materyalleri kullanırlar. Gerçek materyaller otomatik olarak öğrenciler için istenilen matematiksel anlamı taşımayabilirler. Gerçek materyallerle resme dayalı materyaller arasında direkt farklılık onların konuya göre nasıl kullanıldığına bağlı olarak gelişebilmektedir. Kullanılan materyaller somut olabilir fakat beklenen materyalin öğretmenin öğretime yönelik niyetini yansıtmasıdır.

Hatfield (1994) işbirlikli çalışmalara önem veren öğretmenlerin sınıf başarılarının somut materyallerle çalışan öğretmenlerin sınıf başarılarıyla benzerlik gösterdiğini belirtmektedir. Bu araştırmada öğretmenler yapılan görüşmelerde grup çalışması yaptırdıklarını belirtmemişler hatta oyunun önemine bir öğretmen değinmiş fakat o da zaman yetersizliği nedeniyle oyun etkinliklerini kesir öğretiminde kullanamadığını söylemiştir.

Öğretmenler kesir öğretiminde konuları önce öğretilenden sonra öğretilene doğru dört farklı sıralama türü kullanmışlardır. Paylaşım etkinlikleriyle oluşacak tam, yarım, çeyrek, onda bir, denklik, sıralama, karşılaştırma, kesirlerde aritmetik işlemler sıralamasını her öğretmen kendine göre yapmış öğretmenlerin tümü paylaşım etkinliklerini ilk sırada ele almışlardır. Fakat denklik fikrini oluşturmadan sıralama ve karşılaştırma etkinlikleri yaptırmanın daha uygun olduğunu belirtmişlerdir. Van De Walle (2000)' ye göre öğrenciler kesirlerde denklik fikrine sahip olduklarında kıyaslama yapabilecekler ve kıyaslamalar için denklik fikrini bir araç olarak kullanabileceklerdir.

Öğretmenlerden verilen problemin çözümünü sınıf ortamında nasıl yaptıracağı sorulduğunda iki öğretmenin doğru çözüme ulaşamadığı, diğer öğretmenlerin de kendilerinin çözümde zorlandıkları görülmüştür. Dört öğretmen problemin çözümü için şekil çizmiş bu şekiller de alan modeline dayalı şekiller olmuştur. Öğretmenler problemin çözümü için kural öğretiminin gerekli olduğunu belirtmişler, yine probleme benzer birçok problem çözdürüldüğünde öğrencilerin bu tür bir durumla bir daha karşılaştığında daha başarılı olacaklarını belirtmişlerdir. Moss ve Case (1999) öğretmenlerin kalıcı ve anlayarak oluşan öğrenmeler için kural uygulamaları ve algoritmalara odaklanmaktansa yapılandırılmış öğrenmeler üzerinde durmaları gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Uzunluk, alan, hacim, sayılabilme özelliğini esas alan modellerin kesir öğretimindeki sıralamasını öğretmenler yaparken dört öğretmen hacim özelliğini esas alan modelleri ilk sırada kullanacağını söylemiş, öğretmenlerin hepsi alan özelliğine dayalı modelleri ilk sıralarda kullandıklarını belirtmişlerdir. Beş öğretmen uzunluk özelliğini esas alan modelleri ilk sıralarda ele aldıklarını belirtirken bir öğretmen son sıralarda yer vermiştir. Öğretmenler modelleri somuttan soyuta, bilinenden bilinmeyene, tecrübelerine göre ve kolaydan zora doğru bir sıralamayla kullandıklarını söylemişlerdir. İki ve beş numaralı öğretmenler hacme dayalı modellerin somut, uzunluğa dayalı modellerin ise daha soyut özelliklere sahip olduklarını belirtmişlerdir. Dikkati çeken bir başka nokta ise yalnızca üç öğretmenin sayılabilme özelliğine dayanan modelleri soyut olarak gördüklerini söylemiş olmalarıdır.

ÖNERİLER

Bu çalışmada sınıf öğretmenlerinin kesir öğretimine ilişkin deneyimleri incelenmiştir. Öğretmenlerle yapılan görüşmelerde öğretmenlerin kesir öğretiminde kullandığı materyaller, öğretim süreci ve stratejileri, sahip oldukları alan bilgileri belirlenmeye ve araştırma sonuçlarına paralel olarak araştırma önerileri dört madde halinde sunulmaya çalışılmıştır.

1. Öğretmenlerin kesir öğretimiyle ilgili deneyimleri incelendiğinde öğretimi çeşitli araç gereçler ve etkinliklerle somutlaştırma konusunda eksiklikleri olduğu söylenebilir. Sınıf öğretmenlerinin kesirleri somutlaştırma konusunda daha çok bilgilendirilmesi gerekmektedir.
2. Öğretmenler matematik öğretiminde kesirler konusunda yapılan görüşmelerde sorulan sorulara kimi zaman yanlış cevap vermişler ya da yanıt vermekten kaçınmışlardır kimi zaman da eksik edinilmiş tecrübeleriyle soruları yanıtlamışlardır. Öğreteceği konuya tam olarak hâkim olmayan öğretmenlerden yeterli seviyede bir öğretim de beklenemeyecektir. Bu nedenle sınıf öğretmenlerinin yeterli alan bilgisine sahip olmaları için gerekenler yapılmalıdır.
3. Öğretmenlerin kesir öğretiminde kullandıkları araç gereçler incelendiğinde bilgisayar destekli öğretime hiç yer vermedikleri dikkati çekmektedir. Kesir öğretiminde bilgisayar kullanımı ve yararları konusunda öğretmenler bilgilendirilmelidir.
4. Bu çalışmada öğretmenlerin deneyimlerini açığa çıkarmak amaçlanmıştır. Yapılacak sonraki çalışmalarda görüşme ve gözlem tekniği birlikte kullanılarak daha ayrıntılı bilgiler edinilebilir.

REFERENCES / KAYNAKLAR

Alacaci, C. (2009). Öğrencilerin kesirler konusundaki kavram yanılgıları. Bingölbali, E ve Özmantar M. F. (Ed.), *Matematiksel Zorluklar ve Çözüm Önerileri.* Ankara: PegemA Yayıncılık

Audrey C. R. & Hallagan, J., E. (2006). *Preservice Elemantary Teachers Use Drawings and Make Sets of Materials to Explain Multiplication and Division by Fractions*. A Research Study Presented at the 2nd Annual Preparing Mathematicians to Educate Teachers (PMET) Conference at Oswego. New York

Butler M. B., Miller S. P., Crehan K., Babbit B.ve Pierce P. (2003). Fruction İnstruction for Students with Mathematics Disabilities: Comparing Two Teaching Sequences. *Learning Disabilities Research and Practice*, 18 (2), 99-111

Charalambous, Y.C. & Pantazi D. P. (2007). Drawing on a Theoretical Model to Study Students Understandings of Fractions. *Educational Studies in Mathematics*. (64) 293- 316.

Ersoy, Y., Ardahan, H. (2003*). İlkögretim Okullarında Kesirlerin Ögretimi-II Tanıya Yönelik Etkinlikler Düzenleme.* (http://www.matder.org.tr/adresinden Mayıs 2009 da alınmıstır.).

Hatfield M.M. (1994). Use of Manupulative Devices: Elementary School Cooperating Teachers Self Report. School Science and Mathematics, 94, 303-309

Kılcan S. A. (2006) *İlkögretim Matematik Ögretmenlerinin Kesirlerle Bölmeye İlişkin Kavramsal Bilgi Düzeyleri.* Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Marton, F. (1994). Phenomenography. In T. Husén & T. N. Postlethwaite (Eds.), *The International Encyclopedia of Education* (2nd ed., vol.8 pp.4424-9). NY: Pergamon.

Moss, J., & Case, R. (1999). Developing children's understanding of the rational numbers: Anew model and an experimental curriculum. *Journal for Research in Mathematics Education*, *30* (2), 122-147.

Olkun, S., & Toluk, Z. U. (2004). *İlköğretim etkinlik temelli matematik öğretimi* (3.baskı). Ankara: ANI yayıncılık.

Orhun, N. (2007). Kesir İşlemlerinde Formal Aritmetik Ve Görselleştirme Arasındaki Bilişsel Boşluk. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 8 (14)

Pesen, C. (2008). *Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımına Göre Matematik Öğretimi* (4. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık

Thompson, P. W. (1994). Concreate Materyals and Teaching for Mathematical Understanding. *Aritmatic Teacher*. 41(9). 556-558

Toluk, Z.(2001). Eşit Paylaşım Ortamlarının Kesir Öğretiminde Kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri.* 1 (1)

Van De Walle J. A. (2000). *Elementary and Middle School Mathematics. Teaching Developmentally*. Fourth Edition. Virginia Comonwealth University. Longman: Newyork

Dumlupınar Üniversitesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü Öğrencisi, Selin Yanık'a veri toplama sürecindeki desteklerinden dolayı teşekkür ediyorum.

CONTROVERSIES OVER THE SPREAD OF IRANIAN SHI'ITE INFLUENCE: SIX OCTOBER CITY

SULEYMAN ELIK
POST-DOCTORAL FELLOW, SCHOOL OF GOVERNMENT AND INTERNATIONAL AFFAIRS,
DURHAM UNIVERSITY, e-mail: suleyman.elik@durham.ac.uk

Abstract: Since the Islamic revolution, Arab states have failed to limit Iran's religious influence in the Arab public sphere which has dramatically polarised the "Arab Street". Iran's regional strategy is aimed at using the Palestinian issue as a political card and playing a key role in both Iraqi and Afghan issues. The backlash and failure of Nasser's Pan-Arabism policy gave Iran a host of new tools, including cooperation, co-optation, as well as ideological and financial means, which had been especially effective in the Levant but are now manifesting themselves in Sixth of October City, Egypt. Iran's another political card is Shi'a used for the strategy of obtaining of influence to gain a foothold, mobilized powerful clerical opposition and the state-controlled media campaign, especially in Egypt. Iran's regional policy also introduces certain advantages for negating strategy such as allowing Tehran to create a diversion from its nuclear programme or to block Anglo-U.S. projects in Iraq. Egypt considers the Iranian-Shi'a-Hezbollah relationship as a way of actively engaging the American and Israeli strategy of containment that will be changing the balance in the region. The regional instability strategy of the Iranian regime, in terms of IRGC, appearing as so called 'covert activities' in Sixth of October City brings a new dimension to Iranian-Egyptian relations as well as the wider Middle East. In connection with IR theory, this article investigates how the regional strategy of Iran in a small province of Egypt provide a global security scope, as well as the relative impact of the U.S. regional strategy in the securitizing of the domestic politics of Arab regimes. This article does not aim to demonstrate anti-Shia or anti-Iranian sentiment but check the rational and sociatical basis of Arab national security perspective against Iranian influence in the region.

Keywords: Sixth of October City, Egypt-Iran relations, Iranian Revolutionary Guards Corps, Hezbollah, Hamas, Muslim Brotherhood, Sufism, Shi'ism, Bedouin, and Sinai.

Introduction

In the last three decades, Arab states have failed to keep Iran's influence in the region in check. The Islamic regime of Iran has continued to be involved in Arab affairs in terms of hijacking the Palestinian issue, playing a role in Iraq, leveraging power in Lebanon, Gaza, Yemen and North Africa and generally having conspicuous influence from Afghanistan to the Mediterranean. Egypt, the most populous Arab country, has only been able to verbally condemn Iran's hostility toward Arabs. Egypt considers both Iran and Turkey to be regional players influencing Middle Eastern security constellations. Nasser's Pan-Arab regime was the first and last step for Arab unity against external interference in Arab affairs but Iran believed that pan-Arabism was chauvinistically anti-Iranian and racist. Superficially, Arabism excludes Iran from regional integration as well as religious and cultural bonds in the Middle East. This provided Iran with sound opportunity to develop an independent policy after the failure of Nasser's Pan-Arabism and the backlash to Sadat's signing of the Camp David Accords in the late 1970s which put an end to the Egyptian mandate in with regards to the Arab-Israeli conflict as well as the wider Middle East. Following the Camp David Accords, Egypt was forced to withdraw from the Arab League until 1989.

Iran pursued systematic revolutionary export policies in the Gulf while at the same time cancelling the Pahlavi-period pro-western pacts such as CENTO and the Pro-Israeli Periphery Pact signed in 1958. Diplomatic relations between Egypt and Iran deteriorated on account of Egypt's willingness to provide shelter to the ousted Shah of Iran and become an ally of Israel in 1979.This regional reshuffling climaxed at Iran's glorification of then Egyptian president Anwar Sadat's killer and renaming a street in Tehran "Islambouli". Relations further deteriorated when Egypt supported Iraq against with Iran between 1980 and 1988. After the Cold War, Iraq's defeat gave the Iranian regime a more secure space in the region in the 1990s, but the U.S. dual containment policy and UN economic sanctions worked to marginalise Iran from the international environment. Yet, the U.S.-led invasions of Afghanistan and Iraq have proved to be a double-edged sword for Iran; the presence of U.S. troops on two of Iran's borders is perceived as a new security threat whereas the overthrow of the Taliban and Saddam Hussein's regime have lessened regional pressure on Iran. Hegemonic superpower ambition further militarizes Iranian domestic politics. Hence this article investigates the recent polarization of Middle Eastern politics and suggests that rapprochement is unlikely in the foreseeable future.

Iran has extended its sphere of influence through a host of methods, including cooperation, co-optation, as well as ideological and financial means.[1]Iran's grand project to become a regional dominant power conflicts with the hegemonic "American Sunni-alliance" and "Turkish –Israeli" battles currently being played out in the MENA region. It can be said that Iran's regional destabilizing strategy is aimed at containing America's military allies, namely, Qatar, Bahrain, Oman, UAE and Saudi Arabia. This hostile positioning pre-justifies each the issuance of strongly worded statements by Arab monarchies against the Shi'ite regime diffused through vitriolic newspaper editorials. However, Iran's counter action in supporting Hezbollah is intended to divert attention from the sectarian issue in Lebanon to the Arab-Israeli conflict. Tehran wishes to return the Arab-Israel issue to the stage it was at before the Oslo Accords. At the end of Israeli-Hezbollah War in August 2006, Iran gained credible political leverage on the "Arab Street". An organic relationship between Iran and Lebanese Hezbollah appeared that became functional in mainstream discourse of Hezbollah and focused on the illegitimacy of the Israeli state and support for unity and change in Arab leadership.[2] Currently the Islamic Republic is attempting to take advantage of the Arab-Israeli conflict and its religious bonds with Shi'a communities across the Middle East. Moreover, a pan-Shi'a policy introduces certain advantages for the Iranian nullifying strategy such as allowing Tehran to create diversions

from its nuclear program or blocking Anglo-U.S. projects in Iraq. The larger Shi'a voice in the region would ultimately be less hostile towards Iran. In tandem with this new situation, the emergence of a Shi'a arc, strongly denounced by Western capitals, has only succeeded in antagonizing Sunni powers and enhancing Iranian influence. During the Israeli siege of Gaza in August 2008, Iran was highly vocal in its support of Hamas, blasting the Egyptian government for its inaction and employing rhetoric that emboldened radicals under suppressed by Cairo. For instance, the two most popular figures in the "Arab Street", especially in Cairo were Mahmoud Ahmedinejad and Sayyid Hasan Nasrallah. Egypt considers the Iranian–Shi'a-Hezbollah relationship to be a way of actively engaging the U.S. and Israel in the containment of Iran and changing the regional balance.

The argument of this paper is that, in the longer-term and on a larger scale, the aim of the Islamic regime is, as it has always been, to overcome the logic of intra-Islamic confrontation and extend its traditional sphere of influence beyond its territorial borders. This article will elaborate on how the Iranian regional instability strategy, in terms of IRGC, that is manifesting as covert activities in Sixth of October City brings about new dimensions in Iranian-Egyptian relations as well as for wider Arab national security.[3] Waever argued that "securitisation of domestic politics results in a militarized and confrontational mind-set, which defines security questions in an us-versus-them manner."[4] Securitisation of Arab politics, therefore, puts more pressure on the public, which might further politicize the "Arab Street". However, this presents an opportunity for Iran to infiltrate the "Arab Street" on account of this polarization of the Middle East and North Africa.

Sixth of October City

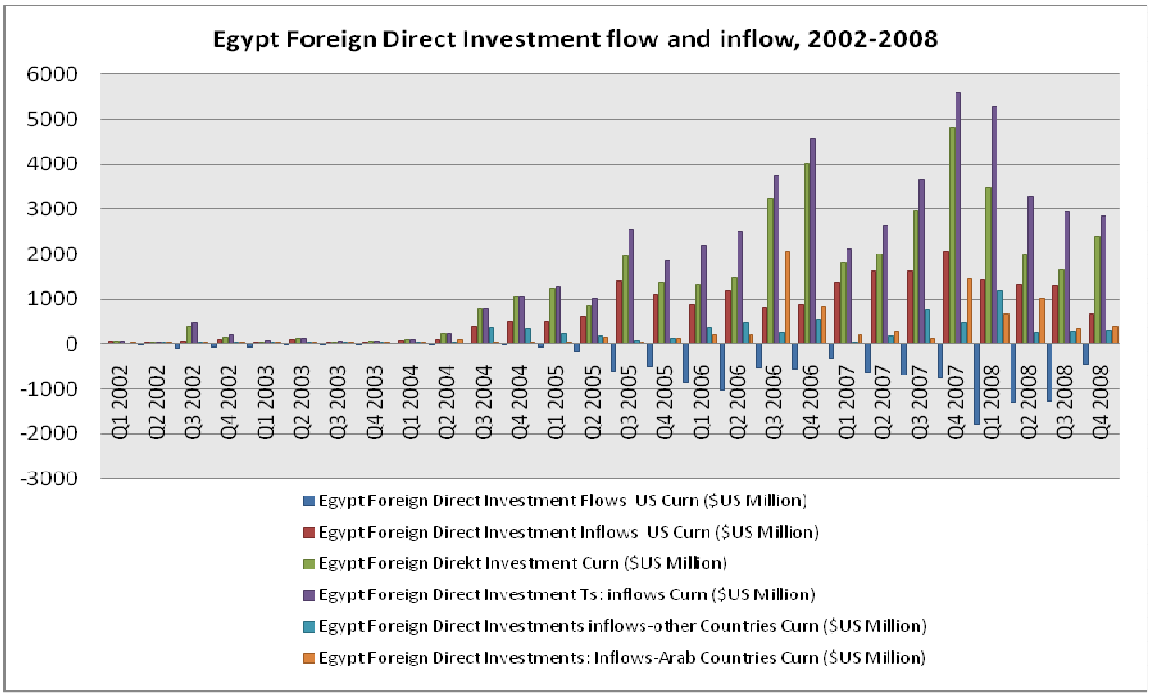
The New Urban Development strategy was launched by Sadat in 1977. By 1991, a total of 12 industrial cities were built in Egypt, the most important being the Sixth of October, Tenth of Ramadan, Sadat City, and Borg el-Arab.[5] As one of the first generation cities, Sixth of October City began to be constructed in 1979.[6] The aim of these projects was to build a new industrial zone and reduce population pressure along the Nile Valley and Delta. The metaphoric name of city commemorates Egypt's military success at the start of the 1973 Yom Kippur War which is also Egyptian Army Day. The unique position of Sixth of October City locates it 17km from the Pyramids in Giza, 32 km from downtown Cairo reachable via the 26th of July corridor. The city has a total area of 400 km^2 and is expected to have 3.7 million inhabitants. A new cosmopolitan city was announced as an independent governorate which is no longer an administrative part of Cairo and Giza in April 2008. There are seven private universities that provide education to domestic and international students. The governor of Sixth of October City, Fathi Saad, said that his government is planning to establish second new cities and an international airport to cope with the urban growth and tourism in his province. He said that "Sixth of October city now has an economic base without a housing crisis. Change is a part of life. Sixth of October city wasn't what it was 20 years ago."[7] The city is symbol of comprehensive and sustainable development in Egypt that attracts many young middle-class families. Its industrial zone is counted as the second-largest industrial area after that of 10th of Ramadan City. There was considerable investment potential for real-estate developers, industrial, food, and metallurgical projects.[8] The chairman of the Sixth of October Investors Association, Mohammed al-Menoufi said that the investment in Sixth of October City had reached $2.846 billion in early February 2004. The major banks like the Commercial International Bank (CIB), the Nile Bank and Egyptian American Bank (EAB) already have operational branches in this city. The plants, operating in 6th of October, account for about 15 % of Egypt's industrial output and their production is forecasted to be doubled by 2006.[9] About 390 plants currently operate in Sixth of October with total investments of some $545.5 million.[10] A total of 1,043 enterprises with a combined issued capital of some $1.618 billion operated in the city in 2004. Annual exports of companies operating in Sixth of October currently stand at about $81.3 million and are forecast to double to $162.6 million by 2006. [11]

Although Sixth of October City was very popular as a new urban development zone, the revival of Iran's covert activities in terms of Hezbollah cells, politicize the city and make Shi'a issues openly contentious in Egypt's domestic politics as well as the regional environment. The researcher was not in a position to collect primary data but rather had to focus on discourse analysis to locate the new political horizons of the Middle East. The polarisation of the issue began with humanitarian aspects of Iraqi migration to other countries-Egypt was one of the prime targets for newcomers. Egyptians perceive refugees coming from Iraq as competitors for already scarce resources. Preconceptions are deep-rooted on both the Egyptian and Iraqi sides. The external threat to the future of the city is that Iraqi Shi'a migration is a cover for the IRGC's covert actions in Egypt.

Iraqi Shi'a Migration and FDI in Egypt

According to official figures, the large industrial Sixth of October city has received over 150,000 Iraqi refugees from Iraq by 2006. The total population of the city is about half a million. Due to high migration, the price of residential and commercial property has skyrocketed over the past two years. Due to high property prices, middle class Egyptians were unable to buy property which increased the density of Iraqi population in the city, nicknamed "New Baghdad" or "Sadr City" in Egypt. Egyptians argue that the inflow of both middle class Iraqis and gulf investors to this satellite city only benefits people who have high income leading to a predominant focus on luxury housing rather than productive projects that provide jobs. [12] Visa procedures for Iraqis was very simple due to the Egyptian government's foreign direct investment plan under which Iraqis can obtain an entry visa through travel agents in Baghdad who charge $100 or more. These migrants are allowed to stay for a three month period and a longer permit is usually not guaranteed, leaving those who wish to stay bewildered about their business plans and children's education. The Egyptian government has in the past been concerned that some of these high-income refugees came to Egypt with fake Iraqi passports. According to Iraqis interviewed in Cairo, the most widespread preconception among Egyptians is that Iraqis are wealthy people who need no financial help and are responsible for the rent increases in many areas of Cairo, such as Sixth October City and Nasr City where many Iraqis live. The reality is that many Iraqi refugees in Egypt live in dire conditions. They are not entitled to social assistance, cannot enroll their children in public

schools, and it is practically impossible for them to get a work permit.[13] Iraqis can only gain residency through strict security screening and extensive red tape. Egyptian officials refuse to discuss Iran's involvement in public and are strict about not allowing any news about Shi'a expansion in Egypt. Privately, they express concerns that extremists might infiltrate Egypt with the Iraqi refugees and fear that Iraqis might bring sectarian and political squabbles.[14] Some Iraqis recall bitterly that their oil-rich country was, during the 1970s and 1980s, a hub for millions of Egyptian workers, who were treated at the time under Iraqi law like Iraqi citizens. The Iraqi government paid Egyptian workers unemployment benefits and helped them during the Iran-Iraq war (1980-1988). When U.S.-British forces invaded Iraq in March 2003, there were more than 60,000 Egyptian workers in Iraq. The return of the vast Egyptian work force and Iraqi refugee inflow created a much greater domestic burden for the Egyptian government. [15] After the U.S.-led invasion of Iraq in 2003, therefore, the Egyptian government was planning to recover its financial losses in Iraq. The Egyptian government created a policy for the transfer of Iraqi war refugees' Foreign Direct Investment. The government provided all of the facilities for FDI policy by providing logistic and legal support for rich Iraqi businessman. The chart below evidences that Arab FDI to Egypt reaches its height at about $2.1 billion in 2006 and then dramatically fell to $1.5 billion in 2007. Egypt created a certain opportunity for IRGC's private enterprise that now has power in Egyptian economy. The table signifies that FDI gradually has started to fall after the revelations of the Shi'a threat and the global economic crisis.

Sources: Thomson Reuters Datastream, Central Bank of Egypt, October 2009

On one hand, the number of Iraqi refugees shows the reason for controversies over Shia affairs in Egypt. The report of UNHCR and the Human Rights Watch are considered to be reliable sources in this research. According to UNHCR figures, a total of 2.2 million Iraqis have fled their country as refugees and another 2 million have been displaced within Iraq since the 2003 invasion. The UNHCR has estimated that Syria has seen the largest influx of refugees, estimated at 1.2 million, while Jordan has absorbed about 750,000 refugees. The sudden influx of Iraqi refugees to Egypt started in 2006 after Jordan closed its borders. The dramatic increase in FDI inflow was seen in the chart above after Jordan's strict policy against Iraqi migration. The Egyptian government failed to keep records of this migration flow from Iraq. Very few of them are registered with UNHCR, although the numbers are increasing.[16] By mid-April 2008, only about 11,000 individuals were registered.[17] Human Rights Watch, on the other hand, estimates that about 100,000 Iraqis refugees were in Egypt in 2007.[18] The Egyptian authorities accept that up to 150,000 migrants came to Egypt. [19] However, according to Cairo based al-Siyasiyya, Mohammed Kafrawi gives different numbers. This unofficial figure relies on the statement of Muhammad el Derini, Supreme Council of Ehli- Beyt, who gives the number of over 1.5 million. He claims that Human Rights Watch accepted that 750 thousand Iraqi Shi'a refugees entered Egypt. It is noted that that the Iranians who had entered the country with fake passports identifying them as Shi'ite Iraqis made Egypt vulnerable to Shi'afication.[20] However, Juan Cole, President of the Global Americana Institute discussed the issue in the Gulf in 2000.He said that "I've also heard papers by scholars of refugee studies suggesting the numbers in Egypt have been exaggerated and are closer to 50,000 than 150,000. The refugee crisis is certainly terrible and grave and unjust. And the US is certainly responsible for it and owes them continued assistance and support."[21]

Is Egypt Vulnerable to Shi'afication?

The majority of Egyptians adhere to Sunni Islam (90%), Copts make up 9% and the other percent is Christian. There iare no concrete figures of Shia populations in Egypt but officials counted around 722,738 people. As mentioned above, Iraqi Shia migration was estimated at 1.5 million and could change the demographic and religious balance in Egypt. There are

historical,social and cultural reasons for Egypt to be vulnerable in Shi'afication. The conversion of Egyptian society to Islam from Christianity (Coptic) took two full centuries after the Arab Islamic conquest. The arrival of the Shi'a Fatimids and the founding of their new capital in Cairo was a new stage of Islamic identity in Egypt. Egypt was the first Shi'a state counteringTurkic-Sunni dominance in Islamic world. The Fatimids established Al-Azhar University which become competitive with Seljuki, Grand Vazir, Nizamulmulk's Nizamiye Medresah in the Islamic world during the 12th century. The two schools were a bastion of Shi'a jurisprudence and theology. Though the Fatimid caliphate was overthrown in the sixth century and Sunni rites of worship and codes of jurisprudence may have supplanted Shi'a rites and jurisprudence in mosques and in courts but popular faith has clung to some Shi'a ways. In the early 1940s, Princess Fawzya, daughter of King Fouad and sister of King Farouk, married the young Shah Mohamed Reza Pahlavi, emperor of Shi'a Iran. This marriage, joyfully celebrated by the peoples of both countries, symbolised not only the joining of the two thrones but the unity of two cultures. In 1959, the Imam Mahmoud Shaltout went down in Islamic history for his *fatwa* declaring that Sunnis and Shi'ites were equal in the eyes of Islam. Immediately afterwards, Al-Azhar University set the precedent for an Islamic centre of learning by entering Jaafari jurisprudence into its curriculum on equal footing with the other schools of Islamic jurisprudence.[22] The situation reflects similarities that became more effective in Sunni-Shi'a interfaith dialogue after the Islamic revolution under the auspices of Al-Azhar's Dar-ul Tagrib (proximity). The Tagrib movement is still one of the most effective academic and cultural engagements between Egypt and Iran.

According to a MEMRI report, the Egyptian government launched a propaganda campaign aimed at limiting the power of the Shi'a in Egypt. The Egyptian regime's main concern is the shia-fication of Sixth of October Province which after absorbing many refugees from Iraq has become a stronghold of Shi'a in Egypt. In July 2008, the Interior Ministry asked several university lecturers and religious scholars to speak to security officers on "the Shi'ite ideology and its plans to infiltrate Sunni countries." More recently, Egyptian Interior Minister Habib Al-Adli decided to establish the Council to Combat the Shi'ite Ideology and Stream in Egypt. Al-Azhar Sheikh Dr. Muhammad Sayyed Al-Tantawi has also instructed the Al-Azhar Academy of Islamic Research to train imams and preachers to fight "the Shi'ite philosophy and the lies that the Shi'ites spread about the Koran and the Sunna." The Shi'ites' in Sixth of October City are demanding the building of Shi'ite mosques, in accordance with the freedom of religion guaranteed by the Egyptian constitution. In fact, Shi'ites have plans to spread their creed in the societies in which they live. However, the broadcasting of the Shi'ite call to prayer from the Sixth of October mosque evoked varied reactions in Egypt. Many saw it as deliberate provocation exacerbating the conflict between the Shi'ites and the authorities at a sensitive time. Due to forming a clandestine organisation for spreading Shi'ism in private universities, the government arrested students and started to investigate their activities in Sixth of October City. According to a source in the security forces, the students have acknowledged that they are Shi'ite and that they maintain contacts with Iraqis in the Cairo and Al-Giza provinces. The source stated further that the authorities were investigating whether the student organization had ties with the recently exposed Hezbollah cell. However, Province Governor Fathi Saad rejected this claim, stating that the Shi'ites in Sixth of October City pose no danger, and that despite the large Iraqi population in the province, he said that the "Sunnis are still the majority there." The fears in Egypt on opening the Al-Azhar gates for Shi'ites increased after the Sheikh of Al-Azhar University Dr Tantawi decided to accept Shi'a students to study for the first time since teaching Shi'ite sciences was banned in the sixth century.[23] The president of Egypt, Hosni Mubarak clarified the official policy and approaches to Iranian religious expansion in the region. He said that "historically the Shi'ites of the Arab world had shown greater loyalty to Iran than to their home countries. Noted academics have turned such generalisations into a theory."[24] In the interview, Sheikh Sayyed Al –Amine, who was a former teacher of Hasan Nasrallah is against Iran's political influence of using religion for political aims. He instead suggests stopping Iran's penetration into Shi'ites in the Gulf. He said that "Arab Shi'ites must be loyal to Arab regimes. The loyalty to Khamenei of Arab Shi'ites is not acceptable."[25] Arab regimes and particularly Gulf monarchies consider any Iranian ambition as inevitably hostile.

The centres of the Shi'ite universe are still Najaf (Iraq) and Lebanon, where Iranian political influence is strong, as it is supposed to be. Iran also plays a very important role in the Persian Gulf with this religious identity connection. The emergence of the Shi'a crescent in the 21st century is part of the same continuity of Sassanid and Safavid territorial nationalism in the region. The other domestic weaknesses against the Shi'afication of Egypt are Sufist movements in suburb and rural areas. It is estimated that 15 million Sufis plus 6 million Shi'ite affiliated people are vulnerable to shia-fication Egypt.[26] There has not been any research on the vulnerability of Sufism in Egypt. However, Iran's heroic image against Israeli action in Lebanon and Gaza Strip attracts middle class Sufis in Egypt.

Sinai, the Muslim Brotherhood and Hamas

Sinai is not only the site of victory for the Ottoman conquest of the Arab world in 1615 but also the last episode of Turk's autonomy in 1917. Egypt lost the Sinai Peninsula (6100 sq km) during the 1967 Six-Day War. This semi-detached region and its Egyptian identity are far from wholly assured. It has remained under a special security regime mandated by the 1979 peace treaty, which significantly qualifies Egypt's freedom of military action. As part of the peace deal Israel withdrew from the Sinai Peninsula in phases, returning the entire area to Egypt on 25 April 1982. Its geo-political location comprises the whole of Egypt's frontier with Israel and with the Palestinian enclave of Gaza. The Camp David Accords removed the possibility of Egypt, the major Arab military power, from positing the threat of territory gain. The suspension of Egypt's membership from the Arab league in 1979 reduced the level of conflict from that of Arab-Israel to Israel-Palestine conflict.

The population is approximately 360,000 – some 300,000 in the north, 60,000 in the south – and is different from the rest of the country. A substantial minority is of Palestinian extraction, even if often Egyptian-born; the rest, labelled "Bedouin", are longstanding natives of the peninsula. These Bedouins are generally the desert-dwelling nomads of Arabia, the Negev, and the Sinai and possess a distinct identity. The Palestinian element is extremely conscious of its identity and ties to the

populations of Gaza and the West Bank. They are very aware of their historic origins in Arabia and belong to tribes which often have extensive branches in Israel, Palestine and Jordan, they, like the Palestinians, are naturally oriented eastward rather than toward the rest of Egypt. The government has done little or nothing to encourage participation of Sinai residents in national political life, but have rather promoted Pharaonic heritage at the expense of Sinai's Bedouin traditions. A solution would require the full integration and participation of Sinai's populations in national political life, which would also be dependent on significant political reforms in the country as a whole, which are not on the horizon at present.

There are strong connections between the Bedouin and members of the Muslim Brotherhood who reside in rural areas and urban suburbs in Egypt. Those mixtures of lower class and middle classes, who always favour the Palestinian issue, do not support the government's pro-Israeli standing. Gazi Falah suggested that there is a strong identity connection between the Bedouin in Gaza and Sinai from a historical perspective.[27] `The Egyptian regime considers the Muslim Brotherhood to be a mortal internal threat to domestic and regime security. According to the aforementioned Al-Siyasiyya report, there is a silent conversion from Muslim Brotherhood to Shi'ism in Egypt. The Egyptian government is always oppressive of these periphery groups in the state-establishment. Since the 2005 elections, therefore, the regime has deployed a range of legal and security measures to control and constrain the Muslim Brotherhood. It has restricted their participation in subsequent polls, restricted their ability to function in parliament, arrested thousands of supporters and prosecuted key leaders and financiers in military tribunals. Subsequently, Iran has discovered that there is a gap between the public and the state in using its proxy influence in the internal affairs of Egypt by supporting Hezbollah and Hamas.

Iran gained enormous leverage from the "Arab Street" after the victory of Hezbollah in Lebanon in 2006. Most Arab intellectuals supported the rising heroic image of the Iranian Shi'ite regime in the Levant against Israeli aggressive action. In fact, none of the Arab regimes showed any deterrence against Israeli Operation Cast Lead in 2008. For instance, poet Abdul-Rahman Yusuf, son of prominent Egyptian preacher Sheikh Yusuf al-Qaradawi became one of the examples of an Arab intellectual who supports Iranian resistance to Western imperialism. He is also known as a poet critical of the Egyptian regime and sympathetic to Hezbollah. Yusuf took part in the Islamist group's conference in Qana in 2007 and published a collection of poems called "Write the History of the Future," in which he glorified the victory of Hezbollah and praised its secretary general, Hassan Nasrallah. The dispute between Qaradawi and Shi'ite scholars emerged in the aftermath of statements the former made to the Egyptian independent newspaper al-Masry al-Youm in which he warned of a Shi'ite infiltration of Sunni nations.

Fears of Shi'a Imperialism

Popular Doha-based Egyptian Islamic scholar, 82-year-old Shaykh Yusuf Al-Qaradawi is the president of The International Union for Muslim Scholars (IUMS), head of the European Council for Fatwa and Research (ECFR) and hosts a religious program entitled "Sharia and Life" on Qatar-based al-Jazeera TV. [28] He accused of Iran of fanning the new flame of Shi'ite "imperialism that threatens the existence of Sunni Islam in Egypt and other Muslim countries. Shi'ite Muslims form a majority in Iran, Iraq, Azerbaijan and Bahrain and form sizeable minorities in Saudi Arabia, Kuwait, the United Arab Emirates and Yemen. The table below shows Iran's potential influence in the Middle East. Qaradawi alleged that well-funded missionary cadres are "invading Egypt," as well as Sudan, Algeria, Morocco, Nigeria, Malaysia and Indonesia[29]. In a September 9th interview, al-Qaradawi attacked what he perceived as an Iranian-backed attempt to displace Sunni Islam with Shi'ism. He said that "…It is not a religious invasion but a political one. Iran is trying to impose itself on those around it and we refuse to follow a new form of neo-colonialism, be it Iranian or any other…" [30]

Iran's sphere of influence in the Middle East, 2006

Countries	Percentage of Shi'ites	Total population	Shi'ite population
Iran	90%	68.7 million	61.8 million
Iraq	65%	26,8 million	17,4 million
Saudi Arabia	10%	27 million	2.7 million
Lebanon	45%	3.9 million	1.7 million
Kuwait	30%	2.4 million	730 thousand
Bahrain	75%	700 thousand	520 thousand
Syria	1%	18.9 million	190 thousand
UAE	6%	2.6 million	160 thousand
Qatar	6%	890 thousand	140 thousand
Egypt	1%	76,887,007 million	722,738 thousand

Source: http:www.baztab.com/news/52316.php and governments of respective countries, compiled by author

The sheikh's views on Shi'te "imperialism" have encountered widespread opposition in the Arab and Islamic world. A Kuwaiti commentator suggested al-Qaradawi was trying to mobilize the Sunnis for a war against the Shi'ites.[31] Iranian newspapers accused Sheikh Yusuf as speaking on behalf of the leaders of global Freemasonry and rabbis. They published a torrent of insults and defamation against Qaradawi, implying he spoke the language of hypocrisy stemming from sectarian ideas. Qaradawi claimed Hezbollah was trying to leverage popularity won in its 2006 victory over Israel to convert Sunnis to

Shi'ism. Sheikh Fathi Yakan, head of the Islamic Action Front (Jabhat al-Amal al-Islami – an umbrella group of Lebanese Sunni Islamists allied with the Shi'ite Hezbollah), also condemned the remarks of Qaradawi.[32] Hezbollah chief Muhammad Hussein Fadlallah suggested the Egyptian sheikh should speak out against Christian missionary activity in the Islamic world instead of identifying Shi'ites as the problem. Fadlallah also accused al-Qaradawi promoting of *fitna* (creating discord between Muslims) in an interview with Kuwaiti newspaper Al-Rai Al-Amm.[33] Qaradawi's struggle against Shi'a expansion is part of the policy of management of domestic politics. Even though Islamists cannot control the state apparatus, they are stronger than the state in society. Therefore, the leadership of the groups' interests overlaps with Sunni clerics' concerns in Arab society. In a second interview with al-Masri al-Yom, al-Qaradawi explained his role in the management of Shi'a expansion, He said that "I do not care and I am not shaken by this stir. I made this statement to answer to the dictates of my conscience and religion and responsibility… I am trying to pre-empt the threat before it gets worse. If we let Shi'ites penetrate Sunni societies, the outcome won't be praiseworthy. Islamic scholars have been asked to educate security forces in Shi'a ideology and strategy they believe that the presence of Shi'ites in Iraq and Lebanon is the best evidence of instability."[34]

Head of the Ibn Khaldun Centre, Saad Eddin Ibrahim criticized the defensive regime of Hosni Mubarak and Qaradawi's hostile statement. He questioned why Sunni Muslims and Sunni states behave as if they are minorities in his recent article (it should be noted that he spent two years in prison in Egypt due to his harsh criticism of Hosni Mubarak). [35] It is fair to say that exaggeration of Iran and Shi'a threats is based on fear and conspiracies by the Arab media and public. The Arab Shi'ite identity goes hand in hand with Arab nationalism and most of them do not support the Usul-i school of thought in Shi'ism. Sheikh Sayyad al-Amine's activities focus on this anti-Iranian-Hezbollah's political influence in Arab World.[36] They have rather become affiliated with the Akhbari tradition in Iraq and Jabali A'mal in Lebanon. However, the case of Hezbollah Cell affair supports Arab conspiracies concerning IRGC activities in Egypt.

Hezbollah Cell Affair

Egyptian security forces arrested 49 Hezbollah agents in Sinai, on suspicion of to plotting to destabilize the country. The exposure of the Hezbollah cell in Sinai and new details about Shi'ite activity in the country appearing in the press have increased the public debate on shia-fication of the country since April 2009. In response to the April accusations, Hezbollah leader Sheikh Hassan Nasrallah appeared on the group's Al-Manar satellite channel and said only one of the 49 people arrested belonged to the movement. He denied all charges and said the man posed no threat to Egypt and was on a "logistical" mission aimed at helping Palestinians to fight Israel. However, the Egyptian government described the recent arrests as "the tip of the iceberg" in the country. In order to manage Shi'a expansion, Egyptian Religious Endowments Minister Dr. Hamdi Zaqzouq had tasked one of his deputies with preparing a program "for confronting the Shi'ite stream in Egypt." According to the report, the ministry plans to launch an information campaign, especially in the Sinai, and hold meetings at youth centres and sports clubs around the country "to warn the youth against the ideology of Hezbollah and the Shi'ite school of thought." Also, mosque imams and preachers have been instructed to focus their sermons on the danger posed by the Shi'a to the security and stability of Egypt. Iran considers the Egyptian government to have launched a new terror campaign against the Shi'a with the aim of "defeating the ideology of Ahl Al-Bayt."[37] It is important to note that Egypt distinguished between granting religious freedom and undermining the very foundations of religious stability, or permitting the Lebanonization or Iraqization of Egypt. Egypt's Sunni regime also suspects Iran's Shi'a leaders of seeking to mobilise their affiliates across the Middle East, including Hezbollah, to undermine Tehran's critics. [38] One note of importance is that the revelation of the Hezbollah cell put further suspicion on the Sufi groups mentioned above. Well-known Skeikh Abdul-Khaliq al-Shabrarawi's gave a defensive statement which demonstrates how sensitive internal politics in Egypt are. He said that "Sufism welcomes everyone who loves Ahl-I Beyt, after the recent Hezbollah Cell Affair in Egypt; there is no way to accept that Hezbollah-Iranian infiltration into Egypt will not be tolerated in the Sufi environment.[39]

Arrest of 306 Shi'ites in Cairo

Egyptian security forces launched further operations on 22 June 2009, arresting the Shi'a cleric Hassan Shehate, the former speaker of the Kobri el Gam'a mosque. He was accused along, with his group of 306 elements, of undermining Egyptian national security. According to the sources, Shehata went to Iran via Lebanon in September of 2008, and then conducted another visit the date of which was unspecified via Syria. It is probable that these two visits were the reason behind the launching of the campaign of arrests, which affected Shehata and his followers, and it is likely they will face charges of affiliation with Hezbollah on the organizational level as a result of the ongoing investigations. Shehata was previously arrested in 1995 for having offended the wife of the Prophet, Sayeda Aisha. More than 300 Shi'a Muslims are believed to still be in the custody of Egyptian security forces. Since the arrests on June 23rd and 24th, few from Egypt's small community of Shi'a Muslims are unaware of the identities or whereabouts of those who have been arrested, nor have security officials explained why they chose to detain hundreds of Egyptians and more than 40 foreign nationals without charge. It remains unclear whether Egypt's security forces are responding to popular anti-Shi'a sentiment among the country's majority Sunni population or if security officials believe that Egyptian Shi'ites actually represent a legitimate security threat as a potential "fifth column" for the rising influence of Shi'a-majority Iran. Nabil Abdul Fatah, the deputy director of the semi-official Al Ahram Centre for Political and Strategic Studies said that "the security apparatuses in Egypt and many other Arab states depend on preventive attacks on Shi'a groups. By arresting Shi'ites en masse and without a stated cause, Egypt's ruling regime hopes to instil a sense of fear that may dissuade the country's small Shi'a minority from organising in opposition to the government." The arrests of hundreds of Shi'ites were overshadowed by the detention of about 130 members of the Muslim Brotherhood, Egypt's largest opposition political group. While the Brotherhood is officially outlawed, it is widely

tolerated. Politicians with known allegiances to the Brotherhood occupy more than 20 per cent of the seats in the Egyptian parliament. Unlike the Shi'ites, Egypt's Brotherhood members have been formally accused of the "crime" of belonging to an illegal organisation and their arrests have been widely reported. The press coverage of the Shi'a arrests, especially when compared with those of the Muslim Brotherhood, has been limited. A newspaper columnist Shi'a Muslim Mahmoud Gaber said the Egyptian government appears to be sending a clear message to its native Shi'a population: be very afraid. "If they charge them with something, then the rest of the community will know. But if there's a lack of information, the rest of the Shi'ites will wonder what they did wrong. It will create a fear within the Shi'ite community.[40] The situation is a clear-cut securitisation of Egypt's domestic politics.

Regional Implications

Iran's influence has increased greatly in Iraq since the U.S. invasion of 2003, and in Lebanon after Hezbollah's war with Israel in 2006, when the group, which has been publicly endorsed by Iran, achieved some remarkable military gains. The IRGC also plays a foreign role, acting as a proxy for Iran or otherwise exporting and executing Iranian objectives abroad through their own actions, or providing training to paramilitary and terrorist organisations. These are largely carried out through the actions of the Al-Quds Force (Jerusalem Force). The largest branch of Pasdaran foreign operations consists of approximately 12,000 Arabic speaking Iranians, Afghans, Iraqis, Lebanese Shi'ites and North Africans who trained in Iran or received training in Afghanistan during the Afghan war years. Presently these foreign operatives receive training in Iran, Lebanon, and include Hezbollah members.[41] According to a U.S. report, Iran uses the Pasdaran to destabilize Iraqi in aiming to stop the enemy on its borders. Iran's war strategy relies upon the incitement of war outside by using proxies such as Hezbollah in Lebanon and Hamas. In order to minimise Iran's covert activities, the collective security concept of Arab National security is reconsidered, but each country pursues different politics and precautions against the rising Shi'a threat.

In addition to Egyptian concerns about Iraqi Shi'a migration, Jordan's parliament banned Iraqis from entering Jordon. Member of parliament Khalid al-Bazaiya, told Aljazeera: "We informed the prime minister. I cannot say we have the material evidence yet, however, we cannot say that Shi'a missionary activities do not exist in Jordan."The accusations took a serious turn when King Abdullah of Saudi Arabia confirmed his awareness of the Iranian activity in this regard. King Abdullah told *al-Seyassah*, a Kuwaiti newspaper, "we are keeping an eye on the process ... However; we believe that these bids will not fulfil their target, because the vast majority of Muslims are Sunni, and they will not give up their belief."[42] Yemen, which is next door to Saudi Arabia, is battling highly organized rebels of the Shi'ite Houthi in the Saada region in the northern part of the country. Iranian support for the insurgents is seen as a means of gaining military advantage over Saudi Arabia. The Sunni Saudi kingdom sees the occasion as a potential showdown over deep-seated religious differences with Shi'ite Iran, which already has caused alarm with its nuclear weapons development programme.[43]

The dispute over Ebu Musa, Tunb Sugra and Tunb Kubra has been a major security concern for the bilateral level relationship between United Arab Emirate (UAE) and Iran. In addition to this, Iraqi Shi'a migrants and Palestinian refugees (estimated 100,000) believe they have strong connection with the Iranian regime through UAE. Therefore, an operation of mass displacement of Palestinians in the UAE, especially those of Gazan origin, solely on security pretexts commenced on 4 Sept 2009. The second wave of actions by UAE has also been reported: 350 Palestinians and 50 Shi'ites from Lebanon have been expelled. [44]

Iran's Bahraini relations are characterized as being economic oriented rather than political. However, Bahrain is a predominantly Muslim Shi'ite nation ruled by a Sunni Muslim leadership. Bahrain received its independence from the British in 1971, but has been ruled by Iran on and off over the last couple of millenniums. Ali Akbar Natiq Nuri, an advisor to Iran's supreme leader, Ayatollah Ali Khamenei, claimed Bahrain was an integral part of Iran conceded by Iran's Shah Mohammad-Reza Pahlavi. The United Arab Emirates has strongly condemned the continuous hostile and irresponsible statements made by a number of Iranian officials against the sisterly state of Bahrain by way of falsifying established historical realities. Bahrain, hosting the U.S. 5th Navy Fleet, is responsible for naval forces in the Persian Gulf, Red Sea, Arabian Sea, and coast off East Africa, regularly accuses Iran of supporting the kingdom's Shi'a majority in opposing the monarchy. However, Hussein Amir Abdullahyan, Iran's top diplomat in Bahrain said that "Iran was looking to strengthen relations with its neighbours and already enjoyed strong relations with Bahrain."[45]

The harshest criticism about the Shi'a controversy in the Middle East came from Kuwaiti columnist Ahmad Al-Fahd who stated that "Iran's policy of exporting the Islamic Revolution is aimed at taking over neighbouring countries and plundering their wealth - in striking parallel to Hitler's agenda. He claimed that this ideology, and the way it is being implemented, resembles Hitler's occupation of Europe. It is not to fair to say his metaphoric resemblance is true, but it does show the sensitivity about Iranian infiltration.[46]

Another regional controversy affecting the regional balance is as follows. The Davos Demarche of Turkish Premier, Tayyib Erdogan at World Economic Summit held on the 29th January 2009 was a policy of propaganda in the "Arab Street" where both Iran and Turkey struggle to gain regional leverage. Turkey uses multi-dimensional channels to influence the "Arab Street" such as crisis support for Turkey's neo-Ottoman policy; suspension of Anatolian Falcon military exercises and broadcasting anti-Israeli TV series on a state-run TRT channel, which caused tension with Israel as it narrates incidents that occurred during Operation Cast Lead in Gaza.[47] Turkey's active participation in Arab affairs grabbed international attention in the last Arab League summit meeting in Sitre, Libya. Prime Minister Recep Tayyip Erdogan said that "*The Palestinian*

issue is the most important problem in the region and it cries out for an immediate solution. Stating that Turks and Arabs share not only a common geography but also a common culture, civilization and beliefs, Erdogan emphasized that all problems in the region can be overcome through sound cooperation….. Turkey is ready to cooperate with the Arab League in any area. It will do whatever it can."[48] In tandem with new initiatives in the region, Turkey reconciled its relations with Syria and signed visa contracts with both the Syrian and Jordanian governments and now expands its facilitating strategy towards Egypt. Al-Quds Al-Arabi correspondent, Bessam Bedarin conducted an interview with Lebanese parliament member and Hezbullah supporter, Nasir Qandil, analysing Turkey's influence in the region. He posits that Turkish military officials put effort into mediating between the Egyptian government and the Muslim Brotherhood. It is important to note that Turkey has credible policy experience in the area of managing radical Islamism using Islamic groups as agents. In this sense Qaradawi's appointment as Meshihatu-l Al-Azhar (Council of Al-Azhar) demonstrates similar policy imperatives in Egypt.[49] Until that time, Qaradawi's relations with the government were very negative. Now he is a reliable agent of the Egyptian regime against Shi'a infiltration. In fact, none of the Arab countries are willing to accept any hegemonic power of either Iran or Turkey in the region. [50] Therefore, the restoration in domestic politics of Egypt would impede internal and external threats.

Conclusion

This article had outlined the storm raging in the regional instability strategy of Iran, which differs from the Russian destabilising strategy in Eurasia. Iran's revisionalist policy employs a religious political identity connection in its political sphere of influence in the Middle East. Iran constantly maintains its ideological and political capacity so as to remain a model against Western imperialism. In order to prevent U.S military bases being hosted in the region, Iran is continuously accessing Arab internal affairs. It is fair to say that the Iranian strategy of stopping the enemy before they reach the border has worked so far.

There are two major disputes between Iran and the Arabs; the three islands of UAE and Shi'a political identity. Iran's maintains an unreasonable stance over its occupation of Abu Mousa and the Greater and Lesser Tunbs, which has continued ever since Shah Mohammad Reza Pahlavi seized them on the eve of the British departure from the region in 1971. Sixth of October city is bringing another dimension to how Iran creates buffer zones in hostile areas. It seems that the vulnerability of Egypt provides Iran with access to the Levant security complex. The failure of the Egyptian government's containment policy against Iran's political sphere of influence either on its own soil or in the wider region will change Egyptian domestic, regional and alliance relationships, especially with the U.S. and Israel. Egypt has to cooperate with opposite groups or agents such as Muslim Brothers, Bedouin and Hamas to negate Iran's intervention. In so doing, the periphery will infiltrate the state apparatus by integrating itself into the state system. Therefore, the Egyptian regime's pro-Israeli policy stems from the domestic concern, which is considered to be a clash between the periphery and the centre. The consequences of a power struggle in the region are the impediment of confidence enhancement—making, the goal of stabilizing Middle East security complex remains distant. Iran will not apply the neighbourly policy of non-interference into the affairs to the GCC, as well as other Arab countries until U.S.-Sunni allied aggression concludes or a nuclear-free Middle East is compensated. Lastly, this article had proved that the U.S.-led invasion of Iraq certainly explains the miscalculation of the Bush administration in the Middle East. In terms of the cause-and-effect totality, it is not only Iran that destabilizes the region but also the U.S. preponderance strategy, thereby reshuffling the regional balance.

Endnote

[1] Ian Siperco , Iran: *"Shia Tide Rising,"* Middle East Policy Council, May 2009, Online at http://www.mepc.org/resources/Siperco001.asp (Accessed 21 September 2009)

[2] Arab Shi'a leader Al- Amini does not accept this approach, he contends that the Arab Shi'a has a distinct identity and policy agenda in the region. It can be said that there is cooperation on common interests on regional issues.

[3] http://www.islamtimes.org/vdcd.f0j2yt0jsme6y.html or http://www.israeleconomy.org/strat1.htm

[4] Buzan, B., O. Wæver, et al. (1998). *"Security: a new framework for analysis,"* Lynne Rienner Publishers p.36

[5] *"Sixth of October City," (*Arabic).Al-Akbar Way. Online at: www.elakhbar.org (Accessed 7 October 2009)

[6] First Generation cities: 10th of Ramadan-15th of May , 6th of October, Sadat, New Borg EL Arab, New Salhiya, New Damiette; Second Generation cities: Bader, Obour, New Ban Sweif, New Minya, New Nubaryia, Sheikh Zaied; Third Generation cities: Shrouk, New Cairo, New Assuit, New Tiba, New Sohag, New Aswan, New Kena, New Fayoum, New Akhmeim.

[7] *"Sixth of October Governor: Establishing 2 cities, airport, 2nd largest industrial zone,"* retrieved from Egypt State Information Service 13 June 2009. Online at http://www.sis.gov.eg/En/EgyptOnline/Economy/000009/020200000000000008725.htm (Accessed 22 September 2009)

[8] Hadia Mostafa, *"Don't Burst This Bubble,"* (Arabic) Business Today Egypt, January 2007 http://www.businesstodayegypt.com/article.aspx?ArticleID=7147 (Access 22 September 2009)

[9] *"Sixth of October City,"* Good News 4 Me. 15 Sep 009. Online at: www.gn4me.com (Accessed 10 October 2009)

[10] *"Sixth of October City,"* Good News 4 Me (22 Sep 2009. Online at: www.eitp.gov.eg (Accessed 10 October 2009)

[11] *"Sixth of October City,"* 15 Sep 2009 Al-Wafd (Arabic), Online at: www.alwafd.org (Accessed 10 Sept 2009)

[12] By Muhammad Mansour, *"Doubled New Baghdad real estate prices soar in Sixth of October City,"* (Arabic) Daily News Egypt September 28, 2007 http://www.thedailynewsegypt.com/article.aspx?ArticleID=9562

[13] Sara Angheleddu, *"A better place to live,"* 13 Sep 2009 Online at: http://www.iraqisinegypt.org/betterplacetolive.html (Accessed 14 October 2009)

[14] Salah Nasrawi, *"In Egypt and across Mideast, fleeing Iraqis face uncertain future"* The Associated Press, October 17, 2006
[15] Summer Said, *"Lost Assets?"* Cairo Times Magazine, Vol. 7, Issue 23, August 14-20 , 2003, online at http://www.cairotimes.com/content/archive07/Iraq0723.html. (Accessed 22 September 2009)
[16] See, for example, *"Iraqis in Egypt: time is running out, a film on the situation of Iraqis in Egypt,"* produced and directed by Joshua van Praag, available at http://www.iraqisinegypt.org. (Accessed 22September 2009)
[17] *UNHCR*, "Iraq Situation Update," April-May 2008.
[18]Sara Angheleddu, *"A Better Place to Live"*, 13 Sep 2009 Online at: http://www.iraqisinegypt.org/betterplacetolive.html (Accessed 1 October 2009)
[19]*"Rhetoric and Reality,"* Iraqi Refugee Crisis Amnesty International London 2008. Online at http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE14/011/2008/en/2e602733-42da-11dd-9452-091b75948109/mde140112008eng.pdf (Accessed 09 October 2009)
[20] Mohammed Kafrawi *"The story of the Shiiites in Egypt and the fear on the spread of Iranian influence"* (Arabic) Alsiyasiyya, 16 March 2009, Online at: http://www.alssiyasi.com/default.asp?browser=view&EgyxpID=21293 (Accessed 7 October 2009
[21] Juan R. Cole (2010) **"**Iraqi refugees and Eclipse of the Sunnis" 28 Mar 2010 17:31:57 -0400 email: jrcole@umich.edu, University of Michigan www.juancole.com
[22] Faez Hussein Egypt: Sunni but Shia inclined, Al-Ahram weekly 25 - 31 May 2006
[23] Sultan Ahmed, *"Fears in Egypt on opening Azhar gates for Shias"*, (Arabic) 10 February 2008, Online at http://www.jafariyanews.com/2k8_news/feb/10alazhar_decision_feras.htm (Accessed 26 September 2009)
[24] Vali Nasr, *"When the Shiites rise,"* Foreign Affairs, vol 85, n° 4, New York, July-August 2006.
[25] Interview was conducted with his son Hadi al Amine in 26 October 2009. See also his personal website: http://www.al-amine.org/index.php
[26] Mohammed Kafrawi, Ibid,
[27] Gazi Falah, *"The role of the British Administration in the sedenterization of the Beouin Tribes in Northern Palestine 1918-1948,"*Working Paper, 1983, Centre for Middle Eastern & Islamic Studies. University of Durham, Online at http://dro.dur.ac.uk/137/ (Accessed 07 October 2009).
[28] Andrew McGregor, *"Shaykh Qaradawi Alarms Egypt with Warning of Shiite Imperialism"* Terrorism Focus Volume: 5 Issue: 35,1 October 2008
[29] Al-Ahram Weekly, September 25 – October 2005
[30] Al-Masri al-Yom, September 2009
[31] al-Watan [Kuwait], September 24 2009
[32] al-Manar TV, 24 September 2009
[33] AP News ,24 September 2009
[34] Al-Masri al-Yom, 23 September 2009
[35] Saad Eddin Ibrahim, *"Why Sunnis behave as if a minority"* (Arabic). 5 August 2009. Online at: http://www.eicds.org/arabic/publicationsAR/saadarticles/07march/saa2.htm (Accessed 12 September 2009)
[36] Interview was conducted with Hadi al-Amini on 26 October 2009
[37] Jailan Halawi, *"The Shia connection,"* 9 - 15 July 2009, Online at http://weekly.ahram.org.eg/2009/955/eg8.htm (Accessed 22 September 2009)
[38]Jailan Halawi, Ibid.
[39] Suphi Mujahid, *"Egyptian Sufi's reject the Shia controversies in Huseyin celebration"* (Arabic) Islamic online 22 April 2009. At http://www.islamonline.net/servlet/Satellite?c=ArticleA_C&cid=1239888287959&pagename=Zone-Arabic-News%2FNWALayout (Accessed 10 October 2009)
[40] Matt Bradley, *"Arrests raise concerns over Egypt's tolerance."* (Arabic) July 11 , 2009 Online at: http://www.thenational.ae/article/20090712/FOREIGN/707119872/1002# (Accessed 10 October 2009)
[41] Amy Zalman, *"Iran's Revolutionary Guards: How Iran Trains Foreign Terrorists Hezbollah, Islamic Jihad and Others Trained by Iranian Revolutionary Guards"* Online at: http://terrorism.about.com/od/iran/a/IRGC.htm (Accessed 10 October 2009)
[42] Ahmed Janabi**,** *"Iran and the Shia legacy,"* Al-Jezeera.net. 1 Feb 2009. Online at http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2007/03/2008525184916567546.html (Accessed 12 October 2009)
[43] Joseph Farah, G2 Bulletion, *" Flames of Shia-Sunni conflict fanned:Yemeni proxy war pits Iran against Saudi Arabia."* Online at: http://www.wnd.com/index.php?fa=PAGE.view&pageId=108793 (Accessed 10 October 2009)
[44] Report *"UAE to deport hundreds of Palestinians by month's end"* 4 Sep 2009 Online at: http://www.haaretz.com/hasen/spages/1112445.html (Accessed 10 October 2009)
[45] DPA, "Russia, Turkey back Bahrain in face of Iranian territorial claims." 19 Feb 2009, Online at : http://www.earthtimes.org/articles/show/256475,russia-turkey-back-bahrain-in-face-of-iranian-territorial-claims.html (Accessed 10 October 2009)
[46]MEMRI Special Dispatch Report, *" Kuwaiti Columnist: Iran's Policy of Exporting the Islamic Revolution Is No Different Than the Nazi Occupation of Europe,"* MEMRI, August 23, 2009, September 23, 2009 Online at: http://memri.org/bin/articles.cgi?Page=archives&Area=sd&ID=SP255809 (Accessed 10 October 2009)
[47] Anatolia News Agency, 16 October 2009
[48] "Addressing Arab league summit in Libya, Erdogan urges resolution of the Palestinian issue" Turkish Press, and Today's Zaman,29 March 2010 Online: http://www.turkishpress.com/news.asp?id=350344

[49] Bessam Bedariyn, Al-Quds al Arabi, "*Hariri was receiving money to support el-Mustaqbal Media from Riyadh due to cut off Saudi support, it is financial crises now"*(Arabic). Al-Quds Al-Arabi, 13 October 2009. Online at: http://www.alquds.co.uk/index.asp?fname=2009\10\10- = (Accessed 10 October 2009)
[50] Erdogan's reaction to Press's speech was covered extensively by every single newspaper in Arab media widely on the internet.

LOJİSTİK MALİYET YÖNETİMİNDE İZLENEBİLECEK STRATEJİLER VE MUHASEBE EĞİTİMİNDEN BEKLENTİLER[1]

Prof. Dr. Semih Hüseyin TOKAY[2]
Doç. Dr. Ali DERAN[3]
Arş. Gör. Seçkin ARSLAN[4]

Özet: Yakın geçmişte ve günümüzde ekonomi, teknoloji, iletişim ve ulaşım alanında yaşanan gelişmeler, işletmelerin dünyanın her tarafından ürün tedarik etmesini ve dünyanın her tarafına da ürün satmasını olanaklı hale getirmiştir. Bu durum, lojistik faaliyetler olarak ifade edilen, taşıma, depolama, elleçleme, sipariş işleme, bilgi yönetimi, stok yönetimi, paketleme ve ambalajlama faaliyetlerinin nitelik ve niceliğini değiştirmiştir. İşletmeler, bu faaliyetlerin etkin yönetimi ile müşteri memnuniyet düzeyini artırarak rekabet avantajı sağlayabileceklerinin farkına varmıştır. Ancak bu gelişmeler, lojistik maliyetlerin toplam işletme maliyetleri içindeki payının önemli ölçüde artmasına yol açmıştır. Lojistik maliyetlerde yukarıda sayılan gelişmelerden kaynaklanan artışlar, işletmelerin finansal performansını doğrudan etkilemiş ve etkilemeye de devam etmektedir. Lojistik maliyetlerin toplam işletme maliyetlerinin içinde önemli bir paya sahip olması ve finansal performansı doğrudan etkilemesi, işletmeleri bu maliyetleri düşürecek muhasebe içi ve muhasebe dışı yöntemleri araştırmaya sevk etmiştir. Bu çerçevede günümüzde işletmeler lojistik maliyetleri düşürmek için birçok strateji geliştirmiştir. Ticari hayatta yaşanan bu gelişmelere üniversiteler de kayıtsız kalmamış özellikle son zamanlarda lojistik yönetimine yönelik ön lisans, lisans ve yüksek lisans programları açılmıştır. Yapılan incelemelerde üniversitelerde lojistik ile ilgili bölümlerde yeterli sayı ve çeşitlilikte muhasebe dersinin bulunmadığı, ayrıca toplam ders kredisi içinde de muhasebe ile ilgili derslerin kredisinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Özet olarak bu çalışma ile lojistik maliyetler ve unsurları ortaya konarak, lojistik maliyetlerin kontrol ve yönetiminde izlenebilecek muhasebe içi ve muhasebe dışı yöntemler açıklanmıştır. Ayrıca lojistik ile ilgili eğitim veren meslek yüksek okulu ve fakültelerdeki muhasebe eğitiminin envanteri çıkarılarak, muhasebe eğitiminden beklentiler ortaya konulmuştur.
Anahtar Kelimeler: Lojistik, Lojistik Maliyetler, Muhasebe Eğitimi

LOGISTIC COST MANAGEMENT STRATEGIES AND EXPECTATIONS OF ACCOUNTING EDUCATION

Abstract: In today's advances in the economy, technology, communication and transportation field, enable to supply the products and sell their products from all over the world for businesses. This situation can be defined logistic activities, has changed carrying, storing, handling, passing of an order, information management, stock management, packaging and casing activities quality and quantities. Businesses realize that providing a competitive advantage and increasing in the level of customer satisfaction with the effective management of these activities. But these developments have significantly increased the share of logistic costs in the business costs. These developments' arising from the increase in logistic costs influenced and continues to impress financial performance of the business. Because of the logistic costs, have a significant share in the total business costs and directly affect the financial performance, businesses reduce these costs have led to research inside and outside accounting methods. In this context, businesses today have developed many strategies to reduce logistics costs. Universities did not stay indifferent to these developments in the commercial life and recently opened associate degree, bachelor degree and MA programs on the management of logistics. There is not sufficient number and variety of courses in universities in programs related to the logistic of observations and also programs in the accounting-related courses are less than the total course credits. In summary, the logistics costs and the elements of logistics costs have been revealed. Control and management of logistics costs in the outside and inside accounting methods used are explained. In addition, the logistics related to the vocational high school, senior high school and faculties of education are given information about the accounting education and expectations were that accounting education.
Key Words: Logistic, Logistic Costs, Accounting Education

GİRİŞ

Küreselleşme süreciyle beraber, günümüzde işletmeler dünyanın her tarafındaki pazarlara mal ve hizmet arz edebilmekte, aynı şekilde, bu pazarlardan da mal ve hizmet sağlayabilmektedir. Ticarette yaşanan bu gelişmeler ve yoğun rekabet ortamı, günümüzde işletmeleri stratejik ortaklık kapsamında tedarik zinciri oluşturacak şekilde örgütlenmeye yöneltmiştir. Bu durum, lojistik faaliyetlerin nitelik ve niceliğini değiştirmiştir. Bu değişiklik, hissedar değerini maksimum kılma (en çoklama) amacı doğrultusunda, müşteri tatmini ve rekabet avantajı sağlamaya yöneliktir. Bu amaç doğrultusunda, işletme gelirlerinin dolayısıyla, nakit girişlerinin artması beklenmektedir. Ancak her faaliyetin olduğu gibi, lojistik faaliyetlerin de bir maliyeti vardır. Lojistik faaliyetlerin nitelik ve niceliğindeki değişiklikler, lojistik faaliyetlerin maliyetlerini artırmıştır. Yapılan çalışmalar, günümüzde lojistik maliyetlerin işletmenin toplam maliyetleri içinde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Lojistik maliyetlerdeki artış, işletmelerin finansal performansını, nakit akışlarını ve hissedar değerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum, lojistik faaliyetlerin ve bu faaliyetlerin yol açtığı maliyetlerin yönetim ve kontrolünü zorunlu hale getirmiştir. Günümüz ekonomik şartlarında işletmelerin lojistik maliyetlerden kurtulma olanağı bulunmamaktadır. Ancak lojistik süreçte optimum maliyetlerle (en uygun maliyet bileşenleri) olabildiğince yüksek müşteri tatminine ulaşmak

[1] Bu çalışma, 21-25 Nisan 2010 tarihleri arasında Alanya'da gerçekleştirilen XXIX. Muhasebe Eğitimi Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.
[2] Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe-Finansman ABD
[3] Niğde Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe - Finansman ABD
[4] Niğde Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe - Finansman ABD

mümkündür. Bunun için, lojistik faaliyetler ile maliyetlerin ayrıntılı bir şekilde analiz edilip yönetilmesi gerekmektedir. Lojistik maliyetlerin etkin yönetimi, işletmelerin finansal performansına katkı sağlayarak hissedar değeri üzerinde olumlu etki yaratacak unsurlardan biridir.

Çağdaş muhasebe yaklaşımları kullanılarak lojistik faaliyetlerin ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi ve etkin yönetimi olanaklıdır. Aynı zamanda e-lojistik ve gelişmiş yazılım kullanımı gibi bir takım muhasebe dışı yöntemler aracılığıyla da lojistik maliyetlerde tasarruf sağlamak mümkündür. Özet olarak, lojistik maliyetlerin etkin yönetimi ile kaliteden ödün vermeden, en yüksek müşteri tatminine ulaşılması olanaklıdır. Müşteri tatmininin, "lojistik sürecin çıktısı" olarak tanımlandığı düşünüldüğünde, lojistik maliyetlerin etkin yönetiminin ne kadar gerekli ve önemli olduğu anlaşılacaktır.

Bu nedenlerle işletmeler lojistik yönetimine ayrı bir önem vermeye başlamıştır. Ticari hayatta lojistik yönetimi ile ilgili olarak yaşanan bu gelişmelere üniversiteler de kayıtsız kalmamıştır. Günümüzde birçok Devlet ve Vakıf Üniversitesi'nde lojistik eğitimi ön lisans, lisans ve yüksek lisans düzeyinde verilmektedir. Birçok üniversitede ön lisans eğitimi, İşletmecilik Meslek Yüksek Okulu ve Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu gibi okullara bağlı lojistik bölümlerinde verilmektedir. Ayrıca Türkiye Lojistik Araştırma ve Eğitim Vakfı'nın kurduğu Beykoz Lojistik Meslek Yüksek Okulu'nda sadece lojistik ile ilgili ön lisans eğitimi verilmektedir. Üniversitelerde lojistik eğitimine ilişkin lisans eğitimi ise İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, İşletme Fakültesi ve Ticari Bilimler Fakültesi bünyesinde lojistik ile ilgili ayrı bir bölüm açılarak verilmektedir. Bunların yanında sadece lojistik eğitimi veren yüksek okullarda bulunmaktadır.

Bu çalışmada günümüz küresel ticaret ortamında işletmeler açısından önemli bir rekabet aracı olarak ifade edilen lojistik süreç incelenmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan faaliyetler ve bu faaliyetlerin maliyetleri açıklanarak, lojistik maliyetlerin yönetiminde izlenebilecek stratejiler ve maliyet yönetiminde yararlanılabilecek muhasebe teknikleri ile lojistik faaliyetlerin işletme performansı üzerine etkisi belirtilmiştir. Son olarak da lojistik yönetimi konusunda eğitim veren ön lisans ve lisans düzeyindeki Meslek Yüksek Okulu (MYO), Yüksek Okul (YO) ve Fakültelerdeki muhasebe dersleri; kredi saati, ders türü ve muhasebe derslerinin ağırlığı dikkate alınarak incelenmiş ve lojistik yönetim sürecinin muhasebe eğitiminden beklentileri ortaya konulmuştur.

LOJİSTİK SEKTÖRÜ VE TÜRKİYE AÇISINDAN ÖNEMİ

Lojistik sektörü Dünya'da ve Türkiye'de son zamanlarda büyük gelişmeler göstermiş ve göstermeye de devam etmektedir. Lojistik sektörünün faaliyet alanlarını aşağıdaki ana başlıklarda gruplamak mümkündür.

- Uluslararası ve dahili taşımacılık,
- İhracat-ithalat işlemleri ve gümrükleme,
- Operasyon ve sevk yönetimi,
- Maliyet planlaması,
- Depolama, ambalajlama,
- Sigortalama,
- Vergi, mevzuat ve işlemleri,
- Pazarlama ve müşteri ilişkileri yönetimi,
- Bilişim teknolojileri kullanımı,
- Banka işlemleri,
- Koordinasyon ve iletişim.

Türkiye stratejik konumu itibariyle, kıtalararası bir lojistik üs olma potansiyeline sahiptir. Lojistik sektörünün Türkiye'deki büyüklüğü yıllık 7 – 8 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır. Günümüzde, Türk lojistik sektöründe yaklaşık olarak 500.000 kişi çalışmaktadır. Türkiye'de lojistik sektörünün gelişmekte olduğu ve gelecekte de gelişme potansiyeline sahip olacağını ifade etmek mümkündür (*http://www.turlev.org.tr/etkinlikler*, 2010).

Dünya'da Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ile lojistik sektörünün büyüklüğü arasında bir ilişki kurulmaktadır. Örneğin, lojistik maliyetler, Kuzey Amerika'da GSMH'nin %10'unu ve Avrupa Birliği'nde GSMH'nın %11'ini oluşturduğuna ilişkin çalışmalar bulunmaktadır. Türkiye'de ise GSMH'nın yaklaşık 500 milyar ABD Doları olduğu düşünülürse, sektörün asgari 40-50 milyar Dolarlık bir büyüklüğe ulaşması beklenmektedir. Bu büyüklük, lojistik sektöründe halen çalışan personel sayısının gelecekte birkaç katına çıkabileceği anlamını da taşımaktadır (*http://www.turlev.org.tr/etkinlikler*, 2010). Yapılan tüm bu açıklamalar lojistiğin gerek mikro düzeyde (işletmeler açısından), gerekse makro düzeyde (Türkiye ekonomisi açısından) önemini ortaya koymaktadır.

LOJİSTİK KAVRAMI VE LOJİSTİK FAALİYETLER

Lojistik kavramı Fransızca'dan gelen askeri bir kavram olup orduları savaşa hazırlama ve savaş kazandıracak tüm hizmet desteğini vererek savaşta ayakta tutma hizmetlerinin tümü olarak tanımlanmaktadır(Demir, 2006:117). Lojistik askeri kökenli bir kavram olmakla beraber, günümüz ticari işletmeleri tarafından da sıklıkla kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Günümüzde çoğu zaman taşıma ile lojistik eş anlamlı olarak kullanılmasına rağmen lojistik, taşımadan çok daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Lojistik; hammadde, malzeme, ara malları ve diğer hizmetlerin tedarik edilmesini, stoklanmasını, işletme içindeki hareketini ve üretilmiş olan ürünlerin tüketicilere ulaştırılmaları ile söz konusu ürünlerin herhangi bir nedenle geri dönüşleri için gerekli tüm faaliyetleri ifade etmektedir. İşletmecilik uygulamasında lojistik; hammadde kaynaklarından başlayan ve üretilmiş ürünlerin nihai tüketici ya da kullanıcılara devrine kadar tüm malzeme, ürün hareketlerinin yönetimini ve planlanmasını içine almaktadır(Ceran, 2009: 128). Bu anlamda lojistik süreç, tedarik süreci ile başlayan, ihale yapma, sipariş verme, satın alma,

taşıma, teslim alma, depolama, sigortalama, raf bakımı yapma, üretime veya mağazaya sevk, yükleme, boşaltma, paketleme, sipariş alma, dağıtma, satış sonrası hizmetler ve her hangi bir nedenle müşteriye teslim edilen malın geri alınması sürecinde yaşanan tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Bu faaliyetler literatürde aşağıdaki gibi gruplandırılmaktadır(İGEME, 15):

- Taşıma faaliyeti,
- Depolama faaliyeti,
- Elleçleme faaliyeti ,
- Sipariş işleme ve bilgi yönetimi faaliyeti,
- Stok yönetimi faaliyeti,
- Diğer lojistik faaliyetler (üçüncü parti lojistik hizmeti sağlayıcıların yönetimi, üretim planlaması, zamanlama, paketleme, montaj, müşteri hizmetleri, bilişim sistemleri ve bilgi teknolojileri ile ilgili faaliyetler).

LOJİSTİK MALİYETLER VE UNSURLARI

Lojistik maliyetler, lojistik faaliyetler nedeniyle ortaya çıkan maliyetlerin tümünü ifade etmek için kullanılan bir kavram olup, işletmelerin lojistik faaliyetler için katlandıkları fedakârlıkların parasal tutarı olarak tanımlanabilir.

Lojistik maliyetler, bir ürünün tedarik edilmesine ilişkin girişimlerde bulunulmasından, müşteriye teslim edildiği ana kadar yapılan tüm faaliyetlere ilişkin maliyetler olup, depolama, ambalajlama, sevkiyata hazırlama, taşıma, montaj ve ilişkili tüm hizmet maliyetleri ile fatura hazırlama, işlemin muhasebeleştirilmesi ve tahsilât maliyetlerinden oluşmaktadır. Bu anlamda lojistik maliyetler, tedarik, üretim, satış ve dağıtımın neden olduğu maliyetler olarak da ifade edilebilir(Gürsoy, 1997: 334-335). Daha geniş bir tanımlama yapacak olursak lojistik maliyetler; malzeme tedarik süreci ile başlayıp satış ve dağıtım ile satış sonrası hizmetlerle devam eden bir süreçte ortaya çıkan taşıma, sigorta, gümrükleme, ara taşıma, depolama, bozulma, hasar, kayıp, geç teslimat, ceza, hata maliyetleri, bilgi sistemi, bilgi iletişim, personel, optimum olmayan sipariş miktar maliyetleri, stok bulundurma ve depolardaki taşıma araçlarındaki atıl kapasite maliyetleri gibi birçok maliyet unsurundan oluşmaktadır(Keskin, 2006:37). Lojistik maliyetlerin yönetim ve kontrolü öncelikle bu maliyetlerin belirlenmesini gerektirmektedir.

Günümüzde işletmelerin çoğu lojistik maliyetleri ayrı bir maliyet kalemi olarak hesaplamamaktadır. Lojistik maliyetleri ayrı bir maliyet kalemi olarak hesaplayan birçok işletme ise, lojistik maliyetleri geçmiş deneyime, tecrübeye veya sezgiye dayalı olarak ortalama bir rakam şeklinde belirlemekte, satışların bir yüzdesi olarak hesaplamakta, geleneksel maliyet hesaplama yöntemlerini kullanmakta ya da ve faaliyete dayalı maliyetleme yöntemlerinden birini kullanarak hesaplamaktadır.

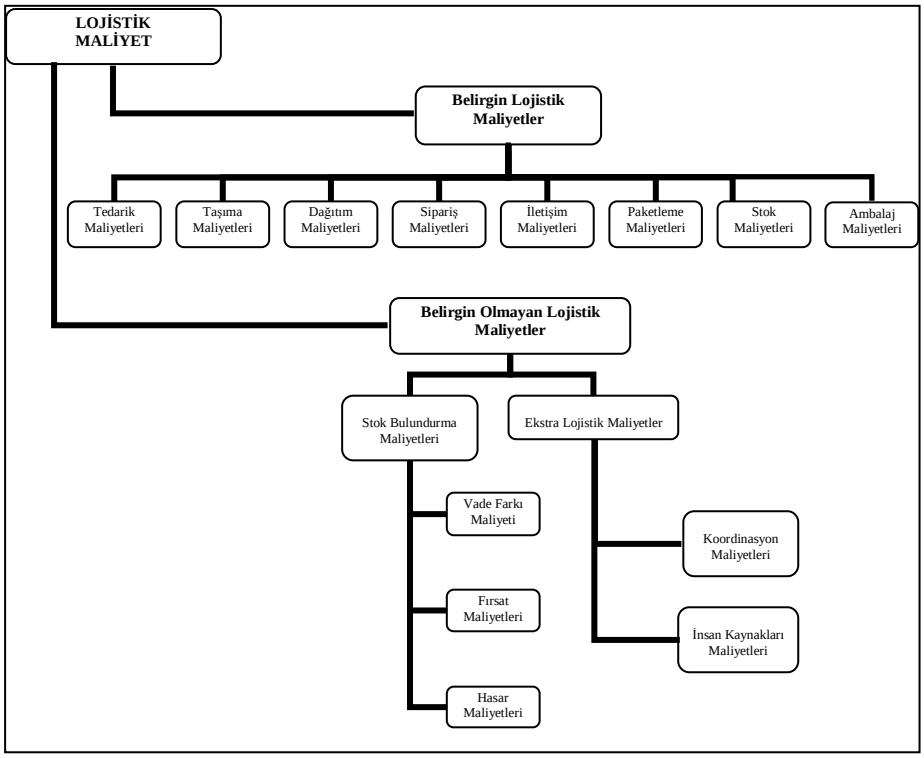
ABD'de yapılan bir araştırmada, araştırmaya katılan lojistik yöneticilerinin; % 40'ı, lojistik maliyetleri, satışların bir yüzdesi olarak, % 25'i lojistik maliyetleri, üretilen ürünlerin ağırlık veya hacimlerini esas alarak geleneksel maliyet hesaplama yöntemine göre, % 11'i lojistik maliyetleri bazı bölümleri esas alarak geleneksel maliyet hesaplama yönteme göre, % 8'inin ise faaliyete dayalı maliyetleme yöntemini kullanarak hesapladığı görülmüştür.(Supply Chain Digest Logistics Cost Survey-2006). Söz konusu araştırma da göstermektedir ki, işletmelerin önemli bir bölümü lojistik maliyetleri ortalama bir rakam olarak belirlemektedir. İşletmelerin çok az bir kısmı, lojistik maliyetlerini faaliyete dayalı maliyetleme yöntemine göre belirlemekte fakat son dönemlerde bu yöntemin kullanılmasında artış olduğu görülmektedir.

Lojistik maliyetler birçok lojistik faaliyete bağlı olarak ortaya çıkmakta ve bu maliyetlerin toplam işletme maliyetleri içindeki payı giderek artmaktadır. Toplam lojistik maliyetler içinde en yüksek maliyet taşıma faaliyetlerine ilişkin maliyetlerdir. Bu durum taşıma faaliyetlerini lojistik faaliyetler içinde önemli kılmaktadır. Çünkü taşıma faaliyetleri, hem toplam lojistik maliyetleri doğrudan etkilemekte hem de hız, kalite ve maliyetten oluşan lojistik üçgenindeki hız faktörünü doğrudan etkilemektedir.

Temel lojistik faaliyetler esas alınarak lojistik maliyet unsurlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

- Taşıma maliyeti,
- Depolama maliyeti,
- Elleçleme maliyeti ,
- Sipariş işleme ve bilgi yönetimi maliyeti,
- Stok yönetimi maliyeti,
- Diğer lojistik maliyetler.

Ana başlıklar itibariyle belirtilen lojistik maliyet unsurları incelendiğinde, bu maliyetlerin bir kısmının belirgin (açık) lojistik maliyetler, bir kısmının ise belirgin olmayan (gizli) lojistik maliyetler olduğu görülmektedir. Belirgin lojistik maliyetler; tedarik, taşıma, dağıtım, depolama, sipariş, iletişim, ambalaj ve paketleme maliyetleridir. Belirgin olmayan lojistik maliyetler ise stok bulundurma, faiz (vade farkı), fırsat ve hasar gören eşyaların maliyeti ile yetersiz lojistik hizmetlerden kaynaklanan ekstra lojistik hizmetlerin maliyetleri şeklinde ifade edilebilir. Bu bakış açısı ile lojistik maliyet unsurlarını Şekil 1'deki gibi ifade etmek mümkündür (Weiyi ve Luming, 2009: 538).

Şekil 1: Lojistik Maliyetlerin Yapısı

Kaynak: WEIYI Fu and LUMING Yang: "The Discussion of target cost method in logistics cost management", **ISECS International Colloquium on Computing, Communication, Control, and Management**, 2009: 538.

İşletmelerde belirgin lojistik maliyetler, görünebilir ve kontrol edilebilir niteliktedir. Bu nedenle işletmeler bu maliyet kalemlerine daha çok önem vermektedir. Belirgin olmayan lojistik maliyetlere ise diğer maliyetlerden ayırt edilmeleri ve ölçülmeleri zor olduğu için bu tür lojistik maliyetlerin belirlenmesine yönelik gerekli çaba gösterilmez. Bu nedenle, çoğu zaman işletme yöneticileri hangi maliyet kaleminin lojistik maliyetleri artırdığını veya diğer maliyetler kalemleri ile olan ilişkilerini tam olarak bilemez. Bu durum, karar vericilerin yanlış kararlar almasına yol açabilmektedir.

İşletmeler tarafından lojistik maliyetlerin ayrıntılı bir şekilde bilinmesi; direkt maliyetlerin belirlenmesinde, mamul miktar ilişkisinin daha iyi anlaşılmasında, maliyetleri azaltma olanaklarının tespit edilmesinde ve yeni teknolojik yatırım kararlarının alınmasında işletmeye önemli ölçüde yarar sağlamaktadır.(Demir, 2006: 120).

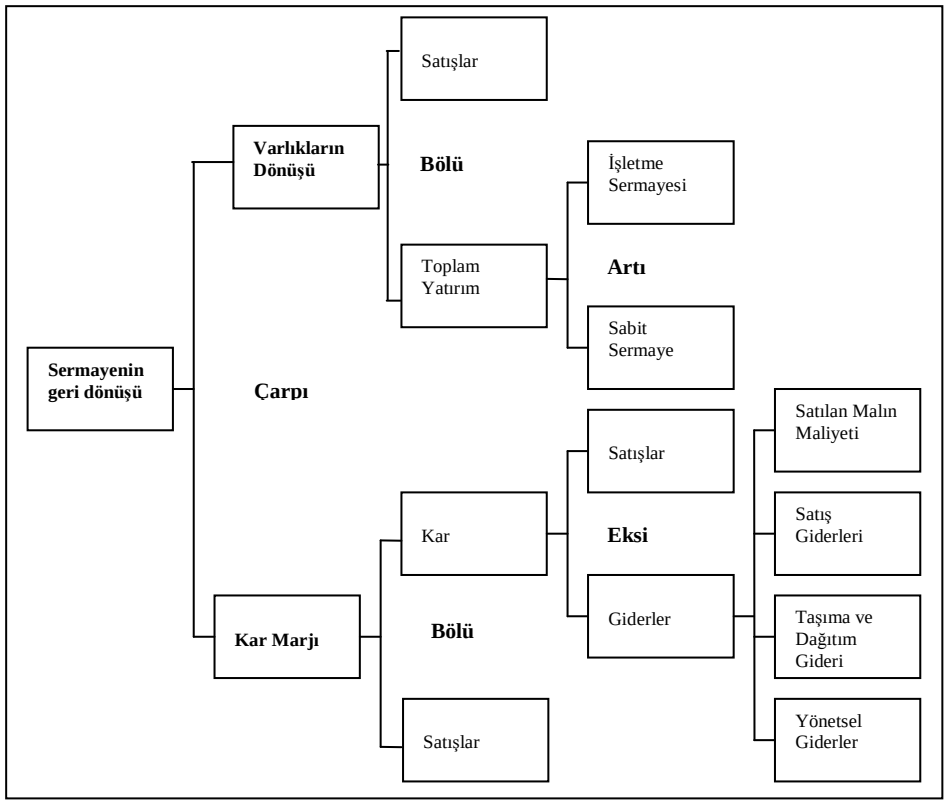
Yukarıda belirtilen temel ve birçok yan lojistik faaliyetlerin kullanım düzeyleri sektörden sektöre, hatta işletmelerin izledikleri, tedarik, stok, taşıma, üretim, sipariş, dağıtım, satış vb. stratejilere bağlı olarak değişmektedir. Buna bağlı olarak her bir lojistik faaliyete ilişkin maliyetin toplam lojistik maliyetler içindeki payı da değişir. Ayrıca sektörden sektöre ve işletmeden işletmeye toplam lojistik maliyetlerin toplam işletme maliyetleri içindeki payı da farklılık göstermektedir. Bu nedenle, lojistik maliyetlerinin toplam üretim maliyeti içindeki payının tüm işletmeler için aynı olması beklenemez. Bu oran sektörlere göre farklılık gösterse de ürün satış bedelinin ortalama % 8–13'ü arasında olduğu ifade edilmektedir(Hacırüstemoğlu, 2002: 96).

LOJİSTİK MALİYETLERİN İŞLETMELERİN FİNANSAL PERFORMANSLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Lojistik faaliyetlerin işletmelerin finansal performansı üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Lojistik faaliyetlerin dış kaynak kullanımı ile yapılması durumunda işletme, lojistik faaliyet için gerekli olan birçok sabit varlık yatırımından kurtulabilir. Ayrıca lojistik süreçte ortaya çıkan birçok sabit maliyette değişken maliyet niteliği kazanır. Lojistik faaliyetlerin işletme tarafından gerçekleştirilmesi durumunda ise bu faaliyetlerin de etkin yönetimiyle, lojistik süreçte ortaya çıkan birçok maliyetten kurtulmak ya da maliyet maliyetleri minimize etmek mümkündür.

Lojistik faaliyetlerin etkin yönetimi veya dış kaynak kullanımı yolu ile yerine getirilmesinin finansal performans üzerindeki etkisi aktif karlılığı ile açıklanmaktadır. Aktif karlılığı, karın toplam varlığa oranı olarak ifade edilir. Bu oran, mevcut kaynakların kullanım etkinliğini göstermektedir. Bu oranın büyük çıkması işletmenin aktiflerini etkin kullandığını göstermektedir.

İşletmelerde malzeme ve materyal akışının hızlandırılması stok miktarını azaltmaktadır Bu durum, daha az işletme sermayesi ile çalışılmasını mümkün kılar. Buna ek olarak, aynı işin daha az sabit sermaye ile yapılarak, karın artmasını sağlar(Eren ve Ertaş, www.zkuiibf.com). Lojistik maliyetlerin işletmelerin finansal performansları üzerindeki etkisini DuPont modeli ile de ifade etmek mümkündür (Erdoğan, 2007: 28).

Şekil 2: Du Pont Modeli
Kaynak: Nurten ERDOĞAN, Lojistik Maliyetlemesi ve Lojistikte Faaliyete Dayalı Maliyetleme, **T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No.1748,** Eskişehir, 2007: 28.

DuPont modelinin temel felsefesi, geri dönüş oranı ile başlayan göstergeler hiyerarşisidir. Günümüzde birçok işletme sermayenin verimliliğini artırmaya yönelik çaba içerisindedir. Sermayenin verimliliği ise yatırımın geri dönüş oranı ile ölçülmektedir. Yatırımın geri dönüş oranı ise kar elde etmek amacıyla kullanılan sermaye ile net kar arasındaki ilişkidir. Bir başka ifadeyle, net karın, bu karı elde etmek için kullanılan sermayeye bölünmesi sonucunda hesaplanır. Bu oran aynı zamanda sermaye verimlilik oranı olarak da ifade edilmektedir. Yöneticiler toplam maliyetleri azaltarak veya satış gelirlerini artırarak kullanılan sermayenin verimliliğini artırabilir. Bu anlamda lojistik faaliyetlerin etkin yönetimiyle yatırımın geri dönüşünü etkilemek, diğer bir ifadeyle sermayenin verimliliğini artırmak mümkündür(Erdoğan, 2007: 29).

LOJİSTİK MALİYET YÖNETİMİ

Maliyet yönetimi, işletmenin hedefleri doğrultusunda, verimlilik artışları sağlayabilmesi için ilk madde ve malzeme ile işçilik maliyetleri gibi bazı maliyetleri bilinçli olarak etkilemeye yönelik çalışmaların yapıldığı bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Maliyet yönetimin birincil amacı; maliyetleri etkileme, düzenleme ve yönetme yoluyla işletmenin uzun süreli olarak varlığını devam ettirebilme (rekabet) gücünün sağlanmasına yönelik olarak, en uygun işletme performansının (başarım değerlemesinin) sağlanması ve korunmasıdır(Yüzbaşıoğlu, 2003: 392).

Tanımdan da anlaşıldığı gibi, maliyet yönetimi, maliyetlerin planlanması, kontrol edilmesi ve düşürülmesinde öncelikli ve aktif bir rol oynamaktadır. Maliyet yönetiminin temel amacı, dünya pazarlarında kalite, maliyet, zaman ve fonksiyonellik açısından rekabet edilebilir mal ve hizmet üretiminde, kaynakların verimli ve etkin kullanımı için yöneticilere yardımcı olacak bilgileri sağlamaktır(Şakrak, 1997: 66). Bu açıdan maliyet yönetimi, maliyet ölçütlerine göre bir işletmede programların, potansiyellerin ve süreçlerin düzenlenmesini ifade etmektedir. Ürün ve üretim programını farklılaştırma ve çeşitlendirme derecesiyle, üretim derinliği (üretim ya da dış alım), alternatif üretim yöntemleri ve lojistik süreçlerle ilgili işletme kapasitesinin (üretim hacmi) uyarlanması, malzemelerin kullanım miktarı, özellikle de hammaddelerin yer değiştirmesiyle ilgili maliyetleri düşürmektedir(Ceran ve Alagöz, 2007: 144).

Lojistik maliyet yönetimi ürün karlılığı, ürün fiyatlaması, müşteri karlılığı ve işletme karlılığı açısından son derece önemlidir(Gümüş, 2009: 103). Ayrıca dağıtım kanallarının yeniden yapılandırılması ve dış kaynak kullanımı konularında alınacak stratejik kararlar da doğrudan lojistik maliyet yönetimi ile ilgilidir. Lojistik maliyet yönetiminin amacı lojistik maliyetlerinin belirlenmesi için oluşturulacak sistem ile ürün akışlarını da yansıtarak müşteri tipi, pazar bölümü ve dağıtım kanalına göre maliyet ve gelir analizlerinin yapılmasıdır(Gökçen, 2003: 68).

İşletmeler pazar paylarını artırmak ya da korumak için bir başka ifadeyle, sürekliliklerini sağlamak için üretim, satış ve müşteri odaklı maliyet yönetimi ve kontrolü üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak piyasada yaşanan yoğun rekabet, teknolojik ilerlemeler ve ekonomik gelişmeler hem maliyet, hem de rekabet dengesinin değişmesine neden olmuştur. Bu nedenle, maliyet ve rekabet üstünlüğünü sağlamak isteyen işletmeler açısından lojistik maliyetlerin yönetim ve kontrolü zorunlu hale

gelmiştir. Bu bağlamda, rekabet avantajı sağlamak isteyen bir işletme, toplam lojistik maliyetlerini mümkün olduğunca düşük tutmalıdır.

LOJİSTİK MALİYETLERİN YÖNETİMİNDE KULLANILAN MUHASEBE İÇİ VE MUHASEBE DIŞI YÖNTEMLER

İşletmeler, maliyetlerin bilinçli olarak etkilenmesi olarak ifade edilebilecek maliyet yönetimi sürecinde, aşağıda ele alınan muhasebe içi ve muhasebe dışı bazı yöntemleri kullanabilmektedir.

Muhasebe İçi Yöntemler
Lojistik maliyetlerin analizi ve yönetimine ilişkin birden çok muhasebe içi yöntem geliştirilmiştir. Bu bölümde söz konusu yöntemler kısaca açıklanacaktır.

Hedef Maliyetleme
Günümüzde lojistik maliyetlerin toplam ürün maliyetleri içindeki payı önemli bir orana ulaşmıştır. Bu nedenle, işletmeler lojistik maliyetleri düşürmek için ciddi arayışlar içine girmiştir. İşletmelerin, lojistik maliyetlerini düşürme arayışları içinde hedef maliyetleme yöntemini de kullandıkları bilinmektedir.

Hedef maliyetleme, bir maliyet yönetim ve kar planlama aracıdır(Rao,2004: 41). Hedef maliyetleme yönteminin amacı, istenen karı sağlayacak üretim sürecini (lojistik süreci) oluşturmaktır(Coşkun,2002-2003: 25). Bu amaç çerçevesinde hedef maliyetleme etkin bir planlama ve koordinasyonla birlikte, lojistik maliyetlerin yönetiminde de kullanılabilmektedir. Toyota, Boeing, Kodak, Chrysler, Heinz gibi çok uluslu işletmeler hedef maliyetleme yöntemini kullanarak lojistik maliyetlerini düşürebilmiştir. Hedef maliyetleme değer tabanlı teknolojik ve dinamik bir yönetim aracıdır. Hedef maliyetleme sürecinde öncelikle tahmini toplam hedef maliyete, pazara ve tüketici bilgilerine ulaşmak daha sonra bu süreci parçalara ayırarak, problemleri anlamak ve listelemek son olarak ise problemleri analiz ederek, toplam hedef maliyeti yeniden belirlemek gerekmektedir(Weiyi ve Luming,2009: 539).

İşletmelerin hedef maliyetleme yöntemi ile lojistik maliyetlerini düşürebilmesi için, öncelikle işletme ve lojistik faaliyetlerle ilgili kapsamlı bir araştırma ve analiz yapması gerekir. Ayrıca, konunun uzmanı personelin istihdam edilmesi, etkili ve hızlı iletişim mekanizmasının kurulması ve lojistik faaliyetlere ilişkin gerçek maliyet bilgilerinin zamanında sağlanması gerekmektedir(Weiyi ve Luming, 2009: 538).

Hedef maliyetleme yönteminin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için işletme bünyesindeki tüm personelin ve bölümlerin bu sürece katılımı sağlanmalıdır. Bununla beraber, işletmenin yüksek kalitede yönetim kadrosuna, iyi bir organizasyonel yapıya, ileri bilişim sistemlerine ve yüksek kalitede liderliğe sahip olması gerekmektedir. Bu şartların sağlanması durumunda, hedef maliyetleme yöntemi lojistik maliyet yönetiminde başarılı bir şekilde uygulanabilir. Hedef maliyetleme, müşterilerin toplam lojistik hizmetler için ödemeye hazır oldukları bedelin belirlenmesinde kullanılan etkin araçlardan biridir(Lockamy ve Smith, 2000: 216). Hedef maliyetleme yönteminin lojistik maliyet yönetiminde uygulanmasında aşağıdaki hususlara dikkat edilmesinde yarar bulunmaktadır(Weiyi ve Luming, 2009: 539-540).

Lojistik maliyet yönetiminde uygun yöntemin seçilmesi: Hedef maliyetleme yönetiminin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için altı temel faktör bulunmaktadır. Bunlar, (i) İnsan, (ii) Veri, (iii) Yöntem, (iv) Ortaklık, (v)Eğitim ve (vi) Yeniliktir. Bu çerçevede, işletmedeki psikolojik direnç durumu, lider desteği, personelin yeteneği ve düzgün iletişim lojistikte hedef maliyetleme uygulaması işletmelerin başarıya ulaşabilmesinde önemli rol oynayacaktır.

Bilişim teknolojileri ile kapsamlı yönetim: Lojistik faaliyetlerde bilişim teknolojilerinin kullanımı ile belirgin olan ve belirgin olmayan lojistik maliyetlerin düşürülmesi mümkündür. Yeterli bilgi desteği ve bilişim teknolojileri ile işletmeler bütün lojistik maliyetlerini analiz etmelidir. Ayrıca, işletmelerin lojistik faaliyetlerde işlemsel süreç sistemi ile süreç kontrol sistemini kurmaları gerekmektedir.

Güvenilir hedef maliyetlemedeki esneklik: Maliyetlerin belirlenmesinde öncelikle tüm lojistik faaliyetlere ilişkin tarihi maliyet verileri, mevcut kapasitedeki maliyet yönetimi ile rekabetçi ortamda gelecekteki değişimler temel alınır. Temel maliyet faktörlerinde ortaya çıkan değişimler, mevcut bilişim teknolojileri ile analiz edilir. Daha sonra, bu değerlerin hesaplanmasında hassas analizlerin yapılması gerekir. Son olarak ise, tanımlanan kabul edilebilir sınırdaki maliyet değişimleri işletme tarafından kabul edilmelidir.

Fayda ve teşvik mekanizması arasındaki koordinasyon ilişkisi: İşletmenin bölümleri arasında ekonomik ilişkiler bulunmaktadır. Kimi durumlarda ise işletme bölümlerinin birbirleriyle çatıştığı görülür. İşletmeye her hangi bir değer katmayan çatışmaların ortadan kaldırılması ve gerçekçi hedef maliyetin belirlenmesi için düzenli olarak toplantılar yapılmalıdır. Personelin kişisel arzu ve gayreti hedef maliyete ulaşmadaki başarıyı doğrudan etkileyecektir. Bu yüzden teşvik mekanizması personel için çok gerekli olmakta ve onlara her detaydaki katılımda cesaret vermektedir. Bu yolla hem bölümler, hem de karşılaşılan problemlere çözüm bulma yolları gelişecek ayrıca kötü nitelikteki işçilerin yaratacağı ekstra lojistik maliyetler, bu görüşmeler sayesinde azaltılmış olacaktır.

Faaliyete Dayalı Maliyetleme
Geleneksel maliyet muhasebesinde, lojistik maliyetler ayrı maliyet unsurları olarak hesaplanıp, ayrı bir kalem olarak finansal tablolarda raporlanmamaktadır. Bunun yerine lojistik maliyetler ya üretilen ürünün bir maliyet unsuru olarak hesaplanmakta

ya da dönem gideri olarak yazılarak finansal tablolarda sunulmaktadır. Bu durum, geleneksel maliyetleme yaklaşımının yetersizliği olarak ifade edilmektedir.

Faaliyete Dayalı Maliyetleme (FDM), hacim esaslı olarak tesis edilmiş olan geleneksel maliyet hesaplama sisteminden kaynaklanan problemleri ortadan kaldırmak amacıyla geliştirilmiştir. Faaliyetlerin analizi yöneticilere işçilik, mamul, müşteri ve tedarik zinciri tarafından tüketilen diğer kaynaklar hakkında yararlı bilgiler sunmaktadır. Ayrıca işletmedeki endirekt maliyetlerin yönetim ve kontrolüne de yardımcı olur. Endirekt maliyetlerin tükenmesine yol açan faktörlerin analiz edilmesiyle lojistik faaliyetleri daha etkin kılmak mümkündür. Çünkü bu analizle birlikte, aşırı kaynak tüketen faaliyetlerin yeniden düzenlenmesi (iyileştirilmesi) veya gereksiz faaliyetlerin ortadan kaldırılması sağlanır. Bununla beraber, FDM ile tedarik zinciri içinde bulunan işletmeler arasındaki işbirliğinin daha etkili bir şekilde planlanması mümkün olmaktadır(Bartolacci, *http://www.economiamc.org*).

FDM'de lojistik süreçte ortaya çıkan birçok faaliyet belirlenir ve tanımlanır, daha sonra lojistik süreçte tüketilen işletme kaynakları ve kaynak etkenleri (birinci aşama dağıtım anahtarı) belirlenir. Dağıtım anahtarları yardımıyla kaynaklar lojistik faaliyetlere dağıtılır. Lojistik faaliyetlere ilişkin maliyetler belirlendikten sonra, faaliyet etkenleri (ikinci aşama dağıtım anahtarı) yardımıyla faaliyet maliyetleri maliyet birimlerine (maliyet nesnesine, objesine) dağıtılmaktadır.

FDM, sadece maliyetlerin doğru bir şekilde hesaplanmasında kullanılmamaktadır. Aynı zamanda faaliyetlerin ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi ve izlenmesinde de kullanılabilmektedir. Bu yönleri ile FDM lojistik maliyetlerin hesaplanmasında ve lojistik maliyetlerin yönetilmesinde kullanılan etkili bir yöntemdir. FDM ile lojistik maliyetlerin hesaplama aşamaları aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır:

i. Lojistik kaynaklar belirlenir,
ii. Lojistik kaynak etkenleri belirlenir,
iii. Lojistik faaliyetler ve lojistik faaliyet havuzları belirlenir,
iv. Lojistik faaliyet etkenleri belirlenir,
v. Lojistik faaliyet maliyetleri maliyet birimlerine dağıtılır.

FDM ile toplam lojistik maliyetlerin, lojistik faaliyetler bazında ayrı ayrı hesaplanarak belirlenmesi mümkündür. FDM, tüketim oranını esas almak üzere, faaliyet maliyetlerini müşteri, üretim ya da tedarik zincirine dağıtmaktadır. Dolayısıyla, FDM analizi lojistik sistemde tavsiye edilen değişikliklerin müşteri hizmetleri üzerindeki etkisini de analiz etmeye olanak tanır.

Lojistik süreçte FDM yönteminin iki görevi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi FDM esasında lojistik maliyetlerin hesaplanması, ikincisi ise FDM esasında maliyetlerin kontrolüdür. FDM yönteminin uygulanması sonucu kaynakları tüketen her bir lojistik faaliyetin ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi ve bunun sonucunda verimsiz veya aşırı maliyetli lojistik faaliyetlerin belirlenmesi mümkündür. Böylece, verimsiz faaliyetlerin verimli hale getirilmesi veya bu faaliyetlerin ortadan kaldırılması ile ilgili gerekli tedbirler alınır. Aynı şekilde, aşırı maliyetli lojistik faaliyetlerin ise maliyetlerinin düşürülmesine yönelik tedbirler alınmaktadır.(Zang ve Zhao, 2008: 2863-64). Bu faaliyetlerin dış kaynak kullanım yolu ile gerçekleştirilmesi de uygulanacak tedbirlerden biridir.

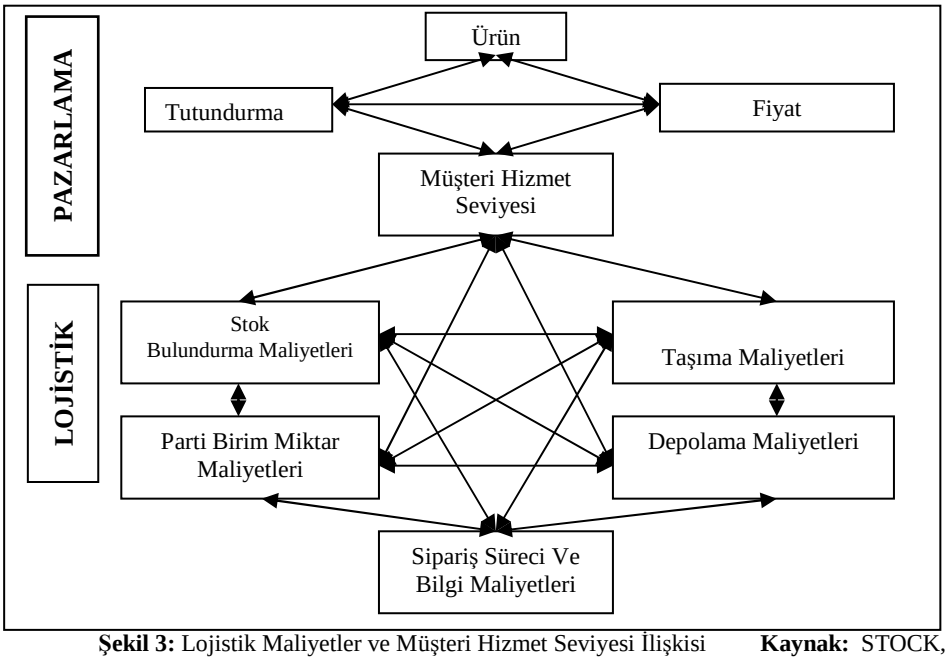
Kısaca FDM ile lojistik faaliyetler ve lojistik kanallar daha gerçekçi bir şekilde hesaplanabilir. Ayrıca FDM yardımı ile gerçekçi müşteri karlılık analizleri de yapılabilir. Bunun sonucunda, lojistik kanalların yeniden yapılandırılıp verimsiz lojistik faaliyetlerin verimli hale dönüştürülmesi veya dış kaynak kullanımına başvurulması kararları alınabilir. Bu şekilde FDM lojistik maliyet yönetiminde önemli bir araç olarak kullanılabilir.

Toplam Maliyet Modeli

Toplam maliyet modeli Lambert ve Stock tarafından geliştirilmiş bir maliyet modelidir. Bu maliyet modeline göre tek tek lojistik faaliyet maliyetlerine odaklanarak, bu faaliyetlerin maliyetlerini azaltmak yerine toplam lojistik faaliyetlerin maliyeti olan toplam maliyetleri azaltmaya odaklanmak gerekmektedir. Çünkü lojistik faaliyetlerden kaçınmak mümkün değildir.

Rekabet avantajı yaratmanın anahtarı olan müşteri hizmet (tatmin) seviyesi lojistik sürecin bir çıktısı olup, bu lojistik faaliyetlerden kaçınmak mümkün değildir. Bu çerçevede katlanılması gereken faaliyetlerin ağırlığı, en düşük toplam maliyetle en yüksek müşteri hizmet seviyesine ulaşılabilecek şekilde düzenlenmelidir. (Grigorjev ve Hogström, 2003: 40).

Lojistik süreçte faaliyetler arasında sıkı ilişkiler bulunmaktadır. Bu durum doğrudan lojistik maliyetleri etkilemektedir. Örneğin siparişi verilen hammadde, malzeme veya mamullerin sipariş süreci maliyetleri ile bunların taşınması nedeniyle ortaya çıkan taşıma maliyetleri ilişki içindedir. Benzer şekilde, stokların kullanım öncesi elden geçirilmesi nedeniyle ortaya çıkan elleçleme maliyetlerinin belirleyicilerinden biri sipariş büyüklüğü olmaktadır. Sipariş büyüklüğü ile depo alanının büyüklüğü ilişkili iken, deponun kullanıma hazır bulundurulması için katlanılan maliyetler de siparişi verilen ürünlerin niteliği ile ilişkilidir. Lojistik faaliyetlerin herhangi birinde maliyetleri düşürmek için alınacak bir karar, diğer faaliyet maliyetlerinin artmasına yol açabilmektedir. Örneğin; sipariş süreci maliyetlerini azaltmak isteyen bir işletme, bir partide daha çok alım tercihinde bulunduğunda depolama maliyetlerinin artması ile karşı karşıya kalacaktır. Bu nedenle, lojistik maliyetlerin düşürülmesi amacıyla alınacak bir yönetim kararında Şekil 3'te yer alan ilişkilerin birlikte dikkate alınması gerekmektedir(Stock ve Lambert, 2001: 193).

Şekil 3: Lojistik Maliyetler ve Müşteri Hizmet Seviyesi İlişkisi **Kaynak:** STOCK, James R. & LAMBERT, Douglas M., **Strategic Logistics Management**, 2001: 193.

Muhasebe Dışı Yöntemler

Günümüzde işletmelerin lojistik maliyetlerini azaltmak için arayış içinde oldukları daha öncede belirtilmişti. Bu arayışlar sonucunda işletmelerin kullandığı muhasebe tekniklerinden de bahsedilmişti. İşletmeler lojistik maliyetleri azaltmak için bazı muhasebe dışı yöntemleri de kullanmaktadır. Bu bölümde, işletmelerin lojistik maliyetleri azaltmada kullandığı muhasebe dışı yöntemler açıklanacaktır.

ABD'de yapılan bir araştırma sonucunda, lojistik maliyetlerde sağlanacak % 5'lik bir tasarrufun karlılık üzerindeki etkisinin, satışların % 20 artırılmasının karlılık üzerinde sağlayacağı etkiye eşit veya daha fazla olabileceği" belirlenmiştir(Robeson ve Copacino, 2000: 271). Yine ABD'de lojistik yöneticilerine uygulanan bir ankette, lojistik maliyetlerin yönetim ve kontrolünde başvurdukları bu tür yöntemlerin neler olduğu yolundaki sorulara yöneticilerin vermiş oldukları cevapların dağılımı Şekil 4'teki gibidir.

Kaynak: DONATH, Bob, MAZEL, Joe, DUBIN, Cindy, PATTERSON, Perry, **The IOMA Handbook of Logistics and Inventory Management**, John Wiley & Son, Inc. 2002: 111.

Anket sonuçlarına göre lojistik yöneticilerinin büyük çoğunluğu taşıma ücretlerinde pazarlık ya da yeni taşıma şirketleri ile anlaşma yoluna giderek taşıma maliyetlerini azaltma yolunu tercih etmektedir. Bunu navlun ve taşıma maliyetlerine odaklanma izlemektedir. Başka bir ifade ile, öncelikle hizmetin parasal olarak maliyetinin düşürülmesi, sonrasında ise sağlanacak etkinlik ve verimlilik artışı ile maliyetlerde iyileştirme yoluna gidilmektedir. Lojistik maliyetlerin kontrolünde depolama ve stoklama maliyetlerinin düşürülmesi seçeneğinin ilk beş yol içine girmemesi bu maliyetlerinin lojistik maliyetlerin kontrol ve yönetiminde çok önemli olmadığı sonucuna ulaşıldığını göstermektedir. Depolama ve stoklama maliyetlerinin sıralamaya girememesinin nedenlerinden biri de; işletmelerin Tam Zamanında (Zamanlı) Üretim (JIT) felsefesinden hareketle ihtiyaçlarının üzerinde stok bulundurmaması nedeniyle depolama ve stoklama maliyetlerinin zaten mümkün olduğunca düşürülmüş olmasıdır.

Günümüzde, işletmelerin lojistik maliyetlerin kontrol ve yönetiminde izledikleri diğer stratejileri ise aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür(Donath vd., 2002: 110).

i) Tam zamanında üretim (JIT) programları geliştirilerek stok ve depolama maliyetleri düşürülebilir. Ayrıca stokların satıcılara dağıtılması ile stok ve depolama maliyetlerinin bir kısmının da satıcılara devredilmesi mümkündür. Alınacak bu önlemler ile stok devir hızının artırılması ve ağırlıklı ortalama sermaye maliyetinin düşürülmesi sağlanmaktadır. Bunun yanında tedarik zinciri ortaklığı gelişmekte, arz ve talep verileri, satıcı ve müşteriler ile paylaşılarak malzeme tedariki ve mal sevkiyatı daha uyumlu hale getirilebilmektedir. Tüketici tercih ve davranışlarındaki değişikliği anında işletmeye yansıtacak sistemlerin kurulması ile sadece tüketici taleplerinin yöneldiği ürünlerin satın alınması, talebin olmadığı ya da göreceli olarak düşük olduğu ürünlerin alımı için katlanılacak maliyetlerin azalmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca sabit ve büyük miktarda alımlar yapmaktansa, ihtiyaç duyulan miktarda alımlar yapılabilmektedir. Etkin bir bilgi akış sisteminin kurulması ile taşıma, depolama ve malların modasının geçmesi nedeniyle ortaya çıkabilecek maliyetlerin düşürülmesi mümkün olabilecektir.

ii) Lojistik maliyetlerin düşürülmesi için alınacak önlemlerden bir diğeri de faaliyetlerin yerine getirilmesini kolaylaştıracak elektronik cihazların kullanılmasıdır. Verileri şirketler arasında elektronik cihazlar aracılığı ile iletmek, posta ile göndermeye göre işgücü, zaman ve maliyet tasarrufu sağlamaktadır. İşlemlerin elektronik cihazlar aracılığıyla ve elektronik ortamda yapılması durumunda potansiyel hataların azaltılması ve işlem döngüsünün hızlandırılması mümkündür. Alınacak bu tedbirler ile maliyetlerin düşürülmesi ve hizmet kalitesinin artırılması sağlanır.

iii) Tahmin ve envanter planlama faaliyetlerinin merkezi hale getirilmesiyle de önemli maliyet tasarrufu sağlanabilir. Bu şekilde, işletme bir bütün olarak değerlendirilip, aşırı stoklama nedeniyle doğabilecek maliyetlerden tasarruf sağlayabilir.

iv) Üretim planlarının uygun yazılım programları ile yapılması sonucu önemli maliyet tasarrufu sağlanabilir.

v) Sürekli olarak ek üretim kapasitesi ya da dışarıdan hizmet satın almanın maliyeti gözden geçirilmelidir. İşletmeler envanter düzeylerini, sezonluk ihtiyaçlarını da göz önünde tutarak, sürekli olarak kontrol etmelidir. İşletmeler esnek üretim sistemi, sözleşmeli (fason) üretim, dışarıdan hizmet satın alma gibi yöntemlerden yararlanmak suretiyle tüm dönemlere ilişkin talepleri mümkün olan en kısa zamanda ve düşük maliyetlerle karşılayabilir.

vi) Üretim ve dağıtım merkezlerini belirginleştirerek pazarlara en etkin şekilde hizmet sunmak için tedarik zinciri yoğunlaştırılmalıdır.

vii) Bilgiye erişimi kolaylaştırmak, en uygun stok miktarı ile çalışmak ve hizmet kalitesini iyileştirmek için üretim planlaması, stok planlaması, müşteri hizmetleri, dağıtım ve taşıma fonksiyonlarının birbirleri ile entegre (eş güdümlü) bir şekilde çalışması sağlanmalıdır. Anılan bu fonksiyonların müşterilere daha iyi hizmet sunabilmesi ve etkin çalışabilmeleri için merkezi bir lojistik organizasyonu altında toplanmaları gerekmektedir.

viii) Kar sağlamayan müşteri ve ürün gruplarını belirleyerek, kar marjlarını yükseltmek veya bu işleri elimine etmek için gerekli çabalar gösterilmelidir. Müşteri ve mamul grubu kar marjı analizlerinin rutin olarak yapılması ve gerekli tedbirlerin zamanında alınmasına dikkat edilmelidir. Müşteri ve mamullerin zaman içinde (belli dönemlere ilişkin olarak) kara yapmış oldukları katkı incelenmelidir.

ix) Tedarik zinciri faaliyetlerinin kısmen veya tamamen dışarıdan hizmet satın alma yoluyla yapılabilirliği araştırılmalıdır.

LOJİSTİK MALİYET YÖNETİMİ VE MUHASEBE EĞİTİMİNDEN BEKLENTİLER

Genel Anlamda Eğitim ve Muhasebe Eğitimi

Genel anlamda eğitim insan davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istenilen yönde değişme meydana getirme, belli bir toplumun varlığını ve ilerlemesini garantiye almak amacıyla üyelerine gerekli bilgi, beceri ve düşünce davranışı kalıplarını aktarma süreci olarak tanımlanmaktadır(Çürük ve Doğan, 2002:16-17). Söz konusu tanımdan yola çıkarak eğitimin dinamik bir süreç olduğu ve amacının belli bir hedef doğrultusunda gerekli bilgi, beceri ve düşünce davranışı kalıplarının aktarılması olduğunu ifade etmek mümkündür.

Muhasebe eğitimi ise işletme karar sürecinde yararlı bilgilerin; saptanması, toplanması, ölçülmesi, işlenmesi, kaydedilmesi, doğruluğunun denetlenmesi, özetlenmesi, incelenmesi ve çıkarılan sonuçların karar almada kullanılması için eğitilen kişinin yeteneğinin geliştirilmesi süreci olarak ifade edilmektedir(Akman ve Muğan, 2004: 1). Bu anlamda muhasebe eğitimi, muhasebe mesleğinin uygulanması açısından büyük önem taşımaktadır. Muhasebe eğitiminin durumu ve niteliği aynı zamanda, muhasebe mesleğinin imajını da doğrudan etkilemektedir(Çukacı ve Elagöz, 2006: 147).

Yukarıda belirtilen amaç doğrultusunda muhasebe eğitimi, muhasebecinin içinde çalıştığı çevresel koşulları görebilme, sorunları belirleme ve bunlara çözüm bulabilme becerilerinin kazandırılması açısından çok önemlidir. Bununla beraber, muhasebe eğitimi, muhasebenin ilişkili olduğu diğer alanlardaki işletme, yönetim, üretim, pazarlama, ekonomi, finans, vergi, hukuk, teknoloji, matematik, istatistik vb. eğitimlerle desteklenmelidir. Dolayısıyla muhasebe eğitimi, muhasebeciye gerekli becerileri kazandıracak yeterliliklerin sağlanması, bunların hayata geçirilmesi ve sürdürülmesi açısından önem kazanmaktadır (Kalmış ve Yılmaz, 2004: 1).

Eğitim ve muhasebe dinamik bir süreci ifade etmektedir. Her ikisi de doğrudan çevresel faktörlerin etkisi altındadır. Bu açıdan bakıldığında muhasebe eğitimi sürecinin ekonomik, finansal, sosyal, siyasal ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda sürekli olarak gözden geçirilmesi gerekmektedir. Muhasebe eğitiminin çağın gereklerini karşılamaktan uzak olması,

muhasebecilerin yapacakları işleri başkalarının yapması sonucunu doğurur. Örneğin dünyada yaşanan gelişmeler doğrultusunda lojistik faaliyetlerin işletmeler açısından önemi artmıştır. Buna paralel, lojistik maliyetlerin toplam işletme maliyetleri içindeki payı da artmıştır. Ancak uzun yıllar muhasebeciler lojistik maliyetlerin hesaplanması ve yönetimine gerekli önemi vermemiştir. Muhasebe eğitimlerinde bu bilgi ve beceriler de öğrenciye verilmemiştir. Bunun sonucunda; lojistik maliyetlerin hesaplanıp yönetilmesi işini uzun yıllar pazarlamacılar ile endüstri mühendislerinin sahiplendiği görülmektedir. Oysa bu iş muhasebecilerin işidir ve muhasebe eğitimi sürecinde ilgili program, okul ve bölümlerde lojistik maliyetlerin hesaplanıp yönetilmesine ilişkin eğitimler yeterli seviyelerde verilmelidir.

Son zamanlarda lojistikle ilgili olarak muhasebe literatüründe gerek yüksek lisans ve doktora tezi, gerekse bilimsel makaleler şeklinde çalışmalarda artış olduğu gözlenmektedir. Bu tür çalışmaların artmasının yanı sıra, lojistik eğitimi veren okul ve bölümlerde muhasebe eğitimi ve özellikle lojistik maliyetlere ilişkin muhasebe eğitimin artırılması doğrultusunda çaba sarf edilmelidir. Bunun için yüksek lisans ve doktora tezi ile bilimsel makalelerin yanında, lojistik maliyetlerin belirlenmesine ve yönetilmesine ilişkin ders içeriklerinin hazırlanıp, bu içerikler doğrultusunda ders kitaplarının yazılması bir ihtiyaç olarak görülmektedir.

Çalışmamızın bundan sonraki kısımlarında ülkemizde lojistik ile ilgili olarak ön lisans ve lisans seviyesinde eğitim veren Meslek Yüksek Okulları, Yüksek Okul ve Fakülteler ele alınarak bu kurumlardaki muhasebe eğitim düzeyi karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Türkiye'de Lojistik Eğitimi Veren MYO, YO ile Fakültelerdeki Muhasebe Eğitiminin Verilme Düzeyine İlişkin Bir Araştırma

Araştırmanın Amacı
Lojistik maliyetlerin belirlenmesi, kontrolü ve yönetimi, günümüz rekabet şartları altında, işletmeler açısından hayati bir öneme sahiptir. Lojistik maliyetlerin kontrol ve yönetimi ile muhasebe eğitimi arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla, lojistik ile ilgili eğitim verilen okullarda muhasebe eğitiminin nitelik ve nicelik olarak veriliş düzeyi de çok önemlidir. Bu araştırmanın amacı; Üniversitelerde ön lisans ve lisans düzeyinde lojistik programları verilen muhasebe derslerinin türleri ve kredi saatleri açısından yeterli olup olmadığını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda lojistik programlarının yer aldığı ön lisans ve lisans ders müfredatlarına bakılarak bu müfredatlardaki muhasebe ders türleri ve kredi ağırlıkları incelenmiştir.

Araştırmanın Kapsamı
Çalışmamızın inceleme alanını Türkiye'deki Devlet ve Vakıf Üniversiteleri'ndeki ön lisans ve lisans seviyesinde verilen lojistik eğitim programları oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan ve ulaşılabilen verilerin büyük bir bölümü üniversitelerin lojistik eğitimi veren birimlerinin internet sayfalarındaki ders içerik ve programları ile T.C. Yükseköğretim Kurulu Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi'nin (ÖSYM) ağ sayfasından elde edilmiştir. İnternet ortamında ulaşılamayan bir takım veriler ise ilgili birimlere e-posta ve telefon yolu ile ulaşılarak sorulmuş ve çalışmaya dahil edilmiştir. Bu anlamda ülkemizde farklı isimler ile ön lisans ve lisans lojistik eğitimi veren Devlet ve Vakıf Üniversiteleri'nin büyük bölümüne ulaşılmış, ilgili üniversitelerin lojistik programlarında yer alan müfredatlarda muhasebe derslerinin ağırlığı ve türleri üzerinde durulmuş, karşılaştırmalar yapılarak muhasebe eğitiminin gerekliliği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bulgular ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi
Lojistik programlarına 2009 yılında ÖSYM tarafından ilan edilen kontenjanlar ve yerleştirilen öğrenci sayıları Tablo 1'deki gibidir. Yerleştirilen öğrenci sayısının ayrılan kontenjanlara oranı %62'dir.

Tablo1: 2009 Yılı Ön Lisans Ve Lisans Lojistik Programı Öğrenci Sayıları

2009 Yılı Verileri	Öğrenci Kontenjanı	Yerleştirilen Öğrenci Sayısı
Ön lisans Programı	4775	2817
Lisans Programı	827	662
Toplam	**5632**	**3487**

Tablo 1'den anlaşılacağı gibi her yıl yaklaşık 3.500 kişi lojistik eğitim veren bir bölümde eğitim ve öğretime başlamaktadır. Bunların önemli bir bölümü lojistik sektörüne ara eleman sağlayan ön lisans eğitim programlarıdır. Lojistik sektöründeki beklentilere paralel olarak bu sayının gelecek yıllarda artması beklenmektedir.

Ön Lisans Düzeyinde Lojistik Eğitimi Veren MYO'lara İlişkin Bulgular ve Sonuçların Değerlendirilmesi
Türkiye'de, ön lisans düzeyinde lojistik eğitimi dört farklı program ismi ile verilmektedir;

i. Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Programı
ii.. Uluslararası Lojistik Programı
iii. Lojistik Yönetimi Programı
iv. Lojistik Programı

Türkiye'de ön lisans düzeyinde lojistik eğitimi veren 38 Üniversite bulunmaktadır. Bu üniversitelerin 25 tanesi Devlet Üniversitesi, 13 tanesi ise Vakıf Üniversitesi'dir. Ön lisans düzeyinde lojistik alanında eğitim veren üniversiteler incelendiğinde % 65'nin Devlet Üniversitesi, % 35'inin ise Vakıf Üniversitesi olduğu görülmektedir. Ayrıca ön lisans düzeyde lojistik eğitimi veren ve vakıflar tarafından kurulmuş dört tane müstakil MYO bulunmaktadır. Ön lisans düzeyinde lojistik eğitimi veren üniversitelerin listesi Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Ön Lisans Düzeyinde Lojistik Eğitimi Veren Üniversiteler

Devlet Üniversiteleri	Vakıf Üniversiteleri
1. Adnan Menderes Üniversitesi	1. Bahçeşehir Üniversitesi
2. Anadolu Üniversitesi	2. Beykent Üniversitesi
3. Bitlis Eren Üniversitesi	3. Çağ Üniversitesi
4. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	4. İstanbul Arel Üniversitesi
5. Dumlupınar Üniversitesi	5. İstanbul Aydın Üniversitesi
6. Düzce Üniversitesi	6. İstanbul Bilgi Üniversitesi
7. Erciyes Üniversitesi	7. İstanbul Kültür Üniversitesi
8. Erzincan Üniversitesi	8. İstanbul Ticaret Üniversitesi
9. Gazi Üniversitesi	9. İzmir Ekonomi Üniversitesi
10. Gaziantep Üniversitesi	10. Kadir Has Üniversitesi
11. Gaziosman Paşa Üniversitesi	11. Maltepe Üniversitesi
12. Kafkas Üniversitesi	12. Okan Üniversitesi
13. Kastamonu Üniversitesi	13. Yaşar Üniversitesi
14. Kocaeli Üniversitesi	
15. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	
16. Mersin Üniversitesi	
17. Muğla Üniversitesi	
18. Mustafa Kemal Üniversitesi	
19. Namık Kemal Üniversitesi	
20. Nevşehir Üniversitesi	
21. Ordu Üniversitesi	
22. Pamukkale Üniversitesi	
23. Sakarya Üniversitesi	
24. Süleyman Demirel Üniversitesi	
25. Trakya Üniversitesi	

Türkiye'de ön lisans düzeyde lojistik eğitimi veren programlarda 2 yıllık eğitim-öğretim sürecinde ortalama 86 kredilik ders bulunmaktadır. Bu programlarda muhasebe eğitimine ortalama 4 kredi ayrılmıştır. Verilen bu eğitim temel muhasebe eğitimi niteliğindedir. Üniversitelerde verilen bu temel eğitim, daha çok öğrencinin finansal bilgileri tespit edip kullanabilmelerine yönelik temel muhasebe eğitimidir.

Ön lisans lojistik eğitimi alan öğrencilere, öğretim süreci boyunca verilen muhasebe eğitimi, toplam ders kredisinin ortalama % 4,6'lık kısmını oluşturmaktadır. Muhasebe eğitimi araştırmaya konu olan 6 üniversitenin lojistik programlarında hiç yer almazken, en fazla muhasebe eğitiminin verildiği üniversitede bu oran % 10,52 olarak belirlenmiştir. Ön lisans düzeyinde müfredata dâhil edilen muhasebe derslerinin isimleri ise Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3:Ön Lisans Programlarında Verilen Muhasebe Dersleri ve Derslerin Okutulma Yüzdesi

Dersin Adı	Tüm Üniversiteler
Genel Muhasebe	% 53,3
Muhasebe	% 13,3
Genel Muhasebe 1	% 6,6
Genel Muhasebe 2	% 6,6
Finansal Muhasebe	% 3,3
Muhasebenin İlkeleri	% 3,3
Muhasebe Teknikleri ve Ticari Yazılımlar 1	% 6,6
Muhasebe Teknikleri ve Ticari Yazılımlar 2	% 6,6
Maliyet Muhasebesi	% 6,6
Maliyet Muhasebesi 1	% 3,3
Maliyet Muhasebesi 2	% 3,3
Lojistikte Maliyet Analizi	% 6,6
Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi	% 16,6
Uluslararası Vergilendirme	% 10
Türk Vergi Sistemi	% 3,3
Finansal Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	% 3,3
Dış Ticaret İşlemler Yönetimi ve Muhasebesi	% 3,3
Yönetim Muhasebesi	% 3,3
Dönem Sonu Muhasebe İşlemleri	% 3,3

Tablo 3'den görüldüğü gibi ön lisans programlarında üniversitelerin % 83,3'ünde farklı isimlerle olmak üzere temel muhasebe eğitimi verilmekte, %16,7'sinde ise temel muhasebe eğitimi verilmemektedir. Temel muhasebe eğitimi ise

üniversitelerin yarısından fazlasında "Genel Muhasebe" adıyla verilmektedir. Temel muhasebe eğitimi kimi üniversitelerde tek dönem, kimi üniversitelerde ise iki dönem olarak verilmektedir.
Ön lisans lojistik eğitimi veren üniversitelerin % 13,2'sinin müfredatında maliyet muhasebesi bulunmaktadır. Sadece % 3,3'ünde yönetim muhasebesi dersi verilmektedir. Lojistik maliyet analizi dersi ise bu üniversitelerin sadece % 6,6'sında verilmektedir. Oranlar incelendiğinde; temel muhasebe eğitiminin lojistik eğitim veren üniversitelerin büyük bir bölümünde verildiği görülmektedir. Ancak, lojistik maliyet kontrol ve yönetimi ile ilgili olarak üniversitelerin büyük bölümünde eğitim verilmediği saptanmıştır. Lojistik eğitimi veren ön lisans programlarında lojistik maliyet kontrol ve yönetimine ilişkin eğitimin verilmesi gerekli şartlardan biri olup lojistik süreç hakkında eğitim alan öğrencinin bu süreçte ortaya çıkacak maliyetleri analiz ve kontrol edip yönetme bilgi ve becerisine sahip olması gerekmektedir. Aksi takdirde lojistik sürecin; maliyet, hız ve kaliteden oluşan sacayağından birisi eksik kalacaktır. Bu bölümlerde lojistik maliyet analiz, kontrol ve yönetimine ilişkin derslerin en az bir dönem ve 4 kredi şeklinde verilmesinin yararlı olacağı kanısındayız.

Lisans Düzeyinde Lojistik Eğitimi Veren YO ve Fakültelere İlişkin Bulgular ve Sonuçların Değerlendirilmesi
Türkiye'de lisans düzeyindeki lojistik eğitimi beş farklı program ismi ile verilmektedir. Bunlar;

i. Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Programı,
ii. Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Programı,
iii. Uluslararası Lojistik Yönetimi Programı,
iv. Lojistik Yönetimi Programı,
v. Ulaştırma Programı.

Türkiye'de lisans düzeyinde lojistik eğitimi veren 10 üniversite bulunmaktadır. Bu üniversitelerin 2 tanesi Devlet Üniversitesi, 8 tanesi ise Vakıf Üniversitesi'dir. Vakıf Üniversiteleri'nin lojistik programlarına vermiş oldukları önem üniversite sayılarına bakıldığında açıkça görülmektedir. Lisans düzeyinde lojistik eğitimi veren Devlet ve Vakıf Üniversiteleri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Lisans Düzeyinde Lojistik Eğitimi Veren Üniversiteler

Devlet Üniversiteleri	**Vakıf Üniversiteleri**
1. Gaziantep Üniversitesi	1. Atılım Üniversitesi
2. İstanbul Üniversitesi	2. Beykent Üniversitesi
	3. İstanbul Arel Üniversitesi
	4. İzmir Ekonomi Üniversitesi
	5. Kadir Has Üniversitesi
	6. Maltepe Üniversitesi
	7. Yaşar Üniversitesi
	8. Yeditepe Üniversitesi

Türkiye'de lisans düzeyinde lojistik eğitimi veren bölümlerde 4 yıllık eğitim-öğretim sürecinde ortalama 141 kredilik ders bulunmaktadır. Bu derslerin ortalama 10 kredisi muhasebe eğitimi ile ilgilidir. Öğrencilerin 4 yıllık eğitimi süresi boyunca aldıkları toplam ders kredisinin ortalama % 7'sine karşılık gelmektedir. Muhasebe eğitiminin oransal olarak en az verildiği üniversitede bu oran % 2,4 iken en fazla muhasebe eğitiminin verildiği üniversitede ise bu oran % 14,6 olarak belirlenmiştir. Rakamlarda göstermektedir ki lojistik eğitimi verilen üniversitelerde muhasebe eğitimine gereken önem verilememektedir. Lisans düzeyinde müfredata dâhil edilen muhasebe ders isimleri Tablo 5'teki gibidir.

Tablo 5: Lisans Programlarında Verilen Muhasebe Ders İsimleri ve Bu Derslerin Tüm Üniversitelere Göre Dağılımı

Dersin Adı	**Tüm Üniversiteler**
Genel Muhasebe	% 10
Muhasebe 1	% 20
Muhasebe 2	% 30
Muhasebe İlkeleri 1	% 30
Muhasebe İlkeleri 2	% 30
İşletme Muhasebesi	% 20
Finansal Muhasebe	% 20
Muhasebeye Giriş	% 10
İleri Muhasebe	% 10
Ulaştırma İşletmelerinde Muhasebe	% 10
Maliyet Muhasebesi	% 10
Maliyet Muhasebesi 1	% 10
Maliyet Muhasebesi 2	% 10
Uluslararası Güzergâhlar ve Maliyet Analizleri	% 10
Raylı Sistemler Maliyet Analizleri	% 10
Yönetim ve Maliyet Muhasebesi	% 10
Yönetim Muhasebesi	% 20
Finansal Tablolar Analizi	% 10
Denetim	% 10

Envanter ve Bilanço	% 10
Türk Vergi Sistemi	% 10
Dış Ticaret Muhasebesi	% 10
Bilgisayar Destekli Muhasebe	% 10
Ulaştırma Sektöründe Vergi ve Yatırım Mevzuatı	% 10

Tablo 5'e değerlendirildiğinde; lojistik eğitimi veren 10 üniversitenin sadece 3 tanesinde maliyet muhasebesi, 2 tanesinde yönetim muhasebesi, 1 tanesinde ise yönetim ve maliyet muhasebesi eğitiminin verildiği görülmektedir. Genel olarak bakıldığında ise Türkiye'de lisans düzeyinde lojistik eğitimi veren bölümlerin % 60'ında maliyet ve/veya yönetim muhasebesi eğitimi verilirken % 40'ında bu eğitim verilmemektedir. Bu bölümlerde lojistik maliyet kontrol ve yönetimine ilişkin dersler de bulunmamaktadır.

Yapılan değerlendirmede söz konusu okulların tamamında temel muhasebe eğitiminin verildiği, ancak bu eğitim tek başına yeterli olmadığı, lojistik bölümlerinden mezun olan öğrencilerin karar süreçlerinde önemli ölçüde yararlanacakları lojistik maliyet unsurları ve bu unsurlarının analiz ve yönetimi ile ilgili eğitimleri de almaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ön Lisans ve Lisans Düzeyinde Lojistik Eğitimi Veren MYO, YO ile Fakültelerde Verilen Muhasebe Eğitimi Seviyesinin Karşılaştırılması

Türkiye'deki üniversitelerde ön lisans ve lisans düzeyinde verilen lojistik eğitim, bölüm ve programlarının toplam kredi saati ile toplam kredi saati içinde verilen muhasebe eğitiminin ağırlığı karşılaştırmalı olarak Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Ön lisans ve Lisans Düzeyinde Lojistik Eğitimi veren Üniversitelerde Araştırma Sonuçlarının Karşılaştırılması

	Ön Lisans	**Lisans**
Ortalama Mezuniyet Kredi Saati	86 Kredi	141 Kredi
Muhasebe Eğitiminin Ortalama Kredi Saati Ağırlığı	4 kredi	10 kredi
Muhasebe Eğitiminin Ortalama Oransal Ağırlığı	% 4,6	% 7
Temel Muhasebe Eğitiminin Ortalama Ağırlığı	% 83,4	% 100
Ortalama Temel Muhasebe Eğitiminin Kredi Saati Biçimindeki Ağırlığı	2,2 kredi	5,2 kredi
Ortalama Maliyet Muhasebesi Eğitiminin Kredi saati Biçimindeki Ağırlığı	0,5 kredi	1,6 kredi
Muhasebe Eğitimi Bulunmayan Programların Yüzdesel Dağılımı	% 13,3	-
Maliyet Muhasebesi Eğitimine Verilen Ağırlık	% 16,6	% 40

Tablo 6 değerlendirildiğinde,

* Ön lisans lojistik eğitimi alan öğrenciler ortalama 86 kredilik ders ile mezun olurken, lisans lojistik eğitimi alan öğrenciler ortalama 141 kredilik ders ile mezun olmaktadır.
* Ön lisans eğitimi alan öğrenciler öğrenim hayatları boyunca ortalama 4 kredilik muhasebe eğitimi alırken, lisans öğrencileri 10 kredilik muhasebe eğitimi almaktadır.
* Ön lisans eğitimi alan öğrenciler iki yıllık öğrenim süresi içinde aldıkları toplam ders saatinin % 4,6'sı kadar muhasebe eğitimi alırken, lisans öğrencilerinde bu oran % 7 olarak gerçekleşmektedir.
* Ön lisans eğitimi alan öğrencilerin % 83,3'ünde temel muhasebe eğitimi verilirken % 16,7'sinde temel muhasebe eğitimi verilmemektedir. Lisans programlarının tamamında ise temel muhasebe eğitimi verilmektedir.
* Ön lisans eğitimi veren okullar incelendiğinde, öğrenicilere verilen toplam 4 kredilik muhasebe eğitiminin ortalama 2,2 kredisinin temel muhasebe eğitimi, 0,5 kredisini maliyet muhasebesi, geriye kalan 1,3 kredinin ise diğer muhasebe (dış ticaret işlemleri muhasebesi, denetim, finansal tablolar vb.) eğitimi şeklinde almaktadır. Lisans öğrencileri ise 4 yıllık öğrenim hayatları boyunca aldıkları ortalama 10 kredilik muhasebe eğitiminin yaklaşık 5,2 kredisini temel muhasebe, 1,6 kredisini maliyet muhasebesi geri kalan 3,2 krediyi ise diğer muhasebe eğitimi şeklinde almaktadır.
* Yapılan incelemelerde ön lisans lojistik eğitimi veren üniversitelerin ortalama %13,3'ünde muhasebe eğitimi verilmemektedir. Lisans düzeyinde öğrenci, öğrenim hayatının en az bir döneminde muhasebe eğitimine tabi tutulmaktadır.
* Ön lisans lojistik eğitimi verilen programların % 16,6'sında maliyet muhasebesi eğitimi verilirken, % 83,4'ünde maliyet muhasebesi eğitimi verilmemektedir. Lisans düzeyinde lojistik eğitimi veren bölümlerin % 40'ında maliyet muhasebesi eğitimi verilirken, % 60'ında verilmemektedir.

SONUÇ

* Lojistik maliyetlerin toplam üretim maliyetleri içindeki payının artması, işletmeleri bu maliyetlerin kontrol ve yönetiminde daha hassas davranmaya sevk ederken muhasebe içi ve muhasebe dışı yöntemlerle bir takım önlemler almaya zorlamaktadır.
* İşletmelerin lojistik maliyetlerin kontrol ve yönetiminde kullandıkları yöntemler, hedef maliyetleme, faaliyete dayalı maliyetleme ve toplam maliyet modelidir. Bunun yanında işletmeler muhasebe dışı bazı yöntemlere başvurmaktadır. Bu yöntemler dış kaynak kullanımı (dışarıdan hizmet alımı), lojistik teknoloji kullanımı, tedarikçilerle yakın çalışma, lojistik faaliyetlerin eşgüdümlü hale getirilmesi, tam zamanlı üretim programlarının kullanılması, internet ve bilişim teknolojileri kullanımıdır.

* İşletmelerin lojistik maliyetlerinin yönetim ve kontrolünde geleneksel muhasebe teknikleri yerine hedef maliyetleme ve faaliyete dayalı maliyet yönetimi gibi çağdaş maliyet yönetim yaklaşımlarını tercih etmelerinin nedeni, geleneksel muhasebe ve maliyet hesaplama tekniklerinin lojistik maliyetleri ayrıntıları ile hesaplayıp raporlamakta yetersiz kalmasıdır. Geleneksel muhasebe yaklaşımının belirtilen bu eksiklikleri nedeniyle, işletmelerin lojistik maliyetlerin kontrol ve yönetiminde bir muhasebe yaklaşımı olarak hedef maliyetleme, toplam maliyet modeli, faaliyete dayalı maliyet yöntemini kullandıkları görülmektedir.
* Yukarıda belirtilen yöntemler ile lojistik maliyetlerin kontrol ve yönetimi için öncelikle faaliyetlerin ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi, her bir faaliyetin toplam lojistik maliyetleri ve toplam işletme maliyetleri içindeki payının bulunması gerekmektedir. Lojistik maliyetlerin faaliyetler bazında hesaplanması, müşteri karlılık analizlerinin sağlıklı bir şekilde yapılmasına, faaliyetlerin işletme bünyesinde mi, dış kaynak kullanımı şeklinde mi yapılması kararının alınmasına ve fiyatlama kararlarının da daha gerçekçi olmasına olanak tanır.
* Lojistik sektördeki gelişmeler çerçevesinde birçok üniversitede ve bağımsız meslek yüksek okullarında lojistik yönetimi ile ilgili bölüm ve programların açıldığı saptanmıştır. Bu okulların önemli bölümü (özelikle 4 yıllık eğitim veren okullar) henüz mezun vermemiştir.
* Gerek ön lisans gerekse lisans düzeyinde lojistik eğitimi veren bölüm veya programlarda temel muhasebe eğitiminin yeterli düzeyde verilmediği, maliyet ve yönetim muhasebesi eğitiminin çok yetersiz düzeyde verildiği, lojistik maliyet yönetimi eğitiminin ise söz konusu bölümlerin hiç birinde ayrı bir ders olarak verilmediği tespit edilmiştir. Oysa maliyet yönetimi doğrudan lojistik süreci açıklamak için kullanılan ve üç olgudan biri olan maliyet (diğer ikisi hız ve kalite) olgusu ile ilgilidir. Dolayısıyla lojistik ile ilgili eğitim veren okullarda muhasebe eğitimine daha çok ağırlık verilmesi gerekmektedir. Söz konusu bölümlerden mezun olan öğrencilerin lojistik maliyet yönetimi eğitimini almamaları büyük eksiklik olarak değerlendirilmektedir.
* Muhasebe bilim insanlarının lojistik maliyet yönetimine gerekli ilgiyi göstermemesi bu alanın diğer disiplinlerdeki uzmanlar tarafından doldurulmasına yol açmaktadır. Oysa maliyet yönetimi muhasebecilerin görevidir. Bu anlamda muhasebecilerin kendi görevlerine sahip çıkmaları ve lojistik alanla ilgili teorik ve uygulamalı çalışmalar yapması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AKMAN N. H. ve MUĞAN, C. Ş. (2010), "*Muhasebe Eğitiminde Öğretim Ve Öğrenim Yöntemleri İle Ders Başarısı Arasındaki İlişki: Pilot Çalışma*",http://www.isletme.istanbul.edu.tr/surekli_yayinlar/tmes2004/bildiri1.doc, Erişim tarihi, 23.01.2010.

BARTOLACCI, F. (2006), "*Activity Based Costing in the Supply Chain Logistics Activities Cost Analysis*", http://www.economiamc.org/file_ quaderni.php?ID=31, (Erişim tarihi, 20.01.2006)

BOWERSOX, D. J. ve CLOSS, D. J. (1996), **Logistical Management**, The McGraw-Hill Companies Inc.

CERAN, Y. (2009), **Maliyet Bilgilerine Dayalı Stratejik Pazarlama Kararları İçin Stratejik Pazarlama Muhasebesi,** Tablet Yayınları, Konya.

CERAN, Y. ve ALAGÖZ, A. (2007), "*Lojistik Maliyet Yönetimi: Lojistik Maliyetler ve Lojistik Maliyet Muhasebesi*, **ÇOMÜ Biga İİBF-Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt:5, Sayı:2, Ankara.

COŞKUN A., "*Stratejik Maliyet Yönetimi Aracı Olarak Hedef Maliyetleme*", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 15, 2002-2003.

ÇANCI, M. ve ERDAL, M. (2003), **Lojistik Yönetimi**, UTİKAD, İstanbul.

ÇUKACI Y. C. ve ELAGÖZ, İ. (2006), "*Muhasebe Derslerinde Kullanılan Öğretim Yöntemleri İle Öğrenme Stillerinin İlişkisinin Ortaya Konulması Ve Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi'nde Bir Uygulama*" **D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi,** Cilt:21 Sayı:1.

ÇÜRÜK T. ve DOĞAN, Z. (2002), **Üniversitelerde Muhasebe Eğitimi ve İşletmelerin Taleplerini Karşılama Düzeyi**, Kozan Ofset.

DEMİR, V. (2006), "*Lojistik Faaliyetler ve Maliyetleri*", **Mali Çözüm Dergisi**, Sayı 74.

DONATH, B., MAZEL, J., DUBIN, C., PATTERSON, P. (2002), **The IOMA Handbook of Logistics and Inventory Management**, John Wiley & Son, Inc.

ERDOĞAN N. (2007), **Lojistik Maliyetlemesi ve Lojistikte Faaliyete Dayalı Maliyetleme,** T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No.1748, Eskişehir.

EREN S. A. ve ERTAŞ, Ö. (2009), "*Lojistik Yönetimi*", http://www.zkuiibf.com/indir/lojistik.pdf, Erişim Tarihi, 22.02.2009.

ERGÜLEN, A. ve DERAN, A. (2009), *"Taşıma Faaliyetlerinin Bulanık Mantık Yaklaşımı İle Yönetilmesi ve Finansal Performans Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi"* **Muhasebe ve Finansman Dergisi,** Temmuz.

FRÖDERBERG, A. (2006), "**Cutting Logistic Cost With a Centralized Distribution Model for ABB Distribution of LV Products in Asia Pacific"**, Master's Thesis, Lela University of Technology.

GÖKÇEN G.(2003), *"Lojistik Maliyetler"*, **Muhasebe Öğretim Üyeleri Bilim ve Dayanışma Vakfı Dergisi**, Cilt 5, Sayı:3, Eylül.

GRIGORJEV V. ve HOGSTRÖM, M. (2003), *"Logistics and Transport Management"*, School of Business and Commercial Law Göteborg University, Master Thesis, Göteborg.

GÜMÜŞ, Y.(2009), *"Lojistik Faaliyetlerin Rekabet Stratejileri ve İşletme Karı ile Olan İlişkisi"*, **MUFAD-Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı: 41, İstanbul, Ocak.

GÜRSOY, C. T.(1997), **Yönetim ve Maliyet Muhasebesi**, 1. Baskı, Lebib Yalkın Yayımları ve Basım İşleri A.Ş., İstanbul.

HACIRÜSTEMOĞLU, R. ve ŞAKRAK, M. (2002): **Maliyet Muhasebesinde Güncel Yaklaşımlar,** Türkmen Kitabevi, İstanbul.

İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, **Kobi'lerin Uluslararası Rekabet Güçlerini Artırmada Tedarik Zinciri Yönetiminin Önemi,** Ankara.

İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, **Lojistik,** Ankara.

KALMIŞ H. ve YILMAZ, B. B. (2010): *"Lisans Seviyesindeki Muhasebe Eğitiminin Mevcut Durumu Ve Geliştirilmesi İçin Yapılması Gereken Geliştirmeler"*,http://www.isletme.istanbul.edu.tr/surekli_yayinlar/ tmes2004/bildiri2.doc, Erişim tarihi, 23.01.2010.

KESKİN, M. H.(2006), **Lojistik-Tedarik Zinciri Yönetimi**, 1. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

LOCKAMY A. ve SMITH, W. I.(2000), **Target Costing for Supply Chain Management: Criteria and Selection, Industrial Management & Data Systems.**

RAO, V. G.(2004), *"Strategic Cost Management in a Global Supply Chain"*, Master of Business Administration, Massachusetts Institute of Tecnology.

ROBESON, J.F. ve COPACINO, W. C.(2000), **The Logistics Handbook**, Free Press, New York.

STOCK, J. R. ve LAMBERT, D. M.(2001), **Strategic Logistics Management**.

Supply Chain Digest Logistics Cost Survey–2006, http://www.scdigest.com/assets/reps/SCDigest_Logistics_Cost_Surv ey_2006.pdf, Erişim Tarihi, 26.12.2006.

ŞAKRAK, M. (1997), **Maliyet Yönetimi**, Yasa Yayıncılık Dağıtım ve Pazarlama Ltd. Şti., İstanbul.

WEIYI F. ve LUMING Y.(2010), *"The Discussion of target cost method in logistics cost management", 2009 ISECS International Colloquium on Computing, Communication, Control, and Management,* s. 538. http://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?arnumber=05267517,Erişim tarihi 02.01.2010.

YAN, Y. ve WANG, X.(2005), *"Logistics consequences of manufacturing outsourcing in China for Nordic enterprises"*, Master Thesis, School of Business, Economics and Law, Göteborg University, Logistics and Transport Management, 2005.

YÜZBAŞIOĞLU, N.(2003), *"İşletmelerde Stratejik Yönetim ve Planlama Açısından Stratejik Maliyet Yönetimi ve Enstrümanları"*, **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**.

ZANG L, ZHAO K. Z. R.(2010), *"Application of Activity-Based Costing to the Logistics Cost Management of Agricultural Products"*. http://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?arnumber=04683023, Erişim tarihi, 15.02.2010.

http://www.osym.gov.tr, Erişim tarihi, 02.02.2010

http://www.tdk.org.tr, Erişim tarihi, 21.01.2010.

http://www.turlev.org.tr/etkinlikler/, Erişim tarihi, 05.02.2010.

HİZMET SEKTÖRÜ ÖZELLİKLERİ ve SİSTEMATİK OLMAYAN RİSKLERİN SEKTÖR MENKUL KIYMETLERİ İLE ETKİLEŞİMİNE DAİR TEORİK BİR ÇALIŞMA

Yrd. Doç. Dr. Ferhat SAYIM-Yalova Ün. İ.İ.B.F. İşletme Bölümü

Volkan AYDIN-Yalova Ün. İ.İ.B.F. İşletme Bölümü

Özet: Gelişmekte olan ekonomilerde ortaya çıkan önemli bir yapısal değişiklik, hizmet sektörünün hem genel ekonomi içerisindeki payının hem de pazar büyüklüğünün hızla artmasıdır. Hizmet sektöründeki pazar büyümesi çeşitlenmeyi ve çeşitliliğe bağlı uzmanlaşmayı da beraberinde getirmektedir. Hizmet sektörü, hizmetin pazarlama üretim ve kalite geri bildirim aşamalarında mal üretim sektöründen farklı özellikler ihtiva etmektedir. Dolayısıyla üretilen hizmet türlerinin ve hizmet üretim firmalarının özelliklerini ayrıca ele almak gereği doğmuştur. Çalışmamızda hizmet ve hizmet işletmelerinin özellikleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Sermaye hareketlerinin yoğunlaştığı ve ülkeler arası geçişkenliğin arttığı günümüz ekonomik yapısında, yatırımcıların değerlendirmelerde bulunurken karşılaşabilecekleri riskler, yatırımcının bir varlıktan beklediği getirinin gerçekleşen getirisinden sapma olasılığı olarak tanımlanmaktadır. Risk kavramı firmadan ve sektörden kaynaklanan ve portföy çeşitlendirmesi ile yok edilebilen sistematik olmayan risk ile pazarın genel yapısından kaynaklanan sistematik riskin toplamından oluşmaktadır. Bu nedenle, mükemmel olarak çeşitlendirilmiş bir portföyün riski sistematik riske eşit olacaktır. Çalışmada birinci ve ikinci bölümlerde hizmet ve hizmet sektörüne ilişkin özellikler ile risk tanımlamaları yapılmıştır. Üçüncü bölümde sistematik olmayan riskler ile hizmet sektörüne ilişkin özelliklerin etkileşimine dayalı olarak, menkul kıymet talebi etkileşimi tablolar yoluyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Teorik olarak tasarladığımız bu çalışmada hizmet sektörü özelliklerinin firma karlılığına ve firma menkul kıymetleri talebine ne yönde yansıyabileceğine dair bir analiz yapılmıştır. İleride yapılacak olan bir çalışmayla İMKB'de işlem gören hizmet sektörü hisse senetlerinin mal üretim işletmesi hisse senetlerinden ayrıştığı noktalar çalışmamızdaki başlıklar üzerinden test edilebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Riskler, Sistemik Olmayan Riskler, Hizmetler Sektörü, Hizmetler Sektörü Özellikleri

A THEORETICAL STUDY ON THE SERVICE SECTOR SPECIFICATION AND INTERACTION THE SECTOR SECURITIES WITH NON - SYSTEMATIC RISKS OF SECTOR

Abstract: A major structural changes occurring in developing economies, the share of services sector and the general economy and the market size will increase rapidly. Market service sector growth also brings diversification and specialization of diversity. The service sector contains different features than the goods producing sector in service, marketing, production and quality feedback stages. Therefore, need to address is also born the properties of service types and services manufacturing companies. Service companies and service features are handled separately in this study. The risks for investors while face risks assessments are defined as the possibility of the variation in expected return in the today's economic structure increased concentration of capital movements and cross-country pass-through. The concept of risk consists of the sum of the systematic risk is market driven and non-systematic risk from firms or sectors, can be eliminated by portfolio diversification. Therefore, the risk of a well diversified portfolio will be equal to systematic risk. The interaction between non-systematic risks and demand for securities also were examined by the tables in this study. An analysis was made related to features of the service sector with profitability of firms and demand of firms securities. In the future, a study can make about separated spots of the traded service sector stocks than goods manufacturing firms stock. And seperated spots may examined and tested in titles observed in this study in the future.

Key Words: Risks, Non Sistemic Risks, Services Sector, Service Sector Specification

Giriş

Sistematik ve teknik olarak 1700'lü yıllardan bu yana gelişerek incelenmekte olan hizmet kavramı, insanların birlikte yaşamalarının doğal bir sonucu olarak yaşamımızın her aşamasında değişik biçimlerde karsımıza çıkmaktadır. Bu nedenle öncelikle hizmet kavramını tanımlamak gerekir.

Hizmetler, tüketildiğinde herhangi bir somut mala sahip olmakla sonuçlanmayan, bir tarafın diğerine sunduğu mülkiyeti gerekli kılmayan soyut faaliyetlerden meydana gelen ürün çeşidi (Kotler, 2001, s. 291), ya da zaman, yer, biçim ve psikoloji bakımından yarar sağlayan ekonomik faaliyetler olarak tanımlanabilir. Collier ise hizmeti, "üretildiği yerde tüketilen bir iş veya eylem, bir performans, sosyal olay veya çaba" olarak tanımlamaktadır (Uyguç, 1998, s. 8). Bu anlamda hizmet, insan ve makineler tarafından insan gayretiyle üretilen ve tüketicilere doğrudan fayda sağlayan ve fiziksel olmayan ürünlerdir (Karahan, 2000, s. 21). Soyut oldukları için tüketiciler tarafından bir fayda ya da tatmin olarak algılanan hizmetin en bilinen tanımı bir gruptan diğerine sunulan herhangi bir şeyin sahipliği ile sonuçlanmayan, bir faaliyet ya da faydadır. Bu tanımlara göre hizmet kavramını üç farklı boyutta ele almak mümkündür:

> Mallardan ve başka hizmetlerden bağımsız olarak satışa sunulan, işletmelerin temel faaliyet alanları kapsamında ürettikleri çekirdek ürün olan yararlar (sigortacılık ve avukatlık… vb.)
> Malların kullanımını zorunlu kılan eylemler (eğlence, taşıma… vb.)
> Tüketicilere sunulan mallara yönelik destek olan, mallar ya da başka eylemlerle birlikte satın alınan eylemler (kredili satış… vb.)

Sonuç olarak hizmet, insanların ya da insan gruplarının, ihtiyaçlarını gidermek amacıyla belirli bir fiyattan satışa sunulan, elle tutulamayan, koklanamayan, kolay heba olabilen, standartlaştırılamayan, yarar ve doyum oluşturan soyut faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir.

Hizmetin kendine özgü yapısı şu şekilde özetlenebilir:

İstisnalar dışında hizmetler ***ölçülemezler***: Hizmetler fiziksel ürünler ya da fiziksel objelerin boyutları anlamında ölçülemez. Bu sebeple hizmet statik değil, dinamiktir.
Hizmetler ***stoklanamazlar***: Hizmet sunulduğu an tüketilir. Tekrarlanabilir ancak aynı hizmet yeniden sunulamaz.
Hizmetler ***tetkik edilemez ya da incelenemezler***: Hizmetlerin gözlenmesi sonucunda bazı sonuçlara ulaşılabilir. Hizmetlerde bütünleştirilen fiziksel koşullar ve fiziksel ürünler belirli performans standartları ya da çevre standartlarıyla incelenir.
Hizmet ***sunulmadan kalite değerlendirilemez***: Müşteri hizmeti bir kez satın almadan tatmin edici olup olmadığı hakkında herhangi bir sonuca ulaşamaz.
Hizmetlerin ***yaşam süresi yoktur***: Yalnızca hizmetlerin oluşturulması ve sunulması süresi vardır.
Hizmetlerin ***zaman boyutu vardır***: Bir hizmet zamanla ilgili faaliyetler dizisinden oluşur. Belli bir saatte başlar ve belli bir saatte biter.
Hizmetler ***nesne değil, performanstır***: Hizmet insan davranışı ile yönlendirilen bir dizi etkinlikten oluşur. Verilen hizmetin üzerinde insan unsuru çok fazladır ve çoğu hizmet sunan kişilerin uzman olmasını gerektirir.
Hizmetler ***talebe göre sunulur***: İki türlü talepten söz edilebilir; sürekli talep (su, elektrik, telefon hizmetleri… vb.) ve programlanmış talepler (perakende hizmetler, doktor muayeneleri, bankalar, ulaşım… vb.)

HİZMETİN ÖZELLİKLERİ

Soyutluk (Dayanýksýzlýk)

Hizmetin soyut olması demek, hizmetin elle tutulamaz, görülemez, duyulamaz, bir ölçü birimiyle ifade edilemez, sergilenemez, paketlenemez ve taşınamaz olması anlamına gelir. Herhangi bir şekilde envanteri tutulamamakta, saklanamamakta, standartlaştırılamamakta, üreticiden tüketiciye direkt geçmekte ve mülkiyet ilişkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle hizmetler dayanıksız olarak nitelendirilirler. Hizmetler önceden çok sayıda üretilemez ve saklanamazlar. Bir konserde ya da bir uçakta boş kalan koltukların saklanıp da ertesi günü satılması mümkün değildir. Diğer bir deyişle bir hizmet sunulduktan sonra tüketilmemesi durumunda ortaya çıkacak ekonomik kayıplar sonradan giderilemez. (Assael, 1993, s. 368)

Hizmetten sağlanan yarar deneyime dayalıdır. Müşteri hizmetin değerini ve niteliğini ancak satın aldıktan sonra ya da hizmetin tüketilmesi veya satın alınması süresince değerlendirebilir. Tüketici bir hizmeti satın alırken daha çok geçmişteki deneyimlerinden yararlanmaktadır.

Hizmetlerin fiziksel bir varlığa sahip olmamalarının diğer sonuçları da depolanamamaları, patent ile korunamamaları, teşhir edilerek tanıtılamamaları ve fiyatlandırma zorluğudur.

Eş Zamanlý Üretim Ve Tüketim (Ayrılmazlık)

Malların üretiminde, üretim ve tüketim sürecinin birbirinden ayrı olması nedeniyle işletme ile müşteri ancak malın satın alınması sırasında karşı karşıya gelirler. Üretim çoğunlukla müşteri tarafından görülmez. Hizmetler ise üretildiği anda tüketilirler, hizmetin üretimi ile satışı eş zamanlı olarak oluşmaktadır. Bu nedenle işletme ile müşteri üretim ve sunum süreci boyunca etkileşim halindedir ve müşteri üretim sürecine katılır. Bunun iki önemli sonucu vardır: Birincisi, çoğu kez üretici ile satıcının aynı kişi olması ve hizmeti sunan kişinin, hizmetin bir parçası olmasıdır. Yani hizmet, hizmeti üretenden ayırt edilemez. Eş zamanlı üretim ve tüketimin bir diğer önemli sonucu da müşterinin hizmet üretim sürecinde yer almasıdır. Yeme-içme, saç kesimi, ulaşım, sağlık hizmetleri gibi birçok hizmet türünde müşterinin bizzat bulunması, üretim sürecine katılması gerekmektedir.

Heterojenlik (Türdeş Olmama)

Mallarda üretimde bir standart sağlanmasına rağmen hizmetin içeriği, sunan kişiye, müşteriye veya zamana göre değişebilir. Çünkü tüketicilerin tecrübeleri, hizmeti algılamalarını doğrudan etkilemektedir. Bu açıdan standartlaştırılmaları büyük güçlük gösterir. Tüketici mevcut hizmeti aldığında daha önce aldığı benzer hizmetlerle karşılaştıracak ve karar verecektir. Sonuçta hizmetin başarısı, hizmeti sunanla hizmeti satın alan arasındaki etkileşimin türü ve gücüne bağlı olarak değişiklikler göstermektedir. (Palmer, 1997) Örnek olarak bir saç kesimi hizmeti kuaförden kuaföre olduğu gibi müşteriden müşteriye de farklılık gösterir. Hizmetlerin temel üretim şekli, insan davranışlarıyla gerçekleşir. Bu nedenle aynı kişinin üretip sunduğu hizmetler bile birbirinden farklı olabilirler. Bu farklılık zamandan zamana, alıcıdan alıcıya, üreticiden tüketiciye, üretici ile tüketici arasındaki ilişkiye ve içinde bulunulan duruma göre oluşabilir. Hizmetin niteliği onu üreten insanın beceri ve kapasitesinden ayrılamaz.

Değişken Talep

Hizmete olan talep göreli olarak değişken ve belirsizdir. Bu talep yalnızca yıllara, mevsimlere ve aylara göre değil, günden güne ve hatta bir gün içindeki saatlere göre bile önemli ölçülerde değişebilir. Bu durumda sunulan hizmet miktarı ile talep edilen hizmet arasında denge kurmak her zaman işletmenin elinde değildir. Kimi zaman talebin artması durumunda hizmet arzı yetersiz kalırken, kimi zamanda fazla hizmet arzı karşısında talep yetersizliği ekonomik kayıplara neden olmaktadır. Dalgalanan talep nedeniyle hizmet üretim kapasitesinin belirlenmesi zor olmakta, ayrıca verimlilik ve performansın ölçülmesinde güçlüklerle karşılaşılmaktadır.

Emek Ve İlişki-Yoğunluk

Çoğu hizmet organizasyonunda emek organizasyonun etkinliğini sağlayan temel kaynaktır. Emek-yoğun ve ilişki-yoğun özellikler taşıyan hizmette kalite ve performans da insana bağımlıdır. Böyle organizasyonlarda eksiklikler yeni takım

donanım almakla giderilemez, ancak personel eğitimi ile bilgi ve deneyimlerin artırılması ile tam bir hizmet sunulabilir. Hizmet, hizmeti üreten ile tüketen arasında yüz yüze ilişki ve yakınlık gerektirir. Yani hizmet insanlar arası ilişkilerle ilgilidir. Dolayısıyla hizmet sektöründe insan varlığı kesin ve kaçınılmaz bir zorunluluktur.

HİZMET PAKETİ

Hizmet paketi kavramı, hizmetin yalnızca soyut yanını değil, aynı zamanda somut, yani gözle görülebilen, elle tutulabilen birtakım malları da göz önüne almaktadır. Hemen hemen tüm malların satın alınması bir takım hizmetleri, yine hemen hemen her hizmetin satın alınması da bazı malları beraberinde getirmektedir. İster mal, ister hizmet olsun, her satın alma "mal ve/veya hizmet paketini" içermektedir. Diğer bir deyişle müşteriler sadece hizmet değil "hizmet paketi" satın alırlar. (Uyguç, 1998, s. 9)

Müşteri hizmeti satın alırken, hizmeti sunan personel, araç, gereç ve hizmetin yaratıldığı fiziksel ortam ile etkileşim halindedir. Bu etkileşim sırasında, müşteri tek başına hizmetten değil, hizmet paketinden yararlanmaktadır. Örnek olarak, sağlık hizmeti almak için hastaneye giden bir hasta, personelin tıbbi bilgisinin yanında bekleme odalarının rahatlığından, hastanenin temizliğinden, odalarda kullanılan eşyalardan, cihazların yeni teknolojiye uygunluğundan da yararlanmaktadır.

HİZMET SEKTÖRÜ VE HİZMET İŞLETMELERİ

Hizmetlerin tanımlanması konusunda evrensel bir görüş birliği yoktur. Bunun en önemli sebebi "hizmet" olarak kabul edilen faaliyetlerin son derece heterojen olmasıdır. Hizmet sektörü, çok çeşitli iş kollarını kapsayan, büyük bir yelpazeyi içinde barındıran geniş bir kavramı içermektedir. Hizmet sektörü dediğimiz zaman tüm işletme sektörlerinin yarısından fazlasını kapsayan bir ana sektörden bahsetmiş olmaktayız. Günümüzde birçok ülkenin milli gelir hesapları hem katma değerin sektörel dağılımı, hem de GSYİH'daki nihai harcamaların sektörel kompozisyonu itibariyle mallar ve hizmetler arasındaki farka göre düzenlenmektedir.Hastaneler, okullar, oteller, lokantalar, hepsi birer hizmet işletmesidir. Hastaneler teşhis ve tedavi hizmeti verir. Okullar eğitim hizmeti verir, oteller ve lokantalar, konaklama, eğlence ve yemek hizmeti verir. Yaptıkları hizmet üretimlerinden dolayı bu tür işletmelere hizmet işletmesi ve tüm hizmet işletmelerinin oluşturduğu genel sektöre de hizmet (hizmetler) sektörü adı verilir.Hizmetler sektöründe satın alınan şey bir nesnenin veya sistemin bizzat kendisi değil onun gördüğü işlevdir. (Aslan, 1998, s. 34)

Hizmet işletmelerinin türlerini şu ana başlıklar altında toplayabiliriz;

Ulaştırma hizmetleri (hava, kara, vb)
Haberleşme hizmetleri(telefon, internet, vb)
Dağıtım hizmetleri (kargo, posta, vb)
Kamu hizmetleri (savunma, belediye hizmetleri, vb)
Finans hizmetleri (bankalar, aracı kurumlar, vb)
Emlak hizmetleri
Turizm hizmetleri (oteller, restoranlar, vb)
Medya hizmetleri (TV, radyo)
Sağlık hizmetleri (hastaneler, tıbbi laboratuarlar, vb)
Kişisel hizmetler (berberler, vb)
Mesleki uzmanlık hizmetleri (avukatlar, mali müşavirler, vb)
Tamir ve bakım hizmetleri (araba tamircileri, vb)
Eğitim hizmetleri (okullar, kreşler, vb)

Günümüzde hizmet sektörü, ekonominin gelişme süreci içinde giderek artan bir önem kazanmaktadır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, hizmet sektörü, diğer iki sektörü yani tarım ve sanayiyi geride bırakmaya başlamıştır. Hizmetin soyut olması, hizmet işletmelerinin tanımlanmasında ve değerlendirilmesinde önümüze bazı güçlükler çıkartmaktadır. Ancak yine de hizmet işletmesini tanımlamak, hizmet kavramı kadar karmaşık ve zor değildir. Bir hizmet işletmesi genel olarak hizmetin pazarlandığı yerdir. Bu tür işletmelere saf hizmet işletmesi de denir. Saf hizmet işletmesi, öncelikle hizmetlerin satıldığı yerdir. Örnek olarak bankalar, hava alanları, hukuk büroları sayılabilir. Saf hizmet işletmesinde herhangi bir fizikî malın transferinin yapılması veya hizmetin ürünle birlikte sunulması bu gerçeği değiştirmez. Çünkü bu tür bir transfer geçicidir ve işletmenin faaliyetlerinin odağını oluşturmaz. Sonuç olarak hizmet işletmeleri, başkalarının gereksinimlerini karşılamak amacıyla öncelikle hizmet üreten ve satan endüstriyel kuruluşlar olarak tanımlanabilir.

Hizmet Sektörünün ve Hizmet İşletmelerinin Genel Özellikleri

Hizmetlerin kendine özgü özelliklerinden dolayı hizmet işletmelerinin mal üreten işletmelere göre bazı farklılıklar göstermesi doğaldır. Hizmet işletmelerinde alınan kararları etkileyen bu özellikleri şu şekilde açıklanabiliriz.

Üretim Yönetiminde Esneklik Yoktur

Hizmet işletmeleri, hizmetlerin soyut olması ve depolanamaması yüzünden, geleceğe yönelik satış arttırma plânları yaparken mevcut üretim kapasitesini değiştirmek zorundadır ve genellikle bu değişiklikler kısa vadede gerçekleşemez. Örneğin bir otel, kısa vadede kiralayacağı oda sayısını artıramaz ve satışların düşmesi karşısında bazı odaları kapatarak maliyetleri azaltamaz. Bu durum, hizmet işletmeleri için önemli bir sorun kaynağıdır. Çünkü satış artırma çabaları sonunda, talep artmış olsa bile, günlük satış kapasitesi üzerine çıkma imkânı yoktur.

Emek Yoðundur

Hizmet işletmeleri genellikle emek yoğun çalışırlar. Yani birim çıktı başına daha az donanım gerektirir. İş akışı, makinelere bağlı olan sanayi işletmelerine göre bu özellik, hem hizmet üretiminin kontrolünü zorlaştırır hem de stratejilerin geliştirilmesinde belirsizliği arttırır.

Kaliteyi Ve Miktarý Ölçme İmkâný Sýnýrlýdýr

Pek çok hizmet işletmesinin üretiminin kalite standartlarını belirlemek ve kontrol etmek oldukça zordur. Hizmetin kalitesini ölçmenin bir tek yolu tüketiciye sunulurken kontrol etmektir. Ancak bu yöntem de sağlıklı değildir. Çünkü hizmetin müşteriye vereceği doyum sübjektiftir. Yani hizmetleri ölçecek objektif standartlar mevcut değildir ya da çok belirsizdir.

Diğer taraftan aynı açıklamalar, hizmet işletmelerinin miktar standardı için de geçerlidir. Örneğin bir doktorun bir günde kaç hasta muayene ettiği belirlenebilir. Hatta hastalar, şikâyetlerine göre sınıflandırılarak istatistikler çıkartılabilir. Ancak doktorun bu hastaların her birine sağladığı hizmet miktarını ölçmek kolay değildir. Ayrıca doktorun günlük kapasitesinin tam olarak ne olacağı, önceden tam olarak kestirilemez. Bu nedenle hizmet işletmelerinde genellikle hedeflerin yaklaşıkla belirlenmesi yeğlenir.

Maliyet Hesaplamalarýnýn Yapýlmasý Güçtür

Yukarıda belirtilen özelliklerin bir sonucu olarak hizmet işletmelerinde maliyetlerin hesaplanması oldukça zordur. Özellikle birim maliyetlerin belirlenmesi, işletme için önemli bir sorun olabilir. Kuskusuz bu zorluk, hizmet işletmelerinde birim üretimlerin fiyatlandırılmasını da etkilemektedir.

Genellikle Pazara Yakýndýr

Hizmet işletmeleri, üreten ile satın alan arasında doğrudan ilişki gerektiği için pazara yakın olmak zorundadırlar. Bu özellik, hizmet işletmelerinin faaliyet alanlarını sınırlandırarak olumsuz bir etki yaparken müşterilere ve rakiplere yakın olmasına bağlı olarak bazı üstünlükler de sağlayabilir. Bu genellemeye rağmen, bazı hizmet işletmeleri aracı kurumlar (acenteler, komisyoncular gibi) kullanabilmektedirler. Bu tür bir dağıtım kanalı da yine mal üreten işletmelerden farklı bir nitelik gösterir.

Hedef Pazarýn Tanýmlanmasý Zordur

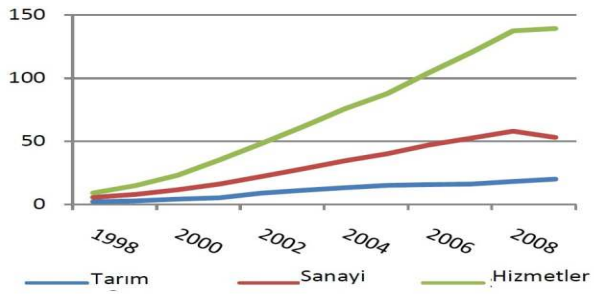
Mal üreten işletmelerde olduğu gibi hizmet işletmelerinde de pazar hacminin belirlenmesi, pazarın tanımlanmasında yeterli olmaz. Bir hizmetin pazarı, "birbirine benzer nitelikte bir dizi istekten meydana gelir" ve satın alınan hizmetin, tüketicilerin isteklerini tatmin edeceği varsayılır. Dolayısıyla hizmet pazarının tanımlanmasında sunulacak hizmetin niteliklerinin de açıklanması gerekir. Hizmet işletmelerinin pazarının tanımlanmasına tüketici isteklerinin incelenmesi ile başlanmalıdır. Diğer taraftan satışa arz edilen hizmetin, alım veya kullanım sıklığı önemli bir faktör olarak göz önüne alınmalıdır.

Hizmet Sektörünün Ekonomideki Rolü

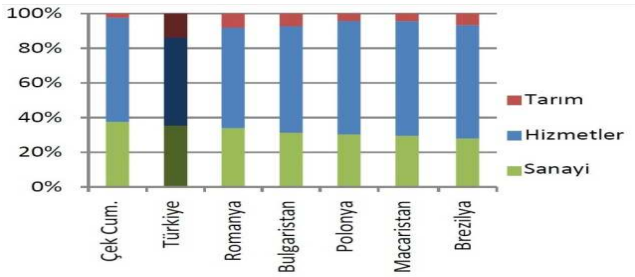
Sanayi toplumlarında mamul üretimi ekonominin can damarı, üretim mallarına sahip olmak ise zenginliğin göstergesiyken, sanayi-ötesi toplumlara geçiş sürecinde, üretim sektörü yerine hizmetler sektörü gelişmekte ve böylece bilgi, boş zamanların değerlendirilmesi ve eğlence alanlarına yönelik yeni hizmetler en önemli ekonomik sektörler olmaktadır. Multimedya teknolojisinden, finans sektörüne, manyetik teyplerden turizm alanına kadar hizmetler sektöründeki gelişmeler, dünya ekonomisinin can damarlarını oluşturmaktadır. Sanayi-ötesi ekonomilerde, sanayi toplumlarındaki fiziki mal üretiminin yerini alan bu yeni sektörler, dünya ekonomisinin, küresel değişim sürecinde elde tutulmaz ekonomileri olarak tanımlanmakta ve yeni kârlı sektörler olarak büyük bir gelişme potansiyeli taşımaktadırlar. Hizmet sektörlerinde "bilgi teknolojisiyle adeta bir devrim yaşanmakta, özellikle haberleşme alanında yoğun ölçüde bilgisayarların kullanılması, iletişim maliyetlerini hızla düşürmekte ve birçok hizmetin ticari bir karakter kazanmasına neden olmaktadır.Günümüzde söz konusu yeni sektörleri kapsayacak şekilde hizmet üretiminin dünya ölçeğinde mal üretiminin yaklaşık yedi katına çıkmış olması da, bu tespiti açıkça ortaya koymaktadır (Kurtulmuş, 1996, s. 21).

Çok çeşitli alanlarda faaliyet gösteren hizmet sektörü ekonomide gelişmişlik ölçütü olarak çok önemli bir role sahiptir. Örneğin Dünya Bankası'nın 132 ülke arasında yaptığı refah sıralamasında, refah düzeyleri ve hizmet sektörünün ağırlığı arasında bir ilişki göze çarpmaktadır. 1980'ler sonrasında önemi hayli vurgulanan hizmet sektörü endüstrileşmiş batı ülkelerinde toplam işgücünün %55 ile %75 arasında bir oranını istihdam etmektedir. (ZENGİN, 2005, s. 2). Ülkelerin kişi başına düşen milli gelirleri arttıkça, harcamaların ağırlığı mallardan hizmetlere doğru kaymaktadır. 1998 yılından bu yana, son on yılda en hızlı büyüyen sektör olan hizmet sektörü, ekonomik krizden imalat sektörüne göre daha az etkilenmiştir. Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla'ya nispi katkısı 2008 yılında % 62'ye çıkmıştır. (Tablo.l-1 ve Tablo.1-2) 1998 yılının verileri % 51'i gösterdiğini düşünürsek, ülkemizde de her geçen gün hizmet sektörünün önemi ve ekonomideki ağırlığı artmakta olduğunu görürüz. (Dünya Bankası, Mayıs 2010)

Tablo.1-1: Sektörlere Göre Türkiye GSYİH'sı, 1998-2009, cari fiyatlarla, milyar TL (Dünya Bankası, Mayıs 2010)

Tablo 1-2: GSYİH'nın Sektörlere Göre Katma Değer Payı, 2008 (Dünya Bankası, Mayıs 2010)

İmalat Sektörü ile Hizmet Sektörü Arasındaki Farklar

Mal var olan bir talebi karşılamak için üretilen fiziksel bir maddedir. Mülkiyetine sahip olunabilir ve mülkiyeti el değiştirebilir.

Hizmetler mallardan; dokunulamazlık, heterojenlik (değişebilirlik), çıktının bozulabilirliği ve üretim ile tüketimin aynı anda gerçekleşmesi gibi özelliklerle farklılık gösterir. Mallar dokunulabilir, hareket ettirilebilir, depolanabilir ve taşınabilir. Genel kural olarak mallar üretildiği yerden farklı bir yerde tüketilebilirler. Hizmetlerin üretiminden ayrı olarak ticareti yapılamaz. Hizmetlerin üretimi, tüketicilerin şartlarına göre tüketilmeleri ile sağlanır.

Hizmet sektöründe çıktının yapısı farklıdır ve değerlendirmede nesneden çok performans önemlidir. Hizmetin üretiminde müşterinin aktif katılımı da söz konusudur ve müşteri hizmetin bir parçasını oluşturur. Üretildiği anda tüketildiği için kalite kontrol işlemi bir anlamda müşteri tarafından yapılır ve nesnel değildir.

Tablo 1.3: Ürün ve Hizmetler Arasındaki Farklılıklar

Değerlendirme Ölçütü	HİZMET	MAL
İŞLEMLER	İnsan odaklı	Teknik
	Belirsiz, kararsız	Kararlı, kestirilir
	Emek yoğun	Sermaye yoğun
	Müşteri sürecin bir parçası	Müşteri süreçten ayrık
	Sistem müşteriyle doğrudan ilişkili	Sistem müşteriyle dolaylı ilişki
	Yanıt süresi kısa	Yanıt süresi uzun
ÇIKTILAR	Üretim ve tüketim eş zamanlı	Önce üretilir sonra tüketilir
	Stoklanamaz	Stoklanabilir
	Taşınamaz	Taşınabilir
	Toptan üretilemez	Toptan üretilebilir
	Fabrikasyon olanaksız	Fabrikasyon olanaklı
	Genellikle patentle korunamaz	Patentle korunur
	Soyut, dayanıksız	Fiziksel, dayanıklı
	Daha az standarttır	Standarttır
	Değişken belirsiz verimlilik	Kararlı verimlilik
	Değişken belirsiz kapasite	Belirlenebilir kapasite
	Ölçümü zor, öznel kalite	Ölçümü kolay, nitel kalite
ÇALIŞANLAR	Kolay denetlenemez	Kolay denetlenir
	İnsanları etkileyebilmek gerekir	Sadece teknik ustalık istenir
	Büyük ölçüde kişisel kararlar	Kişisel kararlar daha sınırlı
	Müşteriyle çok yoğun ilişki	Müşteri ile ilişki az veya hiç yok

(Yıldır, 1994)

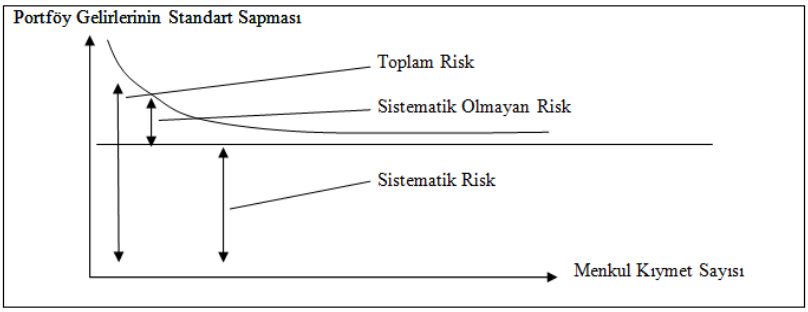
RİSK KAVRAMI

Risk beklenen sonuç ile gerçekleşen sonuç arasındaki sapmadır. Risk belirsizliğe maruz kalmaktadır. Ancak ikisi arasındaki en önemli fark riskin belirsizliğin bir sonucu olmasıdır. Bir olayın gerçekleşme olasılığı ve olaydan etkilenme birleşimi olarak tanımlanmaktadır.

Riskin sözlük anlamı, gelecekte beklenmeyen bir durumun ortaya çıkma ihtimali, yaralanma, incinme ve zarara uğrama şansıdır. Finansal açıdan risk ise, beklenen getirinin gerçeklesen getiriden sapma ihtimalidir. Yatırımcının yapmış olduğu yatırımdan sağlayacağı getirinin, beklenen getirinin altına düşme veya üstüne çıkma ihtimali söz konusudur. İşte bu ihtimal, yatırımcı açısından yapmış olduğu yatırımın riskini oluşturmaktadır (Ceylan, 2003, s. 542)

Risk Kaynakları

İşletmelerin karşılaştığı riskler çok çeşitlidir. Ancak, genel olarak bu riskleri sistematik ve sistematik olmayan riskler olarak sınıflandırmak mümkündür. Sistematik ve sistematik olmayan risk, *Tablo 1.4*'de gösterilmektedir (Bekçioğlu S., 1983, s. 35).

Tablo 1.4; Sistematik ve Sistematik Olmayan Risk

Risklerin Sınıflandırılması

Risk kontrol altına alabilme veya sınırlayabilme olasılığının olup olmamasına göre, Sistematik Risk ve Sistematik Olmayan Risk olarak iki ana gruba ayrılmaktadır.

Tablo 2.1; Riskin Kaynaklarına Göre Sınıflandırılması

RİSKİN KAYNAKLARI	
SİSTEMATİK OLMAYAN RİSK	SİSTEMATİK RİSK
Finansal Risk	Faiz Oranı Riski
	Kur Riski
Yönetim Riski	Satın Alma Gücü (Enflasyon) Riski
	Piyasa Riski
İş ve Endüstri Riski	Politik Risk

(Tuna, 2009)

Sistematik Risk

Ekonomik, politik ve sosyal yaşamın yapısı ve değişkenliğinden kaynaklanan sistematik risk, tüm finansal piyasaları ve bu piyasalarda işlem gören menkul kıymetlerin tümünü etkiler. Şüphesiz, bu etki menkul kıymetler arasında farklılık gösterir. Genelde, temel endüstriyel maddeler üreten işletmelerin hisse senetleri üzerinde sistematik riskin daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Sistematik riski işletme yöneticilerinin kontrol etme imkânı yoktur. Söz konusu sistematik risk, bireysel bir işletme için veridir. Sistematik risk, portföyün, yatırımın çeşitlendirilmesi ile giderilemeyen risk olarak da tanımlanabilir. (Akgüç, 1998, s. 865).

Sistematik risk kaynakları bireysel değildir. Başka bir deyişle, bu riskten doğan kayıplara işletmeler kendi yaptıkları ile neden olamazlar. Bu risklerin büyük bir çoğunluğu toplumda siyasal ve sosyo-ekonomik bunalımlardan doğar. Bu risklere örnek olarak savaşlar, enflâsyon, işsizlik, etnik ve dini grupların varlığı, askerî darbeler ve potansiyel iç savaş tehlikeleri verilebilir. Bu riskler, sonuçları itibariyle bütün bir toplumu etkilediklerinden işletmeler kendi çabalarıyla bu tür riskleri önleyemezler (Büker S, 2001, s. 449). Sistematik risk kaynakları, faiz oranı riski, satın alma gücü (enflâsyon) riski, döviz kuru riski, piyasa(pazar) riski, politik risk olarak gruplandırılabilir.

Faiz Oranı Riski

Faiz oranı riski, gelecekte piyasa faiz oranlarında meydana gelebilecek değişmelerin menkul kıymet fiyatlarını ve getirilerini olumsuz yönde etkilemesidir. Faiz oranı riski, piyasada genel faiz haddinin yükselme ihtimali olarak da ifade edilebilir. Piyasada faiz haddindeki değişmeler menkul kıymetlerin fiyatlarını etkiler. Tüm menkul kıymetlerin fiyatları, faiz haddi değişmelerinden aynı derecede etkilenmemekle beraber, etkilenme aynı yönde olmaktadır. Daha açık bir deyişle, tahvil ve hisse senetlerinin fiyatları, diğer koşullar aynı kalmak üzere, genel faiz haddindeki değişimlerden ters yönde etkilenmektedirler. Faiz hadlerindeki artış, tasarruf sahiplerinin yatırımlarından bekledikleri getiri oranının yükselmesine yol açarak, hisse senedinin fiyatının düşmesine yol açan bir etmen olmaktadır

Faiz oranı riski, piyasada görülen faiz oranlarının değişme ihtimalini ifade ettiği için belirli faiz getirisine sahip yatırımlarda verimlilik farklarına yol açmaktadır (Usta, 2005, s. 232)

Bazı yatırımcılar, kısa vadeli tahvillerle yatırım yaparak faiz oranı riskinden kurtulabileceklerini ileri sürmektedirler. Ancak, yatırımcı vade bitiminde tekrar yatırım yaparsa faiz oranı riskiyle tekrar karşılaşacaktır. Bu nedenle, faiz oranı riskinden bu şekilde kurtulmak mümkün değildir (Aşıkoğlu, 1983, s. 96). Ayrıca bu şekilde getirisi farklılaştırılmış uzun vadeli getirili menkul kıymetler sürekli portföy dışında bırakmak gerekmektedir. Türkiye'de tahvile yatırım yapan yatırımcıların riskini azaltmak için sermaye piyasası kurulunun çalışmaları devam etmektedir. Söz konusu çalışmalar, bütün tahvillerin aynı faiz oranına sahip olamamaları ve farklı risklerdeki işletmelerin farklı faizleri uygulamasını kapsayacak risk derecelemesini içermektedir (Tekbaş, 1990/Haziran, s. 26). Ayrıca faiz riskinin oluşmasında alt unsurlar olarak ifade edilen yeniden fiyatlama riski, getirisi eğrisi riski, temel oran riski ve opsiyon risklerinin (Canbaş & Doğukanlı, 2007, s. 177-178) menkul kıymeti çıkaran kurum için ne derece etkin olduğuna dair analizler de yapılabilir. Faiz oranlarındaki kısa dönemli değişmeler, esas itibariyle, ekonomik dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, faiz oranlarının tahmini, ekonomik tahminlere bağlı olarak yapılmalıdır.

Satın Alma Gücü (Enflasyon) Riski

Bu risk türü, çoğunlukla yüksek enflâsyonun yaşandığı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Yatırımcılar gelirlerinden elde ettikleri tasarruflarını yatırıma yönlendirirken beklentileri, elde edecekleri getirinin enflâsyondan yüksek olması şeklindedir. Aksi takdirde, elde edilecek getiri enflâsyon oranından daha düşük olacak, yani reel anlamda bir getiriden söz etmek mümkün olmayacaktır.

Satın alma gücü riski, yatırıma tahsis edilmiş paranın enflâsyon etkisi ile satın alma gücünün azalması ile kendini göstermektedir. Satın alma gücündeki azalma dolaylı olarak sabit para birimi ile hesaplanan finansal varlık getirisini azaltmaktadır. O halde, bir yatırım, paranın satın alma gücündeki azalmaya bağlı olarak getiri değişkenliği ihtimali ile karşı karşıyadır (Sarıkamış, 2007, s. 178).

Yatırım yapan birçok kişi, gelecekte daha fazla servet elde edebilmek ümidiyle yatırım yapmaktadır. Bazı yatırımcılar ise, sadece gelir elde etmek ve koymuş oldukları anaparayı korumak için yatırım yapmaktadırlar. Yani, yatırım yapmanın amacı bugünkü tüketimden vazgeçerek ileride daha fazla tüketim yapma isteğidir.

Satın alma gücündeki azalma, menkul kıymetlerin reel getirisini azaltmaktadır. Bu bakımdan enflâsyon oranı iyi tahmin edilemezse ve gelişmenin yönü tespit edilemezse, menkul kıymetlerin reel değeri ve geliri gerçeğe yakın olacak şekilde belirlenemeyecek ve menkul kıymetlere yatırım yapan tasarruf sahipleri satın alma gücü riskiyle karşı karşıya kalacaktır (Aşıkoğlu, 1983, s. 97).

Enflâsyon oranı bir belirsizliktir ve yatırımları olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla, enflâsyon oranı yatırımcılar için bir risk unsurudur. Sabit getiri sağlayan yatırımlar (tahvil, repo vs.) enflâsyondan daha fazla etkilenmektedir. Diğer yandan, hisse senedi fiyatları, işletme satış kârına paralel olarak artacağı için, satın alma gücünden en az etkilenen finansal varlıklardır. Enflâsyon oranı ekonominin hareket yönü hakkında bilgi verir. Eğer, enflâsyon oranı yükselme eğiliminde ise, yatırımcı yatırımlarını yaparken daha temkinli olur ve menkul kıymetler yerine alternatif yatırım araçlarına yönelir (Usta, 2005, s. 232).

Görüldüğü gibi, enflâsyon menkul kıymet yatırımlarından beklenen getirileri ve dolayısıyla menkul kıymetlerin değerini etkilemektedir. Bu nedenle, enflâsyon menkul kıymet yatırımlarının reel kârlılık düzeyini belirleyen önemli faktörlerden biridir.

Döviz Kuru Riski

Döviz kuru riski, yabancı paraların değerinde meydana gelen değişme ile ortaya çıkan bir risktir. Yatırımcıların bir yatırım aracı olarak değerlendirdikleri dövizde, yaptıkları yatırımdan daha fazla bir artış varsa veya böyle bir artış muhtemel ise genellikle yatırımcılar kaynaklarını dövize yöneltirler. Dövizde meydana gelen artış, aslında ülke ekonomisindeki ödemeler dengesinde meydana gelen bir dengesizlik neticesinde ortaya çıkan enflâsyonun sonucudur. Yatırımcı yatırımlarını değerlendirirken, en azından enflâsyon oranındaki artış kadar geliri olması gerektiğini düşünür. Çünkü ancak bu durumda tasarruflarının satın alma gücünü korumuş olacaktır. Yatırımcı için bir önemli kıstas de kurlarda meydana gelen değişmedir (Usta, 2005, s. 233).

Sermaye sahiplerinin ve menkul kıymet yatırımcılarının para hareketlerinde ülke sınırlarını kolaylıkla aşması, söz konusu riskin önemini de arttırmaktadır. Döviz kurlardaki değişmelerle, farklı ülkelerdeki faizler arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Kurlardaki değişmelere paralel olarak, yabancı ülkelerde yapılan yatırımların kârlılıkları da değişebilecektir. Faiz ve kurlardaki dalgalanmalar sıcak para diye de tanımlanan para hareketlerini beraberinde getirmektedir.

Piyasa (Pazar) Riski

Piyasa riski, tamamen yatırım portföyünün kontrolü dışında, spekülatif, ya da psikolojik faktörlerden oluşur. Ekonomide meydana gelen bir durgunluk, tüketim eğiliminde ve zevklerde meydana gelen bir değişme, ani bir savaşın meydana gelmesi gibi faktörler menkul kıymet piyasalarını ve getirilerini etkilemekte, bu etkilenme beklentilerin değişmesinden meydana gelmektedir. Kendini piyasa riskine karşı korumak isteyen yatırımcı, satın almayı düşündüğü menkul kıymet fiyatının piyasada meydana gelen değişikliklere karşı duyarlılığını hesaplamalıdır. Yüksek kaliteli, ya da istikrarlı yatırım araçları alt yapısı güçlü olmayan pazarlara kıyasla piyasa riskine daha dayanıklıdır (Usta, 2005, s. 232).

Genellikle, yatırımcıların paniğe kapılmasına neden olan siyasal olaylar veya siyasal gelişmeler, menkul kıymet borsalarında önemli fiyat düşüşlerine yol açmaktadır. Piyasa riski, kısa süreli olmasına karşın, paniğe kapılan bazı yatırımcıların, bu dönemlerde, finansal varlıklarını paraya çevirdikleri gözlenmektedir.

Politik Risk

Politik risk, politik koşullardaki değişmelerin menkul kıymetlerin getirilerinde meydana getireceği değişiklikleri tanımlamakta kullanılan bir risk türüdür. Politik risk, ulusal ve uluslararası siyasî gelişmelerin bir yansıması olarak ortaya çıkabilir.

Yatımcıların bir anda paniğe kapılmasına neden olan politik bir olay, geçici bir süre için finansal varlıkların piyasa fiyatlarında düşmelere neden olur. Yatırımcıların gelecek hakkındaki bekleyişlerinin karamsar, ya da iyimser olmasını etkileyen birçok neden pazar riskinin etkinliğini arttırıcı veya azaltıcı bir rol oynayabilir (Sarıkamış, 2007, s. 179).

Dünyada meydana gelen siyasî ve ekonomik krizler, savaşlar, yatırımcıların davranışları üzerinde oldukça etkilidir. Politik riskin bir başka boyutu da, uluslararası ticaretin hacmi ile ilgilidir. Koruma girişimleri, kotalar, döviz kurundaki dalgalanmalar veya yabancı sermaye yatırımları, bu riskin unsurlarını oluşturmaktadır.

Politik risk aslında piyasa riskiyle iç içedir. Dünyada veya yatırımın yapıldığı ülkede oluşan siyasî bunalımlar, ekonomik krizler birer belirsizlik unsurudur ve yatırım kararlarını etkiler. Siyasî otoritenin istikrarsız bir görünümü varsa bu direkt olarak finans piyasalarını etkileyecektir. Çünkü yatırımcı bir yatırım kararını verirken aradığı önemli bir kriter de siyasî istikrardır (Usta, 2005, s. 232).

İstikrarlı bir hükümetin olmadığı ya da yasal boşlukların bulunduğu ülkelerdeki durum da politik risk kapsamında değerlendirilebilir. 1997 Dünya Finans Krizinin derinleşmesinde G.Doğu Asya ülkelerinin yeterli düzeyde icra-iflas yasalarının olmaması, adı geçen ülke bankalarının verdikleri ipotekleri gizlice çözmeleri krizin derinleşmesine neden olduğu ifade edilmektedir (Parasız, 2009, s. 88).

Bazen ulusal yönetimlerin seçim öncesinde para politikasında değişikliklere gitmesi ve genişletici para politikaları uygulamaları sonucunda seçim sonrasında yüksek enflasyon ve yüksek faiz oranlarının ortaya çıkması gibi sonuçlar doğabilmektedir (Mishkin & Eakins, 2009, pp. 164-165). Para politikasındaki değişiklik, hem hane halkının toplam harcamalarında meydana gelen değişiklik vasıtası ile işletmelerin satışlarına, hem de faiz oranlarında ve kredilerde meydana gelen değişim sebebi ile bu işletmelerin bilançolarına aktarılmaktadır (Birgili & Tunahan, 2002, s. 2). Bu ilişki Parasal Aktarım Mekanizması (Monetary Transmission Mechanism) olarak ta adlandırılmakta ve işletmelerin genel ekonomik dengesizliklerden etkilenmesini açıklamaya yönelik kullanılmaktadır. Ulusal Yönetim kararlarına bağlı olarak ortaya çıkan bu tür ekonomi politikası değişiklikleri de bu çerçevede değerlendirilebilecektir.

Sistematik Olmayan Riskler

Firmanın ve/veya firmanın faaliyette bulunduğu endüstriye ait özelliklerin doğurduğu risktir. Yönetim hataları, teknolojik gelişmeler, yeni buluşlar, tüketici tercihlerine değişmeler gibi etmenler, pay senetlerinin veriminde, sistematik olmayan oynamalara yol açabilir. Firma yönetimi, sistematik olmayan risk kaynakları üzerinde bazı hallerde sınırlı olmakla beraber, doğrudan kontrol olanakları vardır.

Sistematik olmayan risk, yatırımcı açısından, portföyün, yatırımların çeşitlendirilmesi ile giderilebilecek risk olarak da nitelendirilebilir. Temel olarak dört başlıkta ifade edilmektedir.

Finansal Risk,

Yönetim Riski,

Faaliyet Riski,

Endüstri-Sektör Riski

Bu risklerin her birinin tanımlanması ise bir sonraki bölümde kısaca yapılacaktır. Her bir riskin kısaca tanımlanmasının ardından bu risklerin hizmet sektörü ile etkileşimine dair yaptığımız tablolar halinde ortaya konacaktır.

SİSTEMATİK OLMAYAN RİSKLERLE HİZMET VE SEKTÖR ÖZELLİKLERİNİN ETKİLEŞİMİ

Çalışmanın bu kısmına kadar öncelikle hizmet özellikleri beş farklı başlıkta ve hizmet işletmelerinin özellikleri ise altı farklı başlıkta ifade edildi. Sonrasında ise risk kavramına değinilerek riskler, sistematik ve sistematik olmayan riskler üst ayrımında ele alındı. Sistematik riskler beş farklı (Faiz oranı, satın alma gücü, döviz kuru, piyasa ve politik risk) başlıkta ele alınarak tanımlandı. Sistematik olmayan riskler grup olarak tanımlandıktan sonra dört farklı(Finansal, yönetim, faaliyet, endüstri riski) başlıkta ele alınacağı ifade edildi. Literatür taraması ağırlıklı bu bölümlerin ardından, çalışmanın bu kısmında ise hizmet ve hizmet sektörüne ait 11 özelliğin sistematik olmayan 4 farklı risk tanımıyla nasıl etkileşim içinde olabileceğine dair bir analiz yapılmıştır.

Yöntem

Analiz, ağırlıklı olarak piyasanın gözlemlenmesi ve piyasa temsilcileriyle yapılan görüşmelerde elde edilen izlenimlere dayalı olarak yapılmıştır. Yapılan analizler sistematik olmayan risk ve hizmet sektörü özelliklerinin etkileşiminin firma işleyişi ve karlılığına etkisi üzerinden yapılmıştır. Bu çalışmada firma işleyişi ve karlılığı üzerindeki etkilerin menkul kıymet yatırımcıları üzerinde doğrudan ve birinci derece etkili olacağı varsayımı esas alınmıştır.

Analize Kaynaklık Eden Hizmet Kolları

Analize kaynaklık eden firma ve ekonomik çevre gözlemleri daha çok sağlık, eğitim ve finans hizmet kolları ile ilintili olmuştur. Sağlık hizmeti üreten çoğu 11 tanesi İstanbul, 1 tanesi Bolu'da yerleşik 12 hastanenin başhekim, başhekim yrd., müdürleri ile diğer uygulamacılarından elde edilen izlenimler, hastane yönetim danışmanlığında bulunmuş kişilerden elde edilen veriler ve izlenimler, 7 farklı mevduat ve katılım bankasından uygulamacı ve denetim elemanlarından elde edilen bilgi ve izlenimler, 5 farklı eğitim kurumundaki uygulamacı ve yöneticilerden elde edilen bilgi ve izlenimlerin bu çalışmadaki analizlere doğrudan kaynaklık etmiştir. Bunun yanı sıra yazarların tüketici ve menkul kıymet yatırımcısı olarak izlenimleri de analizlere kaynaklık etmektedir.

Risk Grubu Seçimi

Etkileşim analizi için sistematik olmayan risklerin seçiminde iki etmen öne çıkmıştır. Birincisi çalışmanın boyutları açısından bir grubu seçme gerekliliği doğmuş ve her iki risk grubunun etkileşiminin ayrı çalışmalarda ele alınması uygun görülmüştür. İkincisi ise bu çalışma her ne kadar teorik bir temele dayansa da yapılan analizde ortaya çıkanların hizmet sektörü yöneticilerine de doğrudan fikir vermesi amacı ile ilintilidir. Sistematik riskler çoğunlukla bütün ekonomik birimleri aynı anda etkileyen yöneticilerin sektör bazında uzmanlaşmasına bağlı olmaktan çok genel ekonomi bilgileri ve piyasa deneyimleriyle yönetecekleri riskler olmaktadır. Sistematik olmayan riskler ise daha çok firmalar bazında etkili olabilecek ve yönetici kararlarıyla doğrudan ilintilendirilebilecek risklerdir. Bu yönüyle sistematik olmayan risklerin hizmet sektörü özellikleri ile etkileşimine dair analiz öncelikli olarak tercih edilmiştir.

Temel Varsayım

Teorik olarak tasarladığımız bu çalışmada hizmet sektörü özelliklerinin, firma menkul kıymetleri talebine ne yönde yansıyabileceğine dair analiz bu firmaların karlılıklarına dayalı piyasa başarılarıyla doğrudan ilintili olarak görülmüştür. Firma karlılığına bağlı başarı ya da başarısızlıklarının menkul kıymet talebine de aynen yansıyacağı varsayılmıştır. Bu analizler henüz sayısal verilerle test edilmiş değildir. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmalar ve ekonomik çevrenin gözlemlenmesine dayalı ve teorik olarak ortaya koyduğumuz bu değerlendirmeler, ileride yapılabilecek veri analizlerinde test edilebilecek hipotezler olarak ele alınabilecektir.

A-Hizmet ve Sektörüne İlişkin Özelliklerin Finansal Risk İle Etkileşimi

Finansal Risk, işletmenin finansal yükümlülüklerini yerine getirememesi ya da iflas etmesi halinde yatırımcının yatırdığı parayı kaybetme olasılığı olarak tanımlanabilir.

Bir işletmedeki finansal riski; ödünç alma, satışlarda dalgalanma, hammadde fiyatlarında değişiklik, grev olasılığı, üretim modasının geçmesi, rekabetin artması, likidite yetersizliğine bağlı faktörlerden dolayı da artabilecektir.

Bir firmanın finansal riski değerlendirilirken, Yabancı Kaynaklar /Öz Sermaye, Yabancı Kaynaklar /Varlıklar Toplamı, Maddi Duran Varlıklar/Maddi Öz Sermaye, Faiz Karşılama Oranı, Borç Servisi Oranı gibi oranlardan yararlanılabilir.

Finansal riskin hizmet ve hizmet işletmelerinin özelliklerinden nasıl etkilendiğine dair analizimiz çapraz tablo şeklinde aşağıda verilmiştir.

		Finansal Risk
Hizmetin Özellikleri İlişkin Sektör ve İşletmeye	Soyutluk (Dayanıksızlık)	Aktifteki varlıkların soyut olması riski arttırır. Firmaya yatırım yapmayı düşünen kişilerin menkul kıymet analizi yaparken ele alacakları bir olumsuzluk olarak karşımıza çıkabilir.
	Eş Zamanlı Üretim Ve Tüketim	Ertelenemezlik Yeterli Ciro Riskini Arttırır
	Heterojenlik	Heterojenlik Karlılığın daha uzun Süreli Olması Sonucunu Doğurabilir
	Değişken Talep	İşletme Sermayesinin Yeterli Olmaması Durumunda Talep Daralması Finansal Riski Büyütür.
	Emek Ve İlişki-Yoğunluk	İnsan faktörüne bağlı hatalar ve kalite düşüklükleri işletmenin ve finansal dengenin devamlılığını kırılgan hale getirebilir.
	Üretim Yönetiminde Esneklik Yoktur	Kapasitenin kısa vadede arttırılamaması ve eğitim ihtiyacı uzun vadeli finansmanı ya da özkaynak yoluyla finansmanı zorunlu kılmaktadır.
	Emek Yoğundur	İşçi ücretleri ile sosyal güvenlik harcamaları ve fazla mesai harcamalarının önceden çok iyi planlanmasını ve fiyatlamanın tüm maliyetler göz önüne alınarak yapılmasını gerektirir.
	Kaliteyi Ve Miktarı Ölçme İmkânı Sınırlıdır	Kalite maliyetleri ve işgücü kayıplarının finansal yapı üzerine etkileri kontrol altına alınmalıdır.
	Maliyet Hesaplamalarının Yapılması Güçtür	Maliyet hesaplamalarının güçlüğü özellikle rekabet olan hizmet sektörlerinde iyi bir fiyatlama politikası ve finansal durum takibini bir arada yapmayı gerekli kılmaktadır.

	Genellikle Pazara Yakındır	Pazara yakınlık fiyatlama politikalarının etkinliğini arttırabilir. Ayrıca aracı sayısının az olması tahsilât oranlarının yüksek tutulması yoluyla finansal durumun daha kolay izlenmesine imkân tanıyabilir.
	Hedef Pazarın Tanımlanması Zordur	Hedef pazarın tanımlanmasının zorluğu optimum yatırım ve işgücü miktarının tespitinde zorluklar yaşatabileceği için başabaş noktasının tespitinde ve una bağlı olarak finansal dengenin sağlanmasında sıkıntılara yol açabilir.

B-Hizmet ve Sektörüne İlişkin Özelliklerin Yönetim Riski ile Etkileşimi

Firmaların başarıları büyük ölçüde yönetici kadrolarının yeteneklerine bağlı olmaktadır. Yönetim hataları karlılıkla birlikte pay senetlerinin değerini belirleyen değişkenleri büyük ölçüde etkiler. Yönetim hataları sonucu firmanın satışları, karı azalabileceği gibi riski de artabilir. Bu gelişmeler pay senetleri fiyatlarında düşüşe yol açar. Bir pay senedinin taşıdığı yönetim riskinin derecesini belirleyebilmek için ilgili ortaklığın yönetimini değerlendirmek gerekir. Bu çerçevede yönetim riski kısaca yönetici karaları kaynaklı başarısızlık olasılığı olarak görülebilir.

Mal üretim işletmelerinde iş süreçleri büyük oranda yazılı hale getirilerek objektif takip ve denetim tabloları daha kolay oluşturulabilmektedir. Hizmetler sektöründe ise iş süreçleri çok daha karmaşık ve birbiri ile bağlantılı olabilmektedir. Dolayısıyla çalışan ve yönetici hatalarına karşı sektör daha hassas durumdadır.

Yönetim riskinin hizmet ve hizmet işletmelerinin özelliklerinden nasıl etkilendiğine dair analizimiz çapraz tablo şeklinde aşağıda verilmiştir.

		Yönetim Riski
Hizmetin Özellikleri	Soyutluk (Dayanıksızlık)	İşletmenin piyasadaki algılanışının yönetici ile özdeşleşmesi olasılığı bazen avantaj bazen da dezavantaj getirecektir. Bu durum işletmenin sürekliliği açısından yatırımcısına riskli gelebilecektir.
	Eş Zamanlı Üretim Ve Tüketim	
	Heterojenlik	Yöneticilerin ya da üst kadronun gittiği yere müşteriyi de götürmesi riski yüksektir.
	Değişken Talep	Yönetici performanslarının ölçülmesinde zorluklara sebep olur.
	Emek Ve İlişki-Yoğunluk	
Sektör ve İşletmeye İlişkin Özellikler	Üretim Yönetiminde Esneklik Yoktur	Başarısızlık algılamasından çekinen yöneticiler uzun vadeli yatırımlardan ve operasyonlardan uzak durabilirler. Bu durum yöneticilerin karlılık primi odaklı etik olmayan davranışlara yönelmesine sebep olabilir.
	Emek Yoğundur	Yönetim kademesindeki uyumsuzluklar ya da çalışanlar arasındaki eşitsizlikler önemli iç çekişmelere ve ciro kayıplarına yol açabilir.
	Kaliteyi Ve Miktarı Ölçme İmkânı Sınırlıdır	Performans ölçümündeki zorluklar etik dışı uygulama ve pazarlama yöntemlerini gündeme getirebilir.
	Maliyet Hesaplamalarının Yapılması Güçtür	Yöneticinin hem hizmet konusuna hâkim olmasını hem de muhasebe ve finansal konulara hâkim olmasını gerektirir. Böyle yöneticiler ise daha az bulunur.
	Genellikle Pazara Yakındır	Yönetici ve çalışanların her zaman göz önünde olması bazen avantaj bazen de dezavantaj getirir.
	Hedef Pazarın Tanımlanması Zordur	Yöneticilerin geçmiş deneyimleri, önyargıları ve altyapılarının yetersizliği hedef pazar seçiminde isabetli davranmalarını daha da güçleştirebilir.

C-Hizmet ve Sektörüne İlişkin Özelliklerin Faaliyet Riski ile Etkileşimi

Faaliyet Riski kısaca, işletmenin faaliyetleri içinde sabit giderlerin payının yüksek olması ile ifade edilebilir. Bu durumda satışlardaki dalgalanmalar karşısında işletmenin karında dalgalanmalar büyük olmaktadır. Gelirlerinin büyük bölümünü sadece tek bir ürün veya hizmetten sağlayan işletmelerde risk daha yüksek olmaktadır.

Birçok hizmet sektöründe genellikle sabit sermaye yatırımları yüksek miktarlarda değildir. Ancak çalışan giderleri ve genel yönetim giderleri özellikle bazı hizmet sektörlerinde yüksek boyutlarda olabilmektedir. Sağlık, haberleşme, eğitim hizmetleri, bankacılık gibi birçok işkolunda büyük teknolojik yatırımlar gerekebilmekte bunların bakım ve yenilenmesi giderleri ile uzman personel gereksinimi önemli gider kalemlerini oluşturabilmektedir. Faaliyet gelirlerinin azalması bu giderlerin karşılanmasını güçleştirebileceği gibi ölçeğin zamanında küçültülememesi durumunda önemli zararlara da yol açabilir.

Faaliyet riskinin hizmet ve hizmet işletmelerinin özelliklerinden nasıl etkilendiğine dair analizimiz aşağıda verilmiştir.

		Faaliyet Riski
Hizmetin Özellikleri	Soyutluk (Dayanıksızlık)	Mal üretimi ve depolanması söz konusu olmadığı için faaliyet riski düşük görülebilir. Ancak sunulan hizmetin modasının geçmesi ya da popülerliğinin yitirilmesi riski bulunaktadır.
	Eş Zamanlı Üretim Ve Tüketim	Özellikle teknoloji yardımıyla ya da ekip olarak verilen hizmetlerde sabit maliyetlerin yüksek olması faaliyet riskini beraberinde getirmektedir.
	Heterojenlik	Hizmetin sunumunda kullanılan girdilere bağlı olmakla birlikte hetorejenlik pazara yeni giren işletmeler için hizmetin tutulmama riski faaliyet riski olarak algılanabilir.
	Değişken Talep	Sabit sermaye veya ekip gereken hizmetler için faaliyet riskini arttırır.
	Emek Ve İlişki-Yoğunluk	İstihdam edilmesi gereken işgücü büyüklüğüne bağlı olarak faaliyet riski oluşturabilir.
Sektör ve İşletmeye İlişkin Özellikler	Üretim Yönetiminde Esneklik Yoktur	Otel, okul, hastane gibi hizmet türlerinde ilk yatırım tutarlarının yüksek tutulması zorunluluğu sebebiyle faaliyet riski yükselir.
	Emek Yoğundur	İşletmenin kalifiye eleman bulma sorunuyla ya da yüksek eğitim ve adaptasyon giderleri ile karşı karşıya kalması söz konusudur.
	Kaliteyi Ve Miktarı Ölçme İmkânı Sınırlıdır	Faaliyet verimliliği çoğunlukla ciro ve kar rakamları üzerinden yapılmak zorunda kalınır. Dışsal fayda ve zararlar ise bazen küçümsenir bazen da abartılır.
	Maliyet Hesaplamalarının Yapılması Güçtür	Birimlerin faaliyet verimliliğini hesaplamak güçleşir.
	Genellikle Pazara Yakındır	Bu durum alınan faaliyet riskinin genellikle işletmenin lokasyonuyla çok içli dışlı olması sonucunu doğurur.
	Hedef Pazarın Tanımlanması Zordur	Hedef pazarın iyi tespit edilememesi ya da tespit zorluğu faaliyet riskini arttırır.

D-Hizmet ve Sektörüne İlişkin Özelliklerin Endüstri-Sektör Riski ile Etkileşimi

Endüstri-Sektör Riski, kısaca sektörel bazda işletmelerin olumsuz etkileneceği ekonomik, yasal, sosyal ve davranışsal bir takım değişmelerın bu işletmelerin satışlarını ve karlarını dolayısıyla finansal varlıklarının piyasa değerini olumsuz yönde etkilemesi olarak görülebilir.

Endüstri riskini doğuran veya artıran etmenlere örnek olarak tüketici tercih ve beğenilerindeki değişmeler, şiddetlenen dış rekabet, iş koluna yaygın grevler, nitelikli işgücü sağlanmasındaki güçlükler, teknolojik gelişmelerin yeni sektörler doğurması gösterilebilir.

Dâhil olunan hizmet sektörüne bağlı olarak saydığımız tüm bu etmenler önemli talep ve ciro daralmalarına yol açabilecek etmenlerdir. Kârlılığı etkileyen bu etmenler bu sektörün çıkardığı menkul kıymetlerin fiyatlamasında sorunlara ve risk priminde artışlara sebep olmaktadır.

Faaliyet-sektör riskinin hizmet ve hizmet işletmelerinin özelliklerinden nasıl etkilendiğine dair analizimiz aşağıda verilmiştir.

		Endüstri-Sektör Riski
Hizmetin Özellikleri	Soyutluk (Dayanıksızlık)	Hizmetlerin soyutluk özelliğinin sektör riskini arttırdığından bahsedebiliriz. Özellikle pazara girişteki tutundurma çalışmaları daha uzun ve zorlu bir süreci gerektirecektir. Aynı durum bu sektöre ve menkul kıymetlerine yatırım yapmayı düşünen yatırımcılar açısından da geçerlidir.
	Eş Zamanlı Üretim Ve Tüketim	Eş zamanlı üretim ve tüketim özelliği endüstri riskine bağlı olumsuz gelişmelerin erkenden fark edilmesini sağlayabilir. Bu yönüyle bu özelliğin riski daha fazla arttırmayacağını değerlendirebiliriz.
	Heterojenlik	Özellikle tutundurma çalışmaları boyunca sektör riski yüksek olsa da bu süreci tamamlamış ve başarılı olmuş hizmet şirketleri için heterojenlik avantaj halini alacaktır. Müşteri sadakatini arttırabilecek bir özellik olarak düşünülebilir. Piyasada yerleşmiş kalite algılanışı farklılık algısı bu şirkete ve menkul kıymetlerine yatırım yapmayı düşünen firmalar açısından da cazip olabilecektir.

	Değişken Talep	Talebin değişken olması sektör riskini arttırıcı bir unsurdur. Ayrıca üretilen hizmetin ihtiyaçlar hiyerarşinde karşıladığı seviyenin toplum gelir seviyesi ile uyumlu olması ulaşılabilecek Pazar büyüklüğü açısından önemlidir. Hizmetler açısından özellikle ekonomik dalgalanmalar sektör riskini arttırtıcı unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı durum potansiyel hisse ve diğer menkul kıymet alıcıları için de karlılık algısında dalgalanmalara sebebiyet verecektir.
	Emek Ve İlişki-Yoğunluk	Emek yoğun yapı ve insan faktörüne bağlı risklerin sektör riski ile birleşerek daha kırılgan bir yapı meydana getirmesi olasılığı bulunmaktadır. Menkul kıymet yatırımcıları faaliyet verimliliği ve karlılığı kırılgan dengeler üzerine kurulu şirket ve kâğıtlarından çekinebilecektir.
Sektör ve İşletmeye İlişkin Özellikler	Üretim Yönetiminde Esneklik Yoktur	Bu özellik hizmet sektörü firmalarının sektördeki kriz ve büyüme hareketlerine adaptasyonunu güçleştirmektedir.
	Emek Yoğundur	İnsan faktörüne bağlı riskler ve sektör riski birleşimi menkul kıymet yatırımcıları açısından uzun vadeli endişeler ortaya çıkarır.
	Kaliteyi Ve Miktarı Ölçme İmkânı Sınırlıdır	Sektörün verimliliğini izlemek güçleşeceğinden dolayı sorunların geç tespit edilmesi yıkıcı boyutlara ulaşması riski meydana çıkar. Yatırımcılar açısından belirsizlik algısı meydana getirir.
	Maliyet Hesaplamalarının Yapılması Güçtür	Yatırımcılar açısından en fazla talep edilen konulardan biri de mali planların ve maliyet-fiyat dengesinin iyi izlenip izlenemediği hususu özellikle sektöre yeni girmiş firmalar ya da yeni gelişen sektörlere güven seviyesini düşürür. Yatırımcılar açısından belirsizlik algısı artabilir.
	Genellikle Pazara Yakındır	Bu durum sektör riskini arttırıcı bir unsur olarak algılanmasa da firma ve sektörlerin pazar çeşitlendirmesi yapmalarını güçleştirecektir. Bu durumda yerel yatırımcılar dışındaki büyük yatırımcıların hizmet sektörü firmalarına ve menkul kıymetlerine yatırım yapma kararı almaları güçleşir.
	Hedef Pazarın Tanımlanması Zordur	Sektörün büyüme planlarını yapma ve uygulamaya geçirmede zorluklar yaşamasına sebep olur. Planlamaların sadece yönetici tercihlerine dayalı olarak yapılması yatırımcı açısından bir başka belirsizlik algısı kaynağıdır.

SONUÇ

Risk, finansal olarak yatırımcının bir varlıktan beklediği getirinin gerçekleşen getirisinden sapma olasılığı olarak tanımlanmaktadır. Risk kavramı firmadan ve sektörden kaynaklanan ve portföy çeşitlendirmesi ile yok edilebilen sistematik olmayan risk ile pazarın genel yapısından kaynaklanan sistematik riskin toplamından oluşmaktadır. Bu nedenle, mükemmel olarak çeşitlendirilmiş bir portföyün riski sistematik riske eşit olacaktır. Biz çalışmamızda sistematik olmayan risklerle menkul kıymet talebi arasındaki etkileşimin yanı sıra hizmet özelliklerinin etkileşimini de ayrıca tablolar yoluyla ortaya koymaya çalıştık.

Hizmet ve hizmet firmaları özelliklerinin sistematik olmayan risklerle etkileşimine dair analizimizi hizmetlerin özellikleri bazında şu şekilde bir araya getirebiliriz.

Soyutluk (Dayanıksızlık): Aktifteki varlıkların soyut olması firma değerindeki dalgalanma riskini arttırır. İşletmenin piyasadaki algılanışının yönetici ile özdeşleşmesi olasılığı bazen avantaj bazen da dezavantaj getirecektir. Bu durum işletmenin sürekliliği açısından yatırımcısına riskli gelebilecektir. Mal üretimi ve depolanması söz konusu olmadığı için faaliyet riski düşük görülebilir. Ancak sunulan hizmetin modasının geçmesi ya da popülerliğinin yitirilmesi riski bulunaktadır. Hizmetlerin soyutluk özelliğinin sektör riskini arttırdığından bahsedebiliriz. Özellikle pazara girişteki tutundurma çalışmaları daha uzun ve zorlu bir süreci gerektirecektir. Aynı durum bu sektöre ve menkul kıymetlerine yatırım yapmayı düşünen yatırımcılar açısından da geçerlidir.

Eş Zamanlı Üretim Ve Tüketim: Ertelenemezlik yeterli ciro riskini arttırır. Özellikle teknoloji yardımıyla ya da ekip olarak verilen hizmetlerde sabit maliyetlerin yüksek olması faaliyet riskini beraberinde getirmektedir. Eş zamanlı üretim ve tüketim özelliği endüstri riskine bağlı olumsuz gelişmelerin erkenden fark edilmesini sağlayabilir. Sektördeki bu riskler ve menkul kıymetlere olan talep üzerindeki riskler paralellik arz edebilecektir.

Heterojenlik: Heterojenlik karlılığın daha uzun süreli olması sonucunu doğurabilir. Yöneticilerin ya da üst kadronun gittiği yere müşteriyi de götürmesi riski yüksektir. Hizmetin sunumunda kullanılan girdilere bağlı olmakla birlikte hetorejenlik, pazara yeni giren işletmeler için hizmetin tutulmama riski, faaliyet riski olarak algılanabilir. Özellikle tutundurma çalışmaları

boyunca sektör riski yüksek olsa da bu süreci tamamlamış ve başarılı olmuş hizmet şirketleri için heterojenlik avantaj halini alacaktır. Müşteri sadakatini arttırabilecek bir özellik olarak düşünülebilir. Piyasada yerleşmiş kalite algılanışı farklılık algısı bu şirkete ve menkul kıymetlerine yatırım yapmayı düşünen firmalar açısından da cazip olabilecektir.

Değişken Talep: İşletme sermayesinin yeterli olmaması durumunda talep daralması finansal riski büyütür. Yönetici performanslarının ölçülmesinde zorluklara sebep olur. Sabit sermaye veya ekip gereken hizmetler için faaliyet riskini arttırır. Talebin değişken olması sektör riskini arttırıcı bir unsurdur. Ayrıca üretilen hizmetin ihtiyaçlar hiyerarşisinde karşıladığı seviyenin toplum gelir seviyesi ile uyumlu olması ulaşılabilecek pazar büyüklüğü açısından önemlidir. Hizmetler açısından özellikle ekonomik dalgalanmalar sektör riskini arttırtıcı unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı durum potansiyel hisse ve diğer menkul kıymet alıcıları için de karlılık algısı açısından dalgalanmalara sebebiyet verecektir.

Emek ve İlişki-Yoğunluk: İnsan faktörüne bağlı hatalar ve kalite düşüklükleri işletmenin ve finansal dengenin devamlılığını kırılgan hale getirebilir. İstihdam edilmesi gereken işgücü büyüklüğüne bağlı olarak faaliyet riski oluşturabilir. Emek yoğun yapı ve insan faktörüne bağlı risklerin sektör riski ile birleşerek daha kırılgan bir yapı meydana getirmesi olasılığı bulunmaktadır. Menkul kıymet yatırımcıları faaliyet verimliliği ve karlılığı, kırılgan dengeler üzerine kurulu şirket ve kâğıtlarından çekinebilecektir.

Sektör ve İşletmeye İlişkin Özellikler

Üretim yönetiminde esneklik olmaması: Kapasitenin kısa vadede arttırılamaması ve eğitim ihtiyacı, uzun vadeli finansmanı ya da özkaynak yoluyla finansmanı zorunlu kılmaktadır. Başarısızlık algılamasından çekinen yöneticiler uzun vadeli yatırımlardan ve operasyonlardan uzak durabilirler. Bunda sebep olarak karlılık primi odaklı etik olmayan davranışlara yönelme şeklindeki faktörler öne çıkabilir. Ayrıca otel, okul, hastane gibi hizmet türlerinde ilk yatırım tutarlarının yüksek tutulması zorunluluğu sebebiyle faaliyet riski yükselir. Bu özellik hizmet sektörü firmalarının sektördeki kriz ve büyüme hareketlerine adaptasyonunu güçleştirmektedir.

Emek yoğun olması: İşçi ücretleri ile sosyal güvenlik harcamaları ve fazla mesai harcamalarının önceden çok iyi planlanmasını ve fiyatlamanın tüm maliyetler göz önüne alınarak yapılmasını gerektirir. Yönetim kademesindeki uyumsuzluklar ya da çalışanlar arasındaki eşitsizlikler önemli iç çekişmelere ve ciro kayıplarına yol açabilir. İşletmenin kalifiye eleman bulma sorunuyla ya da yüksek eğitim ve adaptasyon giderleri ile karşı karşıya kalması söz konusudur. İnsan faktörüne bağlı riskler ve sektör riski birleşimi menkul kıymet yatırımcıları açısından uzun vadeli endişeler ortaya çıkarır.

Kaliteyi ve miktarı ölçme imkânının sınırlı olması: Kalite maliyetleri ve işgücü kayıplarının finansal yapı üzerine etkileri kontrol altına alınmalıdır. Performans ölçümündeki zorluklar etik dışı uygulama ve pazarlama yöntemlerini gündeme getirebilir. Faaliyet verimliliği çoğunlukla ciro ve kar rakamları üzerinden yapılmak zorunda kalınır. Dışsal fayda ve zararlar ise bazen küçümsenir bazen de abartılır. Sektörün verimliliğini izlemek güçleşeceğinden dolayı sorunların geç tespit edilerek yıkıcı boyutlara ulaşması riski ortaya çıkar. Yatırımcılar açısından belirsizlik algısı meydana getirir.

Maliyet hesaplamalarının güç olması: Maliyet hesaplamalarının güçlüğü, özellikle rekabet olan hizmet sektörlerinde iyi bir fiyatlama politikası ve finansal durum takibini bir arada yapmayı gerekli kılmaktadır. Yöneticinin hem hizmet konusuna hâkim olmasını hem de muhasebe ve finansal konulara hâkim olmasını gerektirir. Böyle yöneticiler ise daha az bulunur. Birimlerin faaliyet verimliliğini hesaplamak güçleşir. Yatırımcılar açısından en fazla talep edilen konulardan biri de mali planların ve maliyet-fiyat dengesinin iyi izlenip izlenemediği hususudur. Bu özellikle sektöre yeni girmiş firmalar ya da yeni gelişen sektörlere güven seviyesini düşürür. Yatırımcılar açısından belirsizlik algısı artabilir.

Genellikle pazara yakın olması: Pazara yakınlık fiyatlama politikalarının etkinliğini arttırabilir. Ayrıca aracı sayısının az olması tahsilât oranlarının yüksek tutulması yoluyla finansal durumun daha kolay izlenmesine imkân tanıyabilir. Yönetici ve çalışanların her zaman göz önünde olması bazen avantaj bazen de dezavantaj getirir. Bu durum alınan faaliyet riskinin genellikle işletmenin lokasyonuyla çok içli dışlı olması sonucunu doğurur. Bu durum sektör riskini arttırıcı bir unsur olarak algılanmasa da firma ve sektörlerin pazar çeşitlendirmesi yapmalarını güçleştirecektir. Bu durumda yerel yatırımcılar dışındaki büyük yatırımcıların hizmet sektörü firmalarına ve menkul kıymetlerine yatırım yapma kararı almaları güçleşir.

Hedef pazarın tanımlanmasının zor olması: Hedef pazarın tanımlanmasının zorluğu optimum yatırım ve işgücü miktarının tespitinde zorluklar yaşatabileceği için başabaş noktasının tespitinde ve buna bağlı olarak finansal dengenin sağlanmasında sıkıntılara yol açabilir. Yöneticilerin geçmiş deneyimleri, önyargıları ve altyapılarının yetersizliği hedef pazar seçiminde isabetli davranmalarını daha da güçleştirebilir. Hedef pazarın iyi tespit edilememesi ya da tespit zorluğu faaliyet riskini arttırır. Sektörün büyüme planlarını yapma ve uygulamaya geçirmede zorluklar yaşamasına sebep olur. Planlamaların sadece yönetici tercihlerine dayalı olarak yapılması yatırımcı açısından bir başka belirsizlik algısı kaynağıdır.

Teorik olarak tasarladığımız bu çalışmada hizmet sektörü özelliklerinin firma karlılığına ve firma menkul kıymetlerinin talebine ne yönde yansıyabileceğine dair bir analiz yaptık. İleride yapılacak olan bir çalışmayla İMKB'de işlem gören hizmet sektörü hisse senetlerinin mal üretim işletmelerinden ayrıştığı noktalar çalışmamızdaki başlıklar üzerinden test edilebilecektir. Elbette bu testin doğru sonuçlar vermesi oturmuş bir menkul kıymet piyasasını ve trendleri test etmeye yarayacak yeterlikte kaliteli veriyi gerektirmektedir.

Kaynakça

Akgüç, Ö. (1998). *Finansal Yönetim.* İstanbul: Avcıol Yayınları.

Aslan, H. (1998). *Hizmet Ekonomisi.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Assael, H. (1993). *Marketing.* Orlando: The Dryden Press.

Aşıkoğlu, R. (1983). *Sermaye Piyasası Aracı Olarak Enflasyon Ortamında Tahvilleri Değerleme.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:35.

Bekçioğlu S. (1983). *Menkul Kıymet Analizi ve Türkiye'deki Uygulama.* Ankara.

Birgili, E., & Tunahan, H. (2002). Döviz Krizlerinde İşletme Sermayesi Davranışı. *VI.International Conference In Economics.* Ankara.

Büker S. (2001). *Finansal Yönetim.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:875, Açık Ögretim Fakültesi Yayınları, No:463.

Canbaş, S., & Doğukanlı, H. (2007). *Finansal Pazarlar.* Adana: Karahan Kitabevi.

Ceylan, A. (2003). *İşletmelerde Finansal Yönetim.* Bursa: Ekin Kitabevi.

Dünya Bankası. (Mayıs 2010). *Türkiye Yatırım Ortamının Değerlendirilmesi Raporu.* İstanbul: Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu.

Karahan, K. (2000). *Hizmet Pazarlaması.* İstanbul: Beta Yayınları Dağıtım A.Ş.

Kotler, P. A. (2001). *The Principles of Marketing.* New Jersey: Prentice Hall.

Kurtulmuş, N. (1996). *Küreselleşme ve İnsan Kaynakları Boyutuyla Sanayi Ötesi Dönüşüm.* İstanbul: İz Yayıncılık, Yayın No:137.

Mishkin, F. S., & Eakins, S. G. (2009). *Financial MArkets and Institutions* (8 ed.). Boston: Pearson Prentice Hall.

Palmer, A. (1997). *Defining Relationship Marketing: AnInternational Perspective.* Management Decision.

Parasız, İ. (2009). *Para Banka ve Finansal Piyasalar* (9 b.). Bursa: Ezgi Kitabevi.

Sarıkamış, C. (2007). *Sermaye Pazarları: Malî Tahlil ve İstihbarat.* İstanbul: Alfa Basım-Yayın: Şekerbank Eğitim Yayınları YN:5.

Tekbaş, M. (1990/Haziran). Borsa Her Zaman Risklidir. *Para Dergisi* , Yıl:1 , Sayı:22.

Tuna, D. K. (2009). Sigortacılılk Eğitimi., (s. 10). İstanbul.

Usta, Ö. (2005). *İşletme Finansı ve Finansal Yönetim.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Uyguç, N. (1998). *Hizmet Sektöründe Kalite Yönetimi: Stratejik Bir Yaklaşım.* İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Yıldır, G. (1994). Hizmet Sektöründe Performans Ölçümü ve Önemi. *II. Verimlilik Kongresi, Bildiriler Kitabı* (s. 56). Ankara: MPM Yayınları, 540.

ZENGİN, E. E. (2005, Ocak 1). Hizmet Sektöründe Toplam Kalite Yönetimi",, Ocak 2005. *Kafkaz Üniversitesi Dergisi* , s. 2.

TÜRKİYE ÖDEMELER BİLANÇOSU DENGESİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ: SINIR TESTİ YAKLAŞIMI

Öğr.Grv. İsmet Göçer
Adnan Menderes Üniversitesi

Özet: Bu çalışmada, Türkiye'de ödemeler bilançosu dengesinin sürdürülebilirliği, sınır testi yaklaşımı kullanılarak, 1992:M01–2010:M11 dönemi için araştırılmıştır. Çalışmanın ampirik kanıtlarına göre, ödemeler bilançosu gelirleri ile giderleri arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Kısa dönemde seriler arasında meydana gelen sapmaların uzun dönemde ortadan kalktığı ve uzun dönemde ödemeler bilançosu gelirlerinin, ödemeler bilançosu giderlerini güçlü anlamda desteklediği görülmüştür. Elde edilen sonuçlara dayanarak, Türkiye' de ödemeler bilançosu dengesinin sürdürülebilir olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Ödemeler Bilançosu, Sürdürülebilirlik, Sınır Testi.
Jel Kodları: E63, F41.

THE SUSTAINABILITY OF TURKEY BALANCE OF PAYMENTS EQUILIBRIUM: BOUNDS TESTING APPROACH

Abstract: In this paper, the sustainability of the balance of payments equilibrium in Turkey has been studied by bounds testing approach using the data between 1992: M01-2010: M11. The empirical evidence of the study suggests that co-integration relationship has been between the balance of payments revenues and expenses. In short-term deviations between the series ceased to exist long-term and long-term revenues to balance of payments, balance of payments costs were supported by the strong sense. Based on these results, it can be said that the balance of payments equilibrium in Turkey is sustainable.

Key Words: Balance of Payments, Sustainability, Bounds Testing.
Jel Codes: E63, F41

GİRİŞ

Türkiye Ekonomisi son yıllarda önemli miktarda cari açık vermekte, fakat bu açıklar turizm gelirlerindeki fazlalıklar ve sermaye girişleriyle finanse edildiği için, ödemeler bilançosunda ve dolayısıyla döviz kurunda önemli bir sorunla karşılaşmamaktadır. Fakat bu yol ne kadar sağlıklıdır ve uzun dönemde sürdürülebilir midir? Bu çalışmanın amacı, bunu tartışmaktır.

Ödemeler bilançosu, bir ülkede yerleşik kişilerin, belirli bir dönem boyunca, yabancı ülkelerde yerleşik kişilerle yaptıkları tüm ekonomik işlemlerin sonucunu gösteren tablodur (Seyidoğlu, 2003: 401). Mal ve hizmet ticareti ile finansal işlemleri içerir. Mal hareketleri; ihracat ve ithalat dengesiyle ilgiliyken, finansal işlemler; ilgili ülke ve diğer ülkeler arasındaki sermaye hareketlerinin yön ve şekliyle ilgilidir. Ödemeler bilançosu, reel göstergeler kadar, parasal göstergelerden de etkilenmektedir. Döviz kuru, ödemeler bilançosunun değişmesine şekil ve yön veren en önemli faktördür. Ayrıca fiyat düzeyi ve faiz oranı değişmeleri de doğrudan ve dolaylı şekilde döviz kurunu ve ödemeler bilançosunu etkilemektedir (Erken, 2002). Ödemeler bilançosunun başlıca alt bölümleri şunlardır:

1. Cari İşlemler Hesabı
    a. Mal Ticareti
    b. Hizmet Ticareti
    c. Karşılıksız Transferler
    d. Diğer Gelir ve Giderler
2. Finans Hesabı
    a. Doğrudan Yatırımlar
    b. Portföy Hesabı
    c. Diğer Hesaplar
3. Net Hata ve Noksan
4. Resmi Rezerv Hareketleri

Bu dört hesabın net bakiyesinin toplamı, tanım gereği sıfırdır. Toplamın sıfır olması, ödemeler bilançosunun dengede olduğunu gösterir.

Cari işlemler hesabı içinde; dış ticaret dengesi (ihracat-ithalat), turizm, taşımacılık, yurt dışı müteahhitlik hizmetleri, faiz ödemeleri ve kar transferleri yer alır. Ülkenin tüm döviz gelirleri ve tüm döviz giderleri, cari işlemler hesabına kaydedilir. Gelirler giderlerden büyükse, cari fazla, değilse, cari açık meydana gelir. Dış dünya ile ilişkilerde cari denge son derece önemli bir göstergedir (Akat, 2004).

Finans hesabı ise; doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları ile kısa ve uzun vadeli dış kredileri ifade eder. Ödemeler bilançosundaki net hata ve noksan, cari işlemler hesabı ve finans hesabındaki hata ve unutmaları içerir ve muhasebe tekniği açısından dengeleyici bir hesap özelliği taşır. İlk üç hesabın toplamıyla, ödemeler bilançosu dengesi sağlanamıyorsa, aradaki fark, resmi rezerv hareketleri hesabıyla denkleştirilir.

Cari işlemler hesabı açık veriyorsa, ödemeler bilançosu dengesinin sağlanabilmesi için, ya finans hesabı fazla vermeli, ya da merkez bankası rezervleri kullanılmalıdır. Portföy yatırımları ve krediler, borç arttırıcı özelliktedir. Bu yüzden, cari

işlemlerdeki açığın büyüklüğünden ziyade, nasıl finanse edildiği önemlidir. Dış açığın finansmanında, ithalatı azaltıp, ihracatı arttırma ve iç tasarruf oranını yükseltmeden sonra, en sağlıklı yöntem, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Bunlar kalıcı fiziki varlıklardır. Geri götürülmeleri olanaksızdır/zordur. Dış borç almadan yatırım yapmaya ve dış fazla vermeye olanak tanırlar (Akat, 2004).

Cari açığın, kısa vadeli ve dış borçları arttırıcı biçimdeki sıcak para akımları ile finanse edilmesi, ödemeler bilançosunun uzun dönemde sürdürülebilirliği açısından, risk oluşturmaktadır.
Bu çalışmada, Türkiye'nin ödemeler bilançosu dengesinin, uzun dönemde sürdürülebilirliği; ithalat ve diğer gelir-gider hesabı net bakiyesi toplamının (dış âlem giderleri); ihracat, net turizm gelirleri ve net sermaye girişleriyle (dış âlem gelirleri) karşılanma durumu analiz edilecektir. Analizde Hakkio ve Rush'ın (1991) bütçe açıklarının sürdürülebilirliği konulu çalışmasındaki yöntem takip edilecektir.

Türkiye'de diğer gelir-gider hesabı, negatif bakiye verdiği için, ödemeler bilançosunu olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle ithalatla aynı tarafta analize dâhil edilmiştir. Türkiye'de konu ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle, cari açığın sürdürülebilirliğinin incelenmesi şeklinde olup, sadece ihracat ve ithalat arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmada, diğer gelir-giderlerin net bakiyesi, hizmetler ve sermaye girişlerinin de analize dâhil edilmesi, çalışmayı özgün kılmaktadır.

Çalışma; girişi takip eden teorik çerçevenin ardından, Türkiye'nin ödemeler bilançosuna kısa bir bakışla devam edecek, literatür kısmını, veri seti, yöntem ve analiz izleyecek, sonuç ve değerlendirme bölümüyle bitirilecektir.

TEORİK ÇERÇEVE

Bu çalışmada, Hakkio ve Rush (1991) çalışmasındaki yöntem takip edilmiştir. Hakkio ve Rush, ABD ekonomisi için, hükümet harcamaları ile hükümet gelirleri arasındaki ilişkiyi, dönemlerarası bütçe kısıtı yaklaşımıyla, 1950:Q2-1988:Q4 dönemi verileriyle incelemiştir. Çalışmada bütçe gelirleri ve giderleri arasında eş-bütünleşme olması şartıyla, bütçe giderlerine ait parametrenin 1'e eşit olup olmadığını test etmiştir. Eğer parametre 1'e eşit ise, bütçe açıklarının sürdürülebilir olduğunu belirtmiştir. Quintos (1995), bütçe açıklarının sürdürülebilirliğinin bu koşullarını tekrar ele alarak, Hakkio ve Rush'ın çalışmasını genişletmiştir. Quintos'a göre; bütçe giderlerine ait katsayı, bire eşitse, bütçe açıkları güçlü anlamda, sıfır ile bir aralığında ise, bütçe açıkları zayıf anlamda sürdürülebilirdir.

Bu çalışmada da aynı düşünceden hareketle, ülkenin, diğer ülkelerle yaptığı ekonomik işlemler sonucunda oluşan gelir ve giderleri arasındaki ilişki analiz edilecektir. Analizin gider kısmını; ithalat ve diğer gelir-giderler net bakiyesi, gelir kısmını ise; ihracat, hizmetler hesabı net bakiyesi ve finans hesabı net bakiyesi oluşturmaktadır. Analizde gider bağımlı, gelir bağımsız değişken olarak alınacaktır. Analiz sonucunda, elde edilecek gelir değişkeninin katsayısı, bire ne kadar yakınsa, ödemeler bilançosu dengesi sürdürülebilirliğinin o kadar yüksek olduğu kabul edilecektir.

Matematiksel Çözümleme

Ödemeler bilançosu, ihracat ile ithalatın farkına, sermaye giriş-çıkışlarının sonucunun eklenmesiyle elde edilir. Bunu denklem biçiminde gösterirsek;

$$BP_t = X_t - M_t + K_t \quad (1)$$ elde edilir. Burada;

BP_t : Ödemeler Bilançosu (Balance of Payments)
X_t : İhracatı
M_t : İthalatı
K_t : Sermaye hareketleri net bakiyesini ifade etmektedir.
Denge durumunda;

$$BP_t = X_t - M_t + K_t = 0 \quad (2)$$ olmalıdır. Buradan M_t yalnız bırakılırsa;

$$M_t = X_t + K_t \quad (3)$$ elde edilir. Modelin sol tarafına, ithalat gibi negatif değerler veren, diğer gelir-gider net bakiyesini (DIG_t), sağ tarafına da pozitif bakiye veren hizmetler dengesi net bakiyesini (HZM_t) ekleyerek modeli genişletelim.

$$M_t + DIG_t = X_t + HZM_t + K_t \quad (4)$$ Analizi kolaylaştırmak ve gösterimi sadeleştirmek açısından, modelin sol tarafına gider (GID_t), sağ tarafına da gelir (GEL_t) diyelim.

$$GID_t = GEL_t \quad (6)$$ Elde ettiğimiz modeli, regresyon biçiminde ifade edelim.

$$GID_t = \alpha + \beta.GEL_t + u_t \quad (7)$$ Denklem (7) tahmin edildiğinde, $\beta = 1$ çıkarsa, ülkenin dış âlem gelirlerinin, dış âlem giderlerini tam olarak karşılayabileceği ve ödemeler bilançosu dengesinin, uzun dönemde güçlü biçimde sürdürülebilir olduğu kabul edilecektir. Bu durumda, uygulanmakta olan maliye, döviz kuru ve dış ticaret politikalarında bir değişiklik yapılmasına gerek yoktur. Eğer, $0<\beta<1$ çıkarsa, ödemeler bilançosu dengesinin, uzun dönemde "zayıf" biçimde sürdürülebilir olduğu kabul edilecektir (Quintos, 1995). Bu durumda ise uygulanmakta olan maliye, döviz kuru ve dış ticaret politikalarının gözden geçirilmesinde ve dış âlem giderlerinin azaltılmasında fayda olduğu kabul edilecektir.

Sürdürülebilirlik Yaklaşımları

Ekonomide sürdürülebilirlik kavramı, 1970'lerde telaffuz edilmeye başlanmıştır. Sürdürülebilirliğin en güzel tanımlarından birisi, 1987 yılında, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Başkanı Bruntland tarafından hazırlanan "Ortak Geleceğimiz" adlı raporda yer alan, "*Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yetenek ve olanaklarını kısıtlamaksızın, bugünkü ihtiyaçların karşılanmasıdır*" ifadesidir (Bruntland Raporu, 1987).
Roubini ve Wachtel (1997) sürdürülebilirlik göstergelerini; ödemeler bilançosu açıklarının kaynakları (dış ticaret açığı ve gelir-gider açıkları), sermaye akımlarının boyutu ve yapısı (kısa dönemli sermaye akımları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve resmi akımlar), reel döviz kurunun değeri, döviz rezervleri, borç yükü, finansal sistemin kırılganlığı, politik istikrar ve ekonomideki belirsizlik olarak sıralamıştır.

Calderon, Chong ve Zanforlin (2001) ise sürdürülebilirlik göstergelerini; yurtiçi ekonomi faktörleri (büyüme oranı, kamu tasarrufları, özel kesim tasarrufları ve makroekonomik belirsizlik), dış sektörler (dışa açıklık, döviz piyasasında karaborsa, sermaye kontrolleri, ticaret hadleri, reel efektif döviz kuru, dış yardımlar ve dış borç) ve dünya ekonomisindeki gelişmeler (sanayileşmiş ülkelerin büyüme oranı ve uluslararası faiz oranları) olarak sıralamıştır.

TÜRKİYE'NİN ÖDEMELER BİLANÇOSUNA KISA BİR BAKIŞ

Türkiye Ekonomisi'nde cari işlemler hesabı genellikle açık vermektedir. Bu hesabın alt kalemlerine bakıldığında, bunun en önemli sebebinin, mal ticareti kısmındaki açık olduğu görülmektedir. Türkiye'nin genellikle ithalatı, ihracatından fazla olduğu için, mal ticareti hesabı açık vermektedir. Turizm, taşımacılık vb.den oluşan hizmet ticareti kısmı ise sürekli fazla vermektedir. Bunu sağlayan, Türkiye'nin turizm gelirlerinin, turizm giderlerinden fazla olmasıdır. Benzer şekilde karşılıksız transferler hesabı da fazla vermektedir. Çünkü yurt dışından işçi gelirleri bu hesaba kaydedilmektedir. Hizmetler ve karşılıksız transferler kısmındaki fazlalıklar sayesinde, cari işlemler açığı bir miktar azalmaktadır. Tablo 1'de Türkiye'de, cari işlemler hesabının alt kalemlerinin ayrıntılı durumları görülmektedir.

Tablo:1 Cari işlemler Hesabı Alt Kalemleri Dengeleri (Milyon Dolar)

	İhracat	İthalat	Mal Ticareti Dengesi	Turizm Gelirleri Dengesi	İşçi Gelirleri	İnşaat Hizmetleri Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
2000	30.825	-52.882	-22.057	5.925	4.560	968	-9.920
2001	34.729	-38.092	-3.363	8.329	2.786	654	3.760
2002	40.719	-47.109	-6.390	10.021	1.936	832	-626
2003	52.394	-65.883	-13.489	11.090	729	682	-7.515
2004	68.535	-91.271	-22.736	13.361	804	724	-14.431
2005	78.365	-111.445	-33.080	15.284	851	874	-22.198
2006	93.612	-134.669	-41.057	14.109	1.111	879	-32.193
2007	115.361	-162.156	-46.795	15.228	1.209	759	-38.311
2008	140.800	-193.821	-53.021	18.445	1.431	974	-41.946
2009	109.646	-134.540	-24.894	17.104	934	1.090	-14.297
2010*	108.493	-157.477	-48.984	15.203	766	669	-41.630

Kaynak:www.kultur.gov.tr ve evds.tcmb.gov.tr ***:**Aralık 2010'a kadar olan veriler

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde, Türkiye'nin ödemeler bilançosunda, mal ticareti hesabının sürekli açık verdiği, turizm, işçi gelirleri ve inşaat hesaplarının sürekli fazla verdiği ve bu sayede, cari işlemler açığının bir miktar azaldığı görülmektedir. Örneğin; 2009 yılında, mal ticareti hesabı 24,9 milyar dolar açık verirken, turizm hesabı 17,1 milyar dolar fazla vermiş ve diğer hesapların da etkisiyle, cari işlemler açığı 14,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Ödemeler bilançosunun, finans hesabı kısmı, çoğunlukla fazla vermektedir. Yani, Türkiye'ye giren doğrudan yabancı yatırımları ve kısa vadeli sermaye miktarı, ülke dışına çıkan miktardan daha fazladır. Bu durum Tablo 2'de görülmektedir.

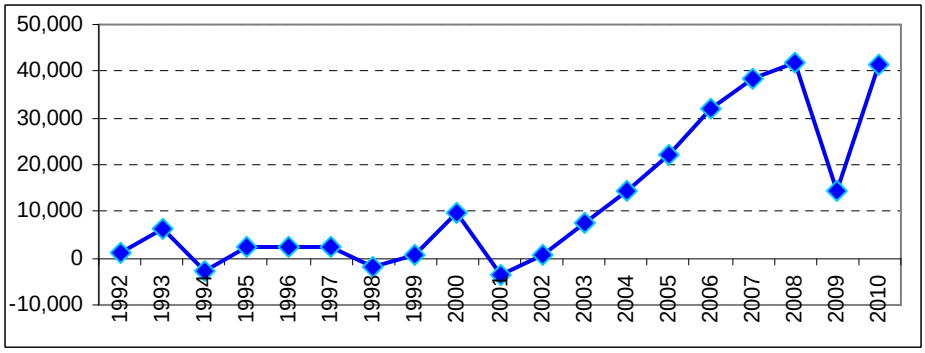
Tablo:2 Ödemeler Bilançosu Ana Kalemleri Dengeleri (Milyon Dolar)

	Cari İşlemler Dengesi	Finans Hesabı Dengesi	Net Hata ve Noksan	Ödemeler Bilançosu Dengesi
2000	-9.920	9.584	-2.661	-2.997
2001	3.760	-14.557	-2.127	-12.924
2002	-626	1.172	-758	-212
2003	-7.515	7.192	4.420	4.097
2004	-14.431	17.702	1.071	4.342
2005	-22.198	42.660	2.738	23.200
2006	-32.193	42.689	129	10.625
2007	-38.311	48.707	1.619	12.015
2008	-41.946	33.547	5.641	-2.758
2009	-14.297	10.540	4.548	791
2010*	-41.630	51.251	3.530	13.151

Kaynak: evds.tcmb.gov.tr ***:** Aralık 2010'a kadar olan veriler

Tablo 2'den de görüleceği gibi, Türkiye'de cari işlemler açığı, sermaye girişleri tarafından finanse edilmekte ve ödemeler bilançosu çoğunlukla fazla vermektedir. Cari işlemler hesabı ve finans hesabındaki değişmeler Grafik 1 ve 2 yardımıyla daha net görülebilmektedir.

Grafik:1 Cari Açık (Milyon Dolar)

Kaynak: evds.tcmb.gov.tr ***:**2010 yılı verileri ilk 11 aylıktır.
Not: Cari açık verileri -1 ile çarpılıp pozitif hale getirilerek grafiğe aktarılmıştır.

Grafik 1'de, 2002 yılı sonrası artmaya başlayan cari açığın, 2008 küresel ekonomi kriziyle birlikte bir miktar düşmesine karşın, 2010'da tekrar hızlı bir şekilde artmaya başladığı görülmektedir.

Grafik:2 Finans Hesabı Dengesi (Milyon Dolar)

Kaynak: evds.tcmb.gov.tr ***:**2010 yılı verileri ilk 11 aylık verilerdir.

Grafik 2'ye bakıldığında Türkiye'ye yönelik sermaye girişleri, 2003 yılı sonrasında artmaya başladığı, küresel krizde geçici bir düşüşün ardından 2010'da tekrar hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Ödemeler bilançosunun genel seyri, Grafik 3'te verilmiştir.

Grafik:3 Ödemeler Bilançosu Dengesi (Milyon Dolar)

Kaynak: evds.tcmb.gov.tr ***:**2010 yılı verileri ilk 11 aylık verilerdir.

Grafik 3 incelendiğinde, ülkede oluşan cari açığın, finans hesabı ve hizmetlerden elde edilen artı değerlerle büyük oranda dengelendiği ve ödemeler bilançosunun genel olarak fazla verdiği görülmektedir.

Ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasında yer alan ihracat, hizmetler hesabı net bakiyesi ve finans hesabı net bakiyesinin, 2010 yılı için, kendi aralarındaki dağılımı, Grafik 4'te verilmiştir.

Grafik:4 Dış Âlem Gelirlerinin Dağılımı

Kaynak: evds.tcmb.gov.tr İlk 11 aylık veriler.

Grafikten de görüldüğü gibi, ödemeler bilançosu açıklarını kapatmada finans hesabı önemli bir paya sahiptir. Finans hesabı içinde, kısa vadeli sermaye girişlerinin payı da Grafik 5'te görülmektedir.

Grafik:5 Kısa ve Uzun Vadeli Sermaye Girişlerinin Payları

Kaynak: evds.tcmb.gov.tr İlk 11 aylık veriler.

2010 yılı itibariyle Türkiye'ye yönelik sermaye girişlerinin %81'i kısa vadeli sermaye girişi biçiminde olup, bu durum, ödemeler bilançosu dengesinin uzun dönemde sürdürülebilirliği açısından oldukça risklidir.

Ödemeler bilançosu açıklarının kapatılmasında önemli bir yere sahip olan turizm gelirlerindeki gelişmeler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo:3 Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı ve Turist Başına Ortalama Harcama

Yıllar	Turizm Geliri (Milyon $)	Ziyaretçi Sayısı	Ortalama Harcama ($)
2000	7 636	9 990 841	764,3
2001	10 067,1	13 450 121	748
2002	11 900,9	15 214 516	782
2003	13 203,1	16 302 050	810
2004	15 887,6	20 262 640	784
2005	18 153,5	24 124 501	752
2006	16 850,9	23 148 669	728
2007	18 487	27 214 988	679
2008	21 950,8	30 979 979	709
2009	21 249,3	32 006 149	664
2010 (*)	15 547,2	25 987 902	598

Kaynak:www.kultur.gov.tr ***:**Eylül 2010'a kadar olan geçici veriler

Tablo 3 incelendiğinde, son yıllarda Türkiye'ye gelen turist sayısının artmasına karşılık, turist başına ortalama harcama düştüğü için, toplam turizm gelirleri de düşmüştür. Bu da ödemeler bilançosu dengesinin uzun dönemde sürdürülebilirliği açısından riskoluşturmaktadır.

LİTERATÜR

Ödemeler bilançosu açıklarının sürdürülebilirliğine ilişkin ilk çalışmalardan birisi, Girton ve Roper (1977)'dir. 1952-1974 dönemi Kanada Ekonomisi'nde döviz rezervlerindeki baskıyı ölçmek için yapılan bu çalışmada, dış alem para koşullarına bağlı olarak, ödemelr bilançosu dengesinin sürdürülebilir olduğunu bulmuştur. Connoly ve Da Silveria (1979), 1955-1975 dönemi verileriyle Brezilya ekonomisi için bu çalışmayı geliştirmiş ve 1961 yılında bir kırılma olmakla birlikte, ödemeler bilançosu dengesinin sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ranjan ve Nachane (2004), Hindistan Ekonomisi'nde ödemeler bilançosu dengesinin sürdürülebilirliğini, 1970–1999 dönemi verileriyle araştırmış ve ödemeler bilançosu dengesinin, kamu harcamaları ve reel döviz kuruna bağlı olarak, sürdürülebilir olduğunu ifade etmiştir.

Tung (2007), G7 ülkeleri için, başlangıç tarihleri farklı 2003 yılına kadarki verilerle, yine Tung (2008), aralarında ABD, İngiltere ve Fransa'nın da bulunduğu 18 endüstrileşmiş ülkeye ait, başlangıç tarihleri farklı 2005 yılına kadarki verileriyle ödemeler dengesi sürdürülebilirliğini, net hata ve noksan serisinin durağanlığı ile analiz etmiş ve bu ülkelerin ödemeler bilançosu dengesinin uzun dönemde sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye'den ise Yamak ve Korkmaz (2007), Türkiye'de ödemeler bilançosu dengesini, 2001:08–2006:08 dönemi verileriyle, sınır testi yaklaşımıyla analiz etmişler ve ödemeler bilançosu dengesinin sürdürülebilir olduğunu bulmuşlardır.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye Ekonomisi'nde ödemeler bilançosu dengesinin sürdürülebilirliği, 1992:M01–2010:M11 dönemi, ithalat, ihracat, hizmetler hesabı net bakiyesi, finans hesabı net bakiyesi ve diğer gelir-gider hesabı net bakiyesi serileri kullanılarak analiz edilmiştir. İthalat ve diğer gelir-gider hesabı net bakiyesi serileri, negatif değerli oldukları için, eksi birle çarpılmış ve bu iki seri toplanarak, çalışmanın bağımlı değişkeni olan gider (*GID*) serisi elde edilmiştir. İhracat, hizmetler hesabı net bakiyesi ve finans hesabı net bakiyesi serileri toplanarak, çalışmanın bağımsız değişkeni olan gelir (*GEL*) serisi oluşturulmuştur. Serilerin tamamı, milyon dolar cinsinden, düzey değerleri ile alınmıştır. Bazı serilerde negatif değerler olduğu için, logaritma alınmamıştır. Tüm seriler, hareketli ortalama yöntemiyle (Moving Average Methods) mevsimsel etkilerden arındırılmıştır. Veriler TCMB elektronik veri dağıtım sisteminden (evds.tcmb.gov.tr) ve Kültür ve Turizm Bakanlığı web sitesinden (www.kultur.gov.tr) alınmıştır.

Çalışmada öncelikle serilerin durağanlıkları, ADF ve PP yöntemleri ile test edilmiştir. Daha sonra seriler arasında eş-bütünleşmenin varlığı, uzun ve kısa dönem analizleri, ARDL-sınır testi yaklaşımıyla yapılmıştır.

ARDL (Autoregressive Distributed Lag: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model)-sınır testi yöntemi, Peseran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilmiş olup, diğer eş-bütünleşme yöntemlerine ile uzun ve kısa dönem analiz tekniklerine göre, önemli bazı avantajlara sahiptir. Örneğin; Engle-Granger ve Johansen eş-bütünleşme yöntemlerinde seriler arasında eş-bütünleşme analizi yapılabilmesi için, bütün serilerin aynı düzeyde durağan olmaları gerekmektedir. Oysa sınır testi yaklaşımında, serilerin durağanlık dereceleri farklı olduğunda da seriler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi test edilebilmektedir (Peseran, Shin ve Smith, 2001). Sınır testi yaklaşımında uzun dönem analizi, serilerin düzey değerleriyle yapıldığı için, serilerin orijinal halleri korunmakta ve böylece daha gerçekçi analizler yapılabilmektedir (Shrestha ve Chowdhury, 2005). ARDL-sınır testi yaklaşımın diğer bir avantajı, küçük örneklemlerde de sağlam ve etkin sonuçlar vermesidir (Narayan ve Narayan, 2004). Ayrıca hata düzeltme modeli (ECM: Error Correction Model) sayesinde, kısa dönem dinamikleri ile uzun dönem dengesi, uzun dönem bilgisini kaybetmeden bütünleşebilmektedir (Narayan ve Narayan, 2004).

ANALİZ VE AMPİRİK BULGULAR

Birim-Kök Testi

Bir zaman serisinin durağan olabilmesi için ortalaması ile varyansının zaman içinde değişmemesi ve iki dönem arasındaki kovaryansının, bu kovaryansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olması gerekir (Gujarati, 1999: 713). Durağan olmayan zaman serileriyle tahmin edilen modellerde sahte regresyon sorunuyla karşılaşılması nedeniyle (Granger ve Newbold, 1974), elde edilen sonuçlar, gerçek ilişkiyi yansıtmaz. Böyle bir durumda *t* ve *F* istatistikleri geçerliliğini kaybeder. Dolayısıyla, durağan olmayan zaman serileriyle yapılan regresyon analizlerinin anlamlı olabilmesi ve gerçek ilişkileri yansıtabilmesi, ancak bu zaman serileri arasında bir eş-bütünleşme iliklisinin varlığıyla mümkün olmaktadır (Gujarati, 1999: 725-726).

Bu çalışmada değişkenlerin durağanlık düzeyleri önce, Augmented Dickey-Fuller (1979) testi kullanılarak analiz edilmiş; daha sonra bu testin sonuçlarının karşılaştırılması amacıyla Phillips-Perron (1988) testi uygulanmıştır. Dickey-Fuller (DF) testi, üç regresyon denklemine dayalı olarak yapılmaktadır:

Yalın hali: $$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (8)$$

Sabit terimli: $$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (9)$$

Sabit terimli ve trendli: $$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (10)$$

Bu testlerin sonucunda DF istatistikleri MacKinnon kritik değerleriyle karşılaştırılarak; sıfır hipotezi (H_0:γ=0), alternatif hipoteze karşı (H_1:γ≠0) test edilmektedir. Sıfır hipotezi serinin durağan olmama durumunu, yani birim köke sahip olduğunu, alternatif hipotez ise serinin durağan olduğunu göstermektedir. Burada eğer hata terimi u_t içsel bağıntılı ise denklem (10) şu şekilde yeniden düzenlenmektir:

$$\Delta Y = \alpha_0 + \alpha_1 t + \gamma Y_{t-1} + \beta_i \sum_{i=1}^{m} \Delta Y_{t-i} + u_t \qquad (11)$$

Burada *m* gecikme uzunluğunu, *Δ* fark operatörünü belirtmektedir. Gecikme sayısı içsel bağıntısız modelden elde edilmesine bağlıdır. Bu şekilde yapılan test, genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller: ADF) testi olarak bilinmektedir.

Ayrıca literatürde ADF testi zayıf kabul edildiğinden, Phillips-Perron (PP) birim kök testi ile de sonuçlar desteklenmiştir. Özellikle trend içeren serilerde, Phillips-Perron (PP) testi, ADF testinden daha güçlüdür. MA (Moving Average: Hareketli Ortalama) sürecinin kullanılmaya başlanması, trend durağanlık kavramının testinin daha güçlü yapılmasına imkan vermektedir (Peron, 1990). ADF ve PP birim kök testi sonuçları Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	**ADF Testi**	**PP Testi**	**Kritik Değerler**		
			%1	%5	%10
GID	0,060[13]	-0,372[6]	-3,461	-2,874	-2,573
GEL	-1,239[2]	-2,048[7]	-3,459	-2,874	-2,573
ΔGID	-4,496* [12]	-34,062*[2]	-3,461	-2,874	-2,573
ΔGEL	-5,869*[1]	-22,969*[4]	-3,459	-2,874	-2,573

Not: Δ sembolü, değişkenlerin birinci farkının alındığını belirtir. [ ] içindeki değerler; ADF testi için optimum gecikme uzunluğunu, PP testi için band genişliğini gösterir. Optimum gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriteri, band genişliği ise, Newey-West kriteri kullanılarak belirlenmiştir. *:%1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 4'e göre, %1 anlamlılık seviyesinde, *GID* ve *GEL* serileri, düzey değerlerinde durağan olmayıp, birinci farkları alındığında durağan hale gelmişlerdir. Yani seriler I(1)'dır.

Eş-Bütünleşme Testi

Birçok makroekonomik değişkenin düzey değerleri durağan değildir. Eğer seriler arasında bir eş-bütünleşme ilişkisi varsa, yani seriler uzun dönemde birlikte hareket ediyorlarsa, düzey değerleriyle yapılacak analizde, bir sahte regresyon problemiyle karşılaşılmayacaktır (Pesaran vd. 2001:290; Gujarati, 1999). Ancak, uzun dönemde birlikte hareket eden değişkenlerin dinamik davranışları, denge ilişkisinden bazı sapmalar gösterir (Enders, 1996: 151). Bu, eş-bütünleşmiş değişkenlerin temel bir özelliği olup, kısa dönem dinamiği üzerinde belirleyici bir rol oynar. Bu süreçle ortaya çıkan dinamik model, hata düzeltme modeli olarak adlandırılır (Enders, 1995: 365).

Sınır testi yaklaşımının uygulanması için önce kısıtlanmamış bir hata düzeltme modeli (unrestricted error correction model: UECM) kurulur. ARDL-sınır testi yaklaşımının bu çalışmaya uyarlanmış biçimi şu şekildedir:

$$\Delta GID_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{m} \alpha_{1i} \Delta GID_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \alpha_{2i} \Delta GEL_{t-i} + \alpha_3 GID_{t-1} + \alpha_4 GEL_{t-1} + u_t \quad (12)$$

Burada, *m*; optimum gecikme uzunluğunu, Δ fark operatörünü, u_t hata terimidir.Bu çalışmada optimum gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriteri (Akaike information criterion: AIC) yardımıyla belirlenmiştir. Kamas ve Joyce'ye (1993) göre, testin sağlıklı sonuçlar verebilmesi için, optimum gecikme uzunluğundaki modelin hata terimleri arasında ardışık bağımlılığın olmaması gerekir. AIC'nin en küçük olduğu gecikme uzunluğunda, ardışık bağımlılık sorunu çıktığında, bir büyük AIC değerinin olduğu gecikme uzunluğu, optimum gecikme uzunluğu olarak alınır (Kamas and Joyce, 1993). Gecikme uzunluğu tespiti için yapılan test sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Sınır Testi İçin Gecikme Uzunluğu Tespiti

m	**AIC**	**LM Testi**
1	15,732	0,356
2	15,748	0,066
3	15,746	0,074
4	15,765	0,035
5	15,749	0,032
6	15,756	0,102
7	15,748	0,009
8	15,759	0,000
9	15,770	0,000
10*	**15,707**	**0,063**

11	15,700	0,016
12	15,694	0,005

Maksimum gecikme uzunluğunun 12 alındığı çalışmada, optimum gecikme uzunluğunun 10 olduğu tespit edilmiş ve bu gecikme uzunluğunda ardışık bağımlılığın olmadığı görülmüştür.

Gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra, değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin test edilmesi sürecine geçilmiştir. Sınır testi yaklaşımda, değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi, sıfır (H_0: $\alpha_3 = \alpha_4 = 0$) hipotezinin test edilmesiyle yapılmaktadır. Sıfır hipotezinin kabulü veya reddi *F* testi ile belirlenmektedir. Hesaplanan *F* istatistik değeri Pesaran vd.'deki (2001) tablo alt ve üst kritik değerleri ile karşılaştırılır. Hesaplanan *F* istatistik değeri, alt kritik değerden küçükse seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisi olmadığına karar verilir. Eğer hesaplanan *F* istatistik değeri, alt ve üst kritik değer arasında kalıyorsa kesin bir yorum yapılamamakta, kararsız kalınmaktadır. Bu durumda alternatif eş-bütünleşme yöntemleri denenmelidir. Son olarak, eğer hesaplanan *F* istatistik değeri tablo üst kritik değerini aşıyorsa, seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisi olduğuna karar verilebilmektedir. Buna göre, H_0 hipotezini sınamak için, hesaplanan *F* istatistik değeri, Pesaran vd.'den (2001) alınan kritik değerlerle Tablo 6'da karşılaştırılmıştır. Bu kritik değerler, bir bağımsız değişken ve %1 anlamlılık düzeyi için verilmiştir.

Tablo 6: Sınır Testi Sonuçları

k	F Hesaplanan	Alt Sınır	Üst Sınır
1	8,35	6,84	7,84

Not: k, bağımsız değişken sayısını temsil etmektedir. Kritik değerler Pesaran vd. (2001: 300) Tablo CI(iii)'den alınmıştır. %1 anlamlılık düzeyindeki değerlerdir.

Tabloda hesaplanan *F* istatistiğinin, üst kritik değerden yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumda H_0 hipotezi reddedilmekte ve değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilmiştir. Değişkenler arasında eş-bütünleşme tespit edildiği için, uzun ve kısa dönem analizlerine geçilebileceğine karar verilmiştir. Uzun ve kısa dönem analizleri de yine ARDL-sınır testi yaklaşımıyla yapılmıştır.

Uzun Dönem Analizi

Uzun dönem ilişkisinin incelenmesi amacıyla kurulan ARDL modeli şu şekildedir:

$$GID_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{m} \alpha_{1i} GID_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} \alpha_{2i} GEL_{t-i} + u_t \qquad (13)$$

Burada *m ve n* gecikme uzunlukları olup, AIC kullanılarak belirlenmiştir. Bu işlem, Kamas ve Joyce'un (1993) nedensellik analizlerinde, gecikme uzunluğunun belirlenmesi için önerdiği yöntemle yapılmıştır. Buna göre, ilk önce, bağımlı değişkenin kendi gecikmeli değerlerine göre regresyonu yapılmış ve en küçük AIC değerini veren, içsel bağıntısız modelin gecikme uzunluğu bulunmuştur. Daha sonra bağımlı değişkenin, belirlenen gecikme uzunluğu sabit tutulup, bağımsız değişkeninin olası tüm gecikmeleri ile regresyon modelleri oluşturulmuş ve en küçük AIC değeri dikkate alınarak, bağımsız değişkenin gecikme sayısı belirlenmiştir. Aylık verilerle çalışıldığı için maksimum gecikme uzunluğu 12 alınmıştır. Sonuçları Tablo 7'dedir.

Tablo 7: Uzun Dönem ARDL Testi İçin Gecikme Uzunluğunun Tespiti

m (*GID*)	AIC	LM Testi	n (*GEL*)	AIC	LM Testi
	-	-	0	15,732	0,084
1	15,976	0,002	**1***	**15,7290**	**0,776**
2	15,948	0,006	2	15,7295	0,218
3	15,962	0,005	3	15,737	0,177
4*	**15,926**	**0,058**	4	15,746	0,045
5	15,932	0,131	5	15,758	0,096
6	15,929	0,036	6	15,760	0,074
7	15,942	0,005	7	15,754	0,190
8	15,937	0,007	8	15,766	0,151
9	15,951	0,008	9	15,780	0,167
10	15,957	0,008	10	15,793	0,001
11	15,927	0,082	11	15,771	0,004
12	15,938	0,075	12	15,786	0,001

Tablo 7'ye göre, gecikme uzunlukları; m=4 ve n=1 olarak belirlenmiştir. Bu sonuca göre, uzun dönem ARDL modelinin, ARDL (4,1) olması gerektiğine karar verilmiştir.

Tablo 8'de ARDL (4,1) modelinin tahmin sonuçları ve bu sonuçlara dayanılarak hesaplanan uzun dönem katsayıları yer almaktadır.

Tablo 8: ARDL (4,1) Modeli Tahmin Sonuçları ve Uzun Dönem Katsayıları

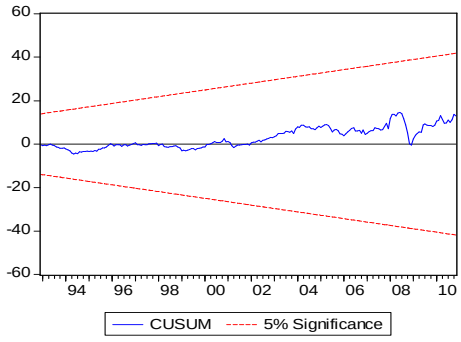
Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
C	139,274	1,863
GID_{t-1}	0,556	7,894
GID_{t-2}	0,200	2,563
GID_{t-3}	0,174	2,245
GID_{t-4}	-0,136	-2,165
GEL_t	0,152	6,487
GEL_{t-1}	0,04	1,611
Uzun Dönem Katsayıları		
C	679,546	2,139
RBG	0,950	22,619
Tanısal Testler		
R^2=0,98	$\chi^2_{BGAB}(1)$ =0,081(0,776)	
$\overline{R}^2$ =0,98	χ^2_{WDV} =6,963(0,110)	
F ist.=2106,21(0,00)	χ^2_{JBN} =567,121(0,000)	
DW=1,98	χ^2_{RRMKH} (1)=1,245(0,265)	
	ARCH LM(5)=2,023(0,076)	

Not: Burada, χ^2_{BGAB}, χ^2_{WDV}, χ^2_{JBN} ve χ^2_{RRMKH} sırasıyla Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık, White değişen varyans, Jarque-Bera normallik testi ve Ramsey regresyonda model kurma hatası istatistikleridir. Parantez içindeki değerler p-olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 8'deki uzun dönem katsayıları, bağımsız değişkenlerin katsayısının ya da katsayılarının toplamının, bağımlı değişkenin katsayılarının toplamının 1'den farkına bölünmesiyle hesaplanmıştır (Johnston ve Dinardo, 1997: 245). Modelin tanısal test sonuçları, tahminin başarılı olduğunu göstermektedir.

Tablo 8'e göre, dış âlem gelirler, dış âlem giderlerini, teorik beklentilerle uyumlu bir şekilde, pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilemektedir. Dış giderlerin %95'i, dış gelirler tarafından karşılanmaktadır. Bu durum, Türkiye Ekonomisi'nde ödemeler bilançosu dengesinin, uzun dönemde güçlü anlamda sürdürülebilir olduğunu göstermektedir. Uzun dönem analizine ait cusum grafiği aşağıda verilmiştir.

Grafik 6: Cusum Grafiği

Grafik 6 incelendiğinde, modelin grafiğinin, güven aralıkları içinde kaldığı görülmektedir. Bu durum, regresyon katsayılarının istikrarlı olduğunu göstermektedir.

KISA DÖNEM ANALİZİ

Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisi, ARDL hata düzeltme modeli ile araştırılmıştır. Modelin çalışmaya uyarlanmış biçimi şu şekildedir:

$$\Delta GID_t = \alpha_0 + \alpha_1 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^{m} \alpha_{2i} \Delta GID_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} \alpha_{3i} \Delta GEL_{t-i} + u_t \quad (14)$$

Burada EC_{t-1} terimi, hata düzeltme terimi olup; uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata terimleri serisinin, bir dönem gecikmelisini temsil etmektedir. Bu değişkenin katsayısı, kısa dönemdeki sapmaların ne kadarının bir dönem sonra düzeleceğini belirtir. Bu katsayının işaretinin negatif olması, kısa dönemde, seriler arasında meydana gelen sapmaların, uzun dönem denge değerine yakınsayacağını, pozitif olması ise, serilerin uzun dönem denge değerinden uzaklaşacağını gösterir.

Bu modelde, değişkenlerin gecikme uzunlukları belirlenirken, uzun dönem ARDL modelinin belirlenmesinde uygulanan işlem tekrar edilmiştir. Kısa dönem ARDL modeli için gecikme uzunluğu testi sonuçları Tablo 9'dadır.

Tablo 9: Kısa Dönem ARDL Testi İçin Gecikme Uzunluğunun Tespiti

m(*GID*)	AIC	LM Testi	n(*GEL*)	AIC	LM Testi
-	-	-	0	15,770	0,334
1	15,937	0,001	1	15,725	0,041
2	15,941	0,009	2	15,734	0,035
3*	**15,902**	**0,184**	**3***	**15,741**	**0,104**
4	15,911	0,071	4	15,750	0,161
5	15,903	0,003	5	15,744	0,216
6	15,917	0,003	6	15,733	0,019
7	15,910	0,015	7	15,747	0,360
8	15,923	0,000	8	15,759	0,133
9	15,931	0,000	9	15,772	0,054
10	15,907	0,000	10	15,746	0,012
11	15,916	0,000	11	15,761	0,0184
12	15,908	0,001	12	15,775	0,002

Tablo 9'a göre, gecikme uzunluklarının; m=3 ve n=3 olması gerektiği görülmüştür. Böylece, kısa dönem ARDL modelinin, ARDL (3,3) olması gerektiğine karar verilmiştir. Tablo 10'da kısa dönem ARDL (3,3) modelinin tahmin sonuçları verilmiştir.

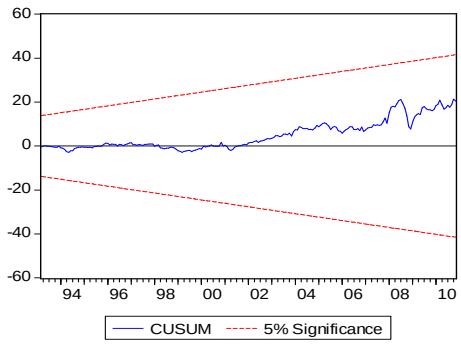
Tablo 10: Kısa Dönem ARDL (3,3) Modeli Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	t-istatistiği
C	13,666	0,307
ΔGID_{t-1}	0,259	1,392
ΔGID_{t-2}	0,120	1,375
ΔGID_{t-3}	0,190	2,924
ΔGEL_t	0,142	6,112
ΔGEL_{t-1}	0,082	2,742
ΔGEL_{t-2}	0,008	0,260
ΔGEL_{t-3}	0,013	0,525
EC_{t-1}	-0,687	-3,379
Tanısal Testler		
$R^2 = 0,27$	$\chi^2_{BGAB}(3) = 2,073(0,104)$	
$\overline{R}^2 = 0,24$	$\chi^2_{WDV} = 5,869(0,072)$	
DW = 1,95	$\chi^2_{JBN} = 427,347(0,000)$	
F = 9,91(0,00)	$\chi^2_{RRMKH}(1) = 8,863(0,003)$	
	ARCH LM(4) = 1,621(0,170	

Not: Burada, χ^2_{BGAB}, χ^2_{WDV}, χ^2_{JBN} ve χ^2_{RRMKH} sırasıyla Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık, White değişen varyans, Jarque-Bera normallik testi ve Ramsey regresyonda model kurma hatası istatistikleridir. Parantez İçindeki değerler p-olasılık değerlerini göstermektedir.

Modelin tanısal test sonuçları, tahminin başarılı olduğunu göstermektedir. Kısa dönem analizine ait cusum grafiği aşağıda verilmiştir.

Grafik: 7 Cusum Grafiği

Grafik 7 incelendiğinde, grafiğin güven aralıkları içinde kaldığı görülmektedir. Bu durum, regresyon katsayılarının istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 8'deki kısa dönem sonuçlarına göre, dış âlem gelirleri, dış âlem giderlerini, cari dönemde ve bir gecikmeli dönemde, pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemektedir. Bu sonuç, Türkiye Ekonomisi'nde ödemeler bilançosu dengesinin kısa dönemde sürdürülebilir olduğuna işaret etmektedir. Hata düzeltme teriminin katsayısı istatistikî açıdan anlamlı ve beklenildiği gibi negatif işaretlidir. Dolayısıyla modelin hata düzeltme terimi çalışmaktadır. Yani uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmalar ortadan kalkmakta ve seriler tekrar uzun dönem denge değerine yakınsamaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Türkiye'nin ödemeler bilançosu dengesinin sürdürülebilirliği, ARDL-sınır testi yaklaşımıyla, 1992–2010 dönemi aylık verileriyle incelenmiştir. Analiz sonucunda, dış âlem giderleri ve dış âlem gelirleri serileri arasında eş-bütünleşme olduğu, yani serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri görülmüştür.

Uzun dönem analizinde, dış âlem giderlerinin %95'inin, dış âlem gelirleri tarafından karşılandığı, dolayısıyla ödemeler bilançosu dengesinin uzun dönemde, güçlü biçimde sürdürülebilir olduğu bulunmuştur.

Kısa dönem analizinde, hata düzeltme teriminin katsayısı negatif ve t istatistiği anlamlı çıkmıştır. Bu sonuç, uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında, kısa dönemde meydana gelen sapmaların ortadan kalktığını ve serilerin tekrar uzun dönem dengesine yaklaştığını ifade eder. Yine kısa dönem analizinde de, gelirleri giderleri desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, dış âlem giderlerinin karşılanmasında, sermaye girişlerinin önemli bir rolünün olduğudur(Bkz. Grafik: 4-5). Özellikle kısa vadeli sermaye, ülkede bir istikrarsızlık hissettiğinde veya yeterli kârı elde ettiğini düşündüğünde, ülkeyi hızla terk edebilmekte ve ülkenin ödemeler bilançosunu olumsuz yönde etkileyebilmekte, ülkede döviz krizine neden olabilmektedir.

Ayrıca, 2008 küresel ekonomi kriziyle birlikte, Türkiye'ye gelen turist sayısı artsa bile, turist başına harcama ve dolayısıyla toplam turizm gelirleri azalmıştır (Bkz. Tablo:3). Dolayısıyla, dış ticaret açığını, turizm ve diğer hizmet gelirleriyle kapatmak da zorlaşmaktadır.

Bu nedenle, ödemeler bilançosu dengesinin uzun dönemde risksiz biçimde sürdürülebilmesi için; reel üretime ve ihracata ağırlık verilmeli ve kısa vadeli sermaye sınırlama düzenleme getirilip, uzun vadeli doğrudan yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmelidir.

ABD ve Avrupa'nın henüz ekonomik krizden tam çıkamadığı ve acaba ikinci bir dip yaşanır mı endişelerinin konuşulduğu bir dönemde, dikkatli davranılması ve ithalatın azaltılması, faydalı olabilecektir.

KAYNAKÇA

AKAT, A. S. (2004). "*Ödemeler Dengesi Yazıları"*, **İstanbul Bilgi Üniversitesi**, http://akat.bilgi.edu.tr [Erişim:20.01.2011].

BRUNDTLAND REPORT, (1987). "*Our Common Future*", **United Nations Commission on Environment and Development.**

CALDERON, C., CHONG A. and ZANFORLIN L. (2001). *"Are African Current Account Deficits Different? Stylized Facts, Transitory Shocks And Decomposition Aalysis"*, **IMF Working Paper**, No: WP/01/4

CONNOLY, M. and DA SILVERIA J.D. (1979). *"Exchange Market Pressure in Postwar Brazil: An Application of the Girton-Roper Monetary Model"*, **American Economic Review,** Vol: 69, pp. 448-454.

EKREN, N. (2002). "*Ödemeler bilançosunu yapılandırma politikaları*", **Activeline,** Aralık.

ENDERS, W. (1995). **Applied Econometric Time Series**, 1 rd edition, Wiley, New York.

ENDERS, W. (1996). **Rats Handbook for Econometric Time Series**, John Willey and Song Inc.

GRANGER, C. W. J. and NEWBOLD, P. (1974). "*Spurious Regressions in Econometrics*", **Journal of Econometrics**, 2 (2): 111-120.

GIRTON, R. and D. ROPER (1977). *"A Monetary Model of Exchange Market Pressure Applied to the Postwar Canadian Experience"*, **American Economic Review,** Vol: 67, pp. 549-558.

GUJARATI, D. N. (1999). **Basic Econometrics**, Mc Graw Hill, Literatür Yayıncılık, 3 rd edition, İstanbul.

HAKKIO, C. S. and RUSH, M. (1991). *"Is the Budget Defict Too Large?"*, Economic Inquiry, pp:429-445.

JOHNSTON, J. and DINARDO, J. (1997). **Econometric Methods**, Fourth Edition, McGraw-Hill Companies, United States.

KAMAS, L. and JOYCE, J. P. (1993). *"Money, Income and Prices Under Fixed Exchange Rates: Evidence from Causality Tests and VARs"*, **Journal of Macroeconomics,** 15(4): 747-768.

KORKMAZ, A. ve Yamak, R. (2007). *"Türk Ödemeler Bilançosuna Parasal Bir Yaklaşım: Girton-Roper Modelden Kanıtlar"*, **VIII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, İnönü Üniversitesi, 24-25 Mayıs. Malatya.**

NARAYAN, P. K. and NARAYAN S. (2004). *"Estimating Income and Price Elasticities of Imports for Fiji in a Cointegration Framework"*, **Economic Modelling**, Vol. 22, pp: 423-438.

PHILLIPS, P.C.B. and PERRON, P. (1988) "*Testing for a Unit Root in Time Series Regression"*, **Biometrika,** 75, 335–346.

PERRON, P. (1990). *"Testing for a Unit Root in a Time Series With a Changing Mean"*, **Journal of Business&Economic Statistics**, 153-162.

PESARAN, M., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). *"Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships"*, **Journal of Applied Econometrics,** 16: 289-326.

QUINTOS, C. E. (1995). *"Sustainability of the Deficit Process with Structural Shifts"*, **Journal of Business and Economic Statistics**, 13, ss. 409–417.

RANJAN R. and NACHANE, D. M. (2004). *"Analysis of the Capital Account in India's Balance of Payments"*, **Economic and Political Weekly**, Vol. 39, No. 27, Jul. 3-9, pp. 3031-3044.

ROUBINI, N. and Wachtel P. (1998). *"Current Account Sustainability In Transition Economies"*, **NBER Working Paper**, 6468.

SEYİDOĞLU, H. (2003). **Uluslararası İktisat**, Güzem Can Yayınları, İstanbul.

SHRESTHA, M. B. and CHOWDHURY, K. (2005). *"ARDL Approach to Testing the Financial Liberalisation Hypothesis"*, **University of Wollongong Economics of Working Paper Series,** WP 05-15, June.

TANG, T. C. (2007). *"Sustainability of Balancing Item of Balance of Payments Accounts: Fresh Empirical Evidence For G7 Countries"*, **Applied Economics Letters,** Volume: 14, pp:251–254.

TANG, T. C. (2008). *"Sustainability of Balancing Item in 18 Industrial Countries' Balance of Payments Accounts: An Empirical Study"*, **The IUP Journal of Applied Economics,** Volume: VII, Issue:5, Pages: 15-25.

H.GEORGE FREDERİCKSON VE KAMU YÖNETİMİ DİSİPLİNİNDEKİ YERİ[1]

Mısra CİĞEROĞLU[2]

Hüseyin ÖZGÜR[3]

Özet: Çalışmada Amerikan kamu yönetimi yazınında önemli bir yere sahip olan ve Yeni kamu yönetimi hareketinin kurucularından H. George Frederickson'un disipline ilişkin fikirleri ve disiplindeki yeri irdelenmektedir. Bu çerçevede, Frederickson'un sıklıkla eser verdiği Yeni kamu yönetimi hareketi, "kamu yönetimi" kavramı, yönetişim ve etik konuları temel alınmıştır. Öncelikle, Yeni kamu yönetimi hareketine ilişkin savları ile "kamu yönetimi" ve "kamu yöneticisi" kavramlarına bakış açısı incelenmektedir; daha sonra da, "yönetişim" ve "kamu etiği" kavramlarına ilişkin düşünceleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, H. George Frederickson, Yeni Kamu Yönetimi Hareketi, Yönetişim, Kamu Etiği.

H.GEORGE FREDERICKSON AND HIS CONTRIBUTIONS TO PUBLIC ADMINISTRATION DISCIPLINE

Abstract: This study intended to examine H. George Frederickson, who has an important role in American public administration literature and one of the founders of the new public administration movement, his contributions and views related to public administration discipline. In this context, new public administration movement, "public administration" notion, governance and ethics topics that Frederickson has frequently published are studied. First of all, his arguments concerning new public administration movement and his views about the "public administration" and "public administrator" notions are perused and afterwards his thoughts related to "governance" and "public ethics" are emphasized.

Keywords: Public Administration, H. George Frederickson, New Public Administration Movement, Governance, Public Ethics.

GİRİŞ

Türk kamu yönetimi disiplini açısından özellikle 1950'li yıllardan itibaren Amerikan kamu yönetimi yaklaşımının artan etkisi ve zamanla baskın hale gelişi göze çarpmaktadır. Bu noktadan hareketle, Türk kamu yönetimi disiplininin oluşumu ve gelişmesinde etkili olan Amerikan kamu yönetimi yazını ile bu yazın ve disiplin içerisinde üretilen çeşitli yaklaşım, hareket, kuram ve akımlar kimi akademisyenler ve lisansüstü öğrencileri tarafından çalışma konusu yapılmıştır. Son yıllarda kamu yönetiminin kökenlerini Avrupa'da da arayan özellikle Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi kökenli çalışma ve tezlerin sayısı da artmaktadır. Yine de, ABD kökenli akım ve kuramlara, özellikle de bu ülkede lisansüstü eğitimini tamamlayan çok sayıda akademisyenin Türkiye'deki üniversitelere dönüşüyle Amerikan kamu yönetiminin etkisi 1950'lerden sonra bu kez de 2000 başlarından itibaren tekrar ve daha kuvvetli biçimde gözlenir olmuştur. 2000'lerin sonlarında da Dwight Waldo başta olmak üzere Amerikan kamu yönetimi disiplininde öne çıkan kimi isimlere odaklanan tezler veya bunlardan birkaçını toplu olarak irdeleyen makalelere rastlanmaktadır. Bu minvalde, Amerikan kamu yönetiminde öne çıkan ve bu makalenin konusunu oluşturan H. George Frederickson gibi isimlerin fikirleri ile çalışmalarının irdelenmesi önem taşımaktadır. Ayrıca, Türk kamu yönetimi disiplini açısından önem arzeden Avrupa, Kuzey Amerika ve diğer coğrafyalardan akademisyenlerin, akımların ve yaklaşımların tanıtılması açısından bu makale katkı sağlamaya adaydır.

Amerikan kamu yönetimi disiplininde 1960'ların sonlarında ortaya çıkan kuramlardan birisi de "YKYH"dir.[4] Geleneksel kamu yönetimi anlayışının o dönemin koşullarına cevap verecek düzeyin gerisinde kaldığı ve kavramlarının disiplin açısından yetersiz olduğu vurgusundan hareketle kuramsal çerçevesini oluşturan bu akım/hareket, köklerini Dwight Waldo ve onun öğrencilerinden oluşan bir grup akademisyenden almaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan H. George Frederickson da yeni kamu yönetimi hareketinin kurucusu olarak kabul edilen akademisyenlerden birisidir.

Frederickson uzun süre Amerikan kamu yönetimi disiplininde Dwight Waldo[5] ekolünü takip etse de, son yıllarda özellikle etik konusundaki eserleriyle, adeta kendi ekolünü yaratmaktadır. Eserleri Türkçeye çevrilmeyen Frederickson özellikle

---

[1] Bu çalışmanın ilk hali Prof. Dr. Birgül Ayman Güler yönetimindeki Kamu Yönetimi Disiplini Sorunları 2008-2009 Güz Dönemi Lisansüstü Dersi için hazırlanmıştır.

[2] Araştırma Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı.

[3] Doçent Doktor, Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı.

[4] Yeni kamu yönetimi hareketi (new public administration movement) hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Hüseyin Özgür, "Yeni Kamu Yönetimi Hareketi", *Çağdaş Kamu Yönetimi I*, Editörler: Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, ss. 183-224; Hüseyin Özgür, "Amerikan Yeni Kamu Yönetimi Hareketinin (YKYH) 40 Yıllık Serüveni: 1968 Minnowbrook Konferansından 2008'e YKYH'nin Dönüşümü", *VI. Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR -IV)*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu. Basım (Bildiriler Kitabı): Necat Akyıldız *et al.* (Derleyenler), *18. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Kamu Yönetiminde Reform*, TODAİE, Ankara, 2009, ss. 169-192.

[5] Dwight Waldo için bakınız: Mehmet Atalay, *Kamu Yönetimi Disiplininde Dwight Waldo Düşüncesi*, Ankara Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi, 2008; Mehmet Atalay, "Dwight Waldo ve The Administrative State", *Kamu Yönetimi*

YKYH ve Amerikan kamu yönetimi disiplini hakkında yayınları bulunan Türk yazar veya akademisyenlerden sıklıkla atıf almaktadır. Frederickson YKYH'nin anlaşılabilmesi, Amerikan kamu yönetimi disiplininin gelişiminin irdelenmesi ve etik konusundaki son tartışmaların izlenebilmesi açılarından önemli bir isimdir.

Bu çalışmada H. George Frederickson'un kamu yönetimi disiplinine ilişkin fikirleri ve disiplin içindeki yeri irdelenmektedir. Bu bağlamda, yazarın ulaşılabilen temel kitapları ile çeşitli akademik dergilerde yayımlanmış makaleleri çalışmada üzerinde durulan temel konular açısından incelemeye tabi tutulmuştur. Bu temel konular da yazarın çalışmalarında en çok fikir ürettiği ve tartıştığı ana konular temel alınarak belirlenmiştir. Bu çerçevede Frederickson'un öne çıkan çalışma konuları yeni kamu yönetimi hareketi, "kamu yönetimi" kavramı, yönetişim ve etiktir. Frederickson ayrıca Amerikan yerel yönetim sistemi ve personel yönetimi gibi konularda da nispeten daha az sayıda eserler vermiştir.

Yukarıda belirlenen temel konular ışığında çalışmada öncelikle, Frederickson'un Amerikan kamu yönetimi disiplinine ilişkin görüşlerine değinilmekte; ardından kurucularından olduğu YKYH'ne ilişkin savları ile "kamu yönetimi" ve "kamu yöneticisi" kavramlarına bakış açısı incelenmektedir. Daha sonra Frederickson'un "yönetişim" ve "etik" kavramlarına ilişkin düşünceleri üzerinde durulmakta; son olarak da, genel değerlendirme kısmında disiplindeki yerine ilişkin çeşitli saptamalara yer verilmektedir.

FREDERICKSON'A GÖRE TARİHSEL SÜREÇTE AMERİKAN KAMU YÖNETİMİ DİSİPLİNİ

Amerikan kamu yönetimi disiplinini tarihsel süreçte inceleyen en önemli isimlerden birisi Nicholas Henry'dir (örneğin, 1987; 1989). Frederickson'un da bu konuda önemli katkıları vardır. Frederickson ABD'de disiplinin tarihini anlamakta çok önemli katkı sağlayan iki perspektif olduğunu vurgulamaktadır. Bunlardan ilki, hükümetin aktif bir rol oynadığı, bürokrasinin, sağlam bir ordunun ve bağımsız bir yönetimin bulunduğu bir yönetsel mekanizmayı arzulayan ABD'nin ilk Maliye Bakanı ve Federalist Parti'nin kurucularından Alexander Hamilton'un (1755-1804) fikirlerinin izlendiği Hamilton'cu perspektiftir. Bu düşüncede, yönetsel bağlamda enerjik ve kamusal amaçları gözeten güçlü bir devlet ve bürokrasi yanlılığı söz konusudur. Diğer perspektif olan Madison'cu perspektif ise, ABD'nin dördüncü Başkanı olan James Madison'un (1751-1836) düşüncelerinden hareketle oluşmuştur. Madison; federal hükümetin yetkilerinin sınırlanması ve onun aktif roller oynamasının engellenmesi gerektiğini savunur. Bu perspektifte temel olarak; fazla devlet müdahalesinden yakınma, özellikle yönetsel güç yoğunlaşmasına karşı temkinli olma ve bürokrasi karşıtlığı göze çarpmaktadır. Amerikan kamu yönetimi disiplininin tarihsel gelişimi incelenirken, bu iki perspektiften birinin benimsendiğini belirten Frederickson, kendisinin Hamilton'cu bakış açısını desteklediğini belirtmekte ve disipline ilişkin saptamalarını bu perspektif çerçevesinde gerçekleştirdiğini vurgulamaktadır (Frederickson, 1997b: 55-56).

Kevin B. Smith ile birlikte yazdığı *The Public Administration Theory Primer* isimli kitabında, pek çok Amerikalı yazar ve düşünür gibi, Frederickson da Amerikan kamu yönetimi disiplininin kurucu eseri olarak Woodrow Wilson'un (1887: 197-222) "İdarenin İncelenmesi" makalesinin esas alındığını belirtmektedir (Frederickson ve Smith, 2003: 2). Modern anlamda kamu yönetimi alanının oluşumunun, Ondokuzuncu Yüzyılın sonları ile Yirminci Yüzyılın başlarında gerçekleşmiş olduğunu ve Yirminci Yüzyılda --Amerikan Yüzyılında-- kamu yönetiminin modern formunun, Amerikan hükümetinin etkinliğinde anahtar unsur olduğunu vurgulamaktadır (Frederickson, 1999a: 702).

Woodrow Wilson'un makalesinin yayımından itibaren 1970'lere kadar geçen süreyi iki döneme ayırarak inceleyen Frederickson, ilk dönemi 1929 Dünya Ekonomik Buhranına kadar olan süreyle sınırlamıştır. Bu ilk dönemde, yönetime ilişkin prensipler geliştirilmiş ve Amerikan üniversitelerinde alana ilişkin ilk akademik programlar açılmıştır. Bu dönemde yeni fikirler Amerikan eyaletlerine ve yerel yönetimlerine hızlıca adapte edilmiş; işletme (yönetim ve organizasyon) biliminin çeşitli unsurları devlet yönetiminde uygulanmaya başlanmıştır. İkinci dönem 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve II. Dünya Savaşının getirdiği koşullarla şekillenmiştir. Bu dönem, devletin olağanüstü bir hızla büyümesi, en önemli Amerikan sosyal programlarının üretimi ve büyük bir savunma programının geliştirilmesiyle karakterize edilmiştir. Ancak büyük ve merkezileşmiş bir yönetim sayesinde büyük hedeflere ulaşabileceği düşüncesi egemen olmuştur. Amerika'da yine bu dönemde kamu hizmetlerinde hızlı büyüme ve çeşitlenme ile banliyöleşme ve kentleşme görülmüştür (Frederickson, 1976a: 564).

ABD'de 1945 ile 1960'lar ortası arasındaki iyimserlik dönemi 1960 ortalarından itibaren belirginleşen olumsuz nitelikteki büyük sosyal, ekonomik ve idari değişikliklerle kaybolmaya başlamıştır. Watergate Skandalının ortaya çıkması, ilk defa bir ABD başkanının istifa etmesi, bazı şehirlerdeki ayaklanmalar, katılanların büyük çoğunluğunun gençler ve fakirler olduğu başarısız Vietnam Savaşı, başta zenciler olmak üzere zenginlikten yeterince pay alamayan kesimlerin varlığı, ABD'de 1960'larda ve öncesinde hâkim olan pozitif hükümet ve onunla uyumlu hızlı banliyöleşme, önemli şehirlerin ulusal otoyollarla birbirine sıkıca bağlanması, yeni doğumlarla hızla artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması gereği gibi diğer sorunlar da eklenince, iyimserlik yerini kötümserliğe bırakmış; kurumlara (aile, medya, meslekler, hükümet ve dini kuruluşlara) olan güven ve sadakat azalmıştır (Frederickson, 1997a: 820; Özgür, 2009: 174).

1965-1975 arasındaki on yıllık dönemde, Amerikan kamu yönetimi disiplini sıkıntılar yaşamıştır. Bu dönemde kamu yönetimi, dar bir kalıba oturtulmaya çalışılmış; bütçeleme, personel, organizasyon ve yönetim yapısından kaynaklanan sorunları çözümleme disiplinin amaçlarının merkezinde yer almıştır. Yine bu dönemdeki kamu yöneticileri ve görevlilerinin büyük çoğunluğu alana yabancı olup; bunların eğitim, planlama, hukuk ya da mühendislik gibi farklı alanlarda uzmanlaştıkları görülmektedir. Üniversitelerin kamu yönetimi eğitimleri de çok tatmin edici değildir. Frederickson'a göre, açgözlülük ve bencillikle karakterize edilen 1970'ler ve 1980'ler dönemi, aynı zamanda, hükümetin iyiliğine inanmama

---

Dünyası, Yıl 7, Sayı 27, Ekim, 2006; Coşkun Sayman, *Dwight Waldo ve Yönetim Yazını*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

(sinisizm), bürokrasinin kötülenmesi ve bürokratların bastırılmasıyla da damgalanmıştır (Frederickson, 1997a: 818). Birçok kurum, özellikle de üniversiteler, bu kötümser havadan etkilenmiştir. Dolayısıyla, bürokrasinin ve kamu yönetimi disiplininin güncel toplumsal sorunlarla yakından ilgilenmesini arzulayan ve disiplinin 1970 sonlarına kadarki mevcut statükocu, rasyonalist ve pozitivist anlayışından rahatsızlık duyan Amerikalı kamu yönetimi ve siyaset bilimi akademisyenleri çeşitli alternatif arayışları içine girmişlerdir (Frederickson, 1976a: 565).

Kamu yönetiminde aşırı uzmanlaşmış, teknik ve statükocu yaklaşımın eğitim, refah, ırk ayrımcılığı, cinsiyet temelli eşitsizlik gibi önemli sorunlara cevap verebilirliği noktasında giderek daha geniş çevrelerin şüphe duyması Amerikan kamu yönetimi disiplininde yeni vizyon ve yaklaşımları kaçınılmaz kılmaktaydı. Bu durum da, özellikle 1960'ların sonundan itibaren kamu yönetiminde yeni teorilerin ve okulların gelişmesini beraberinde getirmiştir. Karar verme teorisi, kamu tercihi teorisi, yeni kamu yönetimi hareketi, yeni anayasacılık, kamu işletmeciliği, yönetişim vb. pek çok teori ve yaklaşımın kökleri bu dönemlere kadar uzanmaktadır.

Günümüzde kamu yönetimi disiplini teorik ve deneysel açıdan zengin ve sağlam bir zemine sahip olduğunu söylemek mümkündür, dahası kamu yönetimi disiplininin yeri yeniden tanımlanmış; disiplin, sadece siyaset biliminin önemli bir alanı haline gelmekle kalmayarak, siyaset bilimine en önemli katkıyı sağlayan alan olmuştur. Siyaset bilimi içerisinde devletin çözülmeye başlaması ya da iyi eklemlenememesinden kaynaklanan sorunlara ya da koşullara; yine devletin yapısal ve bağlamsal dinamikleri ile yasal ve sistemsel bozukluklarından kaynaklanan sorunlarına ve yaşanan dalgalanmalara cevap verebilen yegâne alan kamu yönetimidir. Bu nedenle, Frederickson'a (1999a) göre, kamu yönetiminin yeri günümüzde yeniden formüle edilmiş olup disiplin siyaset biliminden ayrı olarak düşünülemez hale gelmiştir.

YENİ KAMU YÖNETİMİ HAREKETİ VE FREDERICKSON

Türkçeye yeni kamu yönetimi hareketi (YKYH) olarak çevrilebilecek olan "new public administration" akımının tohumları, Amerikan kamu yönetimi disiplininin yarım yüzyıl boyunca eserler vermiş etkili isimlerinden Dwight Waldo tarafından atılmıştır. Waldo, gerek 1950'lerde kamu yönetiminin teorik çerçevesi ve siyaset bilimiyle ilişkisi üzerine eserleriyle, gerekse 1960'larda ABD'de yaşanan önemli toplumsal, siyasal ve idari olayları anlama ve açıklamaya yardımcı kavram, teori ve yaklaşımları geliştirecek bir zemin hazırlama arayışlarıyla YKYH'nin doğuşuna öncülük yapmıştır (Özgür, 2003: 184).

Diğer kamu yönetimi kuram, okul, hareket ve akımlarının çoğunun tersine, YKYH'nin doğuşunu nispeten kesin bir tarihe ve etkinliğe bağlamak mümkündür. Hareket, Waldo'nun genç öğrencilerinin düzenlediği bir konferans ile ortaya çıkmıştır. Rasyonalizme, modernizme, pozitivizme, kısmen liberalizme ve faydacı ahlaka karşı tavır almış gözüken ve akademik yazında adı sıklıkla Minnowbrook Konferanslarıyla birlikte anılan YKYH, egemen kamu yönetimi anlayışından farklı düşündüğüne inanan genç kamu yönetimi akademisyen ve uygulamacılarının 1968 Eylülünde Syracuse Üniversitesi'nde gerçekleştirdikleri Minnowbrook Konferansıyla doğmuştur (Marini, 1971: xiii; Özgür, 2003: 184). Ancak kimi yazarlar hareketin Minnowbrook Konferansından önce şekillendiğini savunmaktadır. Bu yazarlardan Barton, Hareketin Minnowbrook'dan önceki bir dizi konferans ve akademik toplantı sonucu ortaya çıktığını savunmaktadır. Barton'a göre (1980: 447-475), Minnowbrook Konferansından önce 1967 yılında hazırlanan "*A Report: Higher Education for Public Service*" isimli Raporun, akademik kamu yönetimine eleştirileri hareketin başlangıç noktasıdır. Yine Barton'a göre, YKYH'nin doğuşundaki ikinci adım kamu yönetiminin değerlendirilmesini amaçlayan "*The Conference on the Theory and Practice of Public Administration*" isimli 1967 yılındaki Konferansta yöneltilen sorulardır. Barton Hareketin Minnowbrook Konferansı ve bu Konferansı temel alan kitaplarla canlılık kazandığını düşünmektedir (Özgür, 2009: 170-171).

Yeni kamu yönetimi hareketinin başlangıç yıllarındaki temel eserler; Minnowbrook Konferansının bildirilerinin yayımlandığı bir editörlü kitap (Marini, 1971), bu akımla ilgili başka bir bilimsel toplantının bildirilerinin yer aldığı Waldo'nun editörlüğünü yaptığı kitap (Waldo, 1971) ile *Public Management* Dergisinin 1971'deki özel sayısıdır. Hareketin "öncü"leri olarak tanımlanabilecek Dwight Waldo, H. George Frederickson ve Michael Harmon gibi isimlerin başlangıçtan itibaren yazmış oldukları eserler, hareketin yaygınlaşmasında etkili olmuştur (Özgür, 2003: 185).

YKYH'nin kurucu isimlerinden olan Frederickson, bu hareketin ortaya çıktığı dönemde kamu yönetimi disiplininde Herbert Simon – Dwight Waldo tartışmasının (ayrıntılı bilgi için bkz: Harmon, 1989: 437-451) yaşandığını vurgulayarak bu hareketin Waldo'nun perspektifinden türediğinin altını çizmektedir. Frank Marini editörlüğündeki *Toward a New Public Administration* isimli eserde yer alan bölümünde Frederickson (1971); klasik kamu yönetiminin; mevcut kaynaklarla daha çok ve daha iyi nasıl hizmet sunulabileceği, daha az para harcayarak hizmet kalitesinin nasıl yükseltilebileceği sorularına yanıt aradığını belirterek, YKYH ile bu sorulara ek olarak yeni bir soruya daha cevap arandığını vurgulamıştır. Bu soru da "sunulan hizmetler sosyal adaleti ve eşitliği sağlıyor mu?" sorusuydu. Bu çerçevede Frederickson bilimsel okul ve davranışçı okulun temellerinden sıyrılarak daha iyi bir kamu yönetimi kurmanın kaygısını taşıyan YKYH'nin, mevcut politikaları ve yapıyı sistematik bir sosyal eşitlik kavramına ulaşmak için değiştirmenin yollarını aradığını belirtmektedir.

Bu harekete "yeni/new" önadının getirilmesinin nedenleri daha çok etkililik, ekonomi ve etkinlik üzerine odaklanan pozitivist kökenli klasik kamu yönetimi anlayışının değerlerinin eksik olduğuna inanan hareketin savunucularının normatif bir anlayışı benimsemeleri ile sosyal adaleti ve eşitliği kamu yönetiminin temel değerleri arasına dâhil etme çabalarıdır. Frederickson'a göre, YKYH'nin "yeni"liği malzemede değil o malzemenin işlenmesindedir. Kavramları ve kimi tartışmaları eski olan YKYH'ni "yeni" kılan mevcut kavramları ve kaygıları yeni bir potada eriterek Amerikan kamu yönetimine yön verme gayretidir (Frederickson, 1976b: 150).

Frederickson YKYH'ni açıklarken öncelikle Herbert Kaufman'a (1969: 3) atıfta bulunmaktadır. Kaufman'a göre, kamu yönetimi üç temel unsur üzerinde yükselmektedir, bunlar; temsil sistemi, politik olarak tarafsız bir rekabet ortamı ve yönetici önderliktir. Bu üç temel unsur değişik dönemlerde ön plana çıkmış ve önem arz etmişlerdir. Ancak, Frederickson, içinde bulunduğu dönemin koşullarında artık bu üç unsurun farklılaştığını, onların yerine yeni modeller arayışının ortaya çıktığını

vurgulamaktadır. Bu arayışlar, verimlilik, siyasal ilgisizlik ve uyumsuzluk kavramlarının çakışma alanında gerçekleşmektedir. Bunlarla birlikte, siyasal sorumluluk kavramında da bir değişimin oluştuğunun altını çizen Frederickson, verimliliğin artması ile sorumluluğun azalması anlayışının artık geçerli olmadığını, son dönemde siyasal sorumlulukla verimliliğin bir arada bulunduğunu ve siyasal sorumluluğun verimlilik oranında gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu durumu da verimlilik merkezli klasik kamu yönetimi anlayışının eskimesi olarak yorumlamaktadır (Frederickson, 1971: 309-310).

Frederickson'un YKYH nedir sorusuna verdiği yanıt, daha önce de belirtildiği gibi, klasik anlamda kamu yönetimi tanımına giren verimli, ekonomik ve eşgüdümlenmiş hizmetlerin sevk ve idare edilmesine sosyal adaletin sağlanması amacının da eklenmesidir. Bu bağlamda, YKYH'nin kendi meşruiyetini "sosyal adalet" kavramı üzerinden kuracağını savunur. Ancak, YKYH, iyi yönetim, verimlilik, ekonomiklik gibi amaçları gözardı etmemektedir. YKYH bu amaçları da kapsayacak bir dönüşüm arayışı olup bunlara ek olarak sosyal adalet ve eşitliği de merkeze oturtmaktadır (Frederickson, 1971: 311).

Frederickson, YKYH'nin üzerinde durduğu önemli unsurlardan biri olarak "sosyal eşitlik" kavramının da altını çizer. Yazar, 1930'lu yıllardan itibaren siyaset biliminde önemli yeri olan Harold D. Lasswell'in argümanından oldukça etkilenmiştir (ayrıntılı bilgi için bkz: Çorbacıoğlu, 2008). Laswell, siyasetin ve kamu yönetiminin kimin, neyi, ne zaman ve nasıl elde edeceği üzerinde önemli birer belirleyici olduğunu ileri sürmektedir. Kamu politikaları ve uygulamalarının çoğunun sosyal eşitliğin sağlanmasının önünde sistematik engeller oluşturduğunu iddia eden Frederickson (1996: 263-270), idari etkililiğe karşı siyasi sorumluluğu gerçekleştirmede sıfır kazanımlı bir oyuna (a zero-sum game) dikkat çekerek sosyal eşitliği sağlamada Amerikan siyasi sisteminin hayli başarısız olduğunu iddia etmektedir. Çeşitli yayınlarında azınlıklar için eşitliğin sağlanmasına da vurgu yapmış olan Frederickson'a göre (1971: 369), Amerikan siyasi sisteminin bu başarısızlığı sistemin devamı için uzun dönemde tehlike yaratmaktadır.

Sosyal adalet ve eşitliğin sağlanması YKYH için ne kadar önemliyse bunu sağlayacak idari yapılanmanın oluşturulması da bir o kadar önemlidir. Klasik akımların bunu araştırmak yerine örgütler üzerine giderek, örgüt davranışı ve örgüt içindeki bireyin davranışını incelemelerini eleştiren Frederickson; mevcut toplumsal yapının sözü edilen konulara ek olarak ekonomiklikten ve verimlilikten farklı sorunlarının da bulunduğunun altını çizmektedir. O'na göre örgüt temelli yaklaşımları bir kenara bırakıp, "kamu"ya odaklanılmalıdır. Bu noktada YKYH'nin *ikinci nesil bir davranışçı yaklaşımı* kamu üzerinden kurma çabası içinde olduğunu belirtmektedir.

YKYH'nin kurumların nasıl işlediklerinden çok, daha büyük toplumsal sorunlar doğuran bu kurumları ve yapıyı incelemeyi tercih etmektedir. Bürokratiklikle birlikte kurumlar esas kuruluş amaçlarından uzaklaşmışlar, bu amaçları yerine getirmek için kuruldukları alanlar kendilerinden daha önemli hale gelmiştir. Bu nedenle, YKYH örneğin, Savunma Bakanlığının işleyişinden çok savunmayla ya da Kamu Görevlisi Komisyonu ve onun işleyişi yerine işgücü ve toplumun istihdam sorunuyla ilgilenmektedir. Amerikan kamu yönetimi yeni bürokratik kurumlar/yapılar oluşturmaktan vazgeçip sosyal sorunların çözümüne odaklanmalıdır (Frederickson, 1971: 314).

Yeni bir bürokrasi ve güçlü hükümet gerekliliği üzerinde duran ve toplumun daha geniş kesimleri için daha kaliteli yaşam sunmak amacıyla daha etkili ve uygulayıcı olacak yönetimin sağlanması için çalışan YKYH'nin kendini diğer akımlardan ayırmakta kullandığı bazı özellikleri bulunmaktadır. Buna göre YKYH;

- Daha dar kapsamlı ama daha çok "kamu" ile ilgili,
- Daha az betimlemeci ama daha çok çözüm önerir nitelikte,
- Daha az örgüt/kurum temelli ama daha çok hizmet sunulanlara/müşterilere odaklı,
- Daha az tarafsız ama daha çok normatif,
- En az diğer akımlar kadar bilimseldir (Frederickson, 1971: 314).

YKYH'ne göre kapitalist değerler ile demokrasi çelişmektedir. Frederickson'a göre, kapitalist değerler (özel mülkiyetin kutsallığı, kârın maksimizasyonu, serbest piyasa ekonomisi, en güçlü olanın yaşamını devam ettirmesi ilkesi) ile demokratik değerler (eşitlik, özgürlük, sosyal sorumluluk, genel refah) çatışma içerisinde olup pek uzlaşamazlar ve bu değerlerin birinden taviz vermeden diğeri yeterince gerçekleştirilemez. Özellikle Minnowbrook Konferansına katılanlar kapitalizm ile demokrasi arasında var olduğu iddia edilen bu çatışmaya yakın ilgi göstermişlerdir. Frederickson'a göre (1997a: 819); taraflar bir diğerini yok etmek istemese de, demokratik değerlere en bağlı olanların kapitalist değerleri en az destekleyenler ve aynı mantıkla kapitalist değerlere en çok inananların da demokratik değerleri en az destekleyenler olmaktadır.

"KAMU YÖNETİMİ" VE "KAMU YÖNETİCİSİ" KAVRAMLARI

Frederickson'un disiplindeki yerine ilişkin çeşitli saptamalarda bulunmadan önce incelenmesi gereken bir diğer önemli nokta, "kamu yönetimi" ve "kamu yöneticisi" kavramlarına yaklaşımıdır.

"Kamu Yönetimi" Kavramı

Frederickson (1997b) *The Spirit of Public Administration* isimli kitabında, bu kitabı yazmadaki önemli amaçlarından birinin, günümüzde giderek kaybolan kamu yönetiminin kamusunu bulmak olduğunu vurgulamaktadır. O'na göre kamu yönetimi, Wilson'un bir zamanlar tanımladığı boyutundan uzaklaşmakta giderek devlet yönetimi haline getirilmektedir. Kamu olgusunun, içinde çok farklı unsurları barındıran geniş kapsamlı bir ifade olduğunu vurgulayan Frederickson (1997b: 20-21), onu sadece kamunun bir yönü olan devletle sınırlandırmanın doğru olmadığının altını çizmiş; literatüre bakıldığında da kamu yönetiminin hep bir devlet yönetimi sorunu ya da örgütsel bağlamda insan kaynakları sorunu olarak algılandığından yakınmıştır. Bu nedenle kamu yönetiminde "kamu" yeniden elde edilmelidir.

Özellikle son yıllarda, "kamu" kelimesinin faydacı görüşün etkisinde biçimlendiğini belirten Frederickson, artık kolektif faydanın yerini bireysel faydaya bıraktığını ve devletin amacının bireysel mutluluğu sağlamaya indirgenmiş olduğunu

vurgulamaktadır. O'na göre, artık bir kamu yoktur, sadece bireylerin toplamı gibi bir anlayış vardır. İnsanların ortak fayda için örgütlenme istekleri neredeyse kalmamıştır. İnsanlar bireysel kararlarının toplumsal sorumluluklarını düşünmemekte ve üstlenmemektedir. Bir şekilde başkalarını düşünseler dahi, bu onların kendileri için ne ifade ettiği endişesiyle yapıldığı için herhangi bir kamusallık içermemektedir.

> Artık kamu deyince akla bazı hoş karşılanmayan muğlâk anlamlar gelmektedir. Kamunun orijinal anlamı kaybolmuştur, kamu artık devlet ya da siyasetle eşanlamlı anlaşılmakta, bazılarına göre ise bireyciliğe karşı bir meydan okuyuş, özel teşebbüse karşı geliş ve kolektivizme doğru bir eğilim olarak algılanmaktadır (Frederickson, 1997b: 21-22).

Faydacı anlayışın, kamu yönetimi alanıyla bağdaşmasının öncelikle ekonomideki serbest piyasa modeliyle birlikte yol almasından kaynaklandığını vurgulayan Frederickson; serbest piyasa anlayışında tüketicilerin ve kamuoyunun istekleri önemli olduğundan, faydacı görüşün ilgisini bu alana yöneltmiş olduğunu vurgulamaktadır. Yazar faydacı görüşün kamu yönetiminde pek çok bağlamda önemli gelişmelere katkıda bulunduğunu kabul etmekte birlikte; bu görüşün bir taraftan da etik anlamda kamu yönetiminin soylulaşmasını engellediğini belirtmektedir. Bu noktada liberal düşünceye eleştirel yaklaşan Frederickson'a göre kamunun liberal bağlamda değerlendirilişi, birçok sosyal hakkın ve özgürlüğün yerleşmesini sağlamış; ancak bireysel hak sahibi olma, kolektif hak sahibi olup kamusal çıkara ulaşmanın önüne geçmiştir (Frederickson, 1997b: 22-23).

Kamu yönetimde önemli akımlardan biri olan kamu tercihi teorisinin savunucularını da eleştiren Frederickson, onların devleti insanların fayda sağlamak için yarıştıkları bir yere indirgediklerini söylemekte ve böylece de kamunun, sadece gündelik işlerin yapıldığı amaçsız, pasif bir organ haline geleceğini vurgulamaktadır. Ayrıca, yine kamu tercihi yaklaşımında parası olanın tercih yapma ve kendi isteklerini elde etme hakkına sahip olduğunu, parası olmayanın ya da ekonomik olarak daha dezavantajlı konumda olanlarınsa sınırlı hakları olduğunu belirtmektedir. Bu düşünce kamu hizmetlerini olabildiğince paralı hale getirerek piyasalaştırmakta ve dolayısıyla da hizmetlerin herkese ulaşabilmesini zorlaştırıcı bir etkiye sahip olmaktadır. Böylece sosyal adaletten giderek uzaklaşılmaktadır.

Devletin daha az müdahalesinin zaman içinde hep olumsuz sonuçlara sebep olduğunu belirten Frederickson (1997b), devletin küçültülmesi yerine içindeki kamu yöneticilerinin yönetsel süreçleri olduğu kadar siyasi süreçleri de iyice anlayıp kamu kurumlarını bu anlayışla yönetmesi ve kamu bürokrasisinin geniş bir takdir yetkisine sahip olması gereği üzerinde durmuştur.

Özel sektörle kamu sektörünün ilkelerinin birbirinden ayrı olduğunu ve bu nedenle de özelin ilkelerini devlette uygulamaya çalışan bir görevlinin zamanla kamu yararı değil kâr amacı güdeceğini vurgulayan Frederickson, kamu çalışanlarının özel sektör görevlilerine göre kamusal hizmet anlayışına daha çok sahip olduklarını vurgulamaktadır. Kamudaki özelleştirmelerin son derece gerekli oluşu ve devletin yaptığı her şeyi verimsiz yapmakta olduğu yaygın görüşünün bir yanılsama olduğunu belirten Frederickson (1997b: 27-47); uygulamaların devletin her zaman özel sektöre göre daha etik ve uzun vadede daha verimli sonuçlar verdiğini göstermiş olduğunu savunmaktadır.

"Kamu Yöneticisi" Kavramı

Devletin söz konusu verimli sonuçlara ulaşmasında kamu yöneticilerine de önemli bir rolün düştüğünü vurgulayan Frederickson; *The Spirit of Public Administration* kitabında (1997b), kamu yöneticilerine ilişkin düşüncelerini şu şekilde sıralamaktadır:

- Birçok yasada, yöneticilerin ne yapması gerektiği açık ve seçik olarak belirtilmemiş, çoğu kez muğlak bırakılmıştır. Akıllı ve deneyimli yöneticinin ilk yapması gereken bu boşluklara uygun şekilleri verebilmek için siyasetçilerin personelin görüşlerini ve yasadaki kritik noktaları iyice anlayarak ayrıca arkasına ona destek olacak baskı gruplarını da alarak kesin ve uygulanabilir emirler ortaya koymalarıdır. Artık günümüzde yöneticilerden beklenen budur ve bu tip "girişimci liderlik" olarak tanımlanmaktadır.
- Yasama organı genellikle işlerin sadece somut çerçevesini çizen ama ayrıntılardan uzak olan kanunlar çıkarmaktadır. Yöneticinin yapması gereken kamu hizmetlerini layığıyla verebilmek için gerekli adımları oluşturmaktır. Bu adımlar mümkün olduğunca pratikte uygulanabilir olmalı ve siyasi açıdan da olanaklı hale getirilmelidir. Bunu yaparken de baskı grupları aracılığıyla önemli siyasetçilerden yararlanılmalıdır.
- Uzmanlık ve ihtisaslaşma etkili kamu yönetiminin olmazsa olmazıdır. Bürokratik güç; bir soruna uzman ve profesyonellerle tüm zamanını ayırarak yoğunlaşma, o konuda ihtisaslaşma, konuyla ilgili bilgi tekelini sağlayabilme, teknik destek için bürokratik uzmanlara giderek artan bağlılık ve bürokratik takdir yetkisine sahip olanların kontrollerinin artmasıyla gerçekleştirilebilir.
- Etkili bir kamu yöneticisinin yapması gereken, elindeki klasik hiyerarşik denetim bağlarıyla yetinmemek, içinde bulunduğu yetkisinin azaltılıp çeşitli şirketlere bağlı bırakıldığı manipülasyon örgüsünün farkında olarak hareket etmektir.
- Yöneticiler hizmetlerinin kalitesini artırabilmek için devletten sağlayacakları finansmanı artırma çalışmalarını yaparken tarafsızlıktan uzaklaşıp kendi kurumlarının avukatlığını yapacaklardır. Ama burada bu savunmayı abartıp siyasetin arenasına girmemeyi başarabilmek de önemlidir.
- İyi bir kamu yöneticisi halkın yasal güvencelerini korumalıdır. Kamu yöneticileri yeri geldiğinde seçilmişlere hukuken belirlenmiş sınırları aşmamaları konusunda uyarıda bulunmalıdırlar.

- İyi bir kamu yöneticisi olmak için teknik uzmanlık kadar içinde bulunulan durumlarla başa çıkabilmek için iyi bir siyasi zekâ da gerekmektedir.

Frederickson (1997b: 21-49), kamu yöneticilerine ilişkin önerilerini Anayasaya bağlılık, erdemli vatandaş, kamusal sorumluluk, sevgi ve yardımseverlik bağlamlarından hareketle oluşturmuştur. O'na göre, kamu yöneticisi hem teknik olarak yeterli olmalı, hem de kendini ahlaki anlamda sorumluluk içinde hissetmelidir. Bu hisle birlikte ulusun temel değerlerini tüm yurttaşlara yaymak için demokrasiyi bir araç olarak kullanmalıdır. Kamu çalışanları, insanları temsil ettiklerinin bilincinde ve başlangıçtaki değerlere bağlılıktaki zorunluluğun farkında olarak, kendi kendilerinin gardiyanı olmalıdırlar. Yazara göre, eğer toplumsal değerler yeniden gözden geçirilecekse bu, kamu yöneticisinin sorunu olmalıdır. Kamu yöneticisinin görevi eşitlik ve adaletin gerektirdiği kamusal değerleri Amerikan kamu kurumlarında daha fazla temsil etmektir.

Klasik kamu yönetimi yaklaşımının kamu yönetimini işletmecilik mantığıyla hareket ederek çok dar anlamda tanımladığını vurgulayan Frederickson, bu yaklaşımın verimlilik (mevcut kaynaklarla daha çok veya daha iyi hizmetin nasıl sunulabileceği) ve ekonomi (daha az para harcayarak hizmet kalitesinin nasıl arttırılabileceği) değerlerine önem verdiğini belirtmektedir. Ancak O'na göre; bunlara yurttaşlık, dürüstlük, sosyal adalet, ahlak ve sorumluluk gibi değerler de eklenmelidir. Söz konusu değerlerin klasik kamu yönetimi yaklaşımının savlarıyla etkili bir şekilde gerçekleşemeyeceğini vurgulayarak, klasik kamu yönetiminin aksayan ve yetersiz kalan yönlerinin "yeni kamu yönetimi hareketi" ile ortadan kaldırılabileceğini belirtmektedir (Frederickson vd., 1992: 366-381).

"YÖNETİŞİM" KAVRAMINA YAKLAŞIMI

1980 ve 1990'lı yıllar devletin küçültülmesi yönünde çalışmaların olduğu; daha az hiyerarşik, daha adem-i merkezi ve görevlerinin önemli bir kısmını özel sektöre teslim etme eğilimi taşıyan bir devlet yapılanmasının oluşturulmaya çalışıldığı yıllardır. 1990'lı yıllardan itibaren ise, neo-liberal politikaların etkileri kamu yönetimi alanında kendini iyice hissettirmeye başlamış ve bu da kamu yönetiminin kapsam ve doğasına ilişkin çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Devletin rolünün tartışılması ve dönüşüme uğraması, idari organları ve bürokratik kurumları ile özel sektörün iç içe geçmesini beraberinde getirmiş; devlete ait hizmetlerin özel sektör kurumlarına ve daha çok kâr amacı gütmeyen örgüt ağlarına devredilmesiyle "içi boşaltılmış devlet" (hollow state) kavramı yükselişe geçmiştir. Bu durum devletin geleneksel rolünün ve bu role ilişkin beklentilerin değişmesine neden olmuş; kamu yönetimi kuramcıları ve akademisyenlerini disipline ilişkin olarak yeni ve farklı alanlar üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Sonuçta ortaya çıkan önemli kuramlardan biri de "yönetişim" kuramı olmuştur.

En genel ifadeyle yönetimin sadece devlet tarafından yürütülen bir süreç olarak değil, özel sektör ve sivil toplumun da katılımıyla gerçekleşen bir süreç olduğunu ifade eden yönetişim kavramı Frederickson ve Smith'e göre (2003: 225), son zamanlarda özellikle çokça kullanılan moda bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu yönetimi alanındaki modern literatürün birçoğunda yönetişim, kamu işletmeciliği ve kamu yönetimi ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Son 20 yıllık dönemde Amerika ve Avrupa'da pek çok akademi, enstitü ve üniversitede yönetişim bölümleri ya da kamu yönetimi içinde yönetişimin çalışıldığı kısımlar oluşturulmuştur (Frederickson, 2004: 5-6).

Frederickson, günümüzde yönetişim kavramının kamu yönetimi alanında bilimsel ve kavramsal olarak aşağıdaki sıralanan ifadelerden biri ya da bir kaçını ifade etmeye eğilimli olduğunu belirtmektedir. Yönetişim;

- Aslında kamu yönetiminde daha önce geliştirilmiş olan bakış açılarının farklı bir dille söylenen biçimidir.
- Esasen kamu yönetiminin kendisini çalışmaktan ziyade, kamu yönetimi uygulamalarını şekillendiren bağlamsal etkileri (sosyal, ekonomik, kültürel) çalışmaktır.
- Kamu yönetiminde hükümetler arası ilişkilerin ve üçüncü şahısların politika uygulamalarının incelenmesidir.
- Devlete bağlı olmayan kamu ortaklarının etkisi ya da gücünün incelenmesidir (Frederickson, 2004: 2).

Frederickson, yönetişimin ilk ilkesini Herbert Simon'un sınırlı ussallığından / rasyonalitesinden aldığını söylemekte, ikinci ilkeyi ise işlem maliyetlerine kafayı takmış olan yeni teorisyenlerin etkisiyle açıklamaktadır. Buna göre, örgütü ast üst ilişkilerinin birbiriyle bağlantılı olduğu hiyerarşik bir yapıda işletmektense, herkesin birbiriyle işbirliği halinde, şirket ya da kendi ilgilerini giderebilecekleri şekilde hareket etmeleri çok daha uygun olacaktır. Frederickson'a (1997b: 79) göre, yönetişimin temelinde, insanların son derece rasyonel olup bireysel çıkarlarını gözettikleri, pazar mantığını, özelleştirmeyi, ihale yöntemlerini, işlem maliyetleri düşüncesini ve ağ yapılanmalarını kullandıkları bir anlayış yatmaktadır.

Yönetişimde daha çok devlete ait olmayan aktörlerle kurulan yakın ilişkiler vardır. Geleneksel kamu yönetimi hiyerarşiyi ve emir komutayı gözetirken, yeni yönetim biçimlerinde desantralize edilmiş hükümet, sözleşmeler, çoklu örgütsel ağbağlar, pazarlık ve ikna süreçleri yer almaktadır. Rolü değişen devlet artık mal ve hizmetlerin üreticisi değil gözetmenidir.

"Yönetişim" kavramının pek çok farklı anlamı olmasından dem vuran Frederickson, kavramın dünya genelinde hem kamu hem de özel sektörde sıkça kullanıldığını vurgulamakta, küresel ve yerel düzenlemelerin karakterize edilmesinde kilit rol oynadığını belirtmektedir. O'na göre, yönetişimde artık neredeyse olmayan bir devlet vardır. Birçok şey kamuyla ilgilidir ama çok az şey devletle ilgilidir. Çünkü belirgin birçok aktörlülük söz konusudur: siyasi partiler, yasama organları ve alt birimleri, baskı grupları, aracılar, örgütler, müşteriler, medya, satıcılar vs. Klasik kamu yönetimindeki devlet ve bürokrasi yeni anlayışta hakir görülürken, yönetişim, kabul edilebilir, yasal ve hatta iyi bulunur. Klasik yönetim hiyerarşik, yavaş ve hayal gücünden yoksunken; yönetişim, yaratıcı ve katılımcı olarak görülür (Frederickson, 1997b: 86-87).

Frederickson'a göre, yönetişim, bürokratik devlet anlayışından "içi boşaltılmış devlet" anlayışına ya da üçüncü şahısların hükümetine doğru bir değişimdir. Hükümetler arası işbirliğinin ve ağların yönetimidir. Frederickson'a (2004: 6) göre

yönetişim; bir taraftaki yönetsel yetkiler ile diğer tarafta bulunan sosyal, teknolojik, siyasal ve ekonomik sorunlar arasındaki uyumsuzluk ya da bağlantısızlık nedeniyle önem kazanan bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır.

Devletin rolü ve uygulamalarındaki değişimleri dikkate alacak olan bir kamu yönetimi teorisine ihtiyaç duyulmasına rağmen bu ihtiyaca cevap verebilecek bir yönetişim teorisinin varlığının henüz kesinleşmediğini vurgulayan Frederickson, yönetişim kavramının güçlü yanlarını ve sınırlılıklarını belirlemiştir (Frederickson, 1997b: 87-92; Frederickson ve Smith, 2003: 209). Buna göre, yönetişimin güçlü yanları ve sınırlılıkları şu şekilde sıralanabilir:

Tablo: Frederickson'a göre yönetişimin güçlü yanları ve sınırlılıkları

GÜÇLÜ YANLARI	SINIRLILIKLARI
Kurumlar üstü koordinasyona, girişimci yaratıcılığa, deneyime ve risk almaya vurgu yapar. Tercihlere, rekabete ve karar bedelli perspektiflere odaklanır. Başlıca amacı "daha iyi çalışan ve daha düşük harcama yapan devlet"tir.	Düzen, tahmin edilebilirlik, istikrar, sorumluluk ve eşitlik gibi özelliklere sahip kurumları önemsemez. Adalet ve eşitliğe vurgu yapmaz. Piramidin en üstünde neler olduğuyla ilgilenir, alt kademelerde hangi bürokrat, hangi vatandaş ya da "müşteri" ile ilgileniyor umursamaz. Sorumluluk ve hesap verilebilirlik üzerinde çok az durulur. "Daha iyi çalışan ve daha düşük harcama yapan devlet" amacına ulaşılmasında işten çıkarmalar devletin içini boşaltarak etkili kamu hizmetinin önünü tıkar.

Frederickson'un çeşitli eserlerinde yönetişim kavramına ilişkin altını çizdiği bir diğer önemli nokta, disiplinin ortaya çıkışından itibaren tartışılan bir konu olan siyaset-yönetim ayrımının bu kavramla birlikte ortadan kalkması olmaktadır. O'na göre, yönetişimde sadece yönetimle ya da siyasetle ilgili bir şey yoktur. Yönetimde siyasi nüveler siyasette de yönetsel nüveler mevcuttur. Dolayısıyla, yönetişim kavramı ile birlikte, bu ikilik aşılarak yönetim ve siyaset aynı kavram içerisinde eritilerek yeniden tanımlanmıştır. Özellikle yönetişim içerisindeki bu siyasi yönü eleştiren Frederickson'a göre, yönetişim aksi iddia edilse de aşikâr biçimde siyasi nitelikte bir tanımlama ve özellikle de seçilmiş yöneticiler için işe yarar bir söylem niteliğindedir. O'na göre, yıllar boyunca kamu yöneticileri tarafsızlıktan ödün vermemeye çalışırlarken şimdi konunun tamamen siyasileştirilmiş olması üzerinde dikkatlice durulmalıdır. Aslında yönetişim Frederickson'a göre birçok yönüyle de yararlıdır. Ancak, onu sadece kamu yönetimindeki değişime vurgu yapar şekilde tanımlamak yetersizdir. Yönetişim, güçlü siyasi ve idari kurumları gerektirir. Çünkü bu kurumlar piyasanın başarısız olması durumunda yönetim için çok büyük önem taşırlar. Güçlü siyasi ve idari kurumlar aynı zamanda ortak bir politik kültür oluşturulmasını sağlarlar. Frederickson yönetişimdeki özelleştirmeler vb. uygulamaların tümüyle de yanlış olmadığının altını çizer. Ancak, bu uygulamalar yapılırken kamu kurumları, sağlam kamusal politikalar geliştirebilecek ve uygulayabilecek kapasiteyi yitirme noktasına kadar zayıflatılmamalıdır (Frederickson, 1997b: 93-94).

Özetle, Frederickson, yönetişimi çok sıkı bir şekilde eleştirse de, ona karşı tam bir karşı duruş sergilememektedir. Yönetişimin olası tehlikelerini ve olumsuz yanlarını vurgulasa da, yine de kamu bürokrasisinin rolü azaltılmadıkça ve kamunun içi boşaltılmadıkça yönetişimin iyi bir çözüm olabileceğine inanmaktadır.

KAMU YÖNETİMİNDE "ETİK" KAVRAMI ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ

Frederickson, ABD'de 1900'lerin ilk zamanlarında halkın sevmediği şeylerin başında devletin bozulmasının geldiğini belirtmektedir. Bunu düzeltici çareler olarak da idari ve yönetsel yollar arandığını söylemektedir. 1930'ların ortaları itibariyle devlet büyümeye başlamış ve 1950'lerle birlikte kamu hizmeti devletin en önemli unsurlarından biri olarak görülmüştür. 1980'lerde bürokrasi büyük devletin simgesi haline gelmiş ve asıl önemli konuyu oluşturmuştur. Bu tarihlerden itibaren bürokrasi fazlaca eleştirilmeye başlanmış ve devletin bozulması eskisinden farklı olarak yeniden gündeme gelmiştir. Şimdiki tepkiler, bürokrasi, büyük devlet ve yüksek vergi karşıtı olanların birleştiği eleştirilerden oluşmaktadır. Artık siyasi bozulma değil bürokrasideki bozulma hedef alınmıştır. Bu bozulmayla birlikte de kamu yönetiminde "etik" kavramı tartışılır hale gelmiştir (Frederickson, 1997b: 159-160).

Waldo gibi "değerler" (values) konusuna çok önem veren Frederickson, değerlerin kamu yönetiminin ruhunu oluşturduğunu belirtmekte; kamu yönetiminde çalışan herkesin değerler üzerinde durması gerektiğini vurgulamaktadır. Söz konusu değerlere örnek olarak da şunları vermektedir: "Kanuna bağlılık, dürüstlük, ahlakın profesyonel düsturlarını izlemek, kişisel ahlak ve anayasal prensiplere bağlılık". Bu değerler kamu yöneticisinin hizmetlerini yürütürken nasıl davranması gerektiğini ortaya koymaktadır. O'na göre, siyasi değerlerle siyasi tutumlardaki değerler arasında paralellik vardır ve siyasi tutumları belirleyenler de çoğunlukla kamu yöneticileridir (Frederickson, 1997b: 161).

Yönetimde ahlakı vatanseverlik ve hayırseverlikle bağdaştırmadıkça kamu yönetiminin eksik kalacağını söyleyen Frederickson, bu ve benzeri amaçların yönetimi daha da asilleştireceğini savunmaktadır. Ancak son dönemde devlet karşıtlığı ve hizmetlerin özel sektör tarafından yürütülmesinin moda bir anlayış haline gelmesiyle birlikte, devlet tarafından yürütülen hizmetlerin özele devri halinde yozlaşmanın ve bozulmanın artacağından da şüphe duymamaktadır. Devletteki etik tartışmalarının ön plana çıktığı bu son dönemde devletin de özelleştirmelere prim veren eylemlerinin önemli bir ironi olduğunun farkına varılması gerektiğini savunmaktadır (Frederickson, 1999b: 310).

Frederickson; kamu yönetimindeki yozlaşmanın ve etik dışı uygulamaların artmasındaki temel nedenlerden biri olarak "devlet" algısında yaşanan değişimi göstermekte, devletin özel bir şirket gibi algılanmaya başlanması ile birlikte etik dışı faaliyetlerin de artmaya başladığını belirtmektedir. Kamu-özel sektör ayrımından yola çıkarak, devlette çalışanlarla özel sektörde çalışanlar arasında belirgin farklar olduğunu belirten Frederickson, devlette çalışanların devletin etiğine bağlı olacaklarını ve kamu çıkarını daha çok gözeteceklerini vurgulamakta; böylece yozlaşma ve bozulmanın da çok daha az olacağını belirtmektedir. O'na göre; özel sektörde çalışanlar daha esnek, daha az kurallara bağlı, daha az liyâkat temelli insanlar oldukları için onların devlette çalıştırılması başarısızlık ve yolsuzluklara neden olacaktır. Kamuda ortak çıkar gözetimi varken özeldeki hâkim düşünce kârlılıktır. Dolayısıyla, devletin özele müdahalesine ve hatta devlete karşı olan insanların kamu sektöründe istihdamı, devlet etiğinden uzak tutumları da beraberinde getirecektir Frederickson, 1997b: 177-181; 1999b).

GENEL DEĞERLENDİRME

H. George Frederickson'un kamu yönetimi disiplini içerisindeki yerini saptamak amacını taşıyan bu çalışmanın üzerinde durduğu konular bir bütün halinde irdelendiğinde Frederickson'a ilişkin belli değerlendirmeler yapılabilir. Simon-Waldo tartışmasının yaşandığı bir dönemde Waldo'nun öğrencisi olarak yetişmesinin de etkisiyle düşüncelerini Waldo çizgisinde şekillendiren ve o çizgide devam eden bir akademisyen olduğunu kendisi de pek çok eserinde sıkça vurgulamaktadır. Bu noktadan hareketle, Frederickson da Waldo gibi, değerler ve sosyal adalet konularına çok önem vermekte, işletme yönetimi uygulama ve prensiplerinin kamu yönetiminde uygulanamayacağını savunmakta, keskin bir siyaset-yönetim ayrımından söz edilemeyeceğini belirtmekte ve kamu yönetimi içerisinde devletin içinin boşaltılmasından rahatsızlık duymaktadır.

Frederickson için "değerler" ile "sosyal adalet ve eşitlik" kavramları kamu yönetiminin olmazsa olmazlarıdır. Kurucularından olduğu YKYH'ni tanımlarken de, kamu yönetiminde gerçekleşen yozlaşmaların ve bozulan ahlakın düzeltilmesinde de bu iki unsurun kilit unsurlar olduklarını belirtir. O'na göre, devletin, kamu yöneticilerinin ve kuramcılarının temel hareket noktası toplumda sosyal adaletin ve eşitliğin sağlanması olmalıdır.

İşletme yönetiminin uygulama ve prensiplerinin kamu yönetiminde uygulanması, devletin içinin boşaltılarak küçültülmesi amacıyla görev ve fonksiyonlarının özel sektöre veya gönüllü devlet dışı kuruluşlara bırakılmasının çeşitli sıkıntılar yaratacağını savunur. Özelleştirme uygulamalarının her zaman olumlu sonuçlar doğurmayacağının altını çizerek devletin de pek çok hizmeti verimli ve ekonomik olarak yerine getirebildiğini belirtir. Bu noktada yönetişim kavramını da eleştirir. Kamu yönetimi alanında her derde deva bir reçete olarak görülen yönetişimin dünya genelinde moda bir terim olarak yaygın şekilde kullanıldığını vurgular. Olumlu taraflarının olduğu ve bunların göz ardı edilmemesi gerektiğinin altını çizerken körü körüne yönetişim mantığı çerçevesinde devleti dönüştürmenin sıkıntılar yaratabileceğinin unutulmaması gerektiğini savunur.

Günümüzde kamu yönetiminin sadece siyasete indirgenmeye çalışıldığı ve bunun da özellikle yönetişim kavramıyla gerçekleştirilmeye çalışıldığını belirten Frederickson, bu algılamanın yanlış olduğunu, yönetimin siyasetin bir alt dalı halinde değerlendirilmesinin hatalı olduğunu belirtir.

En genel ifadeyle Frederickson Amerikan kamu yönetimi disiplinindeki işletmevâri/işletmeci kanada karşıt bir tutum sergileyen, kamu yönetimi alanındaki hızlı piyasalaşmanın eleştirel değerlendirmesini yapan, toplumun daha geniş kesiminin daha adil ve eşit şekilde hizmetlerden faydalanması gerektiğini savunan, bunun da en iyi şekilde devlet eliyle gerçekleşebileceğini belirten, Amerikan kamu yönetimi disiplini incelenirken üzerinde titizlikle durulması gereken bir akademisyen ve düşünürdür.

KAYNAKÇA

Atalay, Mehmet (2008) *Kamu Yönetimi Disiplininde Dwight Waldo Düşüncesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atalay, Mehmet (2006) "Dwight Waldo ve The Administrative State", *Kamu Yönetimi Dünyası*, Ekim, Sayı 27.

Barton, Rayburn (1980) "The Road to Minnowbrook: Development of the New Public Administration in the United States", *International Journal of Public Administration*, Volume 2, No 4, pp. 447-475.

Çorbacıoğlu, Sıtkı (2009) "Kamu Politikası Analizinde Görünmez Üniversite: Altı Bilim Adamı Arasındaki Bilişsel ve Sosyal Ağbağ", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 41, Sayı 4, ss. 23-48.

Frederickson, H. George, *Kişisel Web Sitesi*, http://people.ku.edu/~gfred/index.htm (E.T.: 07.12.2008).

Frederickson, H. George (2004) *Whatever Happened to Public Administration? Governance, Governance Everywhere*, Queen's University Belfast, Institute of Governance, Public Policy and Social Research, Working Paper QU/GOV/3/2004.

Frederickson, H. George and Kevin B. Smith (2003) *The Public Administration Theory Primer*, Westview Press, Boulder, Colorado.

Frederickson, H. George (1999a) "The Repositioning of American Public Administration", *Political Science and Politics*, Volume 32, No 4, December, pp. 701-711.

Frederickson, H. George (1999b) "Ethics and New Managerialism", *Public Administration & Management: An Interactive Journal*, Volume 4, No 2, pp. 299-324.

Frederickson, H. George (1997a) “Introduction”, *International Journal of Public Administration*, Volume 20, No 4-5, pp. 817-836.

Frederickson, H. George (1997b) *The Spirit of Public Administration*, The Jossey Bass Public Administration Series, San Francisco, California.

Frederickson, H. George (1996) “Comparing the Reinventing Government Movement with the New Public Administration”, *Public Administration Review*, Volume 56, No 3, pp. 263-270.

Frederickson, H. George, Jay Shafritz, and Albert Hyde (1992) *Classics of Public Administration, Third Edition*, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, pp. 366-381.

Frederickson, H. George (1976a) “Public Administration in the 1970s: Developments and Directions”, *Public Administration Review*, Volume 36, No 5, pp. 564-576.

Frederickson, H. George (1976b) “The Lineage of the New Public Administration”, *Administration and Society*, Volume 8, No 2, pp. 149-175.

Frederickson, H. George (1971) “Organization Theory and New Public Administration”, in Frank Marini (Ed.), *Toward a New Public Administration - The Minnowbrook Perspective, Third Edition*, Chandler Press, Scranton, Philadelphia.

Harmon, Michael M. (1989) “The Simon/Waldo Debate: A Review and Update”, *Public Administration Quarterly*, Volume 12, No 4, Winter, pp. 437-451.

Henry, Nicholas (1989) *Public Administration and Public Affairs, Fifth Edition*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.

Henry, Nicholas (1987) “The Emergence of Public Administration as a Field of Study”, in Ralph C. Chandler (Editor), *A Centennial History of the American Administrative State*, Free Press, New York, pp. 37-85.

Kaufman, Herbert (1969) “Administrative Decentralization and Political Power”, *Public Administration Review*, Vol. 29, No: 1, January-February 1969, pp. 3-15.

Marini, Frank (Editor) (1971) *Toward a New Public Administration- The Minnowbrook Perspective, Third Edition*, Chandler Press, Scranton, Philadelphia.

Özgür, Hüseyin (2009) “Amerikan Yeni Kamu Yönetimi Hareketinin (YKYH) 40 Yıllık Serüveni: 1968 Minnowbrook Konferansından 2008’e YKYH’nin Dönüşümü”, *VI. Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR -IV)*: Necat Akyıldız vd. (Derleyenler), *18. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Kamu Yönetiminde Reform*, TODAİE, Ankara, ss. 169-192.

Özgür, Hüseyin (2003) “Yeni Kamu Yönetimi Hareketi”, *Çağdaş Kamu Yönetimi -I*, (Editörler) Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, ss. 183-224.

Simon, Herbert A., Peter F. Drucker, and Dwight Waldo (1952) “Development of Theory of Democratic Administration:

Replies and Comments”, *The American Political Science Review*, Volume 46, No 2, June, pp. 494-503.

Sayman, Coşkun (2006) *Dwight Waldo ve Yönetim Yazını*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Waldo, Dwight (2006) “Demokratik Kamu Yönetiminin Gelişimi” (Çev. Lütfi Yalçın), *Kamu Yönetimi Dünyası*, Sayı: 27, Ekim 2006. Orjinali: “Development of a Theory of Democratic Administration”, *American Political Science Review*, Volume

46, March, pp. 81-103.

Waldo, Dwight (Editor) (1971) *Public Administration in a Time of Turbulence*, Chandler Press, Scranton, Philadelphia.
Wilson, Woodrow (1887) “The Study of Administration” Political Science Quarterly, Vol. 2, June 1887, pp. 197-222.

BASEL II STANDARTLARININ KOBİ KREDİ FİYATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN BELİRLENMESİNE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA[1]

Prof. Dr. Zeki DOĞAN[*]
Yrd. Doç. Dr. Ömer İSKENDEROĞLU [**]
Yrd. Doç. Dr. Ayşe Gül HATİPOĞLU [***]

Özet: Bu çalışmada Basel I, Basel II standart yaklaşım, Basel II içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşım çerçevesinde farklı teminat türleri ve farklı kredi notları için kredi fiyatının kurumsal ve perakende Küçük ve Orta Boy İşletmelerde (KOBİ) ne yönde değiştiği incelenmiştir. Bu bağlamda belli varsayımlar altında hesaplanan kredi notlarının yaklaşımlar çerçevesinde değiştiği gözlemlenmiş ve işletmeler açısından en uygun kredi fiyatının kredi notuna bağlı olarak içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşım çerçevesinde oluştuğu tespit edilmiştir. Ayrıca kurumsal ve perakende KOBİ'ler karşılaştırıldığında, içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşıma göre hesaplanan kredi fiyatının perakende KOBİ'lerde daha az dalgalanma gösterdiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Basel II, Standart Yaklaşım, İçsel Derecelendirmeye Dayalı Yaklaşım, KOBİ.

Abstract: In this study with different sources of collaterals and different credit ratings the credit price of corporate credits and retails credits of Small and Medium sized Enterprise (SME) are investigated with Basel I, Basel II standard based and Internal Rating Based assumptions. In this context it's observed that, the credit price differs among corporate and retail credits under relevant assumptions. The most relevant credit price comes out with Internal Rating Based assumptions. Nevertheless the volatility of the credit price of retail credits are lower than corporate credits with respect to Internal Rating Based.

Keywords: Basel II, Standard Approach, Internal Rating Based Approach, SME.

GİRİŞ

Finans sektöründe artan küreselleşme baskısı, finansal ürünlerin gelişmesi, piyasa koşullarındaki belirsizlikler, teknolojideki hızlı gelişim, artan rekabet ve riskler, risk yönetimi konusunda uluslararası standartların belirlenmesini bir gereklilik haline getirmiştir. Bu doğrultuda, Uluslararası Ödemeler Bankası bünyesinde kurulan Basel Bankacılık ve Denetim Komitesi 1988 yılında Basel I standartlarını yayınlamıştır. Komitenin uluslararası alanda faaliyet gösteren bankalara yönelik hazırladığı ve bankaların karşı karşıya kaldığı kredi riskine paralel olarak sermaye bulundurmasına ilişkin düzenlemelerin yer aldığı Basel I, yüzden fazla ülkede kabul görüp uygulanmıştır. Ancak yaşanan finansal kriz ve gelişmeler karşısında kapsamı ile uygulanan risk ağırlıkları sınırlı kalan Basel I standartları yetersiz duruma düşmüştür. Bu eksiklikleri ortadan kaldırmak komite 2004 yılında Basel II standartlarını yayınlamıştır.

Basel II standartları, risk yönetimi ve sermaye yeterliliği konusunda sahip olduğu standartlarla, uluslararası finansal piyasalarda sağlamlığın ve güvenirliliğin arttırılmasına yönelik önemli bir düzenlemedir. Ancak Basel II standartlarının 2008 yılında yaşanan finansal krizi meydana getiren bazı unsurlar açısından yetersiz kalması nedeniyle, Basel III olarak adlandırılan değişiklikler gündeme gelmiştir (http://www.bis.org/bcbs/basel3.htm, 10.10.2011; Candan, 2008: 1). Fakat Basel III, Basel II'nin özellikle son finansal krizdeki ortaya çıkan eksikliklerini tamamlayan bir "ek düzenlemeler seti" niteliğinde olup, sermaye yeterliliği hesaplama felsefesinde önemli sapmalar meydana getirmemektedir (BDDK, 2010: 1).

Basel II standartlarının, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde KOBİ'ler üzerinde önemli etkileri olması beklenmektedir. Basel II standartları, KOBİ'leri yıllık satış cirosu 50 Milyon Avro'dan daha az olan işletmeler olarak tanımlayarak, bankaların söz konusu işletmelere kullandırdıkları kredilerle büyük işletmelere kullandıkları kredileri ayrı tutmuştur. (Saurina ve Trucharte, 2004: 126). Diğer taraftan bir bankadan ya da bankacılık grubundan kullandığı toplam kredi tutarları esas alarak KOBİ'leri de kurumsal ve perakende KOBİ olarak sınıflandırılmaktadır.

Basel II standartları çerçevesinde önerilen bir diğer değişiklikte bankaların KOBİ'lere kullandırılacak krediler için ayıracağı teminat tutarının ve dolayısıyla kredi fiyatının hesaplanmasıyla ilgilidir. Bu bağlamda Basel II'de iki farklı yaklaşım önerilmektedir. Bunlardan ilki Basel II'ye geçiş sürecinde önerilen, risk ağırlıklarının belirlenmesinde Standart & Poors, Moody's, Fitch gibi bağımsız risk derecelendirme kuruluşları tarafından verilen derecelendirme notlarının kullanıldığı ve nispeten hesaplama kolaylığı sağlayan standart yaklaşım; diğeri ise daha kapsamlı bir değerlendirmeyi gerektiren içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşım olarak bilinmektedir.

---

[1] Bu çalışma Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü " Basel II Standartları ve Türk KOBİ'leri Üzerindeki Etkilerinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma" adlı doktora tezinden derlenmiştir.

* Prof. Dr. Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü NİĞDE. zekidogan7@hotmail.com
**Yrd. Doç. Dr. Niğde Üniversitesi, İ.İ.BA.F. İşletme Bölümü, NİĞDE. oiskenderoglu@nigde.edu.tr
***Yrd. Doç. Dr. Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, NİĞDE. aysegul.hatipoglu@gmail.com

Standart yaklaşımın, Basel II'nin en basit yaklaşımı olması nedeniyle basit kredi işlemleri ve basit finansal işlemlerle uğraşan bankalar tarafından kullanılması beklenmektedir. Başka bir ifadeyle, bu yaklaşım kredi risklerinin değerleyebilmek için kendi teknik modellerini geliştiremeyen küçük bankalar için uygun bir seçenektir (Hai vd., 2007: 4). Ancak içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşımda temerrüt olasılığı, temerrüt halinde kayıp, temerrüt halinde risk, efektif vade olmak üzere dört parametre kullanılmakta ve hesaplama süreci daha kapsamlı bilgi toplamayı gerektirmektedir.

Bu durumda KOBİ'lerin kredi fiyatının hesaplanmasında, kullanılan yöntem ve kurumsal - perakende olmaları önem arz etmektedir. Standartların uygulamaya girmesiyle KOBİ'lerin uygun şartlarda kredi kullanabilmeleri için, derecelendirme gereksinimlerini sağlamaları, gösterdikleri teminat türlerinde değişiklik yapmaları ve kurumsal yönetimlerinde iyileşme sağlamaları gerekmektedir (Yardımcıoğlu ve Bay, 2010: 37). Bu bağlamda bankaların kredi portföylerinde de değişiklik olması beklenmektedir. Bankaların KOBİ'lere kredi kullandırırken kurumsal veya perakende KOBİ olmasına, derecelendirmeye, teminata ve kurumsal yönetime dikkat etmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada Basel I, Basel II standart yaklaşım ve Basel II içsel derecelendirme yaklaşımlarına göre belirli varsayımlar altında kredi fiyatı hesaplanmıştır. Daha sonra kredi fiyatının yaklaşımlar arasında farklı olup olmadığı ile kurumsal ve perakende KOBİ'lerde farklı olup olmadığı incelenmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konuyla ilgili literatür incelenmiş, ikinci bölümde araştırmanın veri ve yöntemi açıklanmıştır. Üçüncü bölümde kurumsal ve perakende KOBİ'lerin kredi fiyatının Basel I, Basel II standart yaklaşım ve Basel II içsel derecelendirme yaklaşımlarına göre farklılık gösterip göstermediği, Basel II ve KOBİ'ler çalışma grubu tarafından önerilen endikatif parametreler ile hesaplanarak test edilmiştir. Çalışmanın son bölümü genel bir değerlendirmeden oluşmaktadır.

BASEL II STANDARTLARININ KOBİ KREDİ FİYATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ İNCELEYEN ÇALIŞMALAR

Basel II standartlarının KOBİ'ler üzerindeki etkilerini farklı açılardan inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu konuda yapılan ilk çalışmalar, KOBİ'lerin risk düzeylerini belirleyerek, bu işletmelerin kullandıkları kredi nedeniyle bankaların sermaye yeterliliği ve KOBİ kredi fiyatları üzerindeki etkilerini tespit etmeye yöneliktir. Yapılan çalışmalarda, kullanılan analiz yöntemi ve örneklemin oluşturulduğu ülkeye bağlı olarak farklı sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin, Saurina ve Trucharte (2004), Fabi vd. (2004), Altman ve Sabato (2006, 2007), Hahm ve Kan (2007) çalışmalarında Basel II standartlarının uygulanması ile birlikte KOBİ kredileri nedeniyle bankaların ayıracağı sermaye tutarı ve dolayısıyla KOBİ kredi maliyetinin azalacağı sonucu elde edilmiştir.

Bu çalışmalardan Saurina ve Trucharte (2004), 1994 – 2002 örneklem dönemine ait İspanyol kredi kayıt bankasının verilerini kullanarak Basel II standartlarının KOBİ kredileri üzerinde etkilerini incelemiştir. Saurina ve Trucharte (2004), Basel II standartlarına göre kurumsal ve perakende KOBİ kredileri için bankaların ayırması gereken sermaye tutarının Basel I'den daha düşük olduğu ve Basel II ile birlikte KOBİ'lerin kredi fiyatında azalma meydana geleceği sonucuna ulaşmıştır.

İçsel derecelendirmeye dayalı yaklaşımın İtalyan işletmeleri üzerindeki etkilerini inceleyen Fabi vd. (2004), küçük işletmelerin daha yüksek risk sınıflarında yer aldığını belirlemiştir. Ancak, bu yaklaşımda bankaların büyük işletmelere kullandırdığı krediler için sermaye gereksinimi %15 azalırken KOBİ'lere kullandırdığı krediler için ortalama %37 azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca kurumsal KOBİ'lere kullandırılan krediler için sermaye gereksinimi Basel I'den çok az bir farkla %7,8 olarak hesaplanmıştır. Diğer taraftan perakende KOBİ'ler için hesaplanan sermaye gereksinimi %5,7 olup şu anki uygulamadan oldukça düşüktür.

Altman ve Sabato (2006) çalışmasında ABD, İtalya ve Avustralya'daki çeşitli işletmelere ait 2000 – 2003 dönemine ait muhasebe verileri kullanarak Basel II'nin KOBİ'ler üzerindeki etkilerini incelenmiştir. Sonuçlar, örneklemdeki ülkelerde perakende olarak sınıflandırılan KOBİ'ler için sermaye gereksiniminin kurumsal olarak sınıflandırılan KOBİ'lere kıyasla önemli derecede azalacağını göstermektedir.

Altman ve Sabato (2007), KOBİ'lerin temerrüt olasılıklarını tahmin edebilmek amacıyla bu işletmeler için bir kredi risk modeli geliştirmiştir. Örneklem 1994 – 2004 dönemini 2010 adet ABD KOBİ'sini kapsamaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre örneklemdeki bütün KOBİ'lerin perakende olarak sınıflandırılması durumunda bankaların ek sermaye gereksinimi Basel I'in oldukça altında gerçekleşecek ve bu durum kredi fiyatlarında bir azalmayı da beraberinde getirecektir.

Benzer şekilde Hahm ve Kan (2007) çalışmasında Güney Kore'de uygulanan kredi garanti planı ve Basel II çerçevesinde, KOBİ'lere kullandıran kredilerin bankaların sermaye gereksinimi üzerindeki sayısal etkisi incelenmiştir. Sonuçlar, geçerli kredi garanti planı çerçevesinde Basel II'nin bankalarda zorunlu sermaye artışına yol açmayacağı ortaya konmuştur.

Literatürde, Basel II standartlarının uygulanması ile birlikte KOBİ kredileri nedeniyle bankaların ayıracağı sermaye tutarı ve dolayısıyla KOBİ kredi maliyetinin artacağı yönünde çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Avusturya KOBİ'lerinin temerrüt korelâsyonunu inceleyen Robert (2001), daha büyük KOBİ'lerin (yıllık satışları 5-50 Milyon Avro) daha küçük KOBİ'lere kıyasla daha iyi derecelendirmeye sahip olduğunu tespit etmiştir. Robert (2001)'e göre bunun en önemli nedeni, daha büyük KOBİ'lerin sistematik risk faktörlerine bağımlılığı daha yüksek olan sektörlerde daha büyük bir paya sahip olmasıdır. Bu durumda bankaların ayırması gereken sermaye tutarı ve kredi maliyetleri, kredi müşterisi KOBİ'lerin küçük veya orta boy işletme olmasına göre farklılık göstermektedir. Çalışma kredi müşteri portföyüne göre bankanın ayırması gereken sermaye tutarını ve dolayısı ile KOBİ kredi maliyetini arttırabildiği yönünde sonuçlara ulaşmıştır.

Basel II çerçevesinde varlık korelasyonu, temerrüt olasılıkları ve işletmelerin defter değerine göre belirlenen varlık büyüklükleri arasındaki ilişkiyi inceleyen Lopez (2002) 2000 yılı sonu veriler kullanılarak ABD, Japonya ve Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya ve Hollanda ülkelerinde faaliyet gösteren işletmeleri kapsayan kredi portföyleri analiz etmiştir. Sonuçlar küçük işletmelerin temerrüt olasılıklarının büyük işletmelere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Dietsch ve Petey (2004), Fransız ve Alman KOBİ'lerin risk analizini yapabilmek amacıyla temerrüt olasılığı ve varlık korelasyonunu iki ülke için ayrı ayrı incelenmiştir. Sonuçlar, temerrüt olasılıkları arasındaki farklılıklar çok yüksek olmamakla her iki ülkede de ortalama temerrüt olasılıkları işletme büyüklüğündeki artışla beraber azaldığını göstermektedir. Ayrıca, KOBİ kredi riskinin işletmenin büyüklüğü ile ters olarak sistematik risk faktörlerine daha az duyarlı olacağı, bu nedenle nispeten büyük KOBİ'lerin daha uygun kredi koşullarına ulaşmasının mümkün olduğu sonucuna varılmıştır.

Basel II standartlarının KOBİ'ler ve KOBİ kredileri üzerindeki etkisinin incelendiği diğer bir çalışma olan Luppi vd. (2007) çalışmasında çoklu faktör kredi risk modeli kullanarak bankaların perakende portföyünde yer alan İtalyan KOBİ'lerinin temerrüt olasılıkları incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar bankaların perakende portföyünde yer alan KOBİ'lerin büyük işletmelere kıyasla daha riskli olduğunu ortaya koymaktadır.

Jacobson vd. (2004), çalışmasında Basel II sermaye uzlaşısına göre bankaların kredi kullandırırken gerçekleştirecekleri kurumsal KOBİ ve perakende KOBİ uygulanmasının oluşturacağı avantaj ve dezavantajlar incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, KOBİ kredi portföylerinin sürekli olarak daha az riskli veya daha az ekonomik sermaye gerektireceği yönünde bir bulgu olmadığı göstermektedir.

Uygulamada derecelendirme notlarının sermaye yeterliliği ve kredi fiyatı üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Henneke ve Trück (2006), KOBİ kredi fiyatlarını etkileyen faktörleri belirleyebilmek amacıyla Alman KOBİ'lerini incelemişlerdir. Sonuçlar, yüksek derecelendirme notuna sahip işletmelerin kullanacakları banka kredilerinin faiz oranını Basel I'e kıyasla azalırken BB'nin altında derecelendirme notuna sahip işletmelerin kredi faiz oranı Basel I'den daha yüksek olacağı göstermektedir. Aynı konu Aydoğmuşoğlu (2007), çalışmasında da incelenmiş ve KOBİ'lerin derecelendirme notundaki artış ve gösterecekleri teminatın türüne bağlı olarak işletmelerin kullanacağı kredi fiyatının içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşımda azaltacağı belirlenmiştir. Benzer şekilde Güler ve Taner (2008) derecelendirme notlarının kurumsal KOBİ olarak sınıflandırılan bir işletmenin kullanacağı kredi fiyatı üzerinde etkisini incelemiştir. Sonuçlar standart yaklaşım ve içsel derecelendirme yaklaşımlarının her ikisinde de derecelendirme notlarındaki düşüşle birlikte kredi maliyetlerinin artacağını göstermiştir.

Çonkar ve Vurur (2008), çalışmalarında derecelendirme işlemlerinin ve derecelendirme notuna sahip olmanın Türk KOBİ'leri için dezavantaj mı avantaj mı olduğunu incelemişlerdir. Örneklemi İMKB'de yer alan ve Basel II standartlarına göre KOBİ niteliğindeki iki işletme oluşturmaktadır. Sonuçlar, aynı koşullar altında derecelendirme yapılan her iki işletmenin derece notu almasının kredi maliyetini azaltma konusunda avantaj sağlamayacağını göstermiştir. Ayrıca, çalışma işletmelerin düşük maliyetle kredi alabilmek için finansal ve finansal olmayan kriterlerini iyileştirmeleri gerektiğini ortaya koymuştur.

ARAŞTIRMA VERİLERİ VE YÖNTEMİ

Çalışmada Basel I, Basel II standart yaklaşım ve Basel II içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşıma göre kredi fiyatlandırması belirli varsayımlar altında incelenmiştir. Bunun için ilk olarak kurumsal ve perakende KOBİ'ler arasındaki farklılık incelenmiştir. Basel II standartlarının öngördüğü KOBİ sınıflandırması Tablo 1'deki gibi özetlenebilir (Türkiye Bankalar Birliği, 2006: 6):

Tablo 1: Basel II Standartlarına Göre KOBİ'lerin Sınıflandırılması

Kredi Tutarı (K)	Yıllık Satış Cirosu (C)	Sınıflandırma
K>1.000.000.-Avro	C>50.000.000.-Avro	Kurumsal
K>1.000.000.-Avro	C<50.000.000.-Avro	Kurumsal-KOBİ
K<1.000.000.-Avro	C>50.000.000.-Avro	Kurumsal
K<1.000.000.-Avro	C<50.000.000.-Avro	Perakende-KOBİ

Sonraki aşamada Basel I ve Basel II standart yaklaşımı çerçevesinde kurumsal ve perakende KOBİ'ler için kredi fiyatı hesaplanmıştır. Basel I'e göre KOBİ'ler arasında kurumsal ve perakende KOBİ ayırımı söz konusu değildir. Ancak karşılaştırma imkânı vermesi açısından Basel II standartlarına göre kurumsal ve perakende KOBİ şeklinde gerçekleştirilen ayrım aynı şekilde Basel I kredi fiyatı hesaplamasında da kullanılmıştır. Basel I ve Basel II standart yaklaşıma göre asgari sermaye tutarları dikkate alınarak hesaplanan kredi fiyatı aşağıdaki formül yardımıyla bulanabilmektedir (Ural ve Demireli, 2008: 281; Türkiye Bankalar Birliği Basel II ve KOBİ'ler Çalışma Grubu, 2006: 44).

$$\text{Kredi Fiyatı \%} = \left[\frac{\left(\begin{matrix}\text{Ayrılması Gereken}\\ \text{Sermaye Tutarı}\end{matrix}\right) \times \left(\begin{matrix}\text{Sermaye}\\ \text{Maliyeti}\end{matrix}\right)}{\left(\begin{matrix}\text{Kredi}\\ \text{Tutarı}\end{matrix}\right)} \times 100\right] + \left[\left(\begin{matrix}\text{Referans}\\ \text{Faiz Oranı}\end{matrix}\right) + \left(\begin{matrix}\text{Kar}\\ \text{Payı}\end{matrix}\right)\right] \quad (1)$$

İncelenecek olursa Basel I ve Basel II çerçevesinde farklı kredi fiyatının oluşması bankanın ayırması gereken sermaye tutarı ile ilgilidir. Buradan hareketle Basel I ve Basel II standart yaklaşıma göre ayrılması gereken sermaye tutarı da aşağıdaki şekilde hesaplanabilir.

$$\text{Ayrılması Gereken Sermaye Tutarı} = \text{Kredi Tutarı} \times \text{Teminatın Risk Ağırlığı} \times 0,08$$

Buradan hareketle kredi fiyatı yeniden ifade edilecek olursa aşağıdaki sonuca varılacaktır:

$$\text{Kredi Fiyatı \%} = [\text{Teminatın Risk Ağırlığı} \times \text{Sermaye Maliyeti} \times 100 \times 0,08] + \left[\left(\begin{matrix}\text{Referans}\\ \text{Faiz Oranı}\end{matrix}\right) + \left(\begin{matrix}\text{Kar}\\ \text{Payı}\end{matrix}\right)\right]$$

Basel I yaklaşımında kredi derecelendirme notları olmadığı için kredi derecelendirme notu farklı dahi olsa tüm işletmelerde, teminatın risk ağırlığı sadece kullanılan teminat türüne göre değişmektedir. Ancak Basel II'de işletmenin derecelendirme notu ve kurumsal KOBİ, perakende KOBİ olmasına göre kredi fiyatı farklılık göstermektedir. Tablo 2'de teminat türleri ve Basel I ile Basel II standart yaklaşıma göre risk ağırlıkları incelenebilir.

Tablo 2: Basel I ve Basel II Standart Yaklaşıma Göre Teminatların Risk Ağırlıkları

Teminat Türü	*Basel I Risk*	*Basel II Std. Yak. Risk*
Teminatsız	%100	%100
Nakit	%0	%0
Menkul Kıymet	%0	%0
Konut Gayrimenkul Kıymet	%50	%35
Ticari Gayrimenkul Kıymet	%50	%50
Gerçek Müşteri Çek ve Senetleri	%100	%100

Basel II standart yaklaşımda ayrılması gereken sermaye tutarının belirlenmesinde derecelendirme notlarına bağlı risk ağırlıkları da dikkate alınmaktadır. Tablo 3 Basel II standart yaklaşıma göre kurumsal ve perakende KOBİ'lerin derecelendirme notlarına bağlı olarak risk ağırlıkları göstermektedir (BDDK, 2007: 28-29). Buna göre teminatın risk ağırlığının %100 olduğu teminatsız krediler ile Gerçek Müşteri Çek ve Senetleri (GMÇS), için kurumsal ve perakende KOBİ'lerde tablo 3'deki oranlar kullanılacaktır (Aydoğmuşoğlu , 2007:113)

Tablo 3: Basel II Standart Yaklaşıma Göre Kurumsal ve Perakende KOBİ'lerin Derecelendirme Notlarına Bağlı Olarak Risk Ağırlıkları

	AAA	**AA**	**A**	**BBB**	**BB**	**B**	**CCC**	**CC**	**C**	**D**	**Derecesiz**
Kurumsal KOBİ	0,20	0,20	0,50	1,00	1,00	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50	1,00
Perakende KOBİ	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75	0,75

Tablo 3'e göre teminatsız krediler ile gerçek müşteri çek senetleri teminatı altında BBB kredi derecelendirme notuna kadar kurumsal KOBİ'ler, BBB kredi derecelendirme notundan daha düşük işletmeler arasında da perakende KOBİ'lerin daha avantajlı olduğu görülmektedir.

Basel II standartlarına göre işletmelerin risk ağırlıklarının ve temerrüt olasılıklarının belirlenmesinde dış derecelendirme kuruluşları ya da bankalar tarafından verilen derecelendirme notları kullanılmaktadır. Ancak derecelendirme notları bankaların içsel derecelendirme sistemleri ve derecelendirme kuruluşunun derecelendirme sistemine göre değişebilmektedir. Derecelendirme notlarının belirlenmesindeki değişkenlerin seçimi ve temerrüt olasılığına etkisinin belirlenmesi karmaşık bir süreçtir. İçsel derecelendirmeye dayalı yaklaşımında sağlıklı ve yeterli tarihsel uzunlukta verilerin elde edilmesinde önemli sorunlarla karşılaşılmaktadır (Yüksel, 2005: 35). Ayrıca, derecelendirme notlarının belirlenmesinde finansal verilere ek olarak finansal olmayan veriler de kullanılmaktadır.

Basel I ve Basel II standart yaklaşımda bankaların ayırması gereken sermaye, risk ağırlıklı varlıklar ve kredi fiyatı benzer şekilde 1 no'lu denklem üzerinden hesaplanmaktadır. Ancak Basel II standart yaklaşımda kurumsal KOBİ'lerin derecelendirme notlarındaki düşüşe bağlı olarak risk ağırlıkları artarken, Basel I'de işletmelerin risk ağırlığı üzerinde derecelendirme notlarının bir etkisi bulunmamaktadır. Diğer taraftan Basel II standart yaklaşıma göre perakende KOBİ'lerin derecelendirme notlarına bakılmaksızın risk ağırlıkları %75'dir.

Çalışmada, içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşımda temerrüt olasılığı, temerrüt halinde kayıp, temerrüt halinde risk, efektif vade olmak üzere dört parametre kullanılarak kredi fiyatı hesaplanmıştır. Temerrüt olasılığı, temerrüt halinde risk tutarı ve temerrüt halinde kayıp parametrelerinin hesaplanabilmesi için bankaların kredi portföylerine ve kullanılan içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşıma göre farklılık göstermekle birlikte, 2 - 7 yıllık süreyi kapsayan verilere gereksinim bulunmaktadır. Bu durum, pek çok ülke bankasının dahi içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşımı kullanmasını engelleyebilmektedir (Yüksel, 2005: 35). Bu nedenle, bu çalışmada Basel II ve KOBİ'ler çalışma grubu tarafından endikatif bir şekilde hesaplanan parametreler kullanılmıştır. Teminatsız krediler için farklı derecelendirme notlarındaki temerrüt olasılığı, temerrüt halinde kayıp ve temerrüt halinde risk Tablo 4'de gösterilmiştir (Türkiye Bankalar Birliği Basel II ve KOBİ'ler Çalışma Grubu, 2006: 36). Teminatsız krediler için farklı derecelendirme notlarındaki temerrüt olasılığı, temerrüt halinde risk tutarını hesaplatan oranlar ve temerrüt halinde kayıp yüzdeleri Tablo 4'de gösterilmiştir (Türkiye Bankalar Birliği Basel II ve KOBİ'ler Çalışma Grubu, 2006: 36).

Tablo 4: Derecelendirme Notlarına Göre Temerrüde Düşme Olasılıkları, Temerrüt Halinde Risk Tutarını Hesaplatan Oranlar ve Temerrüt Halinde Kayıp Yüzdeleri

Derecelendirme Notları	AAA	AA	A	BBB	BB	B	CCC	CC	C
Temerrüt Olasılığı	0,0003	0,01	0,03	0,04	0,05	0,06	0,07	0,09	0,13
Temerrüt Halinde Risk Tutarını Hesaplatan Oranlar	0,01	0,03	0,05	0,07	0,09	0,11	0,13	0,15	0,17
Temerrüt Halinde Kayıp Yüzdeleri	0,21	0,25	0,28	0,35	0,38	0,40	0,45	0,50	0,55

KOBİ'lerin teminat göstermeleri durumunda kullanılacak temerrüt kayıp yüzdeleri ise Tablo 5'de görülmektedir (Türkiye Bankalar Birliği Basel II ve KOBİ'ler Çalışma Grubu, 2006: 36).

Tablo 5: Farklı Teminat Türlerine Göre Temerrüt Halinde Kayıp Yüzdeleri

Teminat Türü	Nakit	Menkul Kıymet	Konut GMK	Ticari GMK	GMÇS
Temerrüt Halinde Kayıp	0,05	0,29	0,38	0,42	0,40

Çalışmada kurumsal ve perakende KOBİ kredileri Basel II standartlarında yer alan değerlendirmeler kullanılarak, varlık korelasyonu ile temerrüt halinde kayıp tutarı incelenmiş ve kredi fiyatı hesaplanmıştır. Varlık korelasyonu borçlunun risk düzeyi ile genel ekonomik konjonktür arasındaki ilişkiyi gösteren bir ifadedir (Munniksima, 2006:30). Kurumsal ve perakende KOBİ'lerde varlık korelasyonunun hesaplanmasında Basel II önerisi çerçevesinde aşağıdaki 2 ve 3 no'lu formüller kullanılmıştır:

$$R_{Perakende} = 0{,}03 \times \frac{\left(1 - e^{-35 \times TO}\right)}{\left(1 - e^{-35}\right)} + 0{,}16 \times \left[1 - \frac{\left(1 - e^{-35 \times TO}\right)}{\left(1 - e^{-35}\right)}\right] \quad (2)$$

$$R_{Kurumsal} = 0{,}12 \times \frac{\left(1 - e^{-50 \times TO}\right)}{\left(1 - e^{-50}\right)} + 0{,}24 \times \left[1 - \frac{\left(1 - e^{-50 \times TO}\right)}{\left(1 - e^{-50}\right)}\right] - 0{,}04 \times \left(1 - \frac{S - 5}{45}\right) \quad (3)$$

İlgili formüllerde yer alan TO, temerrüt olasılığını, S ise 5 ile 50 arasına değişen ve milyon Euro olarak işletmenin satış tutarına karşılık gelmektedir. Kurumsal KOBİ'lerin varlık korelasyonlarının hesaplanmasında satış tutarının bilinmesi gerekmektedir. Bu bağlamda referans olması açısından İMKB kurumsal KOBİ'leri incelenmiştir. İMKB kurumsal KOBİ'lerinin 2009 satış ortalaması 22 milyon Euro'ya karşılık gelmektedir. Buna göre S katsayısı 22 olarak kabul edilmiştir ve varlık korelasyonları hesaplanmıştır. Hesaplanan varlık korelasyonları tablo 6'da incelenebilir:

Tablo 6: Kurumsal ve Perakende KOBİ'lerde Varlık Korelasyonu

	AAA	AA	A	BBB	BB	B	CCC	CC	C	D
Kurumsal KOBİ İçin Korelasyon Katsayısı	0,214	0,168	0,122	0,112	0,106	0,102	0,099	0,097	0,096	0,096
Perakende KOBİ İçin Korelasyon Katsayısı	0,159	0,122	0,075	0,062	0,053	0,046	0,041	0,036	0,031	0,030

Kredi fiyatının hesaplanması için kurumsal ve perakende KOBİ'lerde sermaye yükümlülüğünün hesaplanması gerekmektedir. Buna göre sermaye yükümlülüğünün hesaplanmasında kullanılacak formüller Basel II çerçevesinde 4 ve 5 no'lu formüllerde aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$SY_{Perakende} = THK \times N\left[(1-R)^{-0,5} \times G(TO) + \left(\frac{R}{1-R}\right)^{0,5} \times G(0,999)\right] - TOxTHK \quad (4)$$

$$SY_{Kurumsal} = \left[THK \times N\left[(1-R)^{-0,5} \times G(TO) + \left(\frac{R}{1-R}\right)^{0,5} \times G(0,999)\right] - TOxTHK\right] \times (1-1,5 \times b)^{-1} \times (1+(M-2,5) \times b \quad (5)$$

SY, sermaye yükümlülüğünü, THK temerrüt halinde kaybı, N(x) standart normal rastsal değişken için kümülatif dağılım fonksiyonunu, G(z), standart normal rastsal değişken için ters kümülatif dağılım fonksiyonunu, TO, temerrüt olasılığını, b ise vade ayarlamasını göstermektedir. Kurumsal KOBİ'lerde sermaye yükümlülüğünün hesaplanmasında kullanılan b, Basel II çerçevesinde aşağıdaki şekilde hesaplanabilir:

$$\text{Vade Ayarlaması (b)} = (0,11852 - 0,0548 \times \ln[(TO))]^2$$

Kurumsal ve perakende KOBİ'lerin kredi fiyatının belirlenmesi için bir sonraki aşama temerrüt anında risk tutarı ve risk ağırlıklı varlıkların hesaplanmasıdır. Temerrüt anında risk tutarı derecelendirme notuna karşılık gelen temerrüt anında risk tutarını hesaplatan oranlar yardımıyla hesaplanmaktadır. Bu bağlamda temerrüt anında risk tutarı aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Türkiye Bankalar Birliği Basel II ve KOBİ'ler Çalışma Grubu, 2006: 36).

$$\text{Temerrüt Anında Risk Tutarı} = \text{Kredi Tutarı} \times (1 + \text{Temerrüt Anında Risk Tutarını Hesaplatan Oran})$$

Risk ağırlık varlıklar, temerrüt anında risk tutarının, sermaye yükümlülüğü ve 12,5 ile çarpılması sonucunda bulunmaktadır. Bu doğrultuda risk ağırlıklı varlıkların hesaplanmasında aşağıdaki formül kullanılmaktadır.

$$\text{Risk Ağırlıklı Varlıklar} = \text{Temerrüt Anında Risk Tutarı} \times \text{Sermaye Yeterliliği} \times 12,5$$

Bankanın ayırması gereken sermaye, risk ağırlıklı varlıkların %8'dir. Buradan hareketle Basel II içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşıma göre ayrılması gereken sermaye tutarı da aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$\text{Ayrılması Gereken Sermaye Tutarı} = \text{Risk Ağırlık Varlıklar} \times 0,08$$

İçsel derecelendirmeye dayalı yaklaşıma göre kredi fiyatı, Basel I ve Basel II standart yaklaşıma göre kredi fiyatının hesaplanmasında kullanılan formül 1 yardımıyla bulunmaktadır. Söz konusu formülün unsurlarından biri olan yer alan sermaye maliyeti 2009 yılı DİBS ihraçları bileşik faiz ortalamaları kullanılarak %11,6 olarak belirlenmiştir. Kredi riskinin diğer bir unsuru referans faiz oranıdır. Referans faiz oranı, bankanın mudilerinden topladığı mevduatlar için ödediği faiz ile dış kaynaklardan (diğer bankalardan) kullandığı kredilerin maliyetlerinin ağırlıklandırılması ve sabit maliyetlerinin toplamıdır. Çalışmada referans faiz oranının hipotetik olarak %13 olduğu varsayılmıştır. Kredi payının son unsuru olan bankanın sermaye maliyeti üzerine konulacak ilave getiri payı da bankalar arasında değişen bir tutar olduğundan gene hipotetik olarak %2 olduğu varsayılmıştır. Bu noktada kredi fiyatı üzerinde bir farklılık oluşup oluşmadığı inceleneceğinden hipotetik olarak kabul edilen değerler diğer yaklaşımlarda da aynı şekilde kabul edileceğinden sonucu değiştirmeyecektir.

3. BULGULAR

Çalışmada kurumsal ve perakende KOBİ'lerin derecelendirme notundaki değişikliklere bağlı olarak, kredi fiyatı Basel I, Basel II standart yaklaşım, Basel II içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşım çerçevesinde hesaplanmıştır. Kurumsal ve perakende KOBİ'ler için farklı teminat türlerine, farklı derecelendirme kriterlerine ve farklı yöntemlere göre hesaplanmış kredi fiyatları Tablo 7'de incelenebilir.

Tablo 7 değerlendirildiğinde, Basel I'e göre derecelendirme notları bulunmadığından kurumsal ve perakende KOBİ'lerde kredi fiyatının sadece teminat türüne göre değiştiği görülmektedir. Ayrıca Basel II standart yaklaşıma göre elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde kredi fiyatının sadece kurumsal KOBİ'lerin teminatsız kredilerinde, kredi derecelendirme notuna bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Basel II içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşıma ilişkin sonuçlar değerlendirildiğinde ise tüm farklı teminat türlerinde hem kurumsal hem de perakende KOBİ'lerde, kredi fiyatının, kredi notundaki düşüşle beraber arttığı görülmektedir.

Tablo 7: Kurumsal ve Perakende KOBİ'ler İçin Farklı Yöntem ve Farklı Kredi Notlarına Göre Kredi Fiyatı

KURUMSAL KOBİLER										
	TEMİNAT	**AAA**	**AA**	**A**	**BBB**	**BB**	**B**	**CCC**	**CC**	**C**
BASEL I	Teminatsız Krediler	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928
	Nakit Teminat	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000
	Menkul Kıymet	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000
	Konut GMK	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464
	Ticari GMK	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464
	GMÇS	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928
Basel II SY	Teminatsız Krediler	15,186	15,186	15,464	15,928	15,928	16,392	16,392	16,392	16,392
	Nakit Teminat	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000
	Menkul Kıymet	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000
	Konut GMK	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000
	Ticari GMK	15,162	15,162	15,162	15,162	15,162	15,162	15,162	15,162	15,162
	GMÇS	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464
Basel II IDDY	Teminatsız Krediler	15,029	15,337	15,569	15,797	15,956	16,102	16,347	16,703	17,233
	Nakit Teminat	15,058	15,057	15,043	15,046	15,044	15,042	15,045	15,045	15,047
	Menkul Kıymet	15,372	15,474	15,512	15,729	15,820	15,881	16,084	16,294	16,533
	Konut GMK	15,095	15,137	15,173	15,263	15,307	15,340	15,412	15,481	15,542
	Ticari GMK	15,046	15,074	15,101	15,183	15,230	15,267	15,366	15,486	15,627
	GMÇS	15,177	15,269	15,354	15,584	15,707	15,800	16,030	16,283	16,554

Tablo 7: Kurumsal ve Perakende KOBİ'ler İçin Farklı Yöntem ve Farklı Kredi Notlarına Göre Kredi Fiyatı (Devamı)

PERAKENDE KOBİLER										
	TEMİNAT	**AAA**	**AA**	**A**	**BBB**	**BB**	**B**	**CCC**	**CC**	**C**
BASEL I	Teminatsız Krediler	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928
	Nakit Teminat	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000
	Menkul Kıymet	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000
	Konut GMK	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464
	Ticari GMK	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464
	GMÇS	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928	15,928
Basel II SY	Teminatsız Krediler	15,696	15,696	15,696	15,696	15,696	15,696	15,696	15,696	15,696
	Nakit Teminat	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000
	Menkul Kıymet	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000
	Konut GMK	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000	15,000

	Ticari GMK	15,162	15,162	15,162	15,162	15,162	15,162	15,162	15,162	15,162
	GMÇS	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464	15,464
Basel II IDDY	Teminatsız Krediler	15,019	15,243	15,381	15,502	15,567	15,620	15,726	15,868	16,106
	Nakit Teminat	15,001	15,012	15,019	15,025	15,028	15,031	15,036	15,043	15,055
	Menkul Kıymet	15,006	15,070	15,110	15,146	15,165	15,180	15,211	15,252	15,321
	Konut GMK	15,007	15,092	15,145	15,191	15,216	15,236	15,276	15,330	15,420
	Ticari GMK	15,008	15,102	15,160	15,211	15,238	15,260	15,305	15,365	15,464
	GMÇS	15,008	15,097	15,152	15,201	15,227	15,248	15,290	15,347	15,442

Tablo 7'den elde edilen sonuçların ortalamaları, en düşük ve en yüksek değerleri ile standart sapmaları Tablo 8'de görülebilir. Buna göre Tablo 8 değerlendirildiği zaman kurumsal ve perakende KOBİ'lerde kredi fiyatı ortalamasının en düşük olduğu yaklaşım Basel II standart yaklaşım olduğu görülmektedir. Ancak en düşük ve en yüksek değerler değerlendirildiğinde en geniş değerleme aralığının kurumsal ve perakende KOBİ'ler için Basel II içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşımda olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Kurumsal ve Perakende KOBİ'ler İçin Farklı Yöntem ve Farklı Kredi Notlarına Göre Hesaplanan Kredi Fiyatları Ortalaması

KOBİ	YAKLAŞIM	Ortalama	En Düşük	En Yüksek	Standart Sapma
Kurumsal KOBİ'ler	Basel I	15,464	15,000	15,928	0,382
	Basel II SY	15,257	15,000	16,392	0,397
	Basel II IDDY	15,539	15,029	17,233	0,511
Perakende KOBİ'ler	Basel I	15,464	15,000	15,928	0,382
	Basel II SY	15,220	15,000	15,696	0,272
	Basel II IDDY	15,237	15,001	16,106	0,227

Elde edilen bu bulgular kurumsal ve perakende KOBİ'lerin kredi notuna bağlı olarak, Basel II içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşımda avantajlı kredi maliyetleri elde edeceklerini göstermektedir:

SONUÇ

Bu çalışmada Basel I, Basel II standart yaklaşım, Basel II içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşım ile KOBİ kredileri için bankanın ayırması gereken sermaye, risk ağırlıklı varlıklar kullanılarak kredi fiyatı hesaplanmıştır.

Farklı risk ölçüm yaklaşımları ile hesaplanan kredi fiyatları değerlendirildiğinde kurumsal ve perakende KOBİ kredileri için farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Kurumsal ve perakende KOBİ kredileri için Basel I esas alınarak hesaplanan kredi fiyatı değişmemektedir. Ancak, kurumsal KOBİ'ler için standart yaklaşım ile hesaplanan kredi fiyatı, KOBİ'nin derecelendirme notlarına bağlı olarak teminatsız kredi türü için farklılık göstermektedir. Bununla birlikte perakende KOBİ'ler için standart yaklaşım ile hesaplanan kredi fiyatı kredi notlarına göre farklılık göstermemektedir.

İçsel derecelendirme dayalı yaklaşımında ise hem kurumsal KOBİ'ler hem de perakende KOBİ'ler için kredi notlarındaki azalmaya paralel olarak kredi fiyatı yükselmektedir. Buna göre kredi notlarının en avantaj sağladığı yaklaşımın Basel II İçsel derecelendirme dayalı yaklaşım olduğu söylenebilir.

Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde, kurumsal ve perakende KOBİ kredileri için içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşımın kredi fiyatında önemli avantajlar sağladığı tespit edilmiştir. Saurina ve Trucharte (2004), Altman ve Sabato (2006), Altman ve Sabato (2007), Hahm ve Kan (2007) çalışmalarından elde edilen sonuçlarda bu çalışmada elde edilen sonuçları destekler niteliktedir. Ayrıca çalışmada hem kurumsal hem de perakende KOBİ'lerin yüksek derecelendirme notlarına sahip olması durumunda içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşım ile hesaplanan kredi fiyatı Basel I ve standart yaklaşım ile hesaplanan kredi fiyatının altında olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç Henneke ve Trück (2006), Çonkar ve Vurur (2008), Güler ve Taner (2008) çalışmalarını destekler niteliktedir. Ayrıca yüksek derecelendirme notlarına sahip işletmelerin kredi fiyatı ile düşük derecelendirme notlarına sahip işletmelerin kredi fiyatı arasındaki fark en fazla içsel derecelendirme

yaklaşımında gerçekleştiği belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle yüksek derecelendirme notlarına sahip olmanın avantajından KOBİ'ler en çok içsel derecelendirmeye dayalı yaklaşımda yararlanacaktır.

KAYNAKÇA

ALTMAN, E ve SABATO, G. (2005). *"Effects Of the New Basel Capital Accord On Bank Capital Requirements For SME"*, **Journal Of Financial Services Research,** 28:1/2/3, 15-42.

ALTMAN, E. ve SABATO, G. (2007). "*Modelling Credit Risk for SMEs: Evidence from the U.S. Market*", **ABACUS,** 43: 332-357.

AYDOĞMUŞOĞLU, K. (2007). **Basel II Sermaye Yeterliliği Uzlaşısı'nın Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme Kredilerine Etkileri,** Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Para ve Banka Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

BDDK (2007). **Sermaye Ölçümü ve Sermaye Standartlarının Uluslararası Düzeyde Uyumlaştırılması Gözden Geçirilmiş Çerçeve Kapsamlı Versiyon (Türkçe Çeviri).** Ankara: BDDK Yayını, Yayın No: YK/ K 02-06, Haziran.

BDDK Risk Yönetim Dairesi (2010). **Sorularla Basel III**, http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Basel/8742sorularla_basel_iii_29_11_2010_.pdf, 22.01.2010.

CANDAN, H. ve ÖZÜN, A. (2006). **Bankalarda Risk Yönetimi ve Basel II,** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÇONKAR, K. ve VURUR, N. (2008). *"Türkiye'de KOBİ'ler Derecelendirme Notu Almalı mı?", Uluslararası Sempozyumu: KOBİ'ler ve Basel II "Basel II'ye Geçiş Öncesi KOBİ'lerde Genel Durum Değerlendirmesi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri"*, **135-147, İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi,** 2-4 Mayıs.

DIETSCH, M. ve PETEY, J. (2004). "*Should SME Exposures Be Treated as Retail or Corporate Exposures? A Comparative Analysis of Default Probabilities and Asset Correlations in French and German Smes"*, **Journal of Banking & Finance,** 28: 773–788.

FABI, F., LAVIOLA, S. ve REEDTZ, P. (2004). *"The Treatment of SMEs Loans in the New Basel Capital Accord: Some Evaluations"*, **Banca Nazionale del Lavoro Quarterly,** 57: Issue: 228, 29.

GANGI, F. ve CAMPANELLA, F. (2006). *"The Basel II Accord Analysis of SME Competitiveness and Credit Ratings in Southern Italy. An Empirical Survey"* **http://warwick.ac.uk/fac/.../conf/int-sme-finance/programme/ 24_-_gangi.pdf,** 01.02.2008.

GÜLER, S. ve TANER, B. (2008). *"Basel II Sürecinde Kredi Derecelendirilmesi ve KOBİ'ler Üzerindeki Etkileri", Uluslararası Sempozyumu: KOBİ'ler ve Basel II "Basel II'ye Geçiş Öncesi KOBİ'lerde Genel Durum Değerlendirmesi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri"*, 157-165, **İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi,** 2-4 Mayıs.

HAHM, J. ve KAN, D. (2007). "*The New Basel Accord and Bank Capital Requirements for SMEs in Korea"*, **Asia-Pacific Journal of Financial Studies.**

HAİ, S., MİNHAJ S. ve Roohi Ahmed (2007). "*Implementation of Basel II: Issues, Challenges and Implications for Developing Countries"*, **http://www.hull.ac.uk/php/ecskrb/GDP2007/SESARO -58110.pdf.**

HENNEKE, J. ve TRÜCK, S. (2006). *"Asset Correlations and Capital Requirements for SME in the Revised Basel II Framework"*, **Banks and Banks Systems,** 1.

http://www.bis.org/bcbs/basel3.htm, 10.10.2010

JACOBSON, T., LINDÉ, J. ve ROSZBACH, K. (2005). "*Credit Risk versus Capital Requirements under Basel II: Are SME Loans and Retail Credit Really Different?"*, **Journal of Financial Services Research**, 28:1/2/3 43–75, Springer Science + Business Media, Inc. Manufactured in The Netherlands.

LOPEZ, J. (2002). "*The Empirical Relationship between Average Asset Correlation, Firm Probability of Default and Asset Size" paper presented at the conference "Basel II: An Economic Assessment"*, 14-15 May, BIS, **http://www.bis.org/bcbs/events/b2ealop.pdf,** 17.06.2008.

LUPPİ, B., MARZO, M. ve SCORCU, A. (2007). *"A Credit Risk Model for Italian SMEs"*, Working Papers 600, Dipartimento Scienze Economiche, Università di Bologna, July, **http://www2.dse.unibo.it/wp/600.pdf, 22.01.2009.**

MUNNIKSMA, K. (2006). *"Credit Risk Measurement under Basel II"*, **http://www.few.vu.nl/stagebureau/werkstuk/werkstukken/werkstuk-nniksma. doc,** August, 21.11.2008.

ROBERT, S. (2001). *"Default Correlation: An empirical Approach"*, University of Applied Sciences BFI Vienna, Technical report, December, **basel2.fh-vie.at/files/0067413946.pdf -,** 21.05.2008

SAURINA, J. ve TRUCHARTE, C. (2004). *"The Impact of Basel II on Lending to Small and Medium Sized Firms: A Regulatory Policy Assessment Based on Spanish Credit Register Data"*, **Journal of Financial Services Research,** 26: 2, 121-144.

TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ BASEL II VE KOBİ'LER ÇALIŞMA GRUBU (2006). *"Basel II'nin KOBİ'lere Etkileri"*, **Bankacılar Dergisi,** 58: 3-62.

YARDIMCIOĞLU, M. ve BAY, M. (2010). *"Türkiye'de Basel II'nin KOBİ'lere Uygulanma Sorunları Ve 2009 Yılı Bankacılık Sektörü Analizi"*, **Mali Çözüm,** Eylül-Ekim, 31-44.

YÜKSEL, A. (2005). **Basel II-'nin KOBİ Kredilerine Muhtemel Etkileri,** Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Araştırma Raporları.

SAĞLIK KURUMLARINDAKİ İŞGÖRENLERİN İŞ TATMİNİ VE BİR UYGULAMA

Yrd. Doç. Dr. Orhan ADIGÜZEL
Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü
Yrd. Doç. Dr. Belma KEKLİK
Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü

Özet: İnsanın ruhsal boyutunun önem kazanmasıyla birlikte çalışma hayatında da işgörenlerin memnuniyetinin sağlanması, öncelikli konulardan biri haline gelmiştir. İşinde mutlu olmayan, çalışma ortamını sevmeyen bir insanın, genel anlamda mutlu olması ve çevresine yarar sağlaması beklenemez. İş tatmini olarak yorumladığımız çalışma hayatındaki mutluluk bu araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Görevi insanlara sağlık aşılamak olan sağlık işgörenlerine ait çalışma hayatlarının sağlıklı olup olmadığı, bu çalışma kapsamında ele alınmış, Süleyman Demirel Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Hastanesi ve Isparta Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi yenidoğan ünitesinde görev yapanlar üzerinde bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda sağlık kurumlarında İşgörenlerde iş tatmini sağlayan ve sağlamayan unsurlar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş tatmini, Sağlık Kurumları, Yenidoğan Yoğun Bakım, Sağlık İşgörenleri

THE JOB SATISFACTION OF THE HEALTH INSTITUTIONS' STAFF AND AN APPLICATION

Abstract: As the importance of the human beings' psychology increases, the job satisfaction of the individuals has gained importance too. Those staff who is not satisfied with their jobs cannot be expected to be happy. The happiness interpreted as job satisfaction is the basis of this study. The health workers whose duty is to give health service to people are mentioned within this framework, and an application was performed in Suleyman Demirel University Hospital of Research and Application and Isparta Maternity and Children Hospital infant unit. As a result of the study, the factors that provide health satisfaction and the factors that don't are confirmed.

Key Words: Job Satisfaction, Health Institutions, Infant Unit, Health Workers

GİRİŞ

Örgütlerde en değerli varlık olarak önemi anlaşılan insan faktörü, sadece fiziksel olarak işgören olmaktan daha çok, duyguları, fikirleri, inançları, yetenekleri, bilgi ve becerileriyle örgüte katkı sağlayan temel bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanın iş memnuniyeti hem iş hayatındaki başarısına, hem özel hayatındaki mutluluğuna hem de toplumsal huzura yol açtığı bilinmektedir. İşgörenlerin işlerine karşı hissettikleri kümülatif duygularla ilgili olan iş tatmini, hem akademik alanda hem de iş hayatında örgütler tarafından önem verilen bir konu haline gelmiştir.

Örgütler, işinden memnun olmayan bir işgörenin işletme içinde yarattığı olumsuz etkiyi, verimsizliği, başarısızlığı, devamsızlığı ve işten ayrılmaları gördükçe işgörenlerinin memnuniyetini sağlamaya daha fazla odaklanmışlardır. İş ortamında yaşadığı gerginlikler, huzursuzluklar, yetersizlikler vb. sonucu stres altına giren işgören hem bedensel hem ruhsal olarak rahatsızlanmakta örgüt için iş kaybına neden olmaktadır. Aslında çok basit önlemlerle atlatılabilecek bazı sorunlar işletmeler için ciddi maliyet ve zaman kaybına neden olabilmektedir. Zaman içerisinde hangi unsurların işgörenleri memnun ettiği, hangilerinin ise mutsuzluğa ve tatminsizliğe yol açtığı ortaya çıkmıştır. Literatürde bu konuda çok çeşitli varsayımlar ve incelemeler olsa da temeli Herzberg'in çalışmalarına ve çift faktör teorisine dayanmaktadır. Herzberg, işgörende tatmin yaratan unsurları içsel ve tatminsizlik yaratan unsurları ise dışsal olarak nitelendirip sınıflandırmıştır.

Her işin kendine göre bir çalışma biçimi, sorumlulukları, çalışma şartları olduğuna göre her sektörde tatmin ve tatminsizlik yaratan unsurlarda farklılaşma olabileceği düşünülmektedir. Bu görüşten yola çıkarak, günümüzün en önemli alanlarından olan sağlık sektöründeki işgörenlerin iş tatminlerinin ölçülmesi düşüncesi, bu çalışmaya esin kaynağı olmuştur. Sağlık sektörü, insan yaşamının söz konusu olduğu kritik bir çalışma alanıdır. Yapılan en ufak bir hatanın bile maliyetinin insan hayatı olması nedeniyle bu alanda işgörenlerin yaşadığı tatmin ve tatminsizlik sadece bireysel açıdan değil, toplumsal açıdan da kritik bir öneme sahiptir. Yapılan çalışmalar göstermektedir ki, sağlık personelinin yaşadığı tatmin, hasta ve hasta yakınlarına pozitif etki etmektedir. Kendilerini sağlık personelinin ellerine teslim eden hastalar başvurdukları sağlık kurumuna ve işgörenlerine sonsuz güven duyarak tedavi yoluna gitmektedirler. Bu güveni sarsan en ufak bir durum ise sağlık kurumlarının müşterisi olan hastaların tekrar aynı kuruluşu tercih etmemesiyle yani, işletmenin müşterisini kaybetmesiyle sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla sağlık kuruluşlarının çalıştırdıkları personele uygun çalışma koşullarını sağlaması, yeterli teknik donanım ve altyapıyı kurması, adil örgüt politikası gütmesi, yeterli özerklik sağlaması vb. gerekmektedir. İşgörenlerine kaliteli bir çalışma ortamı sağlayan bir sağlık kuruluşu müşterilerine de kaliteli bir hizmet vereceği yeterince açık bir durumdur.

İŞ TATMİNİ KAVRAMI

İş tatmini, kişinin işine duyduğu duygusal yönelimdir. Geleneksel iş tatmini modeli, kişinin işine karşı beslediği duygulara odaklıdır. Bir işin tatminkâr olup olmadığını belirleyen sadece işin kendisi değil, aynı zamanda kişinin işinden sağlamayı umduğu beklentilerle ilgilidir (Hong. vd., 2005: 212). Locke iş tatminini, bireyin bir işten bekledikleri ile iş sonuçlandığında elde ettiklerinin bir fonksiyon olarak belirtmiş ve bireyin işinden kaynaklanan memnuniyet verici bir durumu yansıtması

şeklinde tanımlamıştır (Aşan ve Özyer, 2008: 134). Böylelikle kişinin beklentileriyle elde ettikleri arasında uyum sağlanabilinirse, kişi daha fazla tatmin olması ve işyerinde daha istekli çalışması söz konusu olabilir.

İş tatmini aynı zamanda işgörenlerin işlerine karşı duydukları hoşnutluk veya hoşnutsuzluktur da denebilir (Çalışkan, 2005: 9). İş tatmini, işten elde edilen maddi çıkarlar ile çalışanın beraberce çalışmaktan zevk aldığı iş arkadaşları ve bir eser meydana getirmenin sağladığı bir mutluluktur (Eren, 2006: 202). Stamps ve Peidmont (1986), Mueller ve McCloskey (1990), Tarynor ve Wade (1993) tarafından iş tatmini, işin özelliklerinin genel bir derecelendirmesi veya bazı ayırt edici özelliklerinin toplamı olarak düşünülmüştür (Adams ve Bond, 2000: 538). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisini baz alan araştırmacılara göre iş tatmini, ihtiyaçların giderilmesi ile ilgilidir (Kuhlen 1963; Worf 1970; Conrad vd. 1985). Ancak, davranışsal yaklaşımın iş tatmini çalışmalarında hâkim olmasıyla birlikte bu yaklaşım popülerliğini yitirmeye başlamıştır. (Hong vd., 2005: 212).

Geleneksel yaklaşımın tersine, Herzberg ve Mausner (1959), iş tatmininde çift faktör kuramını geliştirerek tatmin yaratan ve yaratmayan unsurları ayırmışlardır. İçsel faktörler, tatmin yaratan unsurlar olarak belirlenmiş ve işin kendisi, tanınma, başarı ve sorumluluk bu gruba dâhil edilmiştir. Dışsal faktörler ise tatminsizlik yaratan unsurlar olarak belirlenmiş ve şirket politikası, yönetim, denetim, maaş, kişisel ilişkiler ve çalışma koşulları ise bu gruba dâhil edilmiştir. En popüler olan iş tatmini unsurlarından Spector (1997) şu boyutları özetlemiştir: takdir edilme, iletişim, çalışma arkadaşları, yan ödemeler, çalışma koşulları, işin kendisi, organizasyonun kendisi, organizasyonun politika ve prosedürleri, ücret, kişisel gelişim, terfi imkanları, tanınma, güvenlik ve denetim (Hong vd., 2005, 213).

İŞ TATMİNİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

İşgören çalışması sonucunda ortaya somut bir eser koyabiliyorsa, bundan duyacağı çalışan gururu onun için büyük tatmin kaynağıdır(Eren, 2006: 202). Locke(1976) iş tatminini etkileyen koşulları; kişinin zekâ düzeyine uygun olması; bireyin ilgisi; performansa dayalı ödülleri; işin itibarı; bedensel açıdan çok yormaması; uygun çalışma koşulları şeklinde belirtmiştir (Savery, 1996: 19).

Psikologlar ve yönetim bilimcileri iş tatmini üzerine çeşitli teoriler üretmişlerdir. Tatmin kaynaklarına çeşitli önem dereceleri de atfetmişlerdir. Bunları da içsel ve dışsal faktörler olarak sınıflandırmışlardır. İçsel faktörler, davranışlar gibi çalışanın kişisel özelliklerine bağlıyken, dışsal faktörler ise daha durumsaldır ve çalışma atmosferi gibi çevreye bağlı faktörlerdir. Dışsal faktörlere dayalı teoriler genelde ekonomistler tarafından uyarlanan, farklı terminolojiye sahip varsayımlar iken, içsel faktörler diğer sosyal bilimler alanlarıyla ilişkilidir (Petrescu ve Simmons, 2008: 653).

Eren (2006: 510) Herzberg'in belirlediği hijyenik etmenleri(dışsal faktörler), şu şekilde sıralamıştır:

- İş ortamının fiziksel koşullarının yeterli oluşu,
- Ücret ve maaş düzeyinin ve artışlarının tatminkâr oluşu,
- Şirket politikasının ve yönetiminin tutumu,
- Teknik bilgi ve ilginin yeterli oluşu,
- Amir ile olan ilişkiler,
- İş arkadaşlarıyla olan ilişkiler,
- İşgörenin kişisel yaşamına gereken saygının gösterilmesi,
- İstihdam güvenliğinin yeterli oluşudur.

Herzberg'in belirlediği içsel faktörler ise:

- Bir işi başarı ile bitirmiş olmanın verdiği mutluluk,
- İş ortamında başarılarıyla tanınma,
- Başarılarından dolayı takdir edilme ve ödüllendirilme,
- Yetenek ve bilgilerine uygun bir işte çalışma,
- İş yaparken yeterli düzeyde yetki ve sorumluluğa sahip olma,
- Terfi imkânlarına sahip olma,
- İşinde kendisini geliştirebilme ve katkı sağlama olanağına sahip olma şeklindedir.

İŞ TATMİNİNİN KİŞİ VE ÖRGÜT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

İş tatmini çalışanın sadece kendisini ve çalıştığı kurumu değil, aynı zamanda arkadaşları, ailesi gibi yakın çevresini ve hayat kalitesini de etkiler. Yapılan bazı çalışmalar iş tatmininin işgörenlerin ruhsal ve bedensel sağlıklarıyla pozitif ilişkili olduğunu da ortaya çıkartmıştır (Seo vd.,2004: 437). İzmirli'ye göre; iş tatmini yüksek olan bireylerin işteki performanslarının da yüksek olması beklenen bir durumdur. İşgörenlerinin performansını yükseltmek isteyen bir yönetici, işgörenlerin tutum ve davranışlarını, dilek ve isteklerini, fikir ve duygularını ve bunlara etki eden örgüt içi ve örgüt dışı faktörleri dikkate alarak hareket etmelidir (Ağırbaş vd., 2005: 328). İşgörenler yaptıkları işten, çalıştıkları iş ortamlarından memnun oldukları ölçüde verimli çalışırlar. Bu yüzden yöneticiler, işgörenlerin sadece ekonomik ve sosyal gereksinimlerini değil, aynı zamanda duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını da gidermeye çalışmalıdır (Yumuşak, 2008: 246).

İş tatmini çalışanın mutluluğunu arttırmakla beraber, çalışanın işine bağlanmasına,verimli çalışmasına, defolu ve hatalı ürün oranının azalmasına, işgücü devir oranının düşmesine neden olmaktadır (Gül vd., 2008:2). Bazı çalışmalar göstermiştir ki, takım içinde çalışma, daha fazla özerklik ve takdir yetkisi, çalışanın katılımı gibi çalışma ortamındaki insan kaynakları uygulamaları, işgörenleri motive ederek işgörenlerin verimliliğini artırmaktadır (Petrescu ve Simmons, 2008: 653). Chiocchio ve Frigon'un belirttiğine göre işin gerekleri ile işgörenin yeteneklerinin uyumlu olması verimlilik için yeterli olmayıp aynı zamanda işgörenin nasıl ve ne kadar motive edildiği yani işgörenin tatminkâr olup olmadığı da verimlilik için önemlidir denmektedir (Chiocchio ve Frigon, 2005: 184).

İş tatmininin olmadığı durumlarda ise yüksek iş gören devir hızı, devamsızlık, örgütsel bağlılıkta zayıflama, yabancılaşma, stres, makine ve tesislere zarar verme, zihinsel ve bedensel rahatsızlıklar ile verimsizlik artmaktadır (Şimşek vd., 2001:137). Cavanagh (1990), Irvine ve Evans (1995), yüksek işgören devir hızının ve işten ayrılma niyetinin iş tatminsizliği ile bağlantılı olduğunu belirtmişlerdir (Adams ve Bond, 2000: 537). Bunun sonucu, düşük performans ve verimlilik düzeyi gösteren işgörenler işi sabote edebilmekte ve nihayetinde işten ayrılabilmektedirler (Gül vd., 2008:2).

SAĞLIK KURUMLARINDA İŞ TATMİNİ

Sağlık sektörü günümüzün en önemli sektörlerinden biri haline gelmiştir. Kaliteli yaşam isteği, kaliteli sağlık hizmeti alma talebini de artırmıştır. Artan özel hastane sayıları, hastanelerde branşlaşmaya gidilmesi, sağlık hizmetlerinin daha etkin ve hızlı verilebilmesi için hastanelerde otomasyona geçilmesi vb. sağlık sektöründeki gelişmelere örnektir.

Sağlıklı hayat sürmek, her insanın gereksinimidir ve bu anlamda sağlık kuruluşları önemli bir role sahiptir. Nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme, sosyal güvenlik kapsamının genişletilmesi gibi sebeplerle, kişilerin bilinç seviyesi yükseldikçe sağlık kuruluşlarının bu rolünün daha da artması kaçınılmazdır (Can ve İbicioğlu, 2008, 256). Hastanelerin kaliteli hizmet sunabilmesinin en temel öğesi ise insan faktörüdür. Hastane personeli, doktorundan hemşiresine kadar, hastayı ne kadar memnun edebilirse o derecede başarılı olunmuş olur.

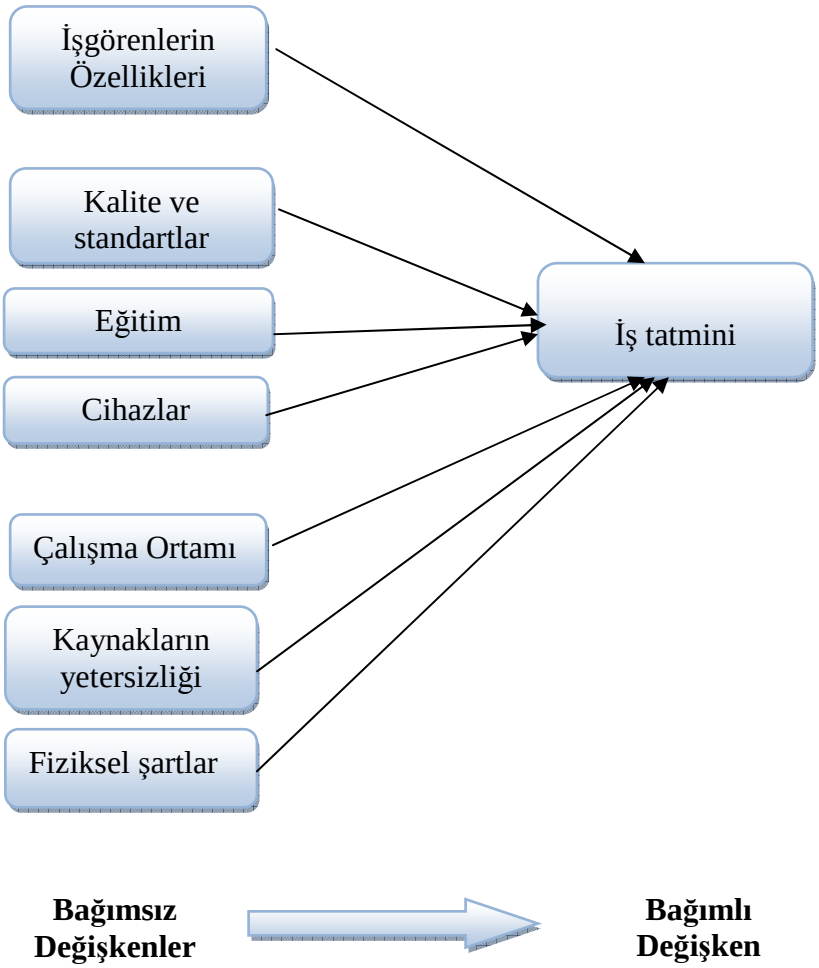
Hasta tatmini ileride aynı hastanın aynı hastaneyi tercih etmesi ile neticeleneceğinden, hasta odaklı anlayış, sağlık kurumlarında önemli hale gelmiştir. Ayrıca hasta tatmini ile hemşire tatmini arasında pozitif bir ilişki de bulunmuştur (Tzeng ve Ketefian, 2002, 47). Dolayısıyla sağlık personelinin iş tatmini, hastalara ve kurumun kendisine direkt olarak etki edecektir. Özellikle hemşirelerin işlerinden memnun olması, çalışma koşullarının elverişli olması, motivasyonlarını arttırarak işlerine yansıyacaktır. Böylece hasta memnuniyeti de artacak ve kuruma katkı sağlamaya devam edecektir.

Sağlık kurumlarındaki performans ve dönüt olarak sağlık sonuçları kurum içi personelin motivasyonuna bağlıdır. Çünkü sağlık sektörü oldukça emek-yoğun bir alandır. Bu yüzden hizmet kalitesi, etkinlik, eşitlik tamamen işgörenin işini yapmaya ne kadar hevesli olduğu ile ilgilidir (Franco vd. 2004, 344). Sağlık sektörü politikalarını belirleyenler ve uygulayanlar ve sağlık kurumları yöneticileri, sektörel ve örgütsel amaçlara ulaşmak için işgören motivasyonunun öneminin farkına varmalılar ve kurum içi tedbirlerini bu bağlamda almalılar.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmayla; kamu hastanelerindeki yenidoğan ünitelerinin örgüt yapıları ve yönetim süreçlerinin, iş tatmininin işgörenler açısından incelenmesi ve ortaya çıkan sorunlara çözüm önerileri getirilmesi hedeflemektedir. Çalışma ortamındaki sorunlar, çeşitli durumlar ve iş tatmininin bazı değişkenlerle ilişkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan araştırma, tarama modelinde gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Evren Örneklem

Araştırmanın evrenini Isparta ilinde bulunan tüm kamu hastaneleri yoğun bakım ünitelerinde görev yapan sağlık işgörenleri, örneklemini ise; Süleyman Demirel Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Hastanesi ve Isparta Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi yenidoğan ünitesinde görev yapan toplam 130 sağlık çalışanı oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan ölçek; Halime Dervişoğlu'nun İstanbul ili için yürüttüğü, "Kamu hastanelerinin yenidoğan ünitelerinin yönetim ve organizasyonundan kaynaklanan sorunları ve çözüm önerileri" (2010) adlı çalışmasından izinli olarak yararlanılmıştır. Anketin uygulanmasında, anket formları sağlık işgörenlerine araştırmacılar tarafından dağıtılmış, formlar doldurulduktan sonra yine araştırmacılar tarafından 8 boyut altında toplanmıştır. Hazırlanan anket, 130 çalışana uygulanmış olup, 119 adet kullanılabilir anket elde edilmiştir.

Hizmet Üretimini Etkileyen Faktörler Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Hizmet üretimini etkileyen faktörler ölçeğindeki 18 maddenin genel güvenirliği 0,742 olarak bulunmuştur. Yapılan kmo ve barlett analizi sonucunda; kmo değerinin 0,808 olarak, barlett değerinin ise 0,05 den küçük olduğu ve faktör analizinin yapılabilir olduğu görülmüştür. Faktör analizi sonucunda toplam varyansı %57,48 olan 3 faktör (Kaynak yetersizliği, fiziksel şartlar, çalışma ortamı) oluşturmuştur.

Tablo 1. Hizmet Üretimini Etkileyenler Ölçeği Faktör Yapısı

Boyut	Madde	Faktör Yükü	Varyans	Cronbach's Alpha
arı n ye .	Araç ve gereç yetersizliği	0,848	23,821	0,883

	Malzeme temini zorlukları	0,846		
	Ek hizmet birimlerinin yetersizliği	0,803		
	İnsan gücünün nitelik yetersizliği	0,772		
	Çalışma alanı yetersizliği	0,709		
	İnsan gücünün sayısal yetersizliği	0,673		
	İletişim eksikliği	0,668		
Fiziksel şartlar	Uygun ses düzeyi	0,828	18,060	0,840
	Isıtma	0,801		
	Uygun aydınlatma	0,776		
	Havalandırma	0,716		
	Ortamın hijyenik açıdan güvenilir olması	0,679		
Çalışma Ortamı	Hemşire Sayısı	0,740	15,597	0,749
	Hekim Sayısı	0,716		
	Hizmetli sayısı	0,692		
	Tıbbı cihazı	0,605		
	Hasta yatağı	0,590		
	Ana bina	0,405		
Toplam Varyans %57,48				

Tablo 1'de görüldüğü üzere; hizmet üretimini etkileyen faktörler ölçeğinde kaynakların yeterliliği boyutunu oluşturan 7 maddenin güvenirliği, 0,883 olarak bulunmuştur. Faktör analizi yapıldığında %23,8 varyans oranı ile tek faktör olduğu görülmüştür. Fiziksel şartlar boyutunu oluşturan 5 maddenin güvenirliği ise 0,840 olarak bulunmuş ve faktör analizi yapıldığında %18,1 varyans oranı ile tek faktör olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışma ortamı boyutunu oluşturan 6 maddenin güvenirliği 0,749 olarak bulunmuş ve daha sonra gerçekleştirilen faktör analizinde, %15,6 varyans oranı ile tek faktör olduğu anlaşılmıştır. Kmo değeri ise 0,808 olarak hesaplanmıştır.

Yenidoğan İşgörenlerinın Özellikleri Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Yenidoğan işgörenlerinin özellikleri ölçeğindeki 6 maddenin genel güvenirliği, 0,736 olarak bulunmuştur. Yapılan kmo ve barlett analizi sonucunda kmo değerinin 0,748 olarak belirlendiği, bartlett değerinin ise 0,05 den küçük olduğu ve faktör analizinin yapılabilir olduğu görülmüştür. Faktör analizi sonucunda toplam varyansı %43,36 olan bir faktör oluşmuş ve elde edilen değerler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Yenidoğan İşgörenlerinın Özellikleri Ölçeği Faktör Yapısı

Boyut	Madde	Faktör yükü	Varyans	Cronbach's Alpha
İşgörenlerin Özellikleri	Yenidoğan konusunda özel eğitim almış olması	0,725	43,36	0,736
	Çabuk karar verme yeteneğine sahip olması	0,714		
	Uygulamalarda pratik olması	0,705		
	Kişilerarası ilişkilerin iyi olması	0,676		
	Soğukkanlı olması	0,634		
	Ekip çalışmasına yatkın olması	0,459		

Hizmet Kalitesini Etkileyen Faktörler Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Hizmet kalitesini etkileyen faktörler ölçeğindeki 13 maddenin genel güvenirliği 0,910 olarak bulunmuştur. Yapılan kmo ve barlett analizi sonucunda kmo değerinin 0,901 olarak, barlett değerinin ise 0,05 den küçük olduğu ve faktör analizinin

yapılabilir olduğu görülmüştür. Faktör analizi sonucunda toplam varyansı %66,20 olan 3 faktör (Kalite ve standartlar, cihazlar ve eğitim) oluşturmuştur.

Tablo 3. Hizmet Kalitesini Etkileyenler Ölçeği Faktör Yapısı

Boyut	Madde	Faktör Yükü	Varyans	Cronbach's Alpha
Kalite ve standartlar	Hastanemizde yenidoğanla ilgili prosedürler tanımlanmış ve çalışmalar yapılmaktadır.	0,798	28,839	0,891
	Hastanede standartlar,hedefler,kurum politikaları önemli olup bunlar da personele benimsetilmiştir	0,791		
	Yenidoğanla ilgili bakım standartları belirlenmiş ve çalışmalar yapılmaktadır.	0,754		
	Hastanede görevler açık,net olarak ayrılmış ve tanımlaması yapılmıştır.	0,743		
	Hastanemizde yenidoğanla ilgili talimatlar tanımlanmış ve çalışmalar yapılmaktadır.	0,706		
	Hastanemizde yenidoğanla ilgili kalite göstergeleri konusunda çalışmalar yapılmaktadır.	0,598		
Cihazlar	Ünitemizde garantisi bitmiş cihazların bakım anlaşmaları düzenli yapılmaktadır.	0,788	21,710	0,708
	Cihazların onarımı yedek parça gibi ihtiyaçları sorun oluşturmadan karşılanmaktadır.	0,771		
	Ünitemizde satın alınacak cihazlar çalışan ihtiyaçlarına göre belirlenir.	0,717		
	Ünitemizde kullanılan cihazlar için yetkili firmalarca verilen eğitimleri yeterli olmaktadır.	0,671		
Eğitim	Çalıştığım bölümde kullanım sorumluluğu verilen cihazlar vardır.	0,806	15,647	0,809
	Çalıştığım bölümde işgörenlerin eğitimlere katılımı sağlanmaktadır.	0,649		
	Ünitemizde işgörenlera verilen eğitimlerle yeterli bilgilendirilme sağlanır.	0,561		
Toplam Varyans %66,20				

Hizmet kalitesini etkileyen faktörler ölçeğinde; kalite ve standartlar boyutunu oluşturan 6 maddenin güvenirliği, 0,891 olarak bulunmuştur. Faktör analizi yapıldığında %28,8 varyans oranı ile tek faktör olduğu görülmüştür. Cihazlar boyutunu oluşturan

4 maddenin güvenirliği 0,708 olarak bulunmuş ve faktör analizi gerçekleştirildiğinde ise %21,7 varyans oranı ile tek faktör olduğu anlaşılmış ve tablo 3'de gösterilmiştir. Eğitim boyutunu oluşturan 3 maddenin güvenirliği 0,809 olarak bulunmuştur. Faktör analizi yapıldığında da %15,6 varyans oranı ile tek faktör olduğu fark edilmiştir. Kmo değeri ise 0,901 olarak hesaplanmıştır.

İş Tatmini Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Tablo 4'de görüldüğü üzere; iş tatmini ölçeğindeki 5 maddenin genel güvenirliği 0,755 olarak bulunmuştur. Yapılan Kmo ve Barlett analizi sonucunda kmo değerinin 0,775 olarak, bartlett değerinin ise 0,05 den küçük olduğu ve faktör analizinin yapılabilir olduğu görülmüştür. Faktör analizi sonucunda toplam varyansı, %51,67 olan bir faktör oluşturmuştur.

Tablo 4. İş Tatminini Etkileyenler Ölçeği Faktör Yapısı

Boyut	Madde	Faktör yükü	Varyans	Cronbach's Alpha
İş tatmini	Çalıştığım bölümde arkadaşlarım ve yöneticilerim tarafından sevildiğimi ve kendimi iş yerine ait hissederim.	0,843	51,67	0,755
	Çalıştığım bölümde tüm yeteneklerimi kullanabildiğim ve işimi en iyi şekilde yapabildiğim ortam mevcuttur.	0,780		
	İşimle ilgili sorunları çözümlerken amirimle görüşerek serbestçe tartışabilirim.	0,742		
	Çalıştığım bölümde yaptığım işi severek yaparım	0,673		
	Çalıştığım serviste yönetim tarafından personel ve yönetici motivasyonunu arttırıcı uygulamalar sistematik olarak yapılmaktadır	0,510		

Verilerin İstatistiksel Çözümlenmesi

Yenidoğan Ünitesinde Çalışma ölçeklerinin çözümlenmesinde SPSS 17 paket programı kullanılarak güvenirlik, faktör analizi, ortalama, standart sapma analizleriyle birlikte korelasyon ve regresyon hipotez testleri incelenmiştir.

BULGULAR

Tablo 5. Ölçek Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon

Boyutlar	Boyutlar	N	r	p
İşgörenlerin Özellikleri	İş tatmini	119	0,166	0,071
Kalite ve standartlar	İş tatmini	119	0,512	**0,000**
Eğitim	İş tatmini	119	0,355	**0,000**
Cihazlar	İş tatmini	119	0,539	**0,000**
Çalışma Ortamı	İş tatmini	119	0,483	**0,000**
Kaynakların yetersizliği	İş tatmini	119	-0,203	**0,026**
Fiziksel şartlar	İş tatmini	119	0,527	**0,000**

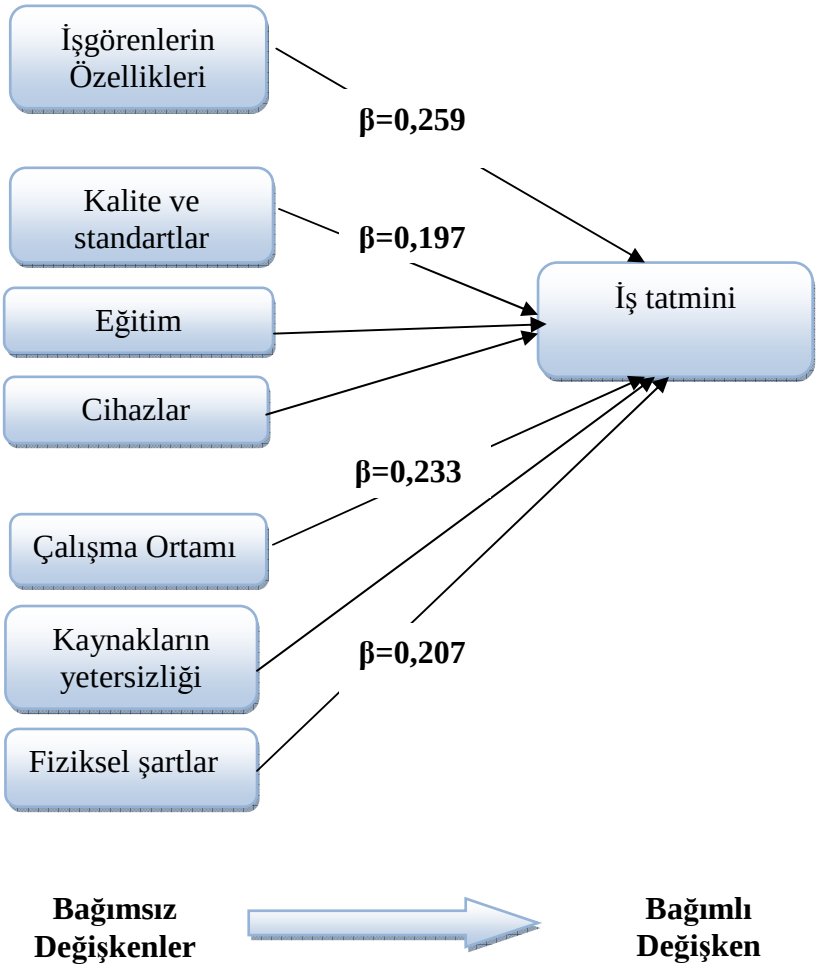
Kalite ve standartlar	İşgörenlerin Özellikleri	119	0,161	0,080
Eğitim	İşgörenlerin Özellikleri	119	0,053	0,565
Cihazlar	İşgörenlerin Özellikleri	119	0,089	0,334
Çalışma Ortamı	İşgörenlerin Özellikleri	119	-0,051	0,580
Kaynakların yetersizliği	İşgörenlerin Özellikleri	119	-0,074	0,424
Fiziksel şartlar	İşgörenlerin Özellikleri	119	-0,057	0,538
Eğitim	Kalite ve standartlar	119	0,643	**0,000**
Cihazlar	Kalite ve standartlar	119	0,610	**0,000**
Çalışma Ortamı	Kalite ve standartlar	119	0,274	**0,003**
Kaynakların yetersizliği	Kalite ve standartlar	119	-0,243	**0,008**
Fiziksel şartlar	Kalite ve standartlar	119	0,453	**0,000**
Cihazlar	Eğitim	119	0,551	**0,000**
Çalışma Ortamı	Eğitim	119	0,260	**0,004**
Kaynakların yetersizliği	Eğitim	119	-0,218	**0,017**
Fiziksel şartlar	Eğitim	119	0,334	**0,000**
Çalışma Ortamı	Cihazlar	119	0,472	**0,000**
Kaynakların yetersizliği	Cihazlar	119	-0,258	**0,005**
Fiziksel şartlar	Cihazlar	119	0,476	**0,000**
Kaynakların yetersizliği	Çalışma Ortamı	119	-0,215	**0,019**
Fiziksel şartlar	Çalışma Ortamı	119	0,515	**0,000**
Fiziksel şartlar	Kaynakların yetersizliği	119	-0,135	0,145

Tablo 5'den de anlaşılacağı üzere; işgörenlerin özellikleri alt boyutu ile diğer alt boyutlar arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında istatistiksel açıdan hiçbirisinde anlamlı ilişkiler bulunamamıştır. Buna ilaveten, fiziksel şartlar alt boyutu ile kaynakların yetersizliği alt boyutu arasında da istatistiksel açıdan anlamlı ilişki çıkmamıştır (r=-0,135; p=0,145>0,05). Bunların dışında kalan tüm alt boyutların kendi aralarındaki ilişkileri anlamlı bulunmuş ve bir alt boyutun puanı arttıkça, karşılaştırılan diğer alt boyutun puanının da arttığı anlaşılmıştır.

Tablo 6. Yenidoğan Ünitesi Çalışma Ortamının İş Tatmini Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken	**Bağımsız Değişken**	**ß**	**t**	**p**	**F**	**p**	**R^2**
İş tatmini	Sabit	-0,195	-0,266	0,791	13,69	**0,0**	0,43
	İşgörenlerin Özellikleri	0,259	1,964	**0,050**			
	Kalite ve standartlar	0,197	2,217	**0,029**			
	Eğitim	-0,045	-0,489	0,626			
	Cihazlar	0,166	1,885	0,062			
	Çalışma Ortamı	0,233	2,587	**0,011**			
	Kaynakların yetersizliği	-0,015	-0,251	0,803			
	Fiziksel şartlar	0,207	2,672	**0,009**			

İş tatmini düzeyinin yenidoğan ünitesi çalışma ortamı boyutlarından etkilenme durumunu test etmek için yapılan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır (F=13,694; p=0,000<0,05). İşgörenlerin özellikleri, kalite ve standartlar, çalışma ortamı ve fiziksel şartlar iş tatminini istatistiksel olarak etkilerken, eğitim, cihazlar ve kaynakların yetersizliği ise iş tatminini istatistiksel olarak etkilememektedir. İşgörenlerin özellikleri, kalite ve standartlar, eğitim, cihazlar, çalışma ortamı, kaynakların yetersizliği ve fiziksel şartlar boyutları, iş tatminini %43 oranında açıklamakta (R^2=0,430) olup Tablo 6'da görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Süleyman Demirel Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Hastanesi ve Isparta Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi yenidoğan ünitesinde görev yapan toplam 130 sağlık işgörenine ait iş tatmininin araştırıldığı bu çalışmada, iş tatminini oluşturan faktörler; hizmet üretimini etkileyen faktörler, hizmet kalitesini etkileyen faktörler ve işgörenlerin özellikleri şeklinde üç ana grup olmak üzere toplam 8 alt boyutta incelenmiş ve araştırma sonucunda;

- İşgörenlerin özellikleri alt boyutu diğer alt boyutlarla yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında istatistiki olarak anlamlı ilişkilere rastlanmamıştır.
- İşgörenlerin özellikleri alt boyutu dışında kalan tüm alt boyutların kendi aralarındaki ilişkileri anlamlı bulunmuş ve bir alt boyutun puanı arttıkça, karşılaştırılan diğer alt boyutun puanının da arttığı anlaşılmıştır.
- İşgörenlerin özelliklerinin, iş tatminini istatistiksel olarak etkilediği sonucuna varılmıştır.
- Hizmet kalitesini etkileyen faktörler alt boyutunu oluşturan kalite ve standartlar, iş tatminini istatistiksel olarak etkilediği görülmüştür.
- Hizmet üretimini etkileyen faktörler alt boyutunu oluşturan çalışma ortamı ve fiziksel şartlar, iş tatminini istatistiksel olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

- Hizmet içi verilen eğitimin, çalışma esnasında kullanılan cihazların ve bunlara ait özelliklerin, son olarak ta kaynakların yeterli oluşun iş tatmininde istatistiksel anlamda çokta önemli olmadığı görülmüştür.

Bilgi ve teknolojik değişimlere paralel olarak yenilenmekte ve talepler karşısında sayıları hızla artmakta olan kamu ve özel sağlık kurumları, ulusal ve uluslararası artan hasta sayısına ek olarak oluşan beklentileri karşılamaya çalışırken, bir taraftan hasta haklarını koruma gayreti içersinde, diğer taraftan da hizmet kalitelerini arttırmaya çalışmaktadırlar. İnsana yine insan unsuruyla hizmet verildiği sağlık kurumlarında, hizmet kalitesi ancak kaliteli işgören çabalarıyla mümkün gözükmektedir. Hizmet sunumunda hata ve hatalara karşı pek hoşgörüsü bulunmayan bu kuruluşlar, müşteri memnuniyetini ancak iş tatminini sağlamış işgörenleri yardımıyla elde edebileceklerdir. Herzberg'inde belirlediği iç ve dış etmenler boyutuyla tatmin sağlayabilmiş sağlık işgörenleri, verdikleri kritik hizmetlerinde sorumluluklarına paralel olarak, başarıları da bir o kadar fazla olacaktır.

Sağlık kurumları bünyesinde yer alan yoğun bakım üniteleri, diğer servislere göre daha fazla hayati öneme sahip kısımlar olarak bilinmektedir. Burada görev yapan veya yapmakta olan işgörenlerin özel eğitimler sonrasında buralarda görevlendirilmekte ve mesai kavramları diğer servislere göre daha farklı düzenlenmektedir. Amaç, verilecek hizmetlerin öneminden dolayı çalışan tatminini gerçekleştirmek ve hizmet kalitesi standartlarını yükseltebilmektir. Bu çerçevede;

- Yoğun bakım ünitelerinde uluslararası standartlara göre çalışma şartları ve fiziki imkânları gözden geçirilerek tekrar düzenlenmeli.

- Hasta oranına göre, bu ünitelerde görevli sağlık işgörenlerinin sayıları ayarlanabilmeli.

- Yoğun bakım servislerinde görev yapan sağlık işgörenlerin kullandıkları, tüm tıbbi malzeme ve cihazlarla ilgili yeterli bilgi ve tecrübe sahibi olmaları sağlanmalı.

- Yoğun bakım ünitelerinde daha kaliteli hizmet verebilmek için ünite ile ilgili prosedürler, talimatlar ve bakım standartları oluşturulmalı, sağlık işgörenlerin görev tanımları açık bir şekilde belirlenip kurumların kalite standartlarına göre hizmet vermesi sağlanmalı.

- Hastane yönetimi, yoğun bakım ünitelerinde görev yapan sağlık işgörenlerine mesleki terfi imkânlarını düzenlemeli ve mesleki gelişimlerini arttırıcı fırsatlarla desteklemeli.

- Elde edilen başarılar sonucunda, işgörenler ödüllendirilmeli ve başarma duyguları sürekli üst düzeyde tutularak, yöneticileri tarafından cesaretlendirilmeli.

- Bu ünitelerde istihdamı düşünülen personelin, tüm yetkinlikleri üst düzey olanlardan teşkil edilmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

ADAMS A., BOND S., "Hospital Nurses' Job Satisfaction, Individual and Organizational Characteristics", **Journal of Advanced Nursing**, Cilt 32, Sayı 3, ss.536-543, 2000.

AĞIRBAŞ İ., ÇELİK Y., BÜYÜKKAYIKÇI H. "Motivasyon Araçları Ve İş Tatmini: Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı Hastane Başhekim Yardımcıları Üzerinde Bir Araştırma". **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı 3, ss.325–348, 2005.

AŞAN Ö., ÖZYER K., "Duygusal Bağlılık ile İş Tatmini ve İş Tatmininin Alt Boyutları Arasındaki İlişkileri Analiz Etmeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma", **SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** , Cilt 13, Sayı 3, ss.129-151, 2008.

CAN A., İBİCİOĞLU H., "Yönetim Yöneticilik Yönünden Üniversite Hastanelerinin Değerlendirilmesi", **SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** , Cilt 13, Sayı 3, ss.253-275, 2008.

CHIOCCHIO F., FRIGON J.Y, "Tenure, Satisfaction, Work Environment, Flexibility of People with Mental Retardation", **Journal of Vocational Behavior**, Cilt No 68, Sayı 1, ss. 175-187, 2005.

ÇALIŞKAN Z., "İş Tatmini: Malatya'da Sağlık Kuruluşları Üzerine Bir Uygulama", **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, ss.9-18, 2005.

DERVİŞOĞLU Halime, **Kamu Hastanelerinin Yenidoğan Ünitelerinin Yönetim Ve Organizasyonundan Kaynaklanan Sorunları Ve Çözüm Önerileri,** Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi Yüksek Lisans Projesi, İstanbul, 2010.

EREN E., **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**, Beta Yayım, Dokuzuncu Bası, 2006.

FRANCO L.M., BENNETT S., KANFER R., STUBBLEBİNE L. "Determinants and Consequences of Health Worker Motivation in Hospitals in Jordan and Georgia", **Social Science and Medicine**, Cilt No:58, Sayı:2, ss.343-355, 2004.

GÜL H., OKTAY E., GÖKÇE E., "İş Tatmini, Stres, Örgütsel Bağlılık, İşten Ayrılma Niyeti ve Performans Arasındaki İlişkiler: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama, **Akademik Bakış**, Sayı 15, Ekim 2008.

HONG LU, ALİSON E. WHİLE, K. LOUİSE BARRİBALL "Job satisfaction among nurses: a literature review", **International Journal of Nursing Studies**, Sayı: 42 ,ss.211–227, 2005.

PETRESCU I.A. ve SIMMONS R, , "Human Resource Management Practices and Workers' Job Satisfaction", **International Journal of Manpower**, Vol.29, No.7, ss.651-667, 2008.

SAVERY, L.K., "The Congruence Between The Importance of Job Satisfaction and The Perceived Level of Achivement", **Journal of Management Development**, Cilt No:15, Sayı:6, ss.18-27, 1996.

SEO Y.,J.KO, J.L.PRICE, "The Determinants of Job Satisfaction Among Hospital Nurses: A Model Estimation in Korea," **International Journal of Nursing Studies**, Cilt No:41,ss.437-446, 2004.

ŞİMŞEK, Ş., AKGEMİCİ, T. ve ÇELİK, A., **Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütsel Davranış**, Nobel Yayınları, Ankara, 2001.

TZENG H.M. VE KETEFİAN S., "The Relationship Between Nurses'Job Satisfaction and Inpatient Satisfaction:An Exploratory Study in a Taiwan Teaching Hospital" **Journal of Nursing Care Quality,** Cilt No:16, Sayı 2, ss.39-49, 2002.

YUMUŞAK S., "İşgören Verimliliğini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması", **SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** , Cilt 13, Sayı 3, ss.241-251, 2008.

KÜMELEME ANALİZİ İLE AB ÜLKELERİ VE TÜRKİYE'NİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Arş. Grv. Dr. Ayşen Altun Ada, DPÜ, İİBF, İktisat Bölümü

Özet: Sürdürülebilir kalkınma; gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye atmaksızın bugünkü neslin ihtiyaçlarını karşılayan kalkınmadır. Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik kalkınma yanında çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik unsurlarını da içermektedir. Diğer bir ifadeyle sürdürülebilirliğin üç ayağı olduğu söylenebilir. Bunlar; ekonomik sürdürülebilirlik, sosyo-politik sürdürülebilirlik ve çevresel sürdürülebilirliktir. Bu çalışmanın amacı; sürdürülebilir kalkınma kavramının Avrupa Birliği için önemini vurgulamak, tam üyelik sürecinde olan Türkiye'nin, Avrupa Birliği üyesi ülkeleri karşısında sürdürülebilir kalkınma düzeyini incelemek, sürdürülebilir kalkınma değişkenleri açısından, çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden biri olan kümeleme analizi yardımıyla homojen ülke kümelerini belirlemek ve Türkiye'nin hangi ülkelerle aynı kümelerde yer aldığını saptamaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Avrupa Birliği, Hiyerarşik Olan Kümeleme Analizi, Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Analizi.

EVALUATION OF EU COUNTRIES AND TURKEY IN TERMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT WITH CLUSTER ANALYSIS

Abstract: Sustainable Development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs. Sustainable development includes elements of environmental and social sustainability as well as economic development. In other words, it can be claimed that sustainability has three bases. These are economic sustainability, socio-political sustainability and environmental sustainability. The purpose of this study is to emphasize, the significance of the term of sustainable development for European Union, to analyze the level of development of Turkey, which is in the process of full membership, against member countries of the European Union, to determine the cluster of homogenous countries in terms of sustainable development indicators thanks to clustering analysis, which is one of the multivariate statistical methods, and to establish in which same clusters Turkey takes part with other countries.

Keywords: Sustainable Development, European Union, Hierarchical Cluster Analysis, Non- Hierarchical Cluster Analysis.

GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB), kendi içinde ticarete konan kısıtlamaları kaldırmış, ortak para birimine geçmiş, ortak politikalar benimsemiş bir ekonomik birliktir. Avrupa'da bir birlik yaratılması fikrinin söze dökülmesi 1800'lü yıllara kadar gerilere gitmektedir. Ancak; Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg'un 1957 yılında imzaladığı Roma Antlaşması ile Birlik temelleri atılmıştır. Roma Antlaşması'ndaki "her Avrupa devleti Topluluğa üyelik başvurusunda bulunabilir" ilkesinin kapsamında, genişlemenin yolu açılmıştır. 1973 yılında ilk genişleme söz konusu olmuş ve İngiltere, İrlanda ve Danimarka Birlik'e katılmıştır. 1981 yılında Yunanistan'ın üyeliği ikinci genişlemeyi oluşturmuştur. 1986 yılında İspanya ve Portekiz'in üyeliği ile üçüncü genişleme gerçekleşmiştir. 1990 yılında Birlik, iki Almanya'nın birleşmesi ile birlikte fiili bir genişleme yaşamıştır. 1995 yılında dördüncü genişleme ile Avusturya, İsveç ve Finlandiya AB üyesi ülkeler grubuna girmiştir. 2004 yılında Birlik'in en büyük genişlemesi olan 5. genişleme sonucu Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Slovakya, Malta ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi AB üyesi olmuştur. Son genişleme ile 2007 yılında, Bulgaristan ve Romanya'nın üyeliği sonucu 27 ülkeli bir Birlik oluşmuştur.

AB, sürdürülebilir kalkınma kavramını, politik karar alma mekanizmalarında temel ilke olarak benimsemektedir. Kavram, uygulamada çevrenin korunmasına önem vermek şartıyla uzun vadeli ekonomik kalkınmanın koşullarını oluşturmayı hedeflemektedir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramının yaşanan küresel çevre sorunlarından dolayı son yıllarda üzerinde daha fazla durulan bir konu olması, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik için müzakere süreci devam eden bir ülke olması ve AB'nin sürdürülebilir kalkınma konusunda liderlik çabasında olması çalışmanın önemini arttıran unsurlardır. Çalışmanın özgünlüğü ise, literatürde çeşitli konularda ülkelerin kümeleme analizi ile gruplandırılmasına rastlanırken "sürdürülebilir kalkınma" açısından böyle bir çalışmanın olmamasından gelmektedir.

Bu çalışmada; öncelikle "sürdürülebilir kalkınma" kavramı AB ve Türkiye çerçevesinde incelenmiştir. Ardından, çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden biri olan "kümeleme analizi" açıklanmıştır. Sonra, AB'ye üye olan 27 ülke ve Türkiye, sürdürülebilir kalkınma değişkenleri kullanılarak kümeleme analizi teknikleri yardımı ile gruplandırılmıştır. Bunun için 15 değişken ile Ward's ve k-ortalamalar tekniği kullanılmıştır. Son olarak, kümelerin yorumlandığı bölümle çalışma sona erdirilmiştir.

AB VE TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

"Sürdürülebilir Kalkınma" kavramı ilk kez 1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayınlanan Brundtland Raporu olarak da bilinen 'Ortak Geleceğimiz Raporu'nda öne çıkmıştır (Mawhinney, 2002:3).

Raporda, 'sürdürülebilir kalkınma' bugünkü neslin ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye atmaksızın karşılayan kalkınma olarak tanımlanmaktadır. Tanım içerisinde iki anahtar kavram mevcuttur (World Commission on Environment and Development, 1987: 43) : – ihtiyaçlar; özellikle de en çok önem verilmesi gereken nokta dünyadaki fakir insanların gerekli ihtiyaçlarıdır; – günümüzün ve geleceğin ihtiyaçlarını karşılamak için çevrenin yeterlikleri üzerine teknoloji ve sosyal kurumların durumları tarafından dayatılan kısıtlamalar fikri.

AB için sürdürülebilir kalkınma fikrinin toplumun tümü tarafından günlük yaşama dahil edilmesi büyük önem taşımaktadır. AB sürdürülebilir kalkınma stratejisi ile, sürdürülebilirliğin ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarını ele alan ve temel amacı sürdürülebilir kalkınma olan ortak politikaların geliştirilmesine çalışmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma Avrupa Topluluğu'nun bir hedefi olarak ilk defa Avrupa Tek Senet (1987)'inde tanıtılmıştır. Tek Senet ile Roma Antlaşması'na "çevre" ile ilgili bölümler eklenmiştir. Sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin tüm topluluk politikalarına eklenmesi gerekliliği 1992 Avrupa Birliği Antlaşması (Maastricht Antlaşması)'nda belirtilmiş ve 1997 Amsterdam Antlaşması'nda desteklenmiştir (Karluk, 2007: 381; European Commission, 2004:12) .

2001 tarihli Göteborg Avrupa Konseyi Zirvesi, Avrupa Komisyonu'nun önerdiği "Sürdürülebilir Kalkınma için Avrupa Birliği Stratejisi"ni onaylamıştır. Stratejinin temel amacı olan sürdürülebilir kalkınma için ekonomik, sosyal ve çevre politikalarının bir arada ele alınmasının gerekliliği konusunda fikir birliğine varılmış ve üye devletlere sürdürülebilir kalkınma stratejileri oluşturmaları çağrısında bulunulmuştur (Moussis, 2004: 340-341). AB bu strateji ile sürdürülebilir kalkınma yolunda temel tehditler belirlemiştir. Bu tehditler şöyledir: İnsan faaliyetlerinin artması ile birlikte salınan sera gazlarının neden olduğu küresel ısınma; iklim değişikliğinin altyapı, mülkiyet, sağlık ve doğayı tehdit eden olağanüstü hava olaylarına neden olması; tehlikeli kimyasallarla birlikte halk sağlığına yönelen ciddi sorunlar; yoksulluk ve sürekli işsizliğin beraberinde getirdiği intiharlar; düşük doğum oranı ile birlikte yaşlanan nüfus; biyo-çeşitliliğin kaybı; doğal kaynakların daha sorumlu bir yaklaşımla yönetimi ve korunması; sosyal dışlanma; özellikle kentsel alanlar için büyük bir sorun olarak ortaya çıkan ulaşımda tıkanıklık, kent merkezlerinde görülen yozlaşma ve bölgesel dengesizlikler (Commission of the European Communities, 2001: 4).

2002 yılında, Johannesburg'da sürdürülebilir kalkınma üzerine yapılan zirvede, 2001 stratejisine global bir bakış açısı eklenmektedir. 2006 yılında Avrupa Konseyi; Avrupa Parlamentosu, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi ile İletişim Komisyonu'nun "Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'nin Değerlendirmesi – Eylem Platformu"na dayanarak, genişlemiş bir AB için 2001 yılında kabul edilen stratejinin üzerine inşa edilecek daha kapsamlı, yenilenmiş bir sürdürülebilir kalkınma stratejisi benimsemiştir.

Bu strateji; AB'nin sürdürülebilir kalkınmanın zorluklarının üstesinden gelmek için uzun süreli sorumluluğunu daha etkili bir şekilde nasıl yerine getireceğini gösteren tek, uyumlu bir strateji ortaya koymaktadır. Küresel dayanışmanın gerekliliğini doğrulamakta ve küresel sürdürülebilir kalkınma üzerinde önemli etkiye sahip olacak hızla gelişmekteki ülkeleri de içine alarak AB dışında ortaklar ile birlikte çalışmaların güçlendirilmesinin önemini kabul etmektedir. Kaynakları etkili bir şekilde yöneten ve kullanan, sürdürülebilir topluluklar oluşturmak ve bunun için gereken önlemleri tanımlamak ve geliştirmek stratejinin genel amacıdır (Council of the European Union, 2006:3).

2009 yılındaki gözden geçirilmiş AB stratejisinde ise, Birlik'in önemli alanlardaki uzun dönem hedeflerine çeşitli şartları yerine getirerek ulaşmasının mümkün olduğuna değinilmektedir. Belirtilen şartlar şunlardır (Commission of the European Communities, 2009: 14-15): - Enerji ve kaynak verimli teknolojilere ve sürdürülebilir taşımacılığa dayanarak, düşük karbon ekonomisi ve düşük girdili ekonomiye doğru hızlı bir yer değiştirme ve sürdürülebilir tüketim davranışlarına doğru yer değiştirmeye katkıda bulunarak, - Biyoçeşitlilik, su ve diğer doğal kaynakların korunması için çevresel çabaları artırarak, - Sosyal katılımı destekleyerek, - Sürdürülebilir gelişmenin uluslararası boyutunu güçlendirerek ve küresel fakirlik ile savaşma çabalarını artırarak.

Türkiye AB'ye aday bir ülke olarak üyelik sürecinde, AB'nin sürdürülebilir kalkınma stratejilerini benimsemek ve diğer sektörlere entegre etmek durumundadır.

Türkiye'de çevre sorunları ilk kez Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) döneminde ele alınmıştır. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan sonra, doğal kaynakların etkin kullanımının ve gelecek kuşaklara aktarımının sağlanması için yeni politikaların oluşturulması yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Çevre konusunun diğer sektör politikalarında dikkate alınması ve ağırlıklı biçimde sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen yaklaşım, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) ile söz konusu olmuştur. Yedinci (1996-2000) ve Sekizinci (2001-2005) Beş Yıllık Kalkınma Planları dönemlerinde ise, çevre sorunlarının sosyal, ekonomik politikalara ve sektörlere entegrasyonu yönünde çalışmalar söz konusu olmuştur.

Türkiye, Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) ile birlikte, AB'nin sürdürülebilir kalkınma stratejisini uygulamaya entegre etmektedir. Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma konusunda; Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı ile Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi gibi önemli somut çalışmalar mevcuttur.

AB'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA GÖSTERGELERİ

AB Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama kapasitesini tehlikeye atmaksızın bugünkü neslin ihtiyaçlarının nasıl karşılanabileceğini gösteren tüm AB politikaları için kapsayıcı bir stratejidir.

AB'de sürdürülebilir kalkınma göstergeleri; ekonomik, çevresel ve sosyal konuların hepsini kapsayan, aşağıda belirtilen ana konularda sınıflandırılmıştır: Sosyo-Ekonomik Kalkınma, Sürdürülebilir Üretim ve Tüketim, Sosyal İçerme, Demografik Değişiklikler, Halk Sağlığı, İklim Değişikliği ve Enerji, Sürdürülebilir Ticaret, Doğal Kaynaklar, Küresel Ortaklık, İyi Yönetim (http://ec.europa.eu , 2011).

KÜMELEME ANALİZİ

Çok değişkenli bir istatistiksel yöntem olan kümeleme analizi, gözlemler setini bilinmeyen grup veya kümelerin sınırlı sayısına, grup içerisindeki tüm gözlemler birbirine benzer iken, farklı gruptaki gözlemler birbirinden farklı olacak şekilde ayırmaya yardımcı bir tekniktir (Neil, 2002:515 ; Ingram ve Margetis, 2010:163).

Kümeleme analizi, temel olarak dört amaca yönelik olarak uygulanan bir yöntemdir (Özdamar, 1999: 257-258): - n sayıda birimi, nesneyi, oluşumu; p değişkene göre belirlenen özelliklerine göre olabildiğince kendi içerisinde homojen ve kendi aralarında heterojen kümelere ayırmak, - p sayıda değişkeni n sayıda birimde belirlenen değerlere göre ortak özellikleri açıkladığı varsayılan alt kümelere ayırmak ve ortak faktör yapıları ortaya koymak, - birim ve değişkenleri birlikte ele alıp ortak n birimi p değişkene göre ortak özellikli alt kümelere ayırmak, - birimleri p değişkene göre saptanan değerler açısından taksonomik sınıflandırmak.

Kümeleme analizinde ilk aşama bir benzerlik veya uzaklık ölçüsünün seçilmesidir. Ardından, kullanılacak kümeleme yöntemine karar verilir ve yöntem yardımı ile birim ya da değişkenler uygun sayıda kümelere ayrılır. Son olarak da kümeleme sonucu yorumlanır.

Kümeleme Analizinde, orjinal değerler ya da standartlaştırılmış değerler kullanılabilir. Ayrıca, diğer çok değişkenli istatistik tekniklerinde önemli olan verilerin normalliği varsayımı, kümeleme analizinde çok önemli değildir. Uzaklık değerlerinin normalliği yeterli sayılmaktadır (Tatlıdil, 2002:329).

Birbirlerine yakın bireylerin veya nesnelerin çok boyutlu uzayda oluşturdukları birlik olarak tanımlanan küme kavramı, benzerlik ve uzaklık kavramlarının tanımlanmasını beraberinde getirmektedir. Kümeleme analizi değişkenler arası benzerlik ya da farklılıklara dayanır. Analizde bir birime ait değişkenlerin birbiriyle olan uzaklıkları hesaplanılır. Kısaca, uzaklık ya da benzerlik matrisinden yararlanılır. Benzerlikler nesne çiftleri arasındaki uzaklığın ölçüsüdür. x veri matrisinde yer alan n birimin p değişkene göre uzaklıkları, uzaklık matrisi adı verilen D matrisi ile gösterilir. D matrisinin elemanları d_{ij} biçiminde gösterilir. Değişkenler arasındaki benzerlikler ise, ilişki matrisi R yardımı ile gösterilir. R matrisinin elemanları r_{ij} biçiminde gösterilir. Birimlerin birbirleri ile olan benzerlik düzeyleri, benzerlik matrisi sim, elemanları da sim_{ij} biçiminde gösterilmektedir. Birimlerin benzerlikleri $sim_{ij} = 100(1 - d_{ij} / \max d_{ij})$ biçiminde hesaplanılır. Birimlerin birbirinden farklılıkları Sim matrisinin elemanları aracığı ile hesaplanır. Diss matrisi elemanları diss(i,j) ya da diss(i,j) şeklinde gösterilebilir ve diss(i,j)=100-sim(i,j) biçiminde hesaplanılır (Özdamar, 1999: 262).

Uzaklık ya da benzerlik ölçülerini hesaplamak için; değişkenler arasındaki uzaklığı ölçü birimlerinden etkilenmeksizin belirten bir ölçü olan Öklid Uzaklığı'nın yanısıra, Karesel Öklid Uzaklığı, Pearson Uzaklığı, Manhattan Uzaklığı, Minkowski Uzaklığı, Mahalanobis Uzaklığı, Hotelling T^2 Uzaklığı ve Canberra Uzaklığı gibi geliştirilmiş pek çok teknik kullanılmaktadır (Çakmak vd, 2005: 19 ; Uygur ve Can, 2005:45).

Kümeleme analizinde hiyerarşik olan ve hiyerarşik olmayan iki tür kümeleme yöntemi vardır. Hiyerarşik olan kümeleme yönteminde kaç küme olacağı bilinmemektedir ve n birey n tane kümedir. En yakın iki küme birleştirilir ve küme sayısı bir indirgenerek yinelenmiş uzaklıklar matrisi bulunur. Bu işlem n-1 kez tekrarlanır. Hiyerarşik olan kümeleme yönteminde, ağaç diyagramları ile gösterilen sonuçlarına dendogram denir. Hiyerarşik olan küme yönteminde kullanılan teknikler şöyledir: Tek Bağlantı Tekniği, Tam Bağlantı Tekniği, Ortalama Bağlantı Tekniği, Küme Merkezleri Tekniği, Ward's Tekniği. Tek bağlantı tekniği, en kısa mesafe esasına dayanır. Birbirine en yakın iki gözlem bulunur ve küme çekirdeği ilk aşamaya oturtulur. Tam bağlantı tekniği, tek bağlantı tekniğine benzer. Farkı, en uzak iki gözlemden başlamasıdır. Ortalama bağlantı tekniğinde, bir kümenin ortasına düşen gözlem esas alınırken; Küme Merkezleri Tekniğinde, bir kümeyi oluşturan gözlemlerin ortalamaları esas alınmaktadır. Ward's tekniğinde ise, bir kümenin ortasına düşen gözlemin, aynı kümenin içinde

bulunan gözlemlerden ortalama uzaklığı esas alınarak toplam sapma karelerinden yararlanılır (Antalyalı, 2006: 359 ; Sharma ve Wadhawan, 2009:12).

Hiyerarşik olmayan kümeleme yönteminde birimlerin uygun oldukları kümelerde toplanmaları ve n birimin k sayıda kümeye parçalanması hedeflenmekte ve küme sayısına önceden karar verilmektedir. En çok olabilirlik tekniği ve k ortalamalar tekniği hiyerarşik olmayan kümeleme yönteminde kullanılan tekniklerdir. En çok olabilirlik tekniğinde her bir gözlem, en büyük olabilirlik değeri verecek biçimde daha önceden belirlenen kümelere atanmaktadır. k ortalamalar tekniğinde ise n birimin k kümeye ayrılmasında birimin p boyutlu uzayda gösterimi olan en yaygın ortalamaya sahip çekirdek noktalı bir kümeye atanması söz konusudur. Bu yöntemde ortalamalar, başlangıçta ele alınan k noktanın değerleridir (Özdamar, 1999:305).

Küme sayısının belirlenmesinde kullanılan çeşitli yollar vardır (Everitt, 1979:175): Bunlardan bir tanesi; n kümelenecek birey sayısını göstermek üzere; $k \cong \sqrt{\left(\frac{n}{2}\right)}$ şeklindedir. Diğer bir yöntem ise, M değerini veren küme sayısı gerçek küme sayısı olmak üzere Mariot tarafından önerilen yöntemdir.

$M = k^2 |W|$ W grup içi kareler toplamı matrisidir.

KÜMELEME ANALİZİNİN UYGULANMASI VE BULGULAR

Çalışmada hiyerarşik ve hirarşik olmayan kümeleme yöntemleri kullanılmış ve bu istatistiksel analizler, 27 Avrupa Birliği ülkesi ve Türkiye'ye ait 15 değişken üzerinde uygulanmıştır. Değişkenler seçilirken ekonomik, sosyal ve çevresel konuları kapsayan temel sürdürülebilir kalkınma göstergeleri olmaları ve tüm ülkelerin bu değişkenlere ait verilerine ulaşılabilinmesi gibi faktörler etkili olmuştur. Çalışmada; 2008 yılı değişkenleri kullanılmıştır. Yalnızca, Yunanistan'ın G3; Letonya ve Portekiz'in G5 ve G9 değişkenleri için 2007 yılı; Bulgaristan'ın G5 ve G9 değişkenleri için 2005 yılı verileri kullanılmıştır.

Araştırmada AB'ye ve Türkiye'ye ait sürdürülebilir kalkınma değişkenleri Avrupa İstatistik Enstitüsü'nün resmi internet adresinden "ec.europa.eu/eurostat" elde edilmiştir.

Kullanılan değişkenlerin kısaltmaları ve açıklamaları[1] aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 1: Analizde Kullanılan Değişkenler

G1:satın alma gücü standartlarına göre kişi başına düşen GSYİH
G2:kişi başına düşen GSYİH'nın büyüme oranı
G3:toplam ar-ge harcamalarının GSYİH'ya oranı
G4:uzun dönem işsizlik oranı
G5:kişi başına düşen sağlık tüketimi
G6:doğurganlık oranı
G7:yaşlı bağımlılık oranı
G8:yaşam boyu öğrenme oranı
G9:kişi başı düşen su, elektrik, gaz ve diğer yakıtların tüketimi oranı
G10:yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi oranı
G11:enerji bağımlılığı oranı
G12:sera gazı emisyonu yoğunluğu oranı
G13:kişi başına düşen karbondioksit emisyonu oranı
G14:resmi kalkınma yardımı oranı
G15:bireysel e-devlet kullanımı oranı

Satın Alma Gücü Standartlarına Göre Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH): GSYİH; ister yerli ister yabancı olsun, tüm kaynaklar tarafından ülke sınırları içerisinde gerçekleştirilen toplam üretim değerini piyasa fiyatları ile ifade eder. GSYİH o ülkenin nüfusuna bölündüğü zaman ise, kişi başına düşen GSYİH elde edilir. Ulusal para birimi cinsinden GSYİH seviyeleri, başka ülkelerin paralarına oranla bir ülkenin parasının değerini yansıtan döviz kurları, satın alma gücü paritesi kullanılarak ortak para birimine dönüştürülür. Satın alma gücü standardı, ulusal fiyat düzeyindeki farklılıkları hesaba katan yapay bir para birimidir. Ayrıca, farklı mutlak büyüklükteki ekonomiler arasında bir karşılaştırma

[1] Eurostat'daki açıklamalardan yararlanılmıştır.

yapma fırsatı sağlamaktadır. Satın Alma Gücü Standartlarında, kişi başına düşen GSYİH, Avrupa Birliği ortalamasının 100'e eşitlenmesi ile ilgili olarak ifade edilmektedir[2].

Kişi Başına Düşen GSYİH'nın Büyüme Oranı: Mevcut yıldaki kişi başına düşen GSYİH'nın bir önceki yıla göre artışını ya da azalışını diğer bir ifadeyle yüzdesel değişimini göstermektedir.

Toplam Ar-Ge Harcamalarının GSYİH'ya Oranı: Yeni uygulamalar yaratmak için bilgi stokunun kullanımını ve kültür, toplum, insan bilgisini dahil ederek arttırılmasını sistematik bir temelde yürüten yaratıcı çalışmayı kapsayan Araştırma ve Deneysel Geliştirme (Ar-Ge) harcamalarının GSYİH'ya oranını göstermektedir.

Uzun Dönem İşsizlik Oranı: AB'de işsizlik oranları, Uluslararası Çalışma Örgütü standartlarına (ILO) göre tanımlanmaktadır. Buna göre işsizlik, 15-74 yaşları arasında olan, çalışma arzusuna sahip kişilerin iş bulamaması olarak tanımlanmaktadır. İşsizlik oranı, işsiz durumundaki kişilerin toplam işgücüne yani toplam aktif nüfusa oranını ifade etmektedir. Uzun dönem işsizlik için ise, kişinin 12 ay ve daha fazla süredir işsiz olması gerekmektedir.

Kişi Başına Düşen Sağlık Tüketimi: Değişken, sağlık ile ilgili tüm tüketimleri kapsamaktadır ve kişi başına verilmektedir. Miktar endeks (2000=100)[3].

Toplam Doğurganlık Oranı: Bir kadının, belirli bir yılda yaşa göre doğurganlık oranına uyarak çocuk sahibi olma döneminden geçerken tüm yaşam süresi boyunca canlı olarak dünyaya getireceği ortalama çocuk sayısıdır. Diğer bir ifadeyle, doğurma yaşındaki kadınlar tarafından dünyaya getirilmesi beklenen çocuk sayısını ifade etmektedir. Aynı zamanda, toplam doğurganlık oranı yenilenen doğurganlık düzeyini göstermek için de kullanılır[4].

Yaşlı Bağımlılık Oranı: Bu değişken, ekonomik olarak aktif olmayan nüfusun (65 ve üstü yaş) , çalışan nüfusa (15-64 yaşlar arası) oranıdır.

Yaşam Boyu Öğrenme Oranı: Yaşam boyu öğrenme, çocukluktan emekliliğe kadar sürekli öğrenmeyi ifade eden bir kavramdır. Amaç, AB genelinde tüm yaş gruplarındaki insanların yüksek kalitedeki öğrenim olanaklarına ve çeşitli öğrenim deneyimlerine eşit ve açık biçimde erişim sağlamalarını kolaylaştırmaktır. Formel öğrenmenin (ilk ve ortaöğretim kurumlarında, üniversitelerde verilen eğitim) yanı sıra informel öğrenmeyi de (aile içi eğitim, topluluk içinde öğrenme vs.) içerir. Yaşam boyu öğrenme oranı AB İş Gücü Anketi'nden gelmektedir. 25 - 64 yaş arasında anketten önceki dört haftada eğitim aldığı belirtilen kişilere atıfta bulunmaktadır. Ankete katılan ve bu soruya cevap veren 25 – 64 yaş arasındaki insanların toplam sayısı ile oranlanarak değerler elde edilmektedir.

Kişi Başı Düşen Su, Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtların Tüketimi Oranı: Kişi başına düşen hane halkı harcamaları[5] kapsamında; su, elektrik, gaz ve diğer yakıtların tüketimi oranını göstermektedir. Miktar endeks (2000=100).

Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Elektrik Üretiminin Toplam Elektrik Tüketimine Oranı: Bu değişken belirli bir takvim yılı için yenilebilen enerji kaynaklarından üretilen elektrik ve gayri safi milli elektrik tüketimi arasındaki orandır. Yenilenen enerji kaynaklarından üretilen elektriğin ulusal elektrik tüketimine katkısını ölçmektedir. Yenilenen enerji kaynaklarından üretilen elektrik; hidroelektrik santrallerinden, rüzgardan, güneşten, biyo-kütle atıklarından, jeotermalden oluşmaktadır.

Enerji Bağımlılığı Oranı: Enerji bağımlılığı, bir ekonominin enerji ihtiyaçlarını karşılama amacı ile ithalat yapmasıdır. Değişken, net ithalatın iç brüt enerji tüketimine bölünmesi ile hesaplanmaktadır.

---

[2] Eğer ülkenin indeksi 100'den yüksek ise AB ortalamasından yüksek, ve eğer 100'den düşükse AB ortalamasından düşük bir kişi başına düşen GSYİH'sı var demektir.

[3] Miktar endeks sayısı , tek bir mal veya hizmet ya da belirli bir grup veya hizmet için miktarların zaman içinde değişmelerini incelemek amacıyla hesaplanan her bir zaman birimi için tek bir sayı hesaplanmasını kapsayan bir zaman serisi özetleme yöntemidir.

[4] Gelişmiş ülkelerde, 2,1'lik bir oran yenilenen doğurganlık düzeyi olarak kabul edilmektedir ve 2,1 civarında bir oranın istikrarlı bir nüfus yaratacağı kabul edilmektedir.

[5] Hane halkı harcamaları, yalnız yaşayan biri veya ortak bir yerleşim yerinde bir grup halinde yaşayan kişiler tarafından yapılan herhangi bir harcama ve ortak ev harcamaları anlamına gelmektedir.

Sera Gazı Emisyonu Yoğunluğu Oranı: Bu değişken 'Kyoto Sepeti'nde[6] belirtilen insan kaynaklı sera gazı emisyonlarını göstermektedir[7]. Seragazı emisyonlarını azaltmaya yönelik yükümlülükler ve uygulanabilecek olan mekanizmaların belirlenmesi açısından Kyoto Protokolü büyük önem taşımaktadır. "Kyoto" temel yılı ile ilgili yıllık toplam emisyonları sunmaktadır. Genel olarak temel yılı florlanmamış gazlar için 1990, florlanmış gazlar için 1995' tir. Bu değişken için baz yıl 1990'dır (1990=100).

Kişi Başına Düşen Karbondioksit Emisyonu Oranı: Değişken, yakıtların yanmasından dolayı salınan karbondioksit düzeyini kişi başına vermektedir.

Resmi Kalkınma Yardımı Oranı: Resmi kalkınma yardımı, ülkenin resmi yardımlarının bir bölümünü kalkınmaya destek amacıyla gelişmekte olan ülkelere yapmasıdır. Ödemeler bağış, proje ve program yardımı, teknik işbirliği, kalkınma gıda yardımı, acil yardım, kalkınmayı teşvik, idari maliyetler gibi kalemlerde gerçekleştirilmektedir. Bu değişken, resmi kalkınma için OECD Kalkınma Yardımı Komitesi ülkelerinin net ödemelerinin milli gelirlerine oranlanması ile hesaplanmaktadır.

Bireysel E-Devlet Kullanımı Oranı: Son üç ayda, kamu yetkilileri ile iletişim için internet kullanmış olan[8] 16 - 74 yaş arasındaki bireylerin yüzdesidir.

Çalışmada kullanılan ülkeler kısaltmaları ile Tablo 2' de belirtilmiştir.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Ülkeler ve Kısaltmaları

AT: Avusturya	IT: İtalya
BE: Belçika	LT: Litvanya
BG: Bulgaristan	LU: Lüksemburg
CY: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi	LV: Letonya
CZ: Çek Cumhuriyeti	MT: Malta
DE: Almanya	NL: Hollanda
DK: Danimarka	PL: Polonya
EE: Estonya	PT: Portekiz
ES: İspanya	RO: Romanya
FI: Finlandiya	SE: İsveç
FR: Fransa	SI: Slovenya
GR: Yunanistan	SK: Slovakya
HU: Macaristan	UK: İngiltere
IE: İrlanda	TR: Türkiye

Türkiye'nin "sürdürülebilir kalkınma" açısından Avrupa Birliği üye ülkeleri karşısındaki konumu, "kümeleme analizi yöntemleri" çerçevesinde "15 sürdürülebilir kalkınma değişkeni" kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Hiyerarşik kümeleme yöntemlerinden "ward's tekniği" ve hiyerarşik olmayan kümele yöntemlerinden "k ortalama tekniği" kullanılmıştır. İlgili analizlerin yapılmasında SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 15.0 programı kullanılmıştır. Uzaklık matrisinin belirlenmesinde Öklid uzaklığı kullanılmıştır. Kümeleme analizi için uzaklık değerlerinin normalliği yeterli olduğundan uzaklık ölçülerinin normal dağılım gösterip göstermedikleri incelenmiştir. Bunun için, Kolmogorov-Smirnov Z testi uygulanmıştır. Ayrıca, değişkenlerin her bir küme için farklılıklarını incelemek ve kümeleri belirlemede en etkili değişkenleri tespit etmek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçlarına yer verilmiştir.

Ward' s Tekniği'ne Ait Analiz Sonuçları

Ward's tekniğinde; kümenin ortasına düşen gözlemin, aynı kümenin içinde bulunan gözlemlerden ortalama uzaklığı esas alınmaktadır. Teknik, kümeler içindeki varyansı minimum kılmayı amaçlamaktadır. Ward's tekniği kümeler arasındaki uzaklıkları hesaplamaz. Kümeler, küme içi homojenliğin maksimize edilmesiyle oluşturulur. Homojenlik ölçüsü olarak grup içi kareler toplamı kullanılır. Bu amaçla, hataların kareleri toplamına ilişkin aşağıdaki formülden yararlanılmaktadır.

[6] Kyoto sepeti sera gazları şunları içermektedir: Nitro oksit, karbon dioksit, metan, hidroflorokarbon, perflorokarbon ve sülfür heksaflorid.

[7] Değişken; arazi kullanımı, arazi kullanımı değişikliği ve ormancılık ile ilgili emisyonları ve uluslararası hava ve uluslararası deniz taşımacılığı emisyonlarını içermemektedir.

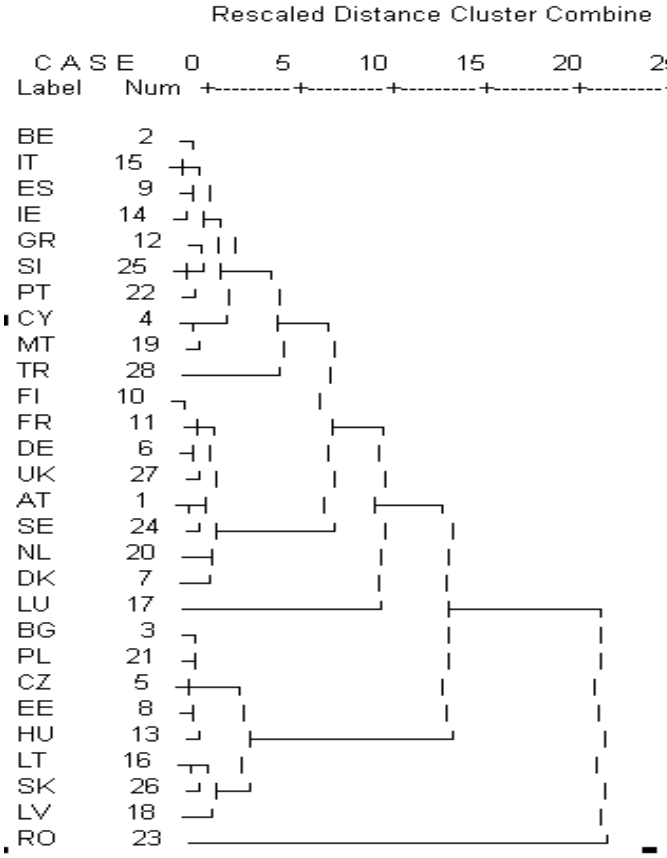
[8] Kamu yetkililerinin web sitelerinden bilgi edinme, resmi formları indirme, doldurulan formları gönderme gibi faaliyetlerden biri ya da fazlası için interneti kullananlar.

$$\text{ESS}= \sum_{i=1}^{n} X_i^2 - \frac{1}{n}\left(\sum_{i=1}^{n} X_i\right)^2$$

Kümeleme işleminin ilk adımında her birimin kendisi bir küme oluşturduğundan, ESS sıfır olmaktadır. Teknik, ESS' de minimum artışta sonuçlanan grupların elde edilmesi ile devam etmektedir.

Hiyerarşik kümeleme analizi için kullanılan Ward's Tekniği sonuçlarını göstermede dendogram yöntemi kullanılmıştır. Dendogram, soldan sağa 0-25 birim olarak ölçeklendirilmiştir. Birimler arasındaki mesafeler eşittir. Dendogramdaki yatay çizgiler mesafeyi, dikey çizgiler ise birleşen kümeleri göstermektedir.

Şekil 1: Ward's Tekniğine Ait Dendogram

Şekil 1'de yer alan dendogram incelendiğinde, çeşitli küme sayıları için oluşturulan kümeleme sonuçları[9] Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3: Ward's Tekniğine Ait Kümeleme Sonuçları

Ülkeler	*3 küme için*	*4 küme için*	*5 küme için*	*Ülkeler*	*3 küme için*	*4 küme için*	*5 küme için*
AT	1	1	1	*IT*	1	1	2

[9] Tablolarda yer alan küme numaraları, her bir kümenin sürdürülebilir kalkınma seviyesini yansıtmak amacıyla kullanılmamış, kümeleri birbirinden ayırmak amacıyla kullanılmıştır.

BE	1	1	2	*LT*	2	2	3
BG	2	2	3	*LU*	1	3	4
CY	1	1	2	*LV*	2	2	3
CZ	2	2	3	*MT*	1	1	2
DE	1	1	1	*NL*	1	1	1
DK	1	1	1	*PL*	2	2	3
EE	2	2	3	*PT*	1	1	2
ES	1	1	2	*RO*	3	4	5
FI	1	1	1	*SE*	1	1	1
FR	1	1	1	*SI*	1	1	2
GR	1	1	2	*SK*	2	2	3
HU	2	2	3	*UK*	1	1	1
IE	1	1	2	*TR*	1	1	2

Küme sayısının 3 olduğu düşünüldüğünde Türkiye; Avusturya, Belçika, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Almanya, Danimarka, İspanya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Portekiz, İsveç, Slovenya ve İngiltere ile aynı kümede yer almaktadır. Küme sayısının 4 olduğu düşünüldüğünde Türkiye; Avusturya, Belçika, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Almanya, Danimarka, İspanya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İtalya , Malta, Hollanda, Portekiz, İsveç, Slovenya ve İngiltere ile aynı kümede yer almaktadır. Küme sayısının 5 olduğu düşünüldüğünde aynı grupta olan Avusturya, Almanya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İsveç ve İngiltere ile Belçika, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, İspanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Malta, Portekiz, Slovenya ülkeleri ayrılıyor ve Türkiye ikinci gruba geçiyor. Burada dikkati çeken noktalar; Romanya'nın ve Lüksemburg'un kendi başlarına ayrı kümeler oluşturması ve Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya ve Slovakya'nın hep aynı kümede olmasıdır.

k-Ortalamalar Tekniği'ne Ait Analiz Sonuçları

k ortalamalar tekniğinde değişkenler, küme içi kareler toplamı en küçük olacak biçimde k kümeye bölünmektedir. $x_{1,}x_{2,},\ldots\ldots x_{n,}$ değerlerinin her biri p değişkenli gözlem vektörleri çok boyutlu x uzayında birer nokta olarak düşünülecek olursa ve aynı uzayda $a_{1n,},a_{2n,},\ldots\ldots a_{kn,}$ her grup birey için küme merkezleri olarak seçildiğinde,

$W_n = 1/n\left[\sum_{i=1}^{n}\left|x_i - a_{jn}\right|\right]^2$ formülü ile değişkenler en yakın kümeye atanmaktadırlar.

Kümeleme analizinde, uzaklık değerlerinin normalliği yeterli sayılmaktadır. Küme sayılarına göre uzaklık ölçülerinin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi sonuçları Tablo 4'de verilmiştir. Küme sayısının 3, 4 ve 5 olması durumlarında uzaklık ölçüleri normal dağılım göstermektedir (p>0,05).

Tablo 4: Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi

		3 küme için	*4 küme için*	*5 küme için*
N		28	28	28
Ortalama		142,3473763	79,8115674	67,1295913
Std.sapma		54,47830019	41,06558965	37,80281202
Ekstrem uzaklıklar	*Mutlak*	0,237	0,220	0,158
	Pozitif	0,161	0,117	0,150
	Negatif	-0,237	-0,220	-0,158
Kolmogorov-Smirnov Z		1,254	1,165	0,834
p		0,086	0,132	0,489

Tablo 5: k-ortalamalar Tekniğine Ait Kümeleme Sonuçları

Ülkeler	*3 küme için*	*4 küme için*	*5 küme için*	*Ülkeler*	*3 küme için*	*4 küme için*	*5 küme için*
AT	1	4	1	*IT*	2	4	1
BE	2	4	1	*LT*	2	1	3
BG	2	1	3	*LU*	1	2	2
CY	2	4	4	*LV*	2	1	3
CZ	2	1	1	*MT*	2	4	1
DE	1	1	1	*NL*	1	4	1
DK	2	1	1	*PL*	2	1	3
EE	2	1	1	*PT*	2	4	1
ES	2	4	1	*RO*	3	3	5
FI	2	1	1	*SE*	1	1	1
FR	2	1	1	*SI*	2	1	1
GR	2	1	1	*SK*	2	1	3
HU	2	1	1	*UK*	2	1	1
IE	1	4	1	*TR*	2	1	4

Küme sayısının 3 olduğu düşünüldüğünde Türkiye; Belçika, Bulgaristan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, İspanya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Litvanya, Letonya, Malta, Polonya, Portekiz, Slovenya, Slovakya ve İngiltere ile aynı kümede yer almaktadır. Küme sayısının 4 olduğu düşünüldüğünde Türkiye; Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, İsveç, Slovenya, Slovakya ve İngiltere ile aynı kümede yer almaktadır. Küme sayısının 5 olduğu düşünüldüğünde ise Türkiye, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile ayrı bir küme oluşturmaktadır. Burada dikkat çeken noktalar; küme sayısını 4 olması durumunda aynı kümede olan ülkelerden Türkiye'nin, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile ayrı bir küme oluştururken; Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Slovakya'nın kendi aralarında ayrı bir küme oluşturmasıdır. Ayrıca diğer önemli bir nokta da; Romanya'nın ve Lüksemburg'un kendi başlarına ayrı kümeler oluşturmasıdır.

Değişkenlerin her bir küme için farklılıklarını incelemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Küme analizindeki ANOVA sonuçlarında değişkenlerin kümelere göre farklı çıkması normaldir. Çünkü, kümeleme analizi kümeler arası farkı maksimum yapmaktadır. Bu sonuçlar sayesinde, kümeleri belirlemede en etkili değişkenler belirlenmiş olmaktadır.

Tablo 6: ANOVA tablosu

	3 küme için		*4 küme için*		*5 küme için*	
Değişkenler	*F*	*p*	*F*	*p*	*F*	*p*
G1	9,201	0,001*	19,585	0,000*	25,931	0,000*
G2	3,219	0,057	2,013	0,139	3,445	0,024*
G3	3,783	0,037*	0,326	0,806	3,531	0,022*
G4	0,878	0,428	0,194	0,900	0,666	0,622
G5	23,455	0,000*	21,246	0,000*	17,848	0,000*
G6	0,934	0,406	0,394	0,758	1,425	0,257
G7	0,108	0,898	0,151	0,928	4,090	0,012*
G8	1,330	0,283	0,422	0,739	1,687	0,187
G9	16,597	0,000*	11,581	0,000*	12,679	0,000*
G10	1,779	0,190	0,359	0,783	0,454	0,768
G11	0,766	0,475	6,119	0,003*	1,396	0,267
G12	0,521	0,600	3,139	0,044*	12,499	0,000*
G13	2,843	0,077	12,749	0,000*	11,661	0,000*
G14	11,530	0,000*	3,002	0,050	4,488	0,008*
G15	6,551	0,005*	1,290	0,301	2,997	0,040*

* İstatistiksel açıdan anlamlı olan değişkenler belirtilmiştir ($p<0.05$).

Tablo 6'da; k-ortalamalar tekniği için ANOVA sonuçları incelendiğinde; satın alma gücü standartlarına göre kişi başına düşen GSYİH, kişi başına düşen sağlık tüketimi, kişi başı düşen su, elektrik, gaz ve diğer yakıtların tüketimi oranlarının tüm küme oluşumlarında ortak olan etkili değişkenler olduğu görülmektedir.

Kümeleme Analizlerine İlişkin Bulgular

Çalışmada yer verilmeyen fakat denenen diğer kümeleme tekniklerinde de görülen ortak sonuç; Romanya ve Lüksemburg'un ayrı kümeler oluşturmasıdır. Değişkenlere ait analiz sonuçlarına göre, bu iki ülke sırasıyla, sürdürülebilir kalkınma düzeyi en düşük ve en yüksek olan iki ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Küme sayısının artması durumunda Türkiye ayrı küme oluşturma eğiliminde olmaktadır. 28 gözlemli bir örneklem grubu için tarafımızca düşünülen küme sayısı en fazla 5 olmalıdır. Bu açıdan, Türkiye'nin AB ülkeleri ile küme oluşturduğu söylenebilir. Tablo 7'de karşılaştırmaları daha anlamlı kılmak amacıyla, Türkiye, Romanya ve Lüksemburg değişkenleri ile AB ortalamasına ve Türkiye'nin çeşitli küme sayıları için dahil olduğu kümelerin ortalamalarına yer verilmiştir. Tablo 7 incelendiğinde en anlamlı kümeleme, ülkelerin 5 gruba ayrılması sonucu elde edilen sonuçlar yani; Türkiye'nin ya G.Kıbrıs Rum Yönetimi ile küme oluşturması ya da G.Kıbrıs Rum Yönetimi, Belçika, İspanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Malta, Portekiz, Slovenya ile küme oluşturması olmaktadır. Buradan çıkan sonuç, kullanılan sürdürülebilir kalkınma göstergeleri çerçevesinde, Türkiye'nin belirtilen ülkelerle benzer sürdürülebilir kalkınma düzeyine sahip olduğudur.

Tablo 7: Ortalamalar Tablosu

	AB Ortalaması	Türkiye	Ward's tekniğinde (4 kümei çin) Türkiye'nin içinde olduğu	k ortalama tekniğinde (4 küme için) Türkiye'nin içinde	Ward's tekniğinde (5 küme için) Türkiye'nin içinde	k ortalama tekniğinde (5 küme için) Türkiye'nin içinde	Romanya	Lüksembur g
G1	99.3	47	105.4	84.4	93.9	72	47	280
G2	0.9	-0.7	0.1	0.9	0.0	0.9	7.5	-0.3
G3	1.5	0.7	1.8	1.6	1.1	0.6	0.6	1.6
G4	2.3	2.3	2.1	2.4	2.5	1.4	2.4	1.6
G5	144.6	232.4	126.8	154.2	135.4	171.3	378.5	159.2
G6	1.6	2.1	1.7	1.6	1.6	1.8	1.4	1.61
G7	23.4	10.7	23.5	23.2	22.2	14.3	21.3	20.6
G8	9.6	1.9	11.6	10.0	6.9	5.2	1.5	8.5
G9	119.1	121.6	109.8	119.2	112.2	112.4	221.9	113.2
G10	17.0	17.4	19.9	17.1	13.6	8.9	28.4	4.1
G11	57.9	72.2	62.8	46.4	81.7	84.9	27.7	98.6
G12	95.4	196	117.2	86.7	136.7	195	60.3	95.2
G13	8.8	4.2	8.5	8.0	8.3	7.5	4.8	23.5
G14	0.3	0.1	0.4	0.3	0.3	0.1	0.1	1.0
G15	27.9	8	30.0	27.6	19.0	12	9	48

SONUÇ

Sürdürülebilirlik, insanoğlunun gelecek konusunda artan kaygılarıyla birlikte kendini hissettiren bir kavramdır. Artan arz-talep büyümesi, küresel iklim değişiklikleri, sosyal dışlanma, biyo-çeşitliliğin kaybı, doğal kaynakların gelişigüzel kullanımı kaygıları arttıran tehditler olmaktadır. Bu durum bir takım tedbirlerin alınmasını beraberinde getirmektedir. Bu tedbirler; ekonomik, sosyal ve çevresel unsurların dengeli bir biçimde kalkınması anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Bu da "sürdürülebilir kalkınma" anlayışıdır.

Avrupa Birliği üyesi ülkeler, sürdürülebilir kalkınma için gelişme sürecinin sosyal ve çevresel iyileşmelerle uyumlaştırılmasının gerekliliğinin bilincindedir. Avrupa Birliği, Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi ile; ekonomik büyüme, sosyal uyum ve çevresel korumanın el ele gittiği ve ortaklaşa birbirlerini destekledikleri bir sürdürülebilirliğin uzun süreli vizyonunu oluşturmak istemektedir.

Çalışmada, hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümeleme teknikleri ile AB ülkeleri ve Türkiye sürdürülebilir kalkınma değişkenleri kullanılarak kümelendirilmiştir. Değişkenlere ait analiz sonuçlarına göre, Türkiye'nin AB ortalamasında bir sürdürülebilir kalkınma düzeyine sahip olduğu ve AB ülkelerinden büyük farklılıklar göstermediği söylenebilir. Bu farklılığı gösteren tek ülke Romanya olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus; sürdürülebilir kalkınma açısından ülkeler gruplanırken, göreli gelişme düzeyleri ya da ülkelerin ekonomik güçleri açısından ciddi bir kümeleme farklılığının söz konusu olmamasıdır. Diğer bir ifadeyle, kurucu ve göreli olarak gelişmiş AB ülkelerinin tek bir küme oluşturması ya da aynı kümeler içinde toplanmamasıdır. Bu durumu bozan tek ülke Lüksemburg olmaktadır.

KAYNAKLAR

ANTALYALI, Ö.L. (2006). "Kümeleme Analizi", **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri,** Editör: Şeref Kalaycı, Asil Yayın, 2.Baskı.

Commission of the European Communities. (2001). "Communication from the Commission, A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy For Sustainable Development", Brussels.

Council of the European Union. (2006). "Renewed EU Sustainable Development Strategy", Brussels.

Commission of the European Communities.(2009). "Mainstreaming Sustainable Development into EU Policies: 2009 Review of the European Union Strategy For Sustainable Development", Brussels.

ÇAKMAK, Z., UZGÖREN, N. ve KEÇEK, G. (2005). *"Kümeleme Analizi Teknikleri İle İllerin Kültürel Yapılarına Göre Sınıflandırılması Ve Değişimlerin İncelenmesi"*,**Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 12: 15-36.

European Commission.(2004). "EU Member State Experiences With Sustainable Development Indicators", Working Papers, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

EVERITT, B. (1979). *''Unresolved Problems in Cluster Analysis''*, **Biometrics**. Vol.35, No.1: 169-181.

INGRAM, M. ve MARGETIS, S. (2010). *"A Practical Method to Estimate the Cost of Equity for a Firm Using Cluster Analysis"*, **Managerial Finance,** Vol.36, No.2: 160-167.

KARLUK, R. S. (2007). **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayıncılık, 9. Baskı, İstanbul.

MAWHINNEY, M.(2002). **Sustainable Development, Understanding the Gren Debates,** Blackwell Science Publishing.

MOUSSIS, N. (2004). **Avrupa Birliği Politikalarına Giriş Rehberi**, Çeviren: Ahmet Fethi, Mega Press.

NEIL, T.H. (2002). **Applied Multivariate Analysis**, Springer-Verlag, New York.

ÖZDAMAR, K. (1999). **Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi 2 (Çok Değişkenli Analizler)**, Kaan Kitabevi, 2. Baskı.

SHARMA, M. ve WADHAWAN, P. (2009). *"A Cluster Analysis Study of Small and Medium Enterprises"*, **IUP Journal of Management Research**, Vol.8, No:10: 7-23.

TATLIDİL, H.(2002). **Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz**, Ankara, Akademi Matbaası.

UYGUR, S. ve CAN, A.(2005). "2000 Yılı için Türkiye'de Toplumsal Cinsiyete Bağımlı İnsani Gelişme Endeksi Üzerine Bir Çalışma", 14.İstatistik Araştırma Sempozyumu, TUİK, 5-6 Mayıs, Ankara: 35-53.

World Commission On Environment And Development (1987), "Our Common Future", Oxford Univedrsity Press, New York.

http://ec.europa.eu/sustainable/welcome/index_en.htm., 2011.

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/sdi/links/strategy_policy., 2011.